

ХАЛЛДОР  
ЛАКСНЕСС



Героїчна сага

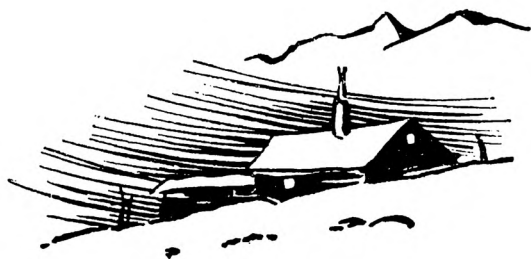
З ісландської

Державне видавництво  
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ  
Київ-1959

Переклад  
*Н. Лісовенко та М. Равлюка*

Перекладено за виданням:  
Халлдор Лакснесс. Самостоятельные люди.  
Гослитиздат, Москва, 1954

# ІСЛАНДСЬКИЙ ПІОНЕР





# ЧАСТИНА ПЕРША

## Розділ перший

### КОЛУМКІЛЛІ

Як розповідає літопис, в Ісландії ще за сивої давнини оселились вихідці з Заходу. Після них залишились хрести, дзвони, а також різні чаклунські речі. З латинських джерел нам відомі імена людей, які прибули в Ісландію в перші роки папства<sup>1</sup>; їх вожаком був Колумкіллі — ірландець, знаменитий заклинатель духів. У ті часи Ісландія славилась як незвичайно родюча країна. Потім сюди прийшли жителі Півночі, і першим поселенцям довелося втікати. У древніх літописах розповідається, ніби Колумкіллі, щоб помститися на пришельцях, наслав на них усякі напасті; країна почала бідувати від неврожаїв.

Минуло багато часу, і вихідці з Півночі, які оселились в Ісландії, відпали від істинної віри і стали ідолопоклонниками, за прикладом інших, чужих племен. В Ісландії все перевернулося догори дном. З богів, яким поклонялися народи Півночі, глушилися, почали поклонятись новим богам і божкам, запозиченим у східних та західних країнах. Як свідчить переказ, тоді ж спорудили храм на честь Колумкіллі — в тій долині, де пізніше був побудований на пустирі великий хутір Албогастад. Після того як нечиста сила зруйнувала хутір, у 1750 році, окружний суддя Йоун з Утіредсмірі-Рейкдал зібрав відомості про цю високогірну долину, де, за чутками, оселився привид. Він сам був очевидцем досить дивних пригод і розповів про них у своєму відомому донесенні «Диявол з Албогастада». Починаючи

---

<sup>1</sup> В Ісландії з 1056 по 1550 рік панувала католицька церква.

з середини зими аж до трійці хуторяни чули голосні крики привида, і тоді народ утік з хутора в селище. Привид двічі прокричав на вухо судді своє ім'я і на всі його запитання відповідав «непристойними латинськими віршами й бру- тальностями».

Збереглися й перекази про привид. Найбільш відомий з них припадає на далекі часи, коли ще жив окружний суддя Йоун, і не завадило б нагадати про нього тим, хто коли-небудь відвідає ці прибережні долини, пройде по нерівних зарослих стежках, колись протоптаних кіньми, і, можливо, замилується древнім горбом на болоті, де стояв колись хутір.

В останні роки життя єпископа Гудбранна на хуторі Албогастад мешкало подружжя. Ім'я чоловіка залишилось невідомим, а дружину звали Гунвер чи Гудвер. Розповідали, що у цієї жінки була шалена вдача, що вона займалася чаклунством, і тому краще було триматися від неї якомога далі. Чоловік, людина слабовольна, в усьому підкорявся дружині, одно слово — був квач. Спочатку сім'я ця жила бідно, наймитів у них було мало. Переказ розповідає, що, коли у Гунвер народжувалися діти, вона примушувала чоловіка нищити новонароджених немовлят. Він клав їх на горі під плоский камінь — і по цей день весняної пори, коли сніг починає танути, ще чутно, як вони плачуть, — або топив дітей в озері, з каменем на шиї, — і навіть тепер морозними місячними ночами долинає з озера їхній стогін; за прикметами, це віщує негоду.

З часом Гунвер прилюбилася до людської крові і мозку. Розповідають, що вона перерізувала жили своїм дітям, яких залишила живими, і висмоктувала з них кров. За оселею Гунвер звеліла побудувати хатину і там запалювала вогонь на честь диявола Колумкіллі.

Кажуть, що чоловік одного разу вирішив утекти і відкрити жителям селища всю правду про свою дружину, але чаклунка погналася за ним і, спіймавши недалеко від перевалу біля Редсмірі, забила його камінням і поглумилася з трупа. Кістки свого чоловіка Гунвер віднесла до себе в хатину, а тіло залишила на перевалі — птахам. У селищі Гунвер пустила чутку, що чоловік її загинув, розшукуючи овець у горах.

Після смерті чоловіка Гунвер розбагатіла, завела хороших коней; і в парафії ходили чутки, що цим вона завдячує Колумкіллі.

В той час у селище приїжджало багато люду з інших місць: влітку — ловити рибу під глетчером, а навесні — запасатися сухою рибою.

Згодом люди почали примічати, що Гунвер поводиться підозріло і що коней у неї стає дедалі більше. Переказ розповідає, що хоч Гунвер, за звичаями того часу, і відвідувала церкву, та на трійцю, після служби в редсмівській церкві, білий світ ставав їй немилим і сонце не світило.

Нарешті, пішли чутки про те, що чоловік Гунвер помер не своєю смертю і що вона вбиває людей — кого заради грошей, а кого заради крові й мозку. Біля Албогастада в південній частині долини знаходиться маленьке «Озеро п'явок» — у ньому Гунвер топила свої жертви. Звичайно вона вбивала своїх гостей уночі, заколювала їх, коли вони спали, перегризала їм горло і розтинала тіло на частини, а кістками гралася разом з Колумкіллі. Траплялося, що вона переслідувала людей аж до пустиря, всаджувала в них блискучий ніж і вбивала; силою вона могла помірятися з першим-ліпшим чоловіком, та й диявол Колумкіллі допомагав їй у її злочинах. І досі на схилах пустиря можна бачити криваві сліди на снігу, особливо перед різдвом. Трупі Гунвер відносила в долину, прив'язувала до них камінь і топила в озері; потім вона забирала собі добро забитих — одяг, коней, гроші. Всі діти Гунвер були недоумкуватими, — вони то забиралися на дах і гавкали по-собачому, то сиділи на камені біля порога і безглуздо та моторошно скалили зуби. Диявол позбавив їх дару мови й розуму. Тому й досі в тих місцях співають дітям вечорами пісеньку:

Притулок Гунвер краще обійти,  
Якщо багатий хто:  
Жбурне його у піяву води —  
І — люді, спи-засни.  
Де Гунвер йде — кривава путь,  
Тобі, маленький, час заснуть.

Притулок Гунвер краще обминуть,  
У кого добрий кінь:  
Бо блисне ніж — не встигне він зітхнути —  
І люді, спи-засни.  
Де Гунвер йде — кривава путь,  
Тобі, маленький, час заснуть.

Притулок Гунвер хай мінає той,  
У кого кров жива:  
Його забивши, Гунвер вип'є кров —

І люлі, спи-засни.  
Де Гунвер йде — кривава путь,  
Тобі, маленький, час заснуть.

Притулок Гунвер хай минає всяк,  
Хто віру в бога мав:  
І руки й ноги Гунвер переб'є,  
Всю кров його зіп'є,  
Роздробить весь кістяк —  
І люлі, спи-засни.  
Де Гунвер йде — кривава путь,  
Тобі, маленький, час заснуть.

Колумкіллі їй звелів  
Живої крові струмись пити,  
Живитись мозком кістяків —  
І люлі, спи-засни.  
Де Гунвер йде — кривава путь,  
Тобі, маленький, час заснуть<sup>1</sup>.

Сталося так, що злочини Гунвер розкрились; люди дізналися, що в неї на совісті багато вбивств. Убивала вона чоловіків, жінок, дітей, а ночами поклонялася дияволіві Колумкіллі. На окружному тингу<sup>2</sup> Гунвер засудили до смерті і на трійцю колесували біля воріт редсмів'євського кладовища. Гунвер прийняла смерть мужньо і, помираючи, наклала страшне прокляття на людей. Тіло її порізали на шматки, відтяли голову, руки й ноги, поклали їх у мішок і потягли на перевал, на захід від Албогастада, а там закопали його на вершині горба, який і досі можна бачити. Тепер цей горб весь заріс травою, і його називають могилою Гунвер. Коли мандрівник вперше переходить перевал, він кидає камінчик на могилу — це охороняє від усякого лиха; однак дехто кидає камінь щоразу, коли проходить повз могилу, сподіваючись купити собі цим мир і спокій. Якщо за життя Гунвер була лютою вдачі, то після смерті стала ще лютіша: їй не лежалося в могилі, вона з'являлася на хуторі і воскрешала свої жертви — чоловіків, жінок, дітей; в темні осінні ночі від неї життя не було на Албогастаді. Не кидаючи своїх звичок, вона мучила живих і мертвих; і ночами на хуторі чути було голосні крики, вереск, ніби сонми неприкаяних душ скаржилися на свої муки, не знаходячи собі спокою. А інколи із землі вставали густі сірчані випари, які проникали в усі щілини,

<sup>1</sup> Переклад віршів у книзі — Н. Лісовенко.

<sup>2</sup> Тинг — віче (ісландськ.).



і люди задихалися, собаки, наче показившись, гризлися між собою. Іноді Гунвер так бешкетувала вночі на покрівлях, що аж балки тріщали; жоден будинок, навіть найміцніший, не міг витримати її несамовитих ударів і шаленої нічної скачки. Вона їздила верхи на людях і тваринах, ламала хребти коровам, зводила з розуму жінок і дітей, лякала старих, не відступала ні перед хрестом, ні перед чаклунськими чарами. За переказами, впорався з нею кінець кінцем редсмірівський пастор, людина дуже вчена: він примусив її втекти. Гунвер сховалась від нього в горах, і там перед нею розступилася скеля — так утворилась ущелина, яка й досі існує на вершині гори. Одні розповідали, що Гунвер прибрала вигляду троля і оселилася в скелі, інші твердили, що вона живе здебільшого в озері. Та й хто ж не знає, що на протязі багатьох поколінь в озері жило якесь страховисько? Багато хто бачив його і може в цьому запрягтися, — навіть ті, хто не вірить у привиди. Дехто запевняв, що нечиста сила руйнувала хутір Албогастад тричі, а інші — що навіть сім разів. Жоден селянин не зважився там лишитись, і хутір спустів. А за часів окружного судді Рейкдала його приєднали до Утіредсмірі, і він став зимовим пристановищем для овець, а тому дістав назву «Зимовище»; пізніше там тримали ягнят.

### *Розділ другий*

## **З Е М Л Я**

На низькому горбі, серед боліт, стоїть старий, напіврозвалений будинок.

Можливо, цей горб тільки наполовину створений природою. Може, селяни, яких давним-давно вже нема на світі, з покоління в покоління будували собі житло в цій долині біля струмка, і один хутір виростав на руїнах іншого.

Але от уже більше ста років, як на цьому місці стоїть обора для овець, і всі сто років там мекають вівці й ягнята. Від горба на південь тягнуться великі болота, на яких стирчать вкриті вересом бугри. З редсмірівського перевалу стікає в болото невелика ріка; друга ріка бере свій початок в озері і тече через долину східною частиною пустиря. На північ від обори здіймається крута гора, на схилах якої громадиться каміння, а поміж нього — цілі зарості вересу.

Де-не-де прямовисно стоять зубчасті скелі; в одному місці, навпроти обори, скеля розкололась, і в базальті утворилася щілина, з якої спадає навесні довгим і вузьким струменем водопад. Іноді південний вітер збиває на воді піну і несе її вгору, і тоді здається, що вода тече не вниз, а на вершину гори. Під скелею розкидані валуни. Ця обора розташована на пустирі на місці хутора Албогастад і довго називалася «Зимовищем».

Маленький струмок тече вздовж кошари, оббігаючи півколом вигін. Прозорий і холодний, він ніколи не висихає. Влітку сонячне проміння грає в його веселих водах, а на березі лежать, простягнувшись, вівці і ремигають. Небо там синє; озеро, по якому плавають лебеді, і річка, що спокійно тече через болото і в якій водяться форелі,— все тут сяє, співає й радіє.

Долина з усіх боків оточена горами і пустирем. На заході — вузький перевал, а по той бік Утіредсмірі, Редсмірі, чи просто Мірі,— садиба старости місцевої парафії. Це він був досі власником усєї гірської долини.

Нижче Редсмірі населених місць стає більше. Пустир на східному боці, де пролягає дорога до Фіорда, лежить на відстані п'яти годин неквапливої їзди від міста. З півдня, долиною, тягнеться хвилясте пасмо невисоких горбів; поступово підвищуючись, вони змикаються з горою Блауф'едл — коли на неї дивишся знизу, то здається, начебто вона вросла в небо. Сніг на вершині гори рідко коли тане раніш Івана Купала. По той бік Блауф'едла простягається безлюдна місцевість. Весною в долині віють теплі вітри.

І коли весняний вітер обвіває долину, а сонце яскраво освітлює торішню траву на березі річки, озеро і білих лебедів, коли воно виманює з болота весняні пагінці,— важко повірити, що в цій мирній родючій долині, колись, у давні часи, діялися страшні злочини. Люди їдуть верхи берегом річки, стежками, протоптаними кіньми на протязі багатьох віків; і свіжий весняний вітер гуляє по освітленій сонцем долині. В такі дні сонце проганяє тіні минулого.

Нове покоління забуло вже про ті привиди, що мучили людей за старих часів. Скільки разів нечиста сила руйнувала хутір Албогастад на пустирі, а він знову відбудовувався, наперекір злим чарам. Століття за століттям селяни-бідняки, які жили внизу в селищі, сходили на цей горб між озером і скелею, щоб пошукати щастя, і кидали виклик тим

силам, які зачарували цю землю й жадали крові людської. Знов і знов такий бідняк починає трудитися на горбі на зло дияволу, що зазіхає на його життя. Історія долини — це повість про самотійну людину, яка сам на сам бореться з привидами, що з'являються кожного разу під новими іменами, — іноді це сатана, напівбожество, що проклинає всю країну; іноді це відьма, яка ламає кістки своїм жертвам, а то й які-небудь потвори, що призводять людей до божевілля. Буває, що привид руйнує хутір. А кінець кінцем це та сама примара, що з покоління в покоління переслідує людину на протязі багатьох століть. «Ні, не скорюся», визивно говорить людина.

І от одного разу, через півтораєста років після того, як було зруйновано останній хутір, селянин вирушив в Албогастад. Проходячи повз могилу Гунвер, на перевалі, він люто сплюнув: «Не дїждеш ти від мене каменя, відьмо проклята, ні!» — і він відмовився кинути їй камінь.

Просуваючись уперед, подорожній рухається відповідно до натиску вітру і пристосовується до нерівного ґрунту. За ним бредє жовта собака, звичайна дворняжка, з гострою мордою, брудна. У неї в шерсті так багато бліх, що вона, стурбовано повискуючи, лягає раз у раз на землю і качається між горбами. Собака їсть траву — очевидно, їй потрібні вітаміни. В усякому разі цілком ясно, що її мучать глисти. Чоловік підставляє обличчя свіжому весняному вітрові, і ввижається йому, що під сяючим сонцем розвіваються гриви коней — тих, що мчали тут у далекому минулому, а шум вітру нагадує тупотіння копит, що давно вже відлунало... Століття за століттям ці коні протоптували на березі ріки стежку, і досі цією стежкою ходять люди. От і він, ісландець тридцятого покоління, мужній і безстрашний, учора ще наймит, а сьогодні хуторянин, іде цією стежкою разом із своєю собакою. Погляд його перебігає по долині, освітленій весняним сонцем. Собака підбігла, скочила на нього і ткнулася своєю вузькою мордою в його шершаву руку. Так вона стоїть, помахуючи хвостом, а чоловік задумано дивиться на неї; її покїрність і відданість викликають у нього свідомість власної сили, він захоплюється на мить вищою мрією людини — мрією про владу, подїбно до полководця, що оглядає свої війська і твердо впевнений у їхній слухняності. Минає якийсь час, собака сіла на березі, в траві, біля ніг хазяїна і запитливо дивиться на нього. Чоловік каже: «Те, що шукаєш у людині, знаходиш у своїй собаці».

Чоловік не перестає роздумувати вголос все про те ж саме, навіть коли звернув зі стежки і пішов болотом у напрямі до обори. Він по-різному змінює одну й ту саму думку: собака знаходить те, що вона шукає, в людині; «шукайте й обряцете». Нагнувшись і намацавши коріння осоки в болоті, він своїми товстими пальцями змірює його довжину й висмикує один корінь з моху, потім витирає його об штани, кладе в рот і жує, як вівця, і навіть мислити починає, як вівця. Осока гірка, але він довго пережовує її, відчуваючи гіркоту в роті. Багатьом вівцям, виснаженим після довгої голодної зими, ця трава рятувала життя. В ній є, незважаючи на гіркий смак, щось схоже на мед. Саме ця болотна трава навесні рятує життя вівцям, а вівці рятують життя людям. Селянин, філософствує, все ще міркує про цю траву. Так він доходить до обори. Чоловік стоїть на вершині найвищого горба, як стояв тут колись перший поселенець, вибираючи місце для свого майбутнього житла. Озираючись кругом, він почав молитись, спочатку повернувшись лицем на північ, у бік гори, потім на схід — де були болота, озеро й ріка, що спокійно протікала по болоту, і на південь, де простягся пустир і де Блауф'едл, ще вкрита снігом, замикає горизонт. І сонце сяє над пустирем.

На південному боці горба дві вівці з Утіредсмірі скубуть молоду траву, і він проганяє їх, хоч це вівці його хазяїна, — проганяє вперше з власного вигону: «Це моя земля!»

Але враз він починає вагаться: адже за землю цю ще не виплачено, і цитькає на собаку, щоб вона не сміла гнатися за вівцями.

Стоячи на власній ділянці, чоловік усе ще розглядає світ, який розстилається навкруги, — той світ, що його він купив. Незабаром цей світ осяє літнє сонце. Він каже собаці:

— «Зимовище» — не підходя назва для такого хутора. Та це зовсім і не назва. І «Албогастад на пустирі» теж не підійде. Це нагадує забобони, нагадує часи папства. Не хочу я, щоб назва мого хутора нагадувала про страхіття минулого. Мене звати Б'яртур<sup>1</sup>, тому мій хутір буде називатись «Літня оселя».

І Б'яртур з Літньої оселі ходить по власній землі, розглядає зарослі руїни, напіврозвалену стіну обори і в думці

---

<sup>1</sup> Б'яртур — світлий, ясний (ісландськ.).

все це зносить і будує новий хутір, на зразок того, де він народився й виріс, на східному краю пустиря.

— Справа не в розмірі, — каже він голосно собаці, немовби запідозривши, що вона надто занеслася в своїх мріях. — Скажу тобі, що воля важливіша за високу стелю. Вісімнадцять років я гнув спину заради цієї волі. У кого власна земля — той і є самостійна людина в нашій країні, той сам собі хазяїн. Якщо я протримаюсь зиму і зможу прогодувати овець та акуратно з року в рік виплачувати борг, то незабаром розплачусь із ним, і вівці залишаться при мені. Воля — це саме те, чого ми прагнемо в нашій країні, Титло. У кого немає боргів — той король. Хто прогодує своїх овець — той житиме, мов у палаці.

Титла, наче відгукуючись на його мову, радісно гавкає; вона кружляє навколо чоловіка, лягає, як мисливський пес, уткнувшись мордою в землю, немов вистежуючи господаря, і потім знову починає кружляти.

— Ну, ну, — каже Б'яртур серйозно. — Кинь фокуси! Хіба я кружляю і гавкаю? Тикаюсь носом в землю? Хіба я пустую чи підстерігаю кого-небудь? Ні, такими фокусами я б не добився самостійності. Вісімнадцять років я працював у Утіредсмірі — на старосту, на поетесу, на Інгоулфа Арнарсона Йоунсона, якого, кажуть, тепер послали в Данію. Думаєш, це я для власної втіхи блукав по південній стороні пустиря і лазив по горах, розшукуючи хазяйських овець у зимову холоднечу? Мені довелося одного разу вночі закопатись у замет. І не цим добрим людям я маю дякувати за те, що наступного ранку виповз із снігу живим.

Тут собака заспокоїлася, сіла на землю і почала вибирати білі.

— Але всякий скаже, що я працював не покладаючи рук: От чому я вчасно виплатив перший внесок за цей клопоть землі — вранці на великдень, як було домовлено. Тепер у мене є двадцять п'ять овець, нестрижених і суягних. Багато хто починав з меншого, ніж я, а ще більше є таких, які все життя залишаються в кабалі і ніколи не заведуть собі отару. Мій батько жив вісімдесят років і ніяк не міг розплатитися з боргом у двісті крон, які замолоду одержав від парафії на лікування.

Собака глянула на нього з сумнівом, наче не зовсім довіряючи його словам, хотіла була загавкати, та передумала і тільки протягло позіхнула, широко розкривши пащу.

— Не дивно, що ти цього не розумієш, — каже

чоловік.— Собаче життя — невеселе, а людське — мабуть, ще гірше. Сподіваюсь, що моїй любій Розі, якщо вона проживе двадцять три роки в Літній оселі, не доведеться пригощати наймитів на святвечір кістками старої шкапи,— бо поетеса з Утіредсмірі не посоромилася минулого року подати наймитам таке частування напередодні різдва.

Собака знову почала старанно вишукувати білі.

— Авжеж, не дивно, якщо собака в таких людей вся зарпаршивіла і жує траву. Та у них навіть економка за двадцять років жодного разу не бачила ключів від комори. Ї думається мені, що коні старости, якби ці нещасні тварини раптом заговорили, могли б дещо розповісти. А про овець і говорити нічого: всі ці роки були для них суцільною мукою. Ще добре, що в бідних овець немає свого суду на небесах, а то деяким господарям це так не минулося б.

З гори повз обору біг струмок спочатку прямо, ніби навмисно для хутора, а потім звертав на захід і півколом оббігав горб, прокладаючи собі шлях у болота. В двох місцях утворилися невеличкі пороги заввишки до колін, а де-не-де калюжі — глибиною теж по коліна. На дні лежали дрібні камінчики і пісок. Струмок петляв і з кожною новою петлею дзюрчав по-новому, але не сумно,— він був веселий і дзвінкий, як сама юність, в його мелодії було багато різноманітних нот, і він, як справжній скальд<sup>1</sup>, не змовкаючи співав свою пісню, не бентежачись і тим, що сотні років його ніхто не слухав. Чоловік оглядав усе з великою увагою. Зупинившись біля верхнього поріжка, він сказав: «Тут можна буде прати білизну»; а біля нижнього: «Тут будемо вимочувати солону рибу». Собака ткнулася мордою в воду і почала хлебтати її. Чоловік ліг навзнік на берег і теж напився; трохи води попало йому в ніс.

— Прекрасна вода,— сказав Б'яртур з Літньої оселі і глянув на собаку, витираючи обличчя рукавом.— Мені навіть здається, що це освячена вода.

Очевидно, йому спало на думку, що цим зауваженням він якоюсь мірою виявив страх перед нечистою силою,— він раптом повернувся лицем до весняного вітру і сказав, звертаючись на всі чотири сторони:

— До речі сказати, мені все одно,— освячена вода чи ні. Я не боюся тебе, Гунвер. Горе тобі буде, відьмо, якщо ти станеш на заваді моему щастю! Привидів я не зля-

---

<sup>1</sup> Скальд — поет (ісландськ.).

каюсь.— Він стис кулаки і окинув сердитим поглядом ущелину в горі, перевал на заході, озеро на півдні і промовив собі в бороду кілька слів, з викликом, як герой древньої саги:— Цього ніколи не буде!

Собака зірвалася з місця і, роблячи величезні стрибки, погналася за вівцями, які блукали біля підніжжя горба; вона намагалася схопити їх за ноги, бо їй здалося, що Б'яртур розсердився. А насправді він тільки був захоплений духом нового часу і сповнений рішучості стати вільною людиною своєї країни, самостійною, як люди минулих поколінь, що селилися тут до нього.

— Колумкіллі! — сказав він і презирливо засміявся, вилаявши перед цим собаку.— Все брехня! Цією дурницею який-небудь жартівник заморочив голови старим бабам.

### *Розділ третій*

## ВЕСІЛЛЯ

До дня найму<sup>1</sup> прекрасна ісландська рослинність так пишно розростається, що хоч коси її; вівці починають поправлятися; густа трава прикриває падалицю на болоті. В цю пору року життя здається прекрасним; і саме в цю пору добре одружуватися.

Давні руїни вже очищені від мишачих гнізд, побудовано новий дім,— це хутір Б'яртура, Літня оселя. Назносили каміння, нарізали дерну, звели стіни, поклали балки, поставили крокви, накрили покрівлю, закропатили мохом усі щілини в стінах, склали плиту, вивели димар— і от дім готовий, він уже вріс у ландшафт.

Весілля справили на хуторі в Нідуркоті, у батьків нареченої, і більшість запрошених прийшли з таких самих хуторів, що притислися до підніжжя гір або тулилися на південній стороні перевалу. Біля кожного хутора тече лугом маленький струмочок, нижче лежить болото, яке перетинає повільна течія річки. Якщо йти від хутора до хутора, то здається, що всі вони називаються однаково, що тут живуть ті самі люди. Але це зовсім не так. Наприклад, старий Тоурдур з Нідуркота багато років мріяв поставити маленький

---

<sup>1</sup> В Ісландії двічі на рік — навесні і восени — наймають робочу силу.

водяний млин біля струмка — там, де була сильна течія, — щоб молоти ячмінь для навколишніх селян і дещо заробляти на цьому. Але на той час, коли він збудував млин, завозити немолоте зерно в Ісландію перестали, і люди охоче купували готове борошно. Навесні, коли після вечірнього присмерку зразу ж світає, діти Тоурдур гралися біля млина; синє небо тих днів запам'яталося їм на все життя. У старого було семеро дітей, і всі вони покинули рідні місця. Два сини потонули в далеких чужих морях; один син і дочка виїхали ще далі — в Америку, в країну, яка лежить мало не на самому краю світу, — але немає, мабуть, більшої відстані, ніж та, що відділяє одного від одного бідних родичів у тій же самій країні; дві дочки вийшли заміж і жили в рибальському селищі: одна залишилась удовою з купою дітей, друга, вийшовши заміж за сухотного, була на утриманні парафії... Таке життя...

Молодша дочка, Роза, довше за всіх жила вдома. Нарешті, й вона пішла служницею до старости, в Утіредсмірі. На хуторі залишились тільки батьки й стара бабуся, що оселилася в них, та ще вісімдесятилітній дід, за утримання якого платила парафія.

Сьогодні Роза виходить заміж; служити їй більше не доведеться. Завтра і вона назавжди покине батьківський дім. Зостається тільки млин біля струмка... Таке життя.

І хоча Б'яртур змалку жив у великому маєтку, більшість його знайомих були бідняки з далеких селищ. Вони ніколи не торгували, доглядали овець, як і він, працювали цілий рік і так жили до самої смерті. Небагато хто піднявся на такий ступінь культури, що будував собі дерев'яний дім, схожий на ящик, з покрівлею з хвилястої бляхи. В таких домах завжди протяг і заводиться вогкість; від протягів наживаєш собі ревматизм, а від вогкості — туберкульоз. Більшість селян бували раді, якщо їм вдавалося підновити стіни своєї землянки один раз у п'ять років, хоч вони й мріяли про щось краще: адже на кожному хуторі живе мрія про кращу долю. І люди тисячоліттями сподівалися, що вони якимсь таємничим способом подолають злидні, придбають прекрасну садибу і стануть можливими хуторянами. Це вікова селянська мрія. Дехто гадає, що вона здійсниться тільки на небесах.

Тут люди жили для своїх овець і торгували у Фіорді з купцем Тулініусом Йенсенем (Бруні) — всі, окрім старости, який продавав своїх овець у Віку; і тому що він сам



призначав ціну за них, казали, що він, очевидно, співвласник торговельної фірми.

Вважалося за велику удачу дістати кредит у Бруні. Правда, як тільки купець відкривав селянинові рахунок, той уже грошей не бачив, — але він міг бути майже певним, що з ласки купця як-небудь протягне зиму і одержить житнього борошна, другосортної риби та кофе для харчування сім'ї. Навесні ж і взагалі їли один раз на день. Казали, що тим, хто припав Бруні до душі, він навіть допомагав купити землю; і такий селянин ставав власником хутора, принаймні на папері: за податковими квитанціями і парафіяльними списками він вважався землевласником, а після смерті його ім'я записували в церковні книги до відома тих, що складають родоводи.

Ці люди не почували себе рабами і не прилучалися до загальної маси бідняків, покладались вони тільки на себе; їхнім найбільшим капіталом була самостійність, вони вірили в свої сили, високо цінили заповзятливість і напідпитку читали напам'ять стародавні саги і вірші. Це були вольові натурни, яким не страшні ніякі перешкоди, однак не бездушні матеріалісти і аж ніяк не душевбогі, щоб думати тільки про хліб насущний. Вони знали напам'ять багато віршів, білих або майстерно зримованих, а дехто навіть і сам складав вірші — про друзів, про своє тяжке життя, про небезпеки, про природу, про надії на світліші дні — ті надії, що збуваються тільки в царстві небеснім, — і навіть про кохання (непристойні). Б'яртур теж умів складати вірші. Селяни знали чимало оповідань про чудних дідів і бабусь, звичайно ідіотів, або ж про дивакуватих пасторів. У них і духовний пастор був великий дивак, але не дурень і не шахрай. Вони знали багато прекрасних історій про пастора Гудмундура. Крім того, вони були особливо вдячні цьому пасторові за прекрасну породу овець, яку він завів у своїй парафії і яку так і називали: «породою пастора Гудмундура». А пастор невтомно повторював у своїх проповідях, що його парафіяни занадто ревно дбають про овець і забувають про всевишнього. Однак він зробив селянам велику послугу — його барани були хоч і не дуже рослими, але міцними і витривалими, тому селяни поважали пастора і прощали йому більше, ніж іншим людям.

На думку пастора, не тільки вівці відвертали людей від бога і заважали їм розумно мислити і дбати про спасіння душі, яке можна знайти тільки в богові, — від істинної

релігії відвертала селян і хазяйка Утіредсмірі, яку багато хто величав «Фру»<sup>1</sup>. Хто ж вона?

Ця Фру була дочкою селянина з Віка. Вона вчилася в тамтешній жіночій школі і вийшла заміж за селянина Йоуна тільки тому, що хотіла зазнати радощів сільського життя. Ці радощі описувалися в іноземних книгах, особливо у Бйорнстерне-Бйорнсона<sup>2</sup>, якого вона читала в домі батька, а потім у жіночій школі. Коли вона вперше завагітніла, до неї уві сні з'явився перший піонер Ісландії — Інгоульф Арнарсон і наговорив їй багато прекрасних слів про сільське життя. Він просив її назвати свою дитину його ім'ям. Фру принесла чоловікові в придане землю вартістю в десять тисяч, а потім ще й свою частину спадщини — у вигляді рухомого майна. Вона запевняла, що любить селян, які живуть у долині, більш за все в світі, і при всякій нагоді доводила їм, що нема нічого кращого за принади сільського життя і щастя жити й померти серед полів та луків. Фру випромінювала духовне світло на весь округ: заснувала місцеву жіночу спілку і головувала в ній, посидала до столичних газет статті й вірші про красоти сільського буття, про ті душевні й тілесні блага, які дає тільки життя серед полів і луків. Вона вважала кустарний промисел єдиним ремеслом, який має право на існування в Ісландії, і сама дуже майстерно ткала на примітивному дерев'яному верстаті. Тому вона була обрана делегаткою на столичний з'їзд жіночих спілок. Там обговорювалося питання про кустарний промисел і ті моральні цінності, які породжує тільки сільське життя і які самі тільки можуть врятувати ісландський народ від небезпек, що загрожують йому в ці тяжкі часи.

Така жінка вміє цінити мінливу красу пір року і синіх гір, якими вона милується з вікна свого дому в Утіредсмірі. Фру вміла говорити про цю красу на зборах з таким самим захопленням, як туристи, що приїжджали сюди на літні канікули. Роботу на лоні природи вона вважала корисною фізичною справою, яку ще й виконують серед невимовних красот країни; вона навіть заздрила бідним селянам, у яких, на її думку, було мало турбот, та й витрати у них копійчані. Її чоловік влазив у борги, бо він будувався, провадив меліорацію і купував сільськогосподарські

---

<sup>1</sup> Фру — пані (ісландськ.).

<sup>2</sup> Бйорнстерне-Бйорнсон (1832—1910) — норвезький письменник, автор багатьох повістей і драм із селянського життя.

машини, не кажучи вже про витрати на плату наймитам у такі тяжкі часи,— тоді як селянам для повного щастя доводилося тільки раніше на годину вставати ранками і на годину пізніше закінчувати роботу вечорами. Заможні люди рідко бувають щасливими — а бідняки завжди щасливі, за невеликим винятком. Коли який-небудь бідний селянин одружувався і селився в долині, вона «духовно єдналася» з ним і навіть «цілувала його сліди». Для весільного бенкету Б'яртура вона дала великий намет, де можна було спокійно пити кофе і виголошувати промови.

Селяни стояли в дворі, хто біля дверей, хто прихилившись до стіни будинку. Вони нюхали, дуже морщачись, тютюн і розмовляли з нареченим. Як завжди навесні, розмова точилася навколо однієї постійної теми — захворювання овець. Споконвіку стьожковий глист був одним з найгірших ворогів селян, і тільки завдяки правильному лікуванню собак це зло тепер іде на спад. Та от останніми роками з'явився новий вид глистів, аж ніяк не менш небезпечний,— легеневий. І хоч стьожковий глист і далі був постійною темою розмов, з кожною весною все більше уваги приділялося новому різновидові.

— Я завжди вважав,— сказав Тоурір з Гілтейги,— коли вдалося взимку вберегти овець від поносу, то боятися нічого. Хай би навіть глисти стирчали в них з носа, і то не страшно, якщо з шлунком у них все гаразд. Коли з шлунком все гаразд, то вони перетравлять весняну траву. Але, може, я помиляюсь?

— Та ні,— сказав наречений,— те ж саме, слово в слово, говорив Тоурар з Урдарсела, який зараз при смерті. Вже він у цьому розбирався. Якщо ягнята хворіли на понос, він лікував їх жувальним тютюном. Я пам'ятаю, як він сказав мені кілька років тому, коли я заночував у нього, що іноді за зиму він своїм ягням давав цілу чвертку тютюну. Він говорив, що краще зекономити на кофе, вже не кажучи про цукор, ніж на тютюні для ягнят.

— Мене, правда, ніколи не вважали зразковим господарем,— сказав Ейнар з Ундірхліда, місцевий автор псалмів і поминальних пісень,— але я помітив, що найгірше живеться тим людям, які тільки й думають про те, як прохарчуватися; доля ніби сміється з них. І мені здається, що коли кормом не врятуєш ягнят, то тютюном тим більш. Хоч, можливо, жувальний тютюн і допомагає, якщо біда вже сталася, та все ж тютюн тютюном, а корм кормом.

— Тут що не слово, то правда,— втрутився Оулафур з Істадала; він говорив швидко, пронизливим голосом.— А корм — це найголовніше. Але корм буває різний, чи не правда? Це для кожного ясно. Адже навіть ветеринари весь час твердять про це в газетах. І одно вірно: є такий корм, в якому ховається проклятий мікроб, від нього ж і заводяться глисти. Мікроб залишається мікробом, і жоден глист ще не з'явився на світ без мікроба. Це всякому ясно. А де ж цей мікроб, якщо не в кормі, питаю я в вас?

— Не знаю, що тобі на це сказати,— зауважив Тоурар.— Ми обережно добираємо корм для овець і обережно навчаємо дітей закону божого. І раптом звідкись береться черв'як. Так буває і з тваринами, так буває і з людьми.

А жінки сиділи дома і плескали про Сдейнку з Гілтейги, яка вела господарство в батьковому домі. Вона якраз породила дитину на тому тижні. Дехто з жінок визвався доглядати її,— всі ж вони охоче пропонують свої послуги, коли народжується позашлюбна дитина, принаймні на протязі першого тижня, коли ще не дізналися, хто батько. У бідолахи були дуже тяжкі пологи, та й дитина кволенька — невідомо навіть, чи виживе вона. Потроху жінки розговорилися і почали розповідати про свої пологи та недуги, а потім про хвороби дітей. Тепер люди не можуть похвалитися здоров'ям; хоч останнім часом не чути про такі страшні хвороби, як віспа й чума, а все ж якесь постійне нездужання — зубний біль, висипи, хворість серця, набряки на суглобах, забиті місця, задишка, часто з кашлем, біль у грудях, біль у горлі, не кажучи вже про страшне бурчання і здуття в кишках. Але, мабуть, немає більш виснажливої для душі й тіла хвороби, ніж нерви.

Хазяйка Утіредсмірі втекла від цих розмов і вийшла у двір до чоловіків, але, почувши, про що йде мова, попросила їх замовкнути, і селяни послушалися її. Це була показна жінка, в окулярах, широколиця, велична, ну точнісінько папа римський на фотографії. Вона просила розмовляти про те, що більше гармоніювало з цим чудовим весняним днем, і вказала рукою на свої улюблені сині гори та яскраве небо, на луги, що незабаром зазеленіють. Серед присутніх були два скальди, відомі на цілий округ, — сам наречений і Ейнар з Ундірхліда. Тут-таки був і Оулафур з Істадала — великий поклонник науки, член спілки «Друзі

народу». Весною на лоні природи багато прекрасних думок може виникнути в головах людей.

Але скальди ніколи ще так вперто не відмовлялися читати свої вірші, як у присутності цієї жінки. Хоч вона палко запевняла їх у своїй дружбі і захоплювалась умовами їхнього життя, та її усмішка була така холодна, що, здавалося, між ними і нею пролягає цілий океан. Дуже вже далекі були обидва скальди від хазяйки Утіредсмірі всім своїм напрямом думок. Фру захоплювалася великими поетами світу і не могла нахвалитися красою селянського життя; вона твердо вірила в бога, який править світом, гадала, що він живе в усьому і що завдання людини — допомогти господу богу в усіх його починаннях; про потойбічне життя вона не висловлювалась, — саме цей напрям думок пастор засуджував як справжнє язичество. Ейнар ставився до життя критично, а про людей складав пісні тільки після їхньої смерті; в релігії він шукав утіхи, сподіваючись, що принаймні в майбутньому житті бог підтримає бідняка. Проте пастор заборонив співати на похоронах своїх парафіян поминальні пісні, складені Ейнаром, він вважав неприпустимим, щоб прості селяни, необізнані з богослов'ям, змагалися з визнаними національними співцями псалмів. А Б'яртур шанував старовинний дух народу, який виявлявся в народній поезії, і найбільше цинив тих, хто вірив у власну силу й могутність, як Берноут, Борнейаркаппі, вікінги Йомса<sup>1</sup> та інші герої древності. Правила віршування він запозичив у стародавніх поетів і не визнавав віршів, у яких не було кільцевих рим.

До будинку під'їхав пастор. Він зійшов з коня, пихтачи і віддихуючись. Це був ставний чоловік, височенний на зріст, з сизим кольором обличчя, сивим волоссям, непривітний і різкий. Він ніколи ні з ким і ні в чому не погоджувався. Поетеса перша потрапила йому на очі, але настрої його від цього зовсім не покращав.

— Не розумію, навіщо це мене притягли сюди? — сказав він. — Адже дехто з присутніх багато краще, ніж я, зуміє промовляти перед народом.

— Авжеж, авжеж, — сказав Б'яртур, усміхнувшись, і

---

<sup>1</sup> Вікінги Йомса — вікінги з фортеці Йомс (біля гирла Одера), що жили в X столітті. Відзначалися героїчними подвигами, хоробрістю й презирством до смерті. Староісландська сага про вікінгів Йомса написана в XII столітті.

взяв за вуздечку його коня.— Але нам хочеться узаконити наше кохання.

— Яке там кохання...— пробурмотів пастор і швидко пішов до будинку. Йому хотілося випити кофе до церемонії. Ніколи йому: сьогодні субота, треба ще охрестити дитину і встигнути в церкву, приписану до його парафії,— вона була трохи далі на північ, в Сандгілі.— Я жодного слова не скажу, крім того, що написано в требнику. Досить з мене весільних промов. Люди одружуються необдумано, не маючи ні найменшого уявлення про те, що потрібно для християнського шлюбу. І до чого це призводить? Я вже обвінчав дванадцять пар, які тепер одержують допомогу від парафії. І для отаких виголошувати проповіді! — Він нагнувся під верхнім одвірком і ввійшов у дім.

Незабаром дружина старости привела в намет наречену, одягнену в національний костюм. Вона трохи косила очима і була дуже зніяковіла. Слідом за нею прийшли жінки, потім чоловіки з собаками. Останнім з'явився пастор у зім'ятому стихарі; він тільки що напився кофе.

Розі сповнилося двадцять шість років. Це була кругловида, рум'яна дівчина, мовчазна, з косинкою, пухкенька, середня на зріст. Вона втупила очі в свій фартух і вперто не підводила їх.

В наметі був маленький столик, що правив за олтар. Біля нього стояв пастор, перегортаючи требник.

Всі мовчали. Лише півчі перешіптувалися. Грубі, фальшиві голоси безладно затягли весільний псалом. Жінки витирали очі.

Пастор пошукав щось у кишені, вийняв годинник, завів його просто перед носом у наречених, а потім почав вінчати, читаючи молитви за требником. Псалмів більше не співали. Пастор, виконуючи свій обов'язок, поздоровив молоде подружжя і запитав молодого, чи пішов хто-небудь по коня: часу в нього обмаль, і він поспішає. Б'яртур зраділо помчав по коня, а жінки оточили молоду і кинулися цілувати її.

Час було подумати про кофе. Розставили столи і лави, гостей запросили сідати. Дружина старости підісла до молодих. Як тільки пастор зник, внесли на блюдах солодкі пироги з дорогим ізіюмом і пишні вергуни; чоловіки нюхали тютюн і розмовляли про худобу. Потім подали кофе. Спочатку настрої був досить млявий. Гості діловито пили кофе,

хто чотири чашки, а хто й вісім; ізюм хрумтів у них на зубах.

Б'яртур сіяв, він був такий привітний.

— Налягайте на кофе,— сказав він.— Не погребуйте нашим печивом.

Нарешті, всі напилися досхочу. Знадвору долинав свист кроншнепів,— у них теж була пора кохання. Підвелася хазяйка Редсмірі — поетеса, велична, як римський папа, вирізняючись серед гостей і лицем, і солідною постаттю,— вона засунула руку в кишеню плаття і дістала списані аркушки.

Вона повинна сказати кілька слів у таку урочисту хвилину, коли еднаються два серця. Можливо, не їй, а іншим слід було б пролити світло на молоде подружжя, яке тепер вступає в життя, щоб виконати свій обов'язок перед батьківщиною і перед богом — найпочесніший з усіх. Та оскільки покликані богом ухилиються від свого священного обов'язку, то їй нічого не лишається, як виголосити невелику промову. Вона повинна зробити це. Молодята — майже діти їй, вони віддано служили в її домі, молодий — на протязі вісімнадцяти років. Вона не може собі уявити, що вони стануть на священну стежу життя, не почувши у вигляді напутніх побажань кількох підбадьорливих і надихаючих слів. Така вже вона з природи: ніколи не промине нагоди похвалити селян за їхні хороші якості. Вона, правда, сама виросла в місті, але з веління долі стала дружиною селянина і зовсім за цим не жалкує, бо природа — це найвище з усього, що створив бог, і життя, прожите на лоні природи, — життя повноцінне; в порівнянні з ним усяке інше — тільки прах і тлін.

— Міські жителі,— сказала фру,— уявлення не мають про той спокій, який дарує нам мати-природа. І доти, поки на нас не зійшов цей спокій, люди шукають задоволення в суєтному й скороминущому. Вони невірніважені, живуть хвилиною, пестять власне тіло, дбають про зовнішність, цікавляться модою, віддаються пустим розвагам. Зате селяни живуть серед полів і лугів, дихають чистим, свіжим повітрям, в їхнє тіло і душу вливається невидима сила життя. Мир, яким пройнята природа, заспокоює й радує душу. Соковитий зелений, засіяний квітами килим під ногами селянина породжує в ньому чуття краси, майже благоговіння. Приємно відпочити тут серед ароматів, пораювати серед тиші. Низини, водопади, гори стають

незабутніми друзями юності. Які вони могутні й прекрасні — наші гори. Ніщо так не зачіпає струн серця, як їхній піднесений і чистий образ. Гори дарують нам захист у своїх долинах і разом з тим закликають нас дарувати захист усьому слабшому за нас. Де, — запитувала поетеса, — можна знайти блаженніший спокій, ніж у гірських долинах, де квіти, ці очі ангелів, якщо мені дозволено буде так висловитися, дивляться в небо і закликають людину схилити коліна перед всемогутністю, красою, мудрістю й любов'ю? Так, у цьому справжня і всеохоплююча велич.

Поетеса висловила думку, що такі враження не можуть лишитися безслідними.

У середні віки оборону слабших вважали обов'язком рицаря. Чому не дотримувати тепер такого самого напрямку думок? До слабших поетеса залічувала всіх тих, хто менш за нас здібний і потребує нашої допомоги.

— Догляд тварин узимку — благородне діло. І коли я кажу про це, то в думці складаю подяку тобі, Б'яртур, за наших овець в Утіредсмірі. Велику, почесну роботу ти виконав у нашому домі, будвши пастухом. В одному стародавньому вірші сказано: «Полюби пастуха, як свою плоть і кров».

Пастух встає рано-вранці і виходить на холод, щоб доглянути безсловесних тварин. Він не нарікає, — каже вона. — Ним керує співчуття. Снігова заметіль зміцнює і загартовує його. Він знаходить у собі сили, про які навіть не підозрівав. У боротьбі із стихією в ньому народжується героїство. До глибини серця він радіє з того, що терпить труднощі ради безпомічних створінь.

Яке прекрасне життя серед природи. Це найсприятливіший ґрунт для виховання людей. Селяни — оплот культури в своїй країні. Перший їхній заповіт — серйозне, обдумане виконання обов'язку на благо вітчизни й людям.

Поетеса читала свою промову переконливо й палко. В наметі було жарко, і піт стікав з її широкого лоба по рум'яних щоках. Вона вийняла хустку і витерла лице.

— Не знаю, чи знайомі ви з релігією персів. Цей народ вірив, що бог світла і бог мороку весь час ворогують між собою, і людям довелося допомогти богові світла — обробляти поля і поліпшувати землю. Це якраз те, що роблять селяни. Вони, так би мовити, допомагають богові, співробітничують з богом, вирощуючи рослини, тварин і людей. Більш почесного завдання немає на цій землі. Тому я хочу



звернутися до всіх тутешніх селян і насамперед до нашого молодого з такими словами:

Ви, селяни і селянки, що працюєте весь день, не знаючи відпочинку, збагніть, яке хороше й добре діло ви робите. Ви берете участь у творчій роботі бога, він поглядає на вас прихильним оком. І не забувайте, що саме він дарує вам плід.

Після цього фру звернулася з кількома словами до Рози, «цієї добре вихованої, спокійної дівчини з Нідуркота, яку ми всі так любили і так шанували на протязі двох років, коли вона була нашою помічницею на Утіредсмірі».

— Наша молода — майбутня хазяйка Літньої оселі. Хазяйка! Недаремно це почесне ім'я дається жінці, яка веде господарство. Наші предки знали, що вона з материнською любов'ю піклується про домочадців і дбає не тільки про їхнє тіло, але світлом своєї любові осяває все їхнє життя. Кожна жінка, якій випадає честь стати хазяйкою дому і матір'ю, повинна думати про те, що ці обов'язки високі і всеохоплюючі, що вони приносять благословення в третьому і четвертому поколінні, та, мабуть, і в тисячному. Дуже відповідально бути дружиною й хазяйкою. Дуже відповідальна справа знати, що тобі даровано щастя виконати найвеличніше і найблагородніше з усіх завдань.

Багато хто з жінок скаже, що неможливо так поставити свій дім, щоб усе й завжди сяяло в ньому усмішкою. Треба, щоб найменша дрібниця могла давати радість, як ангел-миротворець, серцям ближніх; треба створити в домі такий мир і злагоду, щоб у душі кожного згладилися ненависть, гіркота, щоб кожен знайшов у собі сили для великого подвигу, — і тоді всі в домі відчують, що сам бог веде їх через весну вічних ідеалів; усі відчують себе чистими, вільними, хоробрими, відчують свою спорідненість з богом і любов'ю. Це воістину важке і відповідальне завдання. Але це твоє завдання, мати й хазяйкою, — те завдання, яке велить тобі виконати сам бог. В тобі є сила для цього, якщо навіть ти сама не усвідомлюєш її. Ти можеш це здійснити, якщо віриш у любов. Не тільки в тій жінці, яка живе на сонячній стороні життя і дістала хорошу освіту, але і в тій, яку мало чого вчили і яка нидіє на затіненій стороні життя, живучи під низькою покрівлею в тяжких умовах, — і в ній живе ця сила. На всіх вас лежить печать одного й того самого благородства, всі ви створені богом.

Сила жінки, яка підносить свій дім і своє вогнище на

вершину земного щастя, така велика, що вона рівняє низькі халупи з високими палацами. І ті й інші однаково світлі, однаково теплі. Ця сила і є справжня рівність.

Пам'ятай, Розо, що ти кожного дня породжуєш рух хвиль, який шириться аж до меж суцього; ці хвилі йдуть у вічність. Є хвилі світла, які всюди несуть блиск і тепло, є хвилі мороку, які приносять горе, обливають крижаним холодом серце народу.

Сприймай любов у її найбільш досконалому образі — в образі безсловесної жертви, любов у поєднанні з найвищими і найблагороднішими почуттями людської душі. Зверни увагу, яку владу має любов над усім низьким і нечистим у житті. Задумайся над силою любові, здатною перетворити халупу на палац, бідність на запашний сад і мороз на країну одвічного літа.

Молоді й гості вислухали промову мовчки, чути було тільки сопіння селян, що нюхали тютюн, дзижчання двох великих мух під стелею намету та спів пташок знадвору. І тільки коли фру сіла, люди насмілилися прочистити носи. Захоплені жінки перешіптувалися одна з одною. Знову стало тихо.

Гості сиділи й дивилися в простір, розімлілі від спеки, обважнілі від великої кількості кофе, заворожені виблискуючою на сонці білістю стін і одноманітним дзижчанням мух.

Хродлогур з Кельда, старий селянин з великим носом і з сивою бородою, звертаючись до Б'яртура, запитав: — Скажи-но, Б'яртур, чи правда, що у вас на Утіредсмірі цієї весни на овець напала вертячка?

Почувши це запитання, стрепенулися всі, хто впав у апатію або замріявся. Почали пригадувати всі випадки захворювання на вертячку в ближчих хуторах цієї весни. Відносно стьожкових глистів було кинута кілька дуже недоброзичливих зауважень. Всі зійшлися на тому, що за останні два роки очищали шлунки у собак в їхній місцевості не дуже сумлінно. Дехто був схильний звинувачувати в цьому Короля гір<sup>1</sup> і паламаря, який за допомогою пастора пробрався на посаду собачого лікаря.

— В усякому разі я збираюся восени очистити шлунок своєї собаки сам і за власний рахунок,— сказав молодий.

Усі згодилися з тим, що здорова собака — одна з най-

---

<sup>1</sup> Король гір — селянин, який керує збором овець у горах, коли їх восени заганяють на хутори.

перших умов благополуччя; доводиться лише дивуватись, які люди безтурботні щодо мікробів, і навіть у хороших господарствах.

— Якби люди вміли остерігатися мікробів,— сказав Тоурір, який був у цьому дуже досвідчений,— то нам і боятися нічого було б. Але заспокоєність — корінь усякого зла. Коли б усі розуміли, як важливо боротися з мікробами, то й собаки були б здорові. А якщо вони хворі — нарікайте на самих себе.

Розмова довго ще крутилася навколо цієї теми, кожному хотілося вставити слово. Ейнар не дуже покладався на втручання людини в такі справи: адже весь світ приречений на загибель, і ніякі ліки, ніякі лікарі не можуть цього змінити. А в наш час це особливо ясно видно. Крім того, собака залишається собакою, мікроб мікробом і вівці вівцями. Оулафур не погодився з цим. Він сказав, що стьожковий глист, від якого у овець буває вертячка, та й людина може захворіти, з'являється, тому, що лікують собак не за всіма правилами науки. Коли б їх правильно лікували, з шлунками в них було б усе гаразд.

#### *Розділ четвертий*

### ЛЕТЮЧІ ХМАРИНИ

Наступного дня Б'яртур повіз додому молоду дружину. Він посадив її на Блесі і повів коняку за вуздечку, бо вона була ще погано об'їджена, упиралась і брикалася. На спині Б'яртур ніс вузол з периною Рози; весільні подарунки, укладені в два мішки, були приторочені до сідла,— серед них каструля й ківш, які гримотіли, б'ючись одно об одне. Коняка щоразу здригалася від цього звуку і шарахала вбік, але Б'яртур висів на повіді, наче якір. Титла пленталася ззаду і спокійно принюхувалась до весняних запахів, як усі собаки в погожі дні. Кожного разу, коли Блесі здригалася, собака люто кидалась на неї, намагаючись укусити її за задні ноги, і ще більше лякала і коняку й жінку. Б'яртур лаяв то коняку, то собаку, і за всю дорогу через перевал від нього нічого іншого не було чути.

Коли вони підійшли до могили Гунвер, Роза хотіла зійти й кинути камінь на могилу: вона думала, що це принесе їй щастя.

— Гунвер вимагає каменя, вона примічає всіх, хто йде через перевал.

— Ні,— сказав Б'яртур.— Це не може принести щастя. І не хочу я запобігати перед привидам. Нехай собі лежить, стара відьма.

— Я все ж хочу зійти й кинути камінь,— сказала дружина.

— На якого біса їй цей камінь? Не матиме вона каменя ні від мене, ні від моїх близьких! Здається мені, що для нас важливіше сплатити наш борг живим, ніж тим, хто пішов у пекло сотні років тому.

— Дозволь мені зійти, Б'яртур,— просила дружина.

— Це забобони,— відповів чоловік.

— Б'яртур, я хочу кинути камінь.

— Пасторові, й тому я повністю заплатив за вінчання, якщо пам'ять мене не зраджує, хоч він так і не сказав промови. Я нікому нічого не винен.

— Б'яртур, якщо ти мені не дозволиш кинути камінь, з нами скоїться яка-небудь біда.

— Я гадав, досить з нас і того, що треба вірити в пастора Гудмундура. Та, бач, ні — ще і в диявола віруй! Ти ж вільна жінка.

— Любий мій Б'яртур,— просила жінка, майже плачучи.— Я так боюся, що станеться біда, якщо я не кину їй каменя. Це ж давнє повір'я.

— Чорт з нею, з проклятою відьмою! Ану ворушися, Блесі. Заткни пащу, Титло.

Жінка, немов злякана дитина, обома руками вчепилася в гриву коняки. Губи в неї затремтіли зовсім по-дитячому. Більше вона не наважилася сказати жодного слова і мовчки їхала далі. Коли вони спустилися через перевал до болота і вдалині показалася Літня оселя, Б'яртур зупинився. Спершись на коняку, він показав дружині новий хутір у долині. Будиночок притулювся до низького горба, одягненого в яскраву зелень, і тому здавався веселим, привітним. Позаду височіла гора, а перед будинком стелилося болото і блищало озеро. По болоту плавно текла річка. Дім був іще темний: пласти дерну, з яких він був складений, не встигли зазеленіти.

— От він,— сказав Б'яртур, який наперед смакував радість цієї хвилини: він покаже дружині хутір здаля, якраз звідси, з гори, і вона скрикне від задоволення, можливо навіть від захоплення. Та Роза окинула долину байду-

жим поглядом, на її обличчі лежала тінь смутку і страху. Можливо, вона незадоволена з того, що дім ще не заріс зеленню?

— Не можна сподіватися, що дім зразу вкриється зеленою травою. Наступного літа вже не буде великої різниці між покрівлею і вигоном.

Вона нічого не відповіла.

— А будинок хороший,— наполягав він.

Дружина запитала:

— Чому ти мені не дозволив зійти з коняки біля мого?

— Та ти, мабуть, усе ще сердишся на мене за те, що не кинула каменя цій відьмі? — відказав Б'яртур.

Жінка все дивилася на гриву коняки байдуже і вперто. І раптом на долину і на весь пустир упала тінь. Це був один з тих днів раннього літа, що такі ж мінливі, як лице людини; білі хмарини біжать по небу швидко, як думки, і тіні опускаються над землею, закриваючи від сонця всю долину, хоч вершини гір ще освітлені. Жінка мовчала, тому Б'яртур знову взяв у руки повід і, подкликавши собаку, хоч у цьому не було потреби, повів уперед коняку; весільні подарунки знову заgrimотіли в перекинутих через сідло мішках.

Дорога тепер ішла схилом вздовж ущелини, де ріка Редстад пробивалася через перевал. З неба на долину впало кілька дощових крапель. Тоді дружина порушила мовчання.

— Б'яртур! — сказала вона.

— В чому річ? — повернувся він до дружини.

— Нічого,— відповіла Роза.— Дозволь мені злізти з коня. Я хочу додому.

Б'яртур зупинився і глянув на дружину.

— Чи ти з глузду з'їхала, Розо? — grimнув він.

— Я хочу додому,— повторила вона.

— Куди додому?

— Додому.

— Ніколи я не знав за тобою таких примх, Розо,— сказав Б'яртур, ведучи кобилу вперед.

Сльози бризнули з очей жінки. Нема нічого блаженнішого для серця, ніж плач, що рветься з самих грудей.

Молоде подружжя далі спускалося в долину. Собака тихо пленталась позаду. Коли вони наблизились аж до хутора, Б'яртур повів коняку додому просто через болото.

Це було грузьке, глибоке болото; в одному місці коняка загрузла майже по груди, вона спробувала вирватись одним ривком і скинула жінку. Роза впала в болото, забруднившись у воді й глині. Б'яртур допоміг їй підвестися і обтер на ній грязюку своєю хусткою.

— Жіноча стать завжди кволіша за чоловічу,— зауважив він.

Роза перестала плакати і решту дороги пройшла поряд з чоловіком. Вона присіла біля струмка, який протікав через хутір, і замила свою спідницю, а Б'яртур зняв сідло і стриножив коняку. Тіні в долині зникли, сонце засяяло над маленьким вигоном.

Дім і кошара були під однією покрівлею. На фоні дому, складеного з пластів дерну, вирізнялися дерев'яні двері з двома стовпами обабіч — низький лаз з таким високим порогом, що, входячи, доводилося нагинатись. У кошарі було темно й холодно, пахло грибною цвіллю й вогкістю. Коли відкривався люк, зверху, із стелі, падало бліде світло. Вздовж стін стояли кормушки. В найдальшому кінці бокової стіни був вихід до майбутнього сінника. Сходи на сім східців вели нагору в жилу кімнату, і Б'яртур перший піднявся ними, щоб показати, які вони міцні й надійні. Дружина пішла за ним і оглянулася; віконце в домі здалося їй дуже вже маленьким.

— Можна подумати, що ти росла в палаці,— сказав чоловік.— Коли тобі потрібне сонце, то надворі його скільки хоч...

— Жаль, що в нас немає таких великих вікон, як у Редсмірі,— сказала Роза.

— Можливо, тобі ще дечого жаль з того, що було в Редсмірі,— різко відповів Б'яртур.

— На що ти натякаєш? — запитала дружина.— Як тобі не сором!

Це була невелика кімната, така низька, що Б'яртур мало не впирався в стелю. Двоє ліжок, збитих з таких самих дощок, як покрівля й підлога, були прикріплені до стіни, а стіл прибитий цвяхами до підвіконня. Ліворуч від вхідного люка була маленька плита, а над нею на схилі покрівлі друге віконце з шибкою завбільшки з долоною. За вікном, на виступі, гойдалися на вітрі кілька стеблин трави. Стіни були такі товсті, що сонце не могло проникнути крізь шибку,— жоден промінь не міг пробитись, якщо сонце не світило прямо у вікно.

На ліжку, що стояло ближче до стола і призначалося для подружжя, вже лежав матрац, набитий мохом. Підлоги під ліжком не було. Поряд стояв ящик з провізією, яку запас Б'яртур, — житнє борошно, цукор кращого сорту від Бруні і трохи пшеничного борошна для оладок — на який-небудь особливий випадок; і, хто знає, може, якщо добре пошукати в ящику, знайшлося б трохи й ізіюму. На самому дні лежав мішок чудової в'яленої риби. Крусі з Гілі підніс їм як весільний подарунок в'юк овечого кізяку — на подяку за те, що Б'яртур позаторік витягнув з болота його лоша. Але це паливо треба берегти і поки що задовольнитися вересом і мохом та й торфу на болотах доволі, тільки копни.

Роза в забрудненому грязюкою платті сиділа на подружньому ліжку; повіки в неї почервоніли, вона дивилася на свої великі руки, безпорадно опущені на коліна.

— Тобі тут не подобається? — запитав Б'яртур з Літньої оселі.

— А ти думаєш, я сподівалася кращого? — озвалась його дружина.

— Одне, в усякому разі, добре: в кого є такий хутір, тому немає потреби надриватися весь день, як наймитові, — сказав він. — Я завжди думав, що ти розумна дівчина і дорожиш самотійністю. Адже в житті найголовніше — самотійність. Моя думка така, що без неї життя не миле. Несамостійна людина — це ще не людина. Якщо ти сам собі не хазяїн — це все одно, що людина, у якої нема собаки.

— Нема собаки? — якомсь байдуже перепитала Роза, шморгнувши носом.

Б'яртур деякий час стояв біля віконця, віддавшись своїм думкам і мовчки дивлячись на гору.

— Земля в цій долині прогодує нашу отару, — сказав Б'яртур.

Дружина витерла ніс рукою.

— Там, де живе вівця, може жити й людина, — вів далі Б'яртур. — Мій батько правильно говорив: людина і вівця — це майже одне й те саме.

— Мені снився страшний сон, — прошепотіла Роза.

Б'яртур глянув на неї скося зневажливим поглядом і сказав:

— Ну то й що? Сни бувають через те, що кров кидається в голову, або лежиш незручно, або під тобою грудка.

Мені, наприклад, снилося навесні, коли я розбирав руїни, що гора відкрилась і з неї вийшла жінка, ну й красуня, скажу тобі.

— Авжеж,— встала дружина.— Такі вже чоловіки. І вві сні ганяються за спідницями.

— Хоч я й не вірю в сни,— відказав Б'яртур,— та думаю, це все ж таки означає, що мені пощастить восени добре продати ягнят.

— Кажуть, що тут, на очах у всіх, блукає Гунвер,— сказала дружина.— Позаторік на цьому місці кінь з вершником раптом злякався невідомо чого і поніс серед білого дня.

— Не хочу я нічого чути про цю прокляту Гунвер,— перебив її чоловік.

— А все ж багато повтікало від неї з пустиря.

— Які-небудь нероби, мабуть,— відповів Б'яртур.— Вже вони знайдуть на кого звалити вину, коли у них все йде прахом.

— Може, ти думаєш, що зла зовсім немає на світі?

— Цього я не кажу. І на морі й на суші, наприклад, буває смертельна небезпека. Та що з того? Коли ти в небезпеці, то або загинеш, або врятуєшся. Але думати, що існують привиди, нечиста сила і всяка погань,— це значить, що з кров'ю в тебе не все гаразд.

— Собаки все-таки багато що відчувають,— сказала жінка.

— Собака, вона собака й є,— заперечив Б'яртур.

— Але ти вважаєш, що собака знає все в світі.

— Ніколи я цього не говорив. Я тільки думаю, що собака — єдина тварина, яка розуміє людей. Але собака є собака, а людина — це людина, як каже Ейнар з Ундірхліда.

— Всі ясновидці сходяться на тому, що в цій долині є привиди.

— Плювати мені на ясновидців,— сказав Б'яртур.— Хай чорт візьме тих, хто не вміє керувати власними п'ятьма почуттями! От їм і ввижається всяка чортівня, як було з цим недоумкуватим волоцюгою, що з ним недавно так носилися у Фіорді. Розповідали, що він впадає в якийсь там транс і верзе нісенітницю про той світ — про Ісуса Христа, про Бердлу-Кара і Крістіана Дев'ятого<sup>1</sup>. Скінчилося тим,

---

<sup>1</sup> Крістіан Дев'ятий (1818—1906) — король Данії та Ісландії.



що він потрапив у тюрму за підроблення підпису окружного судді.

— Я певна, що ти навіть у бога не віриш, Б'яртур,— задумливо промовила дружина.

— Про це не будемо говорити,— відповів чоловік,— але одно вірно: порода овець, яку вивів пастор Гудмундур,— найкраща в усій окрузі.

— Невже ти навіть перед сном не читаєш молитов?

— Ні, чому ж. Якщо рима в них хороша, я іноді перед сном прочитую одну-дві, поки сон не зморить. Вірніше, я робив це, коли в мене не було так багато турбот. Але «Отче наш» — ніколи. Це ж не вірші. І я не вірю в диявола, то чого мені молитися. Та що там про це говорити. Давай-но краще нап'ємося кофе.

— Тебе послухати — острах бере,— відповіла Роза.— Після таких слів усі божі ангели одвернуться від нас. Потвоєму, на світі нема нічого, крім того, що ти бачиш на власні очі. От яка ти людина.

— У мене є п'ять почуттів,— відповів Б'яртур.— І я не розумію, навіщо мені потрібне ще шосте чи сьоме.

— Я знаю людей, поважніших за тебе, але й вони вірять у добро і зло.

— Можливо,— сказав Б'яртур.— Я догадуюся, кого ти маєш на увазі. Це, очевидно, той, хто весною, в Мірі, весь час терся серед жінок і приманював вас усякими історіями про привиди.

— Кого це «нас»?— запитала Роза, звівши очі, і вперше в її косому оці спалахнула іскорка.— На що ти натякаєш?

Б'яртур почав наспівувати давню пісеньку і шукати казанок, бо він твердо вирішив закип'ятити воду для кофе. На східцях він повернувся і кинув між іншим:

— Хіба дехто не гуляв із деким? Мене це не здивувало б.

### *Розділ п'ятий*

## ТАЄМНИЦЯ

На перший погляд, у зауваженні Б'яртура не було нічого певного і, тим більш, значного,— і все ж мало що так вплинуло на спільне життя молодого подружжя в Літній оселі, як цей кинутий мимохідь натяк, і особливо те, що стало приводом для нього.

— Ні,— сказала Роза.— Це неправда.  
Вона вперто одвернулася до стіни, пригнічена й глибоко нещасна.

— Хто він? — запитав Б'яртур.

— Це неправда.

— На твоєму місці я б сказав.

— Ти ж не розповідаєш про себе.

— Чому? Можу й сказати. У мене таємниць немає.

— Я не хочу чути про це.

— Усі ви в день весілля такі тихенькі — води не скаламутите, а все ж хто вас знає, з ким ви тягалися. Нам, чоловікам, дістається вже не любов, а якісь залишки, схожі на труп, у якого шуліки вже виклювали очі.

— А сам ти — ангел?

— Чи не той нахаба з Тіннстада?

— Запитай у нього.

— Чи цей бевзень з Фіорда, який допомагав орати?

— Можливо.

— Треба сподіватися, що все ж не той бабій-учитель, з яким прижила дитину Сдейнка з Гілтейги?

— Ти, може, збираєшся перебрати всіх бабіїв у парафії?

— Та, мабуть, я не здивуюся, якщо ти з усіма ними тягалася. Тиха вода греблю рве.

Роза гнівно підвелася і палко вигукнула:

— Бог мені свідок, що коли я в чому-небудь і каюся, то не в тому, що тягалася з усіма, а в тому, що вийшла заміж за такого чоловіка, який ставить овець вище за людей і вірить у собаку. Який жаль, що в мене не вистачило розуму повернути сьогодні назад і вернутися до батьків!

— О, я зразу збагнув, що не старої відьми ти злякалася, коли хотіла повернутись додому,— сказав чоловік.— Ти гадаєш, що далі свого носа я нічого не бачу. Тільки не думай, що я хочу у тебе що-небудь випитувати. Не треба бути чаклуном, щоб розуміти жінку. Така вже у вас звичка: любите ви тих молодців, які вами тішаться, а виходите за тих, які вам осоружні.

— Ти брешеш,— сказала Роза.

— От чому ти ходила така сонна цієї весни, коли він повернувся з сільськогосподарської школи, і от як ти розумієш самотійність, волю. Ти думала, що його рід благородніший за мій, бо його батько був скнарою і не дозволяв собі порядної їжі, коли рибалив! Він живився якимсь масти-

лом з риб'ячого жиру й дьогтю; він розводив горілку, яку продавав товаришам, і на свій легкий заробіток купував старих понівечених шкап, а на ринку, коли продавав їх, ставив їм під хвіст гірчичник, і вони скакали легко, як дикі. Якщо кому так пощастило, що в нього батько лихвар і шахрай, то вже не важко набути репутації великої людини і тішитися ночами з дівчиськами, а потім спати цілий день.

— Ти брешеш, брешеш! — люто кричала жінка.

— І для цього чорта я гнув спину вісімнадцять років, вісімнадцять років життя я віддавав на те, щоб у нього були чистокровні коні, щоб він учився, мандрував. Ради цього чорта ти терпіла лайку старости за те, що не так моторно виносила на вигін нічні горшки. А тепер ще бракувало тільки того, щоб я виростив його виродка в своєму домі.

Б'яртур з Літньої оселі так розлютився, що схопився з постелі і зірвав перину з напівголої дружини: здавалося, він ладен був прибити її. Злякана, ставши на коліна, вона обняла руками його шию і поклялася всіма святими, що ніколи жоден мужчина не торкнувся до неї і вже ніяк-ніяк не... боже всемогутній, покарай мене, якщо я брешу! Я знаю, що на цьому хуторі лежить прокляття: дім сім разів був зруйнований привидами і дияволом! Ти називаєш хутір Літньою оселею, та що з того, коли ти наважився вбити мене, свою дружину, у весільну ніч і віддати мої кістки Колумкіллі.

Гірко плачучи, Роза безтямно благала в нього пощади, поки Б'яртур не зглянувся на неї, бо він знав, що жінки набагато кваліші за чоловіків. Він узяв пучку тютюну і ліг спати.

Весільна ніч. Літня ніч.

Так почалося їхнє спільне життя.

### *Розділ шостий*

## СНИ

Ранками, на світанку, коли Б'яртур вставав, йому було жаль будити дружину,— вона так спокійно спала... Одягаючись, він дивився на неї і говорив до себе:

— Вона мов квітка.

І багато що прощав їй.

Все ж його дивувало, що вона, хоч і спить таким чистим сном, мабуть, любила інших чоловіків і не хотіла признатися в цьому. Вона, така тиха, така боязка!.. Раніш він думав: «От дівчина, яка береже себе і не дозволяє чоловікам сваволити. Я одружуся з нею і куплю собі землю». І от він одружений з нею. У нього є земля. І що ж? Виявилось, що вона любила інших чоловіків, і ніхто про це не знав. Уві сні вона була щаслива, та коли прокидалася, він підмічав у її погляді тінь тоскного розчарування,— тому він не міг примусити себе розбудити її. Вони говорили мало і часом не наважувалися глянути одно на одного. Здавалося, що вони вже одружені двадцять п'ять років і одно одного не помічають. Завернувши за ріг будинку, Б'яртур, за старою звичкою, хрестився, дивлячись на схід, але не надавав цьому ніякого значення. Собака, яка спала під вікном, що виходило на схід, зіскочивши з призьби, кидалась до нього, радісно гавкаючи і крутячи хвостом, ніби зустрілася після довгої розлуки. Вона кружляла навколо нього, дзвякала, бігла за ним на край вигону, чхала, терлася мордою об траву і проводжала його на луг, який Б'яртур уже почав косити.

Був ранній ранок, повівало прохолодою, вода на озері блищала, як дзеркало. На островці звилася собі гніздо пара лебедів; гоголі і крохалі плавали невеличкими табунцями; крижі і чикалки більше любили глибшу воду, а гнізда вили на березі. Іноді селянин мимоволі зупинявся, милуючись красивим пір'ям селезнів. Кілька куликів, що летіли зі сходу, побачивши Б'яртура, шумно віталися з ним. Біля озера морські ластівки сиділи на яйцях і мріяли про черв'яків. Дикі гуси велично походжали парами навколо озера, їхні шиї висувалися з трави. «Птахи щасливіші за людей: у них є крила. Сіра гуско, позич мені свої крила!» Жалібно кричала тільки пірникоза, цей сумний, набридливий птах. Б'яртур з Літньої оселі взявся за косу й почав косити.

Спочатку він почував якусь м'якість у всьому тілі. Він уже не був таким бадьорим, як бувало ранками років десять-дванадцять тому, коли йому було все за іграшку. Тоді він не потребував ні сну, ні відпочинку. Сніданок свій він звичайно з'їдав на лузі, стоячи, спершись на держак коси.

І лише за останні п'ять років Б'яртур зрозумів, що таке втома. Тепер день частенько починався з того, що в нього нило й кололо то тут, то там. Але, як би там не було, він законний власник землі, про що оголошено на тинзі. Через дванадцять років він сплатить увесь борг за землю до останнього ере. Всього він пропрацює на той час тридцять років. Він — король у своїй державі, і птахи з їхнім прекрасним пір'ям та дзвінкими піснями — його гості. Вдома спить його дружина, його власна, законна дружина, незважаючи на те, що, можливо, хто-небудь до нього володів нею, і не він, Б'яртур, був перший. Ранками він виливав свої думки у вірші, але нікому не читав їх. У цей час його собака полохала птахів на болоті і забавлялася цим. Іноді їй щастило спіймати бекаса чи вальдшнепа. Вона з'їдала здобич і, сівши на лузі, покусувала й вилизувала себе, потім насторожено вдивлялася в далечинь і, нарешті, вмошувалась на купині, скрутившись клубком. Сонце підіймалося дедалі вище, тіні ставали коротші, і на полудень небо часто затягало хмарами; у долині гуляв холодний і вологий вітер. Час було снідати. Найкраща пора дня вже минула. Ранки не були схожі один на один. Кожний ранок був новим ранком, і, в міру того як час ішов, птахи дедалі співали менше і відтінки Блауф'єдла блідли й тьмяніли. День був схожий на дорослу людину, а ранок завжди був юним.

Б'яртур мріяв, що дружина, коли він прийде додому, зустрине його привітно, напоїть кофе і, може, захоче послухати нові вірші про сонце чи бурю — але вона, очевидно, була не зовсім здорова, в усякому разі не настільки, щоб тішитися віршами; та вона і взагалі не розуміла поезії.

Він подарував їй квітчасте плаття, дуже підхоже для хорошої літньої погоди, вона ж, наче на зло, одягала старе плаття з полотна, в якому доїла корів на Редсмірі, або потерту шерстяну спідницю та зношену, в латках, кофту. І завжди вона нездужала. Часом у неї так паморочилось у голові, що вона сідала на хвилину, а іноді її навіть нудило. Ранками чоловік і дружина пили солодке чорне кофе з житнім хлібом. Раніш Роза моторно згрібала сіно і взагалі була меткою робітницею, а тепер вона довго стояла, спершись на граблі.

— Яка ти бліда! — говорив Б'яртур.

Вона не відповідала.

— Ти могла б жвавіше ворушити граблями,— говорив Б'яртур.

Ніякої відповіді. Жінка мовчала, закусивши губи. За годину до сніданку вона йшла додому варити рибу, але іноді їй не вдавалося розпалити плиту. І тоді вона приносила чоловікові на луг холодну рибу, чорний хліб і кофе.

— Кинь ти економити цей чортів цукор,— бурчав Б'яртур. Про солодощі він звичайно говорив зневажливо.

Поївши, він відходив до берега ріки й лягав відпочити, всього на кілька хвилин. Роза сиділа на траві й задумано поскубувала мох.

У неділю Б'яртур сходив на гору по верес або йшов на пустир — поглянути на овець для власної втіхи; він зразу впізнавав, звідки яка вівця і якої вона породи. І ще йому дуже подобалося скидати в ущелину каміння.

Дружина прала білизну в струмку біля нижнього порожка. Якось у неділю Б'яртур довго не повертався і прийшов додому сяючим. Він запитав у дружини, чи не догадується вона, що він бачив. Він бачив свою вівцю Білоріжку на південь від джерела з прекрасним ягням!

— Я ладен об заклад побитися, що восени ягня буде важити всі тридцять фунтів.

Але дружина не виявила ні найменшої радості.

— Хороша порода пастора Гудмундура,— зауважив Б'яртур.— Це не бродяги, вони не гасають по пустирю без ладу та без пуття,— ні, вони знаходять те, що їм потрібно, і вже далі не йдуть. Це розумні вівці, я вирішив завести барана цієї породи.

— Так, так,— сказала дружина.— Це і є саме підхожа для тебе порода.

— Що таке? — запитав Б'яртур.

— Я тільки сказала, що це добре,— відповіла дружина.

Вона не поділяла його радості, була байдужа до його вигадок і все думала про своє.

— Б'яртур,— сказала вона помовчавши.— Мені хочеться м'яса.

— М'яса? — спитав він здивовано.— Серед літа?

— У мене аж слинка тече, коли я бачу вівцю.

— Слинка? — повторив він.— Можливо, в тебе горло болить?

— Цією солоною зубаткою навіть собаку не нагодуеш.

— Чи не здається тобі, люба моя, що ти стала якась дивна?

— На Редсмірі нас двічі на тиждень годували м'ясом.

— Не згадуй ти при мені цю прокляту конину!

— У неділю ми завжди діставали баранину, навіть літом. Та й конина — дуже хороше м'ясо.

— Для наймитів різали тільки старих овець і шкап. Це м'ясо добре для підневільних людей.

— А де ж інше?

— Вільна людина може задовольнитися рибою. Самостійність над усе.

— Ночами мені сниться кров'яна ковбаса. Мені здається, що я беру її руками, гарячу, прямо з казана, і сало так і тече, сочиться з неї... Іноді це ліверна ковбаса, іноді кров'яна... Ісусе, допоможи мені!

— Це на негоду,— пояснив Б'яртур.— Сало означає прояснення; очевидно, прогляне сонце. Може, хороша погода продержиться, поки не скінчиться найгарячіша пора сінокосу.

— І ще мені сниться молоко.

— Молоко? Сніг? Серед літа?

Цей сон здався Б'яртуру зовсім непоясненим.

— Мені приснилося, що я в Редсмірі, переганяю молоко через сепаратор у коморі. З однієї трубки тече збиране молоко, з другої — вершки. І ввижалося, ніби вершки ллються прямо мені в рот.

— І нащо тобі запам'ятовувати таку прокляту дурницю. Адже ж вона нічого не означає,— сказав Б'яртур; він вирішив не звертати уваги на всі її сни.

— Удень, коли я не сплю, я все сиджу і думаю про молоко. На лузі, коли збираю сіно, я думаю про молоко. І про м'ясо.

Б'яртур задумався і, нарешті, сказав:

— Люба Розо, боюся, що в тебе з серцем не гаразд.

— Б'яртур, скажи, чи не можемо ми як-небудь завести корову? — вела далі дружина.

— Корову? — перепитав вкрай здивований Б'яртур.— Корову?

— Атож,— вперто повторила Роза,— корову.

— Тепер мені вже зовсім ясно, що в тебе почалася серцева хвороба. Так само було з моєю покійною матір'ю. У неї з'явилися якісь дивні бажання, потім їй почали причуватися голоси. Спочатку ми звернулися до знахарки,

а коли це не допомогло, пішли до лікаря. Якщо в тебе це не минеться, скажи мені, щоб я міг, поки не пізно, взяти у Фінсена яких-небудь міцних крапель.

— Не хочу ніяких крапель. Хочу корову.

— А де ж у нас вигін? Я думав, що ти сама бачиш, скільки трави у нас на цьому чортовому горбі. І сама добре знаєш усі ці голі грудки, по яких ми щодня ходимо, коли косимо траву. Звідки ж нам взяти сіно для корови?

— Біля річки росте осока.

— Хто її скосить? Хто принесе? Як ми доведемо її додому? Ти думаєш — ми багаті люди? Ми бідні селяни і тільки перший рік володіємо хутором. Звідки нам узяти грошей на корову? Ти не при своєму розумі.

— Мені здавалося, що ти вільний король, — сказала вона.

— Мало у нас солоної риби, чи що? Ми самі собі хазяї і починаємо влаштовуватись на власному хуторі. Ми не їмо гнилої, бракованої риби, як наймити в Мірі. Ми їмо запашну солону зубатку. І привізنا картопля закінчилася зовсім недавно. Хліба нам вистачить. І цукру в нас доволі. Не моя провина, що в тебе зацвіли житні галети. Тобі треба було б їсти їх на переміну, а вони в тебе зацвіли. Галети — це все-таки печиво, дорога моя. Та ще й привізне печиво.

— Мій батько, напевне, позичить нам трьох шкап, щоб привезти осоку.

— Я не збираюся зебрати і ні до кого ні по що не піду, хіба тільки при крайній потребі і за повну плату, — сказав Б'яртур. — І давай покладемо край цим балачкам. Пусте це діло для бідних селян у глухій долині — базікати про корову. Наше діло розводити овець і весь свій добробут будувати на вівцях. Не хочу я більше слухати всякі дурниці.

— А якщо в мене буде дитина?

— Моя дитина годуватиметься матернім молоком. Мені на першому році життя клали в соску варену солону рибу з риб'ячим жиром — і от виріс.

Роза глянула на нього злякано. Вона була сама на себе не схожа. Йому стало незручно, і він сказав, немов вибачаючись:

— Ти ж сама бачиш. Спочатку треба потурбуватися про найбільш необхідне — звільнити хутір від боргів. Більша частина ягнят піде на розплату із старостою. Треба



збожеволіти, щоб наосліп залазити в борги і різати овець заради корови. На той рік ми заведемо невеликий город, люба моя.

Він поплескав її по плечу так, як поплескують коня.

### *Розділ сьомий*

## СЕРЦЕВА ХВОРОБА

Здоров'я Рози дедалі гіршало. І Б'яртур вирішив узяти для неї у Фінсена ліків. Вечорами Роза годувала чоловіка холодною солоною рибою і хлібом, а для себе варила густу вівсяну кашу. Кімната сповнювалася димом, бо хмиз був погано висушений. Б'яртур очищав рибу від кісток, акуратно накладав один шматок на другий, і в нього виходило щось на зразок бутерброда. Він їв, спідлоба поглядаючи на дружину. Рік тому це була червонощока дівчина; надвечір вона милася, прибиралась і, коли вважала що-небудь забавним, заливалася дзвінким сміхом. Тепер вона стала заміжною жінкою і ходила в старому платті з полотна, в якому раніше доїла корів. Обличчя у неї зів'яле, сіре, очі потьмяніли, рум'янець зник, постать стала безформною. Так швидко зів'яла ця квітка. А в них же всього було вдосталь — і риби, і хліба, і каші і тільки недавно скінчилася картопля й галети,— а галети це ж привізне печиво. «Можна подумати, що вона за кимсь сохне», говорив Б'яртур, наче звертаючись до самого себе: нехай чує, не біда. Одно було ясно: він був їй такий бридкий, що вона лягала спати тільки тоді, коли він засинав, а якщо він у цей час прокидався, вона швидко поверталася до нього спиною. Коли ж він шепотів їй що-небудь на вухо, Роза удавала, ніби нічого не чує, і лежала нерухомо, як труп. Від усього цього Б'яртуру ставало не по собі. Його мучила якась кволість, він почував себе стомленим і лаявся в душі: вісімнадцять кращих років свого життя він змарнував на старосту і його сім'ю, а тепер, ставши, нарешті, самостійним селянином, він не може втішатися подружнім щастям. Вночі Б'яртуру приснилася скажена корова, і він злякався, як бувало в дитинстві. Прокинувшись, він бурмотів ще напівсонний: «Краще вмерти, ніж купити корову». Ранками, хрестячись за старою звичкою, він говорив: «Во ім'я

отця, і сина, і святого духа! Я краще помру, ніж куплю корову. Во віки віків, амінь!»

А дружина його варить кашу і все підкладає паливо в плиту; хмиз потріскує, і дим валить дедалі сильніший.

— Побережи хмиз, дорога,— каже він.

Та вона не слухає і підкладає ще і ще.

— Ну, тобі самій і збирати його, люба моя.

Нарешті каша зварилася, і Роза насипала собі повну миску. Невже вона з'їсть так багато каші? Роза засунула руку в ящик з леденцями, відламала собі великий шматок і з'їла разом з кашею. Б'яртур скося поглядав на неї, дивуючись, як вона може їсти кашу з леденцями. Він не шкодував для неї леденців, ні — навпаки, він пишався тим, що його власна дружина їсть його власну вівсянку, хоч би й з леденцями. Проте коли вона знову взялася за каструлю, знову насипала повну миску і відломилла ще шматок леденця, він стурбувався. Дві миски, повнісінькі каші! І це з'їдає жінка! І бере ще й цукру! Еге ж — цукру! Його дедалі більше дивували незрозумілі примхи, викликані її серцевою хворобою. Вчора Розі схотілося м'яса й молока, сьогодні вона з'їла дві миски каші і безліч леденців, а завтра їй, можливо, захочеться слона! Він нічого не сказав дружині, але, як звичайно, коли потрапляв у скрутне становище, почав читати про себе вірші з подвійними римами. Він наспівував їх з наголосом на внутрішній римі, всередині вірша. Це був монолог його душі. Після вечері Роза зібрала кілька пар брудних панчіх і пішла прати до струмка. А Б'яртур ліг спати.

Другого ранку, коли він прокинувся, Рози не було поряд з ним. Цього ще ніколи не бувало. Він швидко одягнувся й помчав униз.

«Розо!» кричав він з майданчика перед хутором. Потім обійшов увесь хутір і крикнув у напрямку гори: «Розо!» Це красиве ім'я навіть не викликало відгомону в горах. Сонце встало; простяглися довгі тіні, що перетворили маленький хутір на палац. Але на заході було темно. Літо минало, і птахи вже проспівали свої найкращі пісні; вони тепер коротко й квапливо посвистували, немов тільки зараз зрозуміли, що таке час.

— Титло! — гукнув Б'яртур. Собака не з'являлася. Її не було на призьбі; вона теж зрадила його, як видно. Сталася біда! Але Б'яртур не здасться! Він погрозив горі стиснутим кулаком і почав кликати поперемінно то дружину,

то собаку.— Якщо навіть мене поріжуть на шматки, я не здамся. Розо! Титло! На шматки, на дрібні шматки! — бурмотів він.

Нарешті, він почув гавкання в західній частині болота. Це була Титла. Дзявкуючи, вона бігла з заходу, з перевалу. Б'яртур кинувся їй назустріч.

— Де вона? — запитав Б'яртур.

Собака була вся в багні, важко дихала від бігу, висунивши язик; вона скочила на груди хазяїнові і ткнулась роззявленою пащею просто в лице, потім повернулася й побігла на захід, прямо через болото, по багнуці. Б'яртур кинувся за нею. Час від часу собака зупинялась і чекала його; коли він доганяв її, вона знову бігла далі. Це була розумна собака. Сонце затягло хмарами, повіяло прохолодою, — буде, здається, дощ. Б'яртур усе біг. Титла показувала дорогу, а Б'яртур мчав за нею, як собака на шворці. Вони зупинилися тільки на перевалі, біля кургана — могили жінки, похованої в давні часи.

Чуття не зрадило собаку. Дружина Б'яртура заснула тут, на траві, що росла навколо могили. Вона була в старенькому полотняному платті, з хустинкою на голові, по коліно в грязюці і в спущених панчохах — як бродяжка, знайдена на перевалі мертвою, з клунком під головою. Б'яртур розбудив дружину. Вона розгублено озиралася навколо і тремтіла так, що зуб на зуб не попадав. Б'яртур заговорив до неї, вона не відповідала; спробувала було встати, але не змогла. Невже привід притягнув її сюди уві сні?

— Що з тобою, Розо? Куди це ти зібралася?

— Іди геть!

— Чи не сонна ти прийшла сюди? — запитав він.

— Дай мені спокій!

— Та не затягли ж сюди тебе?

Незважаючи на своє презирство до забобонів, Б'яртур схильний був припустити, що привид відіграв якусь роль у цій пригоді. Він поставив Розу на ноги і підтягнув їй панчохи. Вона тремтіла від холоду і насилу говорила; від кволості у неї підломлювались ноги. Б'яртур відвів її на стежку.

— Спробуй стати на ноги, любя моя, — сказав він.

Тоді Роза промовила:

— Мені так хотілося молока!

— Авжеж, — відповів Б'яртур. — Це все твоя хвороба.

Отже, вона зібралася в Утіредсмірі по молоко і водночас скористалась нагодою, щоб віддати борг Гунвер.

Значить, не зла сила покликала її сюди,— якщо не брати до уваги злої сили, що жила в її серці. Молока їй хотілось! Але про таке приниження Б'яртур навіть слухати не хотів: щоб дружина власника Літньої оселі пішла на чужий хутір жебрати!

— Я й не думала жебрати,— сказала вона.

— Що це в тебе? — спитав він.

Роза швидко схопила свій клунок і затиснула його під пахвою, немов боячись, що його віднімуть у неї.

— Це моє,— сказала вона.

А коли Б'яртур наполіг на своєму, виявилось, що це був жмут вовни від вівці Кодли, яка належала Розі. Кодла була її вкладом у господарство, єдиною її власністю, придбаною за двадцять шість років життя, сповненого суворої праці, довгих робочих днів і коротких годин сну. Роза хотіла запропонувати хазяйці Утіредсмірі цей жмут вовни за пляшку молока, але, дійшовши до перевалу, відчула сильну втому; у неї завжди були слабі ноги. Вона поклала камінь на могилу Гунвер і заснула.

— Наступного літа ми відберемо шість-сім овець і будемо їх доїти.

Замерзлій, вкрай виснаженій жінці стало дуже погано. Її сильно нудило, дорогою вона почала блювати, і Б'яртур підтримував їй голову. Пішов дощ; спочатку він падав великими рідкими краплинами, потім зачастив. Роза зовсім знесилася. Дощ линув як з відра, і Б'яртур, повертаючись з дружиною в долину, переносив її через калюжі і грузькі болота. Дощ усе йшов.

— Невже не скоро ще випогодиться? — говорив Б'яртур.— Якщо небо проясниться, все обійдеться, а коли заде вітер з моря і почнуться зливи, тоді держись!

Іноді погода зводила нанівець працю кількох днів. Примхи неба неможливо було передбачити. Для хутора це була свого роду світова війна. Б'яртур командував, як полководець, і армія корилася йому,— ця маленька армія, найменша, яку знає історія світової війни; армія без молока, без м'яса, без свіжої їжі.

Вони ще не встигли заскиртувати сіно, як знову почався сильний дощ.

В один з таких непогожих днів Роза згрібала сіно над протокою біля озера. В цій протоці, де було багато бур'я-

нів, грязюки і мулу, ворушилося, звивалося щось живе. Вона підчепила цю рухливу істоту граблицем і витягла з води великого вугра, довжиною з лікоть. Він злетів над головою і впав позад неї, звиваючись у щойно скошеній траві, як велетенський черв'як. В Розі пробудився мисливський інстинкт. Це була риба, і вона, природно, погано почувала себе на суші. Роза трохи боялася Б'яртура, знаючи, що він лаятиме її за таку вигадку, але твердо вирішила впіймати і з'їсти вугра. Вона дістала свій кишеньковий ніж і схопила рибу. Вугор раз у раз вислизав і навіть обкрутився навколо її руки, але їй, нарешті, вдалося перерізати його пополам. Тепер у неї було два вугри; обидва вони тікали в різних напрямках, і вона ніяк не могла впіймати їх. Тоді Роза зняла з голови косинку, старанно загорнула в неї обидві половинки і поклала їх на горбку; косинка тріпогіла там до вечора. Коли Роза почала збиратися додому, щоб приготувати вечерю, клунок уже скотився з горбка вниз.

— Ти, люба, не бережеш палива: витрачаєш його на таку гидоту,— сказав Б'ятур і заклопотано глянув на дружину, в якої, на його думку, було хворе серце. Шматки вугра все ще корчилися в каструлі, скручувались у кільце, поки не зварилися. Роза вийняла їх з каструлі і спитала:

— Хочеш риби?

— Хай їй біс! Буду я їсти якихось черв'яків! Це ж водяний черв'як.

— Ну що ж, мені залишиться більше,— відповіла Роза і почала їсти, а чоловік з огидою дивився на неї, не розуміючи, як вона може проковтнути таку гидоту.

Роза з'їла всього вугра.

— Це, здається, електричний вугор. Він усе одно що яке-небудь морське чудовисько, а ти його їси.

— Еге ж,— сказала дружина і взялася до юшки.

— От уже не думав, що моя дружина ковтатиме якусь погань, коли вдома всього вдосталь.

— Ні, погань — твоя гнила зубатка, якою ти годуєш мене ціле літо,— сказала Роза.

Б'ятур вирішив не починати сварки з хворою дружиною проти ночі. Він став роздягатись, чухався, бурмотів вірші про Гонгурольфа, про морехода Грімура<sup>1</sup>. Нарешті, ліг і заснув.

---

<sup>1</sup> Гонгурольф і Грімур — вікінги, герої ісландських саг.

## СУХОВІЙ

Дош перестав, але з півночі шалено подув береговий вітер. Суха погода — та не на радість. Вітер виривав сіно з рук і розкидав його на всі боки. Частина його потрапила на нескошену траву, частина у воду; половина тритижневої праці пішла прахом. Три дні Б'яртур і Роза підбирали сіно в різних місцях і складали його в маленькі копиці. Потім вітер вщух, на небі знову зібралися хмари. Найкраща літня пора минула. Треба якнайшвидше, поки погода знову не зміниться, перевезти сіно в двір. Тепер ніколи гаяти дома час на куховарство, щоб набивати собі черево, та й спати не час — треба працювати з усіх сил, щоб перехитрити стихію. Для Б'яртура з Літньої оселі це була боротьба за свободу. Коли вони зібрали сіно, Б'яртур почав складати його в копиці. Настав вечір, літо ж уже кінчалось, і дні стали коротші. Коли зовсім посутеніло, Б'яртур пішов розшукувати коня, щоб звести сіно додому. Він залишив дружину біля копиці, щоб вона трохи подрімала. Блесі він знайшов серед редсмірівських коней; поки він осідлав її і повернувся, вже почало розвиднятись. Роза спала під копицею. Чоловік і жінка знову почали ув'язувати сіно, потім попоїли холодної риби, запиваючи її водою з джерела. Все небо затяглося хмарами, кожної хвилини міг линути дош. Треба було поспішати, щоб встигнути перевезти сіно. Б'яртур звелів дружині їхати з сіном додому і повернутися навскач.

Роза пробиралася через болото з навантаженим конем; скинувши сіно, вона зразу сідала в сідло і їхала на луг по нову поклажу. Суха погода все ще трималася. Вітер розігнав хмари; визирнув молодий місяць. Це підбадьорило Розу. Після безперервної праці місячне сяйво здавалося їй казкою. Ввижалося, ніби ельфи, щасливіші, ніж люди, виходять із своєї печери під горою і милуються місяцем. Але пізніше, вночі, місяць уже не радував її, не викликав мрійливого настрою і спокою: долали голод і втома. Багато разів за ніч перебиралася Роза через болото, ведучи коня з поклажею: вона вже не чула під собою ніг, спотикалася, падала; повертаючись, вона, сидячи в сідлі, куняла, а як тільки кінь зупинявся скубти траву, прокидалася.

— Не можна ж бути сплюхою, адже ми на себе працюємо,— говорив Б'яртур.

Роза нічого не відповіла, у неї навіть язик не повертався. Вона дивилася на відображення місяця в струмку, в якому плавало кілька самотніх курочок, граціозно киваючи голівками. Ці щасливі пташки нікуди не поспішали і раділи місячному світлу. Вони були такі милі, що Розі хотілося їх з'їсти. Світало. Кінь ішов усе повільніше, його рухи ставали дедалі важчими. Місяць ховався за чорними хмарами; аромат, який ще вчора піднімався від сіна, немовби зник; Роза вже не відчувала, чи по воді йде вона, чи по суші. Весь світ розплився, і не залишилось нічого, крім нестерпного почуття нудоти і якоїсь гіркоти в роті. Час від часу, через короткі проміжки, Розі доводилося зупинитись: вона блювала жовчю, витирала холодний піт з лоба і намагалася проковтнути гірку слину. Ось яка була ця світова війна. Небо ставало дедалі світлішим, а хмари все чорнішими. Роза ще раз повела коня додому. Б'яртур уже склав останнє сіно,— перемога близько. Але Роза не раділа з неї. Ніхто не радіє, здобуваючи великі перемоги у світовій війні. Вона дійшла до цілковитої знемоги. Їй хотілося напитись води із струмка; вона лягла на порослий мохом берег і нахилилася вперед, щоб зачерпнути в долоню води. Їй здавалося, ніби люблячі руки підхопили її і ніжно стискають, вона дедалі глибше й глибше поринає в ці ніжні обійми — назавжди, на віки вічні, як її бабуся, що померла блаженною смертю і заповіла внучці свою єдину перину. Вона падає, падає, бачить, як її відображення в воді стирається, і земля летить разом з нею в простір, наче ангел, що забирає нас, коли ми помираємо,— і вона знову відчуває чудесний осінній запах землі. Нарешті, земля припала до неї щогою, як мати, а вода щось прошепотіла їй на вухо мовою любові — і раптом все зникло.

#### *Розділ дев'ятий*

### ПОЇЗДКА В «ЛІС»

Недільний день. Почався дощ. Б'яртур знайшов дружину біля струмка. Наскрізь промочка, вона спала, притиснувшись щогою до землі і підклавши під себе руку.

Єдина купка сіна лежала поперек струмка. Сідло було зламане, попруга лопнула, а кінь мирно пасся. Роза з тривогою озиралася навколо, немов людина, що заснула мертвим сном і була раптом розбуджена яким-небудь негідником. Вона мовчки слухала чоловікову лайку. У неї дуже боліла спина. Б'яртур почав прикривати дерном сіно, щоб на якийсь час захистити його від дощу. Роза попленталася додому і там знову заснула, навіть не потурбувавшись підігріти кофе.

До обіду знову вияснилось. Б'яртур, задихавшись, увійшов у дім, розбудив дружину і звелів їй зварити кофе. До них зі сходу, через болота, їдуть верхи якісь люди: берегом два-три вершники мчать галопом, вони вже близько. Це гуляють якісь йолопи з селища. Знайшли час.

— Я не можу вийти на люди,— сказала дружина.

— Якщо вони прийдуть на хутір, доведеться зварити їм кофе,— відповів Б'яртур.— Тобі нема чого соромитись.

Він нахилився, придивляючись до групи вершників; в міру того, як вони наближались, він пізнавав їх і коней. Це були сини і дочки багатих селян, три дочки пастора, були й сезонні наймити з Утіредсмірі і з ними агроном Інгоульф Арнарсон Йоунсон на своєму сірому скакуні.

Коли Б'яртур озирнувся, дружина вже зникла. Молоді люди вирішили проїхатися верхи, а дівчата — назбирати на пустирі стиглих ягід. Це називалося прогулянкою «в ліс». У них була з собою провізія, і вони мали намір розташуватися в «лісі». Інгоульф Арнарсон не зайшов у дім і тільки спитав у Б'яртура: чи дозволить він йому полювати на болоті і порибалити, і чи не можна дівчатам погуляти під горою та пошукати ягід.

Б'яртуру було приємно, що у нього просять дозволу. Він сказав, що жінкам самим краще знати, чого вони тут шукають; і коли вони вже тут, йому не жаль ягід, хай собі на здоров'я збирають їх. Здається йому, що не тільки ягід вони шукають. Якщо син старости вирішив упіймати парочку нещасних форелей в озері або ж забити в неділю кілька ні в чому неповинних пташок, які літають на болоті,— що ж, хай собі,— він не заперечує.

— Але,— додав Б'яртур,— не гріх було б агрономові зайти на хутір і привітатися зі мною. Адже свого часу я нерідко допомагав йому застібати штани. Я ж бо завжди добросовісно виконував свій обов'язок перед його батьком і не боюся дивитися в очі людям, незалежно від того, чи можуть вони дивитися в очі мені. Та куди, чорт забирай,



поділася Роза?! Незрозуміло. Вони такі церемонії розводять, ці жінки,— ніколи не вийдуть до гостей, у чому є, їм треба причепуритися. Ну що ж, заходьте, вона рано чи пізно покажеться. Просимо до Літньої оселі! У нас вистачить цієї чортової кофейної юшки, а якщо добре пошукати, то знайдеться трохи й цукру.

Всі подякували і відмовилися від кофе, але декому схотілося зазирнути в дім. Чимало з цих хлопців жили на багатих хуторах, і для них було розвагою, зігнувшись у три погібелі, протиснутися через вузькі двері в Літню оселю і відчутти запах землі, що накопився на них з темряви важкою хвилею. Дехто піднявся скрипучими сходами, а інші задовольнилися тим, що, не злазячи з коня, зазирнули у вікно, таке низьке, що до нього можна було дотягтися рукою. Деякі дівчата вперто допитувались, де Роза. Вони хотіли взяти її по ягоди; її шукали всюди, кликали, гукали. А Роза старалася все тісніше й тісніше притиснутися до земляної стіни, під яслами коня, і молила бога, щоб її не знайшли в цій схованці. Нарешті, Б'яртуру набрид весь цей гармидер — він сильною рукою витяг дружину з-під ясел і сказав, що це ні на що не схоже! Кого їй соромитися? Адже вона його законна дружина.

— Я хочу,— сказав він,— щоб моїм гостям подали кофе, поки воно є в нас у домі. Не можна ж бути такою нелюдимкою. Привітайся з гостями, жінко!

Він потягнув Розу нагору. Вона була в тому ж самому зношеному полотняному платті і старій хустці, накинутій на плечі, вся в землі і пилюці, в грибній цвілі, що прилипла до ворсу хустки.

— Ось вона.

Гості раптом стали серйозними і привіталися з нею.

Ні, спасибі, кофе їм не хочеться. Дівчата взяли Розу за руку і повели її до струмка. Тут вони сіли з нею на бережку і сказали, що такий чудовий струмок біля самого дому — велика втіха; він такий привітний, цей струмок. Потім вони спитали у неї, як їй живеться: і вона відповіла:

— Добре.

Вони поцікавились, чому у неї набрякло обличчя.

— Від зубного болю.

Дівчата спитали, чи подобається їй жити на пустирі. Роза збентежено шморгнула носом і, не підводячи очей, сказала, що тут дуже привільно. Гості поцікавились, чи є

тут привиди, і Роза відповіла, що ніяких привидів немає. І гості помчали геть.

Молодь блукала по лугах до самого вечора. Їхні веселі голоси, сміх, пісні долинали з гори аж до хутора. З болота чути було постріли. Б'яртур сьогодні відпочивав, останнім часом він працював вдень і вночі. Він спав, а дружина сиділа біля вікна і прислухалася до пострілів; вона пильно дивилась на болото і з страхом чекала кожного нового пострілу, наче боялася, що цей постріл поранить її... і тільки її; він поранить її в саме серце — тільки в серце. Але Б'яртур не так уже й міцно спав і крізь дрімоту стежив за дружиною. Він бачив, як вона здригалася, і спитав:

— Може, тобі знайомі ці постріли?

— Мені? — спитала дружина і розгублено підвелася.— Ні.

— Ці люди, вся сімейка, не можуть бачити нічого живого, щоб не скористатися ним, не згубити його,— сказав Б'яртур і знову заснув.

Коли смеркло, гості знов підійшли до хутора; вони чекали мисливця, який вирішив ганятися за дичиною, доки зовсім не стемніє. Дівчата повернулися з наповненими по вінця кухлями, кожна відсипала трохи своїх ягід для Рози, так що у неї набрався цілий кухоль, який вони залишили хазяйці Літньої оселі.

— Та що ти? Адже ягоди з твоєї власної гори, любя!— сказали вони їй, коли вона почала відмовлятися від цього подарунка.

Гості розсипалися невеликими гуртками і затіяли різні ігри на вигоні Б'яртура. Гора відповідала гучною луною на їхній сміх і крики. Вечір був тихий, озеро дзеркально-гладеньке; у повітрі роїлася мошка. На небі звис молодий місяць; над долиною панував спокій. Б'яртур підійшов до горба і сказав гостям, що в селищі, мабуть, не дуже-то надриваються в сінокосну пору.

— Хотів би я подивитись, як ви будете витоптувати траву у старости і як затанцюють ваші хазяї весною, якщо я залишусь без сіна і попрошу в них трохи в борг.

Але пасторські дочки і наймички з Мірі не давали Б'яртуру бурчати, вони всіяко намагалися розвеселити його, втягли в гурт, де грали в квача. Дівчата спіймали його, і він, в душі осипаючи їх прокльонами, сам почав ловити їх, кажучи, що ловив же він колись лякливих ягнят; він по-

плював на руки, перш ніж погнатися за ними. Дівчата відвели Б'яртура вбік і попросили його прочитати їм які-небудь вірші, та щоб якнайвигадливіші. Тут уже Б'яртур зовсім розтанув, він не зупинився доти, поки не прочитав їм усі непристойні строфи з Гонгурольфа, починаючи з тієї, де Ельвер обвинувачує Рольфура у протиприродній пристрасті до Вільяма (тут дівчата, ховаючись одна за одну, захихикали), і закінчуючи тією, де Інгеборг виливає на Мендула свій горщик (тут дівчата вже голосно зареготали). Вони попросили Б'яртура скласти їм вірші про них самих. Б'яртур відповів, що саме сьогодні, коли вони збирали ягоди на схилах, йому спало на думку кілька рядків, але не було часу відшліфувати їх; все ж перша строфа більш-менш майстерно заримована:

Сігга і Гунна виходять гулять:  
Хай у церквах нерозумні стоять,  
В синьому небі хмарини летять,  
В травах шовкових росинки блищать.

Погляди сяють, сміються уста —  
Думка про бога сьогодні пуста.  
Сігга і Гунна втекли неспроста:  
Манить їх в поле чорниця густа.

Ягід дозрілих п'янкий аромат:  
Рейнськії вина не більше п'янять.  
Сігга і Гунна зривають підряд  
З диких кущів темносиній наряд.

Ці вірші були зустрінуті з захопленням і викликали вибух сміху. Один з хлопців навіть записав їх.

У самий розпал веселощів прийшов син старости Інгоульф Арнарсон Йоунсон. Він посміхався холодною посмішкою — тією самовдоволеною, гордовитою посмішкою, яка звичайно грала на обличчі його матері і від якої її вірші ставали ще менш зрозумілими й доступними. Через плече Інгоульфа був перекинута мотузок, — на одному кінці висіли гуси й качки, на другому — форелі. Він передав обидві в'язки пастухові і звелів приторочити їх до сідла, потім привітався з Б'яртуром, все з тією ж самою холодною посмішкою і дратівливо-поблажливим виглядом, властивим усій його сім'ї.

— Батько, по-моєму, здорово схибив, коли він, можна сказати, подарував тобі «Зимовище» з усіма його багатствами. Скільки я тобі винен за право полювання?

— О, це було б уже занадто, — вимагати з вас податок за ваші ж подарунки, — відповів Б'ярту. — Справді, як ти сам кажеш, цей клопоть землі, який я дозволив собі назвати Літньою оселею, — коли ти ще цього не знаєш, — такий скарб, що я не потребую тієї здохлятини, за якою ти ганяєш на моєму хуторі, маленький Інге. Моїм вівцям більше до смаку сіно з цих берегів. Але, може, ви, на Мірі, кладете у ваші ясла птицю і рибу? Це було б новиною.

— Ну й характер у тебе, хай йому чорт! — сказав Інгоулф Арнарсон, холодно посміхаючись; він витягнув із зв'язки кілька качок та форелей і кинув їх до ніг Б'ярту.

— Я просив би тебе не залишати цього на моєму вигоні, — сказав Б'ярту. — І волів би, щоб ти сам відповідав за живність, яку вбив у неділю.

Але тут в розмову втрутилися дівчата, вони благали його ні в якому разі не відмовлятися від качок і риби, хоч би ради Рози, й додали:

— Адже це прекрасне пташине м'ясо.

— У мій час в Утіредсмірі курятину вважали непридатною їжею, зате конина була в пошані, — сказав Б'ярту. — А якщо на птицю тепер там попит, то я попрошу забрати з собою це падло для старости і не дарувати його чужим.

— Але я певна, — сказала одна з дівчат, — що Роза зрадіє птиці. Навряд чи вона бачила багато свіжої їжі цього літа.

— Для нас, бідних селян, найголовніше — корм для тварин, — сказав Б'ярту. — Не має значення, чим харчуються люди влітку, якщо тільки вівцям вистачає корму на зиму.

Всі засміялись, почувши таку відповідь. До життєвої мудрості бідного селянина вони поставились досить легковажно. Багато хто з них був членом Спілки молоді, де головував Інгоулф Арнарсон Йоунсон, і вони вірили в свою країну. Їх девіз був: «Все для Ісландії», «Ісландія для ісландців!». І ось вони стоять лице в лице з чоловіком, який став самостійним сільським господарем, який теж вірив у свою країну і до того ж довів це на ділі. Вони, щоправда, посміювалися з його способу мислення, і все-таки цей чоловік, що стояв на власному вигоні тихого недільного вечора, готовий довести до кінця, наперекір усьому світові, свою боротьбу за свободу проти ворожих сил, природних і надприродних, — цей чоловік викликав у них пошану. Вони почекали ще трохи, поки наймити привели

коней, і ніхто навіть не образився на Б'яртура за його самодурство.

Інгоульф запропонував їм заспівати.

— Ми з Б'яртуром давні друзі і майже молочні брати,— сказав він.— Я немало солі з'їв з ним і знаю, що в глибині душі ми розуміємо один одного. Я в усякому разі високо ціную Б'яртура та й Розу не менше. Вони показали, що мужність перших поселенців ще живе в сучасному ісландцеві. Тож хай живе ісландський селянин!

Він умовив своїх супутників заспівати, і вони завели пісню:

Для вітчизни всі ми тут, брат з братом,  
Попрацюєм мирним плугом чи булатом.  
Громовим звучить наш клич набатом:  
Рідний краю, будь завжди багатим!

Всі вирішили, що в цій пісні оспівується Б'яртур, саме він. Ура ісландському піонерові, жителеві гірської долини, цьому відважному синові Ісландії! Ура Б'яртуру з Літньої оселі і його дружині! Гості співали одну за одною патріотичні пісні.

Гір цариця, мати мила!  
Рвуть до тебе серцем я.  
Вабить мрія легкокрила,  
Душу радість покорила.  
Тепло так синів зустріла  
Матінка, земля моя.

Хай живе молода Ісландія! Хай живе вона, ура! Луна відповідала з гір, і перегуки її дзвеніли в тиші літнього вечора, поки гагара на озері не змовкла від здивування. Нарешті, наймити зібрали коней. Всі сердечно попрощалися з Б'яртуром. Кілька жінок зайшли в дім попрощатися з Розою, але знову вона зникла. Коли всі вже сідали на коней, Інгоульф Арнарсон запропонував заспівати ще раз. З болота, як привіт господарям Літньої оселі, летіли звуки пісні, що славилася сільське життя:

В долині мирній, серед диких гір,  
Не знав я горя, не стрічав знегоди.  
І не побачив я ніде з тих пір  
Ніжніш весни, гарнішої природи.  
Народ же там — міцний, щасливий, гордий,  
Правдивий і душею благородний.  
Тож там, зазнавши радощів буття,  
Прожить хотів би я усе життя.

Веселі голоси не змовкали допізна, а коли болото закінчилося і вершники погнали своїх коней по твердій землі, стало чути цокотіння копит. Літні сутінки спустилися на долину і пустир. Селянин стояв сам на своєму вигоні; потім він пішов спати.

Звідкись з'явилася Роза. Вона ні про що не спитала в чоловіка.

— Внизу, біля річки, лежить подарунок для тебе,— сказав Б'ярту.

— Для мене?

— Атож, птиця і риба.

— Від кого?

— Іди подивись. Може, ти впізнаєш його мітку.

Роза скористалася нагодою, щоб вийти з дому, і спустилася до річки. Там справді лежала його птиця, його риба. Їй здавалося, наче ще лунають голоси людей, які співали тут. Пісні ще звучали в її вухах, носилися над болотом.

Згряя наполоханих качок низько летіла над краєм вигону.

— Вам нічого більше боятися,— прошепотіла молода жінка.— Його вже нема.

Вона довго стояла біля струмка в сутінках і прислухалася до пісень, що вже відлунали, до пострілів, які вже відгріміли, і думала про невинних птахів, забитих ним.

Незабаром настане осінь.

### *Розділ десятий*

## ПЕРЕД ПОХОДОМ У ГОРИ

Напередодні походу в гори Б'ярту вирішив поголити бороду, що відросла за літо. Треба сказати, що він ненавидів цю церемонію і під час гоління дуже лаявся; але не голитись було не можна: наближалось овече свято. І ще одна неприємність чекала на нього. Дружина Б'ятура боялася залишатись на хуторі без нього: нічого не поробиш — серцева хвороба. Він мав цілих три дні пробути в горах, розшукуючи овець, а звідти, разом з іншими селянами, погнати в місто ягнят, призначених на продаж. Дружина заявила, що вона нізащо в світі не залишиться на хуторі, і просила його не брати з собою собаку. Він сказав

їй, що піти в гори без собаки — це те саме, що зійти на гірську вершину без ноги. Роза перестала наполягати. Ну, значить, їй залишається одно, — заявила вона, — піти в Утіредсмірі: не буде вона сидіти тут, у цій норі, де водиться нечиста сила. Але для Б'яртура вже сама думка про те, що він або його дружина будуть шукати допомоги в Утіредсмірі, була нестерпна. Кінчилося тим, що він обіцяв упіймати однорічне ягня, яке недавно бачив у маленькій отарі овець, поблизу від хутора, і залишити його з нею. Поголившись, він пішов шукати вівцю, впіймав її за допомогою собаки і надвечір привів додому. Він прив'язав її на краю вигону і назвав «Гудлбрау». Але ввечері Роза ніяк не могла заснути: вівця весь час мекала на вигоні, людські примхи були їй незрозумілі.

Пастухи зі своїми собаками галопом примчали на хутір ще до світанку. Б'ятур стояв на дверях. Штани його були заправлені в панчохи, і це надавало йому святкового вигляду. Сяючи від задоволення, він обійшов усіх гостей, привітався з ними, запросив випити кофе. Багатьом хотілося оглянути його житло, дехто виліз нагору, до його дружини, у сповнену димом кімнату; за людьми кинулися собаки, але сходи були надто круті, і вони, гавкаючи, котилися вниз.

— Ось мій палац, — сказав Б'ятур. — Поки що я сплачую свій борг справно.

— Багато хто починав з меншого і став солідною людиною, — сказав Король гір, який сам почав з малого і тепер вибився в люди: займав посаду парафіяльного паламаря і собачого лікаря; а коли трапиться нагода, мабуть пройде і в парафіяльну раду.

— За переказами, Йоун з Хусавіка почав господарювати на клаптику землі, одержаному від диявола, — необережно бовкнув один з парубків, що звик до кращих умов життя.

— Ну, хлопці, виходьте швидше, — сказав Король гір.

Йому хотілося випровадити з дому молодь, яка потішалася над ним: коли їхали нагору, мчала галопом слідом за ним і підганяла його, а на болоті держалася попереду, оббризкуючи його. У нього зовсім не було охоти сидати пити кофе з ким попало; він любив посидіти з солідними людьми, для яких йому не жаль було ковтка горілки, а тут возися з різною дрібнотою — хуторянами, яким, через відсутність наймитів, доводиться самим розшукувати овець. Серед цьо-

го дрібного люду був і старий Тоурдур з Нідуркота, тесть Б'яртура з Літньої оселі. Цей старий втратив багатьох дітей, а від тих, що залишилися в живих, не бачив ніяких радощів; пережив він і крах єдиної своєї мрії — про власний млин, — але не став жорстоким, не озлобився на долю, як це звичайно буває. Ні, він усе сприймав з філософським спокоєм і благочестивою покірністю. Запах диму в будинку його любої дочки здався йому якимсь особливим, і він навіть заплакав. Роза допомогла йому піднятися сходами і притислася обличчям до його обвітреної щоки, зарослої сивою скуйовдженою бородою.

— Мати просила сердечно кланятися своїй дочці і передати їй цю дрібницю, — сказав Тоурдур і віддав їй маленький пакунок, зав'язаний в носову хусточку; там було по півфунта цукру і кофе.

Роза не могла відірватися від батька. Вона припала до його грудей, витираючи очі краєчком фартуха. У її поведженні було стільки дитячої сердечності і безпосередності, що Б'яртур дивився на неї з подивом: йому здавалося, що він ніколи раніш її не бачив. В одну мить вона скинула з себе сум і пригніченість, — тепер це була дівчинка, що не соромилася виявляти свої почуття.

— Батьку, любий, дорогий! — говорила вона. — Як же я скучила за тобою!

Так вона сказала. Б'яртуру навіть на думку не спало, що вона мріяла зустрітися з батьком, чекала його. Побачивши, як вона по-дитячому ніжно припала до нього, він не міг відігнати неприємної підозри, яка зародилася в ніч після їх весілля, — що його влада, влада короля пустиря, не така вже необмежена, як він гадає.

Чоловіки посідали, дістали свої табакерки і почали говорити про погоду з глибокою серйозністю, знанням справи і в тих, завжди однакових висловах, в яких звичайно обговорювалася ця тема. Вони зробили загальний огляд погоди за зимові місяці, потім за весняні, після того заговорили про стан овець, ягнят, вовни і, нарешті, про літню погоду. Перебирали тиждень за тижнем, поправляли один одного, так що за точність можна було ручитися. Вони згадували кожний скільки-небудь значний відрізок часу, коли стояла суха погода, докладно зупинялися на періодах дощів і штормів, пригадували, хто що пророчив і як, нарешті, все пішло собі своїм звичаєм всупереч усім передбаченням. Кожен з них сам-один пережив свою світову війну проти безощад-



них стихій. Кожен примудрився зібрати і відвезти конем додому сіно, хто сухе, хто зіпсоване дощем; у декого сіно ще не було зібране, у других його рознесло вітром, у третіх воно сплигло за рікою.

Крім Короля гір, всі вони були бідні селяни, що не могли держати наймитів; звичайно вони задовольнялися допомогою своїх дітей-підлітків, стариків, недоумкуватих та інших немічних членів сім'ї.

— Так, я господарював п'ятнадцять років без наймитів,— сказав Король гір, якого тепер зараховували до середніх селян.— І, правду кажучи, це були мої кращі роки. Платня робітникам — це така витрата, яка може кого завгодно розорити.

На думку Ейнара з Ундірхліда, що б не говорили багатії, та коли в тебе нема ніякої підмоги, жодного наймита, то це не життя і життям не буде. Це собаче життя для тіла і голодна смерть для душі.

— Тобі, Ейнар, нарікати нема чого,— сказав Крусі з Гілі,— поки твій Стейні дома.

Але Ейнар вважав, що це мала втіха: хіба не всі вони вимагають плати, байдуже, чи то свої, чи чужі? Крім того, земля не може рівнятися з морем, і Стейні, напевне, піде туди ж, куди втекли інші.

— Не встигли підрости — а вже й сліду їх нема. Земля це земля, а море це море. Візьмемо, наприклад, покійного Тоурара з Ударсела. У нього було троє синів, дужих молодців. Тільки-но стали вони на ноги, як уже вирушили в море. Один потонув, а двоє опинились в Америці. Ти думаєш, вони прислали хоч кілька рядків матері цієї весни, коли помер їх батько? Ні, і не подумали. Навіть не прислали їй двох крон, щоб утішити її. Тепер стара з дочкою віддали свій хутір пасторові, і за це він зобов'язався утримувати їх. Ейнар гадав, що з ним буде те саме. Двоє синів уже розлучилися з ним, а третій вийшов з покори. Але Крусі з Гілі вважав, що діти — це ще півбіді. Гірше мати справу з стариками. Ніхто не повірить, скільки вони можуть з'їсти. Його батько помер рік тому, коли йому було вісімдесят п'ять років.

— І, як ви знаєте, мене примусили утримувати тещу; за це мені знизили податки. Їй тепер стукнуло вісімдесят два. Вона зовсім здитиніла. Нам цього літа довелося забрати від неї кухонний посуд: вона схибнула на тому, що засувала кудись усі речі.

— А яка ж вона була моторна свого часу,— зауважив Тоурдур з Нідуркота.

— Ну, вам, люди добрі, нічого сумувати,— сказав Тоурірі з Гілтейги, батько Сдейнки, тієї самої, яка минулої зими зробила свого батька дідусем без усякого попередження,— сини ж бо самі про себе подбають, куди б їх не закинула доля. Та й старі — ще з півбиди: хоч деякі і заживаються на світі довше, ніж їм належить, а все-таки настає і їхня черга помирати. Але дочки, дочки, люди добрі! От із ким морока! Не заздрю я тим, у кого вони є в такі тяжкі часи. Ви думаєте, що вони хочуть носити вовняні панчохи, які плетуть дома з хорошої пряжі? Де там! Їм би тільки франтити та гризтися з батьками цілий рік.

— Багато хто все-таки і від дочок бачить радість,— сказав Король гір.— Приємно, коли в домі є безтурботні, веселі створіння.

— Що ж тут приємного? Коли не можеш їм насипати повну кишеню грошей, щоб вони кидали їх на вітер у місті, то вони вимагають, щоб їх відпустили слугувати на південь. Якщо батьки на це не згоджуються, то вже дочка себе покаже! Починається з того, що вони вимагають тонких бавовняних панчіх. Що це за панчохи? Саме шахрайство! І от викидаєш гроші на таку негідь, яка анітрохи не гріє, хоч ці чортові ганчірки досить довгі, доходять аж до паху. Ну, а коли розпускається петля, тоді яка їм ціна? В мій час вважалось цілком достатнім, коли панчоха у жінки доходила до панталон, це не ставилось їй у провину. Тоді жінки були не такі безсоромні і не мали звичаю носити такі короткі спідниці, як у наш час.

— Авжеж,— погодився Король гір.— Але добре вже й те, що на спідниці тепер іде менше тканини, ніж раніше.

— І чим це кінчиться? Я знаю з вірогідного джерела, що їм уже і бавовняна тканина не годиться. Я чув, що одна дівчина купила собі навіть... що б ви думали? Пару шовкових панчіх,— зауважив Тоурірі.

— Шовкових панчіх?!!

— Точно кажу вам: шовкових панчіх! З чистої шовкової пряжі. Можу назвати цю дівчину: це середульша з пасторських дочок, яка була минулого року у Рейк'явіку.

— Це, мабуть, вигадка,— пробурмотів у бороду Тоурдур з Нідуркота.

— У моєї Сдейні є чимало вад, але бреше вона не біль-

ше, ніж інші. І вона присягається, що на власні очі бачила їх. Спочатку жінки з франтівства та дурущів перестають носити нижні спідниці, потім вони одягають бавовняні панчохи, аж до паху — така пара панчіх коштує майже стільки ж, як і ягня. А потім починають робити коротшими спідниці. І коли вже завелася така безсоромність, то недовго чекати, щоб пішла мода і на шовкові панчохи. А там уже й зовсім не носитимуть спідниць.

— Я не можу купити собі пару штанів за останні сім років,— пробурмотів Тоурдур.— І до чого ця мода може призвести? Ні до чого, крім сухот. Коли народ втратив совість, коли вже немає чесних жінок — чого й чекати. Багатьом батькам дорого коштуватиме така легковажність, їх від цього в три погібелі зігне.

Хтось зауважив, що пасторським дочкам непогано живеться.

— Звичайно,— сказав Тоурір.— Та й самому пасторові зовсім не погано починати рік з того, що казна відсипає тобі півтори тисячі крон ні за що ні про що, хіба тільки за різні дивацтва. Оце життя! Не те, що в нашого брата.

— Не може цього бути,— сказав Тоурдур з Нідуркота,— щоб йому платили півтори тисячі крон. Мабуть, тільки пообіцяли.

— Я своїх слів назад не беру,— сказав Тоурір.

— О, в цього старого шкарбана є свої хороші сторони,— сказав Б'яртур; йому не подобалось, коли погано говорили про пастора, якого він у глибині душі дуже поважав за виведену ним породу овець.— Чудові в нього барани, у цього старого дивака, хоч він і вчений. Мені більше хотілося б мати одного з його баранів, аніж усіх трьох дочок, навіть коли б мені дали півтори тисячі крон на додачу. До речі, ви не чули, які цієї осені у місті ціни на м'ясо?

Король гір розповів усе, що чув, але покладатися на чутки аж ніяк не можна, коли йдеться про ціни. Хродлаугур з Кельда, орендар одного з хуторів старости, сказав, що він, як завжди, продасть своїх ягнят Йоуну з Мірі, адже йому все одно доведеться платити оренду Йоуну,— але різницю старий шахрай сплатить готівкою. І хоч він дає низьку ціну, все-таки краще мати синицю в руках, аніж журавля в небі. У Фіорді грошей ніколи не одержиш, там ти завжди залишаєшся в боргу.

Б'яртур не заперечував, що непогано іноді мати в руках готівку, та коли, вже йдеться про те, кому заборгувати, то

він тієї думки, що краще бути винним Бруні,— адже при операціях із старостою гроші бачить тільки сам староста, він уже вміє нажитися на тих, кому Бруні не хоче відкривати кредит. Він дає тут, на місці, дві третини тієї ціни, що Бруні давав у Фіорді. А скільки він одержує за живих овець на півдні, у Віку? Принаймні вдвоє проти того, що пропонував Бруні. Він продає овець сотнями, а інші продають по двадцять штук, і сам призначає ціну торговій фірмі у Віку.

— Навряд чи це правда,— завагався Тоурдур з Нідуркота, який взагалі не вірив у великий розмах.— Це ж який ризик! Дорого доведеться платити людям, які поженуть усіх цих овець на південь через пустир і селища. Часто дорогою і втрати бувають.

Король гір твердив, що кредит у Бруні багатьох урятував. Бруні завжди дбав про те, щоб його клієнти трималися на ногах: хіба хто-небудь чув, щоб Бруні відмовив у кредиті тим, кому він довіряв. Щоправда, він не любить платити готівкою в нинішні тяжкі часи, і багато років ніхто не бачив від нього жодної копійки, до того ж він скупуватий на хороші товари,— та зате його клієнти рідко терплять нестатки, хіба що вже в особливих випадках, навесні, коли без цього ніяк не обійдешся.

А втім, Король гір висловив думку, що взагалі не все залежить від грошей: багато хто вийшов у люди, хоч грошей і в очі не бачив.

— Поки я не забуду...— сказав він,— окружний суддя питав мене на тинзі весною, чи нема у мене підхожої людини, яка розумілася б на лікуванні собак.

— Все це правильно,— сказав Б'яртур.— Собак треба доглядати. Ти, може, чув, як я на своєму весіллі говорив, що сам буду лікувати собаку, якщо твоя погана мікстура не допоможе?

— Ніхто не посміє сказати, що ліки, які я одержав від самого окружного лікаря, нікуди не годяться,— перебив його Король гір офіціальним тоном.— Їх виготовляють за всіма правилами науки. Але, звичайно, ніхто не поручиться, що ці ліки завжди правильно застосовуються. От чому окружний суддя і вважає за потрібне дати мені надійного помічника.

Селяни погодилися на тому, що треба вжити термінових заходів, бо навіть в Утіредсмірі останньої весни були випадки вертячки.

— Так, я обдумаю цю справу,— сказав Король гір тоном людини, яка цілком усвідомлює покладену на неї відповідальність.— Це робота важлива, але досить гидка, як і взагалі робота лікаря. Тут потрібна ділова людина. Дуже можливо, що мені вдасться добитись у судді хорошої платні для мого помічника, але поки що я нічого не можу обіцяти.

— Хіба поставити на це місце старосту? — сказав Б'яртур, у якого згадка про Мірі, як жало, сиділа в душі.— Здається мені, що він буде підходящим помічником для собачого лікаря.

Цю пропозицію гості прийняли як жарт і ніхто з них не відгукнувся на неї, вони тільки зморщились і пирхнули з похмурою посмішкою.

У цю хвилину ввійшла Роза і принесла кофе. Чашок було мало, тому гостям довелося пити у дві зміни.

— Пийте,— сказав Б'яртур,— вам нема чого боятися, що у вас животи розболяться від жирних вершків, але кофейних зерен ми не пошкодували.

— Чи не покуштувати нам датських вершків,— сказав Король гір і вийняв з нагрудної кишені баклажку; він відіткнув її, і на застиглих безбарвних обличчях селян засяяла блаженна посмішка.— Я завжди радий погостувати приятелів, коли ми вирушаємо в гори,— вів далі Король гір, наливаючи трохи горілки в кожную чашку.— Хто знає, може, ці ж приятелі чим-небудь порадують у селищі і мене. Останніми роками селян душили важкі податки, ви ж це добре знаєте. Але може трапитись, що в недалекому майбутньому біднота матиме свого представника в парафіяльній раді. Більше про це зараз не будемо говорити.

— Пригощайтеся печивом, друзі,— просив Б'яртур.— Та не жалійте цього чортового цукру. Розо, налий ще чашку нашому Королю гір.

— Так, так, друзі,— сказав Король гір, коли баклажка обійшла всіх.— Ви, напевне, склали які-небудь вірші під час сінокосу, хоч погода була й поганенька.

— Еге ж, приємно було б послухати які-небудь вправні вірші,— підтримали його інші гості.

— Я,— вставив Ейнар,— як вам відомо, не любитель вправних віршів, як ви їх називаєте. У тих дрібничках, що я складаю їх при нагоді, я завжди дотримуюсь не стільки рими, скільки правди.

Ні для кого не було секретом, що Б'яртур з Літньої

оселі був невисокої думки про поезію Ейнара,— сам він виховувався на старовинних сагах і завжди зневажливо ставився до писання псалмів і до новомодної поезії, так само як і взагалі до всяких безглузвих фантазій.

— Батько мій,— сказав Б'яртур,— дуже любив вірші і майстерно складав їх: від нього я ще замолоду навчився правил віршування. Відтоді я цих правил і дотримуюсь, незважаючи на всякі новомодні вигадки сучасних скальдів, наприклад, хазяйки Утіредсмірі. Я успадкував від свого батька збірники віршів — аж сім; і я мушу сказати, що в ті часи у нашій країні були митці, вони вже строго додержувалися розміру, їм не потрібно було більше чотирьох рядків для їхньої строфи; їх можна було читати на різні лади, і вони від цього ніколи не втрачали смислу. Вони не оспівували сум, тугу, не вдавались до всяких плаксивих звірянь; складання псалмів вони полишали на пасторів. Це був народ, який ні на що не скаржився, не бив себе в груди. Візьміть, наприклад, вірші Улфара, який змальовує великі битви, битви відважних. Оце були герої! Вони не повзали на колінах перед жінкою, як сучасні поети, але, почувши про яку-небудь славнозвісну красуню, хоч би вона жила на краю світу, вирушали в дорогу і ради неї підкоряли країни й народи; після них залишалися гори трупів.

Селяни завжди сперечалися про поезію, і кожен залишався при своїй думці; одні любили старовинну поезію і її героїчний дух, тоді як інші оспівували людське або божественне. Вони так захоплювалися цими суперечками, що ніколи не встигали прочитати свої вірші.

— Хто любить вигадливі вірші, той часто стає чванливим і ставить себе вище за тих, хто пише для душі,— сказав Ейнар.

На це Б'яртур відповів, що він ніколи не вважав себе великим скальдом, але терпіти не може абияк складених віршів; принаймні хай це буде чотиривірш з кільцевими римами.

— Коли б я був скальдом,— сказав він,— я б нізащо не погодився пустити в народ вірші, в яких було б менше трьох внутрішніх рим.

Король гір бачив, що від його міцного напою пристрасті у скальдів розпалилися, але, зважаючи на те, що обговорювати тут подібні питання не було часу, вирішив покласти край суперечці і сказав:

— Думаю, що ви не будете нарікати на мене, коли я втручусь у вашу суперечку. Хоч я ні разу в житті не склав жодної пісні, але, по-моєму, треба, щоб поети завжди дотримувалися золоті середини між любов'ю до істини і римою. Нехай би вони завжди вкладали в рими те, що є правдою, за яку вони можуть постояти, і ніколи не оспівували б правду, якщо вона не може укластися в рими.

— Правда, яка не вкладається в риму, не є правда. Рима, якщо вона правильна, вже сама по собі правда,— сказав Б'яртур.

— От цього вже я не можу зрозуміти,— заперечив Ейнар.— Дивуюсь навіть, що чую подібні слова від таких розумних людей. Адже рима залишається тільки римою, а правда — правдою.

Оулафур з Істадала неухважно стежив за цією суперечкою: він мав нахил до міркувань наукового порядку і любив розв'язувати складні проблеми, а тому не міг відмовити собі в приємності зробити свій вклад у розмову, хоч би й незначний.

— Так! Справді, багато є на світі дивних явищ!— спритно вставив він.— Кажуть, що великдень у наступному році припадає на суботу...

Усі замовкли на якийсь час.

— На суботу? — нарешті задумливо промовив Король гір.— Не може бути. Великдень завжди починається в неділю.

— Еге ж, саме так і я завжди думав,—з почуттям переваги сказав Оулафур.— Але я прочитав це в альманасі Спілки друзів народу. Там чорним по білому написано, що великдень припадає на суботу.

— Це, мабуть, помилка,— сказав Король гір.

— Помилка в альманасі? Бути цього не може. Невже посміють допустити помилку в альманасі? Та я ось до чого додумався... Пам'ятаю, прочитав я в одній старій книзі, у пастора Гудмундура, коли ночував у нього кілька років тому, що сонце, бува, іноді трохи запізнюється. І якщо це правильно, то час, зрозуміло, в такому разі повинен відставати. Десь у біблії навіть сказано, що сонце взагалі зупинилось.

— Дорогий Оулафур,— сказав Б'яртур.— Жодній живій душі не говори, що ти віриш у це. Треба обережно підходити до того, що говориться в книжках. Я ніколи не покладаюся на книги, справді, а вже найменше — на біб-

лію. Адже ніхто не може перевірити те, що написано в книзі. Книги можуть брехати скільки завгодно. Ти ж сам на місці не був.. Коли б, наприклад, час справді відставав хоч зрідка на якийсь деньок, то кінчилося б тим, що великдень припав би на різдво.

— Я дотримуюсь тільки того,— сказав Король гір,— що говориться в історії. Ісус воскрес із мертвих в неділю вранці,— значить, великдень повинен починатися в неділю, незалежно від того, відстає час чи йде уперед.

— Не знаю,— відізвався Б'яртур,— коли він воскрес. Хто при цьому був присутній? Кілька жінок, думається мені. Як можна покластися на істеричних жінок? Наприклад, на Утіредсмірі кілька років тому була наймичка з півдня. Їй здалося, що вона чує плач немовляти, залишеного на гірському схилі. Це було влітку, пізно ввечері, і вона чула, як воно голосно і жалісно плакало. А що, ви думаєте, це було? Це дика кішка, хай їй чорт, так розходилася.

— Добре,— пробурмотів Король гір, якому не хотілося заходити в складні суперечки на такі абстрактні теми.— Коли вже Б'яртур згадав дику кішку, я хочу спитати вас, що ви думаєте про кумасю-лисицю?

— Думати мало, треба що-небудь робити,— відповіли йому.— Чи не поговорити із старостою?

— О, старосту не дуже турбує ця хитра бестія,— сказав Б'яртур.— Минулого року він продав двадцять лисячих шкур, і йому за них добре заплатили.

Інші висловили думку, що бідним селянам лисиця все одно допече. Вона нападала на овець минулої осені, і те саме буде цієї осені. Вони лаяли й проклинали її на всі заставки. Король гір авторитетно заявив, що лисиця, безперечно, належить до найлютіших ворогів людини. Старий з Нідуркота підсумував розмову про лисицю, він заявив:

— Лисиця накоїла лиха минулого року, накоїла лиха навесні і накоїть його восени.

Кофе було випито. Король гір заткнув свою баклажку і поклав її в кишеню. Стало так видно, що вже можна було бачити овець.

— Так,— сказав Король гір, підводячись.— Я часто був на пустирі, але ще ніколи мене так не приймали. Добре потрапити до гостинного господаря в холодний зимовий



день. Нас почастивали на славу. Тепер можна і за овечками поганятись.

Але Б'яртур твердив, що не в гостинності справа.

— Головне,— сказав він,— це самостійність. Чи ти живий, чи здохнеш, до цього нема діла нікому, крім тебе самого! Оце, по-моєму, і є самостійність. І ця жадоба свободи— вона в крові у всякого, хто був підлеглий іншому.

— Авжеж,— сказав Король гір.— Мені це зрозуміло. Ісландці — народ, що любить самостійність і свободу. В Ісландії свого часу жили вільні хевдинги<sup>1</sup>, які ладні були скоріше вмерти на волі, ніж служити чужому королю. Це були богатирі, такі як Б'яртур. Б'яртур і подібні до нього люди — це й є волелюбні ісландці, на яких спирається і завжди буде спиратись ісландська самостійність. Роза, мабуть, не хиріє тут у долині. Я ніколи не бачив її такою квітучою. Як ти себе почуваєш тут, на пустирі, Розо?

— Тут, звичайно, дуже привільно,— відповіла Роза, шморгнувши носом.

— Так,— сказав Король гір; після горілки у нього з'явилась якась величавість у поведженні, як у багатого селянина.— Коли б тим духом, яким пройняте молоде подружжя, було пройняте все наше покоління, то Ісландії не довелося б тривожитися за своє майбутнє.

— Атож,— сказав старий Тоурдур з Нідуркота.— А чи не час нам вирушити? Мені ще треба вилізти на мою стару шапу.

Він стояв на краю люка. І важко було пройти повз цього кволого, зморщеного діда, що прожив довге, бідне на мрії життя, не сказавши йому кілька слів. Король гір підбадьорливо поплескав його по плечу і сказав:

— Так, друже Тоурдур! Для всіх нас життя — щось схоже на лотерею.

— Що таке? — здивовано спитав старий. Він не зрозумів цього порівняння,— у нього лише один раз у житті був лотерейний квиток. Кілька років тому хазяйка Редсмірі пожертвувала лоша для лотереї на користь кладовищного фонду. Лотерея закінчилася тим, що сам староста виграв власне лоша.

— Батьку, любий,— сказала Роза, проводжаючи його у двір.— Дивись, добре вкрийся сьогодні вночі, коли будеш у гірській хатині.

---

<sup>1</sup> Хевдинг — вождь, ватажок (ісландськ.).

— Я, далекі, не знаю, навіщо мені ганяти цих лякливих ягнят у горах і на пустирі? Мені вже під вісімдесят, і я ледве-ледве шкутильгаю у себе на хуторі,— сказав він, поклавши на коня повід.

Чоловіки розібрали своїх собак, що вовтузилися на схилі гори. Вівця, прив'язана до паркана край вигону, мекала, дивлячись на людей і собак. Старий поцілував дочку і спробував сісти на коня. Роза тримала йому стремена. На сидлі у Тоурдур лежала чорна овеча шкура, щоб м'якше було сидіти і не псувалося б само сидло. Дочка провела рукою по морді кобили, старої Глайсі, цієї любі тварини, яку вона пам'ятала лошам. Скільки було тоді радості на хуторі! Це було вісімнадцять років тому. Всі діти в Нідуркоті жили ще тоді вдома. А тепер усі розбрелися по світу. І раптом прибіг Самур, висолопивши язика після бійки. Він впізнав її і, зразу забувши всі перипетії бою, накинувся на неї з радісним вищанням. Роза не могла не забігти в дім за шматком риби для собаки свого батька.

— Я попросила б тебе, батьку, залишити мені Самура на ніч, коли б не знала, як він тобі потрібен. Мені здається, що овечка, яку залишає мені Б'яртур, не дуже-то мене розважить.

Підійшов Б'яртур, ведучи на повіді Блесі. Він мимохідь поцілував дружину і зробив деякі розпорядження. Потім скочив у сидло і гукнув собаку. Всі поїхали. Роза проводжала їх поглядом. Її батько їхав останнім, зігнувшись і б'ючи ногою по боках стару Глайсі, яка важко чапала по багні.

#### *Розділ одинадцятий*

### ВЕРЕСНЕВА НІЧ

Незабаром почав накрапати дощ. Небо похмарилося, і дощові краплини ставали все більшими й важчими. Це був справжній осінній дощ, він сповнював глухим шумом весь світ і наганяв страх; здавалося, цій ринучій із світового простору воді не буде кінця; дощ затягував далину суцільною сірою пеленою і жорстоко гнітив цілий край. Цей дощ, одноманітний і рівний, падав над зів'ялою болотяною травою, скаламученим озером, сірими піщаними горбами, вугільно-чорною горою; він падав над хутором, закриваючи

від нього весь світ. Глухий, безнадійний, невпинний шум проникав, здавалося, в усі куточки будинку, закладаючи вуха, огортаючи все далеке й близьке,— як прозаїчна повість про саме життя; повість, у якій нема ні ритму, ні піднесення, ні спадів і яка все-таки захоплює своєю широтою й глибиною. А на дні цього глибокого, як безодня, шумливого океану — маленький будиночок, і в ньому жінка, в якої хворе серце.

Роза взялася була штопати панчохи. Але їй зовсім не хотілося працювати, і вона нерухомо сиділа біля вікна, заворожена цим шумом, бездумно дивилась на сірий туман, що огортав долину; вона, як дитина, розглядала калюжки, що утворилися на підвіконнях. Надвечір знявся сильний вітер, він гнав дощ шумливими білими масами, наче отару овець. Потоки, пінячись, бігли по болотах, здіймалися, як прибії; падали і розбивались.

Вівця на вигоні перестала мекати і, скільки дозволяла прив'язь, одійшла від стовпа, зігнувшись, низько схиливши голову і виставивши на вітер роги. Розі було жаль овечки, яку спіткала така гірка доля: її залишили в полоні зовсім самотню. Роза вирішила відвести її під покрівлю. Гудлбрау, побачивши жінку, спробувала втекти, але була міцно прив'язана. Роза взяла в руки мотузок і по ньому дісталася до вівці, впіймала її за роги і, обхопивши ногами, поволокла додому. Вона пхнула її в темний хлів і замкнула двері. В домі Гудлбрау не заспокоїлася: струсивши з себе воду, вона заметалася по хліву, але, відчувши, що вирватися на волю неможливо, почала так голосно мекати, що її було чути на весь хутір. Роза вирішила заспокоїти вівцю і дала їй трохи води, але овечка не стала пити. Тоді Роза принесла їй сіна. Гудлбрау не доторкнулась і до сіна,— вона злякано втекла від жінки і, забившись у куток, дивилася на неї недовірливими очима, які блищали в темряві зеленим вогником, потім ударила по долівці передньою ногою, наче погрожуючи жінці. Роза, нарешті, дала їй риби і хліба, а коли вівця і до цього не доторкнулась, кинула панькатися з нею. Вівця не переставала голосно, злякано мекати.

Так минав час. Посутеніло. Роза зварила собі кашу, з'їла її. На цей час уже зовсім стемніло. Роза старалася підтримувати вогонь у плиті,— було так холодно й вогко, в двох місцях вода з покрівлі протікала в кімнату; крім того, в домі не було світла, а тільки ж при світлі вогню або хоча б жевріючих жарин відчуваєш себе в безпеці. Роза дов-

го сиділа біля плити і залишила дверці напіввідчиненими, щоб видно було вогонь. Вона вирішила побалувати себе: зварила кофе, прислане їй у подарунок матір'ю, їла цукор — все з того самого кулька, п'ять грудок замість однієї: адже це був її власний цукор; попивала кофе чашку за чашкою і все дивилася на жаринки, намагаючись прогнати страх перед нічю, що тільки чекав нагоди заволодіти нею, поповзти тремтінням по її спині. Роза навмисне оживляла в пам'яті радісні спогади, і часом їй було зовсім добре. Вівця, нарешті, вгамувалась і лягла. Дощ безперестану періщив у вікно, вітер завивав дедалі сильніше і стрясав увесь будинок. Було вже так пізно, що Роза боялась одійти від плити; їй ввижалося, що темрява наповнена злими духами. Вона підбігала під себе ноги, сховала руки на грудях; їй здавалося, що коли вона простягне їх, хтось за них вхопиться. Щоб забутись, Роза намагалася зосередитись на спогадах. Довго вона просиділа так, і їй уже вдалося побороти страх, але тут вівці набридло лежати, вона підвелася і замекала ще голосніше; з темряви доносилися пронизливі, ріжучі звуки. Здавалося, що Гудлбрау чогось злякалась, наче хтось насильно підняв її на ноги. Якийсь час вівця металася з кутка в куток, ніби хтось її переслідував. Двічі вівця зупинилася, б'ючи об долівку ногою. Розі здалося, що хтось дмухнув комусь в обличчя. Кому? Може, нікому...

Нарешті, Роза підкралася до краю люка і крикнула:

— Овечко, не бійся!

Та коли вона почула свій голос, що пролунав серед мороку мовчазного дому, серце в неї забилося: вона навіть не впізнала власного голосу. Нерухомо стоїть Роза край люка. Так, так, нещастя, якого вона чекала цієї ночі, насувається. По спині у неї поповзло тремтіння страху, який скував її й пронизав гострим нестерпним болем: внизу хтось був, він напав на вівцю, злісно схопив її за горлянку, так що вона перестала мекати, кинув її на стіну... хтось, щось: нарешті, знову пролунало мекання, сповнене жаху, відчаю, ще більшого відчаю, ніж раніш.

Ні, Роза не знепритомніла; вона тільки все підкладала хмизу у вогонь. Цей хмиз, цей синюватий, потріскуючий вогонь були її єдиною надією; не можна допустити, щоб вогонь погас.

— Може, нічого й не було,— подумала Роза, підкладаючи хмиз у плиту заанімілими пальцями.

Хтось, щось... може, нікого й нічого... Дивлячись на ці жарини, на вогонь свого маленького вогнища,— вогонь, що горить на честь свободи, самостійності — вона твердо вирішила заспокоїтися. Нема ніяких привидів, ніяких Колумкілі! На пустирі є тільки добрий бог свободи, той бог, який підносить людину над собаками (можливо). Хто знає, через двадцять три роки і вона, може, буде дружиною старости, як хазяйка Утіредсмірі? «Життя — свого роду лотерея», сказав Король гір її батькові. Благослови боже цього любого старика! Хоч би він тільки не схопив запалення легень у цій лотереї. Йому вже йде восьмий десяток, а він усю ніч пробуде в гірській хатині... Ні, їй не хочеться навіть думати про це. Їй не хочеться думати про погане — тільки про хороше, красиве. «Яка хороша ти, наша земле...» Так, вона хороша.

Роза давно вже не співала. Зараз у темряві, біля вогнища, вона завела цю красиву пісню. Молода жінка вперше заспівала відтоді, як прийшла на пустир. Але виявилось, що її голосовим зв'язкам не під силу така красива пісня. Як не старалася вона передати мелодію, у неї перехоплювало подих, здавлений від страху голос спотикався на кожній ноті; і чим більше вона співала, тим швидше билосся її серце. Ще ніхто ніколи не співав патріотичну пісню з таким почуттям. Із співом зливалось мекання вівці, охопленої таким самим страхом: м-е-е-е...

Так, ніколи ще жодна патріотична пісня не була більш яскраво виражена в звуках.

Нарешті, в меканні вівці почулася нота відчаю, стогону, майже хрипіння. Роза почала навіть сумніватися; чи це вівця мекає. Це вже було не мекання, а жібний стогін. Може, якесь чудовисько хоче замучити її? Метушня й біганина тривали з невеликими перервами. Хтось хапався за сходи і шумів біля дверей, всі балки тріщали. Потім настало затишшя, якщо не зважати на удари шквалу у вікно і биття серця у Розі. Вона вже подумала, що буря вщухла, що вівця вгамувалась; та коли серце почало битися рівніше, раптом почувся сильний стукіт у зовнішні двері, що віддався в усьому будинку. Безчинство відновилося, почувся шум і гуркіт, скрипіння й скреготіння, наче все валилося.

Розі спочатку здалося, що весь цей гуркіт долинає з гори, далі причулося, що завалилася передня частина будинку. Потім знизу донеслося таке верещання, що їй стало ясно: хтось душить вівцю. Роза вчепилася в край ліжка,

тремтячи від жаху і кличучи бога майже несвідомо, як людина, що молиться в свою смертну годину. Нарешті, вона з величезною обережністю почала скидати з себе плаття, але не насмілилася зовсім роздягтися, бо їй здавалось, що найменший шум може розбудити привиди, які таїлися в темряві. Вона обережно залізла під перину і заспокоїлася, старанно вкрившись, щоб нізвідки не дуло, навіть натягла перину на голову. Довго лежала Роза, тремтячи всім тілом, з болем у серці; ніякі спогади вже не тішили її. Страх був сильніший, ніж усе щастя, якого вона зазнала в житті. Вона намагалася думати про далекий світанок. Людина завжди шукає в чому-небудь розради. І те, що вона шукає її навіть тоді, коли вже ніякої надії нема, є ознака того, що людина ще жива. Нема такої темної довгої ночі, коли люди не чекали б далекого світанку.

Так Роза лежала і тремтіла від жаху довго-довго, нарешті впала в якусь дрімоту, що не була ні сном, ні відпочинком, а скоріше скидалася на тяжку подорож, яку робиш проти своєї волі через увесь світ,— світ, у якому нема ні простору, ні часу. Вона знову переживає найнеймовірніші події далекого минулого і знову бачить людей, з якими була колись знайома. Особливо неприродне в цих видіннях те, що вони такі чіткі, такі навдивовижу точні. Роза чує давно забутий співучий голос,— голос, що ніколи не мав для неї ніякого значення,— і знову бачить давно забуту зморшку на обличчі, що випадково промайнуло в її житті. Всі обличчя, які ввижались їй, в'їдалися в її свідомість, як ракова пухлина. Їй уявлялися, наприклад, гості, що побували тут вранці, з такими подробицями, що це навіть межувало з безсоромністю. Чим ясніше й точніше поставали перед нею ці образи, тим більше вони лякали її; вони так уперто врізувалися в її свідомість, що вже не було ніякої змоги забути про них. Вони витали в сонній півтемряві світанку, з застиглими обличчями,— як покійники, що приходять до нас уві сні: вони приходять і поводяться, як живі, і все-таки ви знаєте, що це сон, що вони вмерли і вже давним-давно поховані; їхня сумовита похмура посмішка — це посмішка покійника; їхня моторозна розмова — це розмова покійників; їхні маски — як крижана пелена, що приховує жах перед неминучою катастрофою. Колись вони мріяли вибитися в люди, але жодна розумна людина ніколи цьому не вірила. Б'яртур сподівався, що він через двадцять три роки стане старостою. «Але де ж я буду тоді», думала Роза. Її батько

теж мріяв стати заможним селянином, може навіть і старо-стою; він збудував млин і поставив його біля струмка. Але де він сьогодні вночі? Сьогодні вночі старик, якому далеко за сімдесят, слабогрудий, з хворими ногами, лежить в яко-мусь глухому пустельному місці, в горах, а млин біля струм-ка заріс мохом. А де овечі кістки, якими гралися діти в Нідуркоті? В дитинстві вона вірила в уявні стада, в корів з важким вим'ям і веселі табуни жеребців, що бігали на її власних гірських пасовищах. І вона мріяла стати такою ж розумною і талановитою, як дружина старости, і жити у великому красивому будинку. А де вона живе тепер? Де її стада? Де її талант? Вона ледве навчилася писати. І в неї тільки одна вівця. Дитиною, в хатині мельника, вона була багата: вона сподівалася, що в неї будуть корови і точні-сінько такі коні, про яких розповідається у віршах і піснях. У струмка була своя особлива мелодія. У млина, який ні-коли не працював,— своя особлива краса; краса, з якою ніщо в житті не могло зрівнятися. Вона бачила перед со-бою овечі кістки на березі біля хатини і черепашку, яку батько знайшов у морі. Вона любила цю черепашку: це бу-ла дорогоцінність — дорожча, благородніша за всі цінності в світі; вона не давала її ні сестрам, ні братам, вона нікому не дозволяла гратися своєю черепашкою... Де могла поді-тися її черепашка?

— Ме-е...

Цей пронизливий звук зразу розбудив її. В її вухах він віддався якоюсь дивною, навіть неймовірною нотою.

Спросоння її невиразно ввижалося, що вівцю нібито вже вбили, і ось тепер, через три години, вона воскресла за допомогою диявола. Цей хрипкий крик, що долинав наче з-під землі, не міг іти від живого створіння. Це був крик замучених душ, про яких говориться в святому письмі. Всі дияволи і примари пустиря вселилися в цю вівцю: привиди дітей, залишених під скелею в кам'янистій пустелі; бідолах, яким перерізали горло, щоб висмоктати їхній мозок, або яких-небудь папистів — тих, хто ненавидить бога й Ісуса і мріє лише про одно: щоб усе живе було приречене разом з ними на вічні муки.

Так минула ця ніч.

Нарешті, жінка наважилася визирнути з-під перини. Во-на побачила в кімнаті біду смужку світла. Відчувши неви-мовну полегкість, вона зрозуміла, що ніч минає, що навіть після найдовшої, найстрашнішої ночі настає день. Вітер

вщух, але дощ усе ще лив, сповнюючи весь світ своїм нескінченним шумом. Гудлбрау все мекала. Поволі розвиднялося, і настрої у Розі змінювався,— нічні страхіття, повна знемога відступили перед новим днем. Нарешті, стало зовсім видно, і Роза перестала боятися вівці; вона ненавиділа її, вважала своїм ворогом. Мекання Гудлбрау дедалі більше дратувало Розу. Ні, Роза будь-що заткне горлянку цьому дияволі! Хай тільки ще трохи розвидниться—це додасть їй сміливості, і ніщо не перешкодить їй напасти на вівцю та будь-яким способом вибити з неї дух. Нарешті, їй не стало сили терпіти. Вона схопилась з постелі, навіть не подумавши одягтися, і, з голими руками і напівприкритими грудьми, почала ходити по кімнаті. Після безсонної ночі вона була блідіша, ніж звичайно, очі її дико блищали. Роза пошукала на стіні під покрівлею і взяла косу Б'яртура, загорнуту в шматок мішквини; підійшовши до вікна, вона глянула на лезо і перевірила на волосі, чи гостре воно, потім спустилася вниз. Гудлбрау злякано кидалася від стіни до стіни, і жінка гналася за нею, спотикаючись об граблі і жмути мотузків, що впали на підлогу в нічній метушні. Роза вже не боялася. Ніщо не могло похитнути її. Після недовгої погоні їй вдалося схопити вівцю. Тоді вона взяла мотузок і потягла Гудлбрау надвір; вівця пручалася і пирхала. Роза потягла її через вигін до струмка, туди, де він впадає в болото; тут вона повалила вівцю і зв'язала їй ноги. Вже зовсім розвиднілося.

Роза не поспішала. Як досвідчений різник, вона розсунула вовну на шиї вівці. Тепер вівця, відчувши смерть, судорожно билася під руками жінки, кричала, розкривши пащу і роздуваючи ніздрі, щосили виривалася з своїх пут. Але Розі в цю хвилину були недоступні жалість і співчуття, вона сіла верхи на лежачу вівцю, намагаючись міцніше затиснути її ногами. Нарешті, їй вдалося підвести косу до шиї вівці і перерізати її. Коса була не дуже придатна для цієї мети: хоч лезо було гостре, але орудувати нею як ножем було незручно,— доводилося берегтися, щоб не поранити себе. Вона взяла косу обома руками, випустивши голову вівці. Але й цих труднощів жінка не побоялася і не переставала різати й пиляти горлянку вівці доти, поки теплий струмінь крові не бризнув в обличчя; кров капала з рук. Від втрати крові вівця потроху ослабла й перестала опиратися, вже не піднімала голови — просто лежала нерухомо і хрипіла. Нарешті, Роза попала в шийний хребець. Лезо



входило дедалі глибше; Роза відчула, як по тілу затиснутої між її ногами вівці востаннє пройшла судорога; тепер ворушився лише її хвіст. Хребець відкрився, всередині його білів спинний мозок,— Роза перерізала його. Вівця злегка здригнулася, і все було скінчено. Жінка відокремила голову від тулуба і дала крові стекти в струмок, і все-таки на траві залишилась калюжа крові. Роза сіла біля струмка, вимила руки й обличчя під струменем водопаду і старанно витерла косу об мох. Її почало морозити, вона відчула втому, знемогу і, не усвідомлюючи того, що зробила, попленталася додому, щоб одягтися. В кімнаті Роза сіла на ліжко. Збудження минуло, порив стих, і, звільнившись від нього, вона відчула приємну кволість, що скувала тіло.

В кімнату проникало сіре світло ранку. Роза натягла перину на голі плечі і відразу заснула.

Був уже день, коли Роза знову прокинулась. Що їй приснилося? Вона провела рукою по обличчю й по очах, немовби для того, щоб порвати нитку між сном і дійсністю, відокремити сновидіння від життя. Їй приснилася хазяйка Утіредсмірі. Вона, Роза, зробила щось таке, що жахнуло всю парафію: перерізала горлянку хазяйці. Подивившись у вікно, вона згадала, що всього-навсього вбила вівцю, винну лише в тому, що вона так само боялася самотності ночі, як її хазяйка. Але Роза не відчула докорів сумління, вона тільки здивувалась. Їй була чужа і незрозуміла жінка, яка після безсонної ночі встала ранком з цього ж ліжка з кошою в руці; мов сама смерть. Роза одяглася, пов'язала голову хусткою,— тепер це була та сама жінка, що й учора. Вона зрозуміла, що тепер необхідно замести всі сліди і приховати цю провину від Б'яртура. Вона спустилася до берега, де лежала вівця, і штовхнула її ногою. Туша. Туша? У Розі раптом кожна жилка здригнулася від жадібного бажання, від радості. Адже тут і тельбухи, і м'ясо... м'ясо!.. Тепер вона, нарешті, зрозуміла, що зробила: вона здобула м'ясо, яке могла покласти в свою каструлю. Мрія всього літа, найзавітніша мрія, збулася.

У Розі потекла слинка, вона відчула сильний голод і блаженне передчуття ситості. Треба тільки розібрати вівцю і поставити на вогонь каструлю. Вона вийняла свій кишеньковий ніж і нагостила його об брусок, потім взялася за вівцю. Їй ніколи не доводилося самій білувати овець, але вона часто була присутня при забої і приблизно знала, як це робиться. Вона відокремила, як могла, нутрощі, вийняла

нутряне сало, стараючись не роздушити жовч, і промила тельбухи в струмку. Роза ще не зовсім кінчила з цією справою, але їй не терпілося, — вона побігла в дім і поставила каструлю на плиту. Вона набила овечу кишку салом, приготувала ліверну ковбасу і поклала все це в каструлю разом із серцем і нирками. Незабаром по всій кімнаті запахло смачним варивом. Поки воно кипіло в каструлі, Роза закінчила розбирати вівцю і все прибрала, так що навіть ворони, й ті нічого не змогли знайти; потім вона прив'язала товсту кишку до одвірка, вичистила її, а тулуб розрубала навпіл і засолила в ящику.

Поки вона це робила, поспіла страва, що варилася в каструлі.

Можливо, ніколи ще за святковим обідом багатого хуторянина не подавалося такої смачної страви. В усякому разі ніякі ласощі з часів Гудмундура Багатого ніколи і ні в кого не викликали такого блаженного відчуття в душі й тілі, якого зазнала Роза, уминаючи готову жирно-солону, надзвичайно смачну ковбасу, м'яке, м'ясисте серце баранця, нирки, що аж танули на язичку, з їхнім специфічним присмаком, і товсті шматки ліверної ковбаси — такої жирної, що з них текло сало. Вона випила наваристий цілющий суп. Вона їла, їла довго, довго і так пожадливо, що, здавалося, ніколи не насититься. Це був її перший щасливий день, відколи вона вийшла заміж. Потім вона зварила кофе, подароване їй матір'ю, поклала в нього багато цукру і випила.

Після обіду вона знову впала в блаженну дрімоту. Спочатку вона сиділа біля плити, склавши руки на колінах, і куняла, але незабаром відчула, що вже не може сидіти, лягла в постіль, заснула і спала довго, довго.

#### *Розділ дванадцятий*

### ПОРАДА ЛІКАРЯ

Б'яртур повернувся з своїми вівцями на четвертий день надвечір і знову вирушив у дорогу разом з іншими селянами — цього разу до міста йому вдалося пригнати з пасовиська майже всіх своїх овець, і тепер він відібрав для продажу двадцять ягнят. Дванадцяттеро пішло в рахунок боргу за землю старості, а за решту він одержав у купця

житнього борошна, кілька фунтів пшеничного, солону рибу, кофе, цукор, вівсянку і трохи нюхального тютюну; привіз також тельбухи двох ягнят. Йому довелося тричі побувати в місті, щоб не наймати коней. Він мало спав, їздив удень і вночі. Але він волів зробити гри рейси — тимчасом як заможні селяни робили тільки один, — аби тільки не заборгувати, витратившись на перевезення. Коли Б'яртур повернувся додому, виснажений нічною їздою, наскрізь промоклий під осінніми зливами, по коліна забрьоханий грязюкою на розмитих дорогах, його порадував свіжий, квітучий вигляд дружини, — вона була мов ріпка, що досягає восени. Мабуть, Роза забула й думати про привиди і відпустила вівцю, яку він залишив удома їй для розради.

У місті Б'яртур не забув побувати у лікаря, пам'ятаючи, що серцева хвороба вперта і може початися знову; обережність ніколи не заважає. Він вийняв з кишені скляночку з пілюлями, які дістав у лікаря Фінсена, і подав її дружині.

— У цих пілюлях велика сила, кажуть. В них уся наука вкладена. Це не те, що ліки для собак. Вони в тебе прочистять усі нутрощі, і тоді вже ніяка хвороба не страшна. В них є якийсь сік, він вбирає в себе все шкідливе, і в кишках уже не може бути ніякого колоття, а крові вони надають особливої сили.

Роза прийняла подарунок і зважила склянку на руці.

— І скільки ж, ти думаєш, я віддав за неї? — спитав Б'яртур.

Цього Роза не знала і не могла знати.

— Що, по-твоєму, сказав мені старий Фінсен, коли я взявся за гаманець? «Дурниці, каже, облиш, дорогий Б'яртур. Що за рахунки, адже ми належимо до однієї і тієї самої партії». — «Що таке?» кажу я. — Ніколи ще мені не робили такої честі: щоб лікар вважав мене членом своєї партії! Я ж просто селянин і тільки перший рік маю власний хутір. А він мені: «До речі кажучи, дорогий Б'яртур, чого ми з тобою додержувались на останніх виборах?» — «Чого додержувались? Членові алтингу краще знати, чого він держався. Щождо мене, то я держався того, чого держуся; не варт наймитові або неможливого селянинові втручатися в державні справи, в управління країною. Я вважаю — і кожному це ясно, — що уряд завжди за великих і сильних, а не за дрібний люд; тож дрібному людові нема ніякого прибутку від того, що він водиться з сильними світу цього».

«У цьому ти не зовсім правий, дорогий Б'яртур,— каже він мені, як рівний рівному.— Уряд існує насамперед для народу. І якщо народові бракуватиме розуму, щоб голосувати, і притому голосувати правильно, то може статися, що в уряд пролізуть безвідповідальні люди. Про це ми всі повинні пам'ятати. І зокрема ті, у кого мало майна».— «Авжеж,— кажу. (У мене, знаєш, не було охоти сперечатись із старим).— Ти, Фінсен, звичайно, людина вчена».

І я завжди думав, що нам пощастило: наш представник в алтингу — лікар. Та й правда, старик він учений, це зразу видно, коли подивишся на його тонкі лікарські руки і золоті окуляри.

А я, кажу, звик платити за всяку покупку, і, на мій погляд, свобода народу і самостійність у тому й полягають, щоб нікому нічим не заборгувати, бути самому собі господарем. Тому попрошу вас, дорогий Фінсен, не соромитися і взяти гроші за ці чортові пілюлі. Адже я знаю, що це хороші, корисні пілюлі, коли я одержую їх з ваших рук.

Але старий і чути не хотів про гроші. «Зате, каже, згадаємо один одного восени, зустрінемося в належному місці і в належний час, щоб проголосувати. Часи, каже, тяжкі, дуже тяжкі часи, і багато нелегких завдань стоїть перед алтингом. Потрібні розсудливі люди, щоб їх розв'язати, полегшити дрібному людові його нестерпні тяготи і боротися за незалежність Ісландії».

І от він встає, ця благородна поважна людина, поплескує мене по плечу і каже: «Обов'язково поклонися своїй дружині і скажи їй, що я посилаю їй ці пілюлі на пробу. Це найбільш надійні ліки проти рідин в організмі і особливо добре зміцнюють серце».

### *Розділ тринадцятий*

## ПОЕТЕСА

Восени в Літню оселю часто заходили гості, тому що дорога з селища в місто веде через долину. Кожного дня довгі каравани нав'ючених коней ішли берегом ріки на схід по пустирю: заможні селяни їздили туди і назад верхи, залишаючи свій обоз під опікою наймитів. Іноді багаті селяни приходили серед ночі, п'яні, будили Б'яртура і його

дружину, говорили багато й голосно про поезію, про дівчат. Вони горлали майстерно складені смішні куплети, патріотичні гімни, непристойні пісні, комічні псалми і веселилися всю ніч; під кінець вони блювали і аж тоді лягали спати в постіль подружжя. Сюди приїжджали і дружини багатих селян верхи на хороших конях. Вони звертали з дороги і перетинали болото лише для того, щоб поцілувати свою любу Розу з Літньої оселі. Серед них була сама дружина старости з Утіредсмірі, вона теж їхала в місто на своїй кобилі Соуті. На фру було плаття для їзди верхи, таке широке, що в ньому могла б поміститися половина парафії, на голові капелюшок з вуаллю; вона піднімала вуаль на ніс і цілувала свою дорогу улюбленицю Розу. Фру зробила їй честь, випивши у неї чотири чашки кофе. Їй показали запас харчів. Вона висловила думку, що солоні риби їм вистачить до різдва, а житнього борошна — мабуть, до Нового року, якщо Роза буде ощадлива. Фру заявила, що заселення нових земель — явище дуже варте уваги, недарма воно користується таким успіхом у народі. Воно пройнято духом перших поселенців, від нього залежить щастя народу в майбутньому не менш, ніж залежало в минулому. Цей рух веде до розвитку «приватної ініціативи», і тільки він може взяти гору над нездоровими віяннями, які зараз посилюються в прибережних містах. Суть їх у тому, що людину хочуть фізично й духовно принизити до рівня собаки. Фру вважає пропащими людьми тих, хто залишає землю, і впевнена, що їх чекає тільки загибель. Як може людина додуматися до того, щоб залишити благословенні квіти, які ростуть у долинах, або сині гори, що вказують людському серцю шлях до неба? А ті, хто оселяється на хуторах, — це справжні помічники бога: вони підтримують і зміцнюють добро і красу. Селянин у долині — опора ісландського народу в минулому, сучасному і майбутньому.

— Так, — сказала Роза, — добре бути самостійним. Свобода — це найголовніше.

Ці слова дуже сподобалися поетесі. Оце правильний погляд. Вся зовнішність і розкіш міського життя меркне перед такою простотою і правильністю мислення. Ось перед нами жінка, яка спрямовує свій погляд на найвищі ідеали, і ніякий привид не зіб'є її з цього шляху; адже вона добре знає, що балачки про привиди на пустирі — це чистісінька вигадка темних і легкодухих людей, які жили в древні ча-

си. Поетеса сказала, що кофе у хазяйки Літньої оселі надзвичайно смачне, але особливу заздрість у неї викликає ця маленька кімната, де все під руками. Зовсім інша річ — великий будинок: ніхто не знає, скільки ночей мешканці великого дому проводять без сну. Вона сказала, що у неї в домі не менш як двадцять три кімнати, — Роза може засвідчити це. Живе там понад двадцять чоловік, це люди різного віку і різних звичаїв, як ведеться. Треба наглядати за ними, стежити за несумлінними слугами, усувати неминучі непорозуміння і намагатися прикрасити й зігріти життя людям.

— Справжнє щастя, — сказала вона, — не в тому, щоб мати великий будинок, ні. Куди краще маленький хутір, маленький клаптик землі, маленький дім. А чому? Я скажу тобі, дорога подруго, словами поета: «Де кохання та рада, там і світло й розрада». Потім приходять на світ маленькі дітки, — і з ними нові радощі. Коли ти чекаєш, моя люба, дозволь мені спитати?

При цьому несподіваному запитанні Роза так зніяковіла, що відвела очі вбік і не могла придумати відповіді. А коли дружина старості хотіла помацати її живіт, вона шарахнула вбік, наче в цьому дотику було щось непристойне, відбігла і подивилася на свою гостю таким дивним, диким поглядом, що це важко було пов'язати з ласкавим тоном розмови, знайти якесь пояснення. Що це було: страх, ненависть, розгубленість чи все разом узяте? Одно лише ясно читалося в цьому погляді: «Не чіпай мене» і ще — триумфуюча гордість: «Не бійся, я ніколи не буду просити у тебе допомоги».

Як би не пояснила собі цей погляд мати Інгоулфа Арнарсона, одно правильно: вона трохи розгубилася. Про дитину вона більше не говорила, але не знала, що їй ще сказати. Не наважуючись глянути на молоду жінку, фру дивилась у вікно, але, на жаль, Блауф'едл була оповита туманом, і у фру не знайшлося приводу сказати, що гори підносять свої вершини до небес. Вона була така сконфужена, що навіть забула запропонувати хазяйці Літньої оселі свою допомогу тепер і в майбутньому. Нарешті, вона заявила, що в житті все залежить від того, чи знаходить своє поклонання людина, чи ні. Один мудрий вислів — і вона знову ввійшла в свою колію.

— Нема сумніву, що чоловік і жінка, які оселилися на пустирі, знайшли себе. Я помітила, що бідні люди щасливі-

ші за так званих багатих. Бо що таке багаті люди? Це люди, які володіють великим достатком, але по суті у них самі тільки турботи. І кінець кінцем вони залишають цей світ такими ж бідними, як усі інші. У них лише більше клопоту про шматок хліба і менше справжньої, живої радості. Про себе скажу: кожне ере, яке нам вдається нашкрести, йде на платню робітникам. Я вже три роки мрію про нове плаття, але не маю ні найменшої можливості зробити його.

— Ато-ож,— байдуже сказала Роза.

— Мені дуже хочеться допомогти іншим,— сказала фру.— Але в такі тяжкі часи доводиться стримувати себе частіше, ніж хотілося б.

— У нас на пустирі всього досить,— відповіла Роза.

Почувши це, фру зраділа: на такому способі мислення ґрунтується незалежність народу.

— Я не знаю,— сказала вона самовдоволено,— чи відомо тобі, дорога Розо, що багато років уся парафія дуже противилася тому, щоб мій чоловік продав землю твоєму Б'яртуру. Як ти, може, знаєш, Б'яртур довго і вперто добивався цього. Але в парафії були тієї думки, що Б'яртур ніколи не зможе прогодувати дружину і тільки наживе на цьому неродючому пустирі цілий виводок дітей. Останнім часом стало звичайним явищем, що цілі сім'ї переходять на утримання парафії; ті нечисленні, у яких що-небудь є, все-таки неспроможні платити великі податки, а тягар, який звалюють на нас, так званих заможних людей, стає дедалі більш нестерпним. І от минулої зими у нас в Мірі люди почали плескати язиками про тебе і Б'яртура. Приблизно в цей час саме й відбулося засідання парафіяльної ради. І тоді я вирішила заступитися і сказала: «Не турбуйтеся ви за Б'яртура, якщо дочка нашого дорогого Тоурдура з Нідуркота нездатна знайти своє покликання на хуторі і допомогти в цьому Б'яртуру, то, значить, і мені вже треба, не гаючи часу, перейти на утримання парафії. Коли тут у парафії і є надійний та працьовитий чоловік, то тільки наш Тоурдур з Нідуркота, цей чудовий старик,— адже він завжди перший сплачує свої податки. Я так і бачу його перед собою, як він приходить до мого чоловіка з грошима в кишені, кладе свою шапку під стіл, розстібає англійську шпильку, якою заколата нагрудна кишеня, і виймає гаманець, загорнутий у дві носові хустки—червону й білу. Такі люди ніколи не будуть тягарем для інших. Так ось Б'яртур,— а його я знаю, як саму себе,— не шукає пригод або

наживи, він не підлабузник,— це надійна, чесна людина, яка нікому нічого не винна. Таких людей не доводиться брати на утримання парафії, такі люди — саме ядро народу».

Роза на це нічого не відповіла. Адже фру поручилася за Б'яртура незабаром після того, як застала свою служницю в найбільш непідходящому місці і в найбільш непідходящій час. І все-таки з уваги Рози не випало, що дружина старости була розчарована, помітивши, як байдуже Роза вислухала всю її розповідь про те, як поставилася вона, фру, до долі Б'яртура і як саме вона наполягла, щоб Б'яртура дозволили купити хутір. Незабаром після того гостя встала і, подякувавши за кофе, поцілувала дорогу Розу, опустила вуаль до підборіддя і скочила на свою Соуті.

#### *Розділ чотирнадцятий*

### ПРОЩАННЯ

Після другого походу в гори Б'яртур зарівав стару вівцю і посоловив м'ясо в бочці; він вирішив приберегти його для недільних днів та інших свят, які будуть протягом зими; але іноді він несподівано одержував у неділю шматочок на диво соковитого, ніжного м'яса і вважав його надзвичайно м'яким для старої жилявої вівці. Гудлбрау йому так і не вдалося розшукати, навіть під час другого походу, і Б'яртур почав непокоїтися, висловлював всякі припущення і здогади. Він вважав найбільш імовірним, що вівця, коли її прив'язали, збожеволіла від жаху і, вирвавшись на волю, помчала на південь, у бік Блауф'едл, тож тепер її й не знайдеш. Він часто запитував дружину, коли вона бачила овечку востаннє, але Роза твердила, що Гудлбрау зразу втекла і зникла з очей на болоті.

Селяни піднялися на гори втретє, і Б'яртур зібрав усіх овець, крім Гудлбрау. Йому це здалося дуже дивним, і він стурбувався,— зовсім як у старій притчі про заблудлу вівцю.

— Така чудова вівця,— говорив він.— Прекрасна тварина із зігнутими рогами, широкими стегнами, обережна, м'ясиста, порода Гудмундура. А погляд який! Твердий, недовірливий: я, мовляв, самостійна вівця, і людина мені не потрібна... Такі вівці в горах схожі на королівен. Вони,



щоправда, лякливі, але не тікають не знати куди, а шукають кращого і знаходять його.

Вечорами, лягаючи спати, Б'яртур говорив:

— Хай би мені приснилася Гудлбрау.

— Але ти ж не віриш у сни,— зауважила дружина.

— Я вірю в що хочу,— різко відповів Б'яртур.— В те, що розумію. Але я не вірю в такі сни, від яких наживаєш серцеву хворобу і втрачаєш бадьорість,— він сердито повернувся до стінки.

Одного разу ранком, прокинувшись, він згадав, що його бажання здійснилося.

— Здається мені, що Гудлбрау ще жива і з нею нічого не трапалося,— сказав він.— Мені приснилося, що я бачу її перед собою в маленькій ущелині, де трава ще не зів'яла. Коли б тільки пригадати, де це було. Уві сні мені здавалося, що це знайома ущелина, що я там бував раніше, але хоч як я старався, а ніяк не міг зійти на гору, щоб дізнатися, де ж це я. Думаю, що вона десь поблизу біля теплих джерел, на південь від Блауф'едл. Вівцю я впізнав. Це була моя Гудлбрау.

— Он як,— сказала дружина, подаючи на стіл хліб і залишки від недільного обіду — реберця тієї самої вівці, яка приснилася Б'яртуру.

Була пізня осінь, зливи чергувалися з мокрим снігом; горби вже вкрилися білою пеленою. Пустир також місцями побілів; гора одягла снігову шапку. Але погода ще трималася, вівці залишались на паші. Отара Б'яртура паслася разом із редсмівською, на захід від хутора. На кілька днів визирнуло сонце, сніг на горі біля хутора розтанув, тільки на півночі ущелини були ще вкриті памороозю.

— Сьогодні хороший день для моєї Гудлбрау, де б вона не була,— сказав Б'яртур.

Ударив сильний мороз. Одного ранку виявилось, що болото вже взялось льодком. Зів'яла трава вкрилася інеєм. Навіть на струмку з'явилась тонка кромка льоду; під нею грали бульбашки повітря. Який він був ясний, прозорий, цей струмок, що біг поміж обледенілими берегами. Роза стояла на березі і слухала, як він джюрчить. Її дитина виросте на березі біля цього струмка, як вона виросла біля струмка під млином.

Б'яртур сказав їй:

— Люба моя, приготуй мені їжу на три дні, підуно я та поблукаю по південній частині пустиря.

Це було через два тижні після першого зимового дня.

— Облиш ці дурниці,— сказала дружина.— Я певна, що вівця упала в яке-небудь провалля.

— Упала? — перепитав дуже ображений Б'яртур.— Моя Гудлбрау? Породи пастора Гудмундура? Наче яке-небудь нещасне охляле ягня? Та ти не при своєму розумі!

— Ну, тоді вона, значить, захворіла на чуму,— відповіла Роза.

— Ні,— сказав Б'яртур.— Не захворіла вона на чуму. І годі верзти дурниці.

— Але ж надворі зима. Не знаєш, якої чекати погоди.

— О, мені не раз траплялося обходити пустир взимку, навіть пізніше, ніж тепер; притому ради чужих овець. Ніхто мене тоді не жалів, та й не було за що жаліти.

— Про мене ти зовсім не думаєш.

— Під периною завжди хороша погода.

— Як тобі не соромно!

— Ну, тут і говорити нема про що,— твердо сказав Б'яртур.— Як мовиться в біблії: одній заблудлій вівці більше радіють, ніж сотні тих, що не заблудилися.

— Ну, а якщо вівця загинула від чуми?

— У мене совість буде не чиста, коли я не дізнаюся, жива вона чи загинула. Може, ти хочеш, щоб мене замучило сумління?

— А якщо я захворію, поки тебе не буде?

— Ти не захворієш. В усякому разі ще не скоро.

— Що буде, коли ти загинеш у завірюху?

— Ну, годі,— сказав Б'яртур.— Я вже ситий донесочу цими дурницями. Все це серцева хвороба. Що б не трапилось, у тебе все-таки буде втіха, що вівці вдома, поблизу від тебе. Годуй собаку як слід. Загорни кілька кілець кров'яної ковбаси і трохи ліверної; непогано буде, якщо наллеш мені в пляшку холодного кофе, та міцного.

Роза замислилася на хвилину: все-таки в її волі одним словом вирішити, піде він, чи залишиться. Але вона була занадто горда, щоб скористатися цією можливістю. Замість цього вона вдалася до погроз,— дуже недійовий засіб, щоб удержати чоловіка дома.

— Якщо ти мене залишиш саму, я піду в селище.

— У селище? Ні, ти не схочеш зганьбити себе. Адже ти самостійна людина.

— І все-таки я піду,— сказала Роза

— Підеш, мабуть, якщо упрешся. Вівці вперті, але कुди їм до жінок.

— Ти знаєш, що я чекаю дитини.

— Я тільки знаю, що моя дитина повинна народитись після Нового року. А до чужих дітей мені нема діла.

— Вона давно почала ворушитись.

— Можливо, але це мене не обходить.

Що б дружина не говорила, Б'яртур не поступався їй ні на п'ядь. Він надів дві пари панчіх і вовняну куртку; побачивши, що дружина не збирається готувати йому на дорогу їжу, він почав класти її сам. Роза сіла біля плити, до нього спиною. Їй навіть на думку не спало признастися, що вона зарізала вівцю.

Б'яртур навмисне барився, порався, наче сподівався, що Роза опам'ятається, пробурмотів кілька віршів. Але вона так само нерухомо сиділа.

— Ну,— сказав він.— Я чогось забарився, час не жде.

Роза сиділа, похнюпившись, і не рухалася.

Він ще раз перевірів ремені на черевиках, побурчав, почав постукувати кісточками руки об стелю і крокви, наче побоюючись, що будинок може завалитися, пробурмотів ще кілька рядків якоїсь поеми...

— Ну, тепер пора,— сказав Б'яртур.

Ніякої відповіді, ніякого руху.

— Хіба що залишити тобі собаку? — спитав Б'яртур.— Навряд чи я зберу багато овець.

Мовчання.

— Я, значить, залишаю собаку і, прошу тебе, не надумай нікуди йти. Ти всякому будеш лише тягарем, а ти ж самостійна жінка.

Мовчання.

— Та чого ти, хай йому чорт, сидиш, мов нежива? — крикнув Б'яртур; йому увірвався терпець.— Встигнеш намовчатися в могилі.

Він спустився вниз, гукнув собаку, і та вмить зрозуміла, що хазяїн вирушає в дорогу. Титла спочатку зраділа, що буде супроводити його, та, коли її покликали в дім, щось запідозрила і не схотіла йти. Найбільше вона боялась залишитись вдома замкнутою, без хазяїна.

— Сюди, на місце! — крикнув Б'яртур.— Вам, жіночій статі, краще триматися одна одної.

Собака не переставала викручуватись, удаючись до всяких хитрощів: крутила хвостом, оглядалася на всі боки,

відкидала вуха назад, скавучала. Б'яртур побіг за нею і, нарешті, знайшов її на замерзлій траві. Вона верещала, як дитина, але швидко здалася, лягла на черево, мордою в землю, і, побачивши, що хазяїн наближається, зажмурилася. Коли Б'яртур підійшов ближче, вона лягла на спину і, вся тремтячи, витягла лапи. Б'яртур взяв її під пахву і вніс у дім. Тут він схопив її за шкірку і, піднявшись на сходи, кинув через край люка в кімнату. Ось вона лежить на підлозі і вже не впирається, але все ще тремтить.

— Дивись, Розо,— сказав Б'яртур,— ось собака. Замокни-но ти її, а то вона побіжить за мною слідом. Прощавай, люба моя! І не сором мене перед тим чортовим старостою, не бігай по хуторах.

Він узяв з собою вузлик з їжею, палицю і на прощання поцілував дружину.

— До побачення, моя Розо,— сказав він.

Коли дружина відчула в його словах тепло, серце у неї швидко відтануло, і сльози бризнули з очей ще раніш, ніж вона встигла встати й поцілувати його.

— Прощай,— прошепотіла вона, витираючи рукавом обличчя.

Собака все ще лежала на краю люка, витягши лапи.

Б'яртур спустився скрипучими сходами, закрив за собою люк, рвучко зачинив надвірні двері і швидким кроком вирушив на південь, через вкрите інеєм болото, на пустир.

### *Розділ п'ятнадцятий*

## РОЗШУКИ

Б'яртур з Літньої оселі краще за інших знав усі далекі куточки гірських пасовиськ, де ще можна було сподіватися знайти овець після облави в горах. Він виріс на східному схилі величезного пустиря, а замолоду пас овець на західному. Тепер, ставши самостійним селянином, він жив в одній з долин, багато разів ним сходженій; він знав її вздовж і впоперек, вивчив її запахи, її птахів, блукав по ній і в завірюху, і в погожі дні, шукаючи овець, які міцно прив'язали його до цієї долини. Але для Б'яртура пустир мав ще й інше значення: він був його матір'ю, його храмом, його

го світом — тим самим, чим море неминуче стає для моряка. Коли він сам ходив по пустирю в ясні морозяні дні ранньої зими, підставляючи обличчя чистому гірському вітрові, йому ставали зрозуміліші пісні про батьківщину, він почував себе вище дріб'язкових буднів селища і тішився тим чудесним відчуттям свободи, таким сильним, що його не можна порівняти ні з чим, хіба що з прив'язаністю овець до рідних гір,— адже вони так і померли б тут, у горах, якби собаки не заганяли їх у селище. В такі осінні дні, коли Б'яртур ішов від струмка до струмка, від перевалу до перевалу, наче його шлях лежав через саму вічність, ніщо не затьмарювало гордого погляду скальда. Ніщо так не розвиває обдаровання скальда, як самотність у горах. Він міг годинами повертати і перевертати одні й ті ж самі слова, поки йому не вдавалося вкласти їх у вірші,— тут ніщо не відвертало думки від поезії. Сьогодні, коли він знову зустрівся на пустирі з вітром, своїм старим другом, неприємні думки про прощання з дружиною не заважали йому втішатися тією справжньою свободою, якою дихала природа. Нема нічого привабливішого, як вирушити восени на пустир, далеко-далеко, і ніколи Блауф'едл так не чарує своїм блиском, як у цю пору. Крилаті літні гості пустиря майже всі відлетіли, тільки біла куріпка ще тут,— вона низько літає над замерзлим болотом, квочче і кліпає цікавими очима. Качки майже всі полетіли на незамерзаючі озера або моря: адже на пустирі всі озера й ріки вже вкрилися крижаною корою. Лише ворони літають з карканням, і їх моторошний крик часто буває ознакою того, що десь поблизу лежить здихаюча або вже мертва вівця. Снігу було ще мало, але кам'янистий ґрунт, на якому ніколи не росла трава, вже замерз. Ось за пагорбком майнула лисиця, а трохи згодом Б'яртур помітив на м'якому снігу сліди кількох оленів.

Б'яртур цього дня побував у двох долинах: в одній з них, як пам'ятав він, були вкриті вересом горби, де могли ховатися вівці, а в другій, навколо гарячого джерела,— зарослий зеленню болотний простір. Але ніде він не виявив жодної живої істоти, лише в південній частині долини, нижче боліт, побачив сім'ю диких качок, що плавали в річці, у вільній від льоду смузі.

Уже вечоріло, стало погано видно. Б'яртур вирішив іти на Блауф'едл: там він знав місцинку, придатну для ночівлі. А завтра він знову шукатиме в горах, особливо з пів-

денного боку, де долини більш захищені від холоду; були навіть випадки, коли вівці паслися там усю зиму. Вже на початку вечора визирнув місяць, заливши своїм голубуватим світлом хребти й долини; крига, напівзанесена піском, засяяла, як золото. На пустирі стояла ідеальна тиша. І в цій тиші, в самому світлі, серед цієї природи була ідеальною людиною, яка шукала те, що надавало смислу і змісту її життя.

Уже пізно ввечері дійшов Б'яртур до місця своєї ночівлі — печери біля підніжжя Сдрутф'едл. Він сів біля входу і повечеряв при світлі місяця. В печері на дрібному камінні лежав великий плесканий валун, що здавна був місцем відпочинку для подорожніх. Б'яртур поклав собі під голову клунок з провізією і ліг спати. Він був єдиним подорожнім, що протягом багатьох років відвідував цю печеру восени. Б'яртур умудрявся спати в усяку погоду на камені без будь-якої шкоди для свого здоров'я... Це місце дуже подобалося йому. Проспавши якийсь час, він прокинувся, тремтячи від холоду. У печері це бувало з ним кожного разу, але він не лякався, що доведеться тремтіти. Б'яртур знав, як позбутися цього. Треба було встати, схопити валун обома руками і повертати його, поки не зігрієшся. Досвід показав, що вночі доводилося вставати тричі і повертати камінь по вісімнадцять разів. В усякому іншому місці це вважалося б дуже незручним, бо валун важив не менше п'ятдесяти фунтів, але Б'яртуру здавалось, що перевернути валун п'ятдесят чотири рази протягом однієї ночі — звичайнісінька справа; йому взагалі подобалося пересувати великі камені. Озноб як рукою знімало, він лягав і засинав з клуночком провізії під головою. Прокинувшись у четверте, він відчував себе відпочилим і бадьорим, — в цей час звичайно вже починало розвиднятися, — і негайно вирушав у гори й обшукував усі ущелини, а потім, зігрівшись від ходіння, сідав на камінь і їв кров'яну ковбасу.

Б'яртур перебрався через прохід у горах і в обід спустився в долину Рейк'я. Земля тут де-не-де тепла, і її піщана поверхня парує, але відкритих гарячих джерел немає. Трохи нижче тягнуться великі простори, подекуди забарвлені в червоний колір залізистою водою, і до них спускаються з гірських схилів порослі вересом та травою клаптики землі. Нерідко сюди забираються вівці. Цього разу тут не було жодної живої істоти, крім птаха, назви якого Б'яр-

тур не знав. Птах піднявся з теплої місцинки, де знайшов собі притулок; мабуть, це був один з тих птахів, що живуть біля гарячих джерел.

У самій долині було кілька цілющих джерел, і Б'яртур попрямував до них, щоб досхочу напитися. Він вірив, що ця вода виганяє з тіла всі шкідливі рідини, очищає кров і печінку, відвертає захворювання, і вважав необхідним принаймні один раз на рік напитися цієї води.

Б'яртур вирішив іти на схід, щоб обшукати всі відомі йому ущелини, які спускалися до ріки Йегуль, що протікала на пустирі, і переночувати в гірській хатині на східному краю пустиря. Дорога була далека. Мороз був невеликий, але небо затягло хмарами. Пізніше, вдень, випав густий сніг. Б'яртур ішов західним берегом Йегулі; по той бік ріки вже тяглися пасовиська іншого округу. Вівці рідко переходять цю річку — повноводу, глибоку, з сильною течією від самих джерел і до глетчера. Але ріка робила багато заворотів, де утворювались маленькі зарості чагарника, — і саме тут вівці часто ховалися до пізньої зими. На одному місці в долині, на шляху між селищем і льодовиком, колись стояв хутір. З давніх-давен у ньому ніхто не жив, бо ходили чутки, що тут водиться нечиста сила. Ріка текла швидко і тепер, у завірюху, здавалася темною; вона неслася з шумом, який було чути здалеку. Від густої сніжної завіси темрява все більше посилювалась, ніч насунула швидко. Лапатий сніг незабаром вкрив густою пеленою всю землю. Йти стало важче. Мороз міцнішав, і здавалося, що весь цей холод несе з собою саме незамерзаюча, швидкоплинна Йегуль.

Б'яртур зрозумів, що в темряві даремно шукати вівцю. Заметіль дедалі дужчала, ландшафт ставав похмурішим. Він почав хвилюватися за своїх ягнят, які паслися на його землі і яким загрожувала небезпека, якщо їх застигне хуртовина. Але повернутися зараз додому через пустир, щоб подбати про ягнят, він вважав нерозумним, — настає ніч, насувається сильна хуртовина, а сам він втомився від довгого ходіння по горах. І він вирішив, що найрозумніше додержуватися свого першого плану — йти лівим берегом Йегулі в напрямі до гірської хатини і заночувати там. Але людина не завжди знає, де вона опиниться найближчим часом; іноді якась, здавалося б, неймовірна випадковість руйнує найточніші розрахунки. Так було цієї ночі і з Б'яртуром з Літньої оселі. Якраз коли він хотів перейти

одну з численних ущелин, що тяглися по схилах гір до ріки, він раптом помітив кілька легконогих тварин, що стрибали по краю ущелини, недалеко від нього. Вони зупинились біля самого берега. Б'яртур побачив, що це олені — один самець і три самиці. Якийсь час вони тупцювали на березі — самець біля ріки, а самиці позаду, немовби під його захистом; всі повернулися рогами до вітру, задом до людини, бо вітер дув з річки.

Б'яртур зупинився на краю ущелини і почав уважно розглядати оленів. Вони весь час змінювали положення, але так, що він бачив їх тільки ззаду. Це були чудові тварини, мабуть, молоді. Б'яртур подумав, що йому немовби пощастило. Непогано впіймати хоч одного оленя, найкраще самця, бо якщо судити з розміру, в ньому повинно бути багато м'яса. Адже оленина — найсмачніша страва з усіх, що подаються на панський стіл. Коли навіть Б'яртур не знайде вівцю, його вилазка виправдає себе, — треба тільки спіймати оленя. Але якщо він спіймає самця, як його вбити, щоб кров не витекла на землю? З оленячої ж крові можна зробити чудову ковбасу. Найкраще було б привести оленя додому живим. І Б'яртур почав порпатись у кишенях, шукаючи два предмети, такі необхідні для подорожного: ніж і шматок віршовки. Він знайшов те й друге — товстий моток віршовки і складаний ніж і подумав: тепер я кинуся на самця і повалю його; проколю йому носа ножем, протягну в дірку віршовку і зроблю з неї вуздечку. Тоді буде неважко вести його за собою через пустир, в усякому разі до такого місця, яке легко запам'ятати: Там я його прив'яжу і залишу, а сам піду у селище за підмогою. Звідси до Літньої оселі день ходьби для пішохода. Склавши собі такий план нападу, Б'яртур, зігнувшись, почав крастися через ущелину і незабаром підійшов до оленів, що стояли на вузькій смужці землі між ущелиною і рікою.

Він обережно видерся на край ущелини і побачив, що між ним і оленями не більше дванадцяти футів. У ньому заговорив інстинкт мисливця, у нього навіть забилося серце. Він виліз ще вище по схилу, поки не дійшов до самого верху, повільно підкрався до самця і, ступивши півкроку вперед, кинувся на нього і схопив за один ріг при самій основі. Від несподіваної появи людини олені здригнулися, підняли голови, наставили вуха. Самиці галопом помчали крізь заметіль униз до річки. Олень спочатку хотів бігти з Б'яртуром, що висів у нього на рогах, але Б'яртур уперся,



і олень не міг звільнитися; як він не мотав головою, йому не вдавалося скинути з себе людину. Незабаром Б'яртур помітив, що він схопив оленя недосить міцно,— роги в того начебто змазані чимсь слизьким, і він не вдержить їх. Олень був занадто проворний, і Б'яртур не міг знайти іншої точки опори. Під кінець його навіть взяв сумнів, чи вдасться йому справитися з оленем,— адже роги — небезпечна зброя, і якщо вони встромляться йому в кишки, то це навряд чи буде йому приємно. Якийсь час єдинокорство між оленем і Б'яртуром тривало; становище оленя дедалі ставало вигіднішим, він навіть протягнув Б'яртура берегом на значну відстань. Раптом Б'яртур згадав прийом, який він навчився застосовувати до необ'яждженого коня ще в дитинстві: побігти поряд, а потім скочити йому на спину. Б'яртур так і зробив. За мить він уже сидів верхи на олені, тримаючись за його роги,— потім він розповідав, що на легконогих оленях їздити верхи важче, ніж на будь-якій іншій з відомих йому тварин: він витратив чимало сил, щоб всидіти на олені. Але ця прогулянка верхи тривала недовго. Пробігши певну відстань із своєю неприємною ношею і не маючи сили скинути її з себе, олень швидко зміркував, що потрібні найрішучіші заходи. І от він робить швидкий стрибок під прямим кутом до свого попереднього напрямку, кидається в Йегуль і зразу впливає на таку глибину, де йому зручно плисти.

Так! Б'яртур вирушив шукати вівцю, а вийшла з цього ціла пригода: сидить він по пояс у воді в Йегулі, і не на коні, а на такому баскому скакуні, на якому мчали найславновзвісніші шукачі пригод. Чи пишався Б'яртур з цієї пригоди? Ні, йому це й на думку не спадало. У нього не було вільного часу роздумувати про своєрідність і незвичайність цієї подорожі: всю свою увагу він зосередив на тому, щоб зберегти рівновагу і вдержатися на спині оленя; з усієї сили вчепившись у роги оленя, він старався якомога міцніше притиснути ноги до його боків. Б'яртур жадібно ковтав повітря, в очах у нього темніло. Деякий час олень відносило течією вниз; здавалося, що він і не думає виходити на берег. По той бік ріки берег здіймався високою кручею і лише зрідка був видний крізь туман. Б'яртуру здавалося, що він мчить на хисткому човні, без весел, серед океану. Іноді течія заливала оленя, і тоді вода досягала Б'яртуру до підборіддя; вона була страшенно холодна. У Б'яртура запаморочилося в голові, і він не знав, що

станеться раніш — чи він знепритомніє, чи олень пірне в річку. І в тому і в іншому разі всьому кінець. Так вони пливли по річці Йегуль.

### *Розділ шістнадцятий*

## РИМИ

Нарешті, Б'яртур відчув, що олень збирається вийти з води, і, подивившись навкруг, зрозумів, що вони плывуть досить близько до східного берега річки, всього на відстані кількох ліктів від закраїни криги. Якийсь час вони ще пливли вздовж обмерзлого берега, що всюди височів крутою стіною над слизькою крижаною кромкою, і вилізти на нього здавалося неможливим. Б'яртур зрозумів, що найрозумніше було почекати, поки олень наблизиться до берега, зіскочити з його спини і зробити спробу видряпатись на лід; залишатися в холодній воді було вже неможливо. Але він цілком усвідомлював, що цей стрибок смертельно небезпечний. Нарешті, олень опинився на відстані ліктя від криги, і Б'яртур скористався нагодою: випустив роги і стрибнув у воду. Тут Б'яртур розлучився з оленем. Більше він його не бачив і відтоді почував відразу до цієї породи тварин.

Бували хвилини і тоді й пізніше, коли Б'яртуру здавалося, що олень був не хто інший, як сам диявол Колумкіллі.

Понад краєм крижана смуга була неміцна, крига тріщала під вагою Б'яртура, якого мало не знесло разом з відламаними кусками. Але, мабуть, йому судилося ще пожити, — йому вдалося вчепитися за більш надійну кригу, нарешті, вибратися з води. Він весь тремтів, у нього зуб на зуб не попадав; на ньому не було сухої нитки. Довго залишатися на цій вузькій кромці криги було небезпечно, і Б'яртур старався швидше піднятися на берег. Це також було ризиковано, бо крутий берег дуже обледенів, і якби у Б'яртура зірвалася рука чи нога, то кінець міг бути тільки один. Б'яртур ослаб після вимушеного купання, а тому йому на превелику силу вдалося видертися крутим схилом. І ось він стоїть, цілий і здоровий, на східному березі Йегулі — на пасовиську, що належить іншому округові. Він скинув свою куртку, викрутив її, потім почав качатися по сні-

гу, щоб обсушитись, і сніг здався йому теплим порівняно з водою Йегулі. Час від часу він вставав і старанно вимахував руками, щоб зігрітися. Незабаром він зрозумів, яку штуку втяв з ним олень, пронісши його по ріці. По-перше, Б'яртур втратив нічліг у гірській хатині на західному березі. Але це було не так важливо, — більше його збентежило те, що він раптом опинився на схід від Йегулі, яка тече на північний схід, тоді як дорога Б'яртура проходила трохи на захід від північного заходу. У нього була тільки одна можливість перебратися на той берег ріки: зробити великий обхід у протилежному від дому напрямі. Треба було спуститися до порома у селищі, а звідти було щонайменше п'ятнадцять хвилин ходу до найближчого хутора в долині Йегулі. Навіть якщо він буде йти і вдень і вночі, ця пригода забере в нього не менше як дві доби — і це в таку негодю! А його ягнята ще не в загоні.

У Б'яртура нило все тіло, хоч він не хотів признатися собі в цьому, а мокра одежа погано захищала б його від морозу, якби він вирішив закопатися в сніг. Сніжинки ставали гострішими і колючішими, в міру того як міцнів мороз. Снігу намітало дедалі більше. Його верхня одежа так задубіла, що холод не міг добратися до білизни, поки він рухався. Вії і борода в нього взялися памороззю. У його клучочку залишилося півтора кільця кров'яної ковбаси, зовсім замерзлої. Палицю він загубив. Було темно, хоч в око стрель. Пітьма була така густа, що, здавалося, її можна різати ножем. Вітер дув зі сходу, просто в обличчя, Б'яртур знову й знову спотикався об купини, провалювався в канави, де снігу намело майже по пояс. Сніжинки кружляли навколо Б'яртура, як попіл на вітрі. Одна була в нього перевага: збитися з дороги він уже не міг, бо ліворуч від себе чув важкий, похмурий шум швидкоплинної ріки.

Що гірше він себе почував, то сильніше лаявся, і весь час гздував про знамениті битви, які оспівуються у римах старовинних поетів. Він весь час бурмотів крізь зуби найсильніші строфи, особливо затримуючись на описах таких демонічних героїв, як Грімур і Андрі. Довго йому здавалося, що він бореться з Грімуром; йому ввижалося, що він уже давно воює з цим клятим дияволом з Трольгама. Але тепер бій буде вирішальний. Він у думці простежив весь мерзенний життєвий шлях Грімура, починаючи з того моменту, коли ворожка Гроуа застала його на березі.

Блідий від люті, він замишляв свої підступні плани. Б'яртур змальовував його словами скальдів — цього злісного демона, цього чаклуна. Ось він гарчить, по пояс загрузши в землі, з рота в нього палахкотить полум'я. Людині не під силу його перемогти:

Мов на той чортячий танець,  
Полювать чаклун вночі ходив;  
Він спивав крові багрянець,  
М'ясо жер і вовком вив.

Біг по суші, линув вище туч,  
По морях, як риба, плавав,  
Мов коза між скель і диких круч,  
Пробиравсь страшний диявол.

До цього диявола у Б'яртура не було ні найменшого співчуття. Щоразу, коли Б'яртур падав у канаву, він не здавався, а з подвоєною енергією видряпувався і йшов далі, зціплюючи зуби і осипаючи прокльонами Грімура, його відкриту пашу, з якої б'є полум'я. Він твердо вирішив не заспокоюватися, поки не зажене Грімура в найдальший закуток пекла, поки не проткне його мечем, поки той не почне корчитися в смертельних судорогах під танець землі і моря.

Знову й знову здавалося йому, що він убив Грімура, послав його в пекло і напучує його безсмертними словами поета. І все-таки на наступному привалі хуртовина знову з неослабною силою біла в обличчя Б'яртура, впивалася кігтями в його очі і обличчя, злісно вила йому у вуха і намагалась повалити його на землю. Боротьба тривала, він бився сам на сам з потворою, яка так бушувала, що аж здригалася земля:

Рот розкривши, закричав,  
Закликаючи до бою.  
І зубів його оскал  
Бризнув піною густою.

Цього разу Андрі воював проти Гарека:

О, як Андрі вид страшить!  
Повен злості, він кипить,  
Піну рот його сочить,  
Знищить ворога грозить.

Гарек з Андрі в темну ніч  
Б'ються люто віч-на-віч.  
Кров'ю окрасилась січ,  
Рев і крик летять навстріч.

Навкруги і дим і жар,  
Ніби спалахнув пожар.  
Андрі меч — сильніший чар,  
Не схибне його удар.

І так далі, знову й знову.

Ні, ні, не пощастить цим дияволам уникнути заслуженої кари. Хто коли-небудь чув, щоб Гарек, або Гонгурольфур, або Берноут зазнали поразки у вирішальній битві? Так само ніхто не насмілиться сказати, що Б'яртур із Літньої оселі піддається чудиськам, скільки б разів він не падав з кручі і не скочувався в канави. «Я не здамся до останнього подиху, хоч би як лютував вітер!» Нарешті, він зупинився і прихилився до вітру, як прихилиються до стіни, але ні вітер, ні він не могли зрушити з місця один одного. Тоді Б'яртур вирішив лягти у сніг і відпочити; він почав шукати захищене місце у глибокій ущелині. Руками він викопав собі заглибину в кучугурі снігу, зіщулившись, сів у ній і почав згортати сніг, щоб закрити отвір. Але сніг був сипкий, він ніяк не держався, а у Б'яртура не було інструментів. Вийшов поганий захисток, сніг зразу ж обвалювався. Б'яртур не міг довго залишатись в заметі — його пронизував холод, він почав мерзнути, все тіло його задубіло і — ще гірше — на нього напала сонливість, якої він не міг подолати, — той манливий сон у снігу, який робить такою легкою смерть під час заметілі. Головне — не піддаватися спокусі, яка манить нас у країну тепла і спокою. Звичайно Б'яртур, щоб не піддатися спокусі і не задрімати на снігу, читав або співав на повний голос всі непристойні вірші, які він запам'ятав з дитинства, але обстановка не викликала бажання співати, і голос у нього часто зривався, а сонливість все огортала його почуття і свідомість туманним серпанком. Перед внутрішнім поглядом Б'яртура проходили образи людей, пережите ним самим і вчитане в старовинних поемах, паруюча конина на великому блюді, мекаючі вівці у кошарі; передоцненний богатир Берноут, легковажні пасторські дочки у шовкових панчохах. І, нарешті, він непомітно для себе розчинився в чужій особі і перетворився на Грімур Гордого, брата Улфара Силача. Король, батько цих братів, уже старим

одружився з молодою королевою. Жінка, якій було скучно в постелі ночами, впала в меланхолію. Але якось вона звернула свій погляд на королевича Грімур Гордого — найкращого з усіх чоловіків у державі. Молода королева так закохалася в цю видатну людину, що не могла ні їсти, ні спати. Нарешті, вона вирішила відвідати Грімур в його спальні вночі. Про старого короля, батька Грімур, вона говорила з ним такими глузливими словами:

Хіба доля моя не гірка —  
Бути жінкою для старика?  
Він, у вбранні зморшок і сивин,  
Аж ніяк не схожий на мужчин.

Але Грімур ці відвідини не сподобалися і ще менше сподобалися йому такі безсоромні слова. Він довго намагався відбутися всякими одмовками:

Та даремно він гнав її геть,  
Пристрасть жінки сильніша за смерть.  
І, забувши про честь і вінець,  
З ним лягає вона під кінєць.

Перш, ніж Грімур Гордий встиг опам'ятатись, сталося таке:

І, коханням налита сповна,  
Королевича стисла вона.  
І обпик поділунок, як жар.  
Де рятунок від мачухи чар?

Тільки тепер Грімур Гордий зрозумів, як негідно поводить себе королева. Схопившись, він гнівно відштовхнув жінку:

Королевич обійми розняв,  
Хтиві пута жіночі порвав,  
Перед батьком спокутав вину —  
Скинув батькову з ліжка жону.

Королева лежить на землі.  
І її піддає він хулі:  
— В цій-от хтивості дикій мені  
Ти гидкіша брудної свині!

— Хай тобі! — крикнув Б'яртур. Він тепер стояв, виставившись у заметі, відштовхнувши від себе розпусну королеву, незважаючи на всі її хитрощі, майстерні викрути. Чи це чувана річ, щоб герої поем наважились на блуд, на перелюбство. Адже це завжди закінчується тим, що вони підгинають хвіст у битві. Всі ці молодці почувують себе великими героями в обіймах жінки, а в бою вони останні

боягузи. Ніколи ніхто не почує про Б'яртура з Літньої оселі, що він на полі битви повернувся спиною до своїх ворогів, щоб тішитися з якоюсь паскудною королевою. Б'яртур розсердився. Він одчайдушно борсався в снігу і щосили ляскав себе руками; він не сів, поки не подолав тієї млости, коли тіло просить блаженного спокою, кличе здатися, скласти зброю.

Якийсь час Б'яртур ще робив різні рухи, щоб зігрітися, і, нарешті, засунув собі під одержу кільце замерзлої кров'яної ковбаси. Він зігрів її на своєму тілі і, затиснувши в кулак, почав їсти в темряві безпощадної зимової ночі, із свіжим снігом, замість приправи.

Це була нескінченно довга ніч. Рідко доводилося йому читати так багато віршів протягом однієї ночі. Він прочитав усі вірші свого батька, всі старовинні поеми, відомі йому, всі власні, майстерно складені пісні — ті, що можна читати назад і вперед, на сорок вісім способів, — цілу серію непристойних куплетів, один псалом, якого навчила його мати, і всі ті жартівливі вірші, які споконвіку були відомі в цих краях, — про старост, купців і суддів. Час від часу він вилазив із замету і ляскав себе по грудях і плечах, поки не починав задихатись.

Він так боявся замерзнути, що вирішив не залишатися більше в заметі. Мабуть, ранок уже наближався, і його мало приваблювало провести цілий день в снігу, без їжі, далеко від людського житла. Він вирішив залишити свій притулок. Спочатку він ішов, піднявши голову і тримаючись прямо проти вітру, але, вилізши на перевал над ущелиною, вже не міг встояти на ногах і почав посуватися повзком, рачкуючи по каменистих схилах; він скочувався в ущелини і яри. На ньому вже не було рукавиць, і пальці в нього зовсім заніміли.

Наступної ночі, коли жителі Бруна, найближчого хутора в долині Йегулі, давно спали, — завірюха лютувала вже більше доби, — трапилось, що хазяйка прокинулася від шуму біля вікна — якогось стогону і стуку. Вона розбудила чоловіка, і вони вирішили, що стукає розумна істота, хоч на такому далекому хуторі найменше можна було чекати гостей у заметіль. Людина це чи диявол? Господарі, накинувши на себе одержу, з лампою в руках пішли до дверей. Коли вони відчинили зовнішні двері, до їх ніг з снігової кучугури впав чоловік, — якщо його можна було назвати чоловіком; закований у крижаний панцир, він вкотився до них,

його обличчя було вкрите кіркою льоду. Весь у снігу, він сів навпочіпки, прихилився до стінки, повісив голову на груди,— наче якесь чудисько загнало його в ці двері і притисло до цієї стінки, втративши надію остаточно dokonати його. Світло лампи падало на гостя. Він важко дихав, з грудей виривався хрипкий стогін; він намагався відкашлятися і сплюнути. Хазяїн запитав у гостя, хто він і звідки прийшов. Чоловік спробував підвестись і назвав своє ім'я: Б'яртур з Літньої оселі. Син хазяїна теж встав. Батько і син хотіли відвести гостя в кімнату, але він відмовився від допомоги:

— Я сам піду,— сказав він.

Б'яртур ліг упоперек ліжка хазяйського сина і спочатку не відповідав на запитання, тільки бурмотів, мов п'яний, і пихтів, мов пихтить бик перед тим, як заревти. Нарешті, він сказав:

— Я хочу пити.

Хазяйка подала йому миску молока, літра на півтора. Він підніс її до рота і випив. Повертаючи їй миску, Б'яртур сказав:

— Широ тобі дякую, мати.

Це була літня жінка. Лампа в її руках, молюко, яке вона піднесла йому,— все нагадало йому матір. Теплими руками вона зчистила лід з його бороди та брів, стягла з нього задубілу одягу, вміло знайшла відморожені місця,— пальці на його руках і ногах були зовсім нечутливі, а обмерзла шкіра горіла. Проте особливих ушкоджень начебто не було.

Коли його крижаний панцир розтанув, він ліг голий у теплу постіль хлопчика і з головою вкрився периною; рідко він почував себе так добре. Коли жінка вийшла, щоб приготувати щось поїсти, батько й син підсіли до гостя, розгублено дивлячись на нього, наче не вірячи в це дивовижне явище і не знаючи, що сказати. Нарешті, заговорив гість. Він спитав з-під перини хрипким голосом:

— Овець з пасовиська забрали?

Хазяї відповіли, що вівці вже в кошарі, і самі запитали його, як це він опинився тут, на схід від Йегулі, на пустирі, в таку жахливу для людини погоду?

— Для людини? — сварливо спитав Б'яртур.— Ото яка біда! Мені завжди здавалося, що головне — вівці.

Вони далі розпитували його.



— Я, бачте, вирушив на пустир із своєї охоти — пошукати одну із своїх ярок. От я й піднявся на перевал.

Трохи помовчавши, він додав:

— Здорово мело сьогодні.

— Минулої ночі було не краще,— сказали вони.— Ну й погодка! Справжній ураган!

— Так,— погодився Б'яртур.— І минулої ночі було вітряно.

Хазяї спитали, де він ночував, і він відповів:

— У снігу.

Особливо їм хотілося довідатись, як він перебрався через Йегуль.

Але про це Б'яртур не хотів говорити.

— Добре діло, коли в таку негоду ягнята ще на пасовиську,— похмуро сказав він.

Вони відповіли, що кожен з них на його місці не думав би про овець, а дякував би творцеві, що сам залишився живий.

— Зразу видно,— відповів Б'яртур,— що ви люди заможні. А я ще тільки борюся за свою самостійність. Вісімнадцять років я працював, щоб придбати цю маленьку отару, і якщо вона загине під снігом, то вже краще мені самому там загинути.

Коли жінка принесла йому вечерю в ліжку, він наївся досхочу, відкинувся на подушку і зразу ж заснув. Почулося голосне хропіння.

### *Розділ сімнадцятий*

## ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ

На п'ятий день надвечір Б'яртур перебрався через болото. Він був пригнічений, вважав свій похід ганебно невдалим; про долю овець, що залишилися на пасовиську, думав то з надією, то з страхом. До того ж він не бачив на хуторі навіть маленького вогника, який привітав би його повернення. Будинок був заметений, ніхто не відгріб снігу від вікна і дверей. У кучугурі не було лазу. З димаря не йшов дим. Він добрався додому, очистив вікно від снігу і гукнув:

— Розо, подай мені лопату через двері.

В кімнаті дико завилала собака. Це була єдина відповідь

на його слова. Кілька разів Б'яртур покликав дружину. Собака стрибнула на вікно і почала дряпати лапою по склу. Б'яртуру спало на думку, що, можливо, дружина захворіла. Йому стало не по собі, він рвучко кинувся на кучугуру, що завалила двері, і з усієї сили почав руками розгрібати сніг. Це була важка робота, але, нарешті, йому вдалося звільнити двері настільки, що він міг пролізти крізь щілину.

Коли Б'яртур піднявся сходами, собака схопилася, як скажена, і кинулась до нього з таким виттям, наче їй прищемили хвоста. В цю пору рано смеркає. В кімнаті було зовсім темно. Вікна були засипані снігом. Б'яртуру довелося посуватись навпомацки. Він ще не зробив і кроку по підлозі, як його нога наштовхнулася на щось безформне. Він вилаявся, як звичайно, коли спотикався.

— Що за чортovinня!

Б'яртур довго шукав сірники і коли, нарешті, знайшов їх, виявилось, що лампа вигоріла, скло потьморило від кіптяви. Коли він заправив лампу і гніт увібрав у себе масло, то зразу побачив, що сталося: спіткнувся він, виявляється, об свою дружину. Вона лежала на підлозі без ознак життя, в калюжі застиглої крові. Видно, вона встала для якоїсь потреби з постелі, але у неї не вистачило сил повернутися назад, і вона впала. В її руках був мокрий, весь в крові, рушник. Дивлячись на труп, Б'яртур зрозумів, що сталося. Коли він окинув поглядом постіль, собака раптом схопилася, і він побачив, що з-під її черева виглядає крихітне жовте личко, з закритими оченятами, зморщене, як у дідуся. По цьому личку проходило слабке судорожне тремтіння; зрідка нещасна маленька істота ледве чутно пищала або хрипіла.

Собака старалася якнайретельніше прикрити тільце, яке вона взяла під свою опіку і якому віддала єдине, що в неї було,— тепло свого голодного, охлялого, брудного тіла. Коли Б'яртур підійшов ближче, щоб подивитися на маленьку істоту, собака вищирила зуби, наче цим хотіла показати, що хазяїн не має на дитину ніяких прав. Мати, перерізавши пуповину, закутала своє бідне дитя в якусь шерстяну ганчірку. Вона, видно, встала з постелі, щоб приготувати воду для купання: на плиті стояла каструля з водою, давно охололою, бо вогонь погас. Але завдяки тваринному теплу собаки в цьому дитячому тільці ще жевріла іскорка життя.

Б'ярту́р підняв з підлоги труп дружини і поклав його на порожнє ліжко, що стояло напроти подружнього. Він, як міг, обтер на жінці кров. Йому довелося докласти неабияких зусиль, щоб випростати тіло Рози, задубіле в тому положенні, в якому вона лежала. Руки ніяк не склалися на грудях хрест-навхрест, помутнілі очі не хотіли закриватись, особливо праве, що косило: все та сама впертість. Але ще важчим йому здалося розпалити іскру життя, що залишилося в тілі новонародженого немовляти, а це було значно важливіше. Він, цей самостійний чоловік, був збентежений. Тут потрібні були досвідчені руки, скоріш за все жіночі, сам він навіть не наслідуювався доторкнутись до цього тільця. Невже йому доведеться кликати на виручку чужих? Останній його наказ дружині був не шукати допомоги в чужих,— адже для самостійної людини це те саме, що віддатися на милість найлютішого ворога. І тепер йому, Б'ярту́ру з Літньої оселі, доведеться самому витерпіти це приниження. Він твердо вирішив заплатити все, що з нього вимагатимуть.

*Розділ вісімнадцятий*

## УТІРЕДСМІРІ

— Куди тільки мене не заносило останніми днями! — пробурмотів собі під ніс Б'ярту́р з Літньої оселі, стукаючи ввечері у двері кухні на Утіредсмірі.

— Ну, ось і ти, нарешті,— сказав наймит, відчинивши йому двері: він був у самих шкарпетках і тримав кусок щойно зваяного, ще паруючого сукна; в Редсмірі процвітали кустарні ремесла.— Ми вже думали, що ти вмер.

— Умирати я не збирався,— сказав Б'ярту́р.— Я ходив шукати вівцю.

— Та що це ти, з глузду з'їхав? — спитав наймит.

— У мене пропала в горах овечка.

— Це схоже на тебе — залишити тут, унизу, всіх своїх овець і піднятися в гори за одним ягням.

— Що ж, може, я й сплехував, але ж у біблії написано, що одна вівця, знайдена в горах, дорожча, ніж сто на хуторі,— сказав Б'ярту́р, у якого був нахил до тих біблійських висловів, де згадувалися вівці.— Та й недаремно-таки живеш з багатіями: може, в негоду й виручать.

Так і було: того вечора, коли розгулялася завірюха, редсмірівські пастухи забрали овець Б'яртура разом із своїми. Староста наказав їм відвести всю отару в Літню оселю наступного ж ранку і дізнатись, чи не трапилось чого з Б'яртуром.

— Ну, а вівцю знайшов?

— Я, хай йому чорт, не бачив на пустирі жодної живої істоти, крім хіба пташки над гарячим джерелом на південь від Блауф'едл,— сказав Б'ятур.— Ну, а як ягнята? До сіна звикають?

— Так, приножуються потроху,— сказав наймит і запевнив Б'ятура: хай не турбується, його ягнята скоро навчаться давати раду сінові.

Так вони розмовляли, поки в дверях не з'явилася економка Гудні: вона впізнала по голосу хазяїна Літньої оселі і запросила його в кухню. Чи не хоче він поїсти каші, або, може, конини, спитала вона. Б'ятур зіскріб з себе сніг складаним ножиком і струсив шапку об одвірок. Кухня була велика, вона ж правила і за кімнату для челяді. Наймити робили кожен своє,— хто валяв сукно, хто обробляв кінський волос; дівчата поралися з вовною. Собаки простяглися на підлозі. Всі тут були старі знайомі Б'ятура, навіть собаки. Б'ятур був дуже голодний. Наймити говорили про несподівану завірюху і про те, як вона відіб'ється на вівцях.

— Зима, видно, буде люта, якщо вже тепер, задовго до різдва, взявся такий холод.

— Як Роза?

— Гм...— пробурмотів Б'ятур, у якого рот був повен каші.— Ну й вітер хльостав на схід від Йегулі, хоч мені траплялося блукати по пустирю і не в таку метелицю.

— На схід від Йегулі? — здивовано спитали робітники.— Так ми тобі й повірили, що ти був на тому березі Йегулі.

— А чом би й ні? Адже ріки можна перейти вброд, навіть на пустирі, не всі ж такі домосіди, як ви.

— Як же ти блукаєш у негоду по пустирю, коли бідна Роза, кажуть, при надії?..— спитала жаліслива економка.

— Не сунь свого носа в чужі справи, Гудні,— з презирливою посмішкою відповів Б'ятур.— Я сам собі хазяїн. Хіба ти цього не знаєш? — І він кинув кістку одній із собак.— А як хазяйка, вже лягла?

Дружина старости припливла з внутрішніх покоїв, став-

на, дорідна, пишногруда. Вона допитливо подивилася на Б'яртура крізь окуляри, немовби вправлені в товсті рум'яні щоки, посміхаючись своєю холодною, гордовитою посмішкою,— посмішкою, що створювала, незважаючи на всі її високі ідеали і вміння складати вірші, міцну стіну між поетесою і тими, чий добробут найменше зв'язаний з романтикою.

Б'яртур чемно подякував їй за кашу і конину.

— Навряд чи ти послав по мене, щоб подякувати за ложку каші,— сказала фру, не згадуючи про конину.

— Ні, звичайно,— відповів Б'яртур.— Мені хотілося б попросити тебе про одну маленьку послугу. Бачиш... чи не можна нам поговорити віч-на-віч?.. Я, знаєш, повинен ще подякувати тобі і твоєму чоловікові за овець. Спасибі, що ваші наймити підібрали їх, поки я був у горах.

Хазяйка сказала, що він же добре знайомий з порядками на цьому хуторі і йому відомо, що догляд за тваринами її не обходить, цим займаються інші.

— Знаю,— сказав Б'яртур.— Я вирішив прийти по овець завтра. Думається мені, що вони не об'їдять старосту. А коли весною йому не вистачить сіна — що ж, за пизику — віддяка, хай візьме в мене.

— Ти б краще розповів мені, як поживає дорога Роза.

— Ось у цьому й притичина. Для цього я й послав по тебе. У мене є до тебе справа, хоч і дріб'язкова.

Фру подивилася на Б'яртура: у неї виникла підозра, що він її про щось проситиме,— і її душа миттю полетіла від нього, як зірка, в холодні безмежні простори, а тут, на землі, залишилась тільки застигла посмішка.

— Я сподіваюсь, що й чоловік може слухати нашу розмову? Для твого ж добра,— рішуче сказала фру.

— Та ні,— сказав Б'яртур,— староста такими дрібницями не займається.

Фру повела Б'яртура в кімнату старости, найменшу в цьому великому будинку. Подружжя давно вже відмовилося від спільного ложа, і фру спала із своєю молодшою дочкою Одур. Комірчина старости нагадувала убоге приміщення на горищі, де звичайно тулиться який-небудь нещасний утриманець парафії, з тією лише різницею, що одна стіна була зайнята книжковою полицею, заваленою томами урядових розпоряджень у чорних палітурках; на корінцях біліли наклейки з позначенням року. Ліжко, збите з неструганих дощок, було пригнане до стіни, як у

бідняків, і вкрите старою ковдрою з нефарбованої вовни. На підлозі синя фаянсова плювальниця у формі пісочного годинника; над ліжком саморобна полиця, і на ній розмальована миска, груба череп'яна чашка, баночка з мазю від ломоти в кістках; біля стіни маленький саморобний столик з неструганого дерева, і на ньому цілком сучасний письмовий прибор, а під вікном — великий ящик. До стола було присунуте старе, витерте крісло без чохла, перев'язане мотузками там, де лопнули пружини. На стіні висіли рядком яскраво розмальоване зображення Христа, портрет російського царя Миколи і календар, на якому було надруковано прізвище купця з Віка.

Староста Йоун лежав на постелі, заклавши руки під голову. Окуляри зсунулись у нього на самий кінчик носа, — він щойно читав газету. Староста привітався з гостем якимсь непевним звуком, випущеним через ніс; рота він боявся відкрити, щоб не вилилася дорогоцінна тютюнова рідина. Староста засвоїв звичку довго жувати одну й ту саму щіпку тютюну, щоб висмоктати якнайбільше соку з кожної волокнини. Одягнений він був майже як злидар — у безформну залатану куртку, всю в плямах, застебнуту біля коміра англійською шпилькою; до того ж, вона була забруднена землею, і до неї поприлипали жмутики вовни — ознака того, що він тільки-но побував у кошарі. Штани, такі виношені, що тканина навколо латки розлізлася і висіла бахромою, були заправлені в коричньові вовняні панчохи, а стоптані черевики з кінської шкіри дуже смерділи, підтверджуючи гадку, що він недавно обійшов усі кошари. Б'яртур з Літньої оселі одягом і всім своїм виглядом здавався куди більш показним, ніж цей староста.

Невже не було ніяких ознак, які відрізняли б старосту від неотесаного селянина? Такі ознаки були. Незважаючи на його злидений вигляд, не могло бути жодного сумніву, навіть на перший погляд, що ця людина стоїть вище за інших і вершить чужу долю. Він стискав губи, боячись випустити цівку тютюнової рідини, і цим мимоволі виказував, що він свого не випустить — вичавить сік до останньої краплини з усього, що потрапить до його рук. Незвичайно ясні, жорсткі, холодні сірі очі, правильні риси верхньої частини обличчя, широке чоло під шапкою густого темного волосся, яке почало сивіти тільки на скронях, різко окреслені щелепи і підборіддя, блідий колір обличчя — ознака сидячого життя, і особливо тонкі, красивої форми руки,

білі і м'які, незважаючи на явну їх занедбаність,— все це вказувало на сильну натуру, складнішу, ніж у тих, хто змушений власною працею добувати собі черствий шматок хліба.

Б'яртур простягнув руку своєму колишньому хазяїнові, і староста, як звичайно, не кажучи ні слова, подав йому два пальці, а інші три міцно затиснув у кулак. За двадцять років знайомства із старостою Б'яртур виробив особливі прийоми поводження з ним. Ці прийоми виходили з підневільного становища, в якому перебував Б'яртур, змушений весь час оборонятися від підозріливого хазяїна,— таке становище з часом перетворюється на пристрасну жадобу відстоювати своє право перед сильним і переходить у боротьбу, яка довгі роки ведеться з неослабним напруженням. Про те, щоб іти на примирення, в таких випадках годі й говорити.

Дружина старости попросила гостя присісти на ящик, побіжно зауваживши, що сидіти на стільці ніхто, крім старости, не вміє.

— Тьху! — з обуренням сказав Б'яртур.— Нащо мені сидіти? У мене буде досить часу сидіти, коли я постарію.— І додав: — Я щойно говорив хазяїнці, любий Йоун, що коли взимку тобі неvistачить сіна, через те що твої наймити дали притулок моїм вівцям на дві ночі, то ти можеш одержати у мене цілий віз навесні.

Староста обережно підняв голову з подушки, щоб тютюнова рідина не потекла ні всередину, ні назовні, і відповів, майже не відкриваючи рота:

— Турбуйся про власні справи, хлопче.

У цьому самовдоволеному і співчуваючому тоні, хоч він і не був одверто образливим, Б'яртуру завжди вчувалося, що його зараховують до останніх покидьків людства, що йому ставлять у провину якийсь злочин,— саме цей тон розпалював його войовничість, прагнення свободи, дух самостійності.

— Турбуватися про свої справи? Так, будь певен, я подбаю про свої справи. Поки що я нічого не винен тобі, старий, крім того, що належить згідно з нашою угодою.

Дружина старости запропонувала Б'яртуру приступити до справи зразу, якщо він збирається поговорити з ними,— бо час уже пізній.

Б'яртур сів на ящик, як йому було запропоновано з

самого початку, сказав: «Гм», трохи почухав потилицю і скорчив гримасу.

— Справа в тому...— почав він, скося глянувши на хазяйку, як звичайно, коли збирався розвідати ґрунт.— Справа ось у чому. У мене в горах пропала вівця.

Настала довга пауза, і фру подивилася на нього крізь окуляри. Коли терпець їй урвався, вона спитала:

— Ну й що ж далі?

Б'яртур вийняв свою табакерку і насипав на долоню пучку тютюну.

— Звали її Гудлбрау,— сказав він.— Останньої весни її минув рік, бідоласі. Чудова тварина. Схожа була на вашого Гедліра, це порода пастора Гудмундура. Я завжди стояв за цю породу. Хороші вівці! Я залишив Гудлбрау жінці для втіхи і розваги, коли вирушив у перший похід. Вівця втекла, але під час облави її чомусь не знайшли. Тоді я сказав собі: чи не краще тобі самому піти на південь через пустир і пошукати маленьку Гудлбрау? Хіба мало овець я знайшов там у горах, уже після облави, і при тому для інших, як вам добре відомо; і не далі як минулого року.

Староста так само запитливо дивився на нього; він ніяк не догадувався, до чого веде Б'яртур.

— Так от, значить, вирушив я на південь, через пустир, побував нагорі, на Блауф'едл, в долині Рейк'ї і потім ще пішов на схід, через Йегуль.

— На схід? Через Йегуль?— здивовано запитала фру.

— Не варт було б про це говорити, коли б я знайшов там яку-небудь живність. Але, щоб мене чорт забрав, крім пташки,— вона була, мабуть, з тих, що живуть на гарячих джерелах,— я не бачив жодної живої істоти, окрім оленя, якого я не вважаю за тварину. У цьому поході пробув я рівно п'ять днів і чотири ночі. І що ж ви думаєте я застав, повернувшись сьогодні ввечері?

Подружжя не могло відгадати цю загадку, та й неохота їм було ламати собі голову. Дружина старости запропонувала Б'яртуру розповісти, нарешті, що ж трапилось.

— Та-ак, ти ж дуже ціниш поезію, тому я хочу прочитати тобі віршики — дрібничка, яка сама собою прийшла мені в голову, коли я побачив, що діється на моєму горищі.

І Б'яртур прочитав вірші, роблячи наголос, за своїм звичаєм, на внутрішній рими:



*Вогонь погас, запав одвічний морок;  
Настала смерті тишина навкруг.  
Чого ж так сумно стало в рідних горах!  
Опала роза — мій останній друг.*

Староста повільно повернув голову в бік Б'яртура і запитливо підняв брови. Відкрити рота і сказати якісь слова він все ще не наважувався. Зате дружина старости спитала:

— Сподіваюсь, це не треба розуміти так, що з Розою трапилося якесь лихо?

— Не можу сказати, чи з нею лихо трапилось. Як на це дивитися. Але на моїй землі вона вже не живе.

— Наша Роза? — схвильовано спитала фру. — Ти кажеш, що Роза померла? Така молода жінка?

Б'яртур старанно втягнув у себе понюшку, підняв очі, що сльозилися від тютюну, і гордо сказав:

— Так. І померла в самотині.

Почувши цю новину, староста підвівся, спустив ноги на підлогу і сів на край ліжка, все ще жуючи свою жуйку: він вважав, що ще не час виплюнути дорогоцінний сік.

— Але це ще не найгірше, — сказав Б'яртур філософськи. — Смерть — це той борг, який ми всі сплатимо, навіть ви від нього не відкрутитеся. На це всім вистачить уміння. Зате так зване життя не завжди відповідає нашим достаткам... Нове життя постійно з'являється на світ, і нерозумно допитуватися про батька, хоч у деяких випадках цікаво знати, хто повинен піклуватися про дитину. І повірте мені, що не з приводу смерті дружини я прийшов сюди, — адже її вже не воскресити, — а заради бідолашки, яка ледве дишає під черевом у собаки. Я прийшов до тебе, шановна фру. Мені треба... Я хочу про щось спитати тебе.

— У чому, власне кажучи, справа, дорогий? — спитала фру, і її посмішка була така ж холодна, як і очі за склом окулярів.

А староста нагнувся над плювальницею і однією цівкою випустив весь сік до останньої краплини. Щепку тютюну, що лежала в роті, він засунув кінчиком язика за щок, підняв окуляри на перенісся і подивився на гостя пронизливим поглядом.

— Хотіла б я знати, на що ти натякаєш? — вела далі поетеса. — Якщо ти кажеш, що твоя жінка померла від родів і що дитина жива, то скажи це просто, без усяких натяків. Ми постараємося допомогти тобі, як ми змогли

багатьом іншим, не думаючи про плату. Але одного ми вимагаємо: щоб ні ти і ніхто інший не приходив з якимись дивними натяками, що кидають тінь на мене і на мій дім.

Староста, побачивши, що дружина взяла цю справу в свої руки, заспокоївся і почав позіхати; як завжди, коли у нього не було тютюнової рідини в роті, на нього находила сонливість, погляд його блукав, йому ставало нудно. Зате фру не заспокоїлася, поки Б'ярту не розвіяв її побоювання. Авжеж, Б'ярту прийшов не для того, щоб дізнатись, хто батько дитини, яка чекає його в Літній оселі.

— Я краще вмію говорити про ягнят, ніж про дітей, шановна фру,— сказав він вибачливим тоном.— Але я прийшов запитати у тебе, чи не слід, по-твоему, дати кілька краплин теплого молока цій крихітці, якщо тільки вона доживе до ранку? Я, звичайно, заплачу стільки, скільки ви скажете.

Коли непорозуміння вияснилося, фру заявила, що її найбільша й остання радість у житті, навіть у ці важкі часи, полягає в тому, щоб подати руку допомоги слабому, зміцнити немічного, підтримати новонароджене життя. Серце її цілком належить селянинові не тільки в радості, а й у горі.

### *Розділ дев'ятнадцятий*

## **ЖИТТЯ**

Дружина старости не обмежилася пустими обіцянками,— того ж вечора вона послала в Літню оселю економку Гудні, яка вирушила в дорогу верхи, в супроводі Б'яртура. Вона взяла з собою молоко в пляшках, примус і пелюшки для немовляти. Б'ярту ішов попереду і протоптував стежку для коня.

Сморід — це перше, що помітила Гудні в Літній оселі. У кошарі земляні стіни відгнали вогкістю, пахло зіпсованою солоною рибкою. Нагорі в ніс бив трупний запах і чад від лампи,— гніт знову висох, і вогник, догоряючи, ледь-ледь блимав. Економка звеліла провітрити кімнату, вкрила розпростертий на ліжку труп ковдрою і підійшла до дитини. Собака не хотіла віддавати її,— сама голодна й ви-

сохла, вона закривала немовля своїм тілом, як мати, але ніхто й не подумав оцінити її відданість. Вона навіть поривалася вкусити економку. Довелося взяти в оберемок виючу собаку і викинути її на сходи. Тепер дитина вже не виявляла ніяких ознак життя. Гудні повертала її на всі боки, опускала головою вниз, віднесла її до дверей і виставила на двір, обличчям проти вітру, — але все даремно: маленька зморщена істота, що прийшла на світ незваною і небажаною, здавалося, вже втратила мужність і бажання відстоювати свої права в цьому світі.

Економці, овдовілій замолоду, не хотілося вірити, що дитина вмерла. Вона добре знала, що значить родити на хуторі, в горах, під завивання хуртовини. Гудні поставила на примус каструлю з водою — вдруге вже кип'ятили воду для немовляти. Коли вода зігрілася, жінка викупала його, занурила в теплу воду, так що стирчав тільки носик, і на якийсь час залишила його лежати. Б'яртур спитав, чи не збирається вона зварити дитину, але Гудні навіть не чула його запитання. Життя до немовляти не поверталось. Тоді Гудні підняла дитину за ніжку і почала крутити її в повітрі головою вниз. Б'яртур стурбувався. Він уважно стежив за всім, що робилося, і йому здавалось, що годі вже мучити дитину, — він вирішив просити пощади для цієї крихітки.

— Ти що ж це, чортице, хочеш вивернути її ніжку?

Тоді Гудні, тільки зараз, мабуть, помітивши його присутність, сказала:

— Іди геть! Я забороняю тобі заходити сюди, поки не покличу.

Б'яртура вперше виганяли з власного дому. За інших обставин він заперечував би проти такого безглуздя і спробував би втовкмачити Гудні, що нічого їй не винен, але тепер він, як побита собака, покійно пішов тією ж дорогою, що й Титла, намагаючись зробити це непомітно. Він не знав, чим йому зайнятися в темряві. Він був виснажений усіма пережитими поневіряннями і відчував себе таким несамостійним, таким зайвим у цьому світі. Йому навіть думалося, що живі, по суті, іноді можуть скоріше бути зайвими, ніж мертві. Витягши із стогу оберемок сіна, він розстелив його на підлозі і ліг, як пес. Все-таки, зрештою, він у себе вдома.

Вранці Б'яртура розбудив дитячий плач. Коли він піднявся нагору, економка сиділа на його подружньому ліжку з немовлям на колінах. Вона розстебнула кофту, щоб

теплом своїх грудей зігріти дитину: а навпроти неї на ліжку лежала мертва дружина Б'яртура, мати немовляти. Гудні загорнула в ганчірочку жмутик вовни і приладила цю соску до шийки пляшки: вона вчила дитину смоктати. Б'яртур зупинився серед кімнати і зніяковіло дивився на цю сцену, — він засоромився; але потім його бородате обвітрене обличчя і запалені на вітрі очі освітилися посмішкою.

— Ось твоя дочка. Ціла й здорова! — сказала Гудні, пишаючись тим, що пробудила життя в цій крихітці.

— На те схоже, — сказав Б'яртур. — Бідолашка!

Він здивовано розглядав кволу, тендітну істоту, що лежала на колінах у Гудні.

— Не можна ж було сподіватися, що вона зразу стане на ноги, — сказав він, наче просив вибачення. — До чого, скажіть на милість, жалюгідна людина, коли бачиш її, яка вона є!

— Ах ти, малятко моє, — сказала економка, ніжно глядячи дитину. — Яке ж ім'я придумає тобі батько?

— Ну, вже так чи інакше, а батьком я їй буду, цій крихітці, і вона матиме красиве ім'я.

Гудні промовчала; вона сунула дитині в рот соску і почала колисати її. Б'яртур якийсь час дивився на них, щось міркуючи, і нарешті рішуче сказав:

— Ну, все гаразд, — і торкнувся дитячого личка своєю сильною зашкарублюю рукою, яка повергла в прах самого диявола.

— Їй буде дано ім'я Ауста Соулліля<sup>1</sup>.

Він пишався з того, що в цієї крихітки нема нікого на білому світі, крім нього, і твердо вирішив ділити з нею і горе і радість.

— І більше про це говорити не будемо, — сказав він немовби до себе.

Клопоту у нього було багато. Вівці ще залишалися в Утіредсмірі. Треба було подбати про похорон, про труну, про пастора, про носильників, про поїздки в місто, про поминки.

— Я ось що хотів сказати, любя Гудні: чи не допоможеш ти мені замісити тісто? Треба спекти пиріг для поминок. Поклади туди ізюм і ті великі чорні штучки — сливи, чи як ви їх там називаєте. Економити не треба. Я заплачу. Оладок напечи стільки, щоб усі могли досхочу наїстися.

---

<sup>1</sup> Ауста — любов. Соулліля — сонячна лілія (ісландськ.).

А кофе — найміцніше, чорне, як дьоготь. Я не хочу, щоб гостей частували на поминках моєї дружини якоюсь бурдою.

## *Розділ двадцятий*

### ТУРБОТИ

Усі вважали незаперечною істиною, що в Літній оселі знову бешкетує привид, і Гудні, щоб не залишатися там самій, послала по наймичку. Про смерть Рози пішли таємничі чутки, що далі від Літньої оселі — то таємничіші. Всі брали ці чутки на віру — адже пустельна місцевість, де стояв хутір, здавна мала погану славу. Коли вже в перший рік життя на хуторі сталося таке лихо, то й дальших подій чекали з великим побоюванням. Голова парафіяльної ради, зустрівшись з Б'яртуром у селищі, в розмові з ним немовби між іншим зауважив, що в нього, мовляв, в усякий час може звільнитися місце наймита, а також натякнув, що труднощі, які чекають Б'яртура на хуторі, рано чи пізно можуть позначитися на всій парафії. Б'яртур уже вдівець, з немовлям на руках, — а що ж далі? Гомонять, що можна було б упросити хазяїв Утіредсмірі взяти на виховання дитину, навіть без звичайної плати, але з тією умовою, що земля буде їм повернута.

— Я б сказав, що це значить дешево відбутися.

Б'яртур подумав, що коли хазяї Редсмірі звернулися до нього з пропозицією, хай навіть через людей, то на це, видно, є причини.

— Можливо, — сказав він, — що послати своїх дітей на виховання в Утіредсмірі — це, як ви, начальство, вважаєте, — і значить дешево відбутись. А по-моєму, це зовсім не дешево. Я ж сам був на вихованні у редсмірівців аж вісімнадцять років. А тепер я людина самостійна, вільний підданий нашої країни, я виконую свій обов'язок перед людьми і богом, то вже сам буду виховувати своїх дітей, а не віддавати їх на виховання у Редсмірі.

— Адже може статись і так, — сказав голова парафіяльної ради, — що ти, при всьому бажанні, не зможеш розквитатися з боргами, особливо коли тобі доведеться найняти робітниць, щоб обробляти пустир. І що ж залишиться

тоді від твоєї самостійності? А з другого боку, в наймах тобі жилося б чудово.

— Вісімнадцять років мені потрібно було, щоб зібрати отару і добитися права купити землю. Я збудував собі палац — хай не королівський з мармуру й порфиру, але все-таки палац, і на такому фундаменті, який закладався вісімнадцять років. Поки я не винен ні парафії, ні купцеві і сплачую старості внески за свою землю — мій дім такий же палац, як твій або старостин. Мені ніколи не було діла до дітей старости, і я не здіймав галасу з-за того, чие ім'я вони носять. Але зате я вимагаю, щоб і староста не сунув свого носа в мої справи і дав спокій моїй дитині, хоч би як я її охрестив. Передай привіт йому і всім іншим.

Того ж дня Б'яртур вирушив у Стадур до пастора, якого він поважав за чудову породу овець, виведених ним у парафії. Б'яртура попросили пройти в кімнату, наскрізь прокурену; там пастор великими кроками ходив туди й сюди, зайнятий підготовкою до проповіді і своєю господарською звітністю; він зупинявся дуже рідко і сідав ще рідше. Це був сивий огрядний старик, з сизим носом, сварливий і діловитий, він завжди кудись поспішав і набирав поважного вигляду. Пастор походив із старовинного знатного роду. Замолоду він мав парафію на півдні, але більшу частину життя він прожив тут. Час минав, і пастор став заможною людиною й дбайливим господарем, хоч у присутності селян завжди зневажливо говорив про земні блага і приховував свої знання в сільському господарстві. Пастор взагалі був скупий на слова, як більшість людей, у яких багато діла; він вважав дурницями все, що говорив його співрозмовник, був суворий у своїх міркуваннях і про все мав власну думку, від якої відступався, як тільки інші погоджувалися з ним. До людей пастор ставився вкрай недовірливо, від нього рідко можна було почути хорошу думку про будь-кого, крім датської королівської фамілії, яку він наділяв усякими талантами і чеснотами, особливо принцесу Аугусту; її портрет висів у його робочому кабінеті. Ця принцеса давним-давно померла. Пастор не високо цинив моральність своїх парафіян і якщо говорив про неї, то туманно, натяками. Він вважав, що за час його перебування в парафії, тут сталося багато таємних злочинів. На загальну думку, пастор Гудмундур ніколи не відмовляв у допомозі тим, хто потрапляв у біду. Йому однаково нестерпно

було слухати, коли кого-небудь лаяли чи хвалили. Звичайно він з великою серйозністю говорив про релігію з людьми, нетвердими у вірі. Та коли він розмовляв з віруючими, його розмови були не дуже благочестиві. Проповіді його здавалися недоладними, іноді зовсім незрозумілими, і парафіяни не дуже-то старалися керуватись ними у своєму житті.

— А, ти знову вештаєшся по хуторах? — сказав пастор своїм звичайним сварливим тоном і, промчавши з блискавичною швидкістю повз Б'яртура, подав йому руку. На ходу він старанно попахкував люлькою, так що дим стелився над його головою, як хмара куряви над конем, що мчить галопом.

— Хіба в мене є така звичка — вештатися по хуторах? — спитав Б'яртур. — Але я не стану таїти від вас, що був у селищі і зустрівся з головою парафіяльної ради.

— Тьху, голова парафіяльної ради, — зневажливо сказав пастор і, пробігаючи повз пічку, плюнув у відро з вугіллям.

— Поговорили ми з ним. І я запитав себе: в кому з нас більше любові до свободи? От я й надумав завернути до пастора.

— Любові до свободи? — перепитав пастор; він зупинився і уважно подивився на Б'яртура своїми маленькими очицями, вимагаючи пояснення.

— Я маю на увазі свободу для бідняків.

— По-моєму, свобода не потрібна ні багачам, ні біднякам, — швидко зауважив пастор і помчав далі.

— Та бачиш, — сказав Б'яртур, — між мною і парафіяльною радою та різниця, що я завжди вимагав свободи, а вони хочуть усякого пригнути до землі.

— Нема ніякої свободи, крім тієї, що дана нам Спасителем, який спокутував нас, — сказав пастор скоромовкою, байдужим тоном, наче нетерплячий купець, що заявляє якому-небудь малозначному клієнту, нібито в нього немає ніякого полотна, крім парусини. — Справа стоїть так, як написано у древніх. — І він навів цитату якоюсь іноземною мовою, а потім спитав: — Що таке свобода? Авжеж, я так і знав, що ти сам не маєш про це ані найменшого уявлення. Не подумай, начебто я заперечую проти того, що ти живеш на власному хуторі в горах, це для тебе найбільш підхоже місце. Як кажуть древні... — тут він навів ще одну цитату якоюсь незрозумілою мовою.

— Я не буду сперечатися з тобою про староеврейську мову, мій любий пасторе,— сказав Б'яртур.— Мені все одно, що кажуть інші, але, здається, у вівцях я розбираюся не гірше за будь-кого. Я знаю, що твої барани принесли велику користь у цих краях.

— Будь вони прокляті! — сказав пастор на ходу.— Велику користь? Так — тим, хто поклоняється власній утробі і пишається такими речами, яких треба соромитись.

— Гм, пригадую я, що в біблії вівці називаються божими агнцями.

— Ні, це не так,— відповів пастор.— Я заперечую, що вівця у біблії названа божим агнцем. Я не кажу, що вівці не створені богом, але я рішуче заперечую, що бог до овець прихильніший, ніж до інших тварин.— Помовчавши, він додав з відтінком докору: — Ганятися за вівцями по горах і пустирю — навіщо це? Який у цьому смисл?

— Скажу тобі щиро: коли вже говорити одверто, від душі, то ми з тобою не дуже розходимося в думках щодо овець. Значно менше, ніж можна чекати від такого неука, як я. Правду кажучи, пасторе Гудмундур, зайшов я до тебе для того, щоб поговорити про одну річ, яку я довго обдумував і навіть уві сні бачив. Я хочу спитати в тебе... чи не продаси ти мені восени одного із своїх баранчиків. З божою допомогою я заплачу за нього готівкою. І в усякому разі, я, з божою допомогою, зроблю перерахування на твій рахунок у купця.

Б'яртур щосили намагався знайти золоту середину між благочестям і служінням «власній утробі» для того, щоб не дати пасторові приводу до нападу. Але це не допомогло. Пастора ніякими хитрощами не можна було улестити.

— Перерахування? — роздратовано спитав він.— Я не хочу ніяких перерахувань з бога на диявола. Домовся з моїм старшим наймитом.

— Я б не хотів розмовляти з твоїм підлеглим раніш, ніж домовлюся з тобою.

— Якщо хочеш кофе,— сказав пастор,— то краще скажи зразу. Але горілки у мене немає, бог мені свідок.

— Я ніколи ще не випльовував кофе, навіть без горілки. Таких як я, кому довелося прожити життя без горілки, дуже багато.

Пастор повільно вийшов у кухню розпорядитися про кофе. Через якийсь час він повернувся, не перестаючи не-



впинно димити так, що навколо його голови зібралися густі клуби диму.

— Ти питимеш тільки цикорій,— сказав пастор.— До речі кажучи, я чогось раніше ніколи не помічав, щоб ти турбувався про спасіння душі. Всі ви блукаєте в горах не тільки знічев'я — ні, ви закосніли в гріхах. І ще думаєте, що вам дуже легко обкрутити людей кругом пальця.

Одна з гарно одягнених дочок пастора внесла великий мідний кофейник з ароматним кофе, розмальовані фарфорові чашки, тістечка кількох сортів, цукор і вершки. Дочка пастора подякувала Б'яртуру за сердечний прийом її з друзями в Літній оселі: вона ще не забула віршів, які він склав минулого літа. Вона навіть прочитала їх на честь Б'яртура. Пастор знехотя прислухався до них і щось бурмотів сам до себе.

— Тьху,— сказав він.— Все це лише партацтво, адже на латинську мову цього не перекладеш. Іди звідси, Гунсо, тобі нема чого тут робити.

Щойно дівчина вийшла, пастор нагнувся і відчинив шухляду письмового стола, дуже закашлявшись від тютюнового диму. Він дістав флягу, повну горілки до самої шийки, і майже із злістю налив цілу склянку, із склянки в кофейник, а потім розлив кофе по чашках. Б'яртур ні слова не сказав з поваги до пастора і до горілки. Вони почали пити кофе. Після третьої чашки Б'яртур став пітніти.

— Пий, друже,— сказав пастор.— Навіщо ж жінки частують тебе кофе в таку погоду?

— Я вже вихлебтав три чашки,— ввічливо сказав Б'яртур.

— Ну, не знаю, я ніколи не п'ю менш як тридцять на день,— відповів пастор, знову наливаючи кофе то в Б'яртурову чашку, то в свою, поки вони не випили по шість чашок кожен, випорожнивши весь кофейник. У Б'яртура з лоба і скронь падали великі краплини поту. Він розглядав малюнки на чашці і зауважив:

— Непогані з себе ці гультяйки.— Він мав на увазі японочок, зображених на чашках.— Я знаю, що немало води спливе, поки в Літній оселі з'являться чашки з такими усміхненими дівицями. І от, дорогий пасторе,— сказав він, витираючи піт рукавом,— в яку я халепу вскочив. Жінка моя, та сама, з якою ти нас повінчав весною, недавно померла.

— Як це сталося? — підозріло спитав пастор.— Адже я в цьому не винен.

— Звичайно, не винен. Не це я хотів сказати,— відповів Б'яртур, повністю знімаючи з пастора відповідальність за все, що трапилось.— Вона вмерла природною смертю, видно, від втрати крові. Я добре розумію, як усе це сталося. Але куди поділася Гудлбрау, однолітня ярка, тієї породи, що ти вивів... оце абсолютно незрозуміле! Вона була прив'язана на вигоні і зникла. Це сталося восени, під час першої облави... Я залишив її з покійною дружиною, щоб тій було веселіше...

— Нічого я про це не можу сказати,— холодно відповів пастор.— Адже я овець не краду; і прошу тебе: не вплутуй мене в такі справи.

— Треба мені взагалі що-небудь надумати,— розсудливо сказав Б'яртур.— Принаймні відносно дружини.

— Я зразу ж можу посватати тобі іншу. Дівчина — м'яка, як віск, робить усе, що їй кажуть. Але з нею мати — стара відьма. Отже міркуй, на що йдеш. Стара знає напам'ять весь псалтир.

— Але я все-таки думаю раніше поховати цю,— скромно сказав Б'яртур.

— Ох, терпіти я не можу ховати,— зауважив пастор.

— Справа в тому, що ніхто не хоче залишатися на хуторі, поки не похована покійниця. Адже дурості людській, забобонам кінця-краю немає.

— Ви могли б тимчасово, до весни, самі поховати її. Я навіть не подумаю піднятися в таку погоду на високу гору. Я виснажений старик, від народження слабогрудий, і можливо навіть, що в мене рак печінки. Та й не доведено ще, якою смертю померла твоя дружина. Ви, жителі долини, завжди можете відмогтися тим, що ваші жінки пішли на той світ, поки ви ганяли овець по горах. Я ж знаю, що жінки потребують догляду не менш, ніж вівці. Я б міг розповісти всяку всячину про багато й багато смертей у цій окрузі... за ті тридцять років, що минули, відколи мене занесла сюди лиха година. І я довів би це, якби не жалів своїх парафіян. До того ж я надто старий і слабкий, щоб зв'язуватися з нашими гнилими властями. Адже великих злодіїв, паліїв, убивць вони ніколи й пальцем не зачеплять.

— Але все-таки ти ховав і тих, хто помер більш дивною смертю, ніж моя Роза.

— Авжеж, мабуть що так,— важко зітхнув пастор.— Але я ж смертельно хворий.

— Та я тільки прошу тебе прийти в Редсмірі в суботу, якщо погода буде стерпна.

— У редсмірівській церкві зламалася лопата, їй-богу,— сказав пастор, вигадуючи всякі відмовки.— Я не поручуся за долю покійниці— ні за судний день, ні за майбутнє життя,— якщо замість лопати буде якийсь нещасний уламок. І ти, напевне, схочеш від мене, щоб я сказав кілька слів. Але я не розумію, навіщо виголошувати промову за покійницю в таку погоду? До того ж багато не скажеш.

— Довгої промови і не потрібно,— сказав Б'яртур.

— Може, промову скаже редсмірівська стара? — запропонував пастор.— Говорила ж вона навесні. Чому ж їй не говорити восени?

— Не стану від тебе таїти,— відповів Б'яртур,— що нема у мене довіри до її промов. І скажу я тобі, що, може, все склалося б значно краще, якби навесні промову виголосив ти, хоч, правду кажучи, я взагалі не вірю ніяким промовам, і найменше — довгим.

— Та коли вже я буду говорити, то скажу довгу промову,— відповів пастор.— Адже коли починаеш висловлюватися, то кінця нема тому, про що слід було б поговорити,— про ставлення людей одного до одного, до парафії...

— Як дивитися на це. Дехто думає, що чим менше слів, тим менша відповідальність. А втім, мені все одно, про що ти будеш говорити, аби тільки не сказав нічого поганого. Головне, щоб промова була виголошена пастором у належний час, на належному місці. А то ще підуть розмови, почнуть плескати язиками, скажуть, що я, мовляв, не мав змоги замовити промову,— а я такої образи не потерплю, поки можу називатися самостійною людиною. Дружина моя теж була самостійною жінкою.

— Скільки ж ти можеш заплатити за цю промову?

— Так... Щодо цього хотілося б мені з тобою домовитися. Я такої думки, що мені ще належить з тебе промова— з весни. Здається мені, що я міг би зараз одержати її. Це було б не дуже рано.

— Ні,— рішуче відповів пастор.— Не стану я говорити промову про дружину, яка з чоловіком тільки й прожила, що одно літо, і раптом взяла та й померла. Дякую

богові, що я не дав ходу цій справі. Ми зробимо краще: безплатно я виголошу весільну промову. Але казати похорону, замість весільної,— цього я не хочу. На таку справу я не піду.

— Думається мені, дорогий пасторе, що і з нагоди похорону я маю законне право на промову. Якщо Роза не дожила до сивого волосся, то вона все-таки була мені дружиною, і хорошою дружиною, як годиться християнці.

— Хіба вона була християнкою? — сердито запитав пастор; він не любив слухати похвали будь-кому.

— Авжеж,— сказав Б'яртур; а втім, він ладен був іти на певні поступки, щоб задобрити пастора.— Може, не зовсім, але на свій лад вона була християнкою.

— Це вже зовсім нове, що люди в цих місцях стали справжніми християнами,— запально сказав пастор.— В Рангарвальському окрузі — ось де був благочестивий народ. На кожному другому хуторі можна було знайти хоч одного святого або пророка. А тут я тридцять років прожив у вигнанні і за весь цей час ані разу не бачив справді християнських почуттів, щирого покаяння перед богом. Самі лише злочини, страхітливі злочини... Чотирнадцять убивств, покинуті діти, а вже про витравлювання плоду я й не кажу.

— Ну, про це мені нічого невідомо. Знаю я одно: дружина моя була хороша жінка. В душі вона вірила в бога і людей, хоч і не виставляла цього напоказ. Якщо ти збираєшся сказати про неї промову, то вже скажи що-небудь хороше, бо я свою дружину дуже цінив.

Такт не дозволяв пасторові Гудмундуру спростувати цю перебільшену похвалу простій жінці, яка прожила з чоловіком лише одно літо і померла. Він обмежився тим, що вказав красномовним і повчальним жестом на портрет принцеси Аугусти.

— Коли ти хочеш бачити особу, яка могла б служити взірцем жінки, принцеси і людини, то ось вона — перед тобою. І непогано буде, якщо ви про це подумаете, ви — жалюгідні людиці. Ви ж завжди вважали нижчим від своєї гідності схилити свою вошиву голову перед благодіяннями святого духа, хоч ви стоїте на щабель нижче, ніж власні ваші вівці, які з вашої ласки мруть від голоду і глистів кожної весни, подарованої вам богом. А от дітей короля Крістіана будили кожного ранку о шостій годині, в усяку погоду, щоб вони єдналися із Спасителем. Молилися вони в

двірцевій каплиці, молилися, доки у двірцевого священика від голоду не зводило судорогою горло. Он воно як.

Тут Б'яртур не міг стриматися від сміху!

— Ха-ха-ха! Це схоже на випадок з собакою в Редсмі-рі: вона ніяк не могла відірватися від конини.

— Що таке? — спитав пастор серйозно; від здивування й нерозуміння він навіть зупинився з розкритим ротом, високо підвівши брови.

— Діло було таке,— сказав Б'яртур.— В Редсмірі жив один хлопець з міста — негожий хлопчина, в голові у нього були самі каверзи. Він надумав подружитися з усіма собаками в дворі, зокрема і з моєю. Я завжди любив собак, а це був на диво відданий пес. І розумний. Ха-ха-ха...

— Я не розумію тебе,— сказав пастор, який усе ще нерухомо стояв у тій же позі.

— Не дивно,— відповів, сміючись, Б'яртур.— Я теж зрозумів тільки тоді, коли у собаки пішли горлом шматки конини завбільшки з кулак. Он які діла!.. Цей чортів хлопець усю зиму умудрявся красти в кухні конину, щоб спокусити собак.

— Мені гидко слухати це! — крикнув пастор.— Ради всього святого, йди собі.

— Добре, дорогий пасторе,— серйозно сказав Б'яртур.— Адже ніхто не відповідає за свої думки. Я сподіваюсь, від цього нікому не буде шкоди. Велике спасибі за кофе. Я давно не пив такого смачного. Значить, домовилися відносно осіннього баранця і всього іншого?

— Сподіваюся, я ще до весни помру. Помру і позбудусь усього цього наброду. Прощай.

Але Б'яртур зовсім не хотів так розійтися з пастором. Він переступав з ноги на ногу і, нарешті, набрався сміливості:

— Що я хотів сказати, пасторе Гудмундур. Якщо я правильно почув, ти згадав про одну жінку, скоріше навіть про двох.

— Що таке? — роздратовано спитав пастор.— Ти хочеш узяти їх до себе? Не думай тільки, що я так уже поспішаю позбутися їх.

— Що це за люди?

— Живуть між небом і землею з ласки господньої, а раніше жили на північ від пустиря Сандгіл,— це в тій парафії, що приписана до моєї. Батько її помер від якоїсь внутрішньої хвороби. Все, що в них було,— це сімнадця-

теро худих овець, якесь старе домашнє манаття і дві старі шапи, яких вони привели сюди восени. Це справді так. Вони приголомшені горем. Старий держав хутір сорок років і не зумів нічого відкласти на чорний день. Дуже вже погано родила там земля.

— Гм! Значить, у них є клопоть землі? — спитав Б'яртур.

— Так, земля у них є,— відповів пастор і, раптом повернувшись до дверей, відчинив їх і гукнув:— Зараз же пришліть сюди Фінну і стару Халберу. Тут є людина, яка хоче взяти їх до себе.

Через якийсь час у двері протиснулися дві жінки. Мати в'язала на ходу. Це була вже стара жінка в світлокоричньовому чепці; брови у неї були високо підняті, як це нерідко буває у замкнутих людей. Вона не підвела очей, а, трясучи головою, тільки скоса дивилася, наче поглядаючи на кінчик свого носа. Дочка була жінка років сорока, незграбна, кривобока. Але її зовнішність скрашував вираз лагідності й ніжності, якого бракувало її матері. Обидві зупинилися біля самого порога, близько одна до одної, так що двері не можна було зачинити.

Стара все в'язала, а дочка дивилася на чоловіків великими очима, в яких світилася надія. Мабуть, вона колись відморозила собі щоки, і на них залишились синювато-червоні плями. У неї в цю хвилину колотилося серце.

— Ось чоловік, який хоче зняти з нас важкий хрест,— сказав пастор.— Він хоче взяти вас до себе. У нього щойно померла дружина, бог цьому свідок. Він зовсім пригнічений горем.

— Так, зрозуміло. Бідолаха! — пробурмотіла стара, не підводячи очей, а дочка Фінна з глибоким співчуттям дивилася на цього нещасного чоловіка.

— Коли я не помиляюсь, це мати і дочка з Урдарсела, вдова покійного Тоурара і його дочка,— сказав Б'яртур, подаючи руку обом жінкам і сердечно дякуючи їм за гостинність, виявлену до нього років п'ять тому, восени, коли він ловив у горах овець старости. Так, він добре пам'ятає свого друга Тоурара, цю славу, розумну людину. Ніхто не вмів так вправно поводитися з хворими вівцями, як він; уже скоріше він залишив би своїх домашніх без цукру і кофе, ніж ягнят без жувального тютюну. Здається, він мітив своїх овець, надрізуючи праве і ліве вухо аж до хряща. І ще мені пригадується, що в нього була світлокоричньова собака, рідкісна,— вона бачила в темряві так

само, як при денному світлі, і була мало не ясновидиця. Важко знайти такого пса.

Все було правильно. Фінна сяяла від вдячності. Вона була глибоко зворушена, що гість так добре запам'ятав бачене. Сама вона пам'ятала все, що сталося в той день, так ясно, наче це було вчора. Адже у них побував не хто інший, як сам скотар з Редсмірі. Не так уже й часто в них ночували гості, а ще рідше — з панських маєтків. Мати й дочка тоді перешіптувалися про те, що не легко догодити людині, яка прибула з Утіредсмірі, бо вона звикла до хорошого. Що б таке придумати? Халбера запропонувала спекти коржики на жару, а дочка сказала: «Та ні, невже ти думаєш, що він їстиме коржики, спечені на торфі? Він, чоловік з Утіредсмірі!»

— Ти пам'ятаєш, мамо!

Але стара відповіла, що вона все забула. Вона нічого не пам'ятає — ні минулого, ні сучасного. Пам'ятає тільки той час, коли росла на півдні, та кілька духовних віршів. Вона стала така квола, і якби цей божий чоловік, пастор, не змилювався над ними, коли всемогутній взяв до себе Тоурара...

— Хіба я не говорив вам, що Б'яртур з Літньої оселі хоче взяти вас до себе? — нетерпляче перебив її пастор. — Він весною купив прекрасну землю в долині. Це новомодний поселенець: він вирішив запровадити у себе ті нововведення, про які всі говорять в алтингу і пишуть у столичних газетах.

— Я не дуже зважаю на те, що пишуть у столичних газетах, але я певен, що коли вже хто цінить свободу і хоче стати самостійною людиною, тому Літня оселя обіцяє хороше майбутнє.

Стара сказала повільним, хрипким голосом:

— Дорогий Б'яртур, у мій час навряд чи вважали б, що твоя дружина померла своєю смертю. Вже давним-давно про цей горб і овечий загін іде погана слава, так розповідали мені старожили..

— Тьху! — сказав пастор сердито. — В Урдарселі теж було повно всяких чудиськ. Двічі я заблудив там на горі, і обидва рази в ясну погоду, в неділю. Бог мені свідок!

— Так, іноді щось показувалося перед тим, як до нас приїздили деякі гості, але зате сусіди у нас були хороші — всі сорок років, що я там прожила. Це знає бог і люди.

— Мати хоче сказати, що у нас ніколи не було ніяких привидів — хіба що перед приїздом деяких гостей, — пояснила дочка. — Зате у нас були хороші знайомі на пустирі, які часто допомагали нам.

— Ну, які вже там хороші, коли вони не значаться в церковних книгах.

— А все ж немало чашок кофе ми з ними випили. Розмовляли, мріяли, — сказала дочка. — І цукру там не економили.

— Атож, там вас непогано частували: і кофе був і всяка їжа, — підтвердила стара з гідністю.

Пастор весь час ходив по кімнаті і сердито пирхав. А Б'яртур зауважив, що в природі є багато дивного.

— Цілком можна повірити, що існують ельфи, навіть коли вони й не значаться в церковних книгах. Вони нікому не роблять шкоди, скоріш навіть добро, але вважати, що є привиди і нечиста сила, нерозумно і навряд чи годиться християнинові — це, на мою думку, залишки папських забобонів.

Б'яртур всіляко старався переконати жінок, що їм нічого боятися нечистої сили.

### *Розділ двадцять перший*

## НОСИЛЬНИКИ

У суботу вранці на шляху до хутора з'явилися носильники зі своїми собаками. Їх було четверо, всі старі друзі: Король гір, Ейнар з Ундірхліда — скальд, Оулафур з Істадала — любитель неймовірного і надприродного, і нарешті батько померлої — старий Тоурдур з Нідуркота. Вони йшли не поряд, а на великій відстані один від одного, наче випадково опинилися на одному шляху. Першим прибув на хутір Король гір, інші, поодиночі, — слідом за ним, і позаду всіх — Тоурдур з Нідуркота. Всі вони одяглися по святковому і заправили штани в панчохи.

Над Блауф'едл лежав глибокий сніговий покрив. Стояв лютий мороз. Починався поземок. Овець у цю пору вже годували в кошарі.

Б'яртур був не з тих, що дає волю своєму горю; він з царською гостинністю вітав своїх гостей:

— Прошу, заходьте в мої палати, друзі. Мороз здоро-



во\проймає, але я вас утішу: жінки вже поставили воду на вогонь.

Гості вийняли кишенькові ножі і почали зшкрібати з себе сніг.

— Так, погода поганенька,— зауважив Тоурдур. — Сніг якийсь липкий, чіпляється до підшов.

Старий, крекчучи, обережно сів біля надвірних дверей; кістки у нього дуже хрустіли, здавалося, вони ось-ось розсиплються. Він весь заглибився в себе. Обличчя в нього посиніло, ріденька борідка висіла бурульками, повіки були червоні, а райдужна оболонка від старості зовсім вицвіла.

Труна стояла на підлозі серед кошари. Вона була вся в жмутках вовни, які попримали до смолистого дерева, коли вівці кинулись надвір, щоб напитися води з ополонки в струмку.

Старик торкнувся труни синіми вузлуватими руками, наче пробуючи, чи міцна вона; а може це була ласка... Він обережно й старанно обчистив дерево від прилиплої до неї вовни. Одна частина кошари була виділена для вівцематок, а друга, перегороджена навіл,— для ягнят і для коня. Запах кінської сечі пересилював усі інші, бо стік був несправний. На горищі поралися дві чужі жінки: одна доглядала немовля, друга розпалювала вогонь, вони чисто вишкребли підлогу і стелю. Собак не пустили в дім на знак поваги до покійниці. Взагалі ж чоловіки поводитися, як звичайно, і питання про погоду обговорювали не менш жваво, докладно і пристрасно, ніж завжди: ріжок з нюхальним тютюном переходив з рук у руки. Ейнар з Ундірхліда передав Б'яртуру обов'язковий у таких випадках поминальний вірш, написаний на зібганому клапті паперу. Б'яртур, скорчивши насмішкувату гримасу, прочитав заголовок,— він не схвалював напряду, якого дотримувався його друг у поезії; покрутивши папірець в руках, він байдуже засунув його за крокви. Старик з Нідуркота витирав червоні очі хусткою, вкритою тютюновими плямами. Коли гості прийшли до висновку, що зюйд-вест, видно, задув надовго, Тоурдур висловив думку, що він продержиться всю зиму, і більше в розмові не брав участі: він був у тому віці, коли людина вже втрачає всяку віру в погоду. У нього нічого не лишилося в житті, крім халупи, що стояла біля млина, але він не озлобився,— йому просто було важко говорити: як тільки він збирався відкрити рота, до горла підкочувався якийсь клубок.

У Тоурдурі був чудний вигляд, наче він ось-ось захихикає, немов недоумкуватий; його обличчя, здавалось, розплилося, тріснуло зсередини і може розпастися на шматки при найменшому напруженні, навіть при звичайнісінькому зауваженні про погоду.

Оулафур сказав, що за дошовим літом іде морозна зима; і воно зрозуміло: адже в природі мокре й сухе урівноважують одно одне. Король гір сказав, що коли холод почався так рано, то на різдво буде відлига; і м'яка погода продержиться довго, як це сталося одного разу зимою, шість років тому. Він взагалі певний, що, хоч як рано вдарили морози, зима буде помірною, і не слід передчасно журитися.

Ейнар заявив, що він звичайно визначає погоду за передчуттям і снами. Почуває він, що зима буде суворою і сіно треба витратити бережливо. Але зате можна чекати хорошої весни: він бачив уві сні квітучу дівчину з півдня, щоправда далеченько від себе.

— Ну, коли сняться жінки, в такі сни я не дуже вірю, — сказав Б'яртур, відмовляючись тішити себе фальшивими надіями. — На жінок не можна покластися і наяву, а вже уві сні й казати нічого.

— Та коли взагалі вірити снам, — зауважив Ейнар, — то ті, в яких сняться жінки, не гірші за інші.

— Ще б пак! — втрутилася економка з Редсмірі. — Як це не покладатися на жінок? Сором йому говорити такі речі, коли його дружина лежить у труні.

— Забудьмо поки що сни, — сказав Король гір, завжди готовий мирити цих двох видатних скальдів. — Пам'ятаєте, про що ми говорили, коли зібралися тут восени? Скажу вам, поки не забув, що я дістав нові ліки від Фінсена. Я передав йому скарги місцевих жителів і твої, Б'яртур, — і він виписав нам особливі ліки — спеціальні. Тепер він уже головою ручиться, що ці ліки врятують собак не тільки від стьожкових глистів, але й добре прочистять їм кров і нерви.

Усі зауважили, що це дуже до речі. Лисиця — велике зло, а глисти й того гірше. Кожен з них може розповісти про свою собаку одне й те саме; глисти жодної не помилювали. І люди і тварини в небезпеці. Всі просили Короля гір покласти цьому край.

— Так, звичайно, ви скоро одержите від мене циркуляр, як і минулих років. Хотілося б мені провести ліку-

вання під час виборів до алтингу,— тоді ви візьмете з собою на вибори своїх собак з тим, щоб уже заодно зробити і те й інше. Для хуторянина, у якого немає помічників, дуже важливо зразу зробити дві справи.

— А як з помічником собачого лікаря? — спитав Оулафур з Істадала, що мріяв, як і багато інших, про жирний шматочок і пошану, які принесла б йому ця посада.— Чи не казав ти восени, що окружний суддя уже майже вирішив призначити помічника в наш округ?

— Як тобі сказати,— поважно відповів Король гір.— Часи ж тяжкі, то чи під силу округові взяти на себе нові витрати?.. І ще, чи знаєш, здається мені, що, коли призначити помічника в нашу парафію, поки я займаюся цією справою, то це вже буде недовіра,— і не тільки до мене, а й до лікаря Фінсена, і навіть, мабуть, до уряду, який постачає нам ліки. Мені що, я тільки був би радий поступитися місцем іншому. Я так і сказав судді: або я відмовляюся від цієї посади, або цілком за неї відповідаю.

— Я це завжди говорив,— сказав Оулафур, не дуже розчарований.— Коли б на ліки з самого початку не пошкодували науки, з собаками було б усе гаразд.

— Як я вже казав,— відповів Король гір,— ліки постачають нам власті.

— Та власті нас, звичайно, не обдурять,— поспішив докинути старий з Нідуркота, сповнений безпричинної довіри.

— Правильно,— підтримав Король гір.— Я дотримуюся такої думки, що власті наші — ті, що були в нас в останні роки,— діяли на благо народу. А в алтингу у нас був чудовий представник. Адже лікар завжди ладен робити для нас усе — як лікар, як людина, як депутат.

Настала маленька пауза; чоловіки задумливо опустили очі і дивилися на свої широкі загрубілі руки, почувавши, що розмова перейде на політику.

— Здається мені, що дехто дивиться на цю справу інакше,— заперечив Ейнар.— Одне ясно: хто не торгує з купцем у Фіорді, той не буде голосувати за фіордського кандидата.

— Авжеж, усі ми знаємо нашого старосту,— сказав Б'яртур.— Він ладен купити навіть уряд, коли б той продався, і перепродати його з баришем, якби тільки знайшовся покупець.

Економка, що поралася біля плити, прошепотіла:

— Сид і сором слухати, як він говорить про свого благодійника, майже названого батька! То хіба ж дивно, якщо за такими людьми біда біжить слідом.

Було абсолютно ясно, що політичні погляди Ейнара не можна визнати розумними, і Король гір вирішив вивести його на правильний шлях.

— Скажи, будь ласка, Ейнаре, чи прислав тобі коли-небудь Фінсен рахунок на ті ліки, які одержала свого часу твоя покійна мати?

Ейнар змушений був погодитися, що він ще винен лікареві мало не за двісті пляшечок.

— Так, ще трохи, і вже можна було б купити корову,— сказав Король гір.

Ейнар раптом осікся: адже йому довелося заставити корову і половину своїх овець, щоб сплатити борг старості. Закінчилося тим, що він сказав: «Корова є корова, ліки є ліки, а уряд — це уряд». А взагалі він думає на наступних виборах відсидітися дома.

Коли заговорили про політику, Оулафур з Істадала слухав неухважно; він був зовсім байдужий до цієї теми. Дитина прокинулася, почала плакати, і економка встала, щоб поколисати її. Оулафур був із тих людей, що не перестають дивуватися з тих крихітних істот,— коли їх можна назвати істотами,— які з'являються на світ замість тих, що зникають.

— Як подумаєш про це, то просто дивом дивуєшся: раптом з'являється нове маленьке тільце, нова душа. Звідки все це прийшло і чому? Я частенько над цим замислююсь, і вдень і вночі! А наскільки було б простіше, якби одні й ті самі люди жили б собі та й жили,— тоді, можливо, ще можна було б сподіватися, що проста людина коли-небудь допрацюється до хорошого життя.

Але навіть економка з Редсмірі не могла або не хотіла розібратися в цьому питанні. І Оулафур з Істадала вів далі:

— Кажуть, що новонароджене немовля, якщо його пустити в воду, попливе,— ось що мене найбільше дивує. Ти коли-небудь пробувала, Гудні?

Ні, економка ніколи не робила таких спроб і сухо порадила Оулафурові тримати свої знання при собі. Якби йому спало на думку спробувати їх на власних дітях, то ще не знати, як на це подивляться люди. Оулафур відповів, що

нехай вона не турбується: він, Оулафур, не дуже-то любить морочитися з немовлятами.

— Але,— додав він,— мені не раз доводилося топити цуценят, і я можу вам розповісти про це дещо цікаве. Я відрізував їм голову на березі річки своїм кишеньковим ножом і потім кидав тіло в річку. І що ж ви думаєте? Пливе таке тіло чи ні?

Це питання відвернуло увагу всіх присутніх від розмов про політику і про висування двох кандидатів — одного з Фіорда, другого з Віка. Жінки вважали, що цуценята, звичайно, йшли на дно. Ейнар припускав, що вони, може, і трималися на воді. Король гір висловив думку, що вони плавали під водою.

— Та ні,— відповів Оулафур, пишаючись із того, що він переключив думки всіх присутніх на наукову тему.— Скажу я вам, вони плавають точнісінько так, як звичайні живі собаки з головою і з усім, що треба. От хай я провалюся!..

— Багато є незрозумілого,— додав Б'яртур,— хто ж проти цього буде сперечатись. Ось, наприклад, що я вам розповім,— хочете вірте, хочете ні. Трапилось це з моїм покійним батьком замолоду, коли він стояв біля хутора на косогорі, коло самих дверей у дім. Він збирався зарізати теля і, затиснувши його між ніг, як звичайно, перерізав йому горлянку. І спитаю я вас, як спитав Оулафур: що, по-вашому, зробило теля?

Всі гості зразу здалися, крім Оулафура, його виручила схильність до наукового мислення, і він відповів:

— Мені думається, що теля без голови стрибнуло просто на вигін.

— Молодець Оулафур,— сказав Б'яртур.— Ти майже вгадав, але не зовсім.— Справа в тому, що на Рейк'ї, біля самого хутора, було гаряче джерело і в ньому плесо глибиною по пояс, там прали білизну і різні речі, навіть вовну. І уявіть собі, теля без голови вискочило з батькових рук, побігло вниз по схилу і потрапило просто в джерело.

— Ну, звідки ж мені було знати, що у вас під горбом гаряче джерело,—не без образи в голосі відказав Оулафур.

Але саме в цю хвилину принесли довгождане кофе, і повчальна розмова про чудеса природи закінчилася. Кофе було смачне,— такого кофе нікому не довелося б соромитись, навіть людям, що займають високе становище в суспільстві. Від такого кофе кидає в піт.

— Пийте, друзі, пийте!

А до кофе були подані товсті кусні різдвяного пирога з великими ізіюминками, жирні вергуни й оладки, густо посипані цукром.

— Іжте, друзі, іжте!

Чоловіки жадібно накинулися на ласощі. До біса всі особисті погляди й інтереси! Вони випивали чашку за чашкою, і не чути було ні звуку, крім чавкання, хрустіння, хлюпання і голосного сопіння, коли втягали в ніс тютюн.

— Може, не скоро мені доведеться знову частувати вас,— сказав Б'яртур з Літньої оселі.

Нарешті, вони досхочу наїлися й напились, повитирали роти зворотною стороною руки або рукавом. Стало тихо. Це була та особлива тиша, яка рано чи пізно настає на похороні. Гості лише зрідка прочищали собі горлянки покашлюванням, як у церкві, і безтямно витріщали очі.

— А молебня, тут, дома, не буде?

— Ні,— сказав Б'яртур,— мені не вдалося умовити цього ідола-пастора піднятися сюди. Все якись чортіві примхи... А втім, чи не все одно.

— Матері хотілося, щоб під час виносу співали щонебудь божественне,— несміливо сказав старий.— Я взяв з собою псалтир.

— Навіщо це, дорогий Тоурдур? — спитав Б'яртур.

— Це була наша дитина. Християнська дитина,— сумно відповів Тоурдур.

Коли Б'яртур побачив, якого значення батько надавав цій церемонії, він поступився.

Блесі стояла під сідлом, прив'язана до одвірка. Це була важка кобила, з довгою мордою; вона час від часу сіпала нижньою губою, попірхувала, наче розмовляючи з собою, і прищулювала вуха. Події в будинку, здавалось, відбивалися в її виразних очах. Собака, підібгавши хвоста і тремтячи всім тілом, вила під сходами, вона не стрибала й не гавкала.

Вівці вже поверталися з водопоєю додому; деякі протискувалися повз коня в кошару і, підійшовши до ясел, тицялися в них носом і розчаровано мекали, бо вони були порожні. Дедалі більше овець заходило у кошару: їх чекало таке ж розчарування. Інші купками стояли за дверима і задириливо дивилися на чужих собак. Здавалось, що це юрмляться проводжаючі; вони надавали похороні від-

тінку теплоти, дуже важливої в такі дні серед снігів, що вкривають пустир, серед замерзлих боліт.

Усі зібралися навколо труни. Старий Тоурдур з Нідуркота вийняв псалтир своєї дружини, загорнутий у носову хусточку, і почав шукати місце на закладеній сторінці.

— Чи нема тут кого-небудь з хорошим голосом, щоб почати?

Книга переходила з рук до рук, але ніхто не знав мелодії. Всі присутні рідко бували в церкві і забули, на який мотив співають псалми. Книга повернулася до старика, і він сам став пробувати голос.

Одна вівця, дивлячись на нього, голосно замекала. І от старий заспівав над своєю улюбленою дитиною. Він співав двадцять п'ятий псалом, де описується, як винесли вкритого ранами Христа, щоб упокоїти його. Тоурдур усе це знав напам'ять і співав, не дивлячись у книгу, безбарвним, хрипким голосом; правильно передати мелодію він не вмів і весь час збивався з тону. Всі присутні зрозуміли, що він фальшивить.

Кінь нашорошив вуха і заперхав; собака весь час вторила співу моторошним виттям, наче її мучили; вівці, залишені без корму, мекали і надворі і в кошарі.

Старик проспівав останню строфу різким, майже пронизливим голосом: «Воістину, ти син божий», і сльози весь час спливали з його запалених очей на ріденьку борідку. Він погано вимовляв слова, шамкав беззубим ротом, і часом спів його був лише слабким тремтінням голосових зв'язок і щелеп. Він нагадував дитину, яка не вміє говорити і лише плаче — довго, невтішно плаче. Стало тихо. Чоловіки збентежено дивилися один на одного. Старик прикрив обличчя своєю червоною хусткою. Він здригався всім тілом. Тоді Гудні з Редсмірі прошепотіла:

— Чи не прочитати «Отче наш»?

Король гір, який підтримував старика, щоб той не впав, теж пошепки сказав:

— Гудні каже: чи не слід би тобі прочитати «Отче наш»?

Старик з плачем прочитав «Отче наш», не перестаючи тремтіти, не випростуючись, не віднімаючи хустки від обличчя. Більше половини слів потонуло в його схлипуваннях. «Отче наш, іже еси на небесех...», так далеко від нас, що ніхто не знає, де ти. Майже ніде... «Хліб наш насущний даждь нам днесь», хоч які-небудь крихти, щоб з'їсти

їх у славу твою; і прости нас, коли ми не можемо платити купцеві і нашим кредиторам. «Не введи нас во іскушеніє», щоб нам не схотілося бути щасливими, «ібо твоє єсть царствіє небесне».

Важко було знайти більш слушне місце для читання цієї прекрасної молитви. Здавалося, що Спаситель склав її саме для даного випадку.

Чоловіки схиляли голови — всі, крім Б'яртура: йому ніколи й на думку не спало б схилити голову перед неримованою молитвою.

Винесли труну, поклали на коня, обв'язали впоперек вірвовками і підтримували її обабіч.

— А з конем хто-небудь поговорив? — спитав старий. І, тому що це не було ще зроблено, він взяв у руки його вуха і прошепотів йому, за старим звичаєм, вірячи, що кінь розуміє такі речі:— Ти везтимеш покійницю... Ти везтимеш покійницю...

І похоронний похід вирушив у дорогу.

Король гір ішов попереду і старався знайти безпечні, найменш заметені снігом місця. Ейнар з Ундірхліда тримав коня за вуздечку. Оулафур і Б'яртур ішли, один в ногах покійниці, другий у головах, а старий шкутильгав позаду із своїм вузлуватим ціпком у руках, у величезних рукавицях з відірваним пальцем.

Заплакані жінки стояли біля дверей і дивилися, як процесія зникає за завісою метелиці.

### *Розділ двадцять другий*

## ХУРТОВИНА

Через перевал просувалися дуже повільно. Кінь час від часу загрузав у глибокому снігу на косягах, і чоловікам доводилося уважно стежити за тим, щоб труна не впала на землю. В Редсмірі вони прибули вже смерком. Пастор давно прийшов; обличчя його було цілком байдужим, але, мабуть, він дуже поспішав. Кілька чоловік чекали похорону і частування після нього. Пастор зразу ж розпорядився віднести труну в церкву. Задзвонили в дзвони. Тихо звучав цей дзвін серед застиглого зимового ландшафту. Він нагадував бряжчання дитячого брязкальця. Люди зайшли в церкву, лагідні й тихі перед лицем смерті,



яка ніде не здається такою непереможною, як тут, у холодних білих просторах, наприкінці зимового дня, під тихий церковний дзвін. Дружина старости не була на похоронах. Вона погано себе почувала і сиділа вдома, прополіскуючи ніс теплою солоною водою,— це вважають вірним засобом від простуди. Зате староста розгулював по церкві, що правда, в старих штанах, на яких уже не трималися латки; але з нагоди похорону він одяг недільний піджак. Як звичайно, він сів поблизу олтаря і старався не відкривати рота під час церемонії. Блесі прив'язали до церковної огради; Титлу в церкву не пустили, і вона, вся тремтячи, чекала на порозі.

Прийшов пастор. Він одяг зім'ятий стихар з білим коміром,— не такий уже це був урочистий випадок, щоб надівати брижі. Дехто заспівав: «Я живу і знаю», кожен на свій лад. А старий сидів біля дверей. Він перестав плакати, здавалось, що в нього не стало сліз. Пастор, стоячи біля труни, двічі виймав годинник, наче у нього не було часу для таких дурниць. Коли спів закінчився, він надів окуляри і прочитав по старому, розтріпаному требнику молитву. Це була якась поганенька, завалюща молитва, як і слід було чекати в таку погоду; до того ж пастор охрип. Потім він сказав коротку промову, хоч і нахвалявся виголосити довгу. Він нагадав, що злі духи підстерігають людський рід; про невіру він говорив далеко не лагідними висловами.

— Багато хто забуває про всемогутнього бога і ганяється в горах за дурними вівцями. Що таке вівці? — спитав він.— Вівці це більше прокляття для ісландського народу, ніж лисиця і стьожковий глист, разом узяті. В овечій шкурі ховається підступний вовк, якого в цих місцях звать албогастадським дияволом, або Колумкіллі. Люди женуться за вівцями — це блукаючий вогонь. Є тільки одна-єдина справжня вівця — і то є агнець божий. Ось урок, який ми можемо винести з того, що сталося.

Потім пастор у кількох словах змалював життєвий шлях покійниці, у якої по суті і не було ніякого життєвого шляху. Це доводить, яке незначне життя окремих осіб, хоч вони й записані в церковних книгах. І він запитує:

— Що ж таке окремо взята особа взагалі? Ніщо — ім'я, в крайньому разі дата. Сьогодні ти, а завтра я. Давайте ж усі об'єднаємося в молитві богові, який стоїть над кожною окремою особою, тоді як наші імена вицвітають у церковних книгах.

Не було ні плаксивих нот, ні почуттів, ні гри на струнах серця. Одно лише сонливе «Отче наш» і наполовину проковтнуте «амінь». Цей пастор із своїми суперечностями був такою ж загадкою, як сама країна, він був віруючим тільки з протесту проти бездушних людей, які не думали ні про що, крім овець і собак. Він поліпшував породу овець з презирства до овець — цей ісландський пастор із старовинної народної легенди. Вже сама його присутність була втішлива, вона була запорукою того, що все гаразд.

Винесли труну.

Її опустили в землю на двох вірвовках; і народ трохи затримався біля краю могили. Троє селян, знявши шапки, проспівали в сніговому урагані «Як самотня квітка». Цей холодний день був наче днем поминання Халдгріма Петурсона<sup>1</sup>. Титла стояла поряд з Б'яртуром, підбгавши хвіст, і вила, наче її побили; вона не переставала тремтіти. Потім пастор, не кажучи ні слова, кинув жменю землі на труну і почаствував себе доброю понюшкою тютюну, позиченого у Короля гір, свого паламаря. Носильники завзято вхопилися за лопати і дуже швидко почали засипати могилу. Люди потроху розійшлися.

*Розділ двадцять третій*

## НАДГРОБНЕ СЛОВО

На мотив: «Блажен, у кого в серці Ісус».

В роки юності, коли ти  
Вів з бідю боротьбу,  
Думав ти, сльозами вмитий,  
Бог забув тебе, мабуть.  
Ні! для всіх в земній юдолі  
Випробовання страшні.  
Пси і люди у недолі  
Виступають нарівні.  
Нащо ж гинути в тривозі!  
Краще в божий рай пурхнуть,  
Одпочить душею в бозі  
І страждання всі забуть.  
Гарно під склепінням неба  
Пісню ангели ведуть.  
Скибки хліба тут не треба,

<sup>1</sup> Халдгрім Петурсон (1614—1674) — автор псалмів, популярних в Ісландії.

Сліз покривджені не лють.  
В тебе чистее сумління —  
В райській тиші одпочинь,  
Плоть земну, цей попіл тління,  
Ти з душі своєї скинь.  
Божий ангел стріне гостя,  
Осінить його крилом.  
Там ніхто не знає злості,  
Не гарчить голодним псом.

*Ейнар Йоунсон  
із Ундірхліда.*

*Розділ двадцять четвертий*

## ВОГОНЬ МОРОЗУ

Б'яртур повернувся в Літню оселю тільки на другий день. Собака бігла за ним у радісному чеканні. Добре повертатися до себе додому.

Кожного разу, коли Титла переганяла Б'яртура, вона оберталася, дивилась на нього з виразом повної нерушимої довіри і, пробігши великий круг, знову поверталася до нього: вона так шанувала свого хазяїна, що не наважувалась іти поперед нього. Те, що шукає собака, вона знаходить у людині. Б'яртур нахилився вперед, назустріч метелиці, що біла йому в обличчя, і вів за собою на поводі Блесі, часто поглядаючи на свою собаку — жалюгідне створіння, змучене блохами й глистами. А з цих карих очей дивиться сама відданість — та відданість, яку ніщо не може похитнути. Нещастя, втрата доброго імені, муки сумління — що б не звалилося на Б'яртура, ніщо не може погасити цей вогонь віри. В очах цієї маленької жалюгідної собаки Б'яртур завжди буде найбільшим, найкращим, незрівняним. Те, що людина шукає в людині, вона знаходить в очах собаки.

Як же, хай йому чорт, важко вести сьогодні Блесі. На спині ж у неї жива людина.

Жива людина? Хто це?

Це стара з Урдарсела, закутана в хустку, вона сидить на коняці боком. Пожитки двох жінок приторочені до сідла. Фінна йде ззаду, по слідах коня; обличчя в неї посиніло від морозу; вона незграбно ступає, високо підбираючи поділ.

Ніхто не сказав жодного слова. Маленька процесія

мовчки рухалася в напрямі до Літньої оселі: люди і тварини, п'ять душ. Багрове сонце в цей зимовий ранок, такий схожий на вечір, переходило з горба на горб. Мабуть, був уже полудень. Промені сонця золотили густу снігову завісу над пустирем, і вона здавалася суцільним морем вогню, чудовим золотим вогнищем, яке струмувало полум'ям і іскрилося димом, що тягнувся із сходу на захід по безмежному сніговому простору. Подорожні йшли своєю дорогою, крізь це золоте полум'я морозу, яке можна порівняти лише з казковими чарами старовинних балад.

Жінки, що залишилися на хуторі, зустріли новоприбулих з мовчазною чемністю і зразу ж почали вимагати у Б'яртура молока, якого він обіцяв привезти з селища. Їм доводилося наповнювати соску кашею, звареною на воді, і цим годувати дитину. Приготувавши кофе для прибулих, вони вирішили, що своє вже зробили, і почали збирати свої пожитки. Відхиливши пропозицію Б'яртура провести їх через перевал, вони попрощались із усіма з тією ж байдужою чемністю. Дитина залишилася на колінах у Фінни, яка вперше погодувала її з пляшечки. А стара заходила-ся поратись у домі.

Давши корму віццям, Б'яртур ліг, хоч було ще рано. Він відчув смертельну втому: адже він не відпочивав з тієї самої ночі, яку провів дома, поряд з Розою, перед тим як вирушити на розшуки Гудлбрау. Він був радий, що перед тим як піти, все-таки попрощався з дружиною. Так, Б'яртур пережив дивовижну пригоду і тільки зараз відчув, що вона, нарешті, закінчилася. З того часу, як він пішов з дому, спав він неспокійно. В селищі кожного разу, коли він лягав і починав засинати, йому раптом здавалося, що на нього падає сніг, що блаженне заціпеніння сковує його ноги й повзе вгору, по стегнах, до самого живота. І він злякано схоплювався, впевнений, що коли засне, то замерзне в заметі. Серед ночі він раптом прокидався з непристойною пісенькою на устах чи жартівливим куплетом, в яких висміюється староста або купець. Він ладен був схопитися з постелі і вимахувати руками, щоб зігрітися.

Але сьогодні ввечері він, нарешті, відчув себе в безпеці.

Лампу погасили з економії, і лише на полиці, над ліжком старої, блимав крихітний вогник каганця. Мати й дочка довго сиділи разом при цьому тьмяному світлі і розмовляли напівголосно. Знизу долинала зрідка мекання вівці. Блесі переступала з ноги на ногу в своєму тісному

стійлі і пирхала в ясла: Собака лежала біля стіни під плитою і час від часу вставала, щоб почухатися, б'ючи при цьому задніми лапами по стінці, позіхала і знову згорталася клубочком. Чути було коротке дихання дитини, що лежала на протилежному ліжку і часом жалібно пищала, наче вона збиралася заплакати. Але вона засинала, так і не заплакавши.

Нарешті, жінки перестали вже шептатись. Фінна підійшла до постелі і роздяглася. Б'яртуру чути було, як вона розстібає кофту і скидає спідницю. Нижня спідниця була їй вузька, і вона з деяким зусиллям стягла її через голову. Потім вона лягла поряд із дитиною в ліжку і щось ще зняла з себе під периною. Він чув, як вона розстібає гудзики і стягає білизну. Під периною вона почухалася і позіхнула з протяжним горловим звуком.

Стара ще довго сиділа на краю ліжка при світлі блимаючого вогника, впираючись ліктями в коліна і засунувши вказівний палець у беззубий рот. Вона дивилася вниз, через люк, і щось бурмотіла, потім двічі підійшла до краю люка, лаючись і плюючись; вдруге вона постояла, похитуючись вперед і назад, подивилася вниз і пробурмотіла:

Підступний лис, пекельний звір,  
Тікай ти від мого порога!  
Відкриті двері ці, повір,  
Для господи Христа, для бога.  
Ти, Куркур, геть,  
Ввійди, Ісус,  
Колумкіль, геть,  
Ввійди, свят дух,  
Геть, Рагеріст,  
Ввійди, Христос,  
Проклятий, геть.  
Ввійди, святий...

Прочитавши цю старовинну молитву, стара перехрестилася і сказала:

— Ми віддаємо себе в руки божі. Доброї ночі!

Зачинивши люк, вона лягла.

І всі послули.

*Лаугарватн — Барселона, влітку 1933 року.  
(За начерками 1929 р.).*



# ВІЛЬНІ ВІД БОРГІВ







## ЧАСТИНА ДРУГА

### *Розділ двадцять п'ятий*

#### ЗИМОВИЙ РАНОК

Повільно, повільно прокидається день на півночі.

З того моменту, коли він почав мружитися, і до того, коли підняв свої важкі повіки, крізь нескінченно довгий ранок проходить не тільки година за годиною, проходить століття за століттям, світ за світом, як у видіннях сліпого; одна дійсність змінює іншу. І раптом усе зникає: розвиднілося.

От який довгий шлях між зимовим ранком і днем. І навіть ранок тягнеться без кінця. Перший блідий промінь на небокраї і денне світло, що проникає у вікно,— це як два різних начала, два джерела. І якщо так довго тягнеться ранок, то коли ж настане вечір? Віхи дня — ранок, обід, полудень,— усе це десь попереду, далеко, як країни, куди ми мріємо поїхати, коли виростемо; а вечір такий самий далекий, як смерть, про яку вчора розповідали молодшому синові; смерть, що віднімає у матері дітей, яких потім ховають в саду у старости; смерть, що забирає туди, звідки ніхто не повертається, як у бабусиній казці; смерть, яка прийде і по тебе, коли ти постарієш і знову станеш дитиною.

— Значить, помирають тільки маленькі діти?

Чому він так запитав?

Тому що батько його вчора спустився в селище з маленькою померлою дитиною; він ніс її на спині, в ящику. Пастор і староста поховали дитя.

Пастор звелів викопати яму в саду у старости і проспівав псалом.

— Я коли-небудь знову стану маленьким? — спитав семирічний хлопчик.

Його мати співала йому чудових пісень і розповідала про чужі країни. Тепер вона була хвора і лежала в ліжку. Вона стомлено відповіла йому:

— Коли людина старішає, вона стає зовсім як маленька дитина.

— Вона помирає? — спитав хлопчик.

У його грудях немовби тріснула струна, одна з тих тонких струн дитинства, які рвуться ще раніше, ніж зрозумієш, що вони можуть звучати. І ці струни більше вже не звучать. Залишається тільки неясна згадка про дуже далекі часи, коли ці струни ще були цілі.

— Ми всі помремо.

Трохи пізніше, того ж дня, він знову заговорив про це саме, тепер уже з бабусею.

— Я знаю когось, хто ніколи не вмере.

— Он як, дурнику ти такий! — сказала бабуся, трохи відвернувшись, як вона звичайно робила, коли з кимось розмовляла. — Хто ж це такий?

— Батько, — сказав хлопчик не зовсім упевнено, не перестаючи запитливо дивитись на бабуся.

— Ні, він також помре, — сказала стара безжалісно, навіть із злорадством, і фиркнула носом.

Але хлопчик не заспокоївся, він спитав:

— Бабусю, а ополоник помре?

— Авжеж, — сердито відповіла стара; їй здалося, що хлопчик сміється з неї.

— Бабусю, а чорна каструля?

— Що мертво, те вже мертво, дитино моя, — сказала вона.

— Ні, — заперечив хлопчик, — вони не мертві. Ранками, коли я прокидаюся, вони часто розмовляють.

Тут він розкрив таємницю, якої ніхто, крім нього, не знав. Рано-вранці, коли всі ще сплять, каструлі і сковороди набирають людського вигляду. Адже він прокидається раніше за всіх і чує, як вони розмовляють між собою — глибокодумно, з поважним виглядом, як і годиться кухонному начинню. А втім, він не випадково назвав насамперед ополоник, — це річ важлива, нею користуються зрідка, коли варять м'ясний суп. Буває, що він довго висить, чисто вискоблений, на стінці, зате коли його знімають — йому призначається важлива роль. Тому хлопчик з особливою повагою ставився до ополоника і міг порівняти його лише з дружиною старости. А чорний горщик — не хто ін-

ший, як сам староста,— адже у старости завжди рот набитий жувальним тютюном, от і горщик,— він завжди повний каші; дно у нього пригоряє, а зверху він вкритий сажею і кіптявою; в ньому вічно кипить і булькає,— мабуть у шлунку в нього горить вогонь, і дружина потрібна йому для того, щоб мішати в ньому, а інакше він почав би кипіти через край. Та й інші речі в темряві перетворювались в людей, знатних або незнатних: ножі — в лютих селян, яких він боявся, а чашки — в пухкеньких дівчаток з трояндами на фартушках. Ці чашки бентежили хлопчика, і вдень, за столом, він уникав торкатися цих осіб; він навіть старався не дивитися на них,— ану як вони догадаються, що він знає про їхні пригоди! Вночі це були поважні особи, а вдень — неохайні, брудні, жалюгідні, наче дурні гості, які сидять, і сопуть, і бояться поворухнутись. Він добре знав їхнє нічне життя і тому жалів їх у день, коли вони все терпіли покірно.

Але одна річ була найдорожча і однаково гарна і вдень і вночі, своєю розкішшю вона затмарювала всіх, поряд з нею інші речі здавалися нічого не вартим мотлохом, вона була ретельно укладена на дно скрині, і діти бачили її лише тоді, коли в домі бували поважні гості, на різдво і на трійцю. Їм ніколи не дозволяли торкнутися цієї речі — так її цінили. Це було блюдо для пирогів — подарунок, одержаний матір'ю від дружини старости з Утіредсмірі... Найкрасивіше блюдо в світі. На ньому був намальований чудовий будинок, наполовину закритий квітучим чагарником. До будинку веде гладенька доріжка, а обабіч трава й кущі. А хто стоїть на доріжці в синьому платті, в білому капелюшку, з квітами в руках і з сонцем у душі? Він добре знав, хто це, але нікому про це не говорив. Це Одур, дочка старости, яка виїздила на південь восени, а поверталася весною,— зовсім як пташка. А будинок за кущами,— це дім Одур, там, у далеких країнах. І коли-небудь Нонні не буде маленьким хлопчиком, який спить у постелі бабусі.

Якийсь час він сидить мовчки на краю бабусиного ліжка і плете устілку для свого взуття, але скоро йому стає несила терпіти.

— А все-таки знаю щось,— каже він, опускаючи плетиво і дивлячись на бабусю,— що ніколи-ніколи не помре.

— Що ж це таке?

— Ніколи,— говорить він.

— А все-таки, що ж це таке, любий мій?

— Нізашо не скажу.

Він двічі накинув нитку на лівий вказівний палець і витяг петлю. Може статися, що він знову викаже який-небудь секрет. Але є одна річ, вища за життя і смерть, нічну свободу і приниження дня. Ніхто ніколи не довідається про неї. Це таємниця дорогоцінного блюда. Найбільше розчарування, якого може зазнати людська душа,— це прокинутися, коли інші сплять, особливо рановранці. Тільки прокинувшись, людина розуміє, наскільки сновидіння кращі за дійсність. Часто молодшому хлопчикові снилися монети в п'ятдесят ере, в крону і навіть в дві крони,— і все це зникало, тільки-но він прокидався. Він їв великою ложкою м'ясний суп з жирним м'ясом — таким жирним, що сало текло струмком по пальцях. Він їв з страшенно великого блюда товсті куски різдвяного пирога — такі товсті, що він виймав з них цілі ізюмини, розміром в людське око. Ось яке щастя можуть дати людині сни. Та як не старався хлопчик, він не міг знову заснути і знову побачити уві сні всі ці прекрасні речі або гроші, срібні монети, точнісінько такі, які його батько вносив старості в рахунок боргу за хутір. А то ж на ті гроші, що їх хлопчик бачив уві сні, він мріяв купити собі ізюм, печива і ніж або мотузок.

Прокинувшись, він бував дуже голодним. Він мріяв про бачене уві сні, як собака про добру кістку. Але йому було суворо заборонено будити кого-небудь і просити хліба. Батько обіцяв зв'язати його і залишити в сараї з баранами пастора Гудмундура, один з них інколи буцався всю ніч. Навіть подумати страшно! Нікого Нонні так не боявся, як «пастора Гудмундура». Цей баран, який бачити не міг людей, іноді переслідував Нонні навіть ночами, вдираючись у його сни. І хлопчик тікав від нього з одного сну в інший, смертельно боячись цього чудиська... Баран, хоч батько і пишався ним, здавався Нонні якоюсь надприродною потворою, точнісінько так, як м'ясний суп і різдвяний пиріг були надприродно хороші. Видно, навіть уві сні людині може загрожувати небезпека.

Щоб забути про свій голод, Нонні починав прислухатися до звичайного нічного переключу горщиків і сковородок у шафах та на полицях. Про що вони розмовляли? Не так легко маленькому хлопчикові простежити нитку розмови дорослих. Вони говорили про справи парафії, і

кожен намагався докинути слово, щоб звернути на себе увагу; скаржилися на бідняків, яких парафії доводилося утримувати, на цих старих шкарбанів, що для всіх були таким тягарем; гірко нарікали на розбещеність молодих жінок, на прагнення молоді йти в міста, на тяжкі часи, високі ціни на зерно, нову породу глистів, яка тепер напала на овець замість солітера. На думку ополоника, все йшло б інакше, якби більше уваги приділялося співам і музиці. Дивно, як усі ці каструлі, сковорідки, ложки в своїх розмовах були схожі на дорослих людей. Хлопчика захоплювала не так сила їхньої думки, як досвід, знання, жвавість мови — назви далеких місцевостей, розповіді про весілля, справлені десь у далеких хуторах, майстерно складені вірші, крута лайка, новини з міста. Бували в них і сварки, іноді через дурниці: хтось скаже, що фісгармонія в церкві хрипить або що з купцем із Віка легше мати справу, ніж з купцем із Фіорда. У деяких були незаконні діти, інші не вірили в національну незалежність; були й такі, що твердили, нібито горщик лише на те й годиться, щоб наповнити його кінським кізьяком. Одні вважали, що вірші треба писати так:

Милість божа без кінця.  
Ми, не знаючі привіту,  
Дружно славимо отця:  
Він Христос — спаситель світу.

А іншим подобалися такі вірші:

Сірі римсі помсі прамс  
Парі мімсі фірі  
Кірі сімсі ромсі рамс  
Риррі дімсі ніррі.

Боже мій, чи не розвиднілось, нарешті?

Він тихенько піднімав голову, щоб привиди, які ховалися в темряві, не помітили його.

Що ближчий був ранок, то ясніше ставало, що в кухонного начиння вичерпувався запас мудрості, якої вистачало лише на ніч. А в міру того як їхня розмова завмирала, хлопчик починав помічати інші голоси. Внизу прокидалися вівці і, помекавши трохи, оправлялися після сну; деякі ставали на задні ноги, тицялися рогами в ясла, штовхали одна одну. Як тільки хлопчик починав чути їхню метушню, в його душі прокидалася надія.

Але з усіх сигналів ранку найвірнішим було хропіння батька.

На світанку, коли хлопчик прокидався, звуки цього хропіння були довгими-довгими і глибокими-глибокими. Ці звуки належали ще не ранкові, а ночі. Вони не мали ніякого відношення до світу, в якому ми живемо вдень; це була подорож у чужі краї — крізь нескінченний простір, незмірний час, серед химерних істот. Так, коні, на яких мчать вершники під час цих походів, мало схожі на коней нашого світу, і все життя в цьому нічному світі не схоже на звичайне денне життя.

Але в міру того, як наближався ранок, батькове хропіння поступово втрачало свою звучність, дзвінкі грудні ноти потроху ставали глухішими, пересувалися в горло, з горла — в рот і ніс, потім перестрибували на губи із свистом або неспокійним пихканням — мета близько, коні б'ють копитом з радості, що пронеслися цілими і здоровими крізь глухі шумливі простори безконечності. І от уже розкинулися рідні краї.

В інших дихання було зовсім інакше. В ньому не було тієї сили, тієї краси, як у батьковому хропінні, та й бігу часу в ньому не відчувалося. Наприклад, дихання бабусі. Чи можна було, прислухаючись до нього, уявити, що поряд з хлопчиком лежить і спить жива істота? Вона дихала так тихо і ворушилася так рідко, що іноді думалося — чи не перестала вона зовсім дихати. Та коли хлопчик схилявся над нею і починав уважно вслухатися, він помічав якісь ознаки життя, з її губ час від часу злітало легке зітхання. Протягом багатьох годин вона лежала наче мертва, а потім життя піднімалося в ній на поверхню, як ті маленькі бульбашки, що піднімаються через довгі проміжки з дна стоячих калюж, — це життя виявлялося в чудному мурмотінні, бурчанні, шепотінні, белькотанні, в уривках незрозумілих і страшних псалмів, вісників іншого світу. Адже у неї, як і у всіх, був власний світ, невідомий іншим, — світ молитов і гімнів, тих довгих втомлених віршів, які так ненавидів його батько, світ безпощадного і милосердного бога, довготерпеливого отця і грізного судді, що карає страхіттями пекла. Про цей світ вона ніколи багато не говорила і на запитання про нього відповідала хіба тим, що бурмотіла іншу молитву, ще більш незрозумілу. Незважаючи на те, що бабуся співала так багато псалмів і так багато знала про радощі вічного життя, вона нікому не нав'язувала

своїх вірувань. Щоправда, вона вчила Нонні молитися перед сном, а молитва — мова її світу; але для Нонні молитви були так само мало пов'язані з дійсністю, як те, що причувалося йому в хропінні батька. І це чуже життя, що вимальовувалося йому в бабусиних гімнах, у словах, що несвідомо зривалися з її губ, нагонило на нього такий самий страх, як болота з їхньою каламутною, отруйною водою, з їхнім жабуринням і волохатими чудними рослинами та водяними жуками.

Навпроти ліжка батьків стояло ліжко, де спали трое старших дітей: Хельгі і Гвендур — у головах, Ауста — в ногах. А сонне дихання Хельгі, плач і скреготання зубами Аусты — до якого світу належала ця мова сну? Мова без слів і значення, в якій немає нічого, крім безглуздої люті; плач без сліз і стогону — один тільки гострий колючий біль, немов через тіло дівчини проникала з одного світу в інший якась страшна звістка. Жоден з цих світів, жоден з цих голосів не підлягали законам дня або почуттям нашого звичайного світу.

Де ж була його мати в ці зимові ранки, коли нікого не залишалося вдома, всі були далеко, кожен у своєму сні, і маленьку кімнату в Літній оселі огортали тіні інших світів, де діялося так багато чудес?

Спить вона чи лежить з відкритими очима? Чи означає її стогін, заглушуваний хропінням батька, що вона вже не спить, чи навіть уві сні її не торкнулася цілюща рука забуття?

Як не тужив хлопчик за денним світлом, самотньо лежачи в оточенні холодних, чужих світів, що навіть не знали про його існування, ще сильніше тужив він за обіймами матері.

Одного разу вночі, мабуть, ще задовго до того, як почав займатися зимовий день, хлопчик був далеко, у власному світі сну. Важка і все-таки солодка дрімота півночі ще міцно сковувала його, але він не міг віддатися їй, хтось кликав його. Хто кличе його? Спочатку цей поклик долинав здалеку, і він не звертав на нього уваги; здавалося йому, що це звістка, яка йде з чужих країн. Поступово звук наближався, почувалися стогін і зітхання, дедалі ближче й ближче; йому здавалося, що це вже в селищі, — але не зупинилося там, воно підходить ще ближче. І ось воно вже тут, у кімнаті. Цей звук іде від ліжка матері. Нонні зовсім прокинувся. Він лежить у бабусиній постелі. В

кімнаті горить маленька, жалюгідна свічка, і бабуся, зігнувшись, порається біля ліжка батьків, все порається й порається; а на краю ліжка сидить батько, тримаючи матір за руку. Діти на другому ліжку натягли собі перину на голови, але зрідка виглядають звідти широко розкритими, сповненими жаху очима. Вони бояться дивитись одно на одного і удають, що сплять. Сьогодні вночі його матері дуже погано. Вона стогне все голосніше й голосніше, все жалібніше й жалібніше, вона кричить, плаче... Це страждання всього світу. Хлопчикові хочеться встати і запитати, але він не питає, тільки зіщулюється в постелі. Бабуся вже порається біля плити, намагаючись розпалити її, — це її споконвічна боротьба з вогнем: протягом багатьох поколінь бабуся мучилася, розпалюючи вогонь, щоб зігріти воду. Минає якийсь час. Хлопчик знову починає засина-ти. Шепіт бабусі й батька знову віддаляється, завмирає, його вже знову чути десь в іншому краю. Батько його шумно спускається сходами. Де це він? В редсмірівській церкві чи, може, ще дальшій? Ні, він удома. Але ось він закриває люк і йде.

Тільки-но батько закрив за собою люк, мати заплакала ще жалібніше. І знову наче холодна лапа з гострими пазурами хапає хлопчика за серце. Чому так буває, що ті, хто для тебе найдорожчий на світі, так страждають, і ти нічого не можеш зробити для них?..

У мозку хлопчика мимоволі виникає думка, що в усіх муках матері винний батько, — адже він завжди вважав, що володіє і розпоряджається нею. Його совість, мабуть, не чиста, якщо він такий уважний до неї тепер, навіть тримає її за руку, — цього він раніше ніколи не робив, — і біжить у селище серед ночі.

Непостійне і ненадійне любляче серце. І все-таки лише в ньому одному можна знайти співчуття. Але сон сильніший за найблагодніші почуття люблячого серця. В самий розпал страждань матері світло починає меркнути, шум закипаючої води віддаляється, завмирає тріскотіння вогню, старече бурчання бабусі, шепіт, бурмотіння молитов — усе це розчиняється в легкій дрімоті, в сновидіннях, коли кіг-тиста лапа перестає терзати його, — починаються сновидіння без пристрасті і мук, лагідні, як життя у ельфів; і от знову його сковує солодкий тягар півночі, а його свідомість поступово просочується, як пісок, у безодню сну і поринає в забуття.



Учора батько відніс маленьку дитину в селище, щоб поховати її.

А мати? Чи повеселішала вона? Чи примирилася, як і діти, з безпросвітною одноманітністю зимових днів? Чи вона глушила свій стогін, знаючи, що пощади не буде і людському серцю годі ждати співчуття! У дітей страх з'являвся і зникав, а страждання матері не припинялися. Хлопчикова здавалося, що ніколи ще люди не спали так довго, як цього ранку. Вівці вже давно заворушилися, поскоплювалися. Чути було, як вони буцаються. Батько, судячи з його хропіння, незабаром прокинеться. Кухонне начиння замовкло, почувши наближення дня. Вікно, крізь яке проникало бліде синювате світло, здавалося оком зимового дня, що повільно розплющувалося. Невже всі вони бояться прокинутись? Хлопчик почав тихенько стукати в похилу стіну над собою. Незважаючи на заборони й погрози, він завжди це робив, якщо ранок тягнувся надто довго. Коли й це не допомогло, він почав попискувати, спочатку як мишеня, потім дедалі голосніше, чіткіше: звук був такий, наче собаці прищемили хвоста. Нарешті, він засвистів ще голосніше, тепер здавалося, що зойд-вест вдирається у відкриті зовнішні двері.

— Ну, годі дуріти!

Це сказала бабуся. Все-таки хлопчик добився свого. Стара почала бурмотіти, зробила спробу підвестися, поки, нарешті, не вилізла із постелі з усіма тими охами, які завжди супроводять цей подвиг. Вона одягла кофту і спідницю з грубого полотна, потім почала шукати сірники. Це завжди закінчувалося тим, що сірники знаходились. В темному світлі лампи, що висіла над плитою, він бачив її простоволосою, бачив обвітрене, зморшкувате обличчя її з гострим підборіддям і запалим ротом, худу шию, рідкі сірі пасма волосся — і боявся її; він вважав, що ранок наставав лише тоді, коли вона пов'язувала голову вовняною хусткою.

І ось вона пов'язала голову. Її непевні рухи і блукаючий погляд були для нього мов привіт нового дня, привіт дійсності, що поверталася. Ось що означало для нього це старе замкнуте обличчя, яке виглядало з-під хустки, бурмотіння, сопіння, белькотання. Вона дивилася вниз, немовби скося поглядаючи на власний ніс. Вона поралася, пихтіла без кінця, мучилась, намагалася розпалити вогонь. Скоро батько почне чухатися, відкашлюватись, плюватися,

візьме пучку тютюну, одягне штани. Час давати корм вівцям.

Почалася та частина ранку, коли реальне життя повністю вступає в свої права. Приємно було думати, що наймні одно залишається незмінним день у день: одчайдушна боротьба бабусі з вогнем. Хмиз завжди був однаково сирий. Хоч стара розбивала шматки торфу на тоненькі пласти і клала найсухіші з них ближче до хмизу, але користі від цього все одно не було, чути було тільки тихе потріскування: сирий, їдкий дим забирався в усі кутки і залазив навіть у ніс і рот, аж дихати ставало важко. Хлопчик ховав голову під перину, але дим і туди заходив. Світло настінної лампи спускалося дедалі нижче. Та хоч би як довго тривало обов'язкове бурмотіння бабусі, воно було передвісником жаданого ранкового кофе. Які б густі не були клуби диму, як би не в'їдалися вони в очі, ніс, горло і легені, все ж після них буде чути пахощі, які, нарешті, сповнять душу бадьорістю і вірою,— пахощі молотих зерен під струменем окропу з кофейника.

Чим довше не розгорявся вогонь у плиті, тим більше часу було для смакування наперед усієї радості, тим сильнішою була сама радість. Щоб убити час, Нонні починав розглядати косу стелю. Щоправда, він розглядав її кожного ранку і наперед точно знав результат, і все-таки робив ранками це неминуче дослідження, якщо тільки очі у нього були розплющені. Особливо пильно стежив він за двома сучками: якщо дим зменшувався і вогонь розгорявся настільки, що він міг розглянути ці сучки в усіх деталях, значить, усе гаразд, і вода скоро нагріється. Але що ж таке ці два сучки? Це були два чоловіки, два брати, у них було по одному оку посеред лоба, і вони були круглолиці, як його мати. Як це могло статися, що вони схожі на матір? Справа в тому, що це брати матері, вони поїхали за море і там добилися всього, чого хотіли, задовго до того, як він народився.

— Дивно, чого тільки не бачить ця дитина,— сказала мати, коли він одного разу сам на сам розповідав їй про те, що йому ввижається ранками. Вони шепотіли про різні речі, про які ніхто не повинен знати,— про пісні, про далекі краї.

— Якщо поїхати далеко-далеко,— спитав він, сидячи на краю її ліжка і тримаючи її за руку,— можна тоді дістати все, чого бажаєш?

— Авжеж, голубе,— сказала вона втомлено.

— І стати всім, чим тільки хочеш?

— Атож,— відповіла вона неухважно.

— На весну,— сказав він,— я піднімуся на гору, яка навпроти хутора, щоб дізнатись, чи видно звідти інші країни.

Мовчання.

— Мамо, торік я бачив водопад в ущелині, і вітер погнав його наверх, назад через гори.

— Любий ти мій,— сказала мати,— я бачила тебе уві сні.

— Ну й що ж?

— Мені снилося, що фея взяла мене до себе в скелю, дала мені глечик молока і звеліла його випити. А коли я випила, фея сказала: «Будь добра до маленького Нонні, бо він співатиме для всього світу».

— Як це так? — спитав він.

— Не знаю,— відповіла мати.

Тоді він припав до грудей своєї матері, і йому вже не треба було нічого на світі,— нічого, крім материнського серця, яке так билося.

Нарешті, він встав.

— Мамо, чому я повинен співати перед усім світом?

— Це сон,— сказала вона.

— Я повинен буду співати перед пустирем?

— Авжеж.

— Перед болотом?

— Атож.

— І навіть перед горою?

— Так сказала фея,— відповіла мати.

— Значить, мені доведеться співати в редсмірівській церкві,— сказав він замислено.

— Мабуть, так,— відповіла мати.

Він знову пригорнувся до неї, зачарований цим провіщенням, і довго роздумував над окрилюючими його словами.

— Мамо,— спитав він, нарешті,— ти навчиш мене співати перед усім світом?

— Так,— прошепотіла вона.— Весною,— і втомлено заплющила очі.

Його погляд переходив від сучків на стіні до кухонного начиння, що стояло в шафі і на полицях, до супової ложки, яка висіла на стіні, до горщика на підлозі; вони всі

мали такий вигляд, наче нічого їй не сталося,— це він завжди помічав за ними перед початком дня. Коли він бачив блиск крихких і чутливих чашок, схожих на строкато і химерно одягнених дівчат, він сповнювався таким співчуттям до них, що давав обіцянку не прохопитися про них нікому жодним словом; з чемності він навіть заплющував одно око, а другим дивився на них, немовби говорячи: і я теж не такий, яким здаюся: він мав на увазі пісні, які колись співатиме, і далекі країни — такі далекі, як далекий вечір зимового дня від ранку.

Нарешті, почувся той усім знайомий шум чайника, який сповіщає, що вода незабаром закипить. На цей час хлопчик звичайно бував такий голодний, що, здавалося, міг би накинутись навіть на сіно, навіть на торф або кизяк. Не дивно, що він з такою мукою думав про кусень хліба, який йому дадуть. Який це буде кусень? Чи відріже його бабуся від цілого короваю, чи від половини? Чи не буде він зовсім тоненький з одного боку? А чим вона його намаже? Чи покладе вона риб'ячий жир з салом на середину, так що скоринка задишиться сухою, як було вчора? Він ніколи не міг наїстися цим ласим жиром, що залишає такий гострий смак у роті. Треба віддати належне бабусі, вона звичайно не скупилася і великим пальцем правої руки намазувала густий шар жиру. Зате вона дуже ощадливо поводитися з цукром і відколювала від великої грудки нерівні грудочки; і траплялося, що саме йому припадала найменша... Про все це він думав не без тривоги і страху.

У кімнаті розходилися пахощі кофе. Це була найурочистіша хвилина ранку. Вдихаючи ці пахощі, можна було забути всі знегоди, в душі загорялася віра в майбутнє. Можливо, він і справді поїде кудись у далекі країни? Одного чудового дня, хоч яким неймовірним це здається, настане весна, заспівають пташки і на схилах з'явиться жовтець. І дуже можливо, що мама одужає, коли дні стануть довшими, як минулого їй позаминулого року.

У той самий час, коли струмінь окропу починає литися в кофейник, голосно лунає перше слово за день — вступне слово, яке бабуся завжди виголошує як заклинання, щоб розбудити Аусту,— вона так міцно спить. Це заклинання повторювалося кожного ранку; і хоч Аусті воно завжди здавалося новим, хлопчик давно вивчив його і запам'ятав на все життя.

— Ну, чи не соромно? Це ж неподобство. Майже до-

росла дівчина. Нічого сказати! І що в них у голові, в отаких?

Невже можна було чекати, що сплячий прокинеться від такої невиразної нагінки? Скоріше схоже було на те, що бабуся бурмоче щось під ніс впереміжку з ранковими псалмами.

Ауста, як звичайно, ще спала, забившись у куток ліжка, з розкритим ротом і закинutoю назад головою. Одна рука лежала під вухом, а друга, напівоголена, на перині,— наче вона уві сні чекає, що хтось покладе в цю руку щастя. На сорочці, біля ший, була латка. Бабуся все ще бурмотіла своє заклинання:

— І голова ж порожня у таких от, безтямних. Що хорошого може вийти з них? — Вона любила говорити про Аусту в множині.— Адже у них немає навіть цілої сорочки на тілі... (Голосніше) Соула, час братися за в'язання, дівчино! Скоро сніданок, а там і обід.

Хлопчики не переставали дивуватися з бабусиних уявлень про час.

Тепер струмисько води красиво, з глухим шумом падає в кофейник, парує, сповнює кімнату густими пахощами. Ауста все спить, а стара будить і будить її.

— Нічого путнього з тебе не вийде. Будеш усе життя сама для себе тягарем.

Ауста Соулліля все ще спала.

— Невже ти думаєш, що я тобі піднесу кофе в постіль, як пані,— це тобі, тринадцятирічній дівчині? Незабаром уже чотирнадцять буде. А там і конфірмація. Але раніше я ще звелю батькові відшмагати тебе.

Та ця утренья не справляла ніякого враження на Соулу. І лише тоді, коли стара Халбера підходила до самого ліжка і починала трясти Аусту, тоді — але не раніше — дівчинка розкривала очі. Вона розплющувала їх з зусиллям, злякано кліпаючи і розгублено оглядаючись. Нарешті, вона отямлювалася, закривала обличчя ліктем і сопіла.

Ауста була темноволоса, бліда дівчинка з довгою щелепою і сильним підборіддям; вона трохи косила на одне око; брови і вії в неї були темні, а очі сірі, як сталь. Це було єдине обличчя на цьому хуторі, що мало колір і виразну форму. І тому хлопчик часто дивився на свою сестру, немовби дивуючись — звідки вона взялася. Вона була дуже бліда. На її довгому, як у дорослої людини, обличчі лежав відбиток турботи, майже життєвого досвіду. Скільки

хлопчик пам'ятав себе, Ауста завжди була його старшою сестрою. Хоч її плечі і груди не нагадували своїми лініями напіврозпуклий пуп'янок — або 'вони вже розпукли, або ніколи не були пуп'янками,— в них ще не було м'якої округлості, властивої зрілій жінці. Ауста не була дитиною, але далеко не була ще дорослою.

— Ось сюди я ставлю твоє кофе, Соуллілья,— сказала бабуся, і поставила її чашку в найдальший куток кімнати.— Я нізащо не подам її тобі ближче.

Дівчинка все чухала собі голову, позіхала, поцмокувала. Вона витягала спідницю з-під подушки і одягала її під теплою периною. Вистромивши голі довгі ноги з-під перини, вона натягала товсті нитяні панчохи і, анітрохи не соромлячись, клала одну ногу на коліно. Коли хлопчик починав розглядати її нерозвинуте тіло, то ще раз переконувався, що вона хоч і старша сестра, але щодо будови тіла, то порівняно з ними, братами, істота нижчого порядку.

Проте час роздумів закінчився: в цю хвилину бабуся подає йому кофе і будить старших братів.

Тепер хлопчик на власні очі міг побачити, від якої частини короваю відрізаний його кусень, чи намазаний він весь, включаючи скоринку, велика чи маленька грудочка цукру припала йому.

У вікні вже займалося світло. Зимовий ранок ще раз піднімав свої важкі повіки.

Починався день.

*Розділ двадцять шостий*

## ДЕНЬ

У цій сім'ї звичайно їли мовчки, майже урочисто, немовби здійснюючи таємничий обряд. Кожен схилявся над тарілкою, що стояла на колінах, очищаючи рибу від кісток з такою зосередженою увагою, з якою працює годинникар; кашу їли не відриваючись, держачи миску біля самого підборіддя. Як же швидко справлявся батько з величезною мискою каші! Стара їла без ножа, біля плити, повернувшись до всіх спиною. На ранковий сніданок завжди подавали гарячу вівсяну кашу, кров'яну ковбасу, кусень хліба, залишки вчорашньої солоної риби і підігріте кофе з грудкою цукру. Найсмачніший був цукор. Мати їла, як пташка, напівсидячи в постелі; вона діставала одну з вісімдесяти пляшечок, надісланих їй членом алтингу, і при-

ймала ліки. Обличчя в неї було сіре, зів'яле, великі очі гарячково блищали. В роті у неї з'явилися якісь болячки, і вона насилу жувала. Іноді молодшому хлопчикові ставало якось не по собі, коли він бачив, що батько уминає стільки каші просто на очах у матері, а вона ледве-ледве торкається до риби і з огидою ковтає її. Ніколи діти не мріяли так пристрасно про шматок хорошого м'яса або товстий кусень житнього хліба, як після їжі.

Б'яртур зразу ж після сніданку лягав на самий край постелі — це була звичка, що збереглася з дитинства. Кілька хвилин він дуже хропів, потім схоплювався з виглядом людини, якій загрожує смертельна небезпека, і йшов у хлів глянути на худобу. Б'яртур прибудував до будинку кошару і стійло для барана, але ягнята і дволітки перебували в загоні під жилою кімнатою. Старші хлопчики чистили ясла, вигортали гній, ламали кригу на струмку, прокладали навколо будинку стежки, які знову замітала вперта завірюха. Вівцям доводилося вилазити на вісімнадцять східців, видобаних у снігу, щоб перевалитись через сніговий замет. Людям теж. Під вікном прокопували щось схоже на канаву, щоб денне світло могло проникнути до кімнати.

Аж тоді, коли батько і старші хлопчики йшли в кошару, на хуторі по-справжньому починався день, нескінченно довгий; вечір здавався таким далеким, що навіть виникав сумнів, чи настане він. Світло ледве проникало в дім — віконця ж були маленькі, а замети високі. Двоє ліжок на день застигалися, а в третьому нерухомо лежала мати. Іноді вона поверталася в постелі — дуже повільно, з напівзаглушеним стогоном: у неї були пролежні. Її роди, як і раніше, збігалися з хворобою, що вкладала її в ліжко кожної зими місяців на три. Минулого року вона народила дитину і пролежала чотири місяці. Ця дитина померла. На ліжку, біля вікна, сиділа Ауста і в'язала кофту. Ноги її не діставали до підлоги, зате вона могла час від часу прихилитися до стіни і частенько засинала.

Бабуся діставала прядку і починала прясти. В усьому домі чулося гудіння, що сповнювало довгі дні. Колесо прядки — як колесо часу, що мчить нас далеко-далеко, кожного до свого кінця.

Тепер Нонні дозволялося трохи погратись. Він виганяв худобу на пасовисько: тобто розставляв на всіх ліжках кістки, що зображали тварини. Овець він помістив під кроквами — значить, на вершині гори і на пологих схилах;

баранячі щелепи, що зображали корів, він прив'язував до ніжок плити. До корів маленький Нонні ставився інакше, ніж Б'яртур з Літньої оселі: у нього їх було десять. Потім він вирушав у далеку подорож; за коней йому також правили кістки.

Адже він знає дорогу в чужі краї, що лежать по той бік гір і боліт, він жене своїх коней до фіордів; шлях довгий і важкий. У цій кімнаті можна робити далекі подорожі, якщо додержуватися правил, відомих лише йому одному. Навіть краї ліжка — це небезпечні гірські стежки з ущелинами, сніговими заметами і привидами. Іноді йому доводиться навіть ночувати в дорозі (під столом біля вікна). Тільки з приходом весни, коли сніг тане і мати починає одужувати, перед ним розкриваються справжні простори, а уявні простори кімнати зникають, — вони такі обманливі, що маленька відстань — завбільшки з долоню — між «корівником», Нонні і люком виростає у величезний простір, який він насилу може подолати.

У місті Нонні розмовляє з лікарем і крамарем. Він закуповує величезну кількість ізіому; адже в його домі їдять тільки ласощі: ізіом у діжках, ізіом у ящиках, ізіом у мішках, білий цукор. У лікаря є близько п'ятисот пляшечок з ліками, — майже стільки ж, скільки овець у старости в Утіредсмірі. Але дивно, хлопчик не купує ліків ані краплі. І, значить, не обіцяє, як батько, голосувати за лікаря на виборах до алтингу, на знак подяки за одержані ліки. Нонні не знає нічого гіркішого й огиднішого за ліки цього лікаря; в його душу навіть западає підозра, що саме вони і не дають матері одужати. Чи не купує їх батько спеціально для того, щоб звести з світу матір, і чи не заодно він з лікарем? Нонні терпіти не може цього лікаря і не буде голосувати за таку людину в алтинг. Зате він подасть голос за крамаря — на знак подяки за ізіом. Лікар розсердився і погрожує звернутися до судді, але хлопчик анітрохи не боїться, він обіцяє лікареві віддати йому старого собаку, якого зображає камінець. Лікар страшенно лається.

— Чого такий галас, боже ти мій? — спитала бабуся.

Але хлопчик не зразу відповів їй. Адже світ, з якого прийшла бабуся, був зовсім інший: там були інші правила, інші відстані. Коли вона його лає — це значить, що з півночі насувається хуртовина.

— Коли ти навіть сам з собою сваришся, доведеться дати тобі ременя.



— Бабусю,— сказав хлопчик,— адже тебе зовсім немає тут. Ти — хуртовина. А я зараз у дорозі.

— Ти зовсім здурів,— відповіла бабуся.— І не соромно тобі? Такий великий хлопець займається серед білого дня всякими дурницями, а плести ще не навчився.

Хлопчик перериває розмову з поважним паном у Фіорді і каже:

— Ой-ой-ой, а що я вам сказав! Вона напустила бурю!

Він похапцем прощається і швидко-швидко мчить додому звивистими стежками, що перетинають кімнату в усіх напрямках. Але напівдорозі його захоплює бабуся — вірніше, буря, що раптом знялася над пустирем. Він замерзає — і гра закінчується. Бабуся садовить його на ліжку і дає йому плетиво. Сумно накладаючи нитку на палець, він починає плести. Це все та сама ступня, над якою він морочиться ось уже цілий тиждень і яка ще навіть наполовину не закінчена. Немовби ніщо не зрушується з місця, все тягнеться і тягнеться, і нічому не видно кінця-краю — ні плетінню, ні дню, ні життю в батьківському домі. І раптом ця думка наганяє на нього сон. Він згадує, що вже загинув під час хуртовини на пустирі.

— Бабусю, я привид,— каже він, позіхаючи.

— Ти, маленький негіднику, здається ще не чув сьогодні хорошого псалма.

Так, і справді — тепер він пригадує, що сьогодні ще не чув псалмів. Але це ще не найгірше, що могло з ним статися. Часто його бабуся бувала така зайнята цими «хорошими псалмами», так ретельно співала їх, що забувала лаяти його за погану роботу. І, траплялося, він засинав над плетивом, якщо бабуся співала що-небудь особливо хороше:

In dulci júbilo  
Хай радіють серця,  
Impre saepio  
Славлять бога-творця.  
Богоматері gremio  
Alfa hesido!  
Alfa hesido!  
Icuse, наш parvuli,  
Милість свою нам яви.  
O pura oftime,  
Всі ми діти твої.  
Prinsinn gloriï,  
За собою нас веди!  
За собою нас веди!

O Peturs karitas!  
O Cari Penitas!  
Вічною мукою  
Per nostra crimina  
Нас не будеш карать.  
Selorum gaudia  
Дай нам зазнать!  
Дай нам зазнать!

Райській радості  
Праведних ждуть,  
Сповнені святості  
Хори гудуть.  
Ангелів Kantica  
Так красою втіша.  
В раю небесному  
Хай святкує душа!  
Хай святкує душа!<sup>1</sup>

Це тривало довго. Псалми ніколи не здаються такими довгими, як у дні дитинства. Ніколи їх мова не буває така чужа душі. На старість, навпаки, за співами псалмів час летить надто швидко. В цих священних, древніх, пересипаних латинню віршах, яких стара навчилася у своєї бабусі, був її другий світ. Гудіння прядки під їхній ритм було її музикою, якій вона віддавалася, поки низька стеля кімнати не зливалася з горизонтом вічності, нитка обривалася, руки опускались на коліна, прядка змовкала. І пісня закінчувалася. З відголоском цієї пісні, який ще тремтів у душі і на губах, вона починала шукати нитку на веретені; знайшовши і послинивши її, вона протягувала кінчик в отвір і будила хлопчика.

— Хіба так плетуть? — казала вона. — Сором який! Учора петлі були рідкі, як у рибальській сіті, а сьогодні вони такі стягнуті, що голку не просунеш. Ми вже дійшли до четвертої ступні, а ти все ще не навчився плести. Накинь нитку два рази на палець, дурню ти такий, або я все розпущу.

Треба знайти яку-небудь хитрість, щоб врятуватися від цього обов'язкового щоденного прочухана, але непомітно для бабусі. Способи можуть бути різні. Іноді стару можна ублагати, щоб вона заспівала новий псалом або розповіла сагу, але найвірніше — відвернути її увагу на чийсь сер-

---

<sup>1</sup> Цей псалом автор взяв з ісландського молитовника 1747 р. У поданому тексті латинь перекручено до безглуздя.

йозну провину. Сьогодні йому пощастило. Ауста відкинула-ся до стінки, опустивши підборіддя на груди, впустивши спиці на коліна,— вона заснула.

— Бабусю,— говорить хлопчик з обуренням,— дивись-но, Ауста спить.

Так хлопчикові вдалося відвернути увагу бабусі на Аусту, цю соню, у якої і тіло якесь дивне, недороблене,— вона ж тільки наполовину людина.

— Ну, що це за неподобство,— каже бабуся.

Та коли Аусту розбудили з усіма звичайними примовляннями, все почалося спочатку.

День начебто не просунувся вперед ні на п'ядь. Мати стогнала так само жалібно, як і раніше. *O riga optimi, drag on postea.*

*Drag on postea...*

Колесо знову закрутилося, і хлопчик згадав, що він протягом довгого часу був приви́дом.

— Привиди...— зауважує він.— Адже вони що хочуть, те й беруть, правда ж?

— Що за дурниці?

— Вони можуть робити все, що їм завгодно.

— Плети, плети.

— Бабусю, розкажи мені сагу про привиди.

— А чого це?

— Ну, хоч би про один-єдиний привид.

— Що я можу розповісти про привид? Адже я стара, у мене вже й ноги не ходять і пам'ять відібрало.

Трохи згодом вона почала бурмотіти собі щось під ніс. Це скидалося на перший подих бурі, яка потроху дужчає. Її казки були всі на один лад. Під час голоду, після вибуху<sup>1</sup>, люди їли шкіру; вони були такі виснажені, що воші в'їдалися їм в тіло. Її бабуся ще добре пам'ятає ці часи. Одного разу французька шхуна,— це трапилося на півдні,— розбилася об піщаний берег під час урагану, вся команда загинула на обміліні; багатий селянин украв усе, що прибило до берега, серед інших речей і ящик з грішми та бочку червоного вина. Капітан і кухар стали привидами, вони переслідували злодія і його рід аж до дев'ятого коліна. І досі вони з'являються внукам та правнукам селянина. про це розповідають багато легенд. Два брати побували в

<sup>1</sup> Ідеться про вибух вулкана Гекли в 1845 році, що тривав протягом п'ятнадцяти місяців з невеликими перервами.

місті, один вирушив додому вранці, а другий наступного дня. Подорож була довга, через гори. Знялася сильна хуртовина. Перший брат дійшов до гірської хатини. А в тих місцях водилася нечиста сила. Вночі привид стукав у стінку і в стелю хатини, але брат витяг каміння з підлоги і завалив двері. Привид кричав страшним голосом — хлопець наклав ще більше каміння і послав привид під три чорти.

Вранці був лютий мороз, але хуртовина вщухла. Хлопець прибрав каміння і відчинив двері. І просто в його обійми упав мертвий брат: він замерз. Після смерті він став приви́дом і приходив до брата. Безмежні простори з бездонними сніговими кучугурами, небезпечні прі́рви, в які легко впасти, замерзлі річки з ополонками, куди падають люди — і течія несе їх під кригою до самого моря, а потім вони блукають привидами, стукають у вікна, виголошують вірші. Чудиська нападають на людей біля підніжжя скель, руйнують будинки і погрожують жінкам, які самі залишаються вдома. Диявол Колумкіллі, кажуть, безсмертний. Відьма Гунвер жила на цьому хуторі, вона уклала договір з Колумкіллі і вбивала людей. Є багато нескінченних розповідей про те, як її колесували в неділю на трійцю біля входу в редсмірську церкву і порізали на шматки. Жодна богобоязлива людина не повинна відвідувати могилу Гунвер: «Це ж вона і зламала мені ногу, стегно та кисть руки». Колумкіллі говорить: «Де Гунвер йде — кривава путь, тобі, маленький, час заснуть...»

Раптом Б'ярту́р прорсунув голову в люк і сказав:

— Постав воду, Халберо, їдуть гості.

Стара відсуває свою прядку, зупиняється на півслові і знехотя відповідає:

— Так я й знала. Тільки те й роблять, що вештаються по всій окрузі. Сьогодні вранці були погані прикмети.

— Соула допоможе тобі спекти оладки, зроби міцне кофе. Той, хто їде до нас сьогодні, без діла сюди ніколи не приходив. Повертайся швидше.

Незабаром в отворі люка з'явилося гостро окреслене обличчя старости, облямоване густим сивуватим волоссям. На ньому була товста куртка для їзди верхи, шарф, довгі, вище колін, плетені панчохи і чоботи з тюленьчої шкіри. Його хлист був прикрашений трьома блискучими срібними кільцями.

Він завернув до Б'ярту́ра по дорозі в місто, куди їхав у

супроводі одного із своїх батраків. Вітаючись, староста простягнув два пальці і щось пробурмотів собі в бороду. Ауста звільнила для нього місце на ліжку хлопчиків, а Б'яртур сів на краєчку своєї постелі, біля дружини. В кімнаті почувся аромат перших оладок.

— Так, так, друже Йоун,— сказав Б'яртур з відтінком співчуття в голосі.— Ти, мабуть, вирішив перевірити, в якому стані дороги?

— Дороги хороші, нема чого їх і перевіряти,— відповів староста сонним голосом, погладжуючи підборіддя; він позіхнув і окинув поглядом кімнату.

— Он як! А я пам'ятаю час, коли ти казав, що болота небезпечні для коней під час глибокого снігу,— сказав Б'яртур, який ніколи не поступався перед старостою,— особливо якщо коней у тебе просив я. Але, звичайно, хазяїнові краще знати, що його коням під силу, а що не під силу.

— Ну, я вже не так часто їжджу по пустирю без потреби, ради власної розваги,— багатозначно сказав староста.— Та й коні ж такі мої.

Б'яртур у відповідь на цей натяк сказав, що і багаті й бідні завжди мають на увазі якусь мету. Чи їдуть вони містом, чи по пустирю, але все ж він, Б'яртур, повинен сказати, що снігу останнім часом на пустирі вдосталь. «Не знаю, як у вас там, унизу».

Староста сказав, що снігу у них не більше, ніж потрібно взимку. Він вийняв срібну табакерку, відміряв пальцем чималий шматок жувального тютюну, відкусив його і, старанно склавши решту в табакерку, обережно закрив кришку. Потім він сів на ліжку глибше, не боячись вошей.

— Добре, добре, друже,— примирливо сказав Б'яртур,— нехай так. А що у вас чути нового?

Староста відповів, що особисто у нього ніяких новин немає, а щодо людей, йому нічого не відомо.

— Чи не чути чого про глисти або понос у овець?

— У моїх? — спитав староста.

— Ну, звичайно, ти спочатку говориш про себе, наскільки я тебе знаю.

— Хіба не все одно, є у них глисти, чи нема, при нинішніх цінах? Ці нещасні вівці стали тепер якимсь тягарем.

Б'яртур дозволив собі висловити підозру, що багатії хитрують, коли скаржаться на своїх овець.

- Думай, що хочеш,— сказав староста.
- Чи наказав ти очистити пасовисько від снігу?
- У мене ще досить сіна.
- І в мене також,— сказав Б'яртур.

Тепер староста вже зовсім розвалився на ліжку; він старанно жував тютюн, і в нього зібралось стільки слини в роті, що він унікав довгих фраз. Його напівзаплющені очі блукали по кімнаті і зупинилися на Аусті, яка пекла оладки.

— Бувало, що й тобі доводилося звертатися до інших за найбільш потрібним,— зауважив староста.

— Ну, а тут уже винна твоя дружина — вона відмовлялася брати з мене гроші за ту краплину молока, яку я брав у неї для дітей, поки вони були маленькими. Ну, а земля — за неї я вже не винен тобі ні копійки, як відомо богам і людям, хоч на це пішло дванадцять років.

— Схоже на те, що тобі все ще мало землі.

— Як?

— Здається мені, що не далі як учора ти прийшов до мене з якоюсь ношею на спині. Якщо не помиляюся — вчетверте. Незрозуміло, навіщо ти купив у мене землю тут, на горі, якщо ти маєш намір зайняти все моє кладовище?

— Можливо, ви у себе в Редсмірі перемогли смерть? — сказав селянин.

Але староста нічим не озвався на цю насмішку.

— Що мені сказати, якщо я зустріну в місті суддю?

— Що його вівця, яку я витяг з болота торік на Івана Купала, була шолудива.

Староста у відповідь лише пожував тютюн і потім пустив його з рота цівкою, що впала на підлогу біля самих ніг Б'яртура.

— Скільки років дівчиську? — запитав він, не спускаючи очей з Аусті.

— Чотирнадцятий пішов. Здається мені, що бідолашка народилася незадовго перед тим, як я зробив перший внесок за землю.

— Як це на тебе схоже! Господарювати на хуторі чотирнадцять років і не завести жодної корови.

— Та коли б мене не мучило сумління, що я повинен будь-що розрахуватися за цей клаптик землі, я, звичайно, міг би купити корову і найняти батрака. Але я все життя стояв на тому, що воля і самостійність дорожчі, ніж худоба, і що не слід залазити ради неї в борги.

Староста запихтів.

— Як же її звуть? — спитав він.

— Ауста Соулліля.

— Що це значить?

— Це значить, скажу я тобі, старий, що ніколи, поки я живу на цьому хуторі, вона не залежатиме від інших ні тілом, ні душею. А тепер не будемо більше про це говорити.

Але зневага старости до самостійності Б'яртура з Літньої оселі не знала меж.

— Можеш її послати до мене взимку. Моя дружина охоче вчить дітей читати і всього, що потрібно. Ми будемо її годувати хоч місяць.

— У нас досить харчів у Літній оселі. А всякі дурниці, яких ви вчите в Редсмірі, може й корисні, але тільки для тих дітей, яких ви вважаєте своїми.

Староста нахилився вперед, знову плюнув на підлогу і з сонним виглядом, стримуючи позіхання, провів рукою по лобу і щоках.

— Я дбаю про своїх, а ти про своїх,— додав Б'ятур, не дивлячись на плювок.

— Твоя дружина все хворіє,— сказав староста.— Скільки тобі довелося заплатити за її ліки взимку?

— Це зовсім інша річ. Я й не думаю заперечувати, що мені не пощастило з дружинами, як з першою, так і з другою. У обох хворе серце. Це вже воля божа або зла доля. Але це нікого не обходить.

Староста, який ніколи не ображався на різкі відповіді,— йому навіть подобався такий тон,— почав чухатися, мабуть, йому допікали воші. Він сказав, ні до кого не звертаючись:

— Та ні, я в це не втручаюсь. Але дружина моя вважає, що дитину треба неодмінно вчити. Адже у нас вийшов закон про обов'язкове навчання. А моя думка щодо цього всім відома: вся ця волинка з навчанням — прокляття для простого народу.

— У мене така думка: хто належить до простого народу, хай і вчить простий народ, а багаті — багатих. Так і передай фру як привітання від мене.

— Ніякої мені від цього користі нема — навчати народ,— відповів староста.— А от там, на півдні, цього вимагають. Ага, що я ще хотів сказати?.. Жінки у нас внизу просто схибнулися на тому, що тобі треба завести корову.

— Я сам собі хазяїн.

— А що мені сказати, коли суддя надумає втрутитися в цю справу?

— Перекажи йому, що ми тут, на пустирі, самостійні люди.

— Так, і самі собі могилу копаєте,— пирхнув староста.

Але перш ніж Б'яртур встиг знайти потрібну відповідь, біля плити почувся тягучий надтріснутий голос:

— Правильно каже староста: це не життя.. Я прожила в Урдарселі сорок років, і у нас завжди була корова. І всі ці сорок років мені не доводилося просити у бога ще чого-небудь.

— Слухай,— сказав староста, наче випадково пригадавши щось,— я можу продати тобі корову, їй сім років, вона на літо отелиться. Солідна тварина. Молока вона дає не дуже багато, але зате довго буде доїтись.

«Знову починається морока», подумав Б'яртур, що вивчив старосту здавна. Не вперше він сперечався з ним. Переконувати його — це все одно, що битися головою об кам'яну стінку. У старости є звичка: завжди починати з того місця, де він зупинився. Від свого він нізащо не відступить. Важко сказати, дратувала Б'яртура ця риса старости чи захоплювала. Але тут сталося щось таке, що змусило Б'яртура не зразу відповісти.

Його хвора дружина зробила спробу підвестись на ліжку, подивилася на чоловіків і лагідно прошепотіла:

— Дай боже!..— І знову лягла.

Коли це зітхання пронеслося, Б'яртур, нарешті, відповів старості:

— Навряд чи запропонував би ти мені корову минулого або позаминулого року, старий. Тоді ще було невідомо, чи сплачу я своєчасно останній внесок.

— Я міг би тобі дати сіна для неї,— вів далі староста.

— Благослови тебе боже,— знову пролунало зітхання дружини Б'яртура.

— Ти ж одержуєш свої ліки від Фінсена,— сказав Б'яртур,— тобі їх ніколи не бракувало.

Староста, відомий в окрузі тим, що лікував гомеопатією утриманців парафії, просив дозволу подивитися на ліки, які Б'яртур приносив своїй дружині від Фінсена, місцевого лікаря з Фіорда, депутата алтингу. Фінна відіпнула завіску біля шафки, що висіла в кутку, над її ліжком, від-



кривши велику і красиву колекцію пляшечок усіх розмірів, кольорів, розміщених на трьох полицях. Багато з них були вже порожні. Староста взяв у руки кілька пляшечок, виїняв корки і понюхав. На них був один і той самий напис, виведений по-вченому, з завитками, як це роблять лікарі: «Гудфінні, дочці Тоурара. Приймати тричі на день, через рівні проміжки. Для внутрішнього вживання». Понюхавши з презирливим виглядом дві-три пляшечки, староста поставив їх на місце й сказав:

— Варить і варить своє отруйне зілля, старий шкарбан.

У цей час налили кофе, і Б'яртур гостинно запропонував гостеві та його супутникові налягти на оладки. Стара все ще поралася біля печі і щось бубоніла. Ауста, яка чула все, що було сказано відносно корови і навчання, засунувши палець у рот, шанобливо дивилася, як староста ковтає спечені нею оладки. Очі у хлопчиків розкривалися дедалі ширше в міру того, як зменшувалася гора посипаних цукром оладок. Їхні обличчя все витягались і витягались; на блюді показалися троянди і дівчина з казки. Невже їм нічого не залишать?

— Що я ще хотів сказати?..— зауважив староста.— Можливо, що мій син Інгоулф буде тут, у долині, в справах.

— Он як,— відказав селянин.— Що ж, я йому не загороджу дорогу. Кажуть, він став на півдні великою людиною.

— Уповноважений споживчого товариства,— уточнив староста.

— А! Це вже дещо.

— Не знаю, чи відомо тобі,— сказав староста,— що ціна на вовну втричі вища за ту, що Бруні платив вам минулого року. І схоже на те, що він не менше нажився на м'ясі цієї осені.

— Щодо мене,— сказав Б'яртур,— то, поки я можу платити тобі і крамареві все, що належить по закону, мені однаково, в чому ви, багатії, звинувачуєте один одного,— чи в обмані, чи в злодійстві. Так повелося з часів першого поселенця і триває по сьогоднішній день.

— Всі ви боягузи,— говорить староста.— Живете і вмираєте з вірою в того, хто більше з вас тягне.

— Кажуть, що й ти не такий уже щедрий: платиш копійки за те, що купуєш живою вагою. Як говорив мені

восени крамар, ти нажив п'ять-вісім крон на кожному ягнятї, яких продав на південь, у Вік. Та й чи те ще кажуть?

У старости була дивна властивість; якщо його звинувачували у злодійствї або вбивствї, він ніколи не втрачав самовладання. Навпаки, це йому навіть немовби подобалося. Але він не терпів, щоб його обвинувачували в одному лише злочині — в тому, що він наживає гроші. Такого наклепу він ніяк не міг витерпіти, і язик у нього розв'язувався. І тепер з нього вмить злетів сон, він весь подався вперед, обличчя в нього сіпнулося, очі заблищали, — від його крижаного спокою і слїду не залишилось, та й язикові він дав повну волю.

— На щастя, я знаю свої справи краще, ніж крамар з Фіорда. Я можу довести на папері коли треба, що мої закупівлі овець принесли мені більше збитків, ніж зазнали їх селяни від лисиць тут і в усій окрузі за кілька десятків років. Ти віриш крамареві, що я восени купую вівці для власного задоволення. А насправді, якщо я купую овець у селян нашої парафії, то лише з жалості. А що таке жалість? Хочеш зарадити чужій біді, — а, здавалося б, яке мені діло? Втручаєшся, як дурень, у чужі справи, щоб врятувати нещасних людей від голоду, або від боргів, або від банкрутства, — і все ради парафії. Мені-то яка з цього користь? Хай би перейшли на утримання парафії, а парафія на утримання області, а область на утримання держави — і хай би все йшло під три чорти. Я, чи що, запрошував їх до себе? Ні, я нікого до себе не кличу, але вони все-таки приходять. І що ж робити? Один прийшов по зерно, другий по цукор, третій по сіно, четвертому потрібні гроші, п'ятому нюхальний тютюн. А у мене, може, і жувального не залишилось для самого себе. Шостому потрібне і те, і друге, й третє, а сьомий вимагає, щоб йому навіть кришили тютюн, ніби це мій прями́й обов'язок. Бруні думає, що в мене склад подарунків, куди всякий може прийти і одержати що завгодно надурничку. Чому, дозвольтє запитати, сам Тулініус Йенсен не перетворює свою торгівлю в банк, що видає безповоротні позики? Ні, перекажи Бруні від мене, що цілий рік до мене приходять люди, яких він роздягнув догола, а потім заборонив їм брати на власний рахунок хоч би жменьку борошна для своїх голодних, охлялих дітей. А що візьмеш з таких розорених селян

восени? Яких-небудь нещасних ягнят, непридатних навіть на те, щоб бути принадою для лисиці.

Після такого вибуху староста починає мацати по кишенях, шукаючи табакерку,—але він рідко береться за тютюн раніше, ніж переконає свого противника або ж махне на нього рукою.

— Уже час,— каже він, так і не відкусивши тютюну,— і давно вже час усім селянам, які хоч чогось варті, порадитися одному з одним і зрозуміти, в чому їхня вигода, і тут і в інших місцях. І тоді такій безсилій людині, як я, з маленькими коштами і великою відповідальністю, не доведеться розорятися ради людей, після того як крамар майже заморив їх голодом. Потім, на знак подяки, тебе ще й злодієм назвуть.

— Раніше говорили, що коли ти починаєш піклуватись про інших, то тут щось не так,— сказав Б'яртур.

— В одному ти можеш бути впевнений: що я таки можу приготувати для твоєї Фінни кращі ліки, ніж ця нікчемна водичка з камforoю, яку ти одержуєш від Фінсена. Він і Тулініус одного поля ягоди. Наскільки мені відомо, ця братія в алтингу нічого не добила, крім будівництва пристаней для торговельних океанських пароплавів. І вже нагріла казну: одержала субсидії на будівництво двох пристаней, але не встигла озирнутись, як їх розмило хвилями. А тепер ці панове твердо вирішили видушити з казни ще сто тисяч крон — для спорудження молу, що має виходити у відкрите море, як опора для зруйнованих пристаней. А хто оплатить усі ці споруди, що їх викидають у море, як сміття? Звичайно, ми, селяни,— адже з нас вичавлюють останні соки прямими і непрямыми податками. Отож ми, ісландські селяни, щоб не потрапити в кабалу до купців, повинні об'єднатися для захисту своїх інтересів — так само, як це зробили в Тінгеї уже років тридцять тому.

Він піднявся, випростався і почав закутувати шию шарфом.

— Так, так, дівчинко,— сказав він, зупинившись біля Аусті; його очі дивилися так тепло, в його гостро окресленому обличчі було стільки сили, що вона почервоніла по самісіньке волосся; серце в неї дуже застукало.— Мені хотілось би подарувати тобі дві крони. Для молодій дівчини велика втіха купити собі носову хусточку,— він вийняв з гаманця справжню срібну монету і подав їй. Вона завжди боялася старости, а особливо в цю хвилину.

Навіть не глянувши на хлопчиків, він почав застібати свою куртку.

— Корова обійдеться тобі всього в сто п'ятдесят крон. А сіно — як домовимося.

### Розділ двадцять сьомий

## ВЕЧІР

Наближається вечір. Після пісень і казок, які співали й розповідали хлопчиків за день, він почуває себе невпевнено. Він боїться поворухнутися, він весь зіщулюється від страху перед нечистою силою і мовчки плете. Бабуся й сестра стоять спиною до нього, заглиблені в свою відповідальну справу, готування їжі; вони священнодіють. Хмиз шипить і не хоче загорятися, кімната сповнюється димом, від якого щипає в горлі. Це і є поезія дня; вона живе в цьому диму, де хлопчиків ввижаються бурхливі снігові вихори, небезпечні ущелини і привиди, що їх посідає нам *per postera crimina*<sup>1</sup>. З двору зрідка долинають голоси братів, що затіяли сварку, але від того Нонні не стає легше, його охоплює туга; він плете все недбаліше, петлі лягають абияк, а вказівний палець лівої руки давно вже занімів. У присмерку стіни кімнати немовби розсуваються, їх поділяють величезні простори, і здається, що людині вже не під силу подолати їх. Навіть мати вже десь далеко-далеко, і, мабуть, до її грудей уже ніколи не пригорнешся. І боїшся, що вона безповоротно зникне у хвилях туману. Адже в цьому тумані — поезія життя, поезія смерті...

Під час вечері діти почували себе скованими. Стояла крижана тиша. Всі крадькома поглядали на Б'яртура, потім одно на одного. Ауста ледве доторкалася до їжі. Стара мимрила щось сама до себе, не піднімаючи очей. Всі доскоchu наїлися солоної риби, поїли картоплю, і нікому вже не хотілося каші, що залишилася вранці. Ауста прибрала на столі; від хвилювання вона дуже косила очима. Старші брати сердито перешіптувалися, а мати, теж пошепки, спинала їх:

---

<sup>1</sup> За наші злочини (лат.). Тут: за наші гріхи.

— Ну, ну, діти, любі!

Стара взяла з полиці своє плетиво і голосно сказала, немовби продовжуючи почату казку:

— Мукай, Букодло, якщо тільки ти жива.

— Що таке? — незадоволено спитав Б'яртур.

— Візьми волосину з мого хвоста і поклади його на землю, — прошамкала, уткнувшись у плетиво, стара; в тиші здавалося, наче це потріскує мороз.

Хлопчаки почали битись.

Ауста раптом підійшла до батька з тарілкою в руці й сказала:

— Батьку, я хочу вчитися.

Крижані окови розпалися.

— Я ж не вчився, поки не почав ходити до пастора, як належало. Тільки тоді я прочитав «Сагу про Ервар Одда» і почав зубрити катехізис, — відповів Б'яртур.

— Батьку, я хочу вчитись, — наполегливо сказала дівчинка, схиливши голову і опустивши очі; її голос і губи трохи тремтіли, як і крихка тарілка в її руці.

— Добре, дівчинко, якимось я прочитаю з тобою вірші про Берноута і ти їх вивчиш.

Дівчинка закусила губу і сказала:

— Я не хочу вчити віршів про Берноута.

— Дивно, — відповів Б'яртур. — А чого ж ти хочеш вчитися?

— Хочу вчитися закону божого.

— Цього можна навчитися у старої Халбери.

— Ні, — заперечила дівчина. — Я хочу в Редсмірі, як сказав староста.

— А чого це?

— Щоб дізнатися про бога.

— Чути не хочу таких дурниць, — сказав Б'яртур з Літньої оселі.

— А я все одно хочу в Редсмірі.

— О! Он як, дівчинко! — сказав Б'яртур. — Але, бачиш, скоріше я виховуватиму редсмірівських дітей, ніж редсмірівці виховуватимуть моїх.

— Я хочу в Редсмірі.

— Після моєї смерті, — сказав він.

— В Редсмірі... — ще раз повторила вона.

— Твоїй покійній матері теж хотілося піти в Редсмірі, але вона не піддалася, вона воліла вмерти. І вмерла. Оце була людина! Утіредсмірі залишається Утіредсмірі.

Я прийшов туди, коли мені було вісімнадцять, і відтоді я не міг розігнути спину протягом тридцяти років. І досі я ще з ними не скінчив. Тепер вони нав'язують мені корову. Твоя мати померла в оцій самій кімнаті, але подачок не приймала. Вона була самостійною жінкою.

Тепер, через тринадцять років після смерті своєї першої дружини, Б'яртур дуже пишався нею. Він був закоханий в її образ, такий, яким він зберігся в його пам'яті, і забув усі її вади.

Та коли він побачив, як тремтять плечі у його дочки, як вона плаче, схилившись над посудом, він подумав, що жіноча стать слабша за чоловічу, що жінки потребують розради. І він ні до кого не відчував такої ніжності, як до цього косоокого дівчиська. Адже він дав їй таке красиве ім'я, він довго дивився на неї по неділях, а влітку захищав від дощу — і все без зайвих слів. І він пообіцяв їй, що завтра ж почне вчити її читати, щоб редсмівці ні до чого не могли причепитись. У нього було сім книжок з прекрасними віршами.

— А весною, хто знає, ми, можливо, самі купимо собі книгу, де написано про Ервар Одда. І навіть носову хусточку.

Мовчання.

— Ти б краще віддала мені ту срібну монету, дівчинко. Це іудин сребренник.

Ніякої відповіді.

— Хто знає, може в скрині знайдеться для тебе красиве плаття. Авжеж... Воно загорнуте в мою святкову куртку. Треба тільки підрости на весну.

— Реви, реви, корово,— пробурмотіла стара, схилившись над веретеном і губами втягуючи нитку в отвір.

— Я забороняю тобі говорити такі дурниці при дітях, Халберо,— сказав Б'яртур.

— Візьми волосину з мого хвоста і поклади на землю.

З очей Аусті все ще капали сльози.

— Думається мені,— сказав Б'яртур,— що коли ти вже така велика, час подарувати тобі овечку, у мене є красива, жовто-коричньова, вона трохи схожа на тебе.

Він збентежено дивився на струнку постать дівчинки, у якої була своя мрія в цій сніговій долині і яка так невтішно плакала. Він підійшов до неї і почав гладити її, цю квіточку.

— Навесні,— сказав він,— я візьму тебе з собою в

місто. Це набагато краще, ніж іти в Мірі. Там ти побачиш море і zarazом подивишся на світ.

І коли він доторкнувся до неї, вона раптом перестала сумувати і забула свої печалі. Він так рідко пестив дочку. Вона пригорнулася до нього і відчула, що в усьому світі немає могутнішої сили. На його шиї, між коміром сорочки і бородою, була одна чудесна місцинка; її гарячі губи тремтіли від сліз, вона потяглася до цієї місцинки і знайшла її. Так — раптом — зникають іноді всі знегоди життя. Одна мить у сутінках — і все минуло.

У хаті запалили світло.

Маленький світ, де якось перебивалися люди, загубившись у снігових пустелях, знову зажив своїм звичайним життям. Б'яртур почав стругати дошку для стійла. В його бороді застрягли шматочки моху і стружок; він наспівував з великими перервами уривки віршів. Старші брати чесали вовну. Вони були несхожі один на одного. Старший — кучерявий, з довгими руками; вдачі складної і замкнутої. Середній брат був міцної будови; вдачу мав палку і нестримну — риса, звичайно, властива простодушним людям. Старший часто робив гримаси за спиною батька. Серед дня він забігав додому і шкрябав стіл гвіздком, поглядаючи на матір з дурним і впертим виглядом; сидючи, він завжди зсував коліна і постукував одним об одне. Середній брат, звичайно, борючись зі сном, витріщав очі і навіть вставляв у них сірники, — це була його вигадка; він працював, аж поки не падав. Брати чесали вовну і щохвилини штовхали один одного ліктями; це могло кінчитися бійкою.

Ауста сплела ще один ряд. Ну її! Подумаєш! Адже вона тільки півлюдини, її багато чого бракує; через усяку дурницю вона реве, — нікому навіть на думку не спаде ревати через те, що в Аусті викликає сльози.. Нарешті вона перестала плакати. А матері сьогодні анітрохи не краще, так само як учора і позавчора. Може, вона одужає від ліків, які приготує староста?

Гудіння прядки лине крізь простір і час.

Маленький Нонні більше не думає про вечір, не відчуває його, хоч вечір уже настав. Люди і кухонне начиння потроху зникають кудись. Відстані в кімнаті збільшуються до неймовірних розмірів. Важко уявити собі щось безглуздіше, ніж кімната, яка розтягується. Навіть гудіння бабусиної прядки вже не здається близьким — воно мов далекий, далекий вітер, що лине повз невідомі гори; її щока під

чепцем ховається в якихось хмарах, що невідомо звідки взялися. А Соулу послали в Утіредсмїрі, щоб вона дізналася про бога? Чи вона одержала корову? Та ні! Це собака біля люка: вона позіхає, чухається і дряпає задніми лапами стінку, а потім скручується клубочком.

Мати його — це тільки спогад про якусь неясну чутну пісню, пісню для всього світу, про те, що він кудись прагнув весь день, але зараз забув куди. О, хоч би скоріше опинитися там, скоріше! Наближається час, коли всі його мрії здійсняться, хоч поки що жодна не здійснилася.

І так настає вечір — раніше, ніж помічаєш, що довгий день уже закінчився. Вечір приходить з цілою низкою образів, які розчиняються й тануть. І людина також розчиняється, вона вже поза часом, вона зникла разом з іншими розталими образами.

*Розділ двадцять восьмий*

## ЛІТЕРАТУРА

Я кохану зберігаю  
У душі своїй.  
Рідний образ споглядаю,  
Він навіки мій.

Ніжність в погляді зігрїти  
Й об'єкти могла б.  
Повні ласки і привіту  
Милої слова.

Пам'ятаю ніжні щоки  
І красивий ніс,—  
Лоб відкритий і високий,  
Сяйво світлих кіс.

І її рум'янець ніжний  
Згадую я знов:  
Наче в полі білосніжнім  
Проступає кров.

Про її святу покору  
Пісня розповідь.—  
Про вогонь і ніжність зору,  
Про атлас ланіт.

І таким я зберігаю  
Образ дорогий,  
Бо красу його вбачаю  
Поряд я завжди.



Люба Сдейні краща квітів  
В нашому садку.  
Скільки б не блукав по світі —  
Не знайдеш таку.

Навчання Аустри Соуллілі почалося з цієї любовної пісні, взятої з саги про вікінгів Йомса. Коли вона, читаючи по складах, пододала першу строфу, Б'яртур відкинувся на спінку стільця і, напівзаплющивши очі, проспівав її, а потім пояснив їй незрозумілі місця. Вона зачувала напам'ять усі прочитані нею строфи і тихенько наспівувала їх, коли залишалася сама. Всі ці любовні пісні були звернені до однієї і тієї ж дівчини на ім'я Роза. Ауста ніколи не питала, хто була ця дівчина, про яку поет склав такі, як їй здавалося, красиві вірші, але вона бачила її разом з батьком, любила її разом з ним і глибоко відчула наївні слова, що нагадували благочестиві висловлювання, примітивно вирізані на веретені бабусі.

Вона взагалі неясно уявляла собі, як створювались вірші і як їх друкували. Голос батька і любов, що жила в душі давно померлого письменника давно минулого століття, зливалися в єдине враження. Дивлячись у відро з водою, вона по-дитячому мріяла стати схожою на прекрасну жінку, якої вже не було на світі... Вчитися стало важче, коли вони від любовної пісні перейшли до саг. Тут уже пояснень Б'яртура було недосить, щоб пов'язати між собою деякі зрозумілі місця. І недосвідчена читачка розгублено блукала в безпросвітному тумані незрозумілих та важких для вимовляння слів, між якими, здавалося, зовсім не було зв'язку; герої-вікінги, їхні походи і битви — все це було вище її бідної уяви. А коли дійшло до любовних пригод вікінгів, то батько читав їх тільки сам собі і сміявся: «ну й бабії!» — закривав книгу і говорив, що молоді шкідливо, та й непристойно слухати подібні речі. Нарешті, вікінги у своїх пригодах зайшли так далеко, що довелося зовсім відмовитися від книжки. Тоді її батько дістав сагу про Берноута, що була більш підхожа для читання молоді.

— А чому мені не можна знати про любовні пригоди? — спитала дівчинка.

— Га?

— Мені так хочеться знати про них.

— Як тобі не соромно, — сказав батько і дав їй ляпаса. Він не розмовляв з нею цілий день. І відтоді вона ніколи вже не говорила вголос про такі речі. Коли вона

прочитала сагу про Берноута до того місця, де переодягнений герой проникає в покій принцеси Фаустіни, вона почервоніла. Берноут каже:

І принцесі так сказав  
Зачарований васал:  
— Я убитий вашою красою  
І завжди не матиму спокою.

Каже в відповідь вона:  
— Серцю влада не дана:  
Щоб могла я промовчати,  
Важко вас не покохати.

І так принцеса й рицар просиділи всю ніч до схід сонця. Ауста нічого не сказала, жодного слова. Навіть очей не піднімала, але вечорами, лягаючи спати, вона вкривалася периною з головою, і маленька кімната в Літній оселі зникала. Красуня Фаустіна сиділа в своєму покої, думаючи про рицаря, який усіх переможе, і чекала його повернення. Довго-довго тягнувся час чекання у Фрігії після того, як Берноуту довелося рятуватись від злісних підступів короля на острів Борнеарх, куди були послані найпідліші негідники в світі, щоб убити його. Фаустіна самотньо сиділа у своєму покої, а він боровся біля далекого, чужого берега проти незліченних таємних убивць, один проти всіх.

В землі ворожій і чужій,  
Один проти страшно́ї зграї,  
Пішов в жорстокий Торлейф бій  
Із гаслом: «Смілий не вмирає!»

І, борючись, він ще й співав,  
Був повний мужності і гніву.  
Свистіли стріли, гув метал —  
Та їм не заглушити співу.

Він гору мертвих тіл поклав,  
Струмує кров навкруг потоком.  
Так Торлейф ворога здолав  
В бою упертим і жорстокім.

Це співає батько. Ауста виглядає з-під перини: Б'яртур ще сидить на своєму ліжку, після того як усі полягали, і лагодить якесь начиння. Ніхто вже не ворухиться, вся кімната спить, — він один не спить, він співає, сидячи в самій сорочці, міцний, широкоплечий, з сильними руками

і скуйовдженим волоссям. Брови у нього кошлаті, круті, вони нависають над очима, як скелі в горах. На його міцній шиї, під бородою,— м'яка місцинка. Дівчинка довго крадькома дивиться на нього: це найсильніша людина в світі і найвидатніший скальд, він може відповісти на всі запитання, знає всі саги, нікого й нічого не боїться, бореться з усіма на далекому, чужому березі, незалежний і вільний — один проти всіх.

— Батьку,— прошепотіла вона з-під перини.

Вона була певна, що це герой Берноут,— він і ніхто інший; і вона повинна сказати йому це. Але він не чує.

— Батьку,— шепоче вона знову і не впізнає власного голосу.

Ні, вона не намілилася сказати йому це. Коли він подивився на Аусту, вона вся аж затремтіла, сховалася під перину, і серце у неї дуже колотилося. Може, він знову дав би їй ляпаса, як тоді, коли читали сагу про вікінгів Йомса? Добре, що вона нічого не сказала.

Б'яртур пішов у кошару, щоб на ніч провідати ягнят; у кошарі він щось наспівував. Ауста слухала з напруженою увагою і рахувала його кроки, коли він знову піднімався сходами, мугикаючи ту саму мелодію; у неї все ще дуже билосся серце.

Я знаю: слову не дано  
Тебе примусить покохати.  
Та я словами все одно  
Кохання хочу оспівати.

Коли Ауста знову визирнула з-під перини, батько погасив світло.

Ніч.

*Розділ двадцять дев'ятий*

## КОРОВА

Тихого сяючого сніжного дня, на початку березня, сталися події, які запам'ятаються на все життя. Їхнє значення зрозуміє лише той, хто сам пережив щось подібне. На заході по схилу гори посувалося щось велике, таємниче. Хлопчики, які вже теж познайомилися з сагами, вирішили, що це військо йде в бій. Це була неабияка новина серед зими, коли навіть людина, що з палицею брела дорогою,— рідке явище.

Військо повільно посувалося долиною. Маленький Ноні і Ауста зішли на сніговий замет біля дверей. Навіть бабуся піднялася на вісімнадцять східців, прокопаних у заметі, і приклала руку до очей.

— Це корова,— сказала вона.

— Так, це, напевно, корова! — закричали хлопчики.

Останнім вийшов Б'яртур, весь у синій потерусі. Він аж не тямився від люті: нема тут місця для корови! Він не буде відбирати сіно у своїх овець і кидати його корові; у нього немає ні найменшого бажання виганяти із стійла кобилу, якій він більше зобов'язаний, ніж будь-якій іншій тварині, крім собаки. Б'яртур зник і не з'являвся, аж поки його не покликали.

Процесія посувалася крок за кроком через болота; за коровою везли корм на саях, запряжених одним конем. Це була корова.

— Еге ж, це, напевно, корова,— сказали хлопчики.

Корова була невелика. З-під попони, якою вкрили її, висувалася сіра в яблуках голова, в очах було здивування й підозра. Вим'я підв'язане шерстяною хусткою, щоб дійки не волочилися по снігу. Гудні, економка з Редсмірі, сама спорядила в зимовий похід через гору цю тварину, незвичну до подорожей. З ніздрів корови клубами здіймалася в тихе морозяне повітря пара, шерсть під мордою взялася памороззю, дим, що йшов з димаря, і запах житла збуджували її цікавість; вона ворушила вухами, втягувала повітря, пирхала і намагалася заревти, немовби у вигляді привітання, але мотузок навколо її шиї було затягнуто надто туго.

Стара, спираючись на палицю, прошкутильгала назустріч прибулим.

— Благословенне створіння,— прошамкала вона,— просимо до нашого двору! В добрий час!

Корова обнюхала стару і, немовби зразу впізнавши її, ще раз спробувала заревти на знак привітання.

— Благословенне створіння,— знову пробурмотіла стара; інші слова не приходили їй на пам'ять, але так привітно вона рідко до кого зверталася. Вона погладила вкриту памороззю морду, і корова хрипко мукнула — цей звук ішов з глибини її горлянки. Вони з першої зустрічі зрозуміли одна одну. І все-таки незнайома місцевість лякала корову. Її рухи були непевні, вона неспокійно переступала ногами, злегка тремтіла, дихала важко, пихтіла й пирхала.

Б'яртур спитав у прибулих, чого вони хочуть. Як чого? Здати йому корову. Звідки? Від кого? Звичайно, від старости.

— Хай буде проклятий він за такий подарунок! — гнівно сказав Б'яртур словами саги й пригрозив, що нагострить ніж.

— Це вже справа твоя, — відповіли йому.

— Не вдасться старості збити мене з ніг. Якщо він за тридцять років не зумів цього зробити, то тепер і корова йому не допоможе, — сказав Б'яртур.

Кінчилося тим, що корову помістили в стійло старої Блесі. Підлогу в сараї вкрили торфом. Коня поставили поряд, у другому сараї, де раніше був загін для кволіх ягнят. Б'яртур старанно законопатив усі щілини, крізь які могло проникнути повітря або світло. Йому і раніше доводилося доглядати корів, і він знав з досвіду, тисячолітнього досвіду народу, що чим краще вони будуть захищені від цих стихій, тим більше даватимуть молока.

Коли посланці вже збиралися йти, Б'яртур попросив їх почекати і, пошукавши в ліжку, витяг стару рукавичку, заховану під перину його дружини.

— Передайте привіт старості і скажіть, що досі я йому не винен був нічого, крім домовленого. Якщо він має намір восени накласти руку на моїх ягнят, то він помиляється. Беру вас у свідки: коли ціна йому не підходить, він повинен забрати цю худобину завтра ж, інакше я вважатиму, що маю право зарізати її хоч би того ж вечора.

Це був сміливий виклик.

Б'яртур показав, що він вільна, самостійна людина, він не залежить ні від старости, ні від інших, і, коли на те пішло, ладен розрахуватися готівкою, та люди відмовилися взяти гроші, у них на це не було повноважень. Вони навіть не знали, чи староста чекає плати за цю худобину, чи, може, за неї вже заплачено. Заплачено? Так, кимсь іншим. Кимсь іншим?

Збожеволіли вони, чи за всім цим ховається змова? Він, значить, усе-таки, залежить від когось? Можливо, вони вирішили там, унизу, що він відмовляється придбати корову через бідність? Ну ні, друзі, він ні в чому не знає нестатків, і грошей у нього доволі. Правда, він такої думки, що не слід тримати корів за рахунок овець, та коли вже це необхідно, то він може купити корів скільки знадобиться і заплатити за них готівкою. У своєму госпо-

дарстві він з самого початку взяв далекий приціл і прекрасно знає, на що витратить свої гроші в майбутньому. На що саме?

— Якщо вам наказано запитати, то я, може, збудую собі палац і навколо розведу фруктовий сад. Бувайте здорові!

Корова дуже скоро стала другом усіх мешканців Літньої оселі, крім Б'яртура; його улюбленцями були собака і стара Блесі. Цього вечора, коли стара піднялася нагору з молоком у відрі і діти дістали по чашці теплої дорожчої рідини, а Фінна — мати — цілий кухоль, отоді можна було вважати, що в долині на пустирі настали нові часи. Все ожило. В цих душах, пригнічених безмежною сніговою пустелею, немовби розквітла весна. Припинились навіть вічні сварки між старшими братами, вони перестали наділяти один одного глузливими або лайливими прізвиськами й погрожувати побоями.

Ауста закінчила свою кофту і зараз же, не затримуючись, накинула на спицю петлю та взялася за пару нових панталон — з усім тим западом, передбачливістю й оптимізмом, які потрібні, щоб взятися за таку річ. Навіть у бабусиній пам'яті ожили красивіші псалми, більш зрозумілі, латинські слова траплялися в них рідше. Привиди в її казках стали не такими злими, як раніше. Вона раптом згадала про один привид, що жив на півдні. Він поведився зовсім спокійно, коли йому щодня давали їсти, як усім домоцядцям. Розповіді про людей, засипаних снігом; не були такі страшні, як раніше. Траплялося навіть, що людей, які попадали в провалля, на третю добу рятували; неймовірно — але після цього вони жили ще довго, незважаючи на перелом обох ніг. Не минуло й тижня — це було найдивніше, — як Фінна почала вставати з ліжка і робила спроби, спираючись на кого-небудь, ступити кілька кроків по кімнаті. Вона почала розмовляти, цікавилася паливом — і все це аж на три тижні раніше, ніж минулого року. Вона навіть запитала про панчохи. Всі вони були діряві, і вона знайшла свою штопальну голку, сіла на постіль і почала лагодити їх. Одного разу вранці Фінна встала раніше за всіх і почала розпалювати плиту своїми сприними руками, — цього ранку в кімнаті було набагато менше диму, хмиз почав потріскувати раніше і кофе закипіло швидше. А наступного ранку Б'яртур застав дружину в

корівнику: Фінна вже нагодувала корову і стояла біля неї, погладжуючи її і розмовляючи з нею.

— Я не знав, що цю бісову худобину треба обслужити раніше за всіх,— зауважив Б'яртур і пішов годувати овець.

Але з того часу так і повелося, що дружина кожного ранку вставала годувати корову. Вона носила їй воду, дбала про те, щоб підлога в хліві була суха і рівна. А корова вже зуміє віддячити за такий догляд. Фінна вміло й легко доїла її і довго розмовляла з нею. Фінна виявила природжене чуття і, всупереч тисячолітньому досвіді народу, вона час від часу залишала відкритими двері і в хорошу погоду виймала шматок дерну, яким був заткнений отвір у покрівлі. Стара Блесі була дуже незадоволена сусідством цієї нудної корови, вона стала нервовою, дратівливою,— навіщо їй таке товариство на старості? Досить з неї того, що вона бачить «барана Гудмундура» і його брата в загоні, по той бік канави; вони буцались і брикалися всю ніч. На знак зневаги до них Блесі годинами простоювала, прищуливши вуха, і чекала нагоди поцупити віхоть редсмівського сіна через загорожу з ясел корови. Ночами, якщо їй не спалось, вона старалася вкусити корову. Фінні довелося прибити ще одну перекладину до перегородки.

— Скільки добра вона нам робить,— сказала жінка з любов'ю і пошаною.

— Сподіваюсь, що ти сама заплатиш наймитові, який накопить на неї сіна восени,— сказав Б'яртур.— Мені б довелося зарізати яку-небудь вівцю, щоб залишити сіно для цієї клятої худобини, але я не збираюся цього робити.

— Я знаю, що бог подбає про нашу Букодлу,— відповіла Фінна з слізьми на очах і погладила корову ще з більшою ніжністю... Ця жінка розуміла бога по-своєму і знайшла його в корові, як народи Сходу — адже там вірять, що божество втілюється в корову, і шанують її як священну тварину.

Цього року весна була дружна, сніг швидко розтанув, і Б'яртур вигнав уже овець на болото,— там вони знайдуть собі свіжий корм: паростки осоки — знамениту весняну траву, яка зціляє всі хвороби, якщо тільки тварина її перетравить. Вівці були в кращому стані, ніж звичайно, хоч весною вони ніколи не бувають особливо міцними, навіть після м'якої зими. Вони блукали по болотах мляві, витяг-

нувши худі шиї, з брудною, скуповдженою вовною, — дивитись нема на що, просто сльози.

Б'яртур сам пас овець, боячись, що вони можуть загрузнути і треба буде витягати їх; але цієї весни лиш окремі з них безвольно чекали, поки їх витягнуть з болота, навіть якщо вони загрузали по коліна.

Сніг розтанув в усіх улоговинах. Сонце освітлює бляклу суху траву, бурхливий струмок. З півдня прилетіли перші друзі пустиря; пісочник під теплим вітерцем уже щебече десь несміливу весняну пісню. Відтале болото пахне свіжою весняною травою і пріллю. Балакучий кулик проводить отару овець аж до хутора: йому неодмінно треба розповісти веселу історію, і він ніяк не може її закінчити — хи-хи-хи-хи!

Маленький Нонні витягає свої іграшки — овечі кістки і роги — на схил. Струмок так розлився, що став завбільшки з море; можна подумати, що далекий світ починається по той бік нього. Трохи згодом струмок знову став маленьким, коли весь сніг на горах уже розтанув. Що ж, струмок засумував? Анітрохи. Ясний і веселий, він ринув по чистому піску і дрібних камінцях, серед берегів, вкритих зів'ялою, жовтою рослинністю. Тисячі років ринув він з вічно новою радістю, кожної весни розповідав коротенькі саги своєю наївною мовою з маленькими змінами в мелодії.

А на березі сидить хлопчик, і слухає тисячу років. Хлопчик і вічність — два товариші, а над ними безхмарне, безкрає небо.

Так.

### *Розділ тридцятий*

## СИЛЬНІ СВІТУ ЦЬОГО

Староста повертався з міста додому. Він, як і минулого разу, був не сам. Але на цей раз його супутники були цілком під пару такій поважній особі: це двоє дітей його, які щойно прибули з півдня, — уповноважений Інгоульф Арнарсон і двадцятирічна красуня Одур, яка дістала сучасну освіту. На вигоні люди розкидають гній, але, побачивши їх, усі зупинились і, спершись на свої вила, здивовано дивляться на небачене видовище. Б'яртур іде назустріч гостям, кинувши своїх овець і безпорадних, щойно народжених ягнят. Дівчина сидить на коні, вона не хоче злізти і стати в це болото, але староста злазить з коня на землю,



щоправда неохоче, а слідом за ним — уповноважений у великих чоботях. Староста вітається, як звичайно, подаючи в кращому разі два пальці. Зовсім інакше вітає хазяїв Інгоульф. Він, причетний до світу власть імущих, у яких так багато можливостей, не цурається простого люду, не вважає нижчим своєї гідності потиснути руку Б'яртуру з Літньої оселі, навіть поплескує його по плечу і ладен мало не обняти його. Видно, ця повадка в нього від матері. Він уже тепер не той легковажний юнак, новоспечений агроном, який святами розважався стрілянням у невинних пташок на чужих болотах, або гарцював на коні з іншими членами спілки молоді, виспівуючи патріотичних пісень. Ні, з роками він набув солідної і підкупаючої манери поводитися та й необхідного жирку, щоб надати ваги і переконливості словам промовця на зборах. Він навчився виразисто вимахувати руками, випинати груди і відкидати назад голову. А Б'яртур з Літньої оселі був такий, яким бачила його Ауста Соулліля, — у нього не було ані найменшої пошани до поважних осіб, навіть до тих з них, хто запросто поводився з простим народом. Треба сказати, поряд з ним ці панове здавалися якимись недоладними, майже виродками, чи то шестипалими, чи то триокими.

— Чи можу я допомогти фрекен зійти з коня, а то так і ноги затерпнуть? — чемно спитав Б'яртур; але молода дівчина без усякої допомоги зіскочила з коня на каміння біля дверей. Вона була в рейтузах і блискучих чобітках, міцна й сильна, як молода рослина, що виросла на захищених від вітру південних схилах. Зразу видно було, що вона чимало мандрувала, багато чого бачила і знала. Гарно вбрана, квітуча, стояла вона біля низьких дверей, на кам'яному порозі того будинку, за який Гудб'яртур Йоунсон разом з його дітьми, живими й померлими, дванадцять років виплачував борг та ще вісімнадцять надривався до цього: а вона жила серед квітів, у безсмертному домі, до якого веде гладенька, розчищена стежка.

— Спасибі, — сказала вона, — ніколи. Мені хочеться скоріше додому.

Проте староста висловив бажання заглянути в дім, разом із сином. Їм треба поговорити з хазяїном. На жаль, завжди знаходяться які-небудь справи. Коли вони зійшли нагору, благополучно обминувши калюжу, що стояла під самими дверима, Одур усякими способами намагався перешкодити їм сісти на ліжку, щоб вони не набралися

вошей. Але староста був не гидливий: ото дивина, він до цього звик. Він розсівся на тому ж самому ліжку, на якому звичайно сидів, коли приходив сюди. Інгоульф Арнарсон Йоунсон вмовився на скрині і почав оглядати кімнату, відкинувши назад голову, сяючий, як сонце, але з холодною посмішкою, що нагадувала посмішку його матері. Молода дівчина сіла на стіл. Староста так поринув у свої думки, що не чув запитання про стан овець і погоди; непевним рухом вийняв він гаманця,— у нього трохи гремтіли пальці, особливо коли йшлося про гроші; на його обличчі тоді з'являвся вираз якоїсь побожної, майже фанатичної серйозності. Відкривши гаманець і зазирнувши в нього, він трохи відкинув голову і витяг нижню губу, щоб удержати в роті тютюнову жуйку.

— Я давно збирався повернути тобі гроші за корову, які ти послав мені взимку через моїх наймитів. Мені за неї заплатили інші.

— Ну-ну, кому це спало на думку хвалитися тим, що він робить подарунки Б'яртуру з Літньої оселі? Заплатили інші? Я нікого не просив сплачувати мої борги. Під три чорти всіх, хто надумає сплачувати борги мої!

— Проте цей борг все-таки сплачений.

— Я не приймаю милостині ні від кого, ні на небі, ні на землі. Хай це буде сам Спаситель, він не має права платити за мене борги, я йому це забороняю,

— Який там Спаситель! Це спілка жінок,— сказав староста.

— Цього тільки бракувало! — озвався Б'яртур і почав на всі заставки лаяти спілку. Адже для них пuste — звести на людину наклеп, вони хочуть перетворити чесних людей на своїх боржників і рабів, щоб потім вихвалитися на землі й на небі. Можеш бути певен, що я коли-небудь заріжу цю корову і порубаю її на дрібні шматки,— вона відбирає апетит у моїх дітей, так що вони марніють і навіть битися в них немає сили. Та й жінки мої стали непокірними. Словом, від неї самі лише сварки і незгоди.

— А кажуть, ніби твої діти й дружина з весни навіть поправилися.

Проте це зауваження не заспокоїло Б'яртура. Він завжди підозріливо ставився до такого піклування сторонніх про його добробут.

— А яке діло тобі або спілці жінок до мене і моєї дружини, насмілюсь спитати? Чи до моїх дітей? Поки що

я нічого не винен ні тобі, ні спілці жінок. Запам'ятай раз назавжди, що ні тобі, ні спілці нічого совати носа в мої справи та ще й піклуватися про мою сім'ю. Дружина й діти належать мені, живі і померлі. Марніють вони чи поправляються — це стосується тільки мене. Скоріше всі купини в Літній оселі піднімуться до неба і всі ями перетворяться в саме пекло, ніж я поступлюся своїми людськими правами, своєю самостійністю.

Староста не зміркував, що відказати на таку бурхливу промову; як видно було з його байдужого обличчя, це його анітрохи не зачепило, — адже він і сам був людина самостійна, з розмахом і в душі ще менше за Б'яртура вірив у благодійність і християнські почуття. Він засунув купу папірців назад у гаманець все з тим самим урочисто серйозним виглядом і зауважив, що ця незначна сума буде повернена кому слід. «Я не збираюся тобі її нав'язувати».

Таким чином було покінчено з благодіянням, яке взагалі могло б стати прикладом християнського милосердя. Здавалося б, що тепер сильні світу цього відмовляться від свого наміру зробити чудо і приручити цього самостійного селянина. Та ба, ні! Уповноважений запропонував Б'яртуру пригоститися з срібної табакерки дрібно нарізаним ароматним нюхальним тютюном і почав улещувати цього незалежного простолюдина.

— Так, так, старий, — сказав він. — Тебе, я бачу, големи руками не візьмеш.

Обоє заклали в ніс по пучці тютюну.

Потім уповноважений спитав Б'яртура з Літньої оселі, чи не чекав він його в маленькій справі.

— Чекати не чекав, але й дороги не заказував.

— Тобі, можливо, відомо, — почав уповноважений, — що в Англії серед ткачів розвинувся рух, який був на руку і селянам, що потрапили в кабалу до купців. Він поширився і в Ісландії, ще в минулому столітті: в окрузі Тінгее селяни, вкрай розорені купцями, організували споживче товариство. Це був початок кооперативного руху в Ісландії. І тепер такі споживчі товариства організовані по всій країні, вони забезпечують селянам справедливі ціни при купівлі і продажу. Ці споживчі товариства перетворюються тепер на великі торговельні підприємства і витісняють купців. Бідні селяни в окрузі Тінгее, що пішли за прикладом англійських ткачів, самі стали блискучим зразком для молодого ісландського суспільства.

У нашому селищі вважається, що торгівля у Фіорді мало вигідна для вас, селян: там ваші продукти купують дешево, за тими цінами, які встановлюють самі купці, а вам вони продають необхідні товари по найвищій ціні. Це грабунок, і за рік вас обкрадають на величезні суми.

Уповноважений підрахував, що на гроші, які витягають за рік у місцевих селян, можна купити хороший бетонований будинок, навіть два, або принаймні добре обладнану електричну установку при кожному хуторі.

— Думається мені, що ця електрика вам же на користь і піде,— сказав Б'яртур.

— Усі ці гроші торговий дім Бруні кладе у власну кишеню, хоч лев'яча пайка йде на витрати Тулініуса Йенсена і його сім'ї, яка завжди їздить в Данію — і розважитися, і підлікуватись. Але дітям при всьому бажанні не вдається розтринькати те, що витягає ця фірма у бідних, змучених людей.

— Ти також побував у Данії, маленький Інге,— зауважив Б'яртур.

— Усім відомо, що управитель збудував собі у Фіорді справжній палац, навіть з якоюсь химерною баштою, і витратив багато тисяч крон на перебудову приміщень фірми.

— Так,— сказав Б'яртур,— чому б старому шкарбанові не збудувати собі башти, коли йому цього хочеться?

— До того ж іще, як відомо, лікар захищає інтереси цієї фірми в алтингу, він добився того, що казна викидає їй силу-силенну грошей на будівництво причалів і молів. А вся суть у тому, що лікар є співвласником рибних промислів тієї ж фірми у Фіорді. Хоч ми й живемо в родючому краї, все-таки не можна заперечувати, що в справах громадських ми дуже відстали від інших округів. Але тепер інші часи. На півдні люди, що вболівають за народ, ясно бачать, до якого зубожіння доведені селяни в далеких районах, вони хочуть переконати селян, за прикладом округу Тінгее, згуртуватися проти цієї банди змовників. Адже вони, розбійники, гребуть у власну кишеню все, що можуть урвати в окремих осіб і в держави. От ви тягнете з себе останні жили вдень і вночі — ви, нещасні селяни на маленьких хуторах, на тілі у вас навіть немає порядної одежі, а запасів так мало, що в багатьох місцях на весну починається справжній голод. А грошей ви й у вічі не бачите роками, якщо не рахувати кількох крон, що їх вдається зібрати якимось невідомим способом.

— В Літній оселі грошей досить,— заперечив Б'яртур.

— Можливо, кілька крон на рік. Адже ти сам знаєш, дорогий Б'яртур, що це правда, і зовсім безглуздо прикрашати своє тяжке життя. Я питаю тебе як чесну людину: що ти скажеш про цей грабунок народу?

— Гм... Правду кажучи, у мене немає охоти дивитися, як ви, верховоди, гризетеся між собою. Не дуже це красиво. Я не втручаюсь у справи купця: мені що до того, мене це не стосується, я від нього поганого не бачив. Я знаю, що мої вівці добре перенесли зиму, від боргів я чистий перед богом і людьми, грошей у мене досить, та й на здоров'я я і моя сім'я не скаржимося, і ми в цьому не відстаємо від редсмівців. Адже й вони теж не безсмертні. В усякому разі мої діти набагато здоровіші, ніж діти купця у Фіорді, хоч, як ти кажеш, їх щороку посилають за море лікуватися. У нас на пустирі ні в кого немає охоти мінятися будь з ким.

— Ну, спокійніше, мій дорогий Б'яртур...

— Я не «дорогий Б'яртур». Мене звуть Гудб'яртур Йоунсон, селянин з Літньої оселі.

— Ну, добре, Гудб'яртур Йоунсон,— сказав уповноважений з холодною посмішкою і з владним рухом голови.— А мене звуть Інгоульф Арнарсон. І, як свідчить моє ім'я, я з роду піонерів.

— Так, у тобі намішано всього потроху,— згодився той.

— Я хочу, щоб ця країна була освоєна. Люди животіли тут, морили голодом себе і свою худобу ціле тисячоліття, але все ще не освоїли її. Скажу тобі ось що: у нашій країні є дві партії, які не можуть жити в згоді і боротимуться, поки одна з них не перемає. З одного боку, консерватори і реакції Аери,— від них селянству життя немає; в цій партії купці, судновласники, чиновники, лікар. Друга партія хоче допомогти селянам, платити їм справжню ціну за їхні продукти, продавати їм усе необхідне, не наживаючись на них. А для цього треба створити споживчі товариства. Далі ми хочемо дати селянам дешеву робочу силу. Для цього треба знищити капіталізм у приморських містах, тоді робітники, хоч-не-хоч, повернуться в село. І, нарешті, необхідно дати селянам гроші,— для цього ми маємо намір заснувати сільськогосподарський банк, через який держава даватиме селянам позику за низькі проценти. І тоді вони зможуть будуватися, проводити електрику, купувати сільськогосподарські машини, скільки їм треба

буде. Це наша програма, програма нових піонерів Ісландії. Настають нові часи, коли ісландський селянин стане вільною людиною у вільній країні. Ми хочемо, щоб ісландський селянин зайняв належне йому становище, щоб до нього виявляли шану і повагу, яких заслуговує цей стан. Адже він покликаний допомогти самому творцеві у боротьбі з силами темряви.

— Так, чув я цю пісню,— сказав Б'яртур, чухаючись.

— Але повинен же ти, друже, нарешті, зрозуміти, що тобі вказують шлях, дають спосіб заробити гроші.

Ні, саме цього Б'яртур не зрозумів. У його голові ніяк не вкладалася думка, що багатії і сини багатіїв хочуть допомогти йому забагатіти. Він не заперечував проти того, що вони засновують спілки жінок і споживчі товариства для самих себе,— хай собі заснують, скільки їхній душі завгодно.

— Але ж я не прошу допомоги у багатіїв, їм доведеться довго чекати, поки я почну танцювати під їхню дудку. Досі завжди було так: ви, багатії, гребли гроші і в спілках, і без спілок, але вже коли зазнавали збитків, то не малих; і ви ніколи не заманите мене в ці спілки,— відповідай потім за ваші збитки. Тільки в цьому році — за всі тридцять років — я збувся боргу старості. Хто знає, може, я ще зумію збудувати собі хорошу кошару і окреме приміщення для ягнят. Овець у мене стало більше, а не менше, в отарі сімдесят маток, нестрижених і кітних, та ще двадцять річних ярок. І все це тому, що я ніколи не заводив собі корову. Підождіть тільки, я зможу купити не менше корів, ніж у вас в Редсмірі, і збудувати собі жилий будинок тільки для власного задоволення, хоч ніякої потреби в цьому нема — балки в моєму домі майже всі міцні, хоч, можливо, покрівля де-не-де протікає. Але вступити до спілки разом з багатіями проти купця, який поведився зі мною чесно, відколи я маю з ним справу,— а цьому вже двадцять років...

— Так, але закінчиться все це тим, що ти перейдеш на утримання парафії, друже, — перебив його Інгоулф Арнарсон.

Б'яртур схопився і заговорив уже безладно і з запалом — що він вільний ісландець, що йому, чорт забирай, зовсім байдуже і... і що хай його живцем розрубують на дрібні шматки, як це зробили з Гунвер біля входу на кладовище Утіредсмірі,— але вона ж не здалася, прокляла

їх, і все збулося. А спілка жінок або споживче товариство — ні, на це він, Б'яртур, не піде!..

— Ну, батьку й Інгі, досить, їдьмо додому. Невже ви не бачите, що даремно марнуєте час? Я поїду сама, а ви залишайтеся, якщо вам подобається займатись дурницями.

Це сказала дочка старости. Їй урвався терпець. Вона не була вперта, як її батько і брат, і не розуміла, чого вони, сильні світу цього, витрачають стільки сил на умовляння якогось селянина і хочуть будь-що врятувати його. Та ну його, хай робить дурниці, вільному воля! Невідомо, скільки часу вони ще сиділи б тут, якби вона не взялася за цю справу.

— Це дівча звати Ауста Соулліля, — звернувся староста до сина, показуючи на дочку селянина, яка стояла на вигоні, спершись на граблі, і здивовано поглядала на від'їжджаючих. — Їй пішов чотирнадцятий рік.

— Так, правильно, — відповів уповноважений і, придержавши коня, глянув на дівчинку, — я й забув. Здрастуй, Ауста! Та ти вже зовсім велика.

— А хусточку ти собі купила? — спитав староста. — Я ж цієї зими дав тобі грошей.

— Ця монета, — гукнув Б'яртур, що стояв біля порога, — впала в болото і потонула. Випадково, зрозуміло. А втім, це не має значення. Бачиш, ці гроші були такі!..

— Та й упертий же ти, — сказав староста.

— Ну-бо скоріше ж, — крикнула дочка старости вже з болота. — Нам треба додому.

— Так, Ауста Соулліля, — сказав уповноважений, — славна ти стала дівчина. До побачення всім! До побачення!

### *Розділ тридцять перший*

## ПРО ПІСНЮ

Сивок спритних свист і трелі  
Долинають із висот.  
Грають весело форелі  
Під мотив річкових вод.

Усі співуни вже прилетіли з півдня додому, на болото; молочнібіла торішня трава зливається з свіжою зеленню, що проглянула в улоговинах і на пагорбах. Прийшла весна, час випустити корову. Про це говорилося вже мало не

тиждень, але Фінні хотілося вибрати для цього свята ясний, теплий день. І ясний, теплий день настав: хлів відчинили і корову випустили. Нетвердо тримаючись на ногах, широко роздуваючи ніздрі, пихтячи і пирхаючи, вона висуває голову і реве. Після мороку і смороду зими — світло й пахощі весни!

Зміна дуже несподівана, корова не може зразу звикнути до неї. На майданчику перед хутором вона вітає весну гучним ревінням, потім невпевнено ступає вперед, немовби не довіряє землі. Вбираючи великими ковтками весняне повітря, вона знову замукала була — і раптом перестала. Чи не сниться їй усе це? Вона так часто мріяла в темряві і смороді хліва про погожі дні, про зелені лужки, і їй не вірилося, що це, нарешті, здійснилося. Корова підтюпцем побігла по схилу. Більше вже вона не могла стримувати свою радість. Авжеж, оце справжнє привілля! Піднявши хвіст, вона перейшла на галоп, хоч почувала себе скованою і незграбною після зимового затворництва, і помчала до болота. Вона бігала великими кругами і петляла, не боячись відстані, мукаючи, ревучи, — це був танець весни. Діти побігли за нею із сміхом і криком, поки корова не зупинилася в болоті, по коліна загрузши в багні і важко дихаючи. Тільки опівдні вона заспокоїлася і почала скубти траву. В перші дні корові милостиво дозволяли пастися на вигоні. І все-таки Б'яртуру шкода було кожного жмутка трави, мало не кожної білинки. Хоч трави на вигоні було досить, щоб прогодувати корову, але ж сіно — найдорогоцінніший корм для овець на зиму. Він, як і раніше, неприязно ставився до Букодли, що вдерлася на його хутір і перевернула все догори дном. Собака наслідувала приклад хазяїна. Ця стара собака була великим консерватором і аж ніяк не відзначалася таким розумом, як її мати, що вміла приймати новонароджених дітей і рятувати їм життя. Титла любила сидіти на камінні біля порога, похмура, сонна, але завжди досить бадьора, щоб стежити за всіма рухами корови і раптом підкрастися, атакувати її ззаду і вкусити за ногу.

Корова оборонялася, намагаючись брикнути або вдарили рогами собаку, навіть гналася за нею, але скоро здавалася: собака була куди жвавіша і спритніша. І ось вони стоять одна перед одною: собака, задержившись вгору морду і виширившись, час від часу гавкає, а корова трясє головою і пирхає.



— Ніяк ця бісова худобина не може дати спокій собаці,— говорив Б'яртур; він завжди був на боці собаки.

Б'яртур дуже журився, що діти вже з меншою охотою їли так звану другосортну рибу — тобто солону зубатку, сайду і тріску — і торішню, несвіжу кров'яну ковбасу. Він вважав непристойним, що його дружина благословляла тварину, з милості якої діти втратили природний апетит до їжі, що так дорого коштувала йому.

Одного разу корову погнали в гори, в зарослий травною видолинок. Свіжа мурава пробивалася крізь торішні зів'ялі стебла, болото прибралося в зеленъ, уся долина зазеленіла. Але корові було не по собі в цьому пустинному місці, вона намагалася втекти на захід по схилу гори. На другий день старших хлопчиків послали пасти Букодлу, але її не радувало їхнє товариство,— вона сумувала за коровами, з якими стояла в хліві в Утіредсмірі. Годинами вона мукала, витягнувши голову в бік селища, і, нарешті, не звертаючи уваги на хлопчиків, утекла. Почалося справжнє полювання. Корову наздогнали в канаві посеред гірського схилу, накинули їй на шийку мотузок і повели додому. Вона стояла перед домом знесилена й покірпа. Жили на її щелепах набрякли, вона люто ляскала вухами і не переставала мукати, поки до неї вийшла Фінна. Вона погладила корову і почала розмовляти з нею про людське життя. Як добре мати друга, який може заспокоїти і втішити тебе в тяжку хвилину, коли нікуди податися. Наступного дня Фінна вирішила, що вона буде пасти корову сама і візьме з собою маленького Нонні.

Настали чудові дні. Вони були одноманітні, а це і є ознака хороших днів. Вони назавжди запам'яталися хлопчиківі: ніяких пригод — живеш, дихаєш, і більше нічого тобі не треба.

Незабаром на вигоні проглянула гусяча травиця, розкрилися пахучі квіти чорниці, червоні й білі. В молодому чагарнику гули бджілки. На пустирі птахи вже знесли перші яйця, хоч усе ще насвистували пісні кохання. Між горбами текли струмки, а навколо зеленіли видолинки, на яких паслася корова. Тут височіли скелі, в яких жили ельфи, зеленіли гірські схили, і цілий день лилося сонячне світло. Потім піднявся туман, сонця не було аж два дні. В тумані горби й купини немовби вгору піднялися, а гори ступувалися, зникли. Мох на купинах став яскравішим,

аромат усе посилювався, трава зволожувалася рососою, низки дорогоцінних перлів простяглися по траві й по землі.

Туман був легкий, прозорий, крізь нього проглядало небо, але горизонт присунувся і звис просто над улоговиною. Купини, здавалося, дотяглися до самого неба, до нього здіймались аромат, зелень і пісні. І ти наче живеш у хмарах. Корова ритмічним рухом захоплювала язиком стебла трави і тяглася до гілок верби, що схилилася над струмком. Хлопчик розташувався на краю улогвини, біля матері, яка сиділа з плетивом у руках. Вони прислухалися до корови, до трави, до струмка — до всього.

«Жив собі чоловік. Одного разу він заблудив у тумані на дорозі між двома хуторами, і раптом йому здалося, що струмки течуть вверх, на гору. Нарешті, він опинився серед скель і гострого каміння, яке, здавалося йому, буде тягтися без кінця. Скелі були заввишки з гору і стояли сторч. Виходу звідти чоловік ніде не бачив. Тоді з туману до нього вийшла жінка в голубому платті і білому чепці. «Йди за мною», сказала жінка. Не кажучи й слова, вона привела його до себе додому, на маленький хутір, де все було чисте й красиве. Вона подала подорожньому м'ясного супу з цибулею, і він їв досхочу, а потім ще жирне м'ясо й кофе. А після того вивела його на дорогу. Туман зник, і чоловік упізнав місце, де він був. Він хотів подякувати своїй рятівниці, але жінка зникла, хутір мов крізь землю провалився, — на його місці стояла звичайнісінька скеля. Чоловік пішов додому. Не було вже гострого каміння, і всі струмки бігли вниз».

«Жив собі інший чоловік. Темної весняної ночі він ішов додому і дуже втомився. На душі в нього було важко: він посварився з старостою й купцем, і, може, йому вже нічого не залишалось, як перейти на утримання парафії. Він не міг сплатити своїх боргів, купець відмовився видавати йому товари, а староста погрожував відібрати в нього дім. Можливо, його сім'ю переселять куди-небудь за рахунок парафії. Дітей розішлють у різні сторони, кого куди, будуть морити їх голодом у будні і пригощати стусанами по неділях. Дома його чекають, а він прийде із селища з порожніми руками. Він був такий гордий, що не міг просити допомоги в інших. Еге ж, важко було йому йти, але багато інших, нікому невідомих людей ішли в цей час по землі таким самим важким кроком. Що йому було робити?

І раптом він побачив світло серед скель.

Як часто він проходив повз ці скелі, при сонячному світлі і в темряві! Він не розумів, звідки раптом взялося це світло серед скель, і підійшов ближче. Перед ним був маленький хутір. Біля входу стояв чоловік; він дуже сподобався прохожому. Це був хазяїн хутора — ельф. Він говорив небагато, але привітно, скромно, серйозно. Такі всі ельфи,— вони живуть без турбот, вони шукають добро і знаходять його. В скелях подали селянинові кофе, дуже солодке, з вершками. І не встиг він опам'ятатися, як уже виклав ельфові все, що було в нього на серці. На прощання ельф сказав йому: «Завтра, коли прокинешся, вийди за поріг і озирнись».

Селянин пішов додому. Там усі вже полягали спати. Селянин не наважився розповісти про свої прикrostі. Вранці, коли він прокинувся, то побачив за порогом великі запаси всякої їжі — борошно в кулях, цукор у ящиках, чудову рибу в мішках,— такої риби тутешній народ і не бачив; був навіть сироп у глечику.

«Жив собі маленький хлопчик. Він виростав у чужих людей, в долині на пустирі. Його не брали в церкву разом з іншими. У нього не було ні брата, ні сестрички: він був розлучений із своїми. Якось улітку, в неділю, всі прибралися і поїхали до церкви, кожен верхи на коні, а він стояв і дивився їм услід. Він бачив, як на стежках, вздовж річки, клубочиться за ними курява, а він залишився сам, із старими. Як ти гадаєш, тяжко йому було? Хлопчик заплакав і пішов з хутора вгору, до скель біля підніжжя гори. Тяжко було йому думати, що в людському житті погане так часто бере гору, навіть немовби керує життям. Але як ти думаєш, що він почув біля підніжжя гори, серед скель? Він почув чудовий спів. Хто б це міг співати? Не один голос співав, не два, не три — співала ціла парафія. Це була церковна служба. Ніколи хлопчик не чув таких псалмів. Звідки долинав цей спів? Раптом хлопчик побачив, що чарівна скеля вже не скеля, а церква, вона відчинена і освітлена сонцем; в церкві сидять ельфи, а пастор стоїть перед олтарем у зеленому вбранні. Хлопчик заходить у цю чарівну церкву. Він ніколи не бачив таких людей,— таких благородних, щасливих. Ось що значить жити в мирі і злагоді, прикрашати життя піснею. Коли псалом закінчився, пастор зійшов на амвон. Хлопчикові ніколи не доводилося чути такої чудової хвилюючої проповіді. Та й після того він ні разу не чув нічого подібного. Він запам'ятав її

назавжди, потай думав про неї і старався жити за тими законами, яких вона навчила його, але що це була за проповідь, він нікому не розповідав. Можливо, в ній говорилося про те, що рано чи пізно в житті завжди перемагає добро. Потім пастор знову підійшов до олтаря і почав правити обідню. Він співав таким лагідним, теплим голосом, яким ніколи не співають наші земні пастори. Хлопчиків здавалося, що чиясь ніжна рука лягла йому на серце. Коли проспівали останній псалом, всі піднялися і вийшли. І хлопчик теж. Він оглянувся,— людей не було, церква зникла, залишилась тільки чарівна скеля, крута й гола, як завжди, і чути було лише свист птахів, що вилітали з розколин. Хлопчик більше ніколи не бачив, щоб чарівна скеля розкривалася. Але все пережите тут запам'яталося йому, і ця згадка завжди втішала його, коли він почував себе знедоленим. Він був скромною людиною і не нарікав на свою долю».

З білого, оповитого туманом неба, де сонце ховалося, як солодка обіцянка, на волосся матері падали, поки вона розповідала, тисячі сяючих перлин. Закінчивши казку, вона стискала губи з такою урочистою серйозністю, наче це було священне сказання, і обережно проводила рукою по петлях свого плетива. Навколо, здавалося, була розлита якась висока таємниця, дихалося легко і спокійно. Кращою подругою матері була фея, знала вона і ельфа, брата феї, але це було дуже давно, вдома, на Урдарселі.

— Невже я спустила петлю? — спитала вона й зітхнула.— Ну, не біда. Так, це було давно, і тепер уже все це не має значення. Що минуло, то минуло, ніколи не повернеться.

Але Нонні здавалося, що це дуже важливе. І він запропонував піти до її друзів і самим стати ельфами, поки батько й Ауста будуть у Фіорді.

— Ми візьмемо з собою Букодлу,— сказав він.

— Ні,— відповіла жінка задумливо.— Занадто пізно. І хто ж доглядатиме бабусю?

На це хлопчик не міг відповісти. Він усе розглядав материні обличчя. Нічого прекраснішого не було в світі. Ні з чим не могли зрівнятися доброта, ніжність, сум — усе, що відбивалося на цьому обличчі. І пізніше, коли він згадував ці дні, перед ним першими оживали її риси, і йому здавалося, що він злився з синіми горами і разом з ними пережив щастя споглядання великої краси. Вся його істота

відпочивала, благоговіючи перед тією силою, яка зливає велике й мале в єдиний потік краси і скорботи,— і більше вже нема ніяких бажань; навіть під тягарем непереборних бід, навіть у невідступній тузі він усе-таки думав, що життя варте того, щоб його прожити.

Коли скрипки замовкають,  
Утіка тепло ласкаве,  
Світ тумани колихають,  
І в снігу дримають трави.

І коли замінить іній  
Блиск осіннього багрянцю,—  
Бачу крізь серпанок синій  
Любого мені ісландця.

Не забудь його усмішки,  
Дружби не було щиріше.  
Дві струни одної скрипки  
Не могли звучать стройніше.

Та коли велінням долі  
Враз струна на скрипці рветься,  
Про минуле мимоволі  
Лиш згадати зостається...

Мати навчила його співати. Коли він виріс і почув пісню моря, він збагнув, що нема більшого щастя, як повертатися думкою до пісень матері. В цих піснях жили найдорожчі і найзавітніші мрії людства. Пагорки, на яких сиділа мати, виростали в гори, що підпирали небо. Пернаті співуни зачудовано слухали її спів — найпрекрасніший гімн життю.

*Розділ тридцять другий*

## ПРО СВІТ

Ніч на Івана Купала. Хто скупається в річці, може загадати бажання.

Молоденька струнка Ауста спускається берегом струмка до болота і босоніж шльопає по теплому багні. Завтра вона піде в місто і на власні очі побачить світ.

Давно вже Ауста Соуллілля смакувала наперед цю радість, мріяла про неї вдень, а вечорами, ще з зими, засинала з думкою про поїздку. Сотні разів, і вві сні, й наяву,

їй ввижалося місто. Останніми ночами Ауста навіть боялася заснути і лежала, не заплющуючи очей, мріючи про майбутнє блаженство. Денні години сьогодні пролетіли, як далекий вітер. Кінчики пальців у дівчини затерпли, обличчя горіло, вона не чула, про що розмовляють. Ауста сплела собі нижню білизну з тонкої сірватосиньої вовни і берегла її для цієї подорожі, неділями вона діставала її й не могла нею намилюватися; і ще сплела коричньову спідницю з двома смужками — червоною та синьою. А сьогодні ввечері батько відімкнув скриню — єдине сховище, що замикалося на ключ,— і вииняв барвисте плаття, загорнуте в його святкову куртку.

— Ти, мабуть, ще надто худа, але все-таки час тобі носити материне святкове плаття. Хай моя дочка, коли покажеться на люди, не осоромиться.

Ауста почервоніла від радості, її очі засяяли. Це була урочиста хвилина. Щоправда, тканина вже зносилася, витерлась і порідшала від часу, але ні міль, ні вогкість не зачепили її. По платтю розкидані яскраві заморські квіти, на грудях — пишні оборки. Хоч Ауста за останні місяці дуже розвинулася і постать її стала по-дівочому округлою, все-таки вона залишалася довготелесим підлітком і була надто худорлява, щоб плаття прийшлося їй до мірки; воно звисало з вузьких пліч, і талія була не на місці.

— Ну, хіба ж не опудало? Те саме, що стирчить на луці в Редсмірі,— сказав Хельгі.

І батько вигнав його з кімнати.

А втім, плаття було їй дуже до лиця. На знак подяки Ауста кинулася обіймати батька, знайшла місцинку під його бородою і притулилася до неї обличчям. Її губи стали повніші; якщо дивитися на неї з боку вікна, нижня губа трохи виступає наперед, вона схожа на красивий завиток; навколо рота у неї вже лягла складка, як у дорослої людини. Бідна дівчинка.... Його борода лоскотала її повіки.

Тепла грязюка забризкала її голі литки і гучно хлюпала під ногами. Сьогодні вночі Ауста викупається в росі. Вона немовби вперше відчула своє тіло. В річкових заводях стояли чаплі і вклонялися їй. Жодний птах на болотах не буває такий чемний під Івана Купала, як чапля. Пробило дванадцятку, вже повернуло на першу годину. Весняна ніч панує в долині, як юна красуня.

Спуститися їй чи не спуститися? Ауста не поспішає, крадеться навшпиньках — і ось уже день. Білий туман під-

німається з болота, пливе по схилу і, наче серпанком, обгортає середину гори, скромно прикриваючи її лано. На дзеркальній поверхні озера вимальовується силует якоїсь химерної істоти, можливо водяника.

Улоговина біля самої річки — сюди й веде слід двох невпевнених ніжок по росі. Птахи на якийсь час замовкли. Ауста сидить на березі і прислухається. Вона скидає з себе зношене буденне плаття — під цим небом, що може стерти спогад про зимовий морок цілого життя, під небом ночі Івана Купала. Юна богиня цієї ночі, вже освітлюваної сонцем, бездоганна у своїй напівдитячій наготі. Немає в житті нічого прекраснішого за ніч напередодні того, що має ще здійснитися, за ніч і її росу. Тіло і душа зливаються в одно, і це єдине чисте у своїх бажаннях. Ауста вимила голову в річці і старанно причесалася; ноги спустила в воду, пальці загрузли в піщане дно. Химерні водяні птахи плавають навколо неї, описуючи якісь круги, вони ввічливо повертаються до неї, коли вона найменше цього чекає, і низько вклоняються. Ніхто в усьому світі не вклоняється так шанобливо.

Дівчина змерзла і пробігла берегом, слід її петляв, як петляють вулиці в столицях світу. Вся вона була безтілесно-легенька, вона ніби виникла з роси, як сам туман; дивна це була пляма на зеленому вологому ландшафті сонячної ночі. Трохи пробігши, вона зігрілася.

Прокинулися пташки, і небо засяяло всім багатством своїх барв. Через годину сонце западає в росинках, на ротиках, і роса зникне на осонні — священна роса Івана Купала.

З першими сонячними променями Б'яртур схоплюється з постелі, бере велику пучку тютюну і починає одягатися. Невже Ауста Соулліля проспала в цей великий день? Ні, цього вже не буде! Вона встала, протираючи очі, щоб розвіяти видіння безсонної ночі. Вона дивиться на батька, поки він одягається. Б'яртур пішов по коня, а Ауста виїняла свою нову білизну і одягла її на чисте тіло, яке вона сьогодні вперше викупала, яке вона вперше відкрила, наче воно щойно було їй дане; потім одягла спідницю, нові вовняні панчохи, взулася в черевики з овечої шкіри. Нарешті, вона одягла красиве плаття, пам'ять про матір. Вона металася по кімнаті, і серце у неї дуже билосся від тривоги і гарячки. Мачуха варила кофе. Бабуся теж підвелася з постелі, — як звичайно, вона засунула вказівний палець в рот.

— Не забудь фуфайки, бідолохо. А що, коли погода зміниться? В такій одежині вимокнеш.

Як це схоже на бабусю. Наче Аусті могло спасти на думку показатися на люди в такому ганчір'ї, подертому і брудному!

— Не встигнеш оглянутися, як лине дощ.

— На небі немає ні хмаринки,— сказала Ауста.

— Не довіряйся хорошій погоді. Потім схаменешся, та буде пізно.

Але в ясний ранок віриться у все хороше. Сонце сяє над зеленою долиною, і сині гори мрійливо й безтурботно стоять у синьому небі, як діти в багатому домі, сяючі і щасливі, наче ніяка тінь не впаде на це спокійне сонце на глибокому вічному небі. Витягти в такий ранок стару зношену фуфайку для захисту від негоди — те саме, що дозволити поганій думці покрастися в душу. І Ауста попрощалася із своєю буркотливою бабусею.

І ось вона вирушає в дорогу, в широкий світ, разом з батьком. Стара Блесі тягне віз із вівною. Коли вийшли на дорогу, батько дозволив Аусті сісти на мішки; сам він ішов попереду й вів коняку. Був чудовий ранок. Ніколи ще Ауста не чекала так багато від нового дня, вона неначе вирвалася на волю. Перед нею відкривалися все нові простори, і думалося, що сірі будні її життя залишилися позаду. Ніколи ще весняний вітер не лоскотав їй ніздрі такою свіжою, пахучою прохолодою, ніколи спів птахів не здавався таким далеким, навіть луна звучала по-новому і голоси начебто були інакшими. Птахи, й ті були не такі, як у долині, вони співали для іншого світу. Горби обабіч дороги змінили свою форму, та й покрив їхній був уже не той. Змінились обриси гір, а давно знайомі гірські вершини відступали або розсипалися пасмом горбів. Струмки текли в іншому напрямі, ніж у долині, невідомі рослини, ховаючись у улоговинах, обвівали незнайомим ароматом недосвідчену мандрівницю. Аусту немилосердно трясло і підкидало на возі,— дорога була погана, але вона жадібно, всіма почуттями вбирала в себе найменші подробиці цього дня і цієї подорожі; все навколишнє здавалося їй таким самим новим, як у перший ранок після створення світу.

Вони піднімалися звивистою дорогою по зарослих вересом схилах, і на кожному гребені їх зустрічали небачені раніше птахи, що проводжали їх дзвінкими піснями до дальшого гребеня. І так вони дісталися до самого пустиря.



Був полудень. Росливість ставала біднішою, подув холодний вітер. Перед молодою дівчиною розкинувся пустир, одноманітний і сірий. Птахи траплялися дедалі рідше, струмків не видно було. Десь далеко блищало біле озеро. Хвилями йшли глинисті, голі, немов чисто виметені вітром, косогори з купами каміння і плямами зелені — моху або іншої бідної рослинності. Тут лежали, гріючись на сонці і пережовуючи травичку, вівці та ягнята; вони тікали, побачивши подорожніх. Дівчина злізла з візка і, щоб зігрітися, йшла поряд з батьком у своєму широкому строкатому платті. Холодна самотність пустиря охопила обох подорожніх, і вони мовчали. Почуття Аусту притупилося від монотонних повторень ландшафту, вона зголодніла і перестала помічати невідоме і радіти йому.

Дівчина все сподівалася, що на дальшому повороті її чекає якась зміна, новий краєвид—тимчасом без кінця мелькало все одно й те саме, біле озеро давно залишилося десь позаду. Ауста втомилася чекати чогось особливого. Раптом дорога повела вниз, краєм глибокої ущелини, на дні якої текла річка. Дівчина подивилася на схід через ущелину, сподіваючись побачити ще один гребінь. Але вона нічого не побачила, наче світ на її очах провалився і замість нього залишилося тільки продовження бездонного неба, але вже якогось нового, синього відтінку. Чи, може, небо на горизонті спирається на сяючу стіну з синьо-зеленого скла? Ця нова синява під небом, здавалося, вмещала в собі всі таємниці далини. На хвилину Ауста зупинилась, захоплена цим безмежним простором. Їй здалося, що вона дійшла аж до кінця світу.

— Батьку,— спитала вона нерішуче.— Де ми?

— Ми дійшли до східного краю пустиря. А це море.

— Море,— прошепотіла приголомшена Ауста, не відриваючи погляду від синьої пелени, що розстилалася на сході. По тілу її поповзло крижане тремтіння, захоплення від думки, що їй дано таке щастя, і вона стоїть на східному краю пустиря й дивиться туди, де закінчується земля і починається океан. Світовий океан.

— А на тому боці немає нічого? — запитує вона, на рещті.

— Там чужі країни,— відповідає Б'яртур, гордий з того, що може пояснити незрозумілі для неї подробиці цієї картини.— Країни і королівства, про які написано в книгах.

— Так,— шепоче вона захоплено.

Тільки згодом Ауста зрозуміла, яке дурне поставила запитання: адже їй треба було знати, що саме по цьому морю плавали, завойовуючи собі славу, юні герої, про яких пишуть у книжках, і що далеко-далеко за цим морем лежить казкова країна. Їй пощастило побачити море, яке омиває чарівні країни. Це море — шлях до чудесного і неймовірного. А коли вони розташувались відпочити на самій вершині схилу, на східному боці, вона вже забула про голод і все дивилася на море, зацікавившись від захоплення перед цим чудом. Ніколи вона не могла собі уявити, щоб море було таким безкраїм.

На схід пустир знижувався ще стрімкіше. Незабаром замалькали дахи міста і темнокоричньові городи з прямими, як стріли, доріжками між грядками. Місто уявлялося Аусті чимось незвичайним, але вона ніяк не могла уявити собі, щоб так багато будинків — нарядних будинків, як, наприклад, чудовий будинок на Утіредсмірі, — могли вистроїтися рядком на невеликому відрізку вулиці. Запах диму, що піднімався з цих будинків, здавався їй майже ароматним — не те, що чад і сморід від поганого торфу в Літній оселі. Трохи згодом вони порівнялися з першими будинками, що тулилися по схилу, і їм назустріч почали траплятися подорожні — хто йшов пішки, хто їхав на возі, хто верхи на коні. Серед прохожих було кілька нарядно одягнених молодих людей, з цигаркою в зубах, при галстусі й комірці — і це в будній день! Мабуть, це великі веселуни: дивлячись на неї, вони вибухають сміхом і тут-таки, пройшовши кілька кроків, забувають про неї.

— Хто ці молоді люди? — запитала вона.

Але її батько зовсім не був захоплений ними.

— Жевжики, тільки й знають, що цигарки смоктати.

Вони вийшли на забруковану вулицю, обабіч якої стояли будинки із завісками й квітами на вікнах. «Чого тільки не росте на світі», подумала Ауста. Ось ідуть під руку дві молоді дівчини, обидві в зашнурованих черевиках і пальтах, одна в червоному, друга в синьому капелюшку, і такі чепурухи, що здалеку вона признала одну з них за Одур з Мірі; а коли вони підійшли ближче, їй здалося, що й друга точнісінько як Одур. І Ауста зовсім заплуталася.

Це були дві звичайні міські дівчини; проходячи мимо, вони захихикали. Мабуть, тут, у Фіорді, сміх і веселощі — звичайна річ.

Але батько навіть не звернув на них уваги.

— Дівчата? — перепитав він. — Які-небудь безсоромниці, з тих, що байдикують і висять на шиї у своїх батьків.

Будинки скупчувалися все тісніше, між ними вже не залишалося місця навіть для подвір'я — хіба що для миршавого городика; про вигін і говорити нічого. На вулиці юрмилися місцеві жителі і приїжджі, в'ючні коні й екіпажі, на воді виднілися судна. Ауста втомилася запитувати — стільки нового вона бачила. Голова в неї йшла обертом, вона ніби уві сні линула кудись. Всюди сновигали незнайомі люди, вони навіть не віталися одно з одним. Вона не встигла опам'ятатися, як уже стояла поруч з батьком біля прилавка в магазині Бруні; перед нею розкладені всі товари, які створює світова культура, — білосніжні, як крила ангела, панчохи, з півсотні дощових плащів; чашки з опуклими квітами, керосинки, жувальний тютюн. За прилавком стояли добре одягнені, показні чоловіки, вони щось записували і показували покупцям золоті ланцюжки. Ауста зовсім розгубилася, вона стояла в своєму занадто широкому платті, спущених панчохах, брудних черевиках і дивилася кудись у простір, приголомшена всією цією розкішшю. До них підійшов комірник, люб'язний і поважний; він зважив вовну Б'яртура у так званому під'їзді і двічі глянув на Аусту.

— А я й не знав, що у Б'яртура є дочка, майже відданиця. Мабуть, якраз може підійти моему Мангі, — сказав він.

Але Б'яртур відповів, що про це ще рано говорити: дівчинка буде конфірмуватися не раніше ніж наступної весни, — просто вона така висока на зріст. Від цих несподіваних натяків дівчинка з долини вся зашарілася; вона була вдячна батькові за те, що він звів розмову на її зріст і худобу. Ауста ще не знала, що в місті люди часто говорять таке, що в долині вважали б необдуманим.

Потім Ауста зайшла разом з батьком в контору до самого купця. Вона завжди вважала, що купця звать Бруні, але тепер виявилось, що купець має ще більш дивне ім'я — Тулініус Йенсен. Вона так зніяковіла, наче її покликали до олтаря редсмівської церкви під час служби. Але на батька все це не справляло ніякого враження. Він взагалі ні з чого не дивувався, — навіть тоді, коли Тулініус Йенсен обійняв його, він не виявив ані найменшого подиву. Ні, мабуть, обійми великих людей батькові не новина.

— Радий бачити добрих, вірних друзів у такі тяжкі часи, коли дружба стала рідкістю. Ти, звичайно, чув про збори?

— Дещо чув,— сказав Б'яртур.— Дійшла й до мене чутка про всі затії із спілками. Весною у мене в Літній оселі навіть побували в зв'язку з цим гості. Але я досі додержуюся звичаю жити власним розумом, а не чужими вказівками, хоч би й редсмівськими.

— І добре робиш. Уповноважений Інгоулф Арнарсон Йоунсон став свого роду начальством в цьому так званому споживчому товаристві. Кілька днів тому пароплав доставив першу партію поганих товарів, і всі селяни, які тільки могли розрахуватися зі мною, кинулись до них. Але побачимо, що вони заспівають через кілька років, коли почнуть розподіляти борги багачів між маленькими людьми і накладуть арешт на їх землю. Отак було торік з членами споживчого товариства в Раппсвіку.

— Не знаю,— сказав Б'яртур.— На чужі прибутки я не зазіхаю і не хочу відповідати за чужі збитки.

Купець твердив, що від споживчих товариств народів ніякої користі не буде, самий розор, як і від інших монополістичних товариств, які для того тільки й існують, щоб убивати ініціативу окремих осіб, їхню свободу і самостійність.

— Зате моя крамниця для тебе завжди відкрита з усім тим, що в ній є, дорогий Б'яртур. До речі, дочка у тебе виросла гарнесенька.

— Та ні, вона ще маленька, навіть не конфімувалася. Але вона в мене розумниця. Вміє читати. Знає старовинні саги. Скажи, що таке «Древо щита», маленька Соула. Покажи свої знання.

— За це хвалю,— сказав купець, коли дівчинка пояснила, що таке «Древо щита».— В наш час мало хто серед молоді знає «Едду»<sup>1</sup>. Я розповім про це своїй маленькій Сванвіті. Адже вона читає тільки по-датському.

— Хм, по-датському,— сказав Б'яртур без особливого захоплення.— Може, це добре для великих людей, але у нас в долині народ більше довіряє старовинним поетам, покійному Магнусу Магнусону з магнусових лісів. В Ісландії більше таких не народиться. Правильно сказав старий:

---

<sup>1</sup> «Едда» — ісландський збірник міфологічних і героїчних пісень, що виникли в X і XII століттях.

Вітєватий вчений стиль,  
Та що ж, коли на смак він прісний.  
Для мене ж краще не знайти  
Народної простої пісні.

Нехай купець послухає вступ до його кращої поеми, Соула, маленька моя.

Ауста зараз же слухняно почала читати дванадцятую пісню з поеми про Берноута. Низько опустивши голову, червоніючи по саме волосся і задихаючись, вона так швидко пробелькотала її, що неможливо було навіть розібрати окремі слова. Дійшовши до середини, вона переплутала порядок рядків, у неї перехопило подих, вона все більше хвилювалася, поки їй зовсім не відібрало мову; і їй хотілося провалитися крізь землю.

— Чудово,— сказав купець.— Прекрасно! Оце я називаю майстерністю! — І врятував її тим, що простягнув їй, щоб утішити, обидві руки.

Він певний, що вона буде надзвичайно обдарованою дівчиною. Йому хочеться подарувати їй з цієї нагоди блискучу монетку в десять ере — хай купить собі гарну носову хусточку. Мабуть, усі великі люди люблять дарувати носові хусточки. Потім він відчинив двері і чемно випровадив гостей з крамниці, яку він тільки що віддав у їх розпорядження з усім, що в ній було. Решту дня вони бігали по місту, робили покупки. Ауста купила собі першу носову хусточку, на ній були набиті у вигляді кайми квіти; і не тільки хусточку, а й разок небесноголубого намиста,— вона зразу ж наділа його на шию, щоб бути схожою на міську дівчину; носову хусточку вона тримала в руці, бо кишені в неї не було.

Але й це ще не все.

— Я пригадую, що одного разу зимою пообіцяв купити тобі сагу про Ервара Одда,— сказав батько, і вони пішли в книжкову крамницю.

Книгопродавець був старий, ледве тримався на ногах; він так-сяк шкутильгав, спираючись на щіпок. І все-таки він славився тим, що йшов у ногу з часом. Його книжковий магазин містився в закутку, відгородженому на горіщі одного старого будинку, який ховався десь на задвірках, позаду інших будівель. Підніматися доводилось темними скрипучими сходами, яким, здавалося, кінця не буде. Старий був зайнятий тим, що варив собі на керосинці свіжу рибу. Пара сповнювала всю кімнату, і полиці, що осідали

під вагою книг, розпливалися і майже зникали, як скелі в тумані. Взявши цюпок, старий відійшов від каstrулі і привітався із своїми гостями.

— Чи можна купити тут книжку? — спитав Б'яртур.

— Можна, тільки не всяку, — відповів книгопродавець.

— Для моєї Соули, — сказав Б'яртур. — Дівчинка захопилася книжками, і я обіцяв їй взимку купити сагу про Ервара Одда. Я плачу готівкою.

— Бог з тобою, чоловіче, — сказав торговець. — Ми нуло вже більш як тридцять років відтоді, як я продав останній примірник цієї книги. В нинішні часи люди вже стоять на іншому ступені культури. Зате в мене є історія про «Золоті копальні Соломона», де розповідається про героя на ім'я Умслопогаас. Він був у своєму роді великою людиною, на мою думку, — не менш великою, ніж Ервар Одд.

— Щось не віриться, — сказав Б'яртур. — Це вже які-небудь новомодні дурниці. І ніхто не переконає мене, що хлопець, про якого ти говорив, може зрівнятися з Ерваром Оддом, який був на зріст з добрих дванадцять датських ліктів.

— Авжеж, старий, люди на місці не стоять, вони йдуть врівні з віком, а нам, книгопродавцям, аж ніяк не можна не зважати на це. Хіба ти не згодна, маленька фрекен, що треба встигати за своїм часом? Йди-но сюди, любя, і подивися цю сучасну літературу. Ось роман, відомий усьому світові, — про людину, яку вбили в кареті; ось вчена праця про аморальність папства — про те, як в середні віки погані люди, монахи й монахині, схилили одно одного до розпусного життя; тепер я покажу тобі книжку, майже нерозрізану, — це модна новинка, маленька фрекен. Може, це підійде вам?

Хоч торговець був уже старою людиною, Ауста все-таки червоніла по саме волосся, коли він величав її «фрекен». Навіть у найсміливіших своїх мріях вона не могла уявити собі, що хто-небудь так назве її. А ще менше вона могла подумати, що з нею говоритиме про літературу така людина, як цей старик. Та коли вона подивилась на титульний аркуш книги, що лежала зверху, у неї мало не зупинилося серце — така вона була вражена. Те дивне, важливе, неназване, про що ніхто не говорив їй, але про що вона неясно догадувалася, знайомлячись із баладами про вікінгів і спостерігаючи життя тварин, — про це були на-

писані цілі книги: «Таємниці кохання, добрі поради щодо взаємин між чоловіками й жінками».

«Взаємини? — подумала дівчина, тремтячи від страху, немовби чекаючи, що батько дасть їй ляпаса.— Як це зрозуміти? Взаємини між чоловіками й жінками... Хоч би батько не побачив заголовка». Рідко яка книга збуджувала таку цікавість у дівчини, і рідко коли дівчина так лякалася книги. Навіть якби тут нікого не було, вона нізащо не насмілилася б купити її. Але заголовок так її захопив, що, хоч вона швидко відвела очі і прикинулася, ніби не помітила книги, вона вже не звертала уваги на інші. Зрозуміло, батько теж побачив цю книгу і розсердився, як завжди в таких випадках.

— Гидкі любовні історії, які фабрикують на півдні, на згубу жінкам,— сказав він.

— Жінкам вони дуже подобаються,— відказав книгопродавець.— За останні п'ять років я продав тридцять примірників цієї книги, коли не більше. І досі на неї ще є попит. Самими вбивствами або наукою не відбудешся, людям хочеться читати про кохання. Високий на зріст був Ервар Одд, на цілих дванадцять ліктів, але кохання ліктями не виміряєш.

Як і слід було чекати, Б'яртур почав сперечатися з торговцем про дух сучасності і майстерність минулих століть. Ауста стояла зовсім розгублена, поки вода в каструлі з рибою не побігла через вінця. Відвідання книжкової крамниці закінчилося тим, що Б'яртур купив казку про принцесу Білосніжку і подарував її дочці.

— У нього, мабуть, десь із семеро незаконних дітей, судячи з того, чим він торгує,— сказав Б'яртур, коли вони благополучно спустилися темними скрипучими сходами, які вели до «Таємниць кохання».

Б'яртур, нахилившись уперед, незграбно й важко ступав, він не зник до рівної місцевості. Ауста йшла за ним слідом, намагаючись так само ступати, тоненька, несмілива, в занадто широкому строкатому платті, затиснувши хусточку в спітнілій руці, з намистом на шиї. Всі прохожі оглядалися на них.

Увечері вони пішли ночувати на заїжджий двір. Це була велика будівля, над горищем височіло ще одне горище, вкрите нефарбованою бляхою, а до дверей треба було підніматися сходами. Який це був дім! У ньому так галасували, що Ауста не могла собі навіть уявити подібного

крику, ревіння, гомону, грюкання дверима, стукання кухонним посудом, дівочого вереску, лайки, гавкання собак. Це, мабуть, і є мирський розгул.

Чого, видно, не буває в такому домі за один день! Найрізноманітніше життя виявлялося в цьому шумі, що збудив у приголомшеної дівчини сумне почуття самотності і власної нікчемності; їй здавалося, що вона стоїть немовби поза життям. Цей дім чимось нагадував їй книгу про «таємниці кохання», сповнену чар, але недоступну. Які щасливі ті, хто може жити тут, у цій спокусливій метушні життя, серед галасливих веселощів кухні! Вона почувала себе непотрібною, зайвою і сіла на ослоні, в кутку їдальні, не подаючи голосу і ні на що не нарікаючи; а батько почав розмову з іншими відвідувачами, переважно такими ж селянами, як і він,— про стан пасовиськ, про торгівлю, про глисти. Одно тільки втішало Аусту: ці селяни не дивилися на неї таким чудним поглядом, як поважні міські жителі. Багато хто й зовсім не глянув на дівчину. Вона втомилася і зголодніла, очманіла від різноманітних вражень цього довгого дня. У неї навіть не було сил поправити плетену устілку, що вилазила з черевика; вона дивилася в одну точку, затиснувши в руці зібгану, брудну хусточку. Але ось до кімнати зайшла висока дівчина, гарна, рум'яна, блакитноока і пишногруда. От на ній не висіло б барвисте плаття Аусті! На диво спокійно випливала вона з шуму і гомону кухні, несучи величезне паруюче блюдо свіжої риби, і запросила всіх до столу. Худенька Ауста Соулліля наважилася глянути на неї тільки скоса. Дівчина була така ж метка, як і гарна. Вона невимушено спитала Аусту, чия вона дочка, і посадила її поряд з батьком. Вона стежила за тим, щоб кожний одержав належну порцію.

Взявшись до риби, крикливі постояльці втихомирилися.

Язика знову розв'язалися тільки перед сном. Знову заговорили про торгівлю і глистів. Прийшли нові нічліжники; вони дуже дивно поводитися — ні з того ні з сього співали і спотикалися на рівній підлозі, здавалося, що вони вивалялися в грязюці. Пахло від них чимось кислим, схожим на дріжджі, очі у них були запалені. Ауста злякалась: їй здалося, що вони якось чудно дивляться на неї, до того ж вони поривалися обняти її. Батько сказав, щоб вона не лякалася,— це просто п'яні. А вони й далі чіплялися до неї, запитуючи, у кого ж це така молоденька, гар-



ленька жінка. Б'яртур сердито відповів, щоб вони дали дитині спокій, їй лише тринадцять років і вона навіть ще не конфірмована. Чоловіки присягались, що їй уже, чорт забирай, час заміж. Одного з них вирвало просто на підлогу. Ніхто не розсердився на цих диваків, і суперечка про торгівлю тривала, немов нічого не сталося. Думки, як це завжди буває, поділилися: одні хвалили тих, хто рятував селян від купців, а інші — самих купців, хоч вони завдавали селянам шкоди. Твердили, що народ повинен заснувати споживчі товариства, як це зробили селяни в Тінгее вже понад тридцять років тому. Аусті здавалося, що вони надто вже нападають на купців, називаючи їх кровопивцями і злодіями, — адже не дарма її батько захищає купця. Але вона не могла зрозуміти, чому її батько так погано говорить про Інгоулфа Арнарсона; це ж той красунь і добряк, який так привітно поздоровкався з нею цієї весни. А староста, батько уповноваженого, двічі дарував їй по дві крони — так просто, ні за що. Їй хотілося б, щоб батько перестав ворогувати з сином старости, — адже у нього на обличчі світиться благородство, і він ладен усе зробити для селян.

Суперечка ставала дедалі запеклішою, а Ауста під кінець перестала розуміти, кого ж їй менше любити — купця чи уповноваженого споживчого товариства; вона старалася триматися якнайближче до батька. Один з хуторян запевняв, що купці не тільки злодії, а й убивці. Він знав чимало прикладів, коли люди терпіли жорстокі нестатки тому, що Бруні відмовився відкрити їм кредит. Він міг би назвати на ім'я людей, які з ласки купця померли голодною смертю тільки за останні роки. Зате споживче товариство — це торговельне підприємство самих селян, там навіть бідняки можуть бути певні, що їх не обберуть і не заморять. А інший доводив, що споживчим товариством заправляють уже не бідні селяни, як це було спочатку, в Тінгее — тепер його прибрали до рук багатії, от саме тому староста з Мірі так і розпинається за споживче товариство. Невже знайдеться такий простак, який повірив би, що він піклується про бідних селян? Ні, вся суть у тому, що він сам мало не збанкрутував, його крамниця у Віку занепадала, споживче товариство відбило у нього покупців, — от він і вирішив узяти своє — нажитись на Фіорді. Ні, селянинові від споживчого товариства користі буде не більше, ніж було свого часу від купця. Так само його душитимуть

борги. А тут ще монополія... Хіба ви не читаете газет, хай вам абищо?!

— Я нікому не винен,— сказав Б'яртур з Літньої оселі.

Але обидва селяни, що сперечалися, залізли в борги. У них, звичайно, були корови, а коли корова є, без боргів не обійтись. На таку самостійну людину, як Б'яртур, що ні в кого не брав на борг, вони уваги не звернули: адже сперечалися лише про те, у кого краще бути в боргу; і пристрасті розгорялися дедалі сильніше. Нарешті, один із сперечальників сказав, що нічого чекати розумних думок від чоловіка, коли він навіть нездатний виконувати свій обов'язок перед дружиною; а другий, закликаючи у свідки всіх присутніх, заявив, що жінка першого обманює чоловіка з наймитом уже двадцять років і він навіть не є батьком власних дітей.

— Ну, годі говорити капості,— перервав їх Б'яртур,— ви б хоч дитини посоромились.— Проте сама Ауста нічого непристойного в цьому не бачила і нітрохи не цікавилася тим, чиї це були діти. Б'яртуру відповіли, що тут не дитячий садок, і якого біса він тут взагалі розташувався з дівчинкою серед дорослих чоловіків,— вони ж розмовляють про серйозні справи. Слово за словом, дійшло до точних визначень місця й часу, коли така-то зрадила чоловіка з отаким-то: «на ній ще того дня були червоні панталони». Тут уже слів стало недосить, доводилося перейти до зуботичин. Ти сказав «червоні панталони»? Ну, то ось, маеш,— нехай у тебе буде червоний ніс і синяк під оком. Тепер Ауста Соулліля зрозуміла, що тут справді йшлося про серйозні справи. Купи трупів, про які розповідалося в сагах, блідли перед картиною, яку вона бачила тепер,— бійкою на заїжджому дворі через пару червоних панталон. Значить, справді існують погані люди. Забіяк старалися розборонити, навіть Б'яртур взяв у цьому участь. І справа кінчилася загальним побоїщем — всі борсалися на підлозі серед кімнати. Аусті здавалося, що всі б'ють один одного, що її батька вб'ють, вона скрикнула і голосно заплакала. Вся купа людей, що билися, повільно рухалась. Під кінець двох ворогів, які почали бійку, вдалося розборонити і виставити на свіже повітря; їх почали мирити і пригощати тютюном. Б'яртур та інші повернулися в кімнату; але дівчинка вся тремтіла від плачу, хоч як заспокоював її батько.

— Батьку,— схлипувала вона.— Я хочу додому! Любий батьку, відпусти мене додому!

Але він просив свою маленьку доньку не плакати.

Ці дурні тільки розважаються. Випили, от і гарячкують. Роздягайся і лягай спати. Ми зекономимо двадцять п'ять ере, якщо візьмемо тільки одну койку.

Койки були припасовані до стінки в два поверхи. Дівчина вилізла на одну з нижніх, зняла строкате плаття, але скинути нижню спідницю не наважилась.

Миротворці все ще обговорювали подробиці і причини бійки з усіх поглядів. По всій кімнаті почали перешіптуватися, наводити випадки подружніх зрад, згадувати факти, які, на загальну думку, переходять усякі межі. Ауста хоч і не прислухалася до шепотіння, але не спала. Вона ніяк не могла заспокоїтись і тремтіла,— адже події, змальовувані в поемах, сталися у неї на очах в такій непоетичній, непривабливій формі.

У неї відлягло од серця, коли вона побачила, що чоловіки збираються спати. Вони почали сякаться, розшнуровувати взуття, стягати штани. Батько теж сів на край койки; прочистив носа, розшнуровав взуття, скинув штани. Ауста нетерпляче стежила за всіма його рухами; їй здавалося, що він роздягається страшенно довго. Вона заспокоїлася тільки тоді, коли він ліг поруч з нею. Ніколи вона ще не відчувала такого палкого бажання, такої непереборної потреби пригорнутися до нього, як тепер, після цієї бійки. Вона не могла стримати тремтіння, що струшувало все її тіло; зуби в неї безупинно цокотали.

Чоловіки, за християнським звичаєм, побажали один одному на добраніч. Коли вони почали вкладатися, під ними заскрипіли койки.

— Посунься, дівчинко, тут чорт зна як тісно.— Ауста старалася притиснутись до самої стінки.— Ну, от, хороша моя, повернися до стінки— і спати.

І вона повернулася до стіни.

Але Аусті не спалося. Стіна холодна — чи не тому її трясє? Перина надто вузька, і батько майже всю її натягнув на себе; тепло, що йде від нього, гріє їй тільки спину. Її всю морозило. Чоловіки скоро поснули, захропли, але Аусті не давав спати холод, що йшов від стіни. Час минав. Вона все ще не спала. Нарешті, вона розплющила очі. Вікна завішані, в кімнаті півтемрява. Мабуть, уже далеко за північ. Її коліна стирчали з-під перини, і їй здавалося, що крізь щілини в перегородці дме. Батько навіть не сказав їй добраніч, а він же знав, яка вона була налякана.

Навколо хропли чужі чоловіки — у великому таємничому будинку, у великому світі,— в тому світі, який вона так прагнула побачити, що навіть не могла заснути напередодні. Тепер, опинившись у цьому світі, вона раптом злякалася його,— так злякалась, що від страху не могла спати. Вона була оточена лихими людьми, у яких дружини носять червоні панталони. Як же вона може спати тут сама, в цьому чужому, незрозумілому світі?

Сама? Ні, ні, ні, вона не сама. Поки батько з нею, вона ніколи, ніколи не буде самотня,— хай навіть він забув побажати їй доброї ночі. Аби він лежав поряд з нею, живий. Любий батьку, батьку, любий батьку, твоя маленька Ауста тут, поруч. Вона й сама не знала, чому їй раптом згадалася біла м'яка місцинка на його шиї, між бородою і коміром сорочки,— місцинка, від якої зникали всі страхи, як тільки вона притулялася до неї губами. І тому, що всі хропли, а лише вона не могла спати; тому, що її морозило і вона була така самотня, сумна й налякана в цьому світі і всетаки така щаслива тим, що батько лежить поруч,— він, сама безпека, він, який може все, все і нікому нічого не винен, якого ніколи нічим не здивуєш, який уміє відповідати на всі запитання, він, король Літньої оселі і поет,— вона почала повільно повертатися в постелі, так повільно, що не чути було ні найменшого скрипу, так повільно, що ніхто не помітив би, чи поворушилася вона,— потихеньку, ледве-ледве, потім зупиниться, потім ще трошечки. В домі стояла тиша, чути було тільки нічне хropіння, наче з іншого світу, і гомін птахів, що щебетали на вулиці, високо над великим містом; нарешті, вона зовсім повернулася до нього. Ні, вона не самотня в цьому світі, вона лежить з відкритими очима біля його сильних грудей; вона пересунула голову на подушці — і ось, заплющивши очі, уткнулася обличчям в його бороду й припала губами до його шиї,— це він голими руками бився з чудиськами тієї самої ночі, коли вона народилася.

Спочатку їй здавалося, що батько спить і нічого не помічає. Час минав. Вона прислухалася до його дихання і глухих сильних ударів серця. Але з його рухів, надто тихих і обережних, вона зрозуміла, що він не спить. Їй стало соромно. Хоч би тільки він не встав і не вдарив її за те, що вона наважилася повернутись,— адже він наказав їй лежати обличчям до стіни. В своїй безпорадності вона пригорнулася до нього ще міцніше. Минув ще якийсь час. Їх серця

швидко відстукували удари одно проти одного. Вона вже не ворушилася, прикидаючись, що спить, уткнувшись обличчям у його шию. Потроху, непомітно для неї, його рука присунулася до неї, мабуть не навмисне, він тільки трохи змінив положення. Гудзик від її панталон несподівано відстебнувся, і за мить Ауста відчула на собі його теплу сильну руку.

Вона ніколи ще не переживала нічого схожого. Весь її страх зник. Тремтіння, що струшувало тепер її тіло й душу, було зовсім інше, ніж раніш, і на губах з'явилося відчуття голоду, як у людини, що давно не їла і сідає за стіл, заставлений їжею. Але голод цей викликали в ній його рухи. Ніщо, ніщо не може перешкодити їй припасти до нього; і вона обома руками міцно обійняла його, захоплена несвідомим владним інстинктивним поривом, який на мить змусив її забути про все. Може, це і є невідома принада світу?

І тут — тут сталося те, чого вона ніколи не могла забути, що накинуло незгладиму тінь на її пробуджену молодість і переповнило келих мук, що випали їй! Саме в ту мить, коли вона забула про все, крім нього, він відштовхнув її і встав з постелі, швидко натягнув панчохи й штани; зав'язав черевики, одягнув куртку — і вийшов. Він зачинив за собою двері, вона чула його кроки в коридорі, вниз стукнули вхідні двері — він зник. Вона була одна-однісінька серед хрупких чоловіків, вона лежала в повному заціпенінні, без єдиної думки в голові. Але він не повернувся. Потроху в її душу почала закрадатись образа. Що вона зробила? Що трапилося? Вона нічого не розуміла, але неясно відчувала, що сталося щось страшне. В сто разів гірше за те, що було взимку, коли він дав їй ляпаса через незрозумілий уривок із саги, щось таке, чого він ніколи в житті не простить їй. Що вона йому зробила? І чому саме вона зробила це? Але як же вона могла підозрівати, що це страшне, незабутнє, ховається в невинному і зрозумілому бажанні припасти до його шиї? Що ж сталося з нею? «Любий мій батьку, що я тобі зробила? Невже я така погана?» Сльози потекли по її щоках, вона гірко заплакала і уткнулася обличчям у подушку, боячись розбудити цих хрупких чоловіків. Мабуть, батько поїхав додому і прожене її, якщо вона піде за ним.

Нарешті, сліз у неї не стало, вона сіла і озирнулася, сповнена відчаю. Так, він пішов. А вона лишилася, самотня і безпорадна, в цьому поганому світі. Хто тепер дасть їй

поїсти, коли вона зголодніє? Вона подумала, що, може, їй дозволять залишитись у батька Мангі — у комірника, який учора зважував вовну. Чи набратися сміливості і піти до самого купця. А чи не дасть їй притулку уповноважений, син Йоуна, який був до неї такий добрий весною? Нічого не вирішивши, вона у відчай встала, одягла своє плаття, черевики; вона помітила, що їй намісто порвалося і намістини розсипалися по постелі, — та чи не все одно, нащо їй намісто, коли батько покинув її. Життя її згублене, вона сама у всьому світі.

Ауста тихенько прокрасалась до дверей, вибралася в темний коридор і скоро опинилася за порогом. Світла весняна ніч стояла над безлюдним містом. Мрячив дощ, туман добрався до середини гірських схилів.

Ауста не знала, яка година. Мабуть, до ранку далеко — на вулицях ні душі. Морські птахи кричать на фіорді, — це не схоже на звичайний спів птахів. Ауста пішла навмання.

Вона не могла і увияти собі світ таким безлюдним, місто таким пустинним. Ані душі. Завіса холодного дощу висить над гравієм і будинками. Багато будинків похилилося, в багатьох вікнах повибивані шибки; фарба на залізних покрівлях облупилася, де-не-де з них позривало вітром цілі листи, дощ змив штукатурку з просмоленого паперу, і він висить на стінах клаптями. Всюди — на парканах; на частоколах — смердючі риб'ячі кістки і голови. На схилах мляво ремигають корови. Кіт перебіг вулицю і зник. Ні добре вбраних чоловіків, ні гарних жінок. Порожнеча і тиша...

Вона бреде невпевненою ходою, безпорадна, головною вулицею, в бік гори. Дощ мочив її волосся, плаття швидко промокло — але їй було все одно. Раптом крізь туман вирізнівся обрис чоловіка з конем. Підійшовши ближче, вона побачила, що це батько.

— Що ж це таке? Чому ти не спиш? — спитав він.

Вона похилила голову і відвернулася, не відповідаючи йому.

— Почекай тут, — сказав він, — я піду по віз.

Вона сіла на камінь. Дощ мочив її волосся й шию, пальці в неї задубіли, але вона все сиділа, млява, змерзла, голодна, сонна. Нарешті, в нічній тиші почувся гуркіт коліс: це наближався батько з запряженим конем.

— Можеш сісти, коли хочеш, — сказав він.

Але Ауста воліла йти пішки.

Батько повів коня на гору крутим звивистим шляхом. Дівчина йшла позаду. Дош дужчав. На самій горі він звис важкою густою завісою. Ауста давно вже наскрізь промочла, вода стікала з волосся на спину і на груди. Раптом вона згадала про свою носову хусточку, якій вона так раділа і яку їй так охоче подарували сильні світу цього. Де ж поділася носова хусточка маленької Аусті Соуллілі? Вона загубила її. Та це пусте. Їй все одно. Нічого їй не потрібно. Посковзнувшись на розмоклій дорозі, вона впала. Коли підвелася, плаття в неї було вимазане в грязюку і розірване.

— Хай кінь відпочине тут, на перевалі,— сказав батько.— Та й ми підкріпимося.

Вчорашнє неозоре море зникло за пеленою дощу і туману, та й уся низина з великим містом, що розкинулося на ній, зникла з очей. Попереду піднімалося пасмо горбів, гублячись у тумані. Шлях, який ще залишилося пройти, здавався холодним, нескінченним. Дівчина невесело думала про одноманітну і довгу, як вічність, низку днів, що чекали її.

Вони сіли на мокрий придорожній камінь. Батько повернувся до неї спиною. На колінах у нього лежала сумка з їжею. Він подав Аусті через плече черствий шматок хліба з рибою — залишки вчорашнього обіду. Дівчині не хотілося їсти, хоч зовсім ще недавно вона відчувала голод. Від дощу ця суха їжа стала ще менш смачною, і Ауста з огидою ковтала кожний шматок. Батько не говорив ні слова, і вони сиділи спиною одно до одного, а дощові краплини стукотіли по камінню. Ковтнувши кілька разів, вона відчула, як її занудило, встала і відійшла на кілька кроків. Її вирвало, спочатку насилу проковтнутою їжею, потім жовчю.

Позаду них лежав пустир.

### *Розділ тридцять третій*

## ТИРАНСТВО

Це літо залишилося пам'ятною віхою в історії хутора: Б'яртур уперше найняв робочу силу. Згодом, згадуючи про якусь подію, домашні Б'яртура говорили, що це було за стільки-то часу «до того літа, коли тут жила чортова

Фріда», або ж: «через такий-то час після того, як лиха година принесла сюди Фріду».

Хто ж така Фріда?

Найнята була Фріда так. Тепер, коли на хуторі завелася корова, потрібно було більше робочих рук, щоб запасти сіно на зиму. Точнісінько так само як Б'яртуру нав'язали корову, на чому наполягали редсмірівці, так і наймичку оселили в нього під їхнім же натиском,— звичайно, перш ніж погодитися, Б'яртур, не перебираючи висловів, виклав усе, що він думав про них. І в Літній оселі з'явилася Фріда.

Староста, у якого вистачило б розуму на ціле селище, зумів, звичайно, вибрати для Б'яртура таку наймичку, яка була б йому по грошах. Фріда давно вже одержувала допомогу від парафії. Це була препогана баба і така сварлива, що мало хто погоджувався держати її в себе. Вона весь час сварилася із своїми хазяями і найгірше говорила саме про тих, у кого в цей час служила. Вона вважала їх «голоотою», і це було близьке до істини. Думки свої вона звичайно висловлювала вголос. У неї було чимало всяких хвороб, і вона весь час вживала ліків, щоб підтримати своє здоров'я, а якщо вони закінчувались, лягала в ліжку,— вже цю розкіш, говорила Фріда, вона може дозволити собі. Спочатку ліки для неї купували у лікаря Фінсена, за рахунок парафії; зрештою старості це набридло; він вважав, що такі рахунки можуть розорити платників податків, і почав сам варити їй ліки. Він вважав себе знавцем в галузі медицини, особливо коли йшлося про утриманців парафії, і лікував їх безплатно. Виготовлені ним ліки були нестерпно гіркі; видаючи їх, староста завжди бурчав, але не скупився і давав Фріді цілий бутель, іноді навіть два зразу. Звичайно старій не платили за роботу грошима, хіба тільки в розпал гарячої пори, але цього літа староста зробив так, що Б'яртур дістав переважне право на її послуги і повинен був платити їй кілька крон на тиждень, з них половину — вовною.

Фріда вірила в якогось Ісупетруса і зверталася до нього в своїх молитвах. В Літній оселі, де людям майже не було про що говорити одному з одним, стара Фріда здавалася якимсь чужорідним тілом. У Б'яртура була звичка, коли він щось робив надворі, розмовляти з дружиною через двері, звертаючись немовби в повітря, не знати до кого. Невідомо, чи Фінна чула його, будучи в домі. То були за-



уваження про погоду, про домашню роботу або господарські розпорядження. Все це говорилося в безособовій формі і відповіді не потребувало. Старші хлопчики крадькома штовхали один одного за батьковою спиною; якщо Б'яртур це бачив, їм перепало, він не скупився на ляпаси і стусани. Сидіти без діла дітям не дозволялося.

— Хельгі, як тобі не соромно, дай спокій хлопчиківі.— Винним Б'яртур завжди вважав Хельгі, а «хлопчиком» називав Гвендура.

Бабуся сиділа і, похитуючись, щось бурмотіла, Ауста Соулліля дивилася запитливими очима, очима дорослої дівчини, наче крізь стіну або крізь небо. Вона, затаївши мрію в душі, ні з ким не ділилася своїми думками, як і Б'яртур, що тихенько складав вірші і потім, на подив усім, читав їх своїм гостям.

Раптом цей самостійний хутір, де всі трималися осібно і кожний таїв свої думки, залило шаленим потоком слів. Щось п'ятаюючи, прийшла на хутір із своїм клунком на спині Фріда; вона без угаву пробазікала весь день, поки не лягла спати з бабусею і Нонні. Ця балаканина лилася безупинно, як у негоду лється з-під покрівлі дощова вода. Згрібаючи сіно на галявині, вона розмовляла сама з собою. Хлопчики, підкравшись до неї, прислухалися. Стара теревенила про справи парафії, про ведення господарства на хуторі, судачила про те, хто з ким зраджує чоловіка або жінку, хто справжній батько незаконної дитини; лаяла багатих селян за те, що вони морять голодом овець, шановних жителів селища звивала злодіями, шельмувала старосту, пастора, навіть суддю, лаяла все начальство і багато що помічала там, де інші бачили тільки грузьке болото. Завжди був її верх, людей вона гудила позаочі. Мову свою вона звичайно пересипала прокльонами і найбільш обурювалася ганебним гнобленням людей, «тиранством». Це стало у неї нав'язливою ідеєю, і в своїх розмовах, уві сні і наяву, вона завжди поверталася до цієї теми, чи говорила сама з собою, чи з людьми, що випадково проходили полем, із собакою, вівцями або з невинними співунами-пташками. Вона жила в стані вічного і безнадійного протесту проти «тиранства». І тому в її погляді було щось зле, зухвале, визивне, як у тих страшних тварин непевної породи, яких часом бачиш уві сні: зовнішність їхню важко розглядіти, але близькість їх відчутна. Бабуся поверталася до Фріди згорбленою спиною і ще глибше замикалася в собі,

наче поринаючи у віковічне мовчання пустиря. Фінна час від часу лагідно докидала позбавлені змісту короткі слова. Хельгі слухав примружившись, з хитрою посмішкою і іноді ввечері ховав спідницю старої або крадькома кидав камінець їй у кашу. Б'яртур, якому добре від неї перепадало, ніколи не відповідав «клятій старій відьмі» і проходив повз неї із зневажливим виглядом, а Гвендур наслідував його в цьому, як і в усьому іншому. Але маленький Нонні, широко відкривши очі, прислухався до базікання старої і намагався пов'язати її слова до купи. Він часто ставав поблизу неї, щоб краще бачити, як вона ворушила язиком і губами, і захоплювався кількістю і силою слів, які вона викидала. Вона говорила з ним, як з дорослим чоловіком, не вибираючи ні слів, ні теми.

«Одного разу зимою, в сильну заметіль, біля вікна свого палацу сиділа королева і шила...» В ніч перед збиранням сіна Ауста Соулліля сиділа на камені, читаючи книгу. Так, сидячи біля порога, вона читала вже після півночі, а скінчивши, почала книгу спочатку. Коли вона прочитала її вдруге, вже сходило сонце. І вона довго дивилася на південь, через пустир, ще раз у думках переживаючи все, про що говорилося в казці. Знову й знову вона йшла слідами Білосніжки через сім гір, її рятував кухар, вона знайшла притулок у будинку карликів. На неї звалювалися всілякі нещастя, але під кінець прийшов прекрасний принц і повіз її в свою державу, в склянній труні. Ауста так гаряче співчувала маленькій Білосніжці, її прикростям і радощам, що на очі в неї наверталися сльози, груди здіймалися, — але не від гіркового, важкого почуття, а від солодкого хвилювання, яке буває, коли хочеться вмерти за хороше, прекрасне. Така близька і зрозуміла була Аусті казка, що крізь сльози вона бачила принца, як живого, бачила й себе в склянній труні. Слуги короля несли її, вони спіткнулися, і шматочок яблука вискочив у неї з горла. Вона підвелася, подивилася на принца, і вони привітались одно з одним. Їй здалося, що вони знайомі давно-давно, споконвіку; і після всіх страждань, що випали Білосніжці, вона стала королевою. Вперше Ауста була вся захоплена чарівною силою поезії, яка показує нам людську долю так правдиво, з таким співчуттям і великою любов'ю до добра, що ми самі робимося кращими і починаємо ясніше розуміти життя: ми ві-

римо, ми сподіваємося, що добро переможе в житті кожної людини.

Б'яртур, найнявши робітницю, дотримувався своїх звичок селянина-одинака і, як раніш, багато працював; він, як завжди, вставав серед ночі, а слідом за ним піднімались його дорослі помічники Фінна і Фріда. Вони працювали до ранку натщесерце. Дітям дозволялося спати, поки не зварять кофе. Стара поралася біля печі. Будити онуків було не легкою справою і влітку і взимку; що це за діти, вона таких і не бачила; її примовлянь вони не чули, вона намагалася витягти їх з постелі силою,— але це було те саме, що тягти резинку: як тільки її кволі руки переставали торсати дітей, вони засинали ще міцніше. Їхні повіки були мов свинцем налиті. Нарешті, вони вилазили з постелі і починали одягатися, але очі в них знову заплющувались, діти наче втрачали рівновагу і знову падали на подушку. Частенько стара ляскала їх по обличчю мокрою ганчіркою, щоб вони, нарешті, підняли ці неслухняні повіки. Кожного ранку бабуся твердила, що з них ніколи нічого путнього не вийде.

Коли діти, нарешті, вставали, на них часом нападала така нудота, що вони не могли проковтнути ні кофе, ні кусня хліба. Тільки після годинної роботи у них з'являвся апетит, ласа їжа починала дразнити їхню уяву. Діти пленталися на болото з казанком кофе для дорослих, вони йшли непевною ходою, наче вівці, хворі на вертячку. Ноги погано слухалися їх, у колінах поколювало, все тіло ще ждало відпочинку. Як приємно було б упасти на землю між двома купинами, адже падати нікому не заборонено. Не біда, що ти змокнеш, що за мить треба зробити зусилля і підвестися,— зате побудеш хвилину в обіймах блаженного сну. Іноді дітям ставало так погано, що холодний піт виступав у них на лобі; іноді вони, зігнувшись, зупинялися на болоті: їх рвало, а піт застигав, як лід. Випите кофе виливалося назад, але вже не солодким, а гірким, і після цього рот сповнювався якоюсь рідиною. У дітей часто ранками боліли зуби, іноді навіть протягом усього дня; у роті і в носі вони відчували страшенно поганий смак і запах.

Старшим хлопчикам дали по косі, а Нонні допомагав жінкам згрібати траву, щоб вони не відставали від косарів. Діти працювали шістнадцять годин на день. Дві перерви для їжі і одна для кофе; після обіду короткий сон

під відкритим небом. У погожі дні, під сяючим сонцем, страшний, непосильний тягар праці забувався, і думки летіли вперед, знаходячи радість у мріях про майбутнє, вільніше життя, в іншому, кращому місці. Ці одвічні мрії облагороджували раба ще на світанку людства. В такі погожі дні здається, що й сонце на твоєму боці. Але цього літа, на жаль, було дуже мало хороших днів, коли діти, ритмічно змахуючи косами, переносилися в країну мрій. Літо було дощове! А коли вимокнеш до нитки на болотистому лузі, не легко забути дійсність і поринути у мрії. Дітям нічого було одягти, щоб захиститись від дощу, як не було в що вратися і в свята. Подерта фуфайка, сорочка з полотна або блаженського ситцю — ось і вся їхня одежа. В ці важкі часи не варто витратити вовну на будь-що, крім найбільш необхідного. У Б'яртура була шкіряна куртка, яку він одягав в урочистих випадках, наприклад, на збори вівцеводів або їдучи до міста восени. В усьому домі тільки ця річ і заслуговувала назви одежі. Б'яртур ніколи не одягав цієї куртки під час роботи, вона була лише символом його самостійності. Але іноді, коли дощ лив з самого ранку без будь-якої надії на просвіток, Б'яртур часом давав куртку дочці. Ауста брала її і кидала погляд на батька, не підводячи голови; от і все. Зате стара Фріда, хоч і була на утриманні парафії, мала власну товсту грубошерстну куртку, була в неї і парусинова спідниця. Цього літа дощ безнастанно поливав трьох маленьких беззахисних працівників і жінку, що пролежала взимку чотири місяці в ліжку. Кожне волокно їхнього дахміття наскрізь промокало, хустки і шапки в кожного перетворювалися на мокрий безформний жмут, волосся теж, вода струмками збігала по шиї і обличчю, закрашуючись у колір їх головних уборів, і текла по спині та грудях. Так вони годинами стояли в калюжах багнистої грязюки, в баговинні, — здавалося, що потоки води, які лилися з хмар, невичерпні. Мокра трава сумно хлюпала під косами, які ставали все важчими й важчими; час не посувався, наче і він прилипав до тіла, як промкла сорочка.

Літня гаряча пора; пташки мовчать, тільки кулик метушиться десь поблизу і розповідає свою дивну нескінченну казку: хи-хи-хи неслося над полем. Щасливі пташки — вода не проходить крізь їхнє м'яке густе пір'я. Навіть бавікання старої Фріди заглушалося шумом дощу. Годинами діти чули тільки бурчання у власних шлунках. Вони не

тільки вимокли, не тільки страшенно втомилися, а ще й були як звірі голодні і не мали ніяких надій на благодійне втручання ельфів.

— Еге ж, ніде не подінешся від «тиранства». Не так уже й важливо, що він убиває мене, цей диявол. Беру в свідки бога і людей, що я давно вже на смерть замучена, живу тільки з ласки парафії. Але я ще не докотилася до того, щоб залишатися без верхнього одягу, незважаючи на всі обмани, утиски й злидні. Запам'ятай мої слова, хлопчику, він так замучить твою бідну матір, що вона не доживе до майбутнього літа. Клятий тиран!

І так без кінця, одно й те саме.

Та й справді, не можна було заперечувати, що навіть серед літа мати часто хворіла і не могла працювати, а в дітей завжди з носа текло.

— Але я сама винна. З якої речі я погоджуюсь, щоб староста, ця бестія, кожного літа влаштовував мене у якихось вошивих злидарів, та до того ще й скупердяг, у яких навіть кофе не схоже на кофе. Що не день, жива чи мертва, жери солону зубатку або торішню солонину, від якої все нутро горить. А вже яка кисла — аж дух забиває! А попросити в неділю шматочок м'яса — Ісуспетрус! Це в них вважається гріхом, як-от убивство.

Тиранство — це слово було як краплина, що невпинно падає на камінь і потроху довбає його. І ці краплини без кінця-краю падали й падали на душу дітей.

— Та чи я їх не знаю, цих клятих злидарів! Я ж була їхньою рабою, їхньою підстилкою мало не півстоліття. Вперше, чи що, я бачу їх? Розтрусили останні крихти розуму і все ладні віддати ради хворих на вертячку овець. Чорта завжди можна впізнати по його копитах. Всі вони хочуть стати багатими, пихи у них більше, ніж треба: вони, звичайно, не перейшли на утримання парафії, вони, бачте, самостійні люди! Самостійність! Чула я, як же, цю пісеньку! Але де ж тут, я вас питаю, самостійність? Чи не в кишках у овець, коли вони дохнуть з голоду у хазяїв на руках? Знаю я їхнє багатство, хлопчику мій, — помні замість кофе і тухла варена риба! От Колумкіллі і висмоктує мозок з їхніх нещасних, замучених дітей, про яких вони нібито дбають.

Діти довго прислухалися до цього базікання, наче до одноманітної приказки, яка, коли її весь час повторювати, в зубах нав'язне. Батько говорив, що нічого звертати увагу

на слова різних недоумкуватих. Здавалося, що на пустирі з'явилась нова напасть — щось на зразок псалмів, тільки їх можна слухати без усякого благоговіння. А по неділях можна було строїти міни Фріди.

Діти звикли беззастережно визнавати батьків авторитет. Батько був найвищою владою на хуторі, від нього йшло все. В цьому маленькому світі він був непереборною долею. Вони не вважали його винуватцем усіх бід і напастей, його єдиновладдя з самого початку припиняло всяку їхню критику; ще менше вони могли дружно і наполегливо противитися його розпорядженням, і все-таки у хлопчиків давно вже назрівало неясне невдоволення і мовчазна неприязнь до батька; в цьому неабияку роль відіграла тривала хвороба матері і народження мертвих дітей, — в цьому вони підсвідомо звинувачували батька. Дух обурення ще не прокидався в них, проте, під цими нескінченними дощами, які не припинились і в серпні, базікання Фріди, нарешті, перестало їм здаватися якимсь лихом, вони зрозуміли, що в ньому є своя правда; в них зародилося зерно обурення проти холодних злив, проти невпинних потоків води, від яких старе лахміття прилипало до молодого тіла, які вбивали всяке почуття радості в їхній душі за довгий шістнадцятигодинний день, безнадійний і безпощадний. Для них було новим чути, що їхня тяжка доля, їхня кабала має якусь поясниму причину. В бездушному базіканні цієї старої відьми був справедливий протест проти тяжкого ярма життя. Це був голос, що кликав до боротьби за визволення, заклик до свободи прийшов у такому дивному вигляді на допомогу їхній підсвідомості. Хельгі чомусь уже не хотілося дражнити стару, кривлятися перед нею по неділях, і він почав не так швидко виконувати батькові накази. Якщо раніше він кривлявся за його спиною, то тепер одверто робив це при ньому. А маленький Нонні заявив, що знає, чому захворіла його мати: батько не хотів купити їй пальта.

Невже в цій пустелі не було жодного оазиса? Так, оазиси були: час їди — солоня риба, каша на воді і несвіжа кров'яна ковбаса. От і всі радощі життя. Корова ще не отелилася. Перший промінь надії спалахував, коли батько віддавав довгожданий наказ Аусті йти додому варити обід, — здавалося, що ця хвилина ніколи не настане. Хлопчики помітили, що чим частіше вони поглядали на батька, тим довше він відтягував жадану мить.

Нарешті, Ауста Соулліля вирушала додому готувати обід. Вона йшла швидким кроком,— адже й вона теж давно чекала, щоб батько дозволив їй перервати жорстоку повсякденну битву, відкинути граблі, піти додому і розпалити вогонь. Вогонь! Як тільки він розгорявся, Ауста знімала з себе мокре плаття і сушила його над плитою; іноді вона дозволяла собі відламати малесенький шматочок цукру і покласти його під язик. Опустивши в каструлю рибу, вона сідала погрітися біля вогню.

Нас не карай своїм судом,  
Хоч грішні ми перед тобою,  
Таж і Гоморра і Содом  
Не знали в пеклі супокою.  
Геену нам не вирікай,  
Для каяття ти час нам дай  
Ще тут, під стелею земною.

Бабуся, сидячи над плетивом і не піднімаючи очей, бурмотіла псалом. Дівчина не знала ні бога, ні його намірів, зате вона втішалася в ці хвилини, коли надворі лив дощ, почуттям безпеки і цілковитого спокою. Втома, важка мокра трава, багнисте болото, негода, сумні крики водяних птахів — усе це на мить забуде. Потроху каша в каструлі закипає, по кімнаті розноситься запах солоної риби; полу-м'я в плиті розгоряється все яскравіше.

А у хлопчиків на лузі коси давно вже затупилися, мускули обм'якли, як ганчірки; вони мляво і абияк б'ють косою по мокрій землі, від неї лише летять бризки і відскакують грудочки землі, в кращому разі — ламаються сухі билінки. «Ауста, мабуть, заснула на хуторі і забула про кашу».

Яке це було приємне видовище, коли вона з'являлася на краю вигону з казанком у руках!..

Обід на лузі. Як усяка справжня радість, і ця була особливо солодка в хвилини чекання. Меню було встановлено раз назавжди: солоня риба, житній хліб, кров'яна ковбаса і як приправа — нескінченний дощ, який щедро поливав цю їжу. Зате хазяїн Літньої оселі нікому не вклонявся і не піддавався ні на чий загравання, хоч і купець і уповноважений споживчого товариства за останні півроку наперебій старалися заручитись його прихильністю. Під дощем солоня риба пахла сильніше, і цей запах довго ще тримався,— здавалося, ним напахувалися і одяг і руки. І дітям ще більше хотілося їсти, коли вони вставали

з копиці, поївши. Яка б не була погода, Б'яртур після обіду відходив убік, лягав на стіг і зразу засинав. Повертаючись уві сні з боку на бік, він часто скочувався просто в калюжу і зразу ж прокидався. Це йому навіть подобалося; він вважав, що чоловікові слід поспати серед дня якихось кілька хвилин,— а заспавши, він завжди бував у поганому настрої. Жінки, попоївши, забивалися під стіг. Під стогом було вогко, і вони мерзли. Підвівшись із затерпими пальцями, з ломотою в ногах, вони знову бралися за свої граблі і коси. Б'яртур, слухаючи їхні нарікання на вогкість, завжди дивувався: що це за дурні жінки? Хіба їм не однаково — сухо чи мокро? І навіщо такі люди на світ народжуються!

— Неодмінно їм треба бути сухими,— от ще кляті примхи! Більше половини свого життя я мокнув під дощем, і нічого зі мною не сталося.

#### *Розділ тридцять четвертий*

### ВАЖЛИВІ ПОДІЇ

Одного разу, ввечері, коли сінокіс уже майже закінчився і дні стали коротші, косарі побачили, що косогородом—не стежкою, а відкритим полем—іде чоловік, ведучи на повіді в'ючного коня. Вің спускався до східного берега озера. Щось дивне було в цьому подорожньому. Мабуть, він не тутешній і, певне, не зовсім при своєму розумі. Може, за ним погоня? Чого він вештається тут, по чужій землі? Чи це не ельф? У всякому разі це не звичайна людина. Навіть Б'яртур перестав косити і, спершись на косу, проводжав поглядом перехожого, який не визнавав дороги. Що йому треба? Подорожній оглядав береги озера і саме озеро, навіть, здавалося, повітря над ним. Може, це іноземний вчений або земельний спекулянт з півдня? Надумав спекульнути чужою землею? Нарешті, подорожній зняв поклажу з коня і пустив його блукати по болоту, на схід від озера. Що за чортовиння!.. Потім він півколом обійшов озеро і попрямував до хуторян. Всі чекали нерухомо. Загадка. Таємниця. Що може бути більш незвичайним, ніж незнайомий на болотах! Діти навіть забули свою втому, а вони ж працювали вже п'ятнадцять годин.

Незнайомий не був схожий на інших людей. З непо-



критою головою, в коричньовій сорочці і в'язаній безрукавці, смуглявий, сухорлявий, трохи сутулий; обличчя в нього було тонке, чисто поголене, очі розумні. Іноземець він, чи що?

— Добрий вечір!

— Добрий вечір! — стримано відповіли йому.

А стара Фріда ривком схопила граблі, виказуючи цим свій протест.

— Вештаються тут! Прикотилися з чужих країв... Сиділи б у себе вдома... Чи вони вже там навели такий порядок, що можуть їздити?

— Хазяї Літньої оселі? — спитав незнайомий, підійшовши ближче.

— Як сказати, — не дуже привітно відповів Б'яртур і, піднявши косу, ступив кілька кроків назустріч гостеві. — Вважається, що це моя земля. Хто б ти не був, не розумію я, яка користь вештатися по чужій землі і щось розглядати.

Невідомий ні з ким не привітався за руку, як було заведено. Він зупинився за кілька кроків, озирнувся в каламутному світлі сутінок, спокійно вийняв з кишені люльку й тютюн.

— Чудова долина. Одна з найкрасивіших...

— Чудова?.. — перепитав Б'яртур. — Це вже зважаючи на те, чи гниє сіно, чи ні. Тебе хтось послав сюди?

Послав? Ні, його ніхто не посилав. Але дуже вже гарна ця долина, і він просить дозволу поставити свій намет отам, на східному березі озера.

— Так, моя земля тягнеться на півдні в глиб пустиря, на півночі до самих гір, на заході до половини перевалу і на сході до ярів. Вся низина моя.

Незнайомий якимось невиразно зауважив, що всю цю землю можна було б перетворити на суцільну ниву.

— Нива чи не нива, — відказав Б'яртур, — але земля моя, і я не хочу, щоб чужі люди тинялись по ній і сунули свого носа не в свої справи. От уже скоро чотирнадцять років, як я збудував цей хутір на руїнах, а з хазяїном Редсмірі я повністю розрахувався. Мені говорили, що тут раніше водився привид, але я не боюся ні привидів, ні людей... У мене хороші вівці.

Незнайомий зрозумів і схвально кивнув:

— Хороший почин для селянина-бідняка.

— Не знаю. Не буду хвалитися. Але одно вже вірно:

живеться мені не гірше, ніж іншим хуторянам тут у парадії. Скоріше навіть краще, ніж багатом. Я не заліз у борги, бо не підпускав дармоїдів до свого сина — аж до цієї зими, поки дехто не нав'язав мені худобину. Але, звичайно, у мене і в думці нема рівнятися з багатіями: мені тільки здається, що для себе я досить багатий, і тому нікому не дозволю втручатися в свої справи і не маю охоти вступати до різних спілок.

Незнайомий зразу пояснив, що коли він сказав «хороший почин», то зовсім не мав під цим на увазі, що всі хочуть стати великими землевласниками; та він і сам не збирається вести справи з багатьма селянами, — він воліє, щоб його гроші потрапили до рук малозаможного селянина.

Б'яртур вирішив, що людина носить з якимись новими торговельними планами. Тому він сказав гостеві, що вирішив вести торгівлю з одним лише купцем; в тяжкий час цей купець багатом допомагає продержатись. І хоч Йоун з Мірі збирає людей в споживче товариство і обіцяє прибуток на товарах у хороші роки, Б'яртур все-таки вважає, що більшу частину прибутку загібає він сам: адже в нього кожної осені буває триста п'ятдесят ягнят, а селянам, у яких всього по тридцять-сорок, перепадають крихти. А в погані роки? Якщо товариство прогорить, відповідати доведеться селянам, і не тільки за себе, а й за них. А щодо справи, друже...

Незнайомий поспішив пояснити Б'яртуру, що в нього навіть на думці не було псувати його хороші взаємини з купцем. Він просто любить поблукати в літній час з рушницею або вудкою.

— Почувши, що ти не цікавишся ні дичиною, ні лелею риби, я подумав, що, може, ти дозволиш мені порибалити тут, за плату, звичайно.

— Та тут і не водиться путньої риби, — сказав Б'яртур. — Розумним людям ніколи займатися такими дурницями; адже від того, що добудеш тут на болотах, байдуже, чи то птиця чи риба, для овець немає ніякої користі. Може, це годиться для овець багатих селян або їхніх синів. Я маю на увазі сина редсмівського старости, якого тепер величають уповноваженим, — то він на те й виховувався за релігією персів. Він тепер головний верховода у споживчому товаристві, яке збив разом з батьком, — все одно як мадам улаштувала тут спілку жінок, щоб нав'язувати ні в чому неповинним людям непотрібну їм худобу. Цей мо-

лодчик не може бачити ніякої живності, щоб не скрутити їй голову.

Стара Фріда із звичайною своєю безцеремонністю крикнула здаля:

— Як не соромно цим проклятим вошивим злидарям гудити тих, хто вищий за них! А самі душать усе і всіх, живе й мертве, крім хіба що вошей, які повзають по них.

Незнайомий випустив струмінь диму в її бік, не знаючи, яку позицію зайняти йому в цьому питанні.

— Не звертай уваги на цю чортову богаділку. Не вперше вона верзе всякі дурниці,— сказав Б'яртур, щоб уникнути будь-якого непорозуміння.

Незнайомий вирішив, що можна повторити тепер своє прохання.

— Ну гаразд, якщо ти не займаєшся земельною спекуляцією і не присланий сюди ніякою спілкою,— що ж, напинай собі намет на кілька днів. Тільки не дуже топчи мою траву. Але спекулянтів мені тут не треба, і членів усяких товариств теж. Я вважаю, що ті товариства нагибель маленьким людям. А земля моя непродажна. Я й моя сім'я живемо тут тихо й мирно, ради наших овець. Нам добре — якщо вівцям добре; і нам цього вистачає, поки у овець є все необхідне. Аби тільки закінчилася ця клята негода.

Коли незнайомому вдалося, нарешті, переконати Б'яртура в тому, що він не земельний спекулянт і не член спілки, почалися переговори. Це був звичайнісінький житель півдня, дачник,— з тих, що приїздять улітку відпочити і розважитись. Хтось йому сказав, що тут багато риби, а хто саме — він забув. Йому б хотілося побути тут кілька днів, він має все, йому нічого не треба. На доказ він вийняв бумажник з кредитками. Ціла купа справжніх грошей! Адже у жителів півдня під рукою банки; кажуть, що ці папірці вони вживають мало не у відхожому місці. Незважаючи на зневагу Б'яртура до грошей, ця товста пачка справила на нього враження, він навіть запропонував приїжджому допомогти поставити намет; але той відмовився: він і сам справиться з ним. Попрощався він так само недбало, як привітався, і пішов, залишивши після себе дивний запах і синій дим, який потроху розвіявся по луку в спокійному вечірньому повітрі. Приїжджий так мало говорив, так коротко привітався і в нього було так багато грошей, що від цього у всіх розгулялася фантазія. Така людина, такий

благородний пан, далекий, як казковий принц,— і раптом став сусідом мешканців хутора. Його близькість була, мов сяйво свята серед буднів, мов промінь сонця в непогожий день, немов яскрава пляма на вічно сірому фоні, вона підганяла заснулу думку, оживляла невеселе життя. Цієї ночі Аусті снилося, що шматочок яблука вискочив у неї з горла.

На другий день отелилася корова. Так, за одну добу на пустирі сталося дві великі події.

Бідолашна корова останніми тижнями дуже мучилася. І Фінна, яка знала й розуміла цей стан, нікому, крім себе, не довіряла випускати її вранці і заганяти ввечері. Ніхто, крім неї, не робив цього так дбайливо, ніхто не чекав так терпляче, поки корова протиснеться через вузькі двері хліва, чіпляючись боками об одвірки. Фінні не могло навіть спасти на думку вдарити корову хворостою, коли та важко брьохала по грязюці. Корова зупинялася, пихтячи і крекчучи, через кожні два-три кроки і поглядала на хазяйку, ворушила вухами, мукала. Вони розлучалися в уловині біля струмка.

Фінна, глядячи корові боки, говорила:

— Скоро у нас буде теля, з великою голівкою, з розчепіреними кволими ніжками... Нічого, все обійдеться. Ввечері ми побачимось. Спокійніше, спокійніше. Будемо думати одна про одну.

Потім Фінна йшла додому, а корова жувала, повільно рухаючи щелепами і морщачи ніс від задоволення, бо трава вздовж струмка була соковита, поживна.

Цього вечора Фінна не знайшла корови на звичайному місці. Їй це здалося дивним. Тим більше, що корова заспокоювалася в міру того, як наближався час отелення; вона вже давно не робила спроб утекти. Жінка йшла від горба до горба, далі й далі, до самої гори, і все кликала Букодлу. Нарешті, корова відповіла їй з маленької балки біля струмка. Вона промукала у відповідь тільки один раз, і Фінна зразу ж знайшла її. Корова отелилася.

Цього вечора Фінні було з нею дуже важко: корова не слухала хазяйки, весь час тупцювала навколо теляти, обнюхувала, облизувала його, тихенько мукаючи, і не помічала нікого й нічого навколо. Фінні все це було зрозуміле. Коли народжується маля, воно стає між матір'ю і всім тим, що вона любила раніше. Корова була захоплена щасливим почуттям материнства, яке заглушило в ній любов до людини; наче в цей день здійснились усі бажання

Букодли, їй уже нічого більше не потрібно було, і співчуття чужих здавалося зайвим. Фінні насилу вдалося загнати її додому.

Всі, крім Б'яртура, попрямували назустріч корові. Діти бігли попереду, їм не терпілося подивитись на сире, в крапочках, теля, схоже на матір. Це був бичок. Ауста Соулліля на знак привітання поцілувала його в опуклий лобик, а корова, тихо мукаючи, дивилася на неї. Цього вечора собака, хоч яка вона була дурна, ні разу не спробувала вкусити корову за задні ноги, навіть не загавкала на неї, — затиснувши хвоста між ногами, вона чемно відступила, коли корова намагалася кинутись на неї, і з повагою розглядала нове сімейство.

Стара бабуся пришкандибала, тримаючись ближче до стінки і спираючись на зламаний держак від граблів,—їй хотілося приголубити теля й корову. Навіть стара Фріда була м'якосердіша, ніж звичайно.

— Бідолашка,— сказала вона і додала:— Ісуспетрус!

Тут з дому вийшов Б'яртур.

— Он що,— сказав він.— Треба нагострити ніж!

— Так я й думала, проклятий убивця! — вигукнула стара Фріда.

Дружина тільки подивилася на нього благальним поглядом і, проходячи повз нього до дверей, сказала майже пошепки:

— Б'яртур, любий мій!

Корову прив'язали до стійла, а теля поклали поряд. Пізно ввечері, коли всі вже зібралися спати, а жінки розчулено говорили про отелення й теля і всі були щасливі, що на хуторі з'явилася молода істота, що все обійшлося благополучно і щиро раділи за корову, Б'яртур знову завів розмову про теля:

— Шкода, що мені до неділі ніколи буде відвезти тушу у Фіорд.

На другий день сім'я їла сир з молозива. Настали хороші дні. Варто було тепер подивитися на цю корову, що досі була такою самотньою. Як швидко і легко йшла вона ранками із своїм телям, що, спотикаючись, бігло поряд з нею. Корова вже не потребувала ні розради, ні ласки. Вона намагалася швидше втекти від дітей,— вони були закохані в бичка і без кінця смикали його. Корова безтурботно паслася разом з телям під горою і заходила дуже далеко. Здавалося, вона вже не залежить від людей. А раніше їй

таке потрібне було піклування Фінни. Тепер вона уникала людей. Вечорами, коли Фінна приходила за нею, Букодла дивилася на неї так, наче не впізнавала її, і Фінна зовсім не ображалася: вона добре знала, що таке материнська радість, як високо вона підносить над життям, все інше стає дрібним і незначним. Так, Фінні була зрозуміла ця радість. Хоч корова вечорами давала дуже мало молока, вона не говорила про це Б'яртуру, боячись, що він накаже замкнути теля на весь день; вона не могла помиритися з думкою, що корову після тривалої самотності позбавлять радості відчувати біля себе теля.

Недільний ранок. Неділями всі звичайно прокидалися пізно, крім Б'яртура, який взагалі не робив різниці між днями і в свято вставав так само рано й займався різною дрібною роботою та лагодженням. Цього ранку він просунав голову через люк і запитав, що трапилося, чи не перемерли тут всі.

— Он як, ти вже і по неділях гнобиш нас? — спитала стара Фріда.

— Телячі тельбухи лежать біля дверей, — сказав Б'яртур. — Коли хочете, щоб їх змило дощем, — справа, звичайно, ваша. Бо я сам їду з тушкою.

Того дня Фінна не могла навіть підвестися, вона повернулася обличчям до стінки, їй нездужалося. Стара Халбера, Фріда і діти повставали. Тельбухи теляти, ще теплі, лежали за порогом у кориті, а Б'яртур уже їхав болотом на схід верхи на старій Блесі; впоперек сідла лежала теляча тушка, призначена на печеню купцеві.

— Так він усіх вас переріже, — сказала стара Фріда і, голосно лаючись, почала прибирати тельбухи.

Діти стояли перед домом, засунувши пальця в рот; вони дивилися і слухали.

Теля Букодли... Вони пам'ятали його погляд — такий самий, як у всіх дітей. Воно дивилося на них, ще вчора стрибало тут, на вигоні, піднімаючи обидві передні ніжки, а потім обидві задні. У нього був круглий лоб, як у всіх телят; Ауста говорила, що воно трикольорове. Теля блукало вже по схилах, принюхувалося до чебрецю, а коли йшов дощ, ховалося під боком у матері.

Це була сумна неділя. Корова безперестану ревла в хліві. Спробували вигнати її в поле, але вона зразу повернулася і, ревучи, стояла біля порога; вона немовби благала тих, хто в домі. Гора відповідала на її ревіння глухою

луною. З великих очей корови падали великі сльози,— корови теж плачуть.

Цілий тиждень Фінна не наважувалася дивитись на Букодлу, і доїла її стара Фріда. Нема нічого безпощаднішого за людину. Як можуть виправдатися люди перед безсловесними тваринами? Перші дні завжди найтяжчі. І велика втіха, що злочин і горе згодом забуваються, так само як і любов.

*. Розділ тридцять п'ятий*

## ГІСТЬ

Дош не вщуає. Ауста Соуллілья готує обід. Знявши з себе мокре плаття, вона кладе його сохнути на гарячу плиту; від нього йде пара. Ауста, боса, в старій подертій спідниці, чистить рибу. В каструлі починають підніматись бульбашки.

Раптом знизу долинають кроки. Двері відчиняються, і хтось проходить через хлів. Чути, як потріскують сходи, як піднімають кришку люка. Ось показався чоловік, він оглянувся на всі боки; на ньому зюйдвестка, широке товсте пальто з коміром, пряжками, ремінцями, гудзиками і високі брезентові чоботи,— ніяка злива його не пройме; голубі очі дивляться ясно, привітно. Він здався Аусті дуже молодим. Гість привітався, дівчина не наважилася відповісти, вона завжди мовчки подавала руку,— але гість не простягнув їй руки. В своєму широкому товстому пальті він займав багато місця в їхній маленькій кімнаті, і Ауста боялася, щоб він не стукнувся головою об стелю. Стара теж не відповіла на його привітання, вона перестала плести і скоса дивилася на гостя. У нього в руках були дві в'язки — з форелями і з білощокими казарками.

— Свіжа провізія,— сказав він.— Для різноманітності.

Його білі зуби блищали, як перли, на мужньому засмаглому обличчі, а голос здався Аусті незвичайно дзвінким.

— Соула,— хрипко сказала стара.— Запропонуй гостеві сісти.

Але Ауста не насмілилася це зробити. Спідничка на ній така стара, руки у неї такі довгі, до ніг прилипла грязюка; її подерті панталони лежали на плиті і парували... Вона боялася глянути на гостя і навіть на форелі, що

мінилися всіма барвами. Він, мабуть, думає, що їм нічого їсти. Що ж сказати йому? Що сказав би батько?

— Давайте кинемо кілька форелей в каструлю,— сказав гість і взяв ножа. У нього була вузька смаглява рука, чиста, без мозолів, без синяків; ножем він орудував уміло і миттю очистив кілька форелей; молочко й ікру поклав у миску, а очищену рибу в каструлю.

— Прекрасна риба,— зауважив він.— Близько чотирьох фунтів.— І показав форелі бабусі.— Чудова риба.

— Так, так,— відповіла стара.— Може, й так, якщо хто звик до неї. Не можна вибирати їжу для інших на свій смак. Я не терплю свіжої риби, а вже та, що водиться в прісній воді, мені і зовсім не до смаку. Я завжди не терпіла свіжої їжі, дуже вона міцна. Від неї у мене навіть висип буває.

Але гість сказав, що навряд чи від цього може бути висип: свіжа їжа корисна для здоров'я.

— Звідки ви? — спитала стара.

— З півдня.

— Так я й думала. Бідолаха,— сказала вона з тим співчуттям, яке старі звичайно виявляють до людей, що приїхали здалеку.

Ауста Соуллілья тільки стояла й дивилася, як гість розбирає форель, які в нього спритні руки. Його рухи були скупі і впевнені, все робилося немовби само собою і водночас правильно. На щоді, зверненій до Аусті, помітний був наче відблиск посмішки, хоч він не посміхався. Гість був дуже гарний і предобрый. Він поклав форелі в каструлю, наповнивши її по вінця, потім попросив у неї сала. Аромат кип'ячої свіжої форелі сповнив кімнату. Велика це людина. Ніхто не дізнається, про що Ауста мріяла, відтоді як він з'явився в цих місцях.

Гість вийняв люльку, набив її і запалив. Розлився медовий запах таволги, тільки ще солодший, ще приємніший. В солодкому ароматі розкривається цілий світ. Після того як гість пішов, цей запах ще довго держався.

— До побачення,— сказав гість і зник; він закрив за собою надвірні двері.

Ауста швидко підійшла до вікна, щоб подивитися, як він біжить під дощем у своєму широкому плащі і зюйд-вестці. Ні, такій людині дощ не страшний. Яка легка у нього хода! Дівчина раптом відчула, що в неї запаморочилось у голові і забилося серце. Вона почекала біля



вікна, поки серце заспокоїлось і дощ угамував її хвилювання.

Аж тепер стара згадала, що вона хотіла спитати гостя про одну річ, якщо він прибув з півдня, та вона так ослабла, що вже нічого не може запам'ятати.

— А ти, Соула, посоромилася б — навіть не запропонувала кофе цьому бідоласі.

Але Ауста Соулліля не чула, що їй кажуть. Вона якось чудно почувала себе: з голими руками, з голими худими ногами, в старій спідничці — справжня потвора.

— Птиця? — спитав Б'яртур увечері, зневажливо дивлячись на в'язку, залишену гостем. — Ніхто ще не розжирів від стріляної птиці.

— Чи не зварити її? — спитала жінка.

— Я чула, що знатні люди їдять птицю, — сказала Халбера.

— Кажуть, що французи їдять навіть жаб, — сказав Б'яртур.

Він не доторкнувся до птиці, але все-таки, як видно, не сердився на гостя за рибу й птицю і наступної неділі вранці, після сніданку, сказав:

— Приймати від чужих подарунки, як жебраки, на це ви здатні, а от послати цьому нещасному хлопцеві краплину молока в неділю — тут уже вам розуму бракує.

Кінчилося тим, що Аусту Соуллілю відрядили з глечиком молока на східний край пустиря. З нею пішов маленький Нонні. Він вимив обличчя, руки й причесався. Очі Аусту — одно правильне, друге з косиною — здавалися дуже великими й дуже темними. Вона одягла туфлі з овечої шкіри і плаття своєї покійної матері, випране і полагоджене після поїздки в місто; воно зовсім полиняло і не дуже тішило око — жалюгідна ганчірка. Але, на щастя, сама Ауста повеселішала відтоді, як отелася корова. Це було помітно навіть з кольору її обличчя.

Брат і сестра з глечиком молока йшли болотом на схід. Ауста Соулліля хвилювалась і не говорила ні слова. Вже три дні як було сухо; ще не зовсім випогодилося, але більшу частину сіна все-таки встигли зібрати. Сьогодні навіть проглянуло сонце. Щоправда, трава на болоті потьмяніла і сонячне світло втратило той ніжноблакитний відтінок, у який його забарвлює весна. Сивки вже збиралися зграйками; бекас причаївся в траві, самотній, наче каючись у гріхах минулого життя, і раптом вилетів у Аусту з-під ніг,

так що вона мимоволі здригнулася з переляку. Не чути пісень,— тільки дзвенить пісня серця.

Навколо намету було порожньо. Брат і сестра зупинилися, збентежені. Вони не знали, як постукати в таке житло без дверей і навіть без одвірків? Та, нарешті, набралися сміливості і зазирали в намет. Приїжджий виліз із мішка, кошлатого всередині, і глянув на них сонними очима.

— Ви до мене?

— Ні,— сказала Ауста Соулліля і, поставивши біля намету глечик з молоком, схопила брата за руку й побігла.

— Гей! — крикнув він їм.— Що мені з цим робити?

— Це молоко,— сказав маленький Нонні на бігу.

— Стійте! — гукнув навздогін приїжджий.

І діти не наважились не послухатися,— зупинившись, вони подивилися на нього лякливо, як звірята.

— Та підійдіть-бо,— покликав він.

Але діти ніяк не наслідувались наблизитися,— вони тільки стояли й дивилися на нього. Чоловік зняв кришку з глечика, підніс його до рота і, обережно відпивши маленький ковток, витер губи рукою і сплюнув.

— Почекайте, ми будемо їсти печеню,— сказав він.

Діти ще постояли, дивлячись на нього, потім сіли рядком на горбок, не знаючи, що могло означати «печеня»,— вони чекали, що буде далі. А чоловік почав готувати їжу біля намету, босоногий, у штанях і сорочці. Діти стежили за ним здивованими очима.

Він гукнув їм, не дивлячись у їх бік.

— Можете підійти ближче, це зовсім безпечно.

Трохи згодом, коли він одвернувся, вони скористалися нагодою і підійшли ближче. Приїжджий сказав, що боятися їм нема чого, вони можуть зайти в намет, і старався не дивитися в їхній бік, щоб не налякати їх. Вони пішли за ним у намет — спочатку хлопчик, а потім дівчинка; обое прихилилися спиною до стояка. Ніколи в них ще не було такої пригоди. Пахло тютюном, фруктами, одеколоном. Ауста стежила за рухами коричньових, як кофе з вершками, рук: як вони розпалювали примус, клали масло на сковорідку. Він поклав трьох випотрошених качок, і незабаром аромат смаженого м'яса змішався з іншими запахами. На його м'якій смаглявій щоці помітно було відблиск посмішки. Ауста була дуже рада, що він не дивиться на них.

- Ви вмієте гратися? — спитав він, не піднімаючи очей.
- Ні, — відповіли діти.
- О-о, — здивувався він. — Чому ж ні?
- Завжди треба робити діло, — відповів Нонні.
- Чому?

Цього вони не знали.

— А все-таки забавна справа — гратися, — сказав він; але вони не розуміли: чи має він на увазі себе, їх, чи людей, які жили в їхній парафії. У дівчинки зашарілися щоки від страху, що він подивиться на неї або щось скаже їй особисто.

— Чому ви не стріляєте птицю? — спитав він.

— Батько не хоче, — відповів хлопчик, а втім, він не пам'ятав, щоб батько про це що-небудь говорив.

— А що ви зробили з птицею, яку я подарував вам цими днями? Зварили? Треба було засмажити її у маслі.

— У нас немає масла.

— Чому?

— Батько не хоче купити масничку.

— А чого ж хоче ваш тато? — спитав чоловік.

— Овець, — відповів хлопчик.

Гість здивовано глянув на дітей; здавалося, він тільки тепер помітив, що це — розмова і що в ній навіть є зміст.

— Овець? — перепитав він з притиском, немовби не впізнаючи знайомого слова. Він перевернув качок, і діти побачили, що той бік, яким вони лежали на сковорідці, став коричневий. Розжарене масло дуже зашипіло. Намет сповнився чадом.

— Значить, він хоче овець, — сказав чоловік наче до себе і похитав головою. Діти відчули, хоч і не зрозуміли чому, що хотіти овець не зовсім правильно. І Нонні вирішив розповісти Хельгі, що цей великий чоловік, мабуть, не зовсім згоден з їх батьком.

Ауста розглядала його з ніг до голови — його пояс, пальці на його ногах; сорочка була з коричневої тканини, з відкритим коміром; дівчина ніколи не бачила такої. Адже він міг мати все, що хотів. Його дім — чи це не той казковий дім, що намальований на блюді матері? Ні, не може бути: адже перед тим будинком — молода-молода дівчина; а його дім стоїть самотньо в лісі, як на красивому календарі, що позаминуло року впав на землю і вівці затптали його. Самотньо в лісі. Він живе тут один. В його

будинку багато кімнат, і вони ще красивіші, ніж у Редсмірі. У нього є диван, ще гарніший, ніж диван у Редсмірі. Це про нього розповідається у казці про Білосніжку.

— Як тебе звати? — спитав він, і серце мало не зупинилося в її грудях.

— Ауста Соулліля, — сказала вона швидко, страшенно налякана.

— Ауста... що? — запитав він.

Але вона вже не сміла повторити своє ім'я.

— Соулліля, — відповів за неї маленький Нонні.

— Дивно! — сказав він, глянувши на дівчину, немовби для того, щоб переконатися, що вона справді сонячна лілія. І їй стало прикро, що у неї таке дурне ім'я. Але він лише посміхнувся до неї; він простив їй, в його очах було щось добре, дуже добре і ніжне, — те саме, за чим тужить і вічно тужила її душа. І вона вперше побачила це в його очах... і, може, ніколи більше не побачить. Побачила — і зрозуміла: так, це було те саме.

— Тепер мені зрозуміло, чому ця долина така прекрасна, — сказав приїжджий.

На це Ауста Соулліля зовсім уже не вміла відповісти. Долина прекрасна? Вона довго ламала над цим голову. Що він має на увазі? Вона чула, що буває прекрасна вовна, прекрасне прядиво, а найчастіше — прекрасні вівці. Але долина?.. Таж долина — це просто болото, грузьке болото, — стоїш у ньому по кісточки у воді, а в протоках ще глибше; в долині є озеро, де, кажуть, живе водяник; є маленький хутір на низькому горбі, гора з голими скелями зверху і дуже мало сонця. Вона обдивилася долину, глянула на болото, — на це гидке болото, де вона все літо перевертала брудне сіно, мокра до нитки, нещасна. День тут наче не має ні ранку, ні вечора, — і раптом ця долина — прекрасна. «Тепер я розумію, чому ця долина така прекрасна». Чому ж? Ні, це не тому, що її звати Ауста Соулліля. Якщо долина прекрасна, то лише тому, що сюди прийшла дивна людина.

Печеня весь час шкварчала.

Приїжджий запропонував їм вийти надвір. Вони сіли на березі озера. Було перед третьою годиною дня, в долині повівав теплий вітерець. Приїжджий простягся на траві і дивився на небо, а вони дивились на нього, розглядали пальці на його ногах.

— Ви що-небудь знаєте? — спитав він, дивлячись у небо.

— Ні,— відповіли вони.

— Чи бачили ви коли-небудь привиди?

— Ні.

— А вмієте що-небудь робити? — знову спитав приїжджий.

Дітям здалося, що якимось незручно без кінця відповідати «ні» на всі його запитання, та й не хотілося просто сказати, що вони нічого не вміють. Що ж уміє робити Ауста Соулалія? Вона стала пригадувати, але так нічогісенько й не пригадала.

— Нонні вміє співати,— сказала вона.

— Заспівай-но,— запропонував приїжджий.

Але хлопчик у цю хвилину, мабуть, забув, як взятися до цієї справи.

— Скільки у мене пальців на ногах?

— Десять,— випалив хлопчик, не полчивши їх, і зразу ж подумав, що даремно він так поспішив: звідки знати, може, у жителя півдня їх аж одинадцять. Ауста відвернулася. Яке смішне запитання! Вона не могла втриматися від сміху. Озираючись, вона помітила, що приїжджий якимось чудно подивився на неї і голосно зареготав. Як же їй стало соромно! Але вона не могла втриматись.

— Так я й знав,— торжествуючи, сказав чоловік. Він підвівся з трави, щоб подивитись, як вона сміється. В сміху ожила і розквітла вся її істота, в очах спалахнула лукава іскорка,— вона здалася. Обличчя її набрало по-дівочому лагідного виразу.

Треба було доглядіти качок. Навколо намету чудово пахло. У дітей текла слинка від думки про таку смачну, запашну їжу. Чоловік дістав бляшанку з солодкими фруктами і вилив те, що в ній було, в миску. Він був такий захоплений готуванням їжі, що не міг приділяти уваги дітям. Ауста раптом розсердилася на маленького Нонні за те, що він такий дурний і нудний.

— Чому ти не співав, дурню, коли ти вже пішов зі мною? — спитала вона.

А ввечері, сидючи на порозі дому, Ауста гірко шкодувала, що не розповіла приїжджому казки про Білосніжку, яку знала майже напам'ять від початку до кінця.

«Це було одного разу зимою...» Вона мало не почала йому розповідати цю історію, але побоялася, що він

неправильно зрозуміє її. Як би там не було, вона тепер каялася, думаючи про те, що залишилося неказаним. Вона все дивилася в бік намету, який можна було розглядити в темряві на березі озера. Ауста вирішила лягати не раніше, як усі поснуть,— і раптом побачила чоловіка, що йшов західною стороною болота — немовби в селище. Це був він.

У Літній оселі вже лягають спати, а він іде кудись на захід, через перевал. Куди ж він зібрався так пізно? Може, він ходить туди кожного вечора? Хоч вона раніше й не помічала цього. Хіба він не казав, що долина прекрасна? Що він мав на увазі? Нічого? Сказав жартома, а вона повірила? Якщо долина прекрасна, чому він тоді йде на захід, через перевал? Незабаром ніч, стає холодно...

Ауста не бачила його два дні, не чула, як він стріляє. Потім він прийшов. Година була пізня. Всі вже збиралися лягати. Добре, що вона ще не встигла скинути спідницю. Чоловік просунув у темряві голову через люк і сказав: «Добрий вечір!» З кишені вийняв світну коробку, а жінки стояли навколо в нижніх спідницях. В його люльці жеврів вогник. Він попихкував люлькою, і пахучий тютюновий дим вмить сповнив горище.

— Я їду,— сказав він.

— Чого це ти так поспішаєш? — спитав Б'яртур.— Мені здавалося, що вам, жителям півдня, нікуди поспішати. Адже я тебе, друже, не жену.

— Так, але все-таки я їду.

— Недавно ти пригостив дітей птицею,— сказав Б'яртур.

— О, які дрібниці,— відповів гість.

— Атож,— погодився Б'яртур.— Це нікчемна їжа. Сили в ній нема ніякої. Таке їдять хіба що в голодовку. Ти тут у болотах, мабуть, здорово охляв, бідолаха?

— Ні, я поправився.

— Ну, ми тут любимо їжу гострішу,— сказав Б'яртур,— солону, кислу. До речі, ти, мабуть, розумієшся на будовах. Я, бачиш, надумав будуватись.

Тут стара Фріда не стрималася.

— Будуватись? — перебила вона його.— Еге, не завадить тобі перебудувати свій розум! І заодно пофарбувати його, зовні і зсередини.

Отож, він вирішив будуватись. Але розумніше було б не говорити про це при всяких недоумкуватих богаділках, паразитках, від яких так і відгонить злістю.

— Так чи інакше,— я завжди буду радий бачити тебе на своїй землі, вдень і вночі.

Гість подякував йому за гостинність і запевнив, що він ще повернеться в цю прекрасну долину.

Б'яртур відповів, як і під час першої розмови:

— Прекрасна? Ну, це вже залежно від того, яке буде сіно.

Гість почав прощатись. Тут трапилося щось незвичайне. Бабуся, здавалося, затаїла якусь думку: ніколи не відчуваючи потреби заходити з будь-ким у розмову, вона тепер затримала руку гостя в своїй кволій руці, яку він потискав на прощання, і щось поривалася сказати йому.

— Чи правильно я зрозуміла, що цей чоловік прийшов з півдня? — спитала вона.

— Авжеж,— голосно відповів Б'яртур, звільнивши гостя від зайвого клопоту.— Звичайно, цей чоловік з півдня. Ми тобі це говорили багато разів.

Стара сказала, що вона могла й недочути. Вона ж така вже стара і квола.

— Так,— зауважив Б'яртур.— Ти йдеш під гору, це всякому видно.

— Мені б хотілося наостанку спитати цього чоловіка... Адже я сама теж з півдня... У мене там сестра. Може, він знає або зустрів її на півдні?

— Та ні,— крикнув Б'яртур.— Бути цього не може. Він її не бачив.

— Звідки, чорт забирай, тобі це відомо? — втрутилася стара Фріда.

Але гість побажав розпитати бабуся докладніше,— може, він випадково і зустрівся з її сестрою. Як її звати?

Він освітив стару кишеньковим ліхтарем, а вона напружено вдивлялася в нього своїми вицвілими, блукаючими очима. Її сестру звали Одрун.

— Одрун? Вона живе в Рейк'явіку?

Ні. Вона ніде не живе. У неї ніколи не було свого дому. Вона завжди жила у панів, у Меддаланді; ми звідти родом.

— Е,— перервав її Б'яртур,— звідки йому знати таких людей? Різну дрібноту...

— Коли я одержала від неї останню вісточку, вона служила у якихось хазяїв у Мірдалі, біля Віка, і лежала хвора,— ногу зламала. Вона попросила, щоб мені написали листа. Я одержала його по пошті, тому вже років тридцять. Нас було тільки двоє.

— Та вона вже, напевне, давним-давно на тому світі,— сказав Б'яртур.

— Тьху! — обурилася стара Фріда і знову кинулась у бій:— На наше щастя, не ти розпоряджаєшся богом і людьми.

Гість пояснив, що він не знає Одрун, бо ніколи не був у Меддаланді.

— О, з Меддаланда вона давно виїхала,— сказала стара.— Але вона все-таки десь на півдні.

— Так, так,— сказав гість.

— Довго йдуть вісті здалеку,— зауважила стара.

— Атож,— відгукнувся гість.

— От я й хочу просити тебе: вклонися їй від мене, якщо тобі доведеться її зустріти. Скажи їй, будь такий ласкавий, що мені, слава богу, живеться добре, якщо не зважати на те, що я одряхліла і тілом і душею, як сам бачиш. І скажи їй, що тринадцять років тому я втратила Тоура-ра. І хлопчики мої давно виїхали в Америку. Я тепер живу тут з одруженою дочкою.

— Та йому це відомо! — крикнув Б'яртур.

На прощання гість ще раз потис бабусі руку і обіцяв передати від неї звісточку Одрун, коли буде на півдні. Він попрощався і з іншими. Попрощався і з Аустою.

— Ауста Соулліля,— сказав він і погладив її по щоці, як дитину.— Красиве ім'я в красивій долині,— додав він.— Я певен, що ніколи його не забуду.

Ауста лежала без сну і молилася богові, не знаючи його, і все думала про те, що він ніколи не забуде її імені. Ніколи... Вона раділа майбутньому літу, коли він знову приїде. Потім її почав брати сумнів: навіщо ж він того вечора ходив через гору, кудись на захід?

Наступного ранку, коли вони встали, намету вже не було. Йшов zalivний дощ, відчувалося наближення осені. Від сумного шуму дощу починало здаватися, що цим потокам води, які лилися з іншого світу, не буде кінця. Позбавлений ритму, не посилюючись і не вщухаючи, дощ лив невпинно й монотонно, з однаковою силою, непереможний у своїй могутності, огортаючи тугою і сумом весь край.

Аромат тютюну ще довго тримався в кімнаті. Ауста відчула його, коли прийшла додому готувати їжу. Проте він потроху видихався і, нарешті, зник.



## Б'ЯРТУР БУДУЄТЬСЯ

Староста Йоун з Утіредсмїрі, як правило, продавав своїх овець, кому хотів, і за ту ціну, яку сам призначав, а селяни, що заборгували Бруні, були наче на прив'язі. Староста єдиний у всій окрузі дозволяв собі вголос висловлювати свою ненависть до Тулініуса Йенсена. Він купував овець у селян, гнав їх на північ пустирем і продавав за великі гроші у Віку, де він був співвласником тамтешнього торговельного дому. Але час минав, і поступово споживчим товариством почали захоплюватися геть усі. Відділення товариства було засновано і у Віку. Воно процвітало, а торговельний дім у Віку прогорів, незважаючи на допомогу старости,— от якими небезпечними можуть стати такі спілки для окремих осіб у важкий час, хоч би які сильні були ці особи. Можна було сподіватись, що Йоун з Мірі накинеться з усіх сил на об'єднання дрібних селян,— адже одно з них розорило торговельний дім у Віку. Але що ж сталося? Староста викликає з Рейк'явіка свого сина, уповноваженого, і разом з ним засновує споживче товариство у Фіорді. І в це товариство він не тільки залучає всіх вільних від боргів селян з ближчих місць, але й бідноту, що заборгувала Бруні. Він дає людям гроші на найвигідніших умовах, аби тільки вони розплатилися з купцем і вступили до споживчого товариства. «Нам, селянам, треба триматися одно одного», говорив він. Завжди стоячи осторонь, він раптом почав тепер закликати до єдності! Такі люди знають, на чому грати. Якщо, мовляв, ісландські селяни не бажають бути під чоботом у купця, нехай вживають заходів і спільно захищають свої інтереси. Споживче товариство платить селянам справедливі ціни за їхні продукти і дешево продає їм потрібні товари. По суті це не ділова установа, а благодійне товариство, засноване селянами для самопомоги. Людина, що продає, наприклад, тридцять ягнят, при вигідних цінах на світовому ринку може одержати шістьдесят крон прибутку. А в кого є триста-чотириста ягнят, той наживе, мабуть, і тисячу крон. Мала дитина зрозуміє, які вигідні ці спілки,— для бідного і багатого. Ніхто нікого не обшахрує.

Але восени прибав лист від Бруні, який повідомляв своїх клієнтів, що він тільки що повернувся з поїздки

за кордон, де зробив надзвичайно вдалі закупки і уклав вигідні торговельні угоди, і може пообіцяти своїм клієнтам на майбутнє небувалі переваги. До листа був доданий прейскурант. Ціни, як виявилось, були нижчі, ніж у споживчому товаристві. Ніколи торгівля не була такою вигідною, як тієї осені. Коли Інгоульф Арнарсон поплескував по плечу селянина, Тулініус Йенсен гладив його по щіці. Коли Інгоульф Арнарсон називав селянина «приятелем», Тулініус Йенсен величав його «любим другом». Якщо Інгоульф Арнарсон обнімав клієнта, Тулініус Йенсен його цілував. Дух християнства в торгівлі перейшов межі розумного і звичного. Ніхто не нагадував про борги; людям нав'язували дорогі міські товари, ніби це було залежале лахміття. Отак років через два всі стануть заможними селянами.

Б'яртур, скориставшись нагодою, купив лісу і жерсті.

— Авжеж, можеш побудувати собі хоч двоповерховий бетонний дім,— сказав Тулініус Йенсен, обнімаючи його.— А якщо в тебе скупі гроші, не церемонься, будь ласка. Я до твоїх послуг.

— Будуватимемося,— говорили діти в Літній оселі з радісним нетерпінням; вони гадали, чи буде дім двоповерховий, як в Утіредсмірі, чи одноповерховий, як у Короля гір,— у всякому разі, в них, крім жилої кімнати, буде ще й парадна. Майбутня будова окригла їхню фантазію, але як тільки вони насмілювалися запитати Б'яртура, він різко обривав їх, не бажаючи заздалегідь розкривати їм свої плани: «Робіть своє». І вони підкорялись, але в уяві відкривали дедалі нові й нові принади в цьому ще непобудованому домі. Ауста мріяла про велику кухню, плиту з багатьма комфорками, шафи і полицки для посуду; вона заздалегідь раділа, уявляючи собі, як улітку буде приходити додому і варити обід. І раптом двері відчиняються, і в світлу простору кухню входить гість у широкому пальті, з в'язками птиці й риби. Він подає їй свою дружню руку,— у деяких людей бувають такі дружні руки, що пам'ятаєш їх усе життя, аж до смерті. Так Ауста міркувала собі. «Але,— думала вона,— якщо батько побудує парадну кімнату, де ж нам дістати картини й диван?»

У полі громадили рештки мокрого сіна. Ауста старанно згрібала сіно, а батько складав його; їй приємно було працювати разом з ним,— ніщо не могло зрівнятися з його похвалою. І ось уже покладено останній оберемок. Во-

ни сіли на копицю, мокрі, брудні. Б'ярту узяв пучку тютюну; його великі, стомлені від роботи руки лежали на мокрих колінах. Ауста стояла в воді по кісточки і дивилася на свої ноги. У неї був високий лоб. Ні, ці лобасті — не в його рідню: у них лоби низькі й широкі. Та й брови її, зігнуті дугою й темні, вказували на інше походження; так само як і виточене підборіддя, строгої форми, окреслене круглою лінією, що завершувала овал щоки. Скільки принади у вигині повної рум'яної нижньої губи... Ось вона глянула на нього,— і він побачив її очі. Праве око було напрочуд ясне, юне, майже щасливе, зовсім безтурботне; але з її лівого ока, косого, проглядала зовсім інша душа, інші почуття — нерозгадані, тендітні й ніжні, мрії, стримувані страхом, як у закованого бранця, виданого ворогам; око її матері — тієї, що померла з застиглими словами на устах, жила, обійнята страхом, і несподівано зникла; тієї, з якою він був одружений, не володіючи нею. Вона була юна, як квітка.

Б'яртуру удалось, що він дивиться крізь завісу часу в глибину давноминутих днів. І раптом він відчув утому, немовби осінь дихнула йому в лице, або, вірніше, його лице майже розплилося в безбарвному і безформному осінньому тумані. Стоїш, вдивляєшся в себе — і яким чужим здається власне життя!

— Батьку,— сказала Ауста.— Як я рада, що ти будешся.

І тут вона побачила його лице,— лице, якого він ніколи не показував, якого ніхто-ніхто не знав і не бачив, яке не відбивалося навіть у його майстерних віршах: лице його душі. Ніхто, ніхто не бачив його, крім неї. Його вірші були такі вигадливі, що від цього збіднювався їх зміст. І те саме було з його життям. Як їй хотілося кинутись йому на шию і вткнутися обличчям у ту місцинку під бородою. Він підвівся і провів мокрою рукою по косах дочки.

— Коли-небудь батько збудує великий дім для квітки свого життя,— сказав він.— Тільки не цієї осені.

Ні, не цієї осені.

Цієї осені він вдовольнився тим, що побудував кошару під бляхою, замість старої землянки, яку зробив десять років тому на березі струмка; корівник переробили на обору для ягнят, а приміщення під жилою кімнатою було відведено для корови і коня. Долівку вистелили камінням, а в боковій стінці вирізали двері, через які викидали гній...

Незважаючи на все розчарування, це було великою подією. На хутір прийшли нові люди — робітники-будівельники, відомі як майстри в окрузі; воңи склали стіну кошари з шарів торфу, перекладаючи їх дерном, так що вона була схожа на смугастий візерунок плетива. Був тут і вчений тесля, з лінійкою, олівцем та пилюкою, — хоч по очах його видно було, що він робить усі обчислення усно.

Запах свіжих стружок зливався з терпким запахом осіннього болота і дощу; голосні розмови за обідом, запашний жувальний тютюн, вірші; купці і споживче товариство, вівці і знову вівці; новини з далеких місць, незнайомі звороти мови, сварки, кофе з цукром...

— Купець споконвіку поводився, як свиня, він гнобив селян, купував дешево і продавав дорого, аби тільки гроші заґрібати. Кожному зрозуміло, що купець — запеклий ворог селян.

— І все-таки купці багатьох підтримували у тяжкий час.

— Ех, недовговічна ця любов. Якщо ви заборгуєте більше певної суми — на ваш рахунок уже не відпустять жодної жменьки житнього борошна. А вже скільки доводиться натерпітись селянинові, поки він убогає кого-небудь взяти цю жменьку на його власний рахунок.

— Тепер споживче товариство запровадило виплату процента: вони нараховують вам процент на виручену суму, якщо операція була вдала. Хіба купцеві спадало на думку платити проценти?

— Еге ж, це схоже на редсмірівців — вигадати проценти! Либонь собі відітнуть найбільший шмат.

— Тепер вони ще задумали заснувати ощадну касу у Фіорді. Хто вкляде до неї гроші, одержить ренту.

— Ренту?

— Так, гроші неначе плодяться, якщо покласти їх в ощадну касу. Яка-небудь солідна людина позичає ці гроші в касі і за це платить вищий процент.

— Звісно, редсмірівці підуть навіть на те, щоб втратити гроші, які вони позичили. Вони вже знайдуть вихід і свої збитки покрийють.

Б'яртур залишився вірним своєму купцеві, незважаючи на всі умовляння. Він непохитно вірив у те, що для нього вигідніше мати справу з купцем, ніж із старостою; він був твердо переконаний, що всі ці спілки та інші витівки ред-

смірівці вигадали тільки для того, щоб самим одержувати проценти і прибутки. І Б'яртур тут же в думці склав кілька строф:

Волю я на хліб просить,  
Як просить старець край доріг,—  
Вже краще це, ніж допустить,  
Щоб Редсмір допоміг.

Мені миліше в лісі жить,  
Піти до звіра у барліг—  
Вже краще це, ніж допустить,  
Щоб Редсмір допоміг.

Але вищі за всіх купців і споживчі товариства — мрії серця, особливо восени, коли наближається вечір, — дивяться на хмари, що лінуть над світом, і перед тобою постають дивні картини. Ауста Соулліля сидить біля маленького віконця і стежить за грою хмарин. Внизу Фінна розмовляє з коровою і годує її, чекаючи, поки та захоче пити. Бабуся, зігнувшись, примостилася на ліжку, сидить у темряві і, засунувши палець в рот, бурмотить псалом. Що за незрозуміла людина: раптом виявляється, що в неї сестра на півдні.

І от на небі виникають дивні обриси якихось частин світу, яскраво розмальованих морів з мінливими берегами, казкові країни, міста. З зеленої дзеркальної гладіні моря підносяться пурпурові червоні палади, потім вони знову поринають у воду із своїми вежами: зникає і саме море, перетворюючись на квітучий сад, оточений химерними горами з живими вершинами, які кивають і падають в обійми одна одній, поки не зникають. Раніше Ауста ніколи не сиділа біля віконця. А тепер вона пов'язала свої думки про нього, з мінливими образами, що виникають у хмарах.

Про нього. Ці казкові країни, ці моря з човнами, що плывуть по них, ці міста і сади, сяючі красою нетутешніх фарб, що їх вона бачить у линутих хмарах, — усе це була німа думка про нього, спогади без подій; мрія про майбутнє без ґрунту і поза простором. Він, він, він... Ауста чує, як шумно ковтає воду корова, чує, як її мати розмовляє з Букодою про життя... а там, на хмарах, Ауста разом з ним володіє країнами, як співається в народній пісні:

Мій коханий їде крізь осінній ліс.  
На гіллі багряний рідшає навів.  
І мов парус білий лине над рікою,  
Так лечу я з милим мрією палкою.

Десь пробув він зиму, пережив пургу,  
Всі стежки й доріжки згнули в снігу.  
Та я знала, щастя вернеться весною,  
Милого знайду я, буде він зі мною.

Стрілись ми з коханим рано навесні,  
Яблуні й черешні квітли запашні;  
Не даремно ждала довгою зимою,—  
Бо віднині любий назавжди зі мною.

Якби це тривало вічно, якби довіку не зникла ця гра  
мінливих і яскравих фарб...

І так Ауста слухає щовечора безмовну музику неба.

*Розділ тридцять сьомий*

## МАЛЕНЬКА КВІТКА

Нова кошара була така простора, що Б'яртура навіть спокусила думка завести ще овець, незважаючи на те, що треба було прогородувати й корову. Він радів з кожної нагоди випустити овець на пашу; хлопчики стерегли їх тоді на болоті.

Б'яртур любив овець, не переставав думати про свою отару і славився умінням доглядати її,— а все ж таки ніколи не можна було з певністю сказати, чи переживуть вівці зиму, а головне — весну. Чи багато треба вівці, щоб весною попрощатись із життям! Так було тисячі років. Ця беззахисна тварина має дивну схильність здихати весною.

Зате людям цієї зими жилося легше. Фінна вперше за багато років не хворіла взимку; ознаки вагітності у неї з'явилися тільки на початку березня. У неї завжди були нездорові легені, як і в її матері. Від жахливої плити, що завжди чадила, обидві жінки кашляли весь ранок, з тієї хвилини, як починали розпалювати вогонь, а вечорами їх мучив другий приступ. До того ж на хуторі дуже тхнуло коров'ячим кізяком і кінською сечею, і це теж шкідливо впливало на легені, Фінна весь час нездужала.

Вона, як і раніше, сама доглядала корову, тільки їй тепер не дозволяли брати в руки сіно для Букодли, занадто щедро витрачала вона невеликий запас, накошений на вигоні; Б'яртур беріг його для ягнят і тих маток, які погано їли інший корм. Фінна годувала й напувала корову, підмітала в хліву, викидала з нього гній, пильнувала, щоб стій-

ло було чисте,— корови завжди віддячать за такий догляд. Вона чесала Букодлу старим гребенем і довго затримувалася в хліві, розмовляючи з нею. Часто вона давала їй риб'ячі кістки, які потай від Б'яртура їй вдавалося вкрати в собаки, зрідка давала навіть трохи тіста. Часом корова починала нудьгувати і ревла, протягло їй сердито, ніби не вірила, що коли-небудь настане весна. Жінка розуміла, що серце корови в ці хвилини б'ється неспокійно й тривожно, життя її здається зайвим і тяжким. Тоді Фінна, яка й сама не знала в житті віради, серед білого дня спускалася в хлів,— вона гладила шию і голову корови, говорила, що в житті рано чи пізно перемагає добро; і потроху корова заспокоювалася і починала ремігати. Стара Блесі, втративши надію позбутися сусідства з цією дурною твариною, яка вічно жувала, презирливо пирхала крізь загородку. Зате всі діти навчилися в матері любити корову і цінували її за те, що вона дає молоко, яке тішить душу і прикрашає життя всій родині. Старій Халбері теж давали молока; перепало й собаці. Лише Б'ятур не торкався цього «пійла, що відбиває апетит і викликає запори»; молоком він тільки лікував хворих ягнят, відварюючи в ньому жувальний тютюн.

Так, у дітей навіть порожевіли щоки і в очах засяяло світло здорової молодості,— а раніше вони раз у раз застуджувались і були якісь мляві. Лінощі зникли, вони вже не відчували пригніченості або безрадісної порожнечі в грудях; їм не здавалося, що їх розпирає, наче все нутро їхнє надуте водою і повітрям. Ауста Соулліля стала краще розуміти найтуманніші місця в поемах, які їй давав читати батько; вчилася в нього писати літери на закуреному склі і мала успіхи в усній лічбі. Дівчина так виросла за цю зиму, що всі плаття стали для неї тісні, доводилося вирізувати пройми і вставляти клинці в рукава та боки. Це вже була чимала чотирнадцятирічна дівчина, з рум'янцем на лиці й помітними грудьми; у неї тепер з'являлися дивні відчуття, а іноді вона трохи нездужала. Іще довелося прийти до її плаття широку смужку, бо з-під нього почали виглядати коліна, сильні й круглі.

Взимку приїхав пастор, він звелів Аусті почитати і був захоплений від її успіхів; вона навчила читати також старшого брата. Але що вона знає з закону божого? Виявилось, що вона зовсім не вчила закону божого, тільки зрідка молилася богу, нічого не знаючи про нього.

— Так не годиться,— сказав пастор.— Це незаконно. Дівчині час конфірмуватись.

— Чогось не довіряю я цьому новомодному християнству,— сказав Б'яртур.— Колись у нас був хороший пастор. Хто знав покійного пастора Гудмундура, буде все життя пам'ятати його. Порода овець, які він вивів, збереже його ім'я в наших місцях на віки вічні.

Цей новий пастор — тьфу! Теж — зветься пастор! Плюгавий хлопчак! Що він може розуміти у вівцях? Він, правда, любив говорити про овець і запевняв, що великий знавець у цій справі. Він завжди носився з якими-небудь теоріями, запозиченими з «Сільськогосподарського вісника», а тепер вигадав, що треба завести спеціальну книгу, позначити всіх овець і кожную записати під номером, щоб восени можна було встановити родовід кожного ягняти. І він говорив, що було б смертельним гріхом перед вівцями, перед самим собою, перед сім'єю залишати в живих найквалітніших ягнят на тій підставі, що їх невігідно продавати,— адже тоді родоначальниками майбутнього потомства будуть якраз найквалітніші екземпляри.

— Пастор Гудмундур ніколи не говорив про овець з іншими,— сказав Б'яртур.— Ніколи не заводив овечої книги або якоїсь іншої, крім своєї древньоєврейської. Але він був великим знавцем овець. Його наймити розповідали, що він відрізняв сліди своїх овець від чужих. У нас в парафії ніколи не буде другого такого.

Вони домовились, що Ауста почекає з конфірмуванням до наступного року, поки підросте Хельгі, але пастор наполягав, щоб вони вже цієї зими, ще до конфірмації, приходили в селище вчитися закону божого, хоч би необхідних основ, та й інших предметів, які належить знати в цьому віці,— географії, зоології, історії Ісландії.

— Ти сказав «географія»? Обое вони добре знають долину, кожний бугорок, кожную скелю, всі джерела на болоті, всі вигини струмка; вони ніколи не заблудять тут у будь-яку погоду. А зоологія? Та вони ж знають кожную вівцю на хуторі, вони вирости разом з тваринами і розуміють їх. Ну, а щодо історії Ісландії? Хто був Гримуур Егір, маленька Ауста?

Ауста Соуллілья соромливо відповіла:

— Це був ворог Гонгурольфа.

— Правильно,— сказав Б'яртур.— А куди він потрапив після смерті?



Ауста Соулліля зніяковіло опустила голову.

— У пекло,— сказала вона.

— От бачиш, що з ним трапилось, пасторе Теодоур,— сказав Б'ярту, голосно засміявшись, і трохи згодом додав:— Прощай, пасторе Теодоур. І намагайся сам не вскочити в клопіт.

Був початок березня. Б'ярту вирушив до болота за вівцями. Погода була мінлива,— то падав мокрий сніг, то прояснялося, навіть сонце виглядало. Хлопчики по черзі пасли овець. Раптом Б'ярту помітив, що в однієї з овець, яку звали Хатя, вся голова в крові. Спочатку він вирішив, що вона зламала ріг, але при ретельнішому огляді виявилось, що у вівці на обох вухах зроблені якісь мітки. Це відкриття дуже здивувало його. Він обережно помацав закривавлені вуха вівці і хотів вияснити, що це за мітки і що тут взагалі сталося. Але вуха були такі порізані, що Б'ярту ніяк не міг розглядіти тавро. Навряд щоб це був нещасливий випадок. Було над чим задуматись. Б'ярту докладно розпитував усіх домашніх, чи не помітив хто проходжого в долині. Ні, ніхто не проходив і не проїжджав. Тоді Б'ярту сказав:

— Якщо тут справді нікого не було в долині, то, значить, уперше за всі ці роки тут трапилось щось незрозуміле.— І він розповів, що виявив на вухах у вівці якісь дивні помітки.

Хельгі несподівано відповів:

— Мені здалося, що хтось верхи в'їхав у озеро, коли йшов сніг.

— В озеро? Ти з глузду з'їхав, хлопче! Якої масті був кінь?

— Цього я не міг розглядіти,— відповів Хельгі.— Мені здається, що коня не було.

— Ну, а на кого ж схожа була людина, дурню?

— Цього я не міг побачити через густий сніг,— сказав хлопчина.— Але мені здається, що на людину він не був схожий.

— А на що ж?

Хлопчик не міг описати баченого,— це була якась грудка, що котилася, все котилася вперед і впала в озеро.

Б'ярту тяжко задумався. Задумалися й інші. Стара жінка щось бурмотіла над своїм плетивом. Погана це прикмета.

— Весною пильнуй добре. Усі ми дещо помітили тут,

на хуторі. Знали, що привид ще покаже себе. Але взяти овець з отари и позначити їх серед білого дня..

Настали тепліші дні, і неспокій, викликаний дивними подіями, розвіявся. Дув теплий вітер, ішов весняний дощ, і сніг в низинах розтанув. З-під снігу виглянула жовтокоричньова долина із зів'ялою травою, лощини швидко зазеленіли, та й вигін вкрився зеленню. Ріка скресла, на озері лід теж пішов. Фінна стояла на дверях і дихала свіжим весняним повітрям. Ворони відлетіли з хутора.

Маленький Нонні виніс овечі кістки на пагорок. Якось він прийшов з важливою новиною: біля самої огорожі хутора з'явилася кульбаба. Рідкісне явище в гірській долині в цю пору року — розквітла кульбаба. Діти і мати вийшли подивитися на маленьку квітку, що так сміливо і радісно простягла свій юний слабенький віночок назустріч зимньому сонцю. Квітка вічності. Вони довго, довго з захопленням і замишуванням дивилися на цього нового друга, цього веселого вісника літа серед зими. З мовчазним благоговінням, як паломники, що їм дозволили торкнутися мощей святого, вони торкалися квітки кінчиками пальців, ніби кажучи їй: «Ти не сама, ми теж живемо, ми теж прагнемо жити». Цей день був осяяний особливим світлом. Страхіття зими зразу зникли. На душі було так само безхмарно ясно, як на небі. Це для них був один з найщасливіших днів, і вони пам'ятали про нього все життя. Зненацька вони почули сивку, — а перша пісня сивки дзвенить особливо: вона і несмілива і сповнена подяки. вона уривчаста, як тяжке дихання після порятунку від смертельної небезпеки; і все ж таки в ній звучить спокійна радість.

І молода дівчина, що не знала закону божого, теж забула про зиму. Але хіба вона не боялася чогось у довгі дні негоди? Авжеж, боялась. Усі боялися. Ночі тяглися без кінця. А дні були навіть не схожі на дні. Живеш ради весни, але не віриш у неї, поки вона не настане. Перша кульбаба, перша сивка — і неначе прийшло вже все, ради чого ти живеш, поки не помираєш. Незабаром болото зазеленіє, і життя на ньому завирує, як минулого літа, — чаплі знову будуть привітно, як молоді дівчата, вклонятися, стоячи в калюжах; маленький водопад серед скель потече вгору, ближче до сонця. І він — він приїде з далеких країв...

Настала страсна п'ятниця, найдовший день у році. У Літній оселі всі неясно відчували, що в цей день хтось був

розп'ятий — чи то бог, чи то Ісуспетрус. А втім, про розп'яття у них було дуже туманне уявлення,— вони ніколи не бачили хреста і ще менше могли уявити собі розп'ятих людей, та й не виявляли ніякого інтересу до цього. В селищі — там без кінця займалися цими старими вигадками. І саме в цей день похолодало, погода зіпсувалася, надвечір подув вітер, небо затягнулось хмарами. Сім'я вже лаштувалася спати, коли пішов сніг. Б'яртур з Літньої оселі теж спохмурнів надвечір. Близько півночі він одягнув штани, взувся і вийшов глянути на погоду. Сніг так і валив, він уже ліг на землю густим покровом завтовшки з вершок, а вранці здійнялася страшна хуртовина з сильним морозом.

Б'яртур менше за всіх на хуторі радів з ранньої весни: прикмети весні не зворушували його,— він не дуже довіряв квітці чи щебетанню птахів. Незважаючи на хороші дні, його вівці були в поганому стані: сіно після дощового літа підгнило, снігу на полях було мало, і Б'яртур піддався спокусливій думці й випускав своїх овець частіше, ніж це було корисно для них. Але найбільше його непокоїло те, що в овець з'явилися глисти і їхні постійні супутники — кашель, кволість, понос. Корм, здавалося, не йшов на користь вівцям. Деякі з них так схудли, що Б'яртур побоювався за них і починав думати, чи не взяти їх у дім і чи не почати їх годувати сіном з вигону, а можливо навіть і тістом. А тут ще розбурхалась великодна негода. Важко сказати, чи довго вона триватиме,— а вівці вже звикли пастися на волі і скубти весняну травичку біля болотних проток; тепер їх треба знову загнати в кошару, на якийсь час їм доведеться повернутися до вкрай обмеженого корму.

Погода була жахлива. Розбурхалася справжня сніжна хуртовина,— одна з тих, коли в горі чулося завивання, що неслося до хутора, неначе тролі показалися і почали бити в свої барабани. Собака скавучала, тремтячи всім тілом, на краю люка від горища. Діти збилися в постелі безладною купою.

Перший день великодня був одним з тих нечастих днів, коли стара Халбера читала весь псалом проти негоди від початку і до кінця. Цей дивний псалом про бурю і про біснுவатого був в уяві дітей найстрашнішим з усіх існуючих на світі. Страшний герой псалма, біснуватий, змучений лютими духами, голий, зацькований, розлючений, з'являвся їм уві сні ще довгий час після того, як хуртовина вщухла.

І в дальші роки раптовий спогад про нього затьмарював їм радість навіть у літню пору. Він вривався в їхню пам'ять, коли вони найменше чекали цього, навіть тоді, коли їм жилося добре.

Порвавши кайдани й закови  
У дикім шалі навісім,  
На волю вибрався він знову  
І знов крушив мечем своїм.

А скінчивши бенкет кривавий,  
Він у печері заховавсь.  
І сам собі чинив розправу,  
І сам себе бичем шмагав.

Коли стара вважала за необхідне проспівати весь псалом, це було ознакою того, що всі злі сили в землі і на землі зірвалися з ланцюга. Вона читала псалом, зрікшись усього житейського, охоплена останнім жахом, неначе наближався час страшного суду. Забувши всі земні помисли, вона повільно похитувалася назад і вперед, склавши на грудях свої скарлючені, вузлуваті руки; голос її звучав, як скрегіт тупого зазубреного клинка по живому м'ясу.

Ніколи зима не здається такою могутньою, як у такі весняні дні. Безмовний страх бився в серцях ні в чому не винних дітей перед лицем жорстоких сил, що оточили маленький самостійний хутір.

Цього великодного ранку мати зняла з себе черевики і знову злягла.

### *Розділ тридцять восьмий*

## **БІЙ**

П'ять днів лютувала хуртовина — і як ослабли вівці за цей короткий час! Вони не торкалися гнилого болотного сіна, і Б'яртуру нічого не залишалось, як годувати їх сіном з вигону, яке досі давали тільки корові і ягнятам. Але чи надовго вистачить цього сіна, якщо ним годувати всю худобу? Його вже залишилось зовсім мало. Зрозуміло, в першу чергу треба потурбуватися про овець, але, з другого боку, не можна залишити й корову без хорошого сіна і давати їй гнилу потеруху: вона не доторкалася до неї, сердито ревла над повними яслами і давала дедалі

менше молока. Мабуть, вона не дотягне до того часу, коли її можна буде випустити на пашу; а коли ще це буде — не раніше, як на Івана Купала. Зате, коли негода стихне і сніг на полях розтане, можна буде як-небудь підтримати овець рештками хорошого сіна. Треба було зробити вибір між коровою і вівцями. І чим довше тривала хуртовина, тим ставало ясніше, що одна сторона повинна перемогти другу. От яким грізним випробуванням може стати весняна заметіль для маленького хутора в долині. Немає нічого дивного, що в серце підкрадається відчай, а безсонні ночі не приносять відради і втіхи. Навіть прекрасні спогади втрачають свою чарівність, подібно до блискучої срібної монети, яка стерлася й позеленіла. Діти бачили, що батько вставав ранками, не виспавшись, з червоними очима, похмурий; бачили, що в матері лице опухло від безмовного плачу по ночах,— вона все ще виходила до корови, щоб почухати і втішити її.

— Незабаром погода покращає,— говорила Фінна.— Незабаром для нас з тобою засвітить сонечко і сніг розтане. Тоді вівці підуть на болото і ти наїсися досхочу хорошого сіна. З'явиться благословенна зелена травиця, і маленький Нонні разом з матір'ю буде стерегти корову на схилі гори. А птахи?..

Ні, слова не йдуть з язика, гниле сіно лежить незаймане в яслах, і корова жалібно реве. Словами тут справи не зарадиш, хоч птахи, можливо, і заспівають у літні дні. І жінка лише мовчки гладила корову. Чи може спів утішити тих, хто стоїть перед лицем смерті? Вона злякано гладила Букодлу. Корова не переставала ревити.

Хуртовина, що розбурхалася на великдень, врешті вщухла. Засяяло сонце. В ці довгі сонячні дні сніг розтав досить швидко, але погода ще не встоялася, ночами були заморозки. Б'яртур вигнав овець на болото, та молоді паростки осоки наполовину або й зовсім зів'яли, з-під снігу було видно тільки грязькі лощини, суспіль чорні. Багато овець так ослабли, що їх на превелику силу вдалося вигнати в поле, інших і зовсім не можна було підвести. Коли вівці перейшли через струмок, їм важко було дертись на протилежний берег, хоч він досягав їм тільки до колін; передніми ногами вони ще якимось чіплялися, а задніми безпорадно шкребли по схилу. А коли Б'яртур їх підняв, вони лягли на березі і вже не виявляли бажання рухатися. Він брав їх за роги, пробував поставити на ноги, але

вони могли тільки повзти на колінах. Що ж, так було завжди, з часів перших поселенців. Проповзши трохи, вівці знову падали на бік. Внизу, на болоті, вони загрузали в багnistих місцях, а загрузнувши хоч трошечки, вже не робили ніяких спроб вибратись. Ворони знову повернулися на болото, чекаючи нагоди вп'ястися кігтями в спину вівці, живцем розірвати її, виклювати їй очі. Яюсь три вівці залишилися лежати на краю вигону, вони не підвелися й тоді, коли Б'яртур нацькував на них собаку, яка з гавкотом бігала навколо,— вони тільки кліпали очима. Тоді Б'яртур вийняв свій кишеньковий ніж і, розібравши на них шерсть, перерізав їм горло і закопав їх.

Вівці майже всі були заражені глистами. Деяких Б'яртур взяв у хату, щоб виходити їх, але вони майже не торкалися сіна, а вранці одна або кілька валялися долі, напівживі або мертві. Б'яртур наказав жінці зробити тісто з житнього борошна. Деякі вівці їли його, інші — ні. Запас житнього борошна був дуже обмежений, і його не могло вистачити надовго при такій витраті, хоч люди й відмовляли собі в хлібі. Вечорами Б'яртур намагався заманити овець у вівчарню, ховаючись за дверима з коржиком у витягнутій руці,— через два-три кроки вівці дозволялось відкусити маленький шматочок. Але справа посувалася дуже повільно; треба було заманити кожную окремо і, раніше ніж йому вдавалось загнати їх, вони починали спотикатися й падали. Діти робили все можливе, щоб допомогти батькові загнати овець за новим способом.

Авжеж, коли глянеш влітку на вівцю, таку горду тварину, окрасу гірських пасовиськ, царицю пустиря, коли бачиш, як прудко вона носитья по схилах, злякано мекає на пагорку або лукаво виглядає з кущів шелюги, важко навіть уявити собі, що це те саме безпорадне створіння, яке бачиш на болоті весною.

Кожний день Б'яртуру доводилося різати овець, і все-таки більша частина отари була в хорошому стані; здорові вівці їли з великою охотою, для них необхідно було робити все можливе, не скупитися на добре сіно, поки залишалася хоч одна стеблинка. А стіжок танув з кожним днем, корова худла і давала молока дедалі менше й менше.

Зрозуміло, що молока тепер невистачало, хоч Б'яртур і завів новий порядок, як бувало частенько у весняний час: їли тільки один раз на день; люди й тварини голодували. Яюсь Фінна почала стругати паличку з гулею на одному

кінці і прикріпила до неї китичку з грубої пряжі. Діти здивовано дивилися на цей прилад.

— Що це таке?

— Це збивачка,— сказала Фінна.— Жила собі бідна жінка. До неї прийшов Ісус і навчив її робити ось такий вінчик і збивати молоко, щоб його було більше.

Фінна поклала шматок сичужка в ту краплю молока, яку ще можна було видіти з вим'я корови, потім почала збивати молоко в каструлі,— і його стало так багато, що каструля наповнилася по вінця. Невідомо, скільки ще було б молока, якби Фінна і далі збивала його. Діти одержали збите молоко і були в захопленні від вигадки Ісуса.

Якось увечері Фінна сказала:

— Любий Б'яртур, треба було б спуститися в селище і дістати трохи хорошого сіна.

Б'яртур у ці дні майже не розмовляв, він обмежувався короткими наказами, як шкіпер у хвилини небезпеки; але тепер він зненацька схопився, неначе відчув лезо ножа на голій шкірі, і спитав:

— Це мені? Піти в селище? Мені нічого не належить у селищі. Ні від кого!

— Але, дорогий мій Б'яртур, у корови нема молока. Страшно дивитися на її живіт. Бідолаха чахне в мене на очах.

— Не моя це справа,— відповів він.— Я й не подумаю позичати сіна в селищі. Ми самостійні люди, я ні від кого не залежу, я вільна людина і живу на власній землі.

— Букодла зробила нам так багато добра,— сказала дружина.

— Авжеж, знаю,— сказав він.— І ще зробить нам стільки добра, що нарешті нас угробить, особливо коли їй пощастить знищити всіх овець, які залишилися.

— Хоч би трохи хорошого сіна,— благала дружина.

— Ніяка сила, земна чи небесна, не змусить мене зрадити овець ради корови. Вісімнадцять років я працював, щоб завести отару, дванадцять років я сплачував борг за хутір,— мої вівці зробили мене самостійною людиною. Я ніколи нікому не вклонюсь. Я не піду на таку ганьбу— канючити сіна весною. А з коровою, яку мені нав'язали староста і спілка жінок, щоб мої діти втратили апетит і мої вівці залишилися без кращого сіна,— з нею розправа буде коротка. Так, коротка.

— Б'ярту́р,— глухо сказала жінка і глянула на нього з тієї непереборної далечини, яка іноді розділяє дві людські істоти.— Коли ти хочеш зарізати Буюдлу, убий раніш мене.

*Розділ тридцять дев'ятий*

## СМЕРТЬ НАВЕСНІ

Погода не крашала. Небо затягнулося хмарами, завивав вітер, іноді сипав град. Весь дім пройнявся смородом, що йшов від хворих овець: глисти мучили їх дедалі сильніше, їхній хрипкий кашель зливався з ревінням корови. Ранками одна або кілька овець лежали в кошарі, затоптані іншими, іноді ще з деякими ознаками життя. І Б'ярту́р прирізував їх, а потім стягав у торфове болото. Закопавши овець, він витирав ніж об мох, лаявся і проклинав усе на світі. Їх загинуло вже двадцять п'ять — усе молодняк, який він сам викохав, досконало знав його родовід і пам'ятав кожну овечку, як пам'ятають близького друга,— і зовнішність і звички. З ними були пов'язані спогади про минулі роки; він знав їх бадьорими, вкритими густою хвилястою шерстю, коли вони спускалися з гір восени, пишачись своїми жвавими ягнятами; він пам'ятав, як вони облизували своїх новонароджених ягнят по весні в якій-небудь зеленій лощині. У кожної були свої звички, свій норів, свої прикмети, починаючи з форми рогів. У однієї стирчав на лобі чубчик, друга була в жовтих підпалинах, у третьої теліпалася на носі китичка; одна була боязка, як соромлива селяночка, інша жваво перескакувала через тини і перепливала річку в повінь, а третя любила ховатися по ярах... І йому довелося всім їм перерізати горло. З їхніх кривавих ран вилазили глисти, легені були роз'їдені. Рінга, Скедла, Скесса, Кемпа, Гадла та інші — всі ці тварини були рушійною силою його життя, його опорою. Двадцять п'ять... Хто на черзі?

Сніг падає, овець знову сьогодні не доведеться випускати. Трьох він завтра приріже: Каупа, Лаудга, Спура. На хуторі ніхто не промовляв ні слова. Верх стіжка був знятий, підвели підставки під дернову покрівлю. Корова вже не підводилася. Серед дня густий сніг посипав, і, нарешті, знову розходилася хуртовина. Маленьке віконце



запорошило снігом. Дим гнало назад у кімнату, не можна було дихати від чаду і смороду.

А десь квітували сади, сяяли палаци. Невже цей маленький хутір у долині забутий цілим світом? А ці невідомі люди — невже ніхто не прославить їхнього героїзму, не напише про них книгу? Невже вони всіма забуті і занедбані?

Ні, не зовсім: на порозі гості, — крізь хуртовину чути пирхання коней, брязкіт зброї, чужі голоси; це розрядка, порятунок від безмовного жаху, що охопив увесь дім, несподівана радість для людей і собаки.

В отворі люка з'явилася обліплена снігом жінка, пишні форми якої підкреслювалися рейтузами, що тісно облягали її, у неї були привітні сіроголубі очі і почервонілі від вітру щоки. Струсивши з себе сніг в отвір люка, вона засміялася — хи-хи-хи! — показуючи міцні зуби, і злегка вилаялася. Її нагайка здалася предметом розкоші в домі, де не було жодної речі, за яку можна було б виручити двадцять п'ять ере. Одур, дочка Йоуна з Мірі. Слідом за нею в кімнату піднявся її провідник, один з наймитів старости. Йому наказано було супроводити її до Фіорда: завтра вона від'їжджає поштовим пароплавом на південь, у щасливіші краї.

— Вельмишановна фрекен, як вона роздалася в боках! — сказав Б'яртур, ласкаво поплескуючи їй по стегну. — Жодної кісточки не намацаєш. Зразу видно, що годують непогано. Налийте-но їй доброго міцного кофе, та не жалійте цукру, вона не звикла до бурди. І це та сама крихітка, що ледве доходила мені до колін, коли я перший раз одружився!

Діти вишикувалися в ряд і з захопленням дивилися на гостю. Яка вона велика, пишна, весела! Як вона здорово лається, в яку далеку дорогу зібралася! Одур уже струсила з себе сніг і стоїть, як дозріле плодоносне деревце, що згинається під тягарем тільки що розквітлого цвіту, який ось-ось піде в плоди. Ні, навіть думати не слід, щоб вийти на пустир у таку негоду, для жінки це вірна смерть. Треба побути тут, поки не настане погода. Дівчина оглянулася: де б їй примоститись? Ковдри на постелях не викликали в неї довіри. Нарешті, вона наважилася присісти на краєчок подружнього ліжка. Вона попросила не звертати на неї уваги, висловила надію, що до вечора хуртовина вщухне, і, з чемності, спитала про овець.

— Хтось побував тут напочатку березня і позначив одну мою вівцю,— сказав Б'яртур.— Але ж у вас в селищі ще й не те робиться.

— Еге ж, погані новини з селища,— підтвердив наймит.— Оулафур з Істадала втратив близько сорока овець, а вже чого-чого він не робив, і все по-вченому. А Ейнар з Ундірхліда — більше як тридцять. Треба сподіватися, що на тому світі у них будуть кращі пасовиська. Тоурір з Гілтейги навіть не каже, скільки овець у нього здохло. А його молодша дочка народила незаконне немовля.

— Чому ж вона не вийшла заміж за свого коханого? — запитала дочка старости.

Б'яртур, розсміявшись, сказав:

— Як постелиш, так і поспиш.— І додав: — А все корови. Кінчається тим, що ці прокляті ненажери з'їдають тебе цілком; у них живіт бездонний, як Середземне море.

— Зате у Короля гір все обійшлося добре,— сказав наймит.— В Утіредсмірі овець годують тістом, але багато все-таки нездорових, як часто буває напровесні, і кілька штук довелося прирізати.

Авжеж. Б'яртур знає, так з давніх часів ведеться в Редсмірі. А втім, на вівцю більше чи менше — яке це має значення для старости? Для нього головне — добре годувати верхових коней.

Хуртовина не вщухала, і дівчина починала нервуватись; вона раз у раз спускалася вниз. Сніг мело прямо в двері, їй в лице. Ніколи сніг не бував таким колючим, як весною. Дівчина то лаялася, то задумувалась, потім впала в істерику і, нарешті, зовсім загарячкувала.

— Мій брат Інгоульф чекає мене сьогодні ввечері. Він подумає, що я загинула. Боже мій, що буде, коли я запізнюся на пароплав!

— Ну, вночі випогодиться.

— Боже мій, тільки не запізнитися на пароплав!

— Незабаром хуртовина стихне.

— Ісусе всемогутній, що буде, коли я не доберуся до пароплава!?

— Ну що ж, буде інший.

— Якщо я не встигну на цей пароплав...

— На півдні все залишиться на місці, коли ти сядеш і на інший.

— Я повинна встигнути на цей,— вперто твердила.

вона,— навіть якщо я загину на пустирі. В суботу мені треба бути на півдні!

— Та що таке трапалося?

Жодного слова у відповідь. Відчай. Вона скаржилася, що їй тут нічим дихати, і не хотіла ні їсти, ні пити. Все-таки вона залишилася ночувати в цьому домі, сповненому смороду, іншого виходу не було. Вона не роздягалась, а закуталася в попону і лягла на ложі, влаштованому з двох поставлених поряд ящиків; вона й слухати не хотіла про те, щоб лягти в постіль. Всю ніч чути було її охи й зітхання, вона раз у раз злазила по східцях і виходила надвір. Чи не потрібен їй нічний горщик, поцікавився Б'яртур. Ні, їй треба поглянути, чи не прояснилося небо. І її нудить... І вона повинна бути в суботу в Рейк'явіку.

Погано спалося на хуторі цієї ночі. Що їй треба в Рейк'явіку? З ким вона хоче зустрінутись? Хіба в Аусті не такий самий високий лоб і зігнуті брови, як у неї? Тепер Ауста вже не довготелесий підліток, а справжня молода дівчина, сповнена туги й відчаю. Його дім, думалося їй, стоїть самотньо в лісі, перед домом немає молодої дівчини, як на блюді для пирогів. Ні, він стоїть самотньо в лісі, як на стінному календарі, що впав через люк позаторік і був затоптаний вівцями. Ауста перша заволоділа ним, він був гостем на їхній землі — не на землі Одур. Боже мій, як вона мріяла про нього всю зиму і навіть всю весну, коли смерть прийшла на хутір. Сьогодні вночі вона теж лежала без сну і мріяла так само пристрасно, як раніше, ще жагучіше. Але одним судилося залишатись тут, віч-на-віч із смертю, інші від'їжджають на південь.

Ауста Соуллілья прокинулася рано-вранці, після короткого забуття: її розбудив дзвінкий, життєрадісний сміх. Погода виявилася. Дочка старости була щаслива, вона накинулася на свої бутерброди! Ні, вона не спізниться на пароплав! Правда, її супутник запевняв, що погода ненадійна, але старостина дочка розсміялась і сказала:

— Та ну її до чорта, чи не все одно! — Вона знов почала чортихатися, вийшла до верхових коней і весь час перепитувала свого провозжатоного:

— Хіба не можна вже виїхати?

А він сидів у кімнаті і пив кофе з господарями.

— Який шум і галас!

— Дівча поспішає,— сказав Б'яртур.

— Авжеж,— відповів провожатий, сьорбаючи кофе.— Ці жінки всі з глузду сходять, коли збираються заміж.

— Чи я помиляюсь, чи вона дійсно роздалася в боках? — запитав Б'яртур.

— Мені здається, це не важко помітити.

— Хтось, значить, побував у ваших краях?

— А ти думаєш, що вони полюють тільки на твоїй землі, ці герої з півдня, із споживчого товариства?

— А-а, значить, він був із цієї зграї, чорт отакий? — сказав Б'яртур.— Як це я зразу не догадався.

Все-таки він провів своїх гостей до дороги.

Погода була неспокійна — можливо, знову випаде сніг. Провалився б він крізь землю! Невже ці чортенята не можуть вчасно вилізти з-під перини? Б'яртур узяв два великі ножі, загорнуті в шматок мішківини, розгорнув і поклав ножі на ліжко, на той бік, де він спав, зняв з полиці гострильний камінь, поплював на нього,— звук, що почувся, пройняв усе живе і мертве...

— Хельгі, вставай, хлопчику, ти мені потрібен.

Хельгі знехотя підвівся, натягнув свої штани і почав шукати панчохи. Батько гострив далі. Решта дітей виглядали з-під перин. Б'яртур висмикнув волосину з голови і спробував лезо, потім дістав з ящика заіржавілу стамеску, витер її об штани і теж нагострив.

— Одягнувся ти, нарешті, ледарю?

— Що я повинен робити?

— Що робити? Те, що я тобі скажу. Зійди вниз.

Підштовхуючи хлопця, він спустився слідом за ним сходами. Дружина дивилася божевільними очима на чоловіка, що стояв біля люка з ножем у кожній руці. Чи не думала ця змучена жінка, яка вірила в перемогу добра і збивала молоко, як навчив її Ісус Христос, що вона зуміє зламати цю незламну волю до завоювання, на якій виросла свобода і незалежність нації протягом цілого тисячоліття — тисячоліття існування Ісландії!

Вона кинулася на шию своєму чоловікові, що стояв біля люка з ножами в обох руках.

— Це все одно, що вбити мене, Гудб'яртур,— сказала вона.— Я не можу більше дивитись, як голодують діти.

Вона вся, з голови до ніг, тремтіла від ридань. Вона була як квітка, окроплена росою сліз.

Але він відштовхнув її одним рухом плеча, і вона ди-

вилася йому вслід божевільними очима. Б'яртур спустився вниз.

Деякий час внизу чулося тихе порання. Б'яртур звільнив кінець зв'язаної жмутом вірвовки і зробив з неї петлю. Потім підвів корову, — вона ледве трималася на ногах, жалібно стогнучи. Він вивів її із стійла; вона тужно ревла у розчинені двері...

В цю мить усе розпалося перед Фінною з Лігньюї оселі, цією мовчазною жінкою, що любила пісні, родила багато дітей — на благо батьківщині і для смерті. Вона була добра, у неї були друзі серед ельфів, але її серце довго знало страх і трепет. Життя? Здавалося, що в цю хвилину життя повернулося до свого джерела. Ноги у Фінни підломилися, і вона мовчки, без єдиного звука повалилася на руки старої Халбери, — впала як пил і прах на зів'ялі груди своєї матері.

*(За ескізами 1932 року)  
Барселона — Копенгаген.  
Зима 1933 — 34 року.*



# Тяжкі ЧАСИ







## ЧАСТИНА ТРЕТЯ

*Розділ сороковий*

### БІЛЯ ПОРОГА ДОМУ

Якщо смерть побувала в домі навесні, все літо затьмарюється спогадами про похорони. А які думки криються в душі восени, на порозі зими?

— Що, коли в цьому році буде довга зима,— каже старший брат, сидючи смерком на порозі дому,— якщо зима буде все тривати й тривати, кружляти та крутиться, як собака, коли її тримають за хвіст,— все кружляє і не може зупинитись, як би її не зупиняли? Тоді що?

І сам відповідає:

— Тепер нічого вже більше не може статись.

— Такої зими не буває,— відповів молодший брат.— А коли б настала зима, яка тривала б... ну, наприклад, сто років,— то я за цей час виліз би на нашу височезну гору.

— А чого?

— Щоб побачити звідти інші країни.

— Які там ще країни?

— Країни, про які мені говорила мама, коли була жива.

— Ніяких інших країн немає.

— А я кажу — є. Я часто бачу, як вітер жене водопад не вниз, а вгору, на вершину гори.

Старший брат, звичайно, не побажав відповісти на заяву Нонні. Так він йому й повірив! Усе це вигадки. Але трохи згодом він продовжує почату розмову:

— А, наприклад, похорон? Якщо він триватиме довго і пастор все буде говорити й говорити, довго, нудно — ну, знаєш, як дощ із покрівлі тече, і це ніколи не кінчиться?

Якщо він говоритиме «амінь» сто п'ятдесят років? Тоді що?

— Такого похорону не буває. Люди візьмуть та й підуть.

— Ну, а труна ж, дурню? Вона, по-твоему, теж сама піде?

— Труну люди заберуть з собою.

— Ти з глузду з'їхав? Невже ти думаєш, що хто-небудь насмілиться забрати труну раніше, ніж пастор в останній раз скаже «амінь»?

— Коли маму ховали, пастор говорив і говорив, та коли йому захотілося кофе, він сам зупинився. Я знав, що коли-небудь він закінчить.

Старший брат присунувся до молодшого, поблажливо поклав руку йому на плече і сказав:

— Нонні, ти ще такий маленький, і не дивно, що ти дечого не розумієш.

— Я все розумію,— заперечив молодший, скидаючи братову руку з плеча.— Я розумію все, що ти розумієш, і навіть ще більше.

— Гаразд,— відповів старший.— Коли ти такий розумний, скажи: що таке похорон?

Молодший братік задумався: він твердо вирішив відповісти правильно. Він довго думав, але так ні до чого й не додумався. Ні, нізачо він не зуміє розумно відповісти на таке просте запитання.

І старший брат відповів сам:

— Похорон — це похорон, дурню! — сказав він.

Нонні був здивований: як же він сам не зміг зрозуміти такої простої речі!

А старший брат говорив далі:

— Так, похорон ніколи не кінчається... Хоч би люди пішли, хоч би пастор сказав «амінь» в останній-найостанній раз, хоч би водопад повернув назад, як це нібито трапилося минулої весни,— хоч це неправда, водопад не може повернути назад,— авжеж, так от — похорон ніколи, ніколи не кінчається. І знаєш чому?

— Не хочу я тобі відповідати, дурню.

— Це тому, що покійник уже ніколи не оживе.

— Чому ти завжди хочеш, щоб зверху обов'язково було твоє? Дай мені спокій,— сказав молодший брат і відсунувся.

— Тобі страшно?

— Ні.

Сутінки густішали, стало холоднувато. На горизонті збиралися темні групи хмар — мабуть, буде дощ. А бабуся ніяк не дочекається молодика.

— Нонні, послухай-но, розповісти тобі що-небудь?

— Не треба,— каже хлопчак.— Не хочу я слухати тебе.

— А якщо ми тут будемо сидіти й сидіти цілих сто або сто п'ятдесят років і все будуть сутінки, як зараз, і батько все годуватиме одну й ту саму вівцю одним і тим самим сіном з одного і того ж оберемка, і...

— Якби батько був удома, вам би добре попало за те, що ви сидите і плетете всякі дурниці, замість того щоб працювати,— це сказав Гвендур, середній брат; він підкрався до них, немов злодій.

Але, як не дивно, огризнувся не той, що говорив майже весь час, а той, що «не все ще розумів».

— А ми не з тобою розмовляємо,— відповів молодший.

Старший додав:

— Ми зовсім не такі дурні, щоб розмовляти з тобою.

Гвендур ніколи не роздумував над тим, що таке душа, тимчасом як ці двоє на самоті без кінця говорили про душу. Це об'єднало їх проти середнього брата, який думав тільки про роботу.

— Батько, в усякому разі, скаже, що я розумніший від вас,— сказав Гвендур.

— Ну й що ж? Зате мама нас дуже любила.

— Гм, мама! А ви жодної сльозинки не зронили на її похороні. Ніхто з вас. А стара Гудні з Мірі сказала, що сором дивитися на вас: матір ховають, а ви витріщаєте очі на пастора, як барани.

— Невже ти думаєш, що ми почали б ревти на догоду батькові? Ні. Зовсім ні. Ми пхикати не будемо. Ми як вікінги з Йомса. Ти ревеш, а ми вже скоріш будемо лягати.

У самий розпал сварки Ауста висунула голову в двері; вона глянула на окутану присмерком дорогу. Витерла тонкі руки об край спідниці і запитала:

— Хлопчики, ви бачили його?

— Кого це — його?

— Як — кого? Не такі ви вже дурні. Самі знаєте, про кого я кажу.

— Ти що думаєш, помер він?

— І не сором вам таке говорити про батька?

— Та їм тільки того й треба, щоб він помер,— сказав Гвендур.— Вони тоді перестали б працювати, стовбичили б тут, як собаки, на порозі і гавкали б цілісінький день.

Маленький Нонні відказав:

— Якщо ми захочемо, то підемо і будемо мандрувати по світу, а ви тут залишитесь.

— Ну й гаразд, вирушайте мандрувати. Чим раніше, тим краще. Ніхто з нас вам не позаздрить,— сказала Ауста, ідучи геть. Вона ж бо з досвіду знала, що таке мандрівки.

Хлопчаки залишилися сидіти на порозі.

— Вона теж ревла,— сказав, нарешті, вголос Хельгі, коли мовчати вже не стало терпіння.

— Та вона й тепер реве. Вона ревла вчора увечері і позавчора. Другої такої плакси нема.

— А ти знаєш, Нонні, їй навіть не годиться плакати: адже вона не рідня мамі, та й нікому з нас.

— Авжеж, яка там рідня!

— Це зразу видно по її очах. Одно око в неї косить.

— Так, вона косоока.

— Вона думає, що вже доросла і може порядкувати тут, тому що в неї груди стали, як у жінки... А насправді вона зовсім не доросла, і нічого їй тут командувати. Я вчора все добре роздивився, коли вона лягала спати... Ой, хоч би вона не почувала! А то підслухає і дасть по потилиці, коли й не чекаєш.

— Ну, я її не боюся. Знаєш, вона винна в маминій смерті: пальто купили їй, а не матері; їй дозволялося два рази на день іти додому і відпочивати, а мамі треба було все працювати й працювати, без відпочинку,— хворій.

— Нонні, а ти пам'ятаєш, як мама впала на руки бабусі і не могла підвестися? Пам'ятаєш, як вона тремтіла?

Хлопчик не насмівся відповісти.

— Це було в той день, коли зарізали Букодлу,— вів далі Хельгі.

Мовчання.

— Нонні, а ти помітив, що деякі люди ще за життя мертві? Ти хіба не бачиш цього по очах? Я це зразу бачу. Я одразу відрізняю живих від мертвих, як тільки погляну. В той день, коли мама впала на руки бабусі, вона й померла, живою вона вже більше не була. Згадай тільки, якими очима вона на нас дивилася вечорами.

— Замовчи, Хельгі. Ну навіщо ти завжди так мучиш мене?

— Тепер здійснилося все те, що віщувала божевільна стара Фріда позаторік. «Все це тиранство чоловіче! — сказала вона. — В могилу зажене він вас усіх».

Так говорив старший брат. Деякі люди наділені дивним даром: вони чують ходу долі. Їхні думки спрямовані в бік найнезрозумілішого, вони навіть бачать неосяжні простори, які лежать по той бік світу і які бог звичайно приховує від погляду смертних. Такий дар ясновидіння лякав молодшого брата, він почував себе розгубленим і безпорадним: адже сам він нічого не бачив, крім своєї мрії.

— Хельгі, як мені хочеться скоріше бути дорослим, — говорив він бувало. Своїми мріями, дарунком покійної матері, він намагався захистити себе від долі і від того, що за нею стояло. Як хороше було б мати крила і злетіти птахом, пролінути через пустир, через високу огорожу в Утіредсмірі, через телеграфні драти... Але, як би він не фантазував, він почував себе безкрилим, як чотиринога тварина, і старший брат був для нього мов загорожа з колючого дроту; він міг розтягнути смеркання, і воно перетворювалося на вічність, сповнену самим тільки вигуком: «амінь!» Навіть коли він, Нонні, відсунувся й сів біля самого краю порога, почувалося ще похмуріше — могильне «амінь».

— Послухай, Хельгі, — сказав він, нарешті; йому спала на думку цікава річ: — Чому б нам не втекти з дому? Пам'ятаєш ти хлопчину-приймака, який виховувався на Гілі? Він цієї весни втік. Атож, утік! І все біг, біг — на схід, до самого Віка.

— У нього там батьки живуть, — пояснив старший брат. — Вони взяли його до себе, коли він спустився з гори. А нас хто візьме? І куди? Ніхто. Нікуди.

Знову вони сидять на порозі, і вечірній морок дедалі густішає, особливо над молодшим братом, що, як на біду, плакає мрію про світле майбутнє. І коли йому нестає терпіння, він починає знову:

— Коли мама була молода, вона дружила з лісовими феями; це було у неї на батьківщині, в Урдарселі. Вона мені про них розповідала минулого року, коли ми з нею стерегли Букодлу, — ми тоді пасли її на схилах. І мама співала мені пісеньки. А давно-давно, коли я був ще зовсім маленьким, ці феї говорили мамі, що я буду співати пісні...

Він не смів відкрити братові, що йому в майбутньому належало співати перед усім світом, боячись, що брат поглузує з цієї непевної мрії, бо найпотаємніші бажання оповиті глибоким смутком. І він скромно сказав:

— Я повинен буду співати в церкві Редсмірі.

— Чого тільки не розповідають маленьким дітям, хіба ти не знаєш? А чому? От саме тому, що ми ще малі. Мама мені розповідала те ж саме. Вона говорила, що є феї, які живуть у далекій стороні, де все-все зовсім інше — і бурі, і хороша погода, і сонце! І самі дні — інші. А потім вона породила дитину, і дитина померла, і мама довго, довго хворіла. І кожного разу, коли вона дихала, я почував, як їй боляче; я не спав ночами і прислухався до її болю. Іноді в заметіль, вечорами, я втікав з дому. Я підходив до кожної скелі, шептався з нею, колупав на них крижану кірку, щоб їм було краще чути, — я благав кожний камінь допомогти матері, тому що в її казках скелі допомагали людям. Якось уночі я просив допомоги у десяти, а можливо, в тридцяти скель. Я думав, що коли в одній немає ніяких фей, то, можливо, в іншій вони є, і що, коли тільки там живуть феї, вони допоможуть мамі і, можливо, нам усім. І все-таки мама померла. Померла. Скажи, чому феї не допомогли їй? Адже ти думаєш, що все знаєш. Вони не допомогли тому, що їх нема. Ні в цій скелі, ні в тій — ні в якій. Мама розповідала нам ці казки, бо ми були маленькі, а вона була добра жінка.

— Ти говориш неправду, — мало не плачучи, сказав Нонні; слова брата йому дошкуляли.

— А коли я підріс, — вів далі старший, — часто вдень заходив до кімнати, де мама лежала хвора, і хотів запитати у неї, чи правда все це. Але ні разу не спитав. «Якщо це правда, — думав я, — то феї допоможуть їй і нам усім. А коли неправда, — нащо їй знати, що я вже виріс і все розумію?» Потім приходив батько і виганяв мене.

— Усе це брехня, брехня, брехня! — кричав маленький Нонні, молотячи кулаками брата, неначе це було відчутним доказом існування іншого, кращого світу.

— Нонні, ти пам'ятаєш псалом проти негоди? — запитав старший брат, коли Нонні перестав бити його. — Нонні, послухай, що я тобі розповім.

— Не хочу, — сказав молодший. — Дай мені спокій! Не розумію, чому ти не хочеш дати мені спокій!

— Ти помітив? Коли що-небудь трапляється, бабуся

завжди каже: «Я так і знала» або: «Буде ще гірше... Я ще вранці відчула — щось не гаразд... погані прикмети», — ну що б не сталося! Вона ніколи не радіє і ніколи не горює. Ти пам'ятаєш, що вона сказала, коли мама померла і Ауста накрила її? Вона поцілувала маму і сказала: «Мене це зовсім не дивує».

— Це тому, що їй уже сто років, — тихо зауважив молодший ніби про себе.

Але старший брат і тут не згодився.

— Ні, — відповів він. — Це тому, що вона все розуміє, вона знає про все, що робиться між небом і землею. Пам'ятаєш біснுவатого, який вселявся в звірів? Про нього розповідається в псалмі проти негоди. Хто розуміє бабусю, той розуміє все.

— Мама ніколи не читала псалмів, — сказав маленький Нонні. — А батько каже, що немає ніяких Ісусів.

— Можливо, їх і немає, але біснуватий у тому псалмі не хто інший, як Колумкіллі. Це я напевно знаю. Звідки я знаю? Бачив на власні очі. Коли? Часто. Якось увечері, коли батько гнав отару додому, — ти пам'ятаєш, в одній з овець було розідране вухо; коли ще йшов сильний дощ, — я бачив своїми очима, як з'явився Колумкіллі. Він підійшов до однієї з овець і щось над нею робив — не знаю що. Атож, це був він.

— Він? — розгублено перепитав хлопчик.

— А минулої зими, коли здихали вівці, — це він над ними чаклував. Ось тому вони й здихали. Це він. Його сім разів убивали, і завжди він знову воскресав... Він зруйнував хутір у долині. Сім разів він його руйнував, про це знають у всій парафії. Я бачу Колумкіллі щодня.

— Брехня це, нічого ти не бачиш! — протестував хлопчик і знов почав із сльозами бити брата.

— І знаєш, чому я його бачу? — Старший схопив маленького Нонні за руку й прошепотів йому на вухо: — Тому, що я теж помер. Нонні, подивись мені прямо в очі — і ти побачиш, що я неживий.

Двоє братів — дві протилежності; і одна доповнює одну. Вічні протилежності, втілені в людині. Було це восени, на порозі зими, в сутінки, коли грані між буттям і небуттям стираються.

Із-за хмар зійшов молодик.

## ЩУРИ

(Різдвяний піст)

Б'ярту́р іде в кошару: стоїть лютий мороз, і овець не можна вигнати на пасовисько. Бабуся, як завжди, воює з упертим вогнем у пічці, ледве ворущачи заціпенілими пальцями. Діти, оповиті димом, лежать, згорнувшись калачиком, сплять або вже прокинулись і слухають тихий тріск хмизу в печі. Так було торік, так було позаторік. І раніше ніж бабуся робить першу марну спробу розбудити Аусту, маленький Нонні так само безуспішно намагається зосередитися на тому, що може коли-небудь статися — десь, якимсь, з кимсь. Торік усі вони мучилися, прислухаючись до важкого дихання, яке тепер змовкло, як тріснута струна, про яку співається в пісні. Відійшла скорбота, в якій є й своя радість, бо вона відроджує все, що померло в нашій душі. Красиве блюдо теж давно вже розбилосся.

Зненацька, задовго до того, як розгорівся вогонь і закипіла вода, з'явився батько. Швидко і люто ступаючи, він піднявся в дім, схопив ніж, яким різав овець, і виїняв його з чохла.

— Гм, схоже на те, що він задумав кого-небудь звести із світу,— сказала бабуся.

З блискучою сталлю в руках батько підійшов до дітей і підняв їх з постелі:

— Ідіть-но зі мною в кошару і погляньте, що сталося. Тоді й бабуся знатиме.

— Кого вже здивуєш тим, що тут діється,— сказала стара.— Не мене в усякому разі.

У цьому році кошара швидко порожніє: кращі вівці жививають, а кволі гинуть, як каже Оулафур, втішаючи себе й інших висловами, якими рясніють місцеві та іноземні газети. І справді, у кошарі Б'яртура біля ясел цієї зими стояли, хоч їх було небагато, чудові екземпляри, красені! І він палко полюбив їх,— мабуть, палкіше, ніж колись любив усю отару. Він не звик скаржитися на те, що в нього великі втрати. Декому подобається скиглити, але, на думку Б'яртура, треба радіти з того, що в тебе є, або, вірніше, з того, що в тебе залишилося після великих втрат. Глисти — це ще не гірше з тих бід, які можуть звалитись на селянина,— куди гірша нечиста сила, з якою нічого не мож-



на зробити! Навіть при хорошому врожаї сіна — поголів'я зменшується. Стара, мабуть, мала рацію, коли говорила, що не те ще буде. Тепер нечиста сила розлютувалася.

Сьогодні вранці він пішов до кошари, щоб приготувати корм. І що ж він побачив? Що там затиснуте між щаблів? Мертва, з перебитим хребтом, зім'ята, як ганчірка, вівця. Вона лежить, зачепившись рогом за край драбини. Б'яртур дав собі волю і вилаявся всіма прокльонами, які міг згадати в ту хвилину, вийняв вівцю, поклав її на замет і покликав дітей. І ось він і діти здивовано стоять над вівцею, освітленою блакитнуватим світлом холодного, але похмурого ранку. Бувають дні, коли все здається дурним і незрозумілим. І бувають такі, коли все зрозуміле і просте.

Гвендур сказав, що, мабуть, вівця хотіла злізти на сінник і задихнулася, борсаючись між щаблями.

— Дурень, — відгукнувся Хельгі.

А маленький Нонні схопив за руку брата, але зараз же випустив її. У Аусті зуб на зуб не потрапляв.

— Ти не в матір вдалася, — сказав Б'яртур. — Вона не лякалась усяких дрібниць, як стара баба.

Але Ауста почала запевняти, що зовсім-зовсім не боїться, — боятися ж сором; вона просто змерзла.

Ця подія два дні хвилювала жителів хутора.

Прийшло багато народу з селища, якісь нікому не відомі люди, але Б'яртур був у поганому настрої і говорив, що в нього нема ніякого бажання їх пригощати та й нема для чого принаджувати такий набрид додому й поїти його кофе, скоріше варт було б почастувати їх помиями. Хто знає, чи чесні це люди? Можливо, вони навіть крадуть овець. Колись такі покидьки не знали дороги до Літньої оселі.

— Що тут сталося? Коли ви прийшли випитувати, що сталось, то перекажіть іншим, що вам нічого не вдалося винюхати. Нічого, все гаразд!

І гості йшли ні з чим.

Коли на третій день Б'яртур пішов до ягнят, він зачепився головою за щось, що звисало з покрівлі. «Це що таке?» подумав він. І в нього вирвалося прокляття: одно з найкращих його ягнят висіло на петлі. Б'яртур зрізав мотузку і, уважно оглянувши його, переконався, що в нього такого не було. «Ні, це не могла вчинити людина!» Б'яртур не уявляв собі людину, здатну на таку підлоту. Подумати тільки, повісити вівцю! Він оглянув сніг навколо кошари для молодняка — сніг був твердий, зверху утворилася

крижана кірка; ніяких слідів. І треба ж, щоб такі чудеса творились у нього, в Б'яртура з Літньої оселі. Адже він ні в що не вірив, не кажучи вже про чорта і привиди, але цього разу він вдома навіть знаку не дав, що стурбований: пробурмотів, ніби йому довелось убити ягня, яке наїлося шерсті. Він не хотів, щоб хто-небудь, і найменше його домашні, помітив, що погляди його змінилися і що він уже не так твердо, як колись, заперечує існування нечисті. Адже ця переконаність надавала йому великої моральної сили, якої не було в інших. Найбільш йому хотілося приховати своє хвилювання від власних дітей. Але події останніх днів дуже стурбували його і, залишаючись на самоті, він похмуро розглядав своїх овець, бурмочучи собі щось під ніс. «До чорта, до чорта», бурмотів він сотні разів на день. Він ні за що не міг взятися ні в домі, ні в дворі.

— Дай мені пару чистих панчіх, дочко,— сказав він Аусті.— Я збираюся в селище.

— У селище?

— Атож,— відповів він.— Здається мені, що в кошарі розвелися щури,— він придумав це пояснення, як людина, хвора на рак, запевняє іноді, що її турбують лише кольки в животі.

— Щури? — здивовано запитали його в парафії.— Звідки взялися щури? Миші — це ще туди-сюди.

Він заходив до стариків—Оулафура, Ейнара. Вони міркували про погоду, нюхали тютюн, як заведено на різдво. Б'яртур теж почав нюхати з ними тютюн і міркувати, Вони вважали, що щурам нема звідки взятись, але Б'яртур відказав, що не бачить великої різниці між щуром і мишею. Ейнар сказав, що його скромну думку, зрозуміло, можна не брати до уваги, але він завжди думав, що щур є щур, а миша — миша. Поки він не забув, хотілося б йому передати Б'яртуру вірші, на зразок псалма, які він написав восени по закінченні сінокошу.

— Я,— сказав він,— свого часу склав вірші про твою першу жінку, то я вже й про другу написав. Обидві були чудові жінки, цини їм не було. Але путі господні несповідимі. А з другого боку,— зробив висновок Оулафур,— якщо завелася миша і якщо вона накинулася на вівцю і вчепилася їй у горло, то, як кажуть старі, досвідчені люди,— хоч у газети це ще не проникло,— треба притиснути їй до рани так сильно, щоб прилипли всі нутроші. Це вірний засіб.

— Поминальні вірші—це як псалми, а я не люблю псалмів, хай їм чорт, ні про живих, ні про мертвих,— відповів Б'яртур.— Ти це повинен був давно знати. Адже про вікінгів з Йомса псалмів не складали, а вони з честю полягли в бою. І наскільки я пам'ятаю, за Гретіра помстилися в Міклагарді<sup>1</sup> без усяких псалмів, а він же є найпершою людиною в Ісландії. І коли навіть дві жінки пішли на той світ, я все-таки не знаю, ради чого приплітати сюди псалми. Кожне боже слово, та й взагалі все духовне, наганяє на мене нудьгу. От коли хто-небудь з вас продасть мені свого kota, то я вважатиму це за дружню послугу. Не біда, якщо кіт буде злий.

Надвечір Б'яртур повернувся додому з котом у мішку і випустив його на підлогу.

— Що це? — запитали діти.

— Це кіт,— відповів Б'яртур; і сім'я весь вечір раділа.

Та й уся парафія тільки про це і гомоніла — наче про зміну погоди. Із уст в уста переказували: «У Літній оселі завелися щури». І от на драбині біля люка стоїть кіт, сірий, смугастий; він підозріливо і войовниче поводить очима; зіниці в нього дуже розширені. Ось він підняв лапку і жалібно нявкнув,— а втім, поведився бадьоро. В Ісландії котів, як би жалібно вони не нявкали, все ж таки не вважають боягузами. Ніхто не насмілиться сказати, що вони боягузи.

— Тільки наглядajte за ним, щоб він не вчепився в собаку,— сказав Б'яртур, ідучи з дому, і раптом подумав: «Чи не здурів я? Бач — повірив у kota!»

Отже, на хуторі з'явився кіт. Він сидів серед білого дня на краю горища і уважно прислухався до сердитого гавкання собаки у дворі. Кіт дратував собаку; як тільки він опиниться поблизу неї, шерсть у собаки настобурчиться, і вона починає завивати. Якщо собака забиралася в жилу кімнату, кіт вискакував на підвіконня, для нього тут було досить місця. Деякий час він уважно стежив за собакою, потім зіниці його зменшувались, нарешті він з філософським виглядом заплющував очі. А тільки-но собака зникала, кіт перескакував на бабусину постіль, старанно облизував себе і лягав, згорнувшись калачиком. Стара ніколи не називала kota інакше, як негідником і хитруном. І все-таки кіт до неї

---

<sup>1</sup> Міклагард — Константинополь (староісландськ.).

йшов,—він цинив не стільки слова, скільки поводження з ним; а ніхто ніколи не бачив, щоб стара скривдила живу істоту. Дивно, як кішки тягнуться до старих людей. Можливо тому, що від них не чекаєш примх, несподіваних поривів, з ними почуваш себе спокійніше,—це головна перевага старості. А можливо, їх зближує одного з одним те сіре, безбарвне, що приховується за християнством, за уявленнями про дух?

*Розділ сорок другий*

**ЛІВА ЩОКА**

Чи вдалося «негідникові-коту» покласти край дальшим нещастям на далекому хуторі в долині?

Увечері Б'яртур брав його під пахву і відносив у кошару. Особливої довіри до kota він не мав. Він лягав спати пізно і довго ще порався, після того як засинали діти і стара. Останньою лягала Ауста. Вона до пізньої ночі возилася біля плити, прала білизну і латала, потім милась, опоряджалася. Ауста вже була в тому віці, коли дівчина дбає про свою зачіску. Іноді вона, зігрівши воду, мила собі ноги вище колін, шию, плечі і груди. «Нехай,—думав Б'яртур,—усі дівчата дуже захоплюються миттям; це триває кілька років. Адже молодість — пора розквіту? Хіба трава не вбирає в себе росу під час росту? Коли починають народжуватися діти, жінка перестає митись». Він погасив світло, ліг на постіль, склав руки під головою, але засинати й не думав. Ауста все ще милась і причісувалася при свічці; вона стояла в нижній спідниці і дивилася в уламок дзеркала, потім, спустивши лямки, почала мити плечі і під пахвами. Миле дитя, вона стає дівчиною. Так, тут уже нічого не поробиш. Проте Ауста добре знала, що батько дивиться на неї; коли б він не дивився, вона б помилася краще, але в його присутності це було б уже непристойно. Дивно, але їй хочеться переконати його, що навіть у думках в неї немає нічого поганого, недозволеного. Чому б це? Тому, що ще в ранньому дитинстві, в незнайомому місті, вона якось пригорнулася до нього і все ще не може забути цього. Коли думала про це, вона червоніла, особливо поки була жива мачуха. А пізніше, як тільки вона згадувала це, її охоплював жах. Дивно, які живучі помилки наївного ди-

тинства, як довго вони тривожать душу. Адже нічого ї не було! Вона боялася великого світу, вона була ще така маленька — а він відштовхнув її й пішов. Ауста не могла розібратися в цьому, у неї стискалося серце від страху перед чимсь незрозумілим, і цей страх весь час переслідував її. Як тільки вона починала думати, страх розгорявся сильніше і особливо мучив її тоді, коли вона твердо вирішувала прогнати від себе ці думки; часом він проникав навіть у її сні, уособлюючись в образи дивних звірів, примар, злих людей або ущелин, по яких вона блукала, не знаходячи виходу ні вгору, ні вниз. А найчастіше їй снилися купи нечистот, які їй доводилося прибирати,— вони все зростали й зростали. Що було поганого, неправильного в її вчинку? У неї і в думках не було нічого поганого. Вона була безпорадна і нещасна — от і все. Ці думки не залишали її й пізніше. Ні, ніколи вона не спустить сорочки в присутності чоловіка, а тим більше перед батьком.

Б'яртуру видно було її шоку, освітлену відблиском свічки; він, звичайно, навіть і не догадувався, які думки мучили Аусту. Це була її ліва щока, і він думав, що і душу її видно йому з лівого боку, з вивороту,— душа стара, нещасна, печальна; вона на тисячу років старіша від самої дівчини; це душа іншого віку — недовірлива, з мінливими бажаннями, пристрасними обіцянками, тугою і смертельною ненавистю. Повна нижня губа, так красиво вигнута, коли дивитися на неї справа, звідси здавалася викривленою. Навіть не вірилося, що це п'ятнадцятилітня дівчинка. Здавалося, що лице її свідчить про якусь втрату, навіть про якусь сліпоту,— і сліпота ця жахливо відповідала її внутрішньому світові, що не знає прагнення іншого, кращого, світові, прийнятому тією зневагою до смерті, яка допомагає терпіти всі невдачі, як би гостро вони не переживались.

— Послухай, люба дитино моя,— каже він, думаючи: «Що це я — з глузду з'їхав?»

Дівчина швидко піднімає лямки на плечі і дивиться на нього з жахом, майже задихаючись, в очах її щось б'ється і тріпотить. Чим же вона завинила?

Він лише хотів попросити її повернутися до нього другим боком: йому більш подобається дивитися на людину з правого боку; він те ж саме говорив її матері, коли залицявся до неї, а це було багато років тому.

— З лівого боку ти зовсім інша, ніби тебе підмінила

зла фея і замість тебе залишила якусь маленьку потвору. Ось так, тепер добре. Гляди не простудися, багато хлюпатись у воді шкідливо; мийся, коли дуже вже потрібно. От я ніколи не мився довго. Вранці допоможи бабусі розпалити вогонь, їй стало так важко розпалювати плиту, вона дуже постаріла.

Трохи пізніше він підвівся і вийшов у кошару: йому хотілося знати, чи все гаразд.

Усе було гаразд. Зелені очі кішки світилися то в далекому кутку, біля ясел, то на щаблях драбини. А втім, вони з котом зневажали одно одного. Б'яртур любив собак. Коли він повернувся в дім, Ауста вже лягла. Чи добре вона вкрилася, сердешна? Незважаючи на присутність kota, він все ж не був спокійний уночі, двічі і тричі виходив у кошару і плював на всі чотири боки.

Визоріло. Собака гавкала на вітер. Здавалося, все було як завжди,— люди спокійно сплять, бачать сніг; їм сняться срібні монети — то в дві крони, то в п'ятдесят ере; то вони бачать неозоре море, то маленьке озерце.

#### *Розділ сорок третій*

### РОЗМОВА З НАДПРИРОДНИМИ СИЛАМИ

У другій половині різдвяного посту погода змінилася — випав густий сніг. Він ішов і йшов, день за днем, спокійно, м'яко, наполегливо. Дивисься на ці лапаті сніжинки, що повільно опускаються, і починає здаватися, що ти відрізаний від усього світу, що ти й сам не існуєш.

— Добре, коли нічого не трапляється,— каже Б'яртур.— Дехто скаржиться на одноманітність, йому, як дітям, подавай переміни. Люди розумні перемін не люблять.

З другого боку, не всі можуть так легко переносити відсутність перемін, як коти. Під вікном виростають снігові замети, немов оповиті блакитно-сірою шерстяною ковдрою, а кіт усе сидить і сидить, все жмуриться з забавним виразом поважності і лукавства. Нарешті, сніг перестав іти. Погода вияснюється, мороз міцнішає, і холодний колючий вітер намітає кучугури снігу. Цієї зими сіна було вдосталь, і стихія була нестрашна. Чи шаліє ще нечиста сила? Зараз начебто втихомирилась. Тривога, що погнала Б'яртура в місто по kota, тепер майже зникла. Він погладив kota по

спині і сказав: «Хоч би тільки він не зчепився з собакою». Роздумуючи про все минуле, він не міг зрозуміти, як же він повірив, що дурний кіт міг упоратися з нечистою силою. Все-таки він перестав уночі вставати і навідуватися в кошару.

Але, незважаючи на kota, нечиста сила не здавалася; вона просто вирішила дочекатись морозу, щоб на снігу не було видно слідів. Якось рано-вранці Б'яртур, як завжди, пішов у кошару. Зайшовши туди, він запалив ліхтарик і озирнувся. Перед ним постало жахливе видовище: десятеро овець валялися мертві або здихали; вони лежали на підлозі чи біля ясел. Вівці були зарізані по-звірячому: у одних були розрізані глотки, другим вбиті в череп заіржавілі цвяхи, а деякі, видно, загинули від удару дрючком. Важко розповідати про такі страхіття, можливо тому Гудб'яртур Йоунсон не дуже багато говорив про те, що сталося, ні тоді ні пізніше. Він зовсім розгубився; зірвавши з себе шапку, він міцно обхопив обома руками голову. Він оглянув овець одну за одною і прирізав тих, які ще дихали. Більше він уже не міг стримувати себе: різко повернувшись, він стиснув кулаки й став вигукувати прокльони, плюватися, він викликав на поєдинок злого духа Колумкілі разом з його потаскухсю Гунвер і виливав на них потік язичеських і біблійних прокльонів, він закликав їх на двобій з ним на рівному вигоні перед кошарою. Що йому ще залишалось робити й говорити? Він кинув виклик зразу всім духам: нехай покажуть свою мужність у відкритому бою. Коди вони хоч скільки-небудь дорожать своєю честю, то тепер уже ховатися не будуть. «Не велика хитрість грабувати і вбивати, коли всі сплять!» сказав він, погрожуючи кулаками задубілій природі і небу. І, нарешті, не знаходячи більше досить крутих слів, голосно завив. Завила й собака. Все це саме блюзнірство. Нема йому спасіння. На сході ледве помітно займався світанок.

Йому спало на думку, що прокльонами злих духів не проженеш. Згадався давній переказ про чорта, який ставав від прокльонів ще сильнішим. Але що він міг придумати? Можливо, стара Халбера пришкутильгає сюди і прочитає псалми? Чи не привести пастора? Нехай виголосить ім'я Ісуса древньоєврейською мовою. Це ще не значить, що він, Б'яртур із Літньої оселі, вірить у богослов'я,—вільні люди не потребують релігії. Він не боїться зустрічі з

будь-яким привидом і ніколи в житті не боявся темряви, не кажучи вже про інші страхіття.

У давніх переказах мовилося про те, що привиди вірять у богослов'я і схиляються перед силою імені Ісуса, коли його виголошують якою-небудь стародавньою мовою. А втім, було мало надії, що плюгавий молодий пастор Теодор своєю вченістю переможе нечисту силу, яку старі пастори колишніх часів, що добре вміли заклинати, не раз безуспішно намагалися відіслати в пекло. Одним-одна людина в тих краях, яка мала повну владу над нечистою силою, давним-давно померла.

Діти стояли на снігу й уважно стежили за рухами батька: він складав одну за одною голови мертвих овець на виступ стіни. Нарешті, маленький Нонні порушив мовчанку.

— Батьку,— сказав він,— нашому Хельгі часто ввижається щось біля хутора.

Б'яртур випростався і, тримаючи закривавлений ніж у руці, запитав:

— Що саме?

— Нічого, він бреше,— сказав Хельгі.

— Брешу? Невже ти не пам'ятаєш, що розповідав мені минулої осені, коли батько був у місті, а ми сиділи на камінні перед домом і говорили про водопад?

Б'яртур, тримаючи ножа в руці, підійшов до свого старшого сина і рішучим тоном звелів, щоб Хельгі докладно розповів про свої видіння. Але хлопчик твердив, що він нічого не бачив.

Розсердившись, Б'яртур схопив сина за плечі і пригрозив йому: якщо він зараз же не скаже, то йому буде погано. Хельгі злякався: він пробелькотав, що бачив якогось хлопчика, або, точніше, хлопця з сивими, як у старої баби патлами.

— Де ти його бачив?

— Іноді він мчав від кошари до дому, і я не раз гнався за ним.

— Чому ти ніколи не говорив мені про це?

— Я знав, що мені ніхто не повірить.

— Куди він прямував?

— Не знаю. Він скакав.

Б'яртур дедалі наполегливіше вимагав докладно описати цього невідомого бігуна. Але відповіді хлопчика були все більш плутаними: іноді йому здавалося, що в тієї лю-



дини була борода, іноді — коси, і, нарешті, йому навіть привиділося, що на бігуні була спідниця.

— Спідниця? — здивовано запитав Б'яртур, — яка ще там спідниця?

— Червона. І чимось була обмотана шия.

— Шия? Що ж це було?

— Не знаю. Мабуть, більш за все це нагадувало брижі.

— Брижі, чорт би тебе забрав? — сердито гримнув Б'яртур і дав йому такого ляпаса, що хлопець захитався. — Ось тобі! Не плещи дурниць!

Надприродні явища неприємні тим, що зрушують усі людські поняття, змішують їх в одну купу; земля під ногами починає хитатися, розум витає в чужих йому сферах — він уже не може робити правильних висновків, навіть тих, які підказує здоровий глузд, — усі грані між явищами, навіть протилежностями, стираються. Смерть уже не смерть, життя не життя, як твердить Ейнар із Ундірхліда. Людина розподіляє явища, відносячи кожне до якої-небудь групи, наче карти, складені по масті. І ось таємні сили вриваються в життя і змітають усе, подібно до того, як потоки осіннього дощу змивають нескладене скошене сіно. На думку багатьох, надприродні явища пояснюються тим, що бог хоче довести простим смертним, наскільки він розумніший від них. Якої ж думки був Б'яртур з Літньої оселі? Невже він дозволить цим таємничим силам обманути його? Чи звернеться за порадою до людей? Чи буде виголошувати заклинання і чекати, поки нечиста сила не знищить усіх його овець і не зруйнує його хутір, як у 1750 році?

Був тихий вечір, і Б'яртур не поспішав заганяти овець. Розгублено блукав він по пасовиськах, розмовляючи сам із собою, і лаяв надприродні сили, не помічаючи, куди йде. І раптом він побачив, що вийшов до західного схилу гори. Можливо, він думав зустріти Ейнара з Ундірхліда чи ще кого-небудь?

Блиснув молодий місяць. Сутінки згустилися. Багато хто з людей вважає, що сутінки — найкращий час дня. На вершині гори, серед спокійного зимового пейзажу, здійснюється закиданий камінням могильний горб. Тут похований злий дух Колумкілі. Горб стоїть над проваллям, один його бік облитий місячним світлом, другий — у затінку; це не день і не ніч; лагідне місячне світло надає всій картині відтінку чистої краси і майже піднесеного спокою. Але

Б'яртур не відчував цієї чарівності. Він біг, як лютий звір, що мчить до своєї нещасної жертви, щоб знищити її. Він кинувся в атаку не зразу. З мерзлої землі він узяв маленький камінець і сховав його за спину.

— Ага, ось де ви обоє спочиваєте,— сказав він, з невимовною ненавистю дивлячись на могилу.

Біля самого підніжжя могили він гупнув ногою. Але ті не відповіли йому. Все ж Б'яртур далі говорив з ними, твердячи, що він цілком розгадав їх замір. Б'яртур ясно сказав їм, що він їх звинувачує в убивстві його дружин і дітей. А тепер вони, видно, добрались і до його овець.

— Що ж, продовжуйте, продовжуйте робити це, якщо тільки насмілитесь, але підкорити мене вам не вдасться. Смішно навіть думати про це. Хоч гору звалить на мій хутір, коли зможете, але я стою тут і буду стояти до останнього подиху. Безглуздо думати, що я підкорюсь.

Відповіді не було. Тільки ніжні зорі, поблискуючи своїми прекрасними очима, посміювалися з земної людини і її ворогів.

Тоді він сказав:

— У мене в руках камінь.— І почав розмахувати перед ними камінцем.— Але не думайте, що я покладу його на вашу могилу. Ви кажете: «А, значить, він злякався, якщо прийшов сюди з каменем!» Ви кажете: «Нарешті, він приніс камінь. Він, видно, боїться втратити Аусту Соуллілю, як уже втратив двох своїх дружин». Але кажу вам я, Б'яртур з Літньої оселі, вільна людина, найвільніший ісландець з часів перших поселенців до наших днів: можете звалити на мене гору, але каменя вам від мене не дочекались!

На знак своєї зневаги до темних сил Б'яртур жбурнув камінь у провалля. Камінь стукався об голі стіни ущелини, аж поки не впав на дно, пробуджуючи глуху луну,— неначе звідти долинали голоси старих предків, неначе сам троль і його почет дивувалися з того, що хтось порушив їхній віковий сон. Собака підбігла до краю провалля і голосно загавкала. Найменше хотілося Б'яртуру саме зараз, коли він звів рахунки з привидами, шукати підтримки у людей. Зараз, як ніколи, він твердо вирішив боротися з тутешніми чудиськами сам на сам, без сторонньої допомоги, не на життя, а на смерть. Він повернувся й пішов у свою долину.

## МОЛЕБСТВО

Жителі селища, повертаючись із міста, заглядали по дорозі в Літню оселю, вивідували у дітей новини і з цими новинами йшли в селище. Тут чутки про привиди широко переказувалися з уст в уста,— в цю глуху пору року, коли нічим було заповнити розум і серце, за них жадібно чіплялися старі й молоді. І люди легко повірили в нечисту силу і взяли під сумнів те, що всьому виною щури,— адже всі ми схильні припускати неймовірне і сумніватися у правдоподібному.

Жителі селища почали навідуватися до Б'яртура все частіше. Люди не жаліють сил і часу, коли їм хочеться перевірити чутки про підступи привидів, вони жадібно підхоплюють ці чутки і зберігають їх у надрах своєї душі. Б'яртур відповідав цікавим, що, кому охота, нехай ганяються, як очманілі, за привидами і стоптують свої підметки,— це їхня особиста справа; а він не цікавиться теревеннями про нечисту силу. Вся справа в тому, що якось уночі кіт злякав овець, вони сполошилися, з переляку кинулися до стін і ясел— і розбивали собі голови, натикаючись на заіржавілі цвяхи.

А діти мали велику втіху, розважаючи гостей... Вони стояли з ними біля дому, під стінкою, і розповідали про нечисту силу; вперше в житті вони були поважними особами— їх слухали. А хазяйка з Редсмірі послала Аусті по-тай від Б'яртура кофе, цукру і книгу одного відомого талановитого іноземця під назвою «Простий спосіб життя». Виявилося, що хлопчики своїми власними очима бачили привиди, їм навіть вдалося розмовляти з ними, особливо старшому й молодшому. Тільки-но заберуться вони в кошару і побудуть там деякий час, як з'являється привид. Вони бачили його блискучі в темряві очі, але погано розуміли його, він говорив гнусавим голосом і незрозуміло. Все-таки вони розібрали, що привидові надокучило жити забутим і всіма занедбаним,— от він і подає про себе звістку. Не заспокоїться він, поки йому не будуть виявлені всі почесті, які належать,— проповідь, псалми, молитви— краще похоронні. Деякі гості підходили до кошари і тихенько затагували який-небудь псалом або навіть бурмотіли уривки з «Отче наш». Ауста ледве встигала готувати кофе.

«Так,— говорив привид,— завтра нехай прийде ще більше гостей». Це був не який-небудь язичеський бог, це був справжній бог, що вимагав у людей: молитви наші «даждь нам днесь» — йому, видно, вони були на користь.

Чого тільки не говорили в парафії про привид: він знищував будинки в долині, стрибав по покрівлях серед білого дня і загрожував карами тим, хто не хотів співати йому молитви. Цей маленький хутір, який раніш нічим не відзначався, привернув до себе увагу всієї округи і майже всього краю. Люди і навіть собаки, яких раніше ніхто тут не бачив, з'явилися на вигоні, а іноді заходили і в кімнату. Коли б зібрати і записати всі легенди про цей привид, суперечки, різні думки, філософські та релігійні тлумачення, то був би товстий том на зразок біблії. У селищі створились різні партії, мало не секти. Деякі бачили в тому, що сталося, одкровення; інші питали, в чому ж полягає воно, це одкровення; а треті, наперекір усьому, запевняли, що вівці сами перебили одна одну. Хто говорив, що привид височенний на зріст, а дехто доводив, що він середніх розмірів, або навіть уявляв його маленькою зморщеною істотою. Дехто, спираючись на історичні дані, твердив, що цей привид — чоловік; інші не менш переконливо доводили, що він жіночої статі; треті вважали, що привид безстатевий, і навіть розвинули відносно цього дуже інтересну теорію.

Пронеслася чутка, що на різдво привид має намір зруйнувати Літню оселю. Ці відомості йшли від хлопчиків, які були з ним запанібрата. Дехто з тих, що добре ставилися до жителів хутора, звернулися до пастора з проханням піднятися на пустир і помолитись; можливо, таке звернення до злого духа від імені господа бога змусить цей дух піти на поступки. Пастор зрадів. Нарешті його далеко не богомольні парафіяни під впливом обставин згадали про бога! Сам він, з того часу як одержав цю парафію, нагадував людям про бога лише з церковної кафедри, та й то неохоче: в тутешніх жителів усе духовне викликало лише нудьгу або сміх.

Якось увечері на хуторі зібралося стільки народу, ніби тут справляли велике свято. Погода була м'яка, небо зоряне, світив повний місяць; стояв мороз. Прийшло багато парубків і дівчат. Вони стояли серед заметів, мов дурні, тішачись чеканням чогось невідомого, страшного — того, що причаїлося в цій холодній синій пільмі. Хлопець із Фіорда, який працював узимку на одному з хуторів у горах, розва-

жав натовп, наспівуючи модні пісеньки, під які цієї зими танцювала молодь. І всі підспівували, намагаючись заглушити почуття страху. Були тут не тільки любителі пригод, а й люди немолоді, бувалі, давні вірні друзі. Прийшов і Король гір, якому два роки тому вдалося пробратись у парафіяльну раду,— і от тепер на ньому лежить тягар відповідальності, особливо важкий за таких поганих часів. Умовили піднятися навіть пастора, молодого, лисого, з екземою на руках. Він вважав, що настав час зайнятися влаштуванням виставки баранів і для цієї мети запросити з півдня спеціаліста-вівцевода. Пастор посилався на статтю в «Сільськогосподарському віснику» — останнє слово науки. Дехто, відкликавши вбік дітей, розпитував їх про привид: який він на вигляд, про що говорить. Б'яртур був похмурий і ледве відповідав на привітання гостей; він нікого не запрошував і тихенько, в бороду, бурмотів якісь уривки віршів.

Люди нерішуче тупцювали на місці — на снігу або в домі, серед нічних тіней. Багато хто з них відчував, що вони тут небажані гості. Нарешті, заговорив Хродлогур з Кальда, тямущий і прямодушний старик, який не терпів бездіяльності:

— Ну що ж, люди добрі, чи не пора нам починати?

Він мав на увазі обхід з молитвою навколо кошари, який останнім часом перетворився на обряд, так що вислів «обхід» ввійшов у мову.

Інші урочисто приєдналися до його пропозиції:

— Пора починати!

Послали за хлопчиками, зібрали молодь, яка вже розбрелася по схилах, — бо ніч із своїми синіми розпливчати-ми тінями була мандливим прикриттям не тільки для привида, але й для кохання.

Прибігли хлопчаки, очі у них були широко розкриті. Пастор, якому хотілося забути про таємничі сили, жваво розмовляв про нові теорії, запозичені із «Сільськогосподарського вісника». Він глибоко зітхнув і відповів на пропозицію Хродлогура:

— Добре, почнемо в ім'я боже!

Король гір, Ейнар, Оулафур ішли один за одним з якимсь дивним виразом обличчя, заклавши руки за спину; сінна потеруха застряла у них в бороді. Спереду і ззаду людей поважно йшли собаки, ніби розуміючи урочистість хвилини. Дехто брав дівчат під руку; а дівчата червоніли,

чекаючи привида,— хоч Б'яртур думав про себе, що не за цим вони прийшли сюди.

— Діти, підіть-но в кошару і спитайте, в який бік нам іти,— запропонував Хродлогур.— Краще дізнатися заздалегідь, а то духи іноді примушують ходити за сонцем, іноді навпроти сонця.

Хельгі взяв брата за руку, і вони навшпиньки підкралися до дверей кошари,— ніхто не вмів розмовляти з привидами, крім них. Вони відкрили засувку, і обережно заглянули в кошару.

— Тс! — сказав старший брат, жестом зупиняючи надто допитливих гостей.— Не підходьте близько.

Вівці, охоплені якимось неприродним страхом, шарахнулись і забилися в найдальші кутки напівтемного приміщення. Хлопчики зникли в кошарі і заперлися на засувку. Немолода жінка з селища заспівала «Хвали бога», багато хто почав підспівувати. Лише Хродлогур сказав, що не варт співати молебня; він вважав, що цю справу, як і всяку іншу, треба робити за встановленими правилами. Раптом усі сполошилися. Хлопчики вибігли задом наперед з кошари, немов їх щось виштовхнуло звідти, і почали качатися по снігу. За їхніми словами, привид вимагав, щоб навколо кошари обійшли дев'ять разів і проспівали дев'ять строф.

— Чи не дев'ять рядків? — урочисто запитав Ейнар.

Що б там не було, молебень почався. Старі, як уміли, наспівували псалом, собаки гавкали. А молодь не знала псалмів — вона думала зовсім про інше. Всі були злякані. Синяві тіні на снігу поздивалися.

Б'яртур стояв осторонь. Він покликав Титлу, щоб вона не погризлася з чужими собаками.

Незабаром виявилось, що молодь не мала ніякого бажання крутитись навколо кошари,— одна група відійшла і почала спускатися схилом горба, щоб ще раз послухати нових пісеньок, під які танцювали у Фіорді.

Двоє сміливців самовільно вкочили в кошару, щоб глянути на привида, але вони недовго залишалися там: тільки-но переступивши поріг, вони побачили пару палаючих очей, які блиснули на них із далекого кутка, з сінника. Вони були не менш жажливі, ніж очі троля в сазі про Гретіра. Коли-небудь на схилі літ ці двоє сміливців будуть розповідати онукам, як вони самі були очевидцями того, про що розповідають ісландські саги. Але справа не обмежилася тільки поглядом: почувся жажливий звук — такий звук не

можна було почути від жодної тварини в Ісландії. Його можна було порівняти тільки з безглуздим скрипом якихось старих заіржавілих дверей, що різко слух. Як казав пастор, що на мить заглянув у кошару, це був голос істоти, засудженої на вічні муки біля воріт царства небесного; ці жовтозелені очі явно ніколи не бачили і ніколи не побачать небесного світла. І пастор скористався з нагоди й помолився за те, щоб ворота раю відчинилися їм і щоб вони побачили світло царства небесного. В цю хвилину сердитий місяць сховався за густою хмарою, і бліде сине світло, відбиване снігом, зразу змінилося на повну п'тьму, ще таємничішу, ніж була раніше. Обриси ландшафту зовсім розплився, і люди, що вийшли на цю безглузду нічну вахту, в м'орозі здавалися одно одному нереальними, вони мимоволі брали одно одного за руку від страху залишитися на самоті. Що можна було ще зробити? Так вони стояли, тримаючись одно за одного, тремтячи. Морок дедалі густішав, було холодно. Добре було б напитися гарячого кофе.

#### *Розділ сорок п'ятий*

### ПРО ДУШУ

Хтось запропонував випити кофе; всі охоче погодилися. І релігійна церемонія закінчилась. Гості піднялися в жилу кімнату і потроху, не чекаючи запрошення, заволоділи домом. Майже вся округа зібралась у Б'яртура; підлога так закрипіла, що здавалося — ось-ось завалиться. І молодь попросили зійти вниз. Що їм тут, чорт забери, робити? Не місце і не час тут для дівчого вереску та інших музичних вправ. Хто хоче напитися кофе, нехай почекає внизу. Люди старші сяк-так розташувалися на ліжках. Жінки намагались розпалити вогонь.

— Еге ж. Отак-то! — промовив один гість.

— Ну й діла! — сказав другий.

— Ого ж бо й є! — додав третій.

Крім Хродлогура з Кельда, всі ще були під впливом таємничих подій, і їм було важко перейти на звичайне, буденне.

Хродлогур не дуже роздумував про причини. Цей здоров'як сприймав життя таким, як воно є, не лякався ні

природного, ні надприродного і думав лише про те, як повестися в даному випадку.

— Дорогий пасторе, — сказав він, — як вам відомо, у мене є пара добрих ягнят. Я не зважився зарізати їх восени. Можливо, і помилюся в розрахунках, — адже годую я їх, сподіваючись, що пощастить. Але я міг би взяти за них добрі гроші, коли б ми залучили сюди кого-небудь із «Сільськогосподарського вісника», — нехай би написав про них вищому начальству.

— Непогана думка, — відповів пастор, зрадівши, що хоч одна людина повірила його знанням у галузі вівчарства і прагненню поліпшити породу овець. І він почав докладно розповідати про те, яку користь принесла народіві виставка овець на Заході. Про неї багато писали газети, особливо про м'ясних овець.

Тут голос подав Король гір. (Він хоч і проліз у раду громади, але не зумів вибитися нагору; так і лишився середняком. Весь рік усе вагався — метався між торговцем і споживчим товариством: адже коли дві сильні сторони борються між собою, треба запастися терпінням і вичікувати). Він теж вважав, що в такий тяжкий час було б дуже важливо усім зрозуміти, як корисно добиватися поліпшення породи овець.

— Але, — говорив він, — пам'ятайте, що я не прихильник м'ясних овець. На мою думку, у тяжкі часи, як наприклад, минулого року, виявилось, що м'ясна вівця не така винослива, як запевняє багато хто із спеціалістів. Зразкова порода — це, я думаю, редсмівська — міцна, невибаглива, а вже того, що вона недосить вгодована, їй навіть вороги ніяк не закинуть. З такими вівцями можна прожити в будь-які часи. Принаймні доти, поки не з'явиться інша, краща порода.

Оулафур з Істадала, слухаючи Короля гір, згадав, що кілька днів тому розподіляли податок, і йому хотілося б знати, якими податками обкладені дрібні селяни. Свого часу він голосував за Короля гір і покладав на нього надії. У нього, здавалося Оулафуру, є почуття відповідальності, він виконає свою обіцянку, обстоюватиме інтереси бідного люду. Крім того, Оулафур свого часу сподівався дістати невеликий додатковий заробіток як помічник собачого лікаря. Він і в цій справі покладався на Короля гір.

— Еге ж, податки, — серйозно сказав Король гір. — Мушу сказати, що в такий час керувати парафією не дуже



весело, дорогий Оулафур. Староста, суддя та й увесь уряд — усі тобі скажуть: у такі тяжкі часи розподіляти податок — не в цяцьки гратися. Дуже вже скрізь сильна конкуренція, і ніхто добре не знає, хто ж візьме верх і хто допоможе хуторянам. Чи Бруні, який турбується про розорених селян, чи споживче товариство, яке теж дбає про них. А можливо, вся надія на старосту Йоуна. Або ж благодійником нашим стане парафія, хоч у парафіяльній касі як виметено.

— Так, я завжди це говорив, — відгукнувся Оулафур, намагаючись не показувати, як розчарував його член парафіяльної ради, за якого він сам голосував. — Людське життя таке коротке, що прості люди не встигають прожитися; їм і на світ родитись немає радії. Але я не відступлюсь від того, що завжди твердив: коли б у нас робилося справедливо і згідно з наукою, коли б за наш труд ми одержували сповна і могли купувати для себе в місті хліб наш насущний... коли б ми могли побудувати собі здорове житло, перш ніж наші діти згниють від сухот, як було в мене... Ну от, хай йому чорт, що я хотів сказати... Не знаю, чи позбудуся я боргів, якщо навіть буду тягти з себе жили ще три тисячі років.

Тут у розмову втрутився Ейнар з Ундірхліда. Він вважав, що всі ці розмови мало підхожі для такого серйозного випадку, коли нечиста сила почала втручатися в життя хуторян. Невже не можна забути про власні біди, голод, хворобу, як велить нам бог?

— Не я почав цю розмову, — відказав Оулафур. — Я завжди тверджу, і це всім відомо, що краще обмірковувати що-небудь отаке серйозне, наукове, ніж даремно язиком плести. Та коли справа доходить до науки, нелегко розібратися в ній бідній людині! Як тут розберешся, коли ти відірваний від усього світу, б'єшся, як риба об лід, з хворими дітьми, з вимученою дружиною. От уже десять років, як мені довелося вийти із спілки «Друзі народу», — це єдине місце, де я зустрічався з людьми; наш так званий «гурток для читання» був недовговічним, він давним-давно розпався. Дехто запевняє, що в цьому винні щури. Але я знаю одно: останні п'ять років ніхто навіть не смів відчиняти книжкові шафи. То де ж нам, при такій темноті, розібратися в тому, що діється?

Ейнар сказав:

— Не можна не скористатися з такої нагоди, тут серед

нас є освічені люди, наприклад, пастор. І наскільки я знаю пастора, він не цурається простих людей. Покійний пастор Гудмундур, той ніяк не вмів примиритися з нашою неосвіченістю. Але ось про що я хотів спитати: як це пояснити, що деякі душі ніколи не можуть знайти спокою ні в небесах, ні на землі, ні під землею.

— Чи не тому це, що в них вселився чорт,— зразу відгукнувся Крусі з Гілі.

Пастор ще роздумував, підшукуючи потрібну відповідь. Багато хто висловив свою думку відносно цього, але справа не ставала зрозумілішою. Оулафур навіть послався на книжку, в листки з якої були обгорнуті чашки, прислані його знайомому. Іноземні вчені, говорилося там, рішуче заперечують існування злих сил.

— Ні вже, мій дорогий Оулафур,— сказав Король гір,— це мені і на думку не спало б, особливо в теперішні часи. Я завжди думав, що є і добро й зло. Цього вчать і релігії, наприклад персидська, як я чув від хазяйки Редсмірі, освіченої жінки. Ви всі знаєте, що вона багато разів говорила про добро і зло, навіть у своїх промовах, у спілці жінок, в нашому окрузі і в інших місцях. І якщо говорити про невидимі сили... здається мені, що вони зовсім не такі добрі, як багато хто думає, і, можливо, не такі злі. Очевидно, істину завжди шукай десь посередині.

Нарешті заговорив пастор, у нього було досить часу обдумати відповідь.

— Сучасному мисленню,— сказав він,— більш відповідає інший погляд. Я вже виклав його, коли ми стояли біля кошари. В даному випадку, очевидно, замішані бідолашні душі, що неспокійно мечуться між різними світами.

Тут уже терпець увірвався в Ейнара.

— Насмілюся сказати,— крикнув він,— що ви трошки перебрали міру, дорогий пасторе. І беру це на свою совість. Правда, ще покійний пастор Гудмундур мене трохи недолюбляв, він звертав мало уваги на мої поганенькі вірші, ну що ж, я писав їх не ради слави, не для похвал, а для власного задоволення. Пастор Гудмундур був суворий і мало звертав уваги на неуків, але у вірі він був сильний. Він не прислухався до всяких дурниць, тільки тому, що вони сучасні, але вже ніколи не сказав би, що сатана і його близькі — це тільки, мовляв, нещасні, бідолашні душі. І хоч у нього були добрі барани й вівці, він ніколи не змішував в одну купу різних речей, він твердо знав, у кого хто вірує. І

мені здається, що цього не знає дехто з вас, молодих пасторів, хоч ви і гонитеся за новою модою.

Пастор Теодоур з усіх сил намагався запевнити Кейнара, що молоді пастори теж знають, у кого вони вірують, хоч, можливо, висловлюють свої думки трохи інакше, ніж старі.

— Дозвольте мені запитати вас, пасторе,— сказав осмілий Ейнар.— Чи вірите ви у Ветхий і Новий Завіт, в усе, що там написане, слово в слово?

— Ви можете бути спокійні: я вірю у Ветхий і Новий Завіт,— відповів пастор.

— Дозвольте мені ще спитати вас про дещо. Чи вірите ви, наприклад, що Ісус, син божий, воскресив з мертвих Лазаря, після того як той почав гнити в могилі? — вів далі Ейнар.

Пастор на мить задумався і витер хусткою піт з лоба. Нарешті він переконано відповів:

— Так, я вірю, що Ісус, син божий, воскресив з мертвих Лазаря, після того як той пролежав у труні принаймні три дні. Але я, звичайно, вважаю, що за цей час він не дуже вже й розклався.

— Чи почав гнити цей бідолашний дідуган, чи ні,— чорт з ним, це не моя справа! — перебив його Оулафур.— Головне,— казав далі він своєю верескливою скоромовкою,— головне—це те, що Ісус воскресив його. Але оскільки пастор тут присутній, а ми чекаємо кофе... і я навряд чи потраплю на своє ліжко до світанку, то й мені, як Ейнару, хочеться скористатися з нагоди і запитати дещо у пастора. Якої, власне кажучи, думки ви дотримуетесь відносно душі, пасторе Теодоур?

Пастор, схиливши голову на плече, сказав із сумною усмішкою, що свого погляду на це у нього немає: він дотримуеться старих, добрих поглядів. Так, душа, звичайно, безсмертна, якби не була вона безсмертною, то й душею не була б.

— Це я знаю,— сказав Оулафур, не задовольнившись відповіддю пастора.— Те ж саме сказали покійному Йоуну Арнарсону саме в ту хвилину, коли йому збиралися відтяти голову. А тепер я вам дещо розповім; я це вичитав з однієї солідної південної газети, минулого року мені її позичив знайомий. А саме: ніби в столиці душі померлих знатних людей вселяються в меблі.

Старий Оулафур залишився самим собою: не було

такої нісенітниці, в яку він не повірив би, якщо тільки бачив її надрукованою. Багато хто похитував головою і сміявся.

— Еге ж, ви смієтесь,— сказав Оулафур.— Ну, це вже справа ваша. Але чи можете ви мені вказати хоч на один випадок, коли я запевняв вас у чому-небудь даремно? Так, душі високопоставлених осіб у столиці вселяються в меблі. Диваки ви якісь — ви, та й взагалі тутешні люди: ви не хочете вірити в те, що відбувається далі як за сто ярдів від вашої кошари. Та й ні в що ви не вірите — ні в духовне, ні в плотське, а тільки в те, що бачите чи не бачите в своєму хліві.

Тут на допомогу Оулафуру прийшов пастор. Він зняквовіло підтвердив, що такі речі, з меблями, на жаль, бували. В столиці деякі високопоставлені особи останнім часом помітили ці незвичайні явища. Але чи душі є причиною дивної поведінки меблів — невідомо. Розумні люди пояснюють, що, можливо, це заблудлі душі, яким не вдалося побачити світла небесного.

Оулафур палко говорив далі:

— Хотілося б мені задати пасторові ще одно питання. Що таке душа? Коли відтинають тварині голову, куди дівається душа? Виходить через шийні хребці, чи що, і злітає до неба? Щезає, як муха? Що вона, ця душа,— схожа на млинець, який можна загорнути і проковтнути, як запевняє брехун Б'ярнс? Скільки душ у людини? Чи вмер Лазар після воскресіння з мертвих? І як це виходить, що душі — чи як їх там називати — поводяться шанобливо з урядовими особами, а бідним селянам, тим, які животіють по долинах, завдають збитків?

Але якраз у цю хвилину, в самий розпал розмови про душу, хазяїн просунув голову в люк і обвів далеко не лагідним поглядом переповнену кімнату; він вмить розплутав усю цю заплутану чортівню — все, що наплескав його давній приятель Оулафур.

— Я й моя сім'я збираємося лягати спати,— сказав він.— У нас більше немає терпіння вислухувати на різдво всю цю нісенітницю про душі. Коли вже у вас є бажання горлати псалми, то зберіться де-небудь в іншому місці, далі від мого дому. А я тепер звернувся до правосуддя — нехай воно знайде винного і покарає його. І коли ви підете звідси сьогодні вночі, прошу вас вважати, що ви тут не були. Прибери з плити окріп, Ауста, я не знаю цих людей, і прийшли вони сюди не для того, щоб побачити мене.

Сьогодні вночі він знати не хотів кращих із своїх друзів, він їх вигнав. І вони в свою чергу не впізнали свого давнього друга — або, вірніше, його обличчя, на якому застиг вираз люті. Він з'явився якраз у ту мить, коли вони заблукали в хащах надприродного, — і саме він, здавалося, раптом усе зрозумів і вимагав лише одного — правосуддя. Вони вийшли один за одним з дому — і давні й нові друзі — глибоко присоромлені, зніяковілі, як злодії, спіймані на місці злочину; забувши навіть попроситися, вони перебрались через замет і пішли кожен своєю дорогою.

Місяць сховався за хмари. Не було ні чаклунства, ні кофе — нічого.

І, як не дивно, ніхто в окрузі потім не згадував про цю ніч. Вона була викреслена з історії парафії, як той олень, на якому Гудб'яртур багато років тому їздив верхи через Йегуль і по пустирю. У наступні дні ці бородаті солідні люди, зустрічаючись вдома або в іншому місці, кидали один на одного швидкий збентежений погляд, наче хлопець і дівчина, які надто далеко зайшли вчора ввечері і вирішили більше цього не повторювати. Ще через багато років жителі селища згадували цю ніч, як щось ганебне, і ця згадка ховалася на дні душі, як образ хворої фантазії, що викликає почуття зніяковіння і провини: мертвенно-сині мерехтливі тіні, палаючі очі якоїсь казкової істоти, недозволенний спів псалмів, кофе, якого так і не подали, розмови про душу — і Б'яртур з Літньої оселі, що зрікся своїх друзів, які зібралися, щоб напасти на його ворога Колумкілі.

*Розділ сорок шостий*

## СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Після цієї перемоги Гудб'яртура Йоунсона привид на якийсь час перестав з'являтися. Подібно до того як у весняний день дорізають хвору вівцю, так і він убив тієї ночі віру в релігію й філософію, показав на двері всім сусідам і звелів дітям лягати спати. Дехто твердив, що він і kota повісив. Коли привид вважав, що Б'яртур розгубиться, продасть своє майно і піде в інші місця, то він помилявся: диявол старався даремно — Б'яртур був непохитний як скеля. І хоч він мав великі збитки, проте не відступав ні на

п'ядь. Те, що сталося пізніше, було тільки відгомонам подій, які відбулися тут раніше.

Був день сонцестояння. Небо зранку затягнуло густими низькими хмарами, що звисли на середині схилу; безпросвітна п'тьма навколо; безпросвітна п'тьма в душі. Тільки опівдні трохи прояснилося і зразу ж знову стемніло — короткий полудень не міг розвіяти темряви. Чекали повітового суддю. Б'яртур не дав ніякого завдання на день хлопчикам; здавалося, він хотів раніш дочекатися, щоб власті сами вирішили, хто все-таки хазяїн на хуторі — він чи диявол. Коли Б'яртур вийшов нагодувати овець, що в нього залишилися, Гвендур пішов за ним із собакою. Старший син сидів біля вікна, стуливши коліна і уважно розглядаючи старі подряпини на столі; він не відповідав, навіть коли до нього зверталися, і не торкався веретена. Маленький Нонні, який сидів і плів поряд з бабусею, раз у раз поглядав на нього: він відчував стан брата тим непоясненим тонким чуттям, якому не потрібні ні слова, ні образи, щоб розуміти. Підійшовши до нього, він сказав заспокійливим тоном:

— Хельгі, плюнь ти на це! Що ж суддя може зробити з привидам?

Старший брат нічого не відповів. Трохи згодом Нонні сів знову біля бабусі. Тиша. Не чути навіть кладання чоток — тільки легке, ледве чутне бурмотіння.

Староста прибув з гір, щоб зустріти суддю, який повинен був приїхати знизу, з міста, і провести дізнання. Але суддя все ще не приїжджав. Пішов сніг. У старости був поганий настрій; він лаявся і казав, що йому ніколи займатися всякими дурницями. Він сумнівався, щоб цей чортів суддя наважився рискнути своєю дорогоцінною особою і приїхати сюди, в гори, — ці вчені, як тільки засвистить хуга, забираються під перину. Староста ліг на ліжку господарів. На ньому були товсті панчохи, що захищали від снігу, і він покликав Аусту Соуллілю, щоб вона стягнула їх з нього. Обое — і гість і хазяїн — були аж ніяк не люб'язні.

— Завжди у тебе що-небудь не гаразд, — сказав гість хазяїнові, шукаючи свою табакерку. — Якщо не смерть дружини і не падіж худоби, то дияволи і всяка нечисть!

Селянин відповів:

— Щодо смерті і дияволів, то я ж нікого не кликав сюди горлати псалми і верзти дурниці про душу та інше...

на сміх богу й людям і на ганьбу всій парафії. З другого боку, я вимагаю правосуддя, справедливості — того, що кожного року власті звертаються до мене за податками, а я зараз вперше звернувся до властей, тож я їм нічого не винен.

— Послухай,— сказав тоді староста, закривши собі під язик жувального тютюну,— треба б тобі продати мені назад цей двір і обдурити мене ще раз.

Після пережитих за останні дні хвилювань Б'яртур твердо вирішив ставитися до всього спокійно; ні, старості не вдасться вивести його з себе.

— Авжеж, дорогий Йоун,— сказав він співчутливо,— ти ж без жартів ні на крок.

— Я не розумію, ради чого тобі мучитися, чіплятися за цей нещасний хутір? Дві дружини твої на тому світі, худоба поздохала, майже всі діти померли. Ну куди це годиться?.. І он там стоїть бідолашка Соул'єрт, чи як там її звуть, уже доросла, але язичниця і неграмотна, а про її конфірмацію ніхто ще й не подумав,— сказав староста.

— Оце так новина! — відповів Б'яртур.— З якого часу ти став таким ревнителем християнської віри? Видно, підходиш до того віку, коли треба подумати про душу.

— Це не твоя турбота. Християнська віра завжди була мені опорою, от чому я вимагаю, щоб вона була й у інших: інакше вони не захочуть визнавати над собою владу закону. Образ Христа завжди висів у моїй кімнаті, я одержав його від своєї покійної матері...

— Авжеж, і портрет російського царя,— вставив Б'яртур.

— Так, і портрет царя. Можу тільки сказати, що цар був неабияким правителем, він завжди добре правив своїми підданими. А піддані ці принаймні не були впертими язичниками, як ти,— з тих, що накликають на свою голову різні напасті, у вигляді чудиськ і привидів.

— Хм...— хмикнув Б'яртур,— он Гретір Аусмундарсон не був таким уже набожним, однак за нього мстився весь південь до Міклагарда і був він названий найвидатнішою людиною в Ісландії.

Староста не зволив відповісти на ці нісенітні й недоречні слова, він вийняв жуйку з рота і вирішив лягти поспати,— поговоримо, коли прокинусь,— підняв ноги на ліжку і повернувся лицем до стіни.

— Підкинь-но в плиту кілька ліпаків з гною, Соула дорога,— сказав Б'ярту́р і вийшов у двір попрацювати.

Сніг пішов густіший, а день усе тягнувся і минав сяк-так, а може, й ніяк,— з нескінченним снігопадом і старостою, що спав, чекаючи судді.

Найнеприємніше в коротких зимових днях — це не темрява; можливо, ще більш неприємне те, що ця темрява не така непроглядна, щоб забути безконечність, символом якої є зимовий день,—ту безконечність, що схожа хіба тільки на правосуддя і наповнює світ, як правосуддя, і невблаганна, як воно. Зима і правосуддя — дві сестри; весною, коли світить сонце, найкраще розумієш, що і те й інше—лихо. Сьогодні — найкоротший день. Можливо, що ті, хто переживе цей день, будуть врятовані. Що б там не було, треба надіятися на це. Сьогодні — день справедливості, день правосуддя. Ці маленькі люди на цьому маленькому хуторі чекають того правосуддя, яке наповнює світ, але позбавлене здатності розуміти. Правосуддя, справедливості зажадав батько. Справедливість на боці батька, що заготовляє сіно для овець,— адже вівці сама справедливість. Нехай мати похована і діти віднесені на цвинтар, але для Б'ярту́ра все життя у вівцях, і тільки у вівцях. Чи з тих він, хто мріє, хто думає про душу,— чи з тих, хто покладає надії на бунт, і правосуддя — ворог його? Адже він недосить розумний, щоб завоювати світ. А саме правосуддя дурне з своєї природи. Та й лихе воно; нема нічого лихішого. Досить тільки послухати, як спить староста, щоб це зрозуміти. Досить понюхати оладки, які печуть для жерців справедливості.

Син Б'ярту́ра виходить і зачинає за собою двері.

Староста все ще спить, голосно хропучи. Здається, що цей літній чоловік з різко окресленим сильним лицем ні разу не задрімав за все життя.

— Соула, дівчинко, чи не знайдеться в тебе шматочок грудинки для старости, коли він прокинеться? Адже в Літній оселі не треба економити м'ясо цієї зими, всі бочки й діжки просто-таки тріщать від ласих шматочків, яких ніхто не схотів купити,— це, бачте, дохлятина! Яка ж це, в чорта, дохлятина? Нічого схожого на дохлятину! Лише дурість і забобон поставили на м'ясо це тавро. Але тепер в усьому розбереться правосуддя. Де Хельгі?

Так, де Хельгі? Хіба не було його тут, у кімнаті, зовсім недавно? Він прийде, сьогодні його черга наглядати за конем. А староста і не думає прокидатись. Ну, це не наша



справа,— нехай собі спить, скільки хоче, старий шкарбан. Адаже суддя не поткнеться на пустир у таку погоду, все навколо чорнісіньке, сипле сніг, нічого не видно. Якщо виглянути на замет, який намело біля дверей дому, то здається, що світ зник,— немає ні фарб, ні ліній. Здається, що ти осліп або спиш глибоким сном.

— Куди подівся цей хлопчисько? Гвендур, побіжи вниз і подивись. Навряд щоб він пішов далеко від дому.

Всі наїлися, і Б'яртур сам вийшов пошукати хлопчика. Тут прокинувся староста і сів на ліжку, скуйовджений, протяжно позіхаючи.

— Га? — сказав староста.

— Наш Хельгі...—озвалася Ауста Соулліля.—Ми не знаємо, де він дівся.

— Хельгі? — запитав староста.

— Так,—сказала вона,— Хельгі, мій брат.

— Ага,— буркнув староста, ще не зовсім отямившись, і почав шукати табакерку.— Твій брат Хельгі. Послухайно, бідолашко,— додав він,— треба б, щоб ти сказала Б'яртуру,— нехай продасть хутір. Ти можеш прийти до нас, коли захочеш, тобі й дозволу не треба питати. Твої губи ну точнісінько такі, як у моєї покійної матері.

— Га? — відгукнулась дівчина.

— Тобі, мабуть, пішов шістнадцятий рік?

Так, їй минуло п'ятнадцять, місяць тому.

— Звичайно, це ганьба, але що ж зробиш? Нам треба було взяти тебе зразу ж. Ось що я хотів спитати: чи це не риба у тебе там, дівчинко?

— Ні, м'ясо.

— Ага, вірно, у Літній оселі на це різдво вволю м'яса.

— Я напекла тобі оладок,— сказала вона.

— Ну їх,— сказав староста.— Я давно вже не їм нічого такого. Я краще проковтну шматочок м'яса. Як це схоже на того чортового суддю — заманити мене сюди, а самому залишитися вдома і спокійнісінько хропти в своєму ліжку! Я бачу, що мені сьогодні ввечері звідси не вибратись.

Але Ауста Соулліля слухала неуважно, вона не розуміла, куди подівся Хельгі, їй охопило передчуття, близьке до страху, так що вона поставилася навіть з недостатньою увагою до старости. Вона вийшла через люк і вибралася на замет біля дому. А староста залишився сидіти в кімнаті з бабусею і молодшим братом. Він розглядав свій тютюн,

потягувався, чухався й позіхав. Час ішов, і йому здалося, що треба ж поговорити і з старою.

— Ну, дорога Бера,— промовив він, нарешті,— якої ти думки про всю цю прокляту нісенітницю?

— Га? — озвалася вона.

— Не здається тобі, Бера, що і небо й земля казалися?

Не можна сказати, щоб він був не ласкавий до старої, але, здавалось, відповіддю не дуже цікавився: не встиг він закінчити, як почав голосно і протягло позіхати.

— О, мені вже не доводиться багато думати і говорити, але я завжди знала, що це рано чи пізно станеться. Або що-небудь ще гірше. Хтось орудує на хуторі. Це не божі ангели, ні. Ніколи не були ангелами і ніколи не будуть.

— Так, ніколи не були і ніколи не будуть,— сказав староста.— А ти нічого не мала б проти, якби тебе влаштували на хорошому хуторі, в селищі... Якщо тільки суддя хоч раз доведе, що він на що-небудь здатний, і виставить звідси Б'яртура іменем закону...

— О, коли власті так вирішать, мені вже багато говорити не доведеться. І чи не все одно, що зі мною буде! Староста знає, ми з покійним Тоураром жили сорок років в Урдарселі, і за всі ці роки нічого нічого не сталося. Там, в горах, у нас були добрі сусіди. Але тут завжди що-небудь та скоїться — не те, то інше. Я не хочу цим сказати, що все це робиться не з волі божої... Наприклад, те, що я залишилася ще жити,— якщо це можна назвати життям, а моя бідна дочка померла, покинувши дім і сім'ю, в першу посуху, під час сінокосу... Я не кажу вже про загибель овець минулої весни. А тепер — нові підступи диявола.

— Еге ж, підступи диявола,— сказав староста.

Стара деякий час ще бурмотіла щось собі під ніс.

— Га? — спитав староста.

— Га? — повторила стара.

— Бач, я хотів запитати, що ти думаєш про це,— сказав староста,— про цей привид?

— Ну, якщо вже староста ладен мене слухати,— відказала вона,— то я скажу тобі, дорогий Йоуне, що в мій час був звичай—дуже хороший звичай—кропити старою сечею те місце, де було неспокойно,— і нечистий радий був безвісти забігти. Авжеж, це йому дошкуляло. Але тутешній господар і слухати нічого не бажає про все, що стосується

християнської віри. Він, Б'яртур, сам по собі, він, бачиш, зовсім особливий і завжди був таким. А старі обряди і звичаї тепер що? Залишені й забуті, на них тепер плюють.

— Так,— сказав староста,— з Б'яртуром не домовишся. Він упертий, як бик. І завжди був таким. Дітей треба було б забрати в нього і віддати в хороші руки, хоч би і за рішенням суду. А щодо тебе, моя бідолашна Бера, то я певний того, що Маркус Йоунсон з Гілі погодиться взяти тебе; він двадцять років доглядає старих. Це незлоблива людина. Я ніколи не бачив, щоб він бив старих людей.

— Від мене скарги ніхто не почує,— прошамкала стара,— все робиться з волі божої. Адже від мене вже майже нічого не залишилося, я й не живу — і вмерти не можу. От, повіриш, іноді ніяк не можу згадати: хто ж я така? Але мені було б приємно знати, що маленький Нонні живе де-небудь поблизу від мене, тому що в цього хлопчика хороша голова і хороші руки, і він не заслуговує того, щоб тинятися між людьми; він ще з пелюшок спить тут у кутку, біля мене.

— Добре, я поговорю про це з суддею, якщо буде вирішено продати дім.

— Та староста, звичайно, поговорить з суддею про те, що йому здасться потрібним, так було завжди. Якби я могла вибирати, я б, звичайно, хотіла поїхати в Урдарсел. Але я ніколи не сподівалася від життя чого-небудь особливого, навіть замолоду. І нічого не боялася, ні людей, ні чортів. І якщо вже така воля всевишнього, щоб цей хутір був назавжди покинутий, то цього ж усі чекали,— всі знають, що це за місце. А що буде зі мною, дорогий старосто, чи не все одно мені? Я сліпа і глуха; вже й пальцями нічого не намацаєш, вони омертвіли. І груди висохли. Авжеж, однаково, чи тут, чи там. Але в Урдарселі гарно заходило сонце...

Староста дивився на стару деякий час не розуміючи: що будеш робити з людиною, яка вже не людина! За її власними словами — і не жива й не мертва. Правду кажучи, староста не знав, про що далі з нею розмовляти. Він погладив підборіддя, позіхнув і відкусив великий шматок жуваального тютюну.

— Чи не дати й тобі, сердешна? — спитав він добродушно.

Стара довго не могла розчутити і добрати, про що він

говорить, поки, нарешті, не зрозуміла, що він пропонує їй тютюну.

— Щоб освіжитися,— пояснив він.

Але стара чемно відмовилась.

— Ні, ні, ні,— пробурмотіла вона,— мені ніколи не був потрібен тютюн. Нащо мені тютюн? Я й так твердо знаю, що все відбувається з волі творця і що все робиться на краще.

### *Розділ сорок сьомий*

## ПРАВА ЩОКА

Небагато треба часу, щоб сліди ніг хлопчика занесло снігом, який безупинно падав, особливо в пору, коли дні найкоротші, а ночі найдовші. Ці сліди занесе зразу ж. І знову пустир вкритий рівним білим покривалом. І ніяких немає привидів, крім одного, що живе в серці осиротілого хлопчика, поки його слідів не занесло снігом.

Як почуває себе людина на другий день після найдовшої ночі?

Не вперше на серце людське — і ніби навіть на пустир — нападає жах і щастя уявляється чимось неможливим і недосяжним. Зате на хуторі тепер було вдосталь м'яса — і в круглих бочках і в чотирикутних ящиках. У селищі кажуть: «дохлятина». Але яка ж це дохлятина? І все-таки ніхто не хотів купувати цього м'яса, доводилося їсти його самим. Це була звичайна жирна баранина, яку заготовляють на різдво. На цьому хуторі ще ніколи такої не бувало, — тут на свята їли тверде, як підошва, м'ясо старих овець. Щоки у дітей порожевіли, голови поважчали, всі ослабли від розладу шлунка: м'ясо перед ранковим кофе, м'ясо на другий сніданок, вишкарки — як каша, розтоплений жир — як вода. Навіть собаки ледве пересувались від обжерливості. Ну чого ще треба людині?

І ось настає різдво.

У той вечір, коли стара, задовго до того, як лягати спати, відкладає набік в'язальні спиці і каже Аусті Соуллілі: «Ну, тепер, дівчино, можеш помитися», — тоді, і тільки тоді, настає різдво. Халбера думала, що Ауста Соуллілія миеється тільки цього вечора, та й то лише після того, як їй звелять. Сама Халбера вже не миеється, вона занадто ста-

ра. І це — все свято? Ні, Халбера в цей вечір скидає з себе стару подерту шаль, виймає хустину і вив'язує нею голову. Це чорна шовкова хустина; її середина ще ціла, хоч вона переходила в спадщину від бабусі до бабусі і засмальцювалася від доторкання старих жилавих рук, які ласкаво гладили її як часточку світового багатства або як доказ того, що це багатство існує. Але це ще не все. Різдво — свято всіх коштовностей. Одягнувши хустину, стара дістає серезки. Серезки — це символ цивілізації на пустирі, вони теж передаються в спадщину, з покоління в покоління; вони обведені каймою з дорогого срібла, почорнілого від часу. Стара чіпляє їх на вуха з бурмотінням і гримасами, що обов'язково супроводжують цю операцію. І от тоді різдво остаточно настало — починається свято.

Цього разу Б'яртур наказав приготувати цілий баранячий бік. Зварену баранину хазяїн оглядає в кориті; бік — жирний, запашний! Б'яртур не може не висловити свого захоплення, незважаючи на всі події останніх днів. Він каже: — Так, оце свято, це справжнє різдво!

Діти ніколи раніше не чули, щоб він згадав різдво як щось особливе, а тепер він сказав, що не у всякого є такі вівці, щоб можна було похвалитися на різдво їхнім чудовим м'ясом. Діти ковтали м'ясо мовчки, з похмурим і байдужим виглядом. Тепер їх залишилося тільки троє, і ті, що zostалися, весь час думали про старшого брата, який зник у снігу; все селище безуспішно шукало його два останніх дні перед різдвом. Б'яртур з Літньої оселі не любив довго роздумувати над своїми втратами: що втрачено, того назад не повернеш. Він трохи розсердився на дітей за те, що вони навіть на різдво такі ж похмурі, як і в будні. І ось уже пора йти спати; і починається різдвяна ніч з її неспокійним від болю в животі сном або ж зовсім без сну.

Пізно ввечері, після того як усі вже полягали, Ауста Соулліалья причісується, гріє воду і порається при світлі каганця, а Б'яртур, лежачи на ліжку, дивиться на неї. Вода потроху кипить у тиші різдвяної ночі. Ауста уникає дивитися в його бік. Чи не тому, що вона погана дівчина?.. Ох, як це сталося, що вона знову мимоволі думає про це. Адже вона нічого не зробила; але цієї зими знов і знов оживав той самий спогад, вона зв'язувала його із смертю матері: ніби вона, Ауста, була співучасницею злочину і з її вини батько купував матері мало ліків і не подарував їй пальта... І все-таки, коли вона була маленькою,—тієї ночі у

чужому місті,— вона нічого поганого не думала. Вона просто не могла зробити інакше.

Навіть у спокійний час, навіть у цю різдвяну ніч, якраз посеред зими, на неї раптом нападає страх: страх від страху перед тим, чого насправді не було; страх від того, що їй не простили чогось; і це «щось» стоїть, болюче, невисловлене, між нею і ним; між нею і чимось невідомим. Можливо, обоє вони борються з одним і тим самим, самі не розуміючи — з чим? Кожний наодинці з самим собою: він — сильний, вона — квола. Так, між ними лежить безмежне море: життя Б'яртура було надто красиво проспіване, щоб римуватися з її неспростованим безмовним життям, його сміливість з її ніжністю. Навіть коли зник хлопчик — той, який жив і дихав тут кілька днів тому,— батько звелів їм усім мовчати. А вона плакала ціліснічкі ночі, коли він спав. Можливо, Ауста не так уже й сильно горювала б через смерть брата, але її мучила думка, що темрява, в якій він зник, була така жахлива, така безпросвітна; вона простила хлопчикові те, що він за життя погано ставився до неї. Але батько? Як могли вони коли-небудь зрозуміти одно одного — він і вона? Він же спав, коли вона плакала. І що ще гірше—як могли вони загладити свою вину одно перед одним, не розуміючи одно одного? Нехай вона зніме з себе все, все вбрання — і скільки б не милася, ніколи не змити їй тіні цієї невиразної, незрозумілої провини між ними, тіні, що гнітила її душу й тіло. А він лежить, притулившись потилицею до спинки ліжка, і зачудовано дивиться, як пара й тіні граються з цим молодим тілом.

Її права щока мала ту особливість, що вона ніколи не була однаковою на протязі дня. Вона виявляла то страх, то чекання,— як літнє небо з його мінливими барвами: то сонячним світлом, то миготливими тінями. Така щока — як жива істота, безпорадна в своїй загостреній чутливості до всього, що діється всередині і зовні; неначе у дівчини і тіло й душа — суцільний оголений нерв, який не терпить зла, хоч, можливо, нічого іншого в житті й не зустріне. І рятує таку душу тільки чекання щастя, а не саме щастя. Що сталося б з цією дівчиною, коли б у неї не було злої лівої щоки, в якій ясно відчувається сила, здатна опиратися злу і боротися з ним?..

Б'яртур покликав Аусту і попросив вислухати його. Так, вона не помиляється. Вона підвелася і підійшла до нього. Він запропонував їй сісти. Ауста сіла. Так, він хоче

з нею поговорити. Адже вона вже доросла, розумна дівчина. Ауста нічого не відповіла. І Б'яртур сказав без усяких передмов:

— Після різдва я від'їжджаю. Залишаю вас тут. Повернись я не раніше великодня.

Вона подивилася на нього великими запитливими очима. Щось згасло на її обличчі.

— Я втратив багато овець,— вів далі він.— Як каже Одін<sup>1</sup>: вівці вмирають.

— Так,— озвалась Ауста.

Їй хотілося багато про що сказати йому. Що вона і її брати допоможуть йому завести нових овець... Але якщо він їде, що ж вона скаже йому?

— Я не нарікаю,— вів далі Б'яртур.— Адже багато хто зазнав втрат у нашій країні. Прислів'я каже: «Ще не зійшла трава, а кобила вже нежива». Але я ж сам ще живий. Не думай, що я так уже дорожу життям. Але я буду боротися до останнього подиху.

Вона дивилася на нього, і серце в неї сильно билось. Вона знала, що він говорить про серйозні речі. Їй навіть важко було зрозуміти його. Важко двом людським істотам зрозуміти одно одного. І немає нічого сумнішого, ніж марна спроба зрозуміти одному одного.

— Я говорив тобі минулого року, дівчинко,— а можливо, це було позаторік,— що я збираюся згодом побудувати дім. Що сказано, те сказано.

— Дім?— запитала Ауста; вона зовсім забула про це.

— Так,— відповів він.— Саме дім. Я їм покажу, я...— і він додав, ніжно торкнувшись рукою, стиснутою в кулак, її плеча:— Коли у людини є квітка, їй хочеться побудувати дім.

Густе каштанове волосся Аустини кучерявилось, брови були зігнуті, а за довгими віями могли ховатися великі сльози. Він ще раз поглянув на її щоку, ніжну і виразисту, і вона запитала пошепки, ледве дихаючи, схиливши голову:

— Ти їдеш?

— Я думаю залишити на тебе все, що в домі і біля дому. Завтра я поясню тобі і Гвендуру, як годувати овець.

Ауста почала плакати, її страх дедалі зростав, він став гнітити її, як гора. Її охопив відчай, і вона віддавалася

---

<sup>1</sup> Одін— бог війни, покровитель вікінгів і скальдів (скандинавськ. міф.).

йому з тим дивним, майже солодким відчуттям, яке оводіває тілом і душею у хвилини цілковитої безнадії. Вона навіть не знала, що казати, адже в ній говорив відчай: нехай вона краще захворіє і помре, як її покійна мати — серед зими, коли на пустирі лежить сніг і лід.

— Я прошу бога, щоб мені не жити. Не треба мені життя, не треба щастя, навіть хвилини щасливої... Це ж я вина, що моя мачуха померла... я недосить про неї дбала... А бідолашний Хельгі так любив її, що думав про неї вдень і вночі. І я чула, як він сказав на початку осені, сидючи на порозі, що він уже мертвий... І вже краще б я заблудила в темряві і загинула в снігу на пустирі!.. Я певна, що так добре бути мертвою... Адже коли ти поїдеш, батьку, мені ніхто вже не допоможе...— І вона все плакала, у відчаї пригорнувшись до нього, і її голова здригалась у нього на грудях.

Спочатку Б'яртур не знайшов, що сказати. Він ніколи не міг зрозуміти, чому люди плачуть. Він не терпів сліз, ніколи не міг терпіти їх; іноді вони навіть дратували його, та він не міг сердитися на цю квітку його життя, на цю невинну дитину. Вода і юність — нерозлучні супутники... і це ж була ніч перед різдвом. І Б'яртур знову нагадав їй, що він обіцяв побудувати їй дім,— невже вона забула? Це було восени, після того, як звідси пішла стара Фріда. Краще б вона і не приходила.

Але виявилось, що в Аусті зовсім немає бажання жити обов'язково в будинку, а не в землянці. Можливо, колись, давно-давно, таке бажання в неї було, але не тепер. Їй досить і хутора, якщо тільки батько залишиться із своєю Соулою, якщо він тільки не покине свою маленьку Аусту Соуллілю!

— Якщо я буду тут сама, батьку, після всього, що тут сталося і що може статись...

Але він запевняв її, що нічого не трапиться, за це він ручиться їй. Він знає, про що вона говорить,— вона говорить про привиди. Але він скаже їй те, що часто говорив своїй собаці: що шукаєш, те й знаходиш; хто вірить у привиди, той і знайде привиди. Він вирішив поїхати і найняти на роботу, щоб восени купити ще овець. Вперше в житті він буде працювати за гроші. Напевно, він одержить роботу у Бруні, якщо тільки Бруні ще живий. Може статись, що діти зовсім не залишаться самі: у Фіорді є людина... Але він більше нічого не сказав, бо не хотів обіцяти занадто багато.



— Не горюй, дівчинко, нема за чим горювати. Твоя мати була в сто разів самотніша, коли помирала тут, у цій кімнаті, багато років тому. Нема чого, здається мені, жалкувати, що ти народилася на світ божий, принаймні ти маєш нагоду випробувати свої сили. І з тебе за це нічого не візьмуть. А скаржитися будемо вже краще на тому світі. Витри очі і йди спати.

На цьому розмова закінчилася. Б'яртур сів. Ауста, низько опустивши голову, підійшла до плити. Від плачу у неї залишився в горлі клубок, але це не важно. Навіть коли б вона була знаменитим оратором, коли б язик у неї був із золота, всі умовляння були б даремні.

Батько ліг, натягнув на себе перину. За вікном лежав синій сніг, але на шибках не було візерунків. Від плити ішов теплий дух. У каструлі кипіла вода, над нею клубочилася пара. Лежали довгі тіні, тьмяно світив вогник,— була ніч перед різдвом. Не було тієї сили, жорстокої чи ніжної, яка могла б похитнути його рішення. Не легко було мати справу з таким батьком. І все-таки вона ніколи не захотіла б собі іншого. Вона стала млявою, байдужою, як це буває після гіркого плачу: неначе все в тобі перекипіло, і випари, піднявшись, висять у повітрі і гнітять тебе, як пелена туману. Вона ще важко дихала, але сльози поступово висихали на її віях, навіть хвилювання минуло. Вона почала скидати з себе панчохи, потім нижню спідницю; машинально клала річ за річчю на лавку, не дивлячись ні вправо, ні вліво. Тепер що б вона не робила, все буде правильне. Вона довго стояла над паруючою водою, схилившись, як деревце. Її високі округлі груди м'яко вимальовувалися в тьмяному світлі лампи, пробігали тіні від пари; її губи опухли від плачу, на віях висихали солоні сльози.

*Розділ сорок восьмий*

## О НАЙЧИСТІШЕ ПОЛУМ'Я

Всюди, де тільки жевріє іскра життя, людські скорботи, як і радощі, дуже різноманітні. Діти, що чудом уціліли на пустирі, перенесли всілякі нещастя, великі і малі, які настигали їх і в свята і в будні. Якщо ваша мати помирає в один з перших погожих днів літа, якщо батько їде на самісіньке різдво, після загибелі старшого сина — ви

пізнаєте горе все в нових і нових його різновидах. Маленьке горе заглушається великим. Після від'їзду батька з особливою силою відчувається дитьми їхнє сирітство. Мало хто може замінити батька, але ніхто не замінить матері. В самісінькій середині зими діти бачать у своїй уяві той літній полудень, коли мати лежала на похоронних дровах у кошарі, серед мухоморів, а сонце все світило, наче нічого не сталося. І велика муха, освітлена промінням сонця, билась об віконну раму і дзижчала, тягнучи одну й ту саму ноту; її зовсім не обходило те, що на хуторі згасло життя, повне любові і муки, і на горіщі запанував спокій смерті, що не має нічого спільного із спокоєм серця.

Сьогодні, коли вікно заповнено снігом, цей звук, цей інший світ, ця єдина незмінна нота, бездушна й чужа, знову оживає в пам'яті дітей. Вони згадують про це кожен по-своєму, не дивлячись одно на одного. А небо і обледенілі гори яскраво освітлені сонцем, і вершини Блауф'едл палають білим полум'ям у цей пекучий морозний день. І здається їм, що життя їхнє зруйнувалося — спочатку впали стіни, які захищали їх, а потім і крокви. Безтурботно-спокійна вівця, що стоїть біля отвору, дивиться, мекаючи, на замерзлий пустир; вона не може передати людям властивостей свого характеру. Востаннє в цей день погодувавши овець, обидва хлопчики сіли на заметі, байдуже дивлячись на один і той самий пустир, кожен думав про своє. Важко жити, не маючи жодної хвилини відпочинку, але ще важче, коли немає нікого, хто б сказав тобі, що ти повинен робити. Молодший брат згадав про бабусю. Вона ж бо все знає, треба тільки зрозуміти її слова. Він каже про це старшому братові: бабуся заздалегідь провіщає все, що трапиться, і, провістивши, плете далі, ніби нічого й не сталося.

— Авжеж, — каже Гвендур, — коли їй майже сто років, то це легше за все. Чим же їй займатися, якщо не плести? А що ж робити нам?

Маленький Нонні думав досить довго і, нарешті, відповів:

— Нам потрібен тютюн.

— Тютюн? — здивувався Гвендур, не розуміючи, про що саме думав брат.

— Так, тютюн. Тому, хто не розуміє творця, потрібен тютюн. Я чув, як бабуся говорила це старості.

— Творця? — запитав Гвендур. — Якого творця? Ти, видно, сам не знаєш, що говориш.

— Я кажу,— сказав маленький Нонні,— що коли жуеш тютюн, то вже ні про що не турбуєшся, хоч би все йшло з волі творця, а не так, як тобі хотілося б.

— Ти сам уже почав верзти щось незрозуміле, як бувало наш покійний брат Хельгі. Краще б подумав про те, що ось ми виростемо і допоможемо батькові втрое збільшити отару і завести велике господарство, як у Редсмірі. Будемо тримати корів і будуватись. І не тільки це.

— Атож, я часто думав про це,— відповів маленький Нонні,— та коли це ще буде? Іноді я думаю про те, як би виїхати, якщо, наприклад, нічого не станеться за сто років. Бо виїхати можна, хоч наш покійний Хельгі і говорив, що нічого з цього не вийде. Я придумав багато способів виїхати. Але коли нічого не станеться і виїхати не можна буде протягом років, багатьох-багатьох років,— то тоді можна зробити, щоб тобі було все байдуже, хоч би ти і не став дорослим, овець би не збільшилось і корови не було б. Треба жувати тютюн.

Гвендур Гудб'яртурсон не став слухати цієї нісенітничі і мовчки пішов геть.

І новий довгий день зайнявся над цими глибокими снігами й маленькими боязкими серцями людей. Брати знову стояли на тому самому заметі. Навколо, як і вчора, лежали суцільні сніги, без єдиної темної плями. Гвендур Гудб'яртурсон прямо сказав братові:

— Послухай, Нонні, ти вкрав тютюн, що був залишений для ягнят з минулого року? Він ніби лежав у ящику з усяким мотлохом, біля дверей.

— Мені здалося,— відповів Нонні,— що ти вчора відмовився від тютюну. Чому тобі захотілося його сьогодні?

— Якщо ти зараз же не даси мені його, я тебе поб'ю,— заявив Гвендур.

У заметі почалася бійка, поки, нарешті, старший брат не витягнув з кишені Нонні шматочок цвілого жувального тютюну.

— Ти що ж, вирішив з'їсти його сам, ненажеро?

Нарешті, вони помирились і почали нюхати тютюн, пробувати його язиком і прицмокувати. Вони домовилися поділити його по-братськи між собою і з'їдати не більш як одну плиточку на день, поки він ще є. Але на кінець дня їм зробилося дуже погано, і вони ледве допленталися на гору, з болем у животі. Вони блювали, голова у них паморочилась. Аусті Соуллілі довелось роздягнути їх і покласти

в постіль. Але як вона не домогалася, вони жодного слова не сказали про ті ліки, від яких стає легко на душі, коли навіть усе йде з волі божої, але не так, як тобі захочеться.

Як не пам'ятати Аусті Соуллільї, що сидить і розчісує пряжу, про всі наступні вечори, які так збільшують минаючі дні? Вона намагається згадати, як учора вранці скрипіла драбина, коли батько востаннє спустився з горища, як задзвеніли вудила старої Блесі, коли батько одягнув на неї вуздечку і сів верхи, поклавши упоперек свої ящики, і як заскрипів під копитами коня твердий мерзлий сніг. Цей від'їзд — мов перша частина саги. Вона довго перебирає всі його подробиці, щоб потім ще з більшою радістю думати про його повернення додому на великдень. Можливо, що великдень буде «червоним», бо різдво було «білим»<sup>1</sup>. І потім, після того, як мине багато-багато вечорів, вона почує знову у дворі брязкотіння вудил, він зніме вуздечку, і ось знову заgrimотять східці під його ногами,— і вона побачить, як його лице і сильні плечі з'являться біля краю люка... І це буде він!

Він приїхав! Вона летить назустріч цьому видінню майбутнього через безліч нескінченних вечорів, в останню хвилину вона відчуває, що може зробити цей стрибок, і вона стоїть сама віч-на-віч з цими нескінченними вечорами, які повинні прийти і минути, як натовп мертвих проходить через душу живої людини. Так мало треба, щоб утішити живу істоту, щоб їй було чим жити,— але їй, Аусті, нічим утішитися.

— Ну, коли це свято закінчиться, що буде тоді, бабусю?

— Га? — каже бабуся.— Хіба ще що-небудь буде? Я думаю, що більше нічого не буде, на щастя.

— Але ж після Нового року повинно ж бути що-небудь, бабусю? «Я хочу сказати, яке-небудь свято, ближче до великодня», додала вона в думці, але не наважилася сказати.

— О, я думаю, що великих свят не буде. Ну, через вісім днів водохрещі; але це зовсім не велике свято. Ні, великі свята будуть не скоро.

— Так, водохрещі,— Ауста Соуллілья саме це і хотіла

---

<sup>1</sup> «Червоне різдво — білий великдень» — ісландське прислів'я. «Червона земля» по-ісландськи означає: не вкрита снігом.

знати. Свята — це наче східці в майбутнє, і, рахуючи ці східці, легше забути нескінченні буденні вечори.— Так, водохрещі, а далі?

— А потім скоро настане місяць Торрі<sup>1</sup>.

«Місяць Торрі», подумала дівчина з тугою, бо він нагадав їй тільки про снігові заметілі з морозами і сильні відлиги, які чергуються одна з одною і тому безглузді. Відлига, яка змінюється морозом, мороз, що змінюється відлигою,— і так вік за віком.

— Ні, бабусю, не місяць Торрі, не він, я мала на увазі свята. Свята...

— В мій час ми примічали, яка буде погода в день святого Павла і на стрітіння. Але тоді більше дотримувались старих звичаїв.

Ауста Соуллілья чекала середі на першому тижні великого посту: вона пам'ятала, що тут уже недалеко до великоддя— але до великоддя залишалося ще не більше й не менше, як місяць Торрі і місяць Гоуа<sup>2</sup>. А потім буде дев'ять тижнів посту. Дев'ять тижнів! Хто стерпить це? Ауста все-таки підбадьорилась і затаїла надію, що коли, нарешті, закінчиться дев'ятитижневий піст, то до великоддя залишиться небагато часу.

— О, мені здається, що до цього ще буде масляна.

— А потім, бабусю, настане великий піст, і тоді вже до великоддя рукою подати.

— Можливо,— відповіла бабуся і знову схилила голову й подивилася збоку на свої спиці.— У мій час піст починався з середі на масляній.

— Який піст?

— Ну, сам великий піст, дитино моя. Еге ж, коли тобі йде шістнадцятий рік, то здається, що великдень настане після першої неділі великого посту... В мій час тебе б назвали дурненькою, коли б ти не знала, що таке великий піст і які в ньому святкові дні,— наприклад, свято благовіщення.

— Ну, а страсна п'ятниця,— сказала дівчина,— адже вона коли-небудь настане?

<sup>1</sup> Місяць Торрі — середній (четвертий) зимовий місяць; починається приблизно після середини січня і кінчається після середини лютого. Ісландський календар має таку особливість: рік ділиться на два півріччя: «зиму» і «літо». Приблизно в середині «зими» починається місяць Торрі. За ним ідуть місяці Гоуа і Ейнмаундур.

<sup>2</sup> Місяць від середини лютого до середини березня.

— О, мені здається, що раніше буде ще месса Магнуса,— сказала бабуся,— і великий четвер.

На цьому спроба молодої дівчини зробити великдень центром бесіди закінчилась. Вона здалася. Вона зовсім заблудилася в нетрях календаря і втратила орієнтування. Пряжа в її пальцях стала вологою, на кожній нитці утворювалися вузли, які неможливо було розплутати.

Чому молодь не може втішити думка, що все прийде з часом, як цього захоче творець?

— Великі свята не завжди найкращі,— сказала бабуся добродушно.— Я пам'ятаю добре, що покійний батько якимось на трійцю випустив корову, щоб вона могла поскубти зів'ялу травичку, яка стирчала з-під крижаної кори. Ми накрили їй спину ковдрою і підв'язали вим'я ганчіркою. У мій час бувало часто й так, що в день Івана Купала шуміла завірюха.

#### *Розділ сорок дев'ятий*

### КРАЩІ ЧАСИ

Що це? Брязкіт вудил? Чи не дзвенить це лід під копитами? Чи не Блесі фиркає в темряві, в снігу? Авжеж, звичайно. Вони швидко спустилися з горища і ходом, проритим у снігу, вийшли на верх замету.

— Є тут хто-небудь?

— Слава богу,— прошепотів хтось у темряві, зовсім поряд з ними.— Значить, кінь все-таки знайшов дорогу. Я тут. Підійдіть ближче.

Діти підійшли і побачили, що на снігу стоїть чоловік. Він простягнув їм холодну руку; і він і вони однаково зраділи, побачивши одно одного.

— Це двері в дім? — запитав незнайомий.

— Ні,— відповідали діти,— це лаз у заметі.

— Будь ласка, проведіть мене скоріше,— сказав незнайомий.— Мені здається, що я захворів. Не розумію, як це я не замерз на пустирі: я потрапив у таку жахливу хуртовину.

Поки Гвендур влаштовував стару Блесі в хліві, діти повели незнайомого в дім через лаз у заметі і допомогли йому ввійти.

— Не так швидко,— сказав він,— адже мені доводиться спиратись на палицю.

Він видерся сходами, привітався із старою і ось стоїть, тремтячи, весь зіщулившись, біля люка. Для подорожі в

гори він був погано споряджений,— зрозуміло, що це міський житель. Він сказав, що зовсім замерз і, можливо, навіть захворів на запалення легенів. Пізніше вони часто згадували: як дивно, що, побачивши його вперше біля люка, вони визнали його старим. Потім виявилось, що він такий молодий. Жоден його рух, жоден гудзик на його одязі не уник їхніх жадібних очей, всі так зголодніли за подіями в цьому відрізаному від цілого світу домі, серед безкрайньої снігової пустелі. Так, на ньому навіть міські черевики,— мабуть, це людина знатна. Бабуся перша опам'яталася і вирішила запитати, звідки він з'явився.

— Знизу, з фіордів,— сказав він.

— Усе це я розумію, бідолахо,— відповіла стара.— Соула, голубочко, допоможи йому зняти верхній одяг і панчохи та швидше приготуй йому чого-небудь гарячого. Ти не відмовишся тут заночувати?

— Авжеж, на щастя, мені не треба їхати далі,— прошепотів незнайомий.— Так, так,— шепотів він, неначе це була таємниця; відчувалося, що він не в силах був навіть з місця зрушити.

Ауста Соулліля сподівалась, що у нього не буде запалення легенів: вона боялася, що не зуміє доглядати його. На неї покладено велику відповідальність — їй довірено тут усе і в домі і поза домом; і ось вперше у неї гість. Якби вона тільки знала, що їй треба зробити для нього, що запропонувати, які слова сказати йому. Нарешті, він порушує мовчанку і шепоче:

— Ні, сюди і не далі. Я посланий Гудб'артуром Йоунсоном, який, зрозуміло, посилає вам привіт, хоч він і забув про це згадати. А я — вчитель; я повинен пробути у вас всю зиму. Мені самому не віриться, але все це так.

Він зняв свій зношений міський одяг і один черевик, але не зняв другого: нога в ньому була зовсім нерухома, нежива, наче наскрізь промерзла. Ауста мало не спитала була, чому він не знімає другого черевика,— треба ж подивитися, що в нього з ногою. Але вона не зробила цього. Можливо, молодій дівчині не годиться турбуватися про мужчину, навіть коли вона й побоюється, чи не відморозив він ноги? Гість ліг у ліжку і попросив Аусту Соуллілю накрити його чим-небудь. Вона ніколи раніше не накривала мужчин, і серце у неї сильно забилося, але все ж таки вона закутала його до самого підборіддя, як бувало хлопчиків, коли ще няньчила їх; тільки права нога залишилася

неприкритою — гість навіть не зміг підтягти її під перину. Черевик стирчав над краєм ліжка, і дівчина не знала, що й подумати.

У гостя був високий лоб, густе волосся, що звисало скоріше сплутаними пасмами, ніж локонами, і правильні риси обличчя, яке, хоч воно було в глибоких зморшках, ставало дедалі красивіше в міру того, як шкіра відходила після морозу. Накриваючи його, Ауста помітила, що на ньому коричньова сорочка. Так, ось знову до них прийшов гість, прийшов довірливо і оселився в їхньому домі. Ніхто не повинен знати про це. Ауста не буде нікого запрошувати до себе всю зиму, щоб про це не рознеслася чутка,— і тоді його не віднімуть у неї, як відняли колись одного гостя, коли вона була маленькою.

— Які новини? — запитала бабуся.

І тут гість почав говорити про незбагненні шляхи долі, яка посилає хвору людину в подібні небезпечні мандрівки глибокої зими. Це його, який прожив десятки років у шумних містах, в приємному теплі опалюваних печами кімнат.

— Так, так,— сказала стара,— про них, про ці печі розповідають різне. Я ні разу в житті не бачила такої печі і ні разу не хворіла нічим за все життя, коли не вважати того, що якось уночі захворіла на кропив'янку; мені якраз пішов тоді п'ятнадцятий рік. Ранком я встала і взялася за роботу. А все через свіжу рибу, яку хлопчики наловили в сусідньому озері... Це було у нас на півдні, звідки я родом.

Гість деякий час не відповідав і мовчки роздумував над життям цієї дивної старої, яка ні разу не хворіла за останні шістдесят п'ять років і жодного разу не бачила печі. Нарешті, він відповів їй, що коли добре подумати, то, можливо, полум'я, що горить у печі,— ця ознака світової цивілізації,— і є те саме полум'я, що лише розпалює негасимі муки серця. Та це ще питання, чи не корисніший навіть і для тіла холод, ніж полум'я печей, створених цивілізацією. Правда, коли дивишся на світ, то бачиш, що в ньому багато прекрасного,— наприклад, шумливі ліси Каліфорнії або позолочені сонцем алеї пальм на берегах Середземного моря. Але що яскравіша природа, то холодніше і черствіше людське серце.

— І при всьому тому, бабуся,— сказав він,— я завжди любив природу і намагався взяти від неї все, що можна.

— Так,— відповіла стара; вона почула не більше половини розумних слів учителя, а решту витлумачила так і



сяк.— Тому я не розумію, що вигадав Б'яртур: сам поїхав, а сюди посилає добрих людей у таку негоду.

— Не турбуйтеся про мене, бабусю. Настав для мене час трохи відпочити від болотних вогнів цивілізації,— лагідно сказав він.— Я довго був у великому світі і дивився на океан людського життя. Коли людина так настраждалася, як я, її вабить маленький світ, просте і щасливе життя— таке, як у цьому домі. Проте не всім щастить потрапити сюди,—світ неохоче випускає свою здобич. Коли я був у горах, то думав, що мені вже прийшов край,— як, знаєш, пишеться в книгах: тікав від ворогів, а попав до рук ще гірших ворогів, так би мовити з вогню та в полум'я. «Ну,— думав я, — в кращому разі захворію на смертельну хворобу». Але ось іде мила дівчина, квітка життя, і несе мені кофе,— і бачу я, що мені ще треба пожити трохи. Ні, бабусю, людина ніколи не буває такою нещасливою, щоб щастя ані разу не посміхнулося їй, перш ніж вона помре.— Він з вдячністю злегка підвівся на ліжку назустріч чудесній квітці життя і взяв кофе з рук Аусті.

А взута в черевик нога звисла з ліжка, як палиця, і хлопчики не могли відвести очей від цієї незвичайної ноги: вона здавалася їм найвірнішою ознакою знатності цієї людини. Ауста, подаючи гостеві кусок житнього хліба з трісковим жиром, посипала його цукром; вона ніколи ні для кого не робила цього, хіба іноді, потай, для себе. Такі ласощі здавались їй найвищою розкішшю. Учителю сказав, що ніколи не пробував нічого смачнішого.

— Слава богу,— додав він,— є ще на світі дівчата, які можуть червоніти,— бо вона червоніла щоразу, коли він дякував їй. Невже він справді вдячний худенькій дівчинці в старенькому платті з діркою на одному лікті? Це він, який бачив океан людського життя! Які поблажливі великі люди! Ауста твердо вирішила догоджати йому в усьому,— адже він прийшов до них через сніговий пустир, із гомінких лісів Каліфорнії і позолочених сонцем пальмових алей Середземного моря для того, щоб учити їх. Їй завжди було так важко прокидатися ранками, а тепер вона з радістю вставала дуже рано і пекла йому оладки до ранкового кофе. Не можна, звичайно, сказати, що на його обличчі завжди світиться посмішка, навіть тоді, коли губи не посміхаються. І не дивно — цей гість прийшов до них взимку, а той, усміхнений,—влітку. Очі у цього були розумні, серйозні, в них світилася добродушна веселість, і вони глибоко

заглядали їй у душу. Здавалося, ці очі можуть розгадати всі таємниці душі і тіла; у хвилину печалі неодмінно згадаєш про них, вірячи, що вони втішать тебе. Ні, вона вже не соромиться, хоч трошки й червоніє. Вона зважується навіть спитати його про батька.

— Так, любя моя,— сказав він,— це справжній вікінг. І виявляється, у цього вікінга є маленька бліда дівчинка з каштановим волоссям. Це мені й на думку не спадало.

— Я сподіваюсь, що у Бруні знайшлася для нього робота? — запитала стара.

— О, ні,— відізвсяв учитель.— Нічого подібного! Ми нули дні, коли купці були монополістами і всім заправляли. Тепер ми, нарешті, доросли, щоб користуватися благами демократії.

— Дурниці,— сказала стара.

— Тепер головний верховода — Інгоульф Арнарсон Йонсон, бабусю,— сказав гість.— Ті, хто наживався на вдовах і сиротах, нарешті дістали по заслугах. Настав інший, новий вік, він породжує бурхливі суперечки і сміливо кидає виклик минулому: він вимагає справедливості для бідних і пригноблених, він відчуває себе вільним, великим і сильним, як сказано в «Оді новому вікові». Влада перейшла до рук тих, хто підводить під торгівлю здоровий фундамент. Напередодні різдва Тулініус Йенсен сів на пароплав і поїхав. Ми боролися за ті принципи торгівлі, які проводить Інгоульф Арнарсон, і ми перемогли. Він повернувся в Ісландію з чужих країн, де засвоїв гуманні ідеали передових економістів; йому вдалося полегшити становище тих, хто попав в кабалу до купців, він надав кредит навіть таким біднякам, яким цілі роки відмовлялися давати хоч би жменьку житнього борошна. Ми допомогли йому завоювати становище. Я знаю одного батька численної родини, який бідує і голодує тому, що його тягне до літератури, до книг іноземних вчених. Арнарсон послав йому восени безплатно бочок солоні баранини і великий ящик з різними бакалійними товарами. Що ви на це скажете? Далі він дав йому роботу на бойні на два тижні. Адже в наших місцях багато безробітних, яким залишається тільки стовбичити на перехресті і грати на дудці. І все це тому, що вони мирилися з самовладдям купців і думали, що весь їхній порятунок у цих п'явках, які висмоктували з них усі соки. Так, бабусю, Інгоульф Арнарсон — велика людина; та й спритний: він зумів весь світ обкрутити кругом свого пальця,— раніше

він займав важливу посаду біля уряду, але відмовився від неї і поставив на карту своє життя і репутацію в ім'я пригноблених. Адже сильні світу цього не дуже розбираються в засобах, чого тільки не пишуть вони в газетах про тих, хто стає на сторону бідних. І все-таки нам пощастило добитись, щоб він оселився в домі Бруні. Гудб'яртур Йоунсон з Літньої оселі, коли я бачив його востаннє, перевозив меблі Інгоулфа Арнарсона в дім з баштами. Як мені відомо, Гудб'яртур дістав роботу на складі споживчого товариства.

— Атож, знаю,— сказала стара.— Так уже повелось, що один приходить, а другий відходить. Багато хто лає купців. Звичайно, важко зберегти гроші, на які всі ласі. Нова мітла завжди чисто мете, а стару всі лають. Багатьох купців я пережила, мій любий.

Учитель опам'ятався, подумавши, що не варт говорити про такі подробиці з старою бабою, і закінчив розмову зауваженням, що хоч і пізно, але все ж таки сонце справедливості зійде. Тепер для всіх нас настануть кращі часи.

— Так, тепер для всіх нас настануть кращі часи!— Це був його приспів, який прозвучав як нова, світла мелодія в темній музиці зими, щоб зігріти серця, замерзлі від її холодного дихання, придавлені законами неблаганного календаря.

І от виявилось, що свята вже нікого не цікавлять і тю-тюн уже не є єдиною втіхою, коли творець, рішення якого такі незбагненні, посилає тобі горе.

Потім він розпакував свої пожитки і дозволив дітям стати півколом віддалік і дивитися.

З мішка він вийняв насамперед свої особисті речі — ті, що найміцнішими узами прив'язують людину до життя або принаймні роблять його терпимим для неї. І що ж це були за речі? Залатана сорочка і один-єдиний заштопаний носок! Він взяв у руки ці речі з таємничою серйозністю, ніби вони мали якісь чарівні властивості, і засунув їх, не кажучи ні слова, собі під подушку. Так великі люди виявляють себе в малому. Діти дивилися, як ці дві речі зникли під подушкою. Потім з'явилися предмети, призначені безпосередньо для самих дітей — учбове приладдя, яке гість привіз їм з обов'язку свєї служби. Любовно погладивши чотирикутний пакет, він сказав:

— Отже, мої хороші діти, зараз побачите: в цьому пакеті схована мудрість світу!

Так воно й було: в пакеті, як виявилось, лежали нові книжки, що пахли ще фарбою; кожна була загорнута в яскравий глянсуватий папір і перев'язана білим мотузочком; книжки були всіх кольорів райдуги, з картинками на обкладинці і всередині, з найнеймовірнішими оповіданнями. Одна була про невідомі породи звірів, друга про чужі народи і померлих королів, третя про різні країни, четверта про важку науку чисел, п'ята про довгождане запровадження християнства в Ісландії,—все-все, чого бажає душа. Новісінькі книжки, прямо з крамниці; про що тільки з них не дізнаєшся!

— Усі ці знання підносять людину на вищий ступінь, виганяють з її життя морок і смуток. Так, тепер для всіх нас настануть кращі часи.

Ім було дозволено торкнутися кожної книжки, але тільки кінчиками пальців: адже книжки не терплять брудних рук.

— Насамперед треба всі книжки обгорнути папером, не можна забруднювати оправи, розтріпувати спинки. Книжки — це найдорожче у народу. Вони врятували життя народу за часів монополії, епідемії і вибуху вулканів, не кажучи вже про глибокі сніги, якими більшу частину року заносило розкидані по всій країні хутори,— і так рік у рік, протягом тисячоліть. І це добре знає ваш батько, хоч у нього вперта довбешка. І ось він послав до вас спеціальну людину з цими книжками. То навчіться ж поводитися з ними акуратно.

Діти з вдячністю подумали про свого батька, вони були зворушені майже до сліз: він поїхав, але не забув про них. От який у них батько! А Ауста Соулліля сказала хлопчикам, що тепер, мовляв, ви бачите самі: у кого ще є такий батько, який послав би до дітей спеціальну людину, щоб навчити їх усього?

— А є тут у книжках що-небудь про різні країни? — запитав маленький Нонні.

— Так, мій хлопчику, про нові й старі країни. Про нові країни, що піднімаються з моря, неначе юні діви, і миють свої коштовні раковини та яскраві коралі в перших променях літнього сонця; і про старі — з ароматними гаями й листям, що мирно шелестить, про тисячолітні замки на блакитних горах Італії, освітлюваних місяцем, і про білосніжні міста, що розкривають свої обійми спокійному зеленому морю і завжди облиті промінням сонця. Авжеж, як

каже ваша сестра, не всім дітям так пощастило: не всі можуть почути про великі країни від людини, яка сама побувала там.

Вони ще довго не могли відірватися від книжок, але вчитель не дозволив їм розглянути в цей вечір усі картинки зразу, а тільки по одній у кожній книжці, наприклад, краєвид Рима, величезного, як гора над їхнім хутором; і малюнок жирафи, у якої була така довга шия, що, коли б вона стала в дверях дому, її голова опинилась би вище димаря.

— І — подумати тільки! — вечір непомітно кінчився: ніхто не пам'ятав, щоб вечір коли-небудь минав так непомітно. Діти старанно загорнули книжки. Вони хотіли задати вчителю ще сотню запитань, але він сказав, що на сьогодні досить—він стомився і хоче спати; а вони не наслідувались бути марнотратними і одразу зачерпнути надто багато з цього джерела мудрості.

Учитель лягав спати, а хлопчики стояли над ним, сповнені благоговіння, і дивились, як він роздягався. Тільки Ауста Соулліля відійшла і сіла біля бабусі. Свою палицю він теж поклав на ліжко і накрив її периною,— можливо, що в палиці була душа. Нарешті, він почав розшнуровувати черевик на правій нозі; здавалося, кожний рух коштував йому великих зусиль. Дечим він нагадував старосту, а іноді — продавця книжок. Ну що за дурниця спадає їй на думку!.. Як сильно він кашляє в хустинку.. Так, усе свідчить про те, що ця людина особлива. А другий черевик,— що ж у ньому було? Нога. Але не звичайна, жива нога, вкрита білою або, в усякому разі, світлою шкірою, поросла волоссям,— ні: особлива нога — темного кольору, відполірована, без м'яса й крові,—фабричний виріб. І тут маленький Нонні не міг уже стримати своїх почуттів і закричав:

— Та ти підійди й поглянь, що в нього за нога, Соула!..

Але Ауста Соулліля, звичайно, не побажала глянути на ногу чоловіка: це було б нескромно.

— Як тобі не соромно так поводитись,—відповіла вона, не обертаючись. Але вона не могла утриматися, щоб не запитати братів другого дня, коли вони були в кошарі, що це за нога і що в ній незвичайного. І хлопчики, як тільки закінчили годувати овець, почали навперебій розповідати їй про цю ногу та й про самого вчителя: яка це дивна людина, і як добре буде вчитись у нього, і як багато вони будуть знати весною, коли навчання закінчиться. Вони гово-

рили без кінця. Все, що стосувалося його, було цікаве і оповите таємницею — починаючи від його шепочучого голосу і до штучної ноги або палиці, яка спала поряд з ним, неначе у неї була душа. Так, їм, дітям з Літньої оселі, поталанило: яка людина живе у них в домі! У дітей чомусь склалося переконання, що саме він відібрав дім з баштами у Бруні і передав його Інгоулфу Арнарсону Йоунсону для того, щоб бідні люди могли одержувати в кредит пригорщу житнього борошна. Чи ж не дивно, що знатні і красиві люди, які приїжджають з великих далеких міст, носять коричньові сорочки?..

І ось він лежить у їхній кімнаті — він, який бачив нові і старі країни, що купаються в променях ранкового сонця і в місячному світлі, який бачив так багато, так багато всього... Коли б тільки запам'ятати все, що він говорив і потім зуміти переказати це... Ні у кого не було такого золотого язика. Він лежить тут, він дивиться на них розумними й серйозними очима, він натягує на себе перину і відпочиває у них в домі, під їхньою покрівлею, після важкої і небезпечної мандрівки в горах, і все це він робить ради них, він — що виріс в гаях, які шелестять віками. О, якби ми могли віддячити йому за все це добром!.. Коли діти пішли спати того вечора, їм раптом здалося, що вони могли прожити і сто років без тютюну, як і їхня бабуся, і їм ніколи не набридло б шовечора роздягатися і щоранку одягатися. Це було саме щастя: з надією і радістю чекати завтрашнього дня.

«Так, — шепотів учитель, — це царство людей, простих душею. Як дивно, що я потрапив сюди після того, як побував на ярмарку марнославства, у великих містах. — Зітхнувши, він додав: — Так, так, так, моя нога сходила не мало доріг у далеких краях, видиралася крутими схилами. Я жив у густо населеному світі — світі егоїзму, де людський дух неспокійно борсається і б'є крильми, де крижаний холод самотності чигає на тебе в болоті повсякденного життя — життя без цнотливості, без відпочинку, без любові. Я почуваю, що тепер мені буде добре».

— Ауста Соуллілья, будь ласка, постав біля мене чашку з капелькою кофе — на випадок, якщо у мене розболиться серце вночі. Але, не думаю, щоб у мене сьогодні вночі боліло серце.

Потім хлопчики роздяглися і погасили лампу; миготів тільки каганець на бабусиній полиці. Тут дівчина згада-

ла, що вона не вмивалася, відколи поїхав її батько, і, перш ніж лягти спати, вона вмилася, крадькома пригладила гребінцем волосся і швидко шугнула в ліжку, де тепер спала з Гвендуrom. Її стареньке плаття зашуміло, коли вона знімала його через голову; воно вже зовсім зносилося і було їй тісне; зняти нижню спідницю дівчинка побоялася, щоб учитель не побачив, так у спідниці й забралася під перину, поряд із своїм братом. У цю саму мить бабуся погасила канделябр.

— Надобраніч,— прошепотів учитель у темряві.

Ауста Соулліля не знала, що відповіді на таку люб'язність, у неї забилося серце, але після короткого роздуму вона прошепотіла:

— Так...

Гість уже почав хропти, а діти все ще не спали, радіючи з наступного нового життя; запах книжок усе ще лоскотав їм ніздрі.

Потроху думки в Аусті почали плутатися й заплітатися і непомітно пурхнули в якийсь дивний, мінливий світ,— можливо, найсправжніший з усіх світів, хоч усе в ньому здавалося нерозумним, із димарів стирчали шиї звірів, а гора перетворилася на прекрасну церкву з темними, скрипучими сходами, що вели на дзвіницю. Ауста Соулліля хоче вилізти на цю дзвіницю. Спочатку вона дуже обережна, вона боїться,— та якщо вона вирушила в дорогу, доводиться йти все далі й далі, все вище й вище. А східці все скриплять та скриплять... Вона знає, що її батько десь позаду, і їй страшно: коли вона повернеться назад, то впаде йому в обійми, і він поб'є її. Вона все прискорює ходу,— їй треба першою добратися до башти. Нарешті, вона зовсім задихнулася, вона вся охоплена страхом, але їй так радісно бігти самій темними сходами, прагнучи до вершини башти, із східця на східець, пройти всю, всю, всю дорогу аж до дзвіниці. Ніхто про це не дізнається. Раптом сходи звужуються. Ауста вже зачіпає за стіни, східці все дужче скриплять — і страх уже пересилує радість. О, як це сталося, що вона потрапила в цю церкву, замість того щоб спокійно стояти надворі і нічого не боятися? Адже батько скоро наздожене її і дасть їй ляпаса, якщо тільки вона не вибереться на дзвіницю раніше, ніж він спіймає її. І тут вона помічає вгорі якусь щілину. Це напіввідчинені двері, звідти виглядає чиясь обличчя, воно дивиться на неї. Що це за обличчя? Що воно готує їй — радість? Ні, ні! Адже це

старий, злий, потворний продавець книжок, у якого стільки незаконних дітей, лютих і огидних; він спирається на палицю, на ньому коричньова сорочка. Де цей потворний дід дістав собі коричньову сорочку?.. Він чекає її з книжкою в руці: «Зараз я тобі покажу книжку, нову і дуже модну. Заглянь-но в неї, люба фрекен, хіба вона тобі не подобається?»

Ауста прокинулася вся спітніла, з вологими руками, з тим незрозумілим жахом, який супроводить погані сни. Цей жах триває всю ніч, а на другий день від нього залишається почуття страху і втоми.

Відкривши очі, Ауста почула відгук власного крику. Вона підхопилася і глибоко перевела подих. Серце її билосся, як молот, що падає на розпечене до білого жару залізо. Вона провела вологими руками по лобі. Ні, ні, ні, їй ніщо не загрожує, це був тільки поганий сон. За кілька кроків від неї спить гість, який прийшов для того, щоб для них настали кращі часи і їхнє життя стало повніше. Вона вирішила напекти йому вранці оладок, щоб він поправився... Страх її потроху зникав. Вона прислухалася до дихання учителя і бажала йому добра. Так, для всіх них настануть кращі часи. І Ауста знову лягла.

#### *Розділ п'ятдесятий*

### ПОЕЗІЯ

І засяяло світло знання.

Виявилось, що вісники світової культури — це не тільки місто Рим і жирафа, як діти, можливо, уявили собі першого вечора, але й слон, і Данія, і багато іншого. Що не день — нові звірі, нові країни, нові королі й боги, не кажучи вже про цифри, такі маленькі і такі могутні; зовні вони мертві, а насправді живуть своїм життям і мають кожна своє значення. Їх можна було навіть складати одну з одною і віднімати одну від одної, як схочеш. І нарешті — поезія, більша, ніж велика країна; поезія, що підноситься, як сяючий палац. Від неї у людини ніби виростають крила, її душа лине, як орел, з неба ллється світло, шумить вітер.

Діти часто говорили про це ранками, коли годували овець, дивуючись, як це в їхньому нудному житті раптом



з'явилася людина, яка не тільки знає те, що надруковано в книгах, але своїми очима бачила світ, описаний у них, і навіть сама побувала у цьому світі. Цей чоловік не тільки бачив міста й звіринці, але й блукав лісами, де людина знаходить радість або принаймні спокій і знає слова, що проникають у самісіньку душу. Якщо Гвендур задовольнявся тим, що роздумував про таких тварин, які корисніші від вівці, або намагався перемножити ягнят на овець і відняти число балок у стелі від числа дощок у підлозі, то маленький Нонні весь час думав про далекі країни; він лише тепер, здавалось йому, дістав доказ того, що вони дійсно існують, що це не пуста вигадка добрих людей, яким хочеться забавити маленьких дітей.

А Ауста Соулліля! Вона мчала на крилах поезії в ті краї, звідки якось весняної ночі до неї донеслася начебто далека луна,— коли вона прочитала про маленьку дівчинку, що перейшла сім гір; ця луна раптом прозвучала в її вухах піснею, і в ній дівчина побачила саму себе. Щастя, доля, горе — все стало їй зрозуміле. Коли дивишся на квітку, ніжну й безпорадну, що зростає в пустелі серед сотень тисяч каменів, питаєш себе: чому життя так уперто пробивається крізь усі перепони? Чи не зірвати цю стеблинку і чи не прочистити нею свою люльку? Ні, не зривайте її: ця рослинка теж думає неясну думу про обмеженість і безмежність життя і живе, окрилена любов'ю до добра, серед сотень тисяч каменів, як ви і я. Стережіться, не виривайте її: можливо, це маленька Ауста Соулліля.

Вона рано навчилась розуміти вигадливу мову скальдів, їхні пісні, і ця попередня підготовка їй стала в пригоді. Різниця була в тому, що ці пісні нагадували малородючі країни, бідні на рослинність, але багаті на каміння,— тоді як нова поезія була сповнена чудовим диханням квітів, їхнім печальним ароматом. Учитель читав вірші зовсім інакше, ніж її батько; замість того, щоб робити наголос на рими, особливо на внутрішній рими, він шепотів свої вірші дуже виразно,— адже він сам розумів таємниці скальдів; кожна нежива річ у кімнаті оживала, у кожній була своя таємниця. Коли Ауста проводила рукою по холодному краю ліжка, їй здавалось тепер, що дерево робиться м'яким і теплим, неначе в ньому б'ється живе серце. Учитель знав ті слова, які вона намагалася прочитати на хмарах, коли вперше закохалася; але тоді вона була ще маленькою, чи могла вона розуміти хмари,— вона ж

шукала в них те, чого там зовсім не було. Той, хто в ті дні прийшов полювати на їхній землі, не знав поезії, він, мабуть, нічого не розумів у ній. А це ж найцінніше, що є в людини. Ауста подумала: якщо Одур, дочка Йоуна, і вийде заміж за цього мисливця, вона ніколи не почує з його уст поеми,— і це сповнювало її гордістю.

Правда, лице мисливця здавалося усміхненим навіть тоді, коли губи не усміхалися, але очі його не світилися і не сяяли, а в голосі не було тих таємничих чар, якими володіє людина, що знає напам'ять цілі поеми і вміє читати їх майже пошепки, читати так, щоб по всьому тілу пройшов трепет, щоб у душі закипіли сльози, щоб ожили мертві предмети.

Здавалося, що молода дівчина з далекого хутора найбільше захопитися віршем про добродієність або принаймні про жертву, про великих самовідданих людей, що здійснили неймовірні подвиги в ім'я чого-небудь прекрасного — наприклад, вітчизни; такі подвиги, які вона сама відчувала себе здатною зробити тієї весняної ночі, минулого року, коли стояла на порозі дому і мріяла. Але це було не так, зовсім не так. Більш за все хвилювали її, викликали у неї піднесений сум і бажання обняти весь світ вірші про те горе, яке лягає на серце, коли не здійснилася мрія, і про красу цього горя; про покинутий корабель, який розбився восени і лежить на березі — без стерня, без щогл, нікому не потрібний; про охопленого відчаєм, гнаного осіннім шквалом птаха, що втратив пір'я, про арфу, яка замовкла тому, що нікому грати на ній. Все це було їй близьке й зрозуміле. І хоч пісня Кольми про пустир була без внутрішньої рими, вона тут-таки вивчила її напам'ять. Чи можна було уявити собі, що її улюбленою піснею буде пісня про те, як дівчина і юнак покохали одно одного на пустирі? Увечері, як тільки вона лягла в ліжку, у ній задзвеніли вірші, присвячені коханням на пустирі, і сльози потекли по її щоках: вона плакала в пориві кохання не тільки над Кольмою, не тільки над самою собою, але й над усім світом.

Вийди із-за хмари,  
Місяцю ясний!  
Хай привітно блисне  
Промінь крижаний,  
Хай до любого порогу  
Вкаже він мені дорогу.

Буйний вітре, тихше,  
Не гойдай гілок!  
Хай беззвучно плинуть  
Річка і струмок:  
Щоб почув мій поклик щирий  
Мій коханий незрадливий.

І Ауста вткнулася лицем у подушку, щоб приховати сльози: нехай ніхто не знає, що вона плакала над Оссіаном, адже нікому, крім Аусту Соулліля, не спаде на думку ревти над ним. Але чому ж вона плакала? Тому, що вона розуміла кохання і пустир, як Оссіан, тому, що той, хто розуміє пустир, розуміє і кохання; а хто розуміє кохання, той розуміє і пустир.

А мисливець біля ріки Міссісіпі... Він об'їздив увесь світ. У вірші говориться, що він народився в «прекрасній Франції». «Там жили мої благородні батьки...» Так, він блукав по всьому світу. Все, чим хороше й миле життя, було до його послуг. У дитинстві він збирав квіти на лугах біля берегів Сени. Він виріс у Парижі, місті чарівних гомінких веселоштів. Він жив серед улюблених братів, у нього були красиві подруги, в тисячу разів вродливіші, ніж Ауста Соулліля:

Я не забуду погляд променистий,  
Я пам'ятаю усміх любих уст...

І все-таки він не знаходив ні щастя, про яке мріяв, ні спокою, якого бажав, і Ауста розуміла його, вона любила його саме за те, що він не знайшов ні щастя, ні спокою; в глибині своєї душі вона любила його за те, що він утік звідти. І тепер він сидить на лісистому горбі, там, де ріка Міссісіпі з шумом котить свої хвилі:

Там люто завиває вовча зграя,  
Тікає олень в зарослі густі;  
Пантера, здобич чуючи, чигає  
На дереві, безшумна, наче тень.

Ауста Соулліля завжди розуміла поезію по-своєму. Наприклад, якось увечері вона роздягнулася, лягла в постіль і вдала, що спить — як завжди, коли лежала без сну. Вона чекала, поки бабуся погасить світло. Час ішов. І тут Ауста побачила краєм ока учителя: він сидів на ліжку, підперши щоку рукою, на яку спадали пасма волосся. Вона вдивляється в його чіткий профіль, волохаті брови,

шукаючі очі; їй здається, що ці очі—сама поезія з її чарівною грою світла і барв. Вона бачить його голубу шию, що виступає з коміра сорочки... А він усе сидить, нерухомо дивиться в одну точку, і думає думу, як у вірші:

Я різних земель обійшов немало,  
Зазнавши там і радощів і сліз,  
Та мир солодкий, що душа бажала,  
Я міг в тобі знайти лиш, дикий ліс!

Гнила покрівля з усіма її балками перетворюється на шумливий темний ліс з оленями і пантерами, а завивання лютневої завірюхи, що намітає кучугури,—це шум ріки Міссісіпі. І він, утікши від прекрасних міст світу, сидить тут і окидає поглядом своє минуле життя:

Зав'яли рози, що цвіли весною,—  
Час юності щасливої одцвів,  
Волосся посріблилось сивиною,  
Де нині честь і слава давніх днів?

Коли ж я воскрешаю дні минулі,  
У мене в серці закипає гнів:  
Розбуджуючи спогади поснули,  
Я бачу тільки зраду й ворогів.

Ні, не герої, і не жертви, і не чесноти приваблювали Аусту, а вірші про бажання, які здійснилися занадто пізно або зовсім не здійснилися, про щастя, яке прийшло, мов гість, або зовсім не прийшло... Вона розуміла цю людину по-своєму, вона бачила її в сяючому світлі поезії: в лісовій гушавині він думав свою думу під шум найглибшої і найповноводнішої в світі ріки.

### *Розділ п'ятдесят перший*

## БОГ

Тепер треба сказати про бога.

Вже більше двох років Ауста і хлопчики прагнули осягнути бога, дізнатися, про що він думає і де знаходиться: чи справді він править світом?

І ось вони одержали дві книги про бога — біблію і катехізис. Був у них і вчитель, що знав, очевидно, все найголовніше про цю незвичайну істоту, вищу за всі інші

істоти. З самого початку їм було дуже цікаво почути, як бог створив всесвіт, хоч вони не дістали ніякої відповіді на запитання, для чого він це зробив. Але їм важко було зрозуміти, що таке гріх, як він з'явився на світі. Вони не розуміли, чому жінку так приваблює яблуко: вони взагалі не могли собі уявити, що таке яблуко,— їм здавалося, що це якийсь сорт картоплі. Ще важче їм було зрозуміти всесвітній потоп, викликаний дощем, який тривав сорок днів і сорок ночей,— тут, на пустирі, бували роки, коли дощ ішов двісті днів і двісті ночей майже безперестанку, і ніякого потопу не було. Коли вони почали розпитувати про це учителя, він відповів, як їм здалося, не без деякого роздратування: «Ну, я ж за це не відповідаю!»

У біблійі говорилося, що якимось богом у супроводі дванадцяти ангелів відвідав одну знамениту людину за кордоном. Але з цієї розповіді не було зрозуміло, який вигляд має бог. «Я думаю, що бороди у нього не було», не дуже впевнено сказав учитель. Він лежав на ліжку, закривши руки за голову, і неуважно дивився в стелю. Маленький Нонні зацікавився: чи одягнений бог, чи він голий.

— Як тобі не соромно,— сказала Ауста Соулліля.

Бог послав людям свого єдиного сина, цього доброго чоловіка, який розповідав їм притчі і творив чудеса. Але діти якимось чином зв'язали це з Оулафуром з Істадала, який завжди цікавився різними незрозумілими і таємничими речами,— і це аж ніяк не викликало поваги до нього; а притчі та чудеса і зовсім пропустили повз вуха — начебто це відбувалося в дуже далекій парафії, невідомо де розташованій. Навіть маленькому Нонні, який любив мріяти про далекі країни, не хотілося туди потрапити. А коли учитель спробував зам'яти розмову, дітям мимоволі подумалося, що в цих розповідях, мабуть, є щось не зовсім пристойне. Розп'яття на хресті здавалося їм чимось неприродно жорстоким, хоч вони не мали ніякого уявлення про хрест; вони мимоволі зв'язали цю розповідь з подіями, що відбувалися цієї зими, під час різдвяного посту, з тим, що навіть і назвати не можна, що буває лише в найжахливіших снах, після яких просинаєшся наляканий. Такі сни бувають, коли незручно лежиш або під тобою збилася в грудку перина; і, прокинувшись, дивишся на вікно з надією, що незабаром розвидниться.

Ауста Соулліля, здригнувшись, закрила книжку; їй

здалася ця книжка жахливою; вона не хотіла, щоб Нонні, її брат, читав цю книгу, поки він не підросте,— він же такий вразливий. Вона поклала книжку на полицку.

Так діти і не дізналися ні про воскресіння Христа, ні про шестя. Ніколи бог не здавався їм більш далеким. Ауста Соулліля дуже розчарувалася в богові. Проте у неї ще залишалася якась неясна віра в нього, поки вона не почала читати катехізис і роздумувати над прочитаним. Знов і знов намагалася вона воскресити з мертвих Христа і задавала недоладні запитання своєму учителеві. Але бог від цього не виграв.

— Чи молився ти коли-небудь богу? — запитала вона якось.

Учитель довго не хотів відповідати, але, нарешті, вияснилось, що він молився.

— Про що?

Не підводячи очей, явно через силу, учитель відкрився їй: він молився, щоб бог зберіг йому ногу; тоді він лежав у лікарні. Ногу йому відрізали.

Ауста Соулліля сказала:

— Мені здається, що це гарно — мати таку ногу, як у тебе.

І в цей день бог перестав існувати.

Іншим разом Ауста запитала:

— Тут написано, що бог всемілостивий. Він жаліє всіх, хто нещасний?

— Думаю, що так,— відповів учитель

— Тоді він і сам не може бути щасливим.

— Я знаю це,— промовив учитель. І раптом йому терпець урвався.— Тут немає жодного слова правди. Це ж суцільна нісенітниця. Це — для кволих духом.

Ауста Соулліля сказала:

— Мій батько — сильний.

— Так,— погодився учитель. — Він непохитний, як скеля.

З того часу вони перестали говорити про бога,

На третій день Ауста сказала:

— Сьогодні вранці, як тільки я відкрила очі, я раптом подумала, що бог неодмінно повинен існувати: як могло б що-небудь існувати, коли б не було бога?

Учитель прошепотів після довгого роздуму:

— Еге ж, що-небудь таке, мабуть, існує, але ми не знаємо, що саме.

От і все.

На четвертий день вона запитала:

— Чому бог допустив, щоб з'явився гріх?

Здавалося, учитель не чув її запитання; він деякий час сидів, не уважно дивлячись перед собою,— це траплялося з ним дедалі частіше. Нарешті, він швидко встав, поглянув великими очима на дівчину і повторив її запитання.

— Гріх?

Тут на нього напав тривалий приступ кашлю — болісного, глухого, хрипкого. Лице його побагровіло, на шиї здулися жили, на очах з'явилися сльози. Коли кашель, нарешті, припинився, він витер сльози і прошепотів, задихаючись:

— Гріх — це найчудовіший дар божий.

Ауста Соулліля ще деякий час дивилася на вчителя, але більше ні про що не насмілилася запитати його, боячись непередбачених висновків з роздумів про бога. Крім того, учитель сьогодні дуже важко дихав. Ауста підвелася і непомітно поклала свій катехізис на полицю, коло біблії.

— Так,— прошепотів учитель,— це абсолютно неминуче.

Але й тут дівчина не посміла запитати, що саме неминуче,— краще не знати про неминуче, поки воно не настане. Вона і далі мовчки думала: можливо, найнеминучіше — це коли два різні погляди борються в душі людини, поки один з них не переможе, подібно до оленя і пантери, які причаїлися в лісі, побачивши мисливця. Надвечір учитель написав красивим почерком листа, склав його, написав зверху: «Лікареві Фінсену» і заклеїв.

— Дорогий Гвендур,— сказав він, коли хлопчики зайшли в дім.— Якщо ти побачиш, що хто-небудь піде вниз, попроси його віднести цього листа у Фіорд. Це до старого Фінсена відносно ліків од кашлю.

Увечері Ауста чула, як учитель зітхав, позіхав і протяжно, жалібно вимовляв: «так, так», або: «ох», або: «о!..» Іноді він з відчаєм шепотів: «Це ні до чого», або ж: «Чи не все одно!..»

Ауста злякалась. Очевидно, учителеві вже набрид цей маленький domeк з низькими стелями: він зрозумів, що тут немає ніякого щастя, і немає навіть тієї невинності, яку він думав тут знайти. Уривчасті слова, які вимовляв учитель, лякали її більше, ніж його кашель: до кашлю вона

звикла — кашляла її мачуха, кашляла бабуся зранку до вечора. Її кольнула в серце думка, що йому, мабуть, погано у них, що він хоче піти від них, покинути їх.

І Ауста запитала, як часто запитувала свою мачуху:

— Чи не хочеш води? — Вона звикла пропонувати воду, якщо кому-небудь недобре: холодна вода трохи освіжає.

— Ні,— відповів він; і це слово прозвучало, як стогін.

Ауста крадькома все дивилася на нього. Вона нічого, нічого не може зробити для учителя! Що буде, як він поїде? Вона робила все, що тільки могла: завжди виймала для нього з каструлі краший шматочок, подавала йому кофе по шість і вісім разів на день, так що у неї незабаром і кофе не залишиться,— і все одно це не допомогло. Що ж їй робити? Він ставав з кожним днем усе похмуришим, все рідше читав їм вірші, все неохочіше говорив про світову культуру,— видно, не міг позбутися важких дум. Їй дуже хотілося сказати йому що-небудь ласкаве. Хоч Ауста була ще дуже молода, вона знала з власного досвіду, як важко відчувати себе самотнім і як зігріває тепле слово. Але це слово не йшло з язика; вона одверталася від учителя, і очі її наповнювалися сльозами.

Бабуся якось підійшла, ледве пересуваючи ноги, до його ліжка і сказала, що в нього, видно, погане здоров'я,— вона не знає випадку, коли б здоровий мужчина валявся, підклавши руки під голову і дивлячись у стелю. Деякий час він з жахом дивився на це старе обличчя, що на ньому не помітно було ніякої надії, а лише саме безконечне терпіння.

— Чи не хочеш тютюню? — запитала вона.

Але він не хотів тютюну, він похитав головою і махнув рукою.

— Сідай, бабуся,— прошепотів він.

Уже на другий день після того, як лист було відіслано, він почав питати.

— Ви не бачили нікого, хто б ішов знизу? Якщо ви побачите, що хто-небудь іде знизу, біжіть зразу йому назустріч і спитайте, чи не прислав мені що-небудь Фінсен від кашлю.

В міру того як дні йшли, він запитував про це дедалі частіше, іноді кілька разів на день, зовсім як маленька дитина. Ауста Соулліля співчувала йому, вона багато разів на день піднімалася на великий замет і, прикрившись до-



лонею від сонця, дивилася вниз, на поля,— чи не з'явиться хто-небудь. Побачивши перехожого, вона посилала братів йому назустріч. Але ні в кого не було ліків для учителя.

І, нарешті, настало те, чого вона боялася щодня, відколи помітила його тривогу. Коли вона принесла йому кофе, учитель попросив її посидіти на ліжку, поки він вип'є його, потім подав їй порожню чашку. Ауста тримала чашку на колінах і не знала, вставати їй чи ні,— адже він вперше попросив її сісти поряд з ним. Вона не наважувалась встати, поки він їй не скаже: — він же її учитель. Нарешті, він сказав:

— Коли завтра нічого не буде від Фінсена, мені доведеться піти самому.

Якби це був хто-небудь інший, вона подивилася б на нього великими запитливими очима. Щось у її обличчі згасло. Вона не сміє навіть підвести на нього очі, не відриває погляду від чашки, яку тримає на колінах. Важке мовчання. Учитель дивиться на неї, на її юні форми, прикриті стареньким вилинялим платтям; вони говорять його уяві тим більше, чим бідніше плаття,— вона зовсім мов ніжна квіточка, яку бог створив далеко по той бік льодовиків і потім забув. Квітка, особливо чарівна серед каміння, серед неродючої рівнини. Нарешті він торкнувся її, як торкаються маленької квітки, що самотньо росте за льодовиками, серед безлічі каміння. Він м'яко провів долонею по її плечу і спині і на мить затримав руку на талії. Коли він зняв руку, вона, нарешті, підняла очі — в них був вираз сумного і безпорадного запитання, як у дитини, що її побили і водночас утішили шматочком цукру. Але Ауста нічого не сказала; вона тільки швидко похитала головою, неначе інстинктивно захищаючись, зажмурила очі і знову відкрила їх. Учитель поклав свою вологу долоню на її руку і спробував заглянути їй в очі. Дивишся в її очі, поки не перестанеш розуміти самого себе.

Їй до горла наче підкотивсь якийсь клубок. Вона швидко встала, щоб звільнитися від долоні, яка лежала на її руці.

Хіба не зрозуміло було з самого початку, що тут для нього не місце? Цей низенький будиночок, закиданий снігом... Ох, чого він прийшов сюди!.. Навіщо він з'явився тут? Нащо вона турбувалася про нього кожний день, як мати про дитину, засинала ввечері і прокидалася вранці з думкою про нього?.. І все для того, щоб він потім пішов? Про кого вона буде дбати, коли він поїде?

## ЧАС БАЖАНЬ

Коли маленький Нонні, радіючи, прибіг нагору з пляшечкою ліків для учителя, Ауста Соулліалья вся засвітилася щастям. Вона подивилася на вчителя з радісним співчуттям і мимоволі заплакала в долоні. Але тут же стихла. Коли вона глянула на нього, то не радість прочитала на його обличчі. Він вихопив з рук хлопчика пляшечку, схопився з постелі так поривисто, як це рідко робив, і жадібно почав розглядати етикетку, потім засунув пляшечку під подушку і спитав, чи скоро буде готова їжа. Ауста підклала в плиту хмизу.

Нарешті, вона боязко запитала, чи ті ліки йому прислали; їй здавалося, що від цього залежить усе їхнє майбутнє. Бо якщо ліки не ті — це все одно, коли б їх і зовсім би не було. Учитель відповів, що сьогодні навчання не буде і всі рано підуть спати.

— Давайте ляжемо раніше, — сказала Ауста, — щоб ліки пішли на користь учителеві.

І вони лягли спати раніш як звичайно; лише стара сиділа і плела при маленькій лампі, шамкаючи щось про себе, поки не прийшов час їй спати. Нарешті, і вона погасила світло й пішла на спочинок. Ауста давно вже спала і бачила сни. Це були такі сни, від яких не хочеться прокидатись. Вона знову бачила ту ж саму, ні з чим незрівнянну яскраву картину: чудовий лісовий ландшафт на старому календарі, затоптаному вівцями багато років тому; та сама неприродно яскрава зелень, той самий ліс, що повторювався в її кращих мареннях. Вона вдихає аромат дикого тиміану — такий самий, який іноді линув з гір, особливо ранками в неділю, коли нічна роса швидко висихає під святково сяючим сонцем. Вона повільно поринає в це ароматне повітря, як птах, що застигає над гірськими вершинами, — нерухомо, без єдиного змаху крил. У цьому сні немає нічого страшного, немає ніяких знегод і прикрошів. Вона щаслива. Ніхто за нею не біжить, не доганяє її. Такими здоровими бувають іноді сни замолоду. Їй здається, ніби сама земля під її ногами чи під її крилами щось шепоче їй; що гора, оповита скелястими вершинами, нашіптує їй прекрасні слова поеми. І вона прокидається. Вона не знає, чи довго спала, але сон був чудовий. І в серці її вперше немає страху, хоч навколо все тем-

не. Але от знову до Аусті доноситься шепіт,— це не снилося їй... Так, це поема. Тут... у кімнаті. Це він... читає вірші. Чому ж він не спить серед ночі і читає вірші? Вона підвелася і злегка кашлянула, ніби запитливо, і він прочитав ще одну строфу.

— Це я,— сказав він.

— Тобі не спиться? — запитала вона.

І учитель відповів:

Мила  
Дівчина-фіалка,  
Чиста, ніжна і ясна,  
Крила  
Соколу стинає  
І п'янить сильніш вина.  
Сила,  
Мабуть, дивна їй дана,  
Та, яку дав Єві  
Над Адамом сатана!

— Що ти читаєш? — здивовано запитала Ауста.

— Це стародавня поема.

— Чи не встати нам? — знову запитала вона, думаючи, що він, можливо, хоче зайнятися з ними.

— Час наближається,— вимовив він, читаючи далі пошепки. А їй здавалося, що він нашіптує щось їй, Аусті, звертається саме до неї. Це була стародавня поема, вона не чула її раніше, і він якось дивно читав її, ніби вона стосується безпосередньо її, Аусті Соуллільї. Вона дуже зніяковіла, не знаючи, що їй сказати, що робити,— особливо тепер, серед ночі. Адже вірші слід читати голосно, серед білого дня, хоч збагнути їх можна лише в нічній тиші. Але як розуміти молодій дівчині вірші, які шепочуть серед ночі їй одній? Чи можна їх вважати за пісні дня, звернені до всіх?

Знову  
В пам'яті бентежній  
Воскрешаю без кінця  
Мову  
Уст коханих, любих,  
Ніжні обриси лиця,  
Слово —  
Вище шлюбного вінця  
І дорожче злата  
Ааронова тельця.

Ні, мабуть, він читає їх тільки для себе. Певне, він вважає її занадто молодою, щоб розуміти такі незвичайні

вірші. Хоч вона часто подавала йому кофе і пригощала оладками, та вона тільки маленька дівчинка; і нема рації звертатися до неї — тільки до неї — з такими віршами. Самій їй, правда, здавалося, що вона вже велика, доросла дівчина, але Ауста нікому не давала цього зрозуміти; до того ж вона ніяк не могла собі уявити, що кому-небудь спаде на думку згадувати в любовних віршах про теля, хоч би й золоте. До чого тут теля? Ні, це не може бути серйозною поемою і не її він має на увазі. Що ж їй сказати?

Стріли,  
Що на мить упали  
В наш щасливий дикий рай,  
Співи  
Безтурботні перервали  
Гомінких пташиних зграй.  
Смілим,  
Доле, весну ти віддай!  
Хай щезає холод,  
Повернись, пахучий май!

Ні, слава богу, така дивна поема не може стосуватися її. Безглуздо було б думати, що в неї променисті очі, і ще безглуздіше твердити, що вона найкрасивіша з дівчат. Це, мабуть, було написано якимсь скальдом сто років тому для іншої дівчини. Вона ніколи не була в товаристві інших дівчат; вона, як билинка, що одиноко росте серед каміння. Ауста завжди була впевнена, що інші дівчата кращі за неї. До того вона ще не дівчина, а маленька дівчинка, — адже ніхто не може знати, що насправді Ауста Соулліля уже доросла. Вона ніколи ні з ким не говорила про це, лише думала так про себе. Що б, наприклад, сказав батько, дізнавшись про це? Адже вона навіть ще не конфірмувалась. З кожною строфою Ауста все більше хвилювалась, вона вже не може більше стримуватись.

Руки,  
У яких теплиться  
Животворний, тихий світ,  
Муки  
Дотиком здіймають,—  
І спада болючий гніт.  
Звуки  
Голосу кохання  
(В них і ласка і привіт)  
Збережуть мене від бід.

Чому він усе це говорить таким голосом, начебто ніхто не повинен чути ці слова, призначені лише для однієї-однісінької людини. Невже йому невідомо, що маленька дівчинка, про яку ще навіть ніхто не знає, що вона вже виростає, не все може слухати серед ночі,— вона не витримає цього, знепритомніє, або, можливо, навіть помре. Він, у чийх руках вона м'яка, як віск, він, що знає поезію і історію з власного досвіду,— невже він не пожаліє її, таку беззахисну?

Волю  
Я знаходжу знову,  
Мрію втрачену ловлю,  
Болю  
Я зазнав доволі,  
Годі мучитись — люблю.  
Долю  
Я знайшов свою.  
Сонце щастя сходить,  
І кохання чашу п'ю.

Ауста, зовсім збентежена, схопилась з постелі, намацала сірники, засвітила лампу. Тут вона згадала, що з переляку і хвилювання забула одягти спідницю. Вона поспішно наділа її і розгладила на стегнах. У кімнаті горить світло,— боже мій, подумати тільки, що він міг її побачити!

Вона у відчаї відкинула волосся з лоба і подивилася на вчителя. Йому стало краще,— був такий бадьорий, що не міг спати і навіть влзати в постелі. Він сидів на краю ліжка. А щоки його палали, очі блищали, і зморшки, що так глибоко порили його лице, раптом зникли,— він був схожий на юнака. На обличчі його був вираз майже дитячої радості. Він сидів з ліками на колінах і радісно посміхався дівчині і світлу в кімнаті. Світло розбудило хлопчиків, і вони підвелися, щоб поглянути на вчителя.

— Вам уже зовсім добре?

— Так, зовсім. І навіть більше, ніж добре. Я такий щасливий. Я безмежно щасливий! — сказав учитель і додав: — І добрий. Безмежно добрий! А все чому? — Він став розмахувати своїми ліками, ніби кидаючи виклик усьому світові.— Тому, що сьогодні вночі не повинно бути ніяких страждань. Я їх стер з лиця землі. І тепер уже не буде ні мук, ні хвороб. Сьогодні вночі світом правлю я.

Немає більше трепетних і змучених сердець, немає напівголих дітей у темних халупах на березі струмка, що зникає в пісках, вівці мирно пасуться в долині і не мучаться

від глистів, благородний кінь самостійної людини не гнеться під вагою вантажу. Та зате є гомінкі ліси серед пустельних пісків екватора; мисливець, олень і пантера на берегах Міссісіпі сердечно вітають одно одного... Все, чого прагнуть ваші серця, буде здійснено. Прийдіть у мої обійми, діти мої, і обирайте для себе яку хочете мрію,— настав той час, коли загадують бажання.

Довго діти не могли зрозуміти, з чого він радіє і чи не є ця радість продовження віршів, яких він навчив їх? Але після його слів сон зовсім утік від них. Хлопчики вилізли з-під перин і підійшли до нього, щоб брати участь у відродженні всесвіту. Він посадив їх на ліжко, обняв за плечі і притиснув до себе, декламуючи уривки якихось дивних балад.

Ці бажання, які треба було загадати, здалися їм такою несподіванкою, що вони спочатку не знали, що їм робити. Вони чули, що в ту мить, коли треба загадати бажання, люди часто втрачають здатність говорити. До того ж люди рідко розуміють, що цей час уже настав,— хоч це, можливо, якраз та мить, якої вони бажали все життя,— і чекали її. Навіть маленький Нонні, який завжди вірив у загадування бажань, він—дитя мрії,—навіть Нонні, коли настала ця мить, спасував. Ауста ж вважала, що все це фантазія. Як не дивно, саме Гвендур, тверезий Гвендур, перший опам'ятався і перший зрозумів, що священний час настав. Він міркував зовсім так, як Хродлогур із Кельда, що брав речі, які вони є, не запитуючи про їхню природу або походження,— і він перший загадав бажання.

— Мое бажання,— сказав він,— щоб наші вівці добре перенесли зиму і щоб батько за зиму заробив багато грошей і на осінь купив ще овець.

— Друже мій,— сказав учитель, цілуючи його,— твоє бажання здійсниться. Вівці будуть мирно пастися і приносити двійнята; вони повернуться в кошару з найкращими ягнятами на всю округу. Отара на хуторі збільшиться. І так само збільшиться кредит твого батька у Фіорді. Сюди буде прокладена гладенька, як дзеркало, дорога, і по ній на пустир прийде світова культура, а слідом за культурою довгою низкою прикотяться великі срібні монети. І тут, на горбі, здійметься двоповерховий камінний дім, як палац у казці,— дім, освітлений найпотужнішими електричними лампочками.

І на цьому з першим бажанням було покінчено. А ма-

ленький Нонні вирішив: якщо навіть усе це не більш, як мрія, все ж було б необачно пропустити таку мить,— а може, це все-таки не мрія?

Так люди на смертному одрі кличуть бога—на випадок, якщо все-таки виявиться, що він існує. Яке бажання задумати Нонні в цю мить, коли доля здійснить усяке його бажання? Дехто живе лише одним бажанням — і це щасливці, бо життя може вмістити одно тільки єдине бажання і не більше. Мати у своєму стражданні вклала в нього одну мрію: він хотів побачити інші країни.

— Які країни? — запитав учитель.

— Лісисту країну,— сказав він.— Схожу на ту, де шумить ріка Міссісіпі. Як у пісні співається. Там водяться олені, пантери. Я мріяв про таку країну.

Тоді учитель сказав:

— Подай мені папір, перо і чорнило.

Він нахилився над столом і написав лист крупним розгонистим почерком, так що навіть перо заскрипіло. А хлопчик з подивом стежив за рухом його руки і ніяк не міг вирішити, уві сні це чи наяву.

Можливо, все це гра, вигадка? А може, ця хвилина — одна з тих вершин життя, коли визначається весь життєвий шлях.

— Ось,— сказав учитель і рухом, сповненим гідності, подав хлопчикові листа. — Відішли цей лист у Фіорд при першій можливості. Це чарівний лист — твоє бажання здійсниться.

Хлопчик з розгубленим виглядом подивився на адресу. Лист було адресовано якійсь дамі з іноземним прізвищем — можливо, тій, що живе в повітового судді. Докладних вказівок на конверті не було.

Перед тим як лягти спати, хлопчик засунув таємничий лист на бабусину полицю і вщипнув себе за вухо; чи не сон це? Можливо, завтра виявиться, що ніякого листа нема?

А вранці, проснувшись, Нонні перш за все кинувся до полиці і став шукати на ній листа. Уявіть собі, на полиці лежав конверт, і на ньому кілька могутніх слів: адреса іноземної дами, що живе в повітового судді. Він узяв з собою конверт і, зупинивши першого ж проїжджого, просив його передати листа за призначенням.

Отже, друге бажання здійснилося. Тепер черга за третім.

Учитель сказав хлопчикам, що вони можуть знову лягти.

Коли всі послули, він простягнув руку, погасив лампу і обняв Аусту.

*Розділ п'ятдесят третій*

## НЕМИНУЧЕ

Це було жахливо.

Нічого жахливішого ніколи вже, ніколи не може трапитись.

О господи, в моїм борінні  
Допоможи,— всесильний ти.  
Пошли ж і милість і спасіння  
Мені з небес твоїх святих.

Терзає дух пекельна згряя,  
За гріх погрожує мені...  
Допоможіть, о-сили раю,  
Протистояти в цій борні.

Мій сум і страх не мають міри;  
Збиває з ніг вогненний град,  
Дедалі ближче запах сірки  
І дикий жар пекельних врат.

Я буду в полум'ї геєни,  
Що запалив небесний гнів,  
Приймати муки повсякденні  
Віднині й до кінця віків.

Ауста стояла біля плити, слухаючи псалом. У неї були дівочі руки, але за grubілі й посинілі, з широкими долонями, тонкими кистями і міцними пальцями; суглоби були трохи потовщені, але пальці довгі, як у кравчихи; на великому пальці — набухла жилка; зап'ястя сильні, як у дорослої жінки. Вона вигорнула попіл і поклала на піддувайло чорні стеблі вересу. Тонке соковите гілля карликової берези затріщало, як тільки вона піднесла до нього вогонь, і Ауста швидко поклала зверху ліпаки з овечих кіз'яків. З комина подув вітер, кімната наповнилася димом.

Так, Ауста вже доросла дівчина; вона топить у печі. Дитинство безповоротно минуло.

Настав кінець березня. У віконце заглянув світанок.



Ранок був холодний, особливо холодний — після цієї ночі. Дівчину морозило, і вона весь час зціплювала зуби. Волосся у неї було розпатлане, одна коса розплелася, — Ауста ще не встигла причесатись. Старе, тісне плаття, яке вона одягнула поспіхом і забула обсмикнути, надувалося на талії. Коли Ауста нагиналася, видно було мускули ніг, занадто опуклі в порівнянні з тонкими, нерозвиненими дитячими колінами, майже грубі, дуже округлені вгорі, з повними, міцними литками внизу. Ауста забула одягнути сорочку; де ж вона? Панчохи не натягнуті, вони звисали складками на кісточки... Але яке це мало значення?.. Аусті здавалося, що вона раптом непомітно роздалася, — а вона завжди така тонка. Вона почувала себе, мов риба, яку розпороли і розрізали гострим ножем, — так, ножем. У неї боліло геть усе, від голови до п'ят, і кожен рух віддавався де-небудь нестерпним болем. Наче вона не тільки була розпорота, але й розрізана на шматки, розчавлена. Їй хотілося одного: тихо лежати під товстою периною, щоб ніхто не заважав їй спати, і спати мертвим сном. Адже вона тільки вранці неспокійно задрімала — і злякана схопилася. Ні, нічого жахливішого не може трапитися, ніколи, ніколи!

Вона навіть уникає дивитися на бабусю — і все-таки бачить її: уявляє собі, як вона сидить, похитуючись, з плетивом на колінах; голова її трясеться, лице ніби покреслене рунічними письменами, а очі неспокійно кліпають з-під важких синюватих повік; але ці очі все бачать, все знають, вони — мов саме життя, мов сама дійсність, в якій є і бог і диявол, все те, що насувається на тебе, коли минає ніч з її сновидіннями, в яких блукаєш, наче у лісі. Від польоту до небес, від завітних бажань і марень — до стародавніх бабусиних псалмів. Задовго до того, як день вступив у свої права, задовго до того, як розгорівся байдужий тліючий вогник буднів, чується псалом, і від цього псалма минула хвилина насолоди помножується на безмежну муку, як тисяча помножується на мільйон; здається, що ціле життя прожито за одну ніч. Ауста почувала себе так, наче тіло її розрубане і стікає кров'ю. Ніколи, ніколи...

Мені диявол шепче злісний,  
Що безпошаден божий суд,  
І в цім житті і в потойбічнім  
Мене самі лиш муки ждуть;

Що буду в пеклі під склепінням,  
Як тільки скину плоть земну.

Вона намагалася затамувати кашель, викликаний димом, який все збільшувався, щоб нікого не розбудити. Нехай би ніхто не прокинувся, нехай сплять і сплять, аби тільки не бачили її, не звертали на неї уваги, не говорили до неї. Якби ніколи більше не займався ранок, якби вода все стояла, не закипаючи, якби вогонь не розгорався! Ауста була впевнена, що вона вже зовсім, зовсім не та, що, побачивши її, всі злякаються, не впізнають її, проженуть. Її брати — вже не брати їй, або, вірніше, — вона вже їм не сестра. Давно вже знала Ауста, що вона не така, як вони; вона заздрила їм від самого раннього дитинства, розуміла, що вони з якоїсь таємничої причини вищі за неї. Щось не було їй дано, і ось настав час розплачуватися за це. Нічого подібного з ними ніколи не станеться, і їм так важко буде зрозуміти її долю, що це роз'єднає їх на віки вічні. Ні, ніхто в усьому білому світі не зрозуміє того, що сталося з нею. Вона стояла одна-однісінька, поза світом, — і це непоправно, в цій самотності вона й помре. Всякий зв'язок з рідними обірвався, для неї тепер починається інше життя. Все залишалось як і раніше, змінилася тільки вона. Ні з ким нічого не сталося, тільки з нею. Віднині день буде їй чужий — кожний день, усі дні. І не тільки чужий, — нерозв'язане завдання, лабіринт, безвихідь. Якби можна було весь вік стояти над цією незігрітою водою, не чекати, щоб прокинулися ті, від кого вона вже відірвана, з якими її вже ніщо не зв'яже, жити — або, вірніше, не жити — десь між буттям і небуттям, біля напівпогашеного вогню, слухаючи потріскування березових гілок, у похмурому, сірому світлі раннього ранку, не шукаючи пояснень нічних переживань, неясно згадуючи безіменного страшного птаха з хижим дзьобом, який лише один раз пролетів, лопочучи крилами, над болотом.

Але вже в наступну мить вона почала шукати пояснення того, що сталося. Головне — що вона зробила? Ні, вона нічого не зробила. Вона раділа його радістю, якийсь струм пройшов через її тіло, вона припала до нього, але абсолютно мимоволі — тому що струм пройшов через неї серед ночі, коли він погасив світло. І хіба це її провина? Чому взагалі людину пронизує струм? Це саме життя — і тут уже нічого не зробиш, адже ти жива. Хіба це заборонено?

Але для чого ж вона тоді народилася? Для чого іскра життя тліла в ній, коли вона лежала під боком у собаки, теплої собаки, у якої були блохи, а можливо і глисти? Чому її батько не взяв з собою цю собаку, коли він пішов у гори шукати вівцю? Ні, вона не зробила нічого, нічого поганого — з тієї хвилини, як лежала під боком у собаки, до сьогоднішнього ранку. Якийсь незрозумілий струм пронизав її...

А все-таки... Вона дозволила йому... Чому вона дозволила йому? Чому вона не подумала про батька? Любий батько! Її кольнув жахливий біль, що проник до самого серця. Ні, ні, він ніколи не дізнається, — він, який усе довірив їй у домі і в господарстві, який насамперед навчив її берегти саму себе, який на одну коротку мить притис її до своїх грудей...

У неї вирвалося судорожне ридання. Вона ніяк не могла заспокоїтись. Сльози текли крізь її пальці і падали в воду, що стояла на плиті. Вона притисла лікті до боків, щоб стримати ридання, але плач — особлива стихія, сльози — потік, що спрямовується особливими силами, вона не може через усе це перейти, не може, не може... Те ж саме було сьогодні вночі, коли він обійняв її, і вони були разом, і ніщо не відділяло їх одно від одного, і вона вірила, і вона думала, що це сама радість, і забула про батька, забула про все на світі... І все-таки вона хотіла уникнути цього... але не могла, не могла, не могла. Від цього не втечеш, бо це життя. Треба стояти тут, треба плакати над тліючим вогнем, який ти сама запалила.

Як пес, тремчу перед тобою,  
Упавши ниць, о боже мій!  
Не позбавляй душі спокою,  
Прокляття плоті шли земній.

Підступно виставив лукавий  
Душі засади там і тут...  
О боже благий, боже правий  
Спаси мене з пекельних пут!

Ця низка благочестивих думок дзижчанням проходить десь позаду, як натовп грішників, що каються, а споконвічний ворог атакував її з незахищеного флангу. Цілий сонм ворогів, які виносять її вирок, посилаючись на релігію. Її охопила нестерпна туга, відчай. Є ж межа стражданням, на які прирекла людину християнська мораль. Ауста

швидко промчала повз бабусю нагору і зупинилася біля ліжка вчителя, неначе його обійми були вірним і священним притулком. Охоплена смертельним страхом, вона торкнулась його щоки, поклала свою холодну долоню під розстебнутий комір його сорочки... але замість того, щоб рятувати її, він жалібно щось промимрив уві сні і повернувся до стіни; перина зсунулася з нього, і він залишився голим. Ось де знайшлася її сорочка — вона жмутом лежала біля нього. Ауста схопила сорочку і накинула на нього перину — все в тому ж страху і відчаю: вона ніколи не бачила голої людини. На щастя, не бачила й тепер, — адже крізь вікно падало таке скупе світло. Що ж вона зробила? Хто цей мужчина?

Уже майже розвиднілося, коли Ауста пішла з братами в кошару. Свіжий березневий вітер був їй приємний, і вона трошки заспокоїлась, пораючись із вівцями й сіном. Але вона не зважувалась дивитися в лице братам — боялася, що вони її не впізнають. А вчитель все лежав у постелі лицем до стіни. Ауста зайшла, прислухалась — дихання не було чути. Вона страшенно злякалася: чи не помер він?

— Може хочеш пити? — кілька разів прошепотіла вона. — Кофе гаряче.

Ні, він не мертвий! Він прокинувся, розплющив очі. Ауста дуже зраділа, хоч він відповів їй лише тяжким стогоном, — вона сподівалася, що це минеться. Вона піднесла йому кофе і допомогла сісти.

В учителя було сіре, хворобливе лице, заросле довгою щетиною, волосся розпатлане. Він не дивився на Аусту. Вона сіла на його ліжку, хоч він і не просив її про це, і провела по його волоссю уламком гребінця.

— Ось тобі кофе, — тихенько шепотіла вона, розчісуючи його волосся.

Так, вона його причісувала. Це було неймовірно. І все-таки вона це робила — робила просто, не задумуючись. Вона присунулася до нього, підтримувала його, поправляла подушки під його плечима, — все робилося ніби само собою. Вся її соромливість зникла. Вона запитала: чи боляче йому, чи не хочеться йому чого-небудь? Яке значення мало те, що сталося з нею, в порівнянні з тим, що могло статися з ним.

— Я помираю, — сказав він, ковтнувши кофе. — Облиш мене, я не вартий цього.

Він не дякував їй за те, що вона причесала його, взяла

у нього порожню чашку; він із стогоном ліг, а вона дбайливо закутала його. У неї пересохло в горлі, страшенно билося серце, а він усе ще ні разу не глянув на неї, не сказав їй жодного ласкавого слова, нічого не шепнув.

Так він лежав деякий час. Вона все сиділа і дивилася на нього ніжним і відданим поглядом. Раптом його губи заворушилися, і він прошепотів:

— Всемогутній боже, допоможи мені! Всемогутній боже, прости мене!

Вона не могла піти від цієї муки, вона все сиділа біля нього, на краю постелі, все прислухалась до його стогону і зітхань. Ліки скінчилися, склянка була порожня, і, крім бога, нікого не було.

Клонюся, господи тобі:  
Даруй мені спочинок раю  
В моїй шаленій боротьбі!  
Вогонь, що сатанинська згряя  
На вічні розвела часи  
В душі моїй,— ти погаси!

Цього дня бог раптом став головною дійовою особою на хуторі; і всім здавалося, що вони розуміють його,— кожен по-своєму. Так от він який — бог!..

Цього ж дня, пізніше, учитель у своєму молитовному пориві перевершив бабусю: її римовані, завчені молитви потьмяніли перед його неримованим криком душі. Він кілька разів сів на ліжку і широко відкритими, повними відчаю очима дивився прямо перед собою, витирав піт з лоба і зітхав:

— Боже мій, я загинув! Боже мій, що я зробив... Якщо що ти хочеш знищити мене — знищ зразу і остаточно.

Молода дівчина подала йому води: їй чомусь здавалося, що холодна вода може зцілити тіло і душу.

Він кілька разів ковтнув і знову із стогоном ліг. Дівчина сподівалася, що він засне. Та, коли цього найменше можна було чекати, він знову підводився і питав:

— Що я зробив?

Вона вже не пропонувала йому води, вона схилилася до нього і зашепотіла:

— Ти нічого не зробив.— І потім ще тихіше, на вухо йому: — Ти повинен був це зробити. Якщо це погано, то винна я. Але нічого поганого не було, ти не завдав мені горя; можеш знову зробити це, коли хочеш. Батько не дізнається... Бог зовсім не такий злий, як ти думаєш.

Вона обвила рукою його шию, припала щокою до його обличчя і твердо вирішила йти з ним до самого кінця. Чим важче йому було, тим більше вона забувала про себе.

Він не відпустив її руки, навіть коли ліг: який солодкий дотик руки, що вгамовує бурю в твоїй душі. Він усе дивився напівзаплющеними очима на лице, в якому був його порятунок, і потроху заспокоївся.

### *Розділ п'ятдесят четвертий*

## КОЛИ У ТЕБЕ Є КВІТКА ЖИТТЯ

Б'яртур всю ніч був у дорозі. Вийшов він опівночі, а вдосвіта побачив західний край пустиря. Був холодний ранок страсного тижня. Світало, ніч була вже позаду. Тисячі кроків, тисячі думок — все сплуталося, як буває в довгі безсонні часи, що тягнуться в мороці до світанку. Скоро холодне світло ранкової заграви проллється на сніги пустині, на скелясті вершини гір, що виглядають з-під крижаного покриву, на блискучі замерзлі сліди по дорогах — і все стане золотим. Він дивиться на свої володіння, вже не обтяжені боргами, придбані колись, багато років тому, і вітає свій дім, осяяний ліловим світлом зорі. Після весняного рівнодення минуло вже два тижні. Ще два тижнів через два почнеться літо. Трясовина ще вкрита тонким льодом, на озері ніяких слідів розтавання — південна частина пустиря ще вся в білому; над нею височать сині гори, вони стоять у якомусь небесному вбранні, наче не мають нічого спільного з землею і з усім земним.

Біля ущелини в горі стоїть його, Б'яртура, невеликий дім. Навколо втоптаний сніг, а в ущелині, навпроти, довгі крижані бурульки. Звідси, де він стоїть, чітко видно обриси покрівлі під шапкою снігу. Б'яртур знімає свою ношу, кладе її на край пустиря і стоячи оглядає свої володіння, де живе його маленька сім'я і «квітка життя», як він несподівано назвав Аусту взимку перед чужою людиною. Він стоїть тут, схожий на воїна, який вирушив у чужі країни, щоб вести безнадійну війну, і тепер повертається як переможець, із здобиччю: з товарами із міста і, що найдивніше, з кредитом у споживчому товаристві.

У цьому світі між двома святами можуть трапитися зовсім неймовірні і несподівані події. А несподіванка завжди

однаково вражає селянина з долини, бо цей «помічник божий»,— як висловлюється фру із Редсмірі,— скупю наділений даром передбачення і забуває, що від різдва до великодня земля може перевернутися і осісти догори дном на поверхні моря, без попередження і без його дозволу. Купець, з яким Б'яртура з Літньої оселі вів свої справи, користувався його цілковитим довір'ям. Його багатство — дім, прикрашений баштою,— не викликало заздрощів у Б'яртура. Хіба не він твердив: «Яке мені діло, хай йому чорт, до його дому з баштою? Кажуть, що він висмоктує всі соки з маленьких людей; але якщо цей старий шахрай чесно ставиться до мене, то я більшого від нього не вимагаю». Така була його думка, і ніякі докази, погрози й обіцянки не впливали на Б'яртура. І що ж? Раптом виявилось, що купець зник. Поїхав, перестав існувати, щез. Крамниця порожня, торгові книги невідомо де, а дім з баштами проданий за борги. Так одного чудового дня падає фундамент, на якому селянин з долини будував своє життя. Ці всемогутні велетні-комерсанти, що стоять однією ногою в Ісландії, а другою на самому континенті, раптом, виявляється, зникають з лиця землі. Пропало все, що належало Б'яртуру, і нікого було притягати до відповідальності. Так було взимку, коли Б'яртура пішов у Фіорд шукати роботи: Бруні збанкрутував і привласнив собі чужі гроші. Після загибелі овець, після збитків, заподіяних привидами, Б'яртура остаточно сів на міліну.

Боги й люди спільними зусиллями не могли б жахливіше розорити цю незалежну людину. І головне — нікого було вилаяти, ні на кого було накинутися за це...

Все ж Б'яртура пішов до повітового судді.

— Де ж ваше хвалене правосуддя,— крикнув він,— якщо ви дозволяєте відібрати чисто все до нитки у людини, коли у неї і так голова йде обертом, коли на неї, можливо, навалилася нечиста сила? На якого чорта мені потрібні судді, якщо вони не можуть відстояти мої гроші, повернути їх мені? Ти побоявся прийти до нас взимку — погода, бачите, була не зовсім хороша. І я втратив через тебе старшого сина: він злякався, вийшов у пургу, збився з дороги, блудив в горах, а ти в той час ніжився вдома, в теплій постелі. Староста, хоч він і негідник, і той прийшов. Ну, а тепер черга за тобою: покажи, на що ти здатний. Відбери мої гроші, коли є такий закон у вашій чортовій старій книзі.

Проте суддя став на бік Йенсена:

— Фірма збанкрутувала, ніхто не одержить жодного ере, принаймні протягом багатьох років. І я тут абсолютно стороння людина: король призначив спеціального чиновника, який розбереться в цій справі. Коли людина збанкрутувала, тут уже нічого не вдієш. Треба врахувати всі обставини: Бруні мав збитки вже давно; під кінець споживче товариство відбило у нього всіх клієнтів. От у чому суть. Такі люди, як ти, мали цілковиту можливість взяти свої гроші. Сам винен: замість того щоб вступити вчасно в споживче товариство, зволікав і зволікав, аж поки вже стало пізно.

— Вчасно? Найприкріше,— сказав Б'яртур,— що у мене не стало розуму вчасно перерізати горло цим чортам!

— Нарікай на себе,— сказав суддя.

— Так, жаль, що ми від природи занадто добродушні. Треба було б придушити цих злодюг і грабіжників ще при народженні.

— А хто ці злодюги й грабіжники?

— Хто? Він і ті, яких ти береш під свій захист. Не зрозумій мене так, що ви, на мій погляд, кращі — судді і всякі начальники, вся ваша чортова зграя. Ви підтримуєте всяких шахраїв — цього ви не боїтесь, а от перейти через гору в заметіль — тут вам бракує сміливості, якщо навіть від цього залежить врятування людського життя.

— Може, ти сядеш, Б'яртур, щоб ми могли спокійно і розумно обміркувати цю справу?

— Я сяду, коли мені захочеться.

— Ну, тоді чи не хочеш тютюню?

— Тобі знати, що запропонувати, а мені — що взяти.

Після цього Б'яртур пішов до лікаря, депутата в алтинг.

— Тулініуса Йенсена всі вважали чесною людиною,— сказав йому лікар Фінсен.— Сам я його добре знав, і, наскільки мені відомо, він нікого не обманював. Він скоріше сам був обманутий, інші підводили Бруні. Всі його нещастя почалися з того, що селяни повірили балакунам — верховодам споживчого товариства. Саме це й розорило Бруні. Селяни обманули його довір'я.

— Я хочу одержати свої гроші,— сказав Б'яртур.— От і все. Бруні провів тебе в алтинг, а я за тебе голосував, відколи дістав право голосу. А чому, ти думаєш, я голосував за тебе? Може, ради твоїх окулярів? Якщо я не одер-



жу своїх грошей, нехай чорт за тебе голосує, а не я. Коли ти, член алтингу, твердиш, що дозволяється обкрадати людей, то я, значить, проти уряду.

— Послухай, Б'яртур, я вже стара людина, і пора мені одійти від політики. Але якщо ми з тобою завжди були добрими друзями і членами однієї і тієї самої партії, то дозволь мені запропонувати тобі скляночку справжньої пшеничної горілки.

— Я хочу одного: того, що мені належить.

— Часи важкі, Б'яртур. За кордоном суцільні банкрутства. Те, що люди втратили тут, в Ісландії, ще ніщо в порівнянні із втратами американців.

— Так, так, багато чого доводиться зазнати людині. Ти, значить, не кращий за суддю, ти такий самий прихвостень і злодюг і розбійників.

— Здається мені, що я завжди намагався робити щонебудь для народу — і в алтингу і в своїй лікарській практиці. Я ніколи не брав дорого з тих, хто голосував за мене. Щороку я втрачав сотні і сотні крон на ліках, які готував для хворих. І нікого сумління не мучить від того, що вони забували заплатити мені. Але я не нарікаю.

— Якщо пам'ять мене не зраджує, Бруні завжди за мій рахунок платив тобі за ці отруйні ліки, які ковтали мої дружини, і обидві вони пішли на той світ не без твоєї допомоги.

— Ніколи я не чув подібних розмов, Б'яртур, — сказав лікар. — Можливо, тобі більше пощастить з новими людьми, які тепер хочуть підгорнути під себе всю країну.

— Та вже гіршими за вас, прихвостнів Бруні, редсмівці не будуть. Принаймні я так думав колись. А тепер уже не знаю, що й думати.

Вони розмовляли з ним, як з непокірною дитиною. І ось знову він стоїть дурень дурнем на вулиці. Залишилося одно: звернутися до редсмівців, кинутися в ласкаві обійми Інгоульфа Арнарсона Йоунсона. Всі інші шляхи закриті.

Досі він завжди вважав Тулініуса Йенсена своїм ангелом-охоронцем, а Інгоульфа Арнарсона всіляко чорнив. Тридцять років він гнув спину ради редсмівців — спочатку наймитував, потім купив у них землю на борг; нарешті, він здобув волю, але зміна полягала лише в тому, що він надсаджувався для тих самих розбійників. Він вважав, що розбійник на розбійника не схожий. Але ось

Бруні втік з його грішми, залишивши його на міліні, в цілковитому нерозумінні: куди ж податись? Виявилось кінець кінцем, що розбійники нічим не відрізняються один від одного; всі вони на один зразок — чи живуть на березі, чи в селищі. Одно треба визнати за редсмівцями: вони ж не втекли в далекий край з грішми Б'яртура. Виходить, що той, хто прагне свободи й незалежності, не може спиратися на Тулініуса Йенсена. Інгоульф Арнарсон не може бути гірший від Бруні. А з другого боку, важко шукати допомоги в споживчому товаристві. Невже через редсмівців можна здобути свободу — справжню свободу, яка перетворює бідного селянина з долини в незалежну людину?..

— А, прийшла самостійна людина! Пора, пора заглянути до нас, у наше товариство.

— Не з чемності я прийшов,— зніяковіло сказав Б'яртур.

— Так, Б'яртур дорогий, мені це відомо. Ти розмотуєш клубок, який сам запутав. Не послухався моєї ради, все чіплявся за Бруні. Ну, так тому й бути, старий, я на тебе не серджуся. Як живеш?

— Як живу? Я не відповідаю на такі запитання. Думаю, що нікому немає діла до того, як живу я, як живе моя сім'я. У мене лихо: поздохали вівці. Але що тут особливого? Адже такі речі бувають в Ісландії, відколи люди оселилися в цій країні. Редсмівці теж втратили овець. Це буває щовесни. Мої вівці переносять зиму краще, ніж редсмівські.

— Ні, я маю на увазі дивні справи, які коїлися у тебе недавно. Ти втратив хлопчика...

— Ну, а тобі що? Хлопчик був мій...

— Кажуть, що це витівки Колумкілли.

— Колумкілли? Це той самий, що має якесь відношення до релігії персів?

— Ну, гаразд... Що ми можемо зробити для тебе?

— Нічого,— каже Б'яртур.— Мене обікрали. Мені потрібна робота. Я нікого не прошу робити що-небудь для мене. Але я ладен працювати на інших за платню.

— Так, дорогий Б'яртур, все, про що я говорив тобі торік, збулося. Не моя провина, якщо ти не повірив мені. В країні у нас дві партії: одна обкрадає селян, друга ставить їх на ноги. Ти вірив у першу. І що вийшло? Зрозу-

мій же тільки: ми хочемо влади для того, щоб керувати країною на благо народу.

— Так, говори, говори, Інгі, мій хлопчику! Але я ні в що не вірю, а найменше в твої слова. Тому я не прошу милості; я ні на що не скаржусь. Кілька овець у мене залишилось. Що ж, почну спочатку! Дехто скаже: «Що йому ще треба?» Адже минуло лише кілька років, як я побудував нові приміщення для моїх овець. Та коли хто думає, що мені потрібен дім з баштами, то він помиляється. Любий мій Інгі, у мене і думок таких немає.— Але,— вів далі він,— коли у тебе є квітка життя...

Тут він збагнув, що сказав занадто багато, і раптом, так і не закінчивши своєї думки, замовк.

### *Розділ п'ятдесят п'ятий*

## ВЕСНЯНІ ДНІ

Як тільки сніг розтав, овець почали пасти на вигоні. Коли батько і хлопчики приходили додому, обід звичайно був уже на столі. Але де ж Ауста? На річці пере панчохи, або наглядає за білизною, яка висить на мотузку, або місить тісто в сінях... Її майже не бачили нагорі, а ввечері вона лягала спати, коли всі вже спали. Дівчина тепер не милася в присутності батька і братів; лігши в постіль, вона зразу натягала на себе перину і лежала нерухомо. Ходила вона похнюпившись, ніби їй хотілося сховати лице від чужих поглядів; її довгі густі вії майже закривали очі, і вона старалась ні на кого не дивитися прямо; батькові вона відповідала коротко і при всякій зручній нагоді намагалася від нього втекти.

Б'яртур звик до того, що Ауста дивилася на нього широко відкритими, запитливими і довірливими очима, а він відмовчувався. Тепер же він дивився на неї запитливим поглядом, а вона не хотіла відповідати.

Тут, на хуторі, люди завжди крилися одно від одного, і ніхто не знав, про що думає інший. Можливо, це не погано. Здавалося б, жителі маленького хутора повинні бути вилиті всі на один зразок. Але це далеко не так. Ніде немає людей більш різних, як на маленькому хуторі. Наприклад, двоє синів Б'яртура: як вони могли зрозуміти один одного? Один прагнув досягти певної цілі у певному,

місці, а другий — щоб здійснилися незрозумілі марення в якихось далеких країнах.

Відлига. Мокрий сніг. Бурульки над ущелиною давно вже розтанули. Водопад набух. Маленький хлопчик дивиться, як зачарований, на цю роботу весни. З півдня дув вітер, він гнав водопад назад, через гору.

— Роби своє діло і годі тобі роздивлятися,— сказав старший брат.

Вони стояли на вигоні і розкидали гній. Цей водопад в ущелині, цей південний вітер — як людське життя — змінюється разом з природою, що кладе на все свою печать. Нонні говорив про це з матір'ю, і вона зрозуміла його і розповіла йому про свою мрію. Тепер його вже ніхто не розуміє, але він усе ще живе її мрією, її бажаннями. Нонні шукає самотності, він весь сповнений почуттям поетичного суму, нудьги. Ідучи до овець, він співає пісні на різні мотиви, яких він раніше ніколи не чув. У його грудях є дивний інструмент, але він не вміє на ньому грати, він лише торкається струн і здивовано, з хвилюванням прислухається до їхніх звуків, іноді весь тремтячи, іноді з сльозами на очах. А очі у нього глибокі, серйозні, чисті — як джерело, як срібло на дні джерела.

Трава на горах ледве пробивалася. Б'яртур побоювався, що погода зміниться, і тому не хотів, щоб вівці заходили далеко від хутора. Він часто вирушав на південний і східний край пустиря і гнав овець униз. Чим більше гнітила його тиша в домі, тим милішою була йому цілюща весняна прохолода, запах розталого і ще танучого снігу, освітлена сонцем далина і відчуття вічності, — бо на пустирі не можна не відчувати вічності. Потроху сніг відступав перед сонцем, і починало пахнути пріллю, вересом і першою травою, що пробивалася з-під снігових заметів на схилах. Вівці блукали всюди і хапали все, що вони могли знайти під снігом, але раптом вискакували з видолінки або ущелини і прожогом кидалися довгою черідкою вгору, проти вітру, — в широку долину, у вічність. Бо вівці теж властиве поривання до волі.

Уже кілька днів як над ущелиною кружляв ворон. Б'яртур вирішив обійти ущелину, щоб дізнатись, на що так вперто націлюється хижак. Вода в річці прибула, але стояла вже не так високо, як кілька днів тому. Раптом собака зупинилася й загавкала над чимось викинутим рікою. Ворон, каркаючи, літав над ущелиною. Менш за все Б'яр-

тур гадав, що знайде мертвечину, бо цієї весни у нього не здихали вівці. І те, що він знайшов, не було схоже на тварину — скоріше на людський труп. Це було тіло стрункого юнака, який упав, видно, із скелі взимку і лежав під снігом, а коли вода спала, залишився на піску. Труп уже втратив усяку подобу людської істоти, лице розпливлося і було невпізнанне. Носова кістка оголилась, а безгубий рот неначе посміхався небу. Очей не було, лахміття згнило і ця гнилизна в'їлася в кістки. До того ж і хижакі зробили свою справу. Жахливе видовище. Б'яртур кілька разів торкнувся трупа палицею, цикнув на собаку і пробурмотів:

— Що посієш, те й пожнеш.— Він втягнув у себе велику пучку тютюну. Собака все ще гавкала.— Замовчи, нема чого старатись. Цього тобі все одно не зрозуміти. Де хто звалить вину на Колумкіллі. Але чи не правильніше, що кожен носить свою долю у власних грудях.

І все-таки йому було не легко визнати, що Колумкіллі не має ніякого відношення до людської долі. Так, усі ці балачки про Колумкіллі — цілковита брехня, але йому ніколи не позбутися думки, що в них є більше правди, ніж у самій правді.

На пустирі живе диявол, і він поїдає людей. Треба все-таки віддати якусь шану мерцеві, якщо він знайшов його. І якомога швидше, бо вівці вже піднімаються на гору з ущелини. На Б'яртурі були майже нові рукавички, товсті, теплі. Знявши рукавичку з правої руки, він кинув її на труп, — бо вважається нечемним піти від мертвого тіла, не вшанувавши його. За хвилину Б'яртур уже був на краю ущелини. Як він і передбачав, вівці кинулися на гору. Вожак мчав усе вище й вище, ось він з'явився на самій вершині далекої скелі, і всі вівці понеслися на Блауф'єдл. Б'яртур погнався за ними, радіючи з того, що його вівці ранньої весни, як пустельники, шукають самотності в безмежних просторах гір.

— Халбера, — сказав він увечері, кидаючи старій рукавичку. — Сплети мені таку ж саму на праву руку.

— А де ж друга? — здивувалася стара; ще не траплялося, щоб господар губив рукавичку.

— Не будемо про це говорити, стара, — сказав він.

— Ні? — запитала Халбера, піднявши свою тремтячу голову і трохи відвернувшись, як вона завжди робила, дивлячись на кого-небудь; і більше їй не треба було запитувати — ні, не треба було.

## СТАРША СЕСТРА

Проїшли сильні зливи, здавалось, що вони залили весь світ; сотні весняних струмочків ринули по схилах гір і зміли сніг у море. Коли знову з'явилось сонце, в долині вже не було снігу, гори одяглися в зелень, з трави виглядав жовтець, подуло теплим вітром. Струмок, що протікав по вигону, набух і знову ввійшов у свої береги, якось непомітно для молодшого сина Б'яртура: року ще не минуло, а йому вже не дозволяють гуляти на березі струмка. Він, як дурень, стоїть на вигоні і розкидає гній,— це він, якому ельфи обіцяли, що він побачить кращі країни! Він так зжився з цими країнами взимку, читаючи свої книги,— а тепер, навесні, вони знову оддалилися від нього, розтанули на горизонті. Треба було йому подивитися на Аусту, щоб переконатись, які недоступні ті країни, що взимку так яскраво вимальовувалися для нього на білому фоні безмежної снігової пустелі. Але душа не хоче здаватись. Весна — її птахи, що прилетіли з далеких країн, її вітри, її небеса, вічність — весна кличе і манить. Щоразу, коли він виходить з низьких дверей і зупиняється в дворі, весна його кличе. Кличе і кличе. А він слухає. В ньому прокидається туга за життям. Він прислухається до цих покликів з того часу, як поїхав учитель, а він поїхав незадовго до великоддя. Досі Нонні не знав, що Ауста плаче, але якось у неділю, коли почало вечоріти, він побачив, що вона лежить на траві у видолинку. Він підійшов до неї. Вона не ворухнулась, вона навіть не відчула його присутності. Підійшовши ще ближче, він побачив, що плечі її здригаються: вона плакала, припавши до землі. Адже він знав, добре знав, що вона не така значна істота, як він і брат; і все-таки вона була їхня старша сестра, і жаль пройняв його. Сам Нонні тепер плакав куди рідше, особливо з минулого літа,— незабаром він буде вже зовсім дорослим. Він покликав Аусту. Вона здригнулась, сіла і краєм плаття витерла сльози, але вони текли дедалі сильніше.

— Чого ти ревеш? — здивувався він.

— Так,— сказала вона, схлипнувши.

— Що-небудь загубила? — запитав хлопчик.

— Угу,— відповіла Ауста.

— А що ж саме?

— Нічого.

— Нема чого тобі й ревити,— каже хлопчик.

— Зовсім я не реву,— відповідає вона, а сльози все течуть.

— Батько скривдив?

— Угу.

— Що він сказав?

— Нічого.

— Він тебе побив?

— Угу, одного разу. Давно, дуже давно. Це нічого, я вже забула про це. Ні, він зовсім і не бив мене.

— То чого ж ти плачеш? Тобі чого-небудь дуже хочеться?

І вона відповідає жадібно, задихаючись:

— Так! — і аж захлинається від плачу.

— Чого? — запитує він.

— Не знаю, не знаю! — і вона розпачливо плаче.

— Соула, люба, ну скажи мені. Можливо, я тобі здохну це саме, коли виросту.

— Ти нічого не розумієш. Ти ще такий маленький... Ніхто цього не розуміє. Я сама цього не розумію, хоч і думаю про це вдень і вночі.

— Скажи, це тому, що ти не така, як ми, хлопчики? — сказав він, повний співчуття, знаючи, що зараз вони торкаються найглибших таємниць людського тіла, на які навіть натякати не можна. Може, й погано, що він сказав це, але слово зірвалося у нього з уст.

— Так,— подумавши, тихо відповіла вона у відчаї.

— Та це пусте, Соула, дорога,— прошепотів він з твердим наміром утішити її і поплескав її по щоді.— Ніхто про це не знатиме. Я нікому не скажу. Я попрошу Гвендура, щоб він теж нікому не говорив.

— Значить, ти знаєш? — запитала Ауста, випустивши з рук поділ, і подивилася прямо в очі братові.— Ти знаєш?

— Ні, Соула, люба, я нічого не знаю. Я не підглядав. Але це не має значення. Все одно це не допоможе. І коли я виросту і побудую дім в іншій країні, я візьму тебе до себе і ти будеш їсти картоплю.

— Картоплю? А навіщо мені картопля?

— Ну, це як у біблії...

— У біблії не говориться про картоплю.

— Я маю на увазі те, що та жінка їла...

— Не треба мені того, про що в біблії говориться,— сказала Ауста, дивлячись у простір опухлими від сліз очима.— Бог... він ворог душі...

Хлопчик раптом запитав її:

— Скажи, Соула, коли вчитель нам звелів загадувати взимку, що ти задумала?

Соула насторожено подивилася на нього; в цю хвилину вона більше, ніж звичайно, косила — як завжди, коли плакала. Опустивши вії, вона почала поскубувати стеблини трави.

— А ти нікому не скажеш?

— Ні, нікому. То чого ж ти побажала?

— Кохання, — відповіла вона і знову розплакалася, повторюючи кризь плач: — Кохання, кохання, кохання...

— Що це таке?

Вона впала на траву, плечі її здригалися від ридань, як тоді, коли він підійшов до неї.

— Я хочу вмерти. Вмерти, вмерти...

Він не знав, чим зарадити такому горю, і тихенько сів біля неї на весняну траву, таку свіжу; і струни, приховані в його грудях, здригнулись і заспівали.

Вперше він заглянув у лабіринт людської душі. Йому ще трудно було зрозуміти її, але важливо було те, що він почував і страждав разом з нею. Багато, багато пізніше він воскресив цей спогад у пісні — найпрекраснішій пісні, яку знав світ. Зрозуміти, яка душа беззахисна, зрозуміти боротьбу між двома протилежними силами душі — це ще не означає знайти джерело, з якого народжується пісня. Джерело найпрекраснішої пісні — це співчуття. Співчуття до Аусты Соуллілі, дочки землі.

*Розділ п'ятдесят сьомий*

## ХЛОПЧИК І КРАЇНИ

Найдивніше в мріях — це те, що вони збуваються. Так завжди було, хоч ніхто не бажає визнавати цього. І люди звичайно зовсім не дивуються, коли бачуть, що їхні мрії здійснилися, — немовби вони тільки цього й чекали. Мета, якої ти хочеш досягти, і рішення досягти її споріднені між собою, обоє вони дримають в одному і тому ж самому серці.



Сталося це за день до вшестя. У цю пору року через долину проходить багато різного люду. Проте небагато хто звертає з дороги і заглядає на хутір. Але цього дня один з проложих зайшов у Літню оселю. В його зовнішності не було нічого примітного, нічого такого, що говорило б про його заняття і його призначення в житті. Здавалося, у нього й не було іншого призначення, як передати принесений ним лист. Пізніше, через багато років, Йоун Гудб'яртурсон намагався і ніяк не міг воскресити в пам'яті образ прохожого. Одно слово, це була звичайнісінька людина, яку тому й не помічаєш, що вона звичайна. Він просто вручив Б'яртуру з Літньої оселі лист, попрощався і пішов.

Для Б'яртура одержати листа було рідкісним, майже єдиним у своєму роді випадком, якщо не говорити про рахунки,— адже незалежні люди не одержують листів, такі речі існують лише для тих, хто залежить від інших. Він два рази прочитав уголос адресу, покрутив листа в руках, уважно оглянув його з обох боків. Обидва хлопчики підкралися ближче до батька, коли він розкривав конверт, і стежили за виразом його обличчя, поки він читав. Б'яртур тримав аркуш на певній відстані від себе, трохи навкоси, наморщивши брови, відкинувши голову. З виразу його обличчя неможливо було відгадати, про що говорилося в листі. Він прочитав його ще раз, старанно почухав собі потилицю і остаточно спантеличив дітей. Прочитав він його і втретє, поклав у кишеню й пішов геть. Ніхто не знав, яка новина таїлася в листі.

Була ясна ніч з перистими хмарами над зеленим болотом. І птахам співалося так хороше, що вони не замовкали навіть увечері. Так, весна йшла вперед і вперед, з кожним днем, з кожним вечором чимраз більше вступаючи в свої права. Б'яртур ще раз пішов на південний край вигону,— щоб глянути на вівцю, яка сьогодні повинна була окотитися. І хоч уже час було спати, він покликав з собою молодшого сина.

— Я піду з тобою, батьку. Нехай маленький Нонні лягає спати,— заявив Гвендур.

Батько заперечив:

— Я сказав, щоб пішов маленький Йоун. А ти лягай. Зате я завтра розбуджу тебе раніше, ніж його.

Батько йшов великими кроками до болота, а хлопчисько дріботів за ним, стрибаючи з купини на купину. Вони

спустилися вниз. Струнка вика витягнулася, як і жовтець, із своїми синіми дзвіночками; був тут і хміль. Качки, що спочивали на спокійній ясновірній поверхні води, вже побудували собі гнізда; балакучий кулик ступав слідом за Б'яртуром, розповідаючи йому довгу чудесну сагу. А як послухаєш, то починає здаватися, що для такої довгої саги малувато змісту: все хи-хи-хи — і так без кінця років на тисячу.

Та коли-небудь у далекому краю згадається тобі ця сага, і ти раптом відкриєш, що вона красивіша, чарівніша, ніж багато інших, можливо, навіть найчудовіша в світі. І ти сподіваєшся, що почувеш її ще раз після смерті; що тобі буде дозволено поблукати вночі на болотах напередодні вшестя, після твоєї смерті, і ще раз послухати цю сповнену чудес сагу,— саме цю і ніяку іншу.

Вони знайшли вівцю на болотяному лузі; виявилось, що вона вже окотилася. Це добре. Б'ярту зловив агнятко і позначив його. Вівця підійшла до нього і тихенько замекала. Він схопив її і помацав вим'я — чи досить у неї молока. Так, молока досить. Завтра вшестя, маленька Соула піде в селище і пробуде тиждень у пастора,— адже їй треба конфірмуватися на трійцю. На світанку, мабуть, буде сильний дощ, —це добре для трави. Б'ярту сів на бугорок, зарослий вересом, біля самого берега, і дивився на ріку, яка так спокійно текла; на двох качок, що плескалися біля протилежного берега, плаваючи сюди й туди, вклоняючись йому. Хлопчик теж сидів і дивився. Все було таке тихе, таке спокійне. Здавалося, що болото хоче спокутувати свої провини. Чого тільки не бачила на своєму віку ця болотиста рівнина! Тепер пустир прощався із своїм улюбленцем, прощався востаннє.

— Так, маленький Йоун,—сказав батько; він раптом почав називати його Йоуном; він дивився не на нього, а на ріку, що текла повз них.

— Мені треба тобі сказати дещо, перш ніж ми підемо додому.

Мовчанка.

— Внизу, у Фіорді живе жінка,—сказав Б'ярту.— Я її не знаю. Знаю лише, що така існує. Мабуть, вона родичка судді; але це мене не обходить. Як би там не було, вона родом з великої країни, що лежить десь на заході... Дехто називає її Америкою. Це друга частина світу.

— Знаю,—сказав хлопчик.

— Гм... ти це знаєш? — запитав батько.

— Так, я це вчив.

— Ах, он воно що,—сказав батько.— Ну, не всьому, що вчиш, треба вірити. Але одно вірно — пасовисько там куди краще, ніж у нас. Базікають, що овець там залишають пастися круглий рік,—це, звичайно, брехня, як і взагалі те, що розповідають про годівлю худоби в Америці. Але там, кажуть, можна вивчитися різних ремесел. Оце вже підхоже діло для юнака, який хоче стати самостійним.

— Так,—сказав хлопчик.— І там є ріка.

— Ріка? Так. Але річки є в інших місцях.

— І міста.

— Чорт би їх забрав, ці міста... Не вір усьому, що базікають про міста. Ну, так чи інакше цю жінку просили взяти тебе з собою, коли вона вирушить у ту велику країну. Твій родич,—він там живе,— хоче взяти тебе до себе, щоб ти міг навчитися корисного ремесла. Як я зрозумів, він послав тобі гроші. Вона від'їжджає в суботу вранці. Твоя покійна мати завжди задумувала щось особливе щодо тебе, і я думаю, що тобі треба поїхати.

Хлопчик нічого не відповів.

— Я повезу тебе у Фіорд завтра ввечері,— вів далі батько.— Звичайно, коли ти й сам цього хочеш.

Мовчанка.

— Хочеш їхати?

— Хочу,—сказав хлопчик і заплакав.

— А!—озвався батько і почав підводитись.— Ну, значить, так. Я питаю тому, що, по-моєму, треба робити тільки те, що самому здається правильним.— Він підвівся і додав:— Вір лише наполовину тому, що тобі кажуть—не помилишся. Решту викинь з голови. Коли будеш робити те, що сам вважаєш правильним,—не помилишся.

Коли батько й син прийшли додому, всі вже лягли спати. Маленький Нонні мовчки роздягнувся і ліг поряд з бабусею.

Він перестав плакати. З болота долинали пташині співи. А можливо, це була луна пташиних співів,— вона звучала в його душі і не хотіла замовкати в цю тиху, коротку весняну ніч. Це був звук, якого ніколи не забувала його душа, як би далеко він не від'їжджав і які б розкішні не були палаці, де його приймали,— спів ісландських птахів на болоті короткої весняної ночі.

Так, після лютої зими на пустир сходить лагідна, ніжна, чудова у своїй стриманості весна. І перед очима хлопчика відкриваються нові країни, що піднімаються з моря подібно до дів, які миють свої коштовні перлини і яскраві корали при першому промені літнього сонця; або ж старі країни, поспіль вкриті запашними садами; білосніжні міста, що простягають свої обійми до зеленої гладіні моря; шумливі ліси Каліфорнії, позолочені сонцем пальмові алеї на берегах Середземного моря; ріка Міссісіпі з її берегами, де олень і пантера шукають притулку в незайманих лісах. А він — він повинен співати для всього світу.

Хіба не щастя, хіба не найвище щастя лежати тут під крихтним віконцем, у бабусиному ліжку, і бачити безмежні простори світу, що відкриваються перед ним? Безмежні простори, для яких він був народжений? Ні, в душі його був спокій — спокій весняної ночі, її тиша. Але він не міг спати. Йому здавалося, що вже ніколи не захочеться йому спати, неначе все його життя відтепер буде нескінченною весняною ніччю—після тих жахливих бур, які йому, такому юному, вже довелося пережити. Минули ті дні, коли йому говорили, що за горою нема ніяких країн; минули ті ночі, коли каструлі і сковороди на полицях і в шафі виголошували промови, щоб прогнати нудьгу і порожнечу життя; коли звуки могутнього батькового хропіння викликали у нього уявлення про мандрівку по чужих світах крізь безмежний простір і незмірний час. Про які мандрівки? Це він, він сам вирушає в мандри.

Він не міг навіть подумати про те, щоб заплющити очі. Йому хотілося дивитись на стелю, на той сучок у дереві, який здавався йому людиною, хоча й одноокою. Він ішов ще далі, зробив цей сучок своїм родичем; і ось цей родич прислав йому грошей... Значить, усе збувається. Все, що людина створює в своїй уяві, перетворюється на дійсність. І одного прекрасного дня ти потрапляєш у полон цієї дійсності, яку ти колись створив, і нудьгуєш за тими днями, коли цієї дійсності не було, не було майже нічого, крім марних домислів навколо сучка на стелі. Очі Нонні вже в цю першу ніч були сумні. «Мама», подумав він. І вона постала в його уяві,— вона, яка була вища і краща за всіх. Він згадав її зітхання, що віддавалися болем у його грудях,—і біль віднині буде супроводити його все життя і звучати в кожній його пісні. В яких би лісах і чудесних кра-

ях він не був, він ніколи її не забуде, не забуде тих днів, коли купини на болоті здавалися такими високими, що вросли в небеса. Ні, не забуде. Йому здавалось, що він дивиться назад, з вершини якогось неправдоподібного життя, через моря і країни, через роки і часи і знову бачить перед собою цю маленьку теплу кімнату, де він прислухався до стогону матері в нічній темряві і думав: чи спить вона, чи ні? В лісах чужих країн постане перед ним ця маленька кімната.

— Так, хлопчику,— сказала вранці бабуся; вона сиділа, нічого не роблячи, що було зовсім їй не властиве, і дивилася на нього майже закритими очима, напіввідвернувшись, з пальцем у роті.— Чого тільки я не бачила на своєму віку!

Денне сонце світило крізь вікно, і пильні світлі смуги лягали на підлогу. Ауста сиділа біля вікна і латала одяг Нонні; у нього не було святкової куртки. Бабуся сплела йому нові панчохи й рукавички, а Соула пошила йому нові черевики для поїздки в Америку. Раптом він згадав, що якось намагався знічев'я перелічити всі зморшки на обличчі бабусі. Тепер йому було не до того, він поїде, так і не перелічивши їх. Але вони назавжди залишаться десь у його душі, всі до єдиної. Він востаннє стояв біля її постелі і мовчки розглядав то ту, то другу річ. Він дивився на покрівлю, що осіла між балками і починала гнити в кроквах; на два ножі, загорнуті в ганчірку; на ліжка з їх блазенькими ковдрами із нефарбованої овечої вовни; на лавки, які лисніли від того, що люди терлися об них десятки років; на не дуже-то чисту підлогу, яка вгиналася, коли по ній ходили; на маленьке віконце, в якому одна шибка була ціла, друга розбита; на неприродно довгу солому під вікном; на край болота, на блискучий вигін ріки; на маленьку плиту, де всі ці роки горів вогонь, що зігрівав усю сім'ю, і де тепер стояла закурена каструля з рештками холодної каші. А там — Ауста, з якою він розмовляв на лузі в зеленому видолінку. Він не намілювався заговорити з нею ще раз. Бідна старша сестра: вона пізнала кохання і тому ждала смерті. Так, кохання... Кохання жахливе. І він здригався від думки, що залишить тут Аусту одну-однісіньку в її коханні. Але що ж він може зробити? Він одержав листа. І цей лист — його доля. А вона не одержала листа: її мати померла раніше, ніж встигла задумати для неї бажання. Єдиним

подарунком, що дістала Соула, було тепло нещасної собаки; а взимку, в той час, коли можна загадувати бажання, вона загадала кохання, яке, мабуть, найжахливіше за все на світі. Ауста Соулліля, я повинен їхати. В коханні ніхто не може допомогти тобі, крім тебе самої. Тепер ти спустишся в селище, підеш до пастора і будеш конфірмуватись... а я одержав листа.

Стара засунула руку під подушку і дістала маленький клуночок. Тут були старанно згорнуті старі клаптики, рештки плетива. Вона почала розбирати їх кволими, тремтячими пальцями.

— Ти ще тут, шибенику?—запитала вона, добравшись, нарешті, до самої середини клуночка.

— Тут, бабусю,— сказав хлопчик.

Це були два єдині скарби, єдині речі, якими вона володіла: косинка і паличка для чистки вуха. Вона хотіла подарувати йому ці скарби на прощання, йому, який із пелюшок був біля неї. Нічого кращого вона не могла дати йому.

— Це, звичайно, дрібниці,— сказала вона.— Але косинку ти можеш пов'язувати на шию в свята, у хорошу погоду. А ця паличка давно вже зберігається нашим родом.

Стара не співала псалмів, не згадувала про Ісуса або Курію і не застерігала його від гріха. Вона не просила його поклонитися синам в Америці,— вона не могла відчувати свою спорідненість з людьми, які жили ще далі від Меддаланда. Навіть про маленького Нонні вона ніколи не питала після його від'їзду.

Але бабуся сказала:

— Я хочу, щоб ти, коли поїдеш, пам'ятав дві речі.— Її старе, порізане зморшками обличчя тремтіло більш, ніж звичайно.— Я прошу тебе ніколи не бути брутальним з тими, хто стоїть нижче за тебе, і ніколи не мучити тварин.

— Подякуй бабусі, любий Нонні,— сказала Ауста.— Вона дає тобі єдине, що в неї є.

Нонні простяг бабусі руку і мовчки подякував їй, бо він не знав слів, якими міг би висловити подяку за такий дарунок.

Вона дала йому в дорогу те, що в її очах було невіддільним від різдва — найбільшого різдва, яке знав народ у цій країні. І Нонні зрозумів, що віднині вона вже не буде святкувати різдво.

## ХАЗЯЙКА РЕДСМІРІ ЗАЗНАЄ ПОРАЗКИ

Напередодні трійці Ауста повертається в селище. Будемо сподіватися, що вона просвітілась відносно християнства,— адже завтра її чекає конфірмація. Але чому вона повертається додому сьогодні? Б'яртур домовився в селищі з однією жінкою, щоб їй пошили плаття; він уже наперед заплатив за нього. Хіба вони не вирішили, що дівчинка прийде додому лише після конфірмації, увечері, якраз на трійцю? Як би там не було, вона повернулася у суботу увечері, напередодні трійці.

Ось що сталося.

Через болото, верхи на чалій коняці, що обережно пробиралася по грузькій багнюці, приїхала жінка в такій широченній спідниці, що в ній могла б уміститися половина парафії. Ні, її кінь не яка-небудь стара кривонога шкапа. Це Сорлі з Редсмірі, швидка, легка, з гордо витягнутою шиєю. А позаду, плигаючи з купини на купину, майже по коліна в глині, похнюпившись, не дивлячись ні вправо, ні вліво, йде Соула. Вона плаче.

Б'яртур, як завжди привітний, вийшов на болото їм назустріч і чемно привітався з жінкою. Він узяв поводи і повів коня по найсухішій доріжці на вигін, час від часу повертаючись, щоб пожартувати з гостею.

— Біла ворона,— сказав він,— рідко зустрічається в цих краях.

У дворі він допоміг жінці зійти з коня.

— Ви з кожним днем стаєте все більш схожі на справжню Редсмірі,— сказав він, бо ця жінка була гладка і поважна, як римський папа.— Гвендур, хлопчику, нехай Сорлі попасеться на краю вигону, а Фру тут побуде зі мною, поки приготують кофе. А ти, Соула, швидше йди в кімнату і подивись, чи є ще вогонь у плиті. Ми не дуже дбали про вогонь, поки тебе не було; минулої неділі ми наварили риби на цілий тиждень. Але в чому річ, дитино моя? У тебе якийсь похмурий вигляд, а ти ж перебуваєш у товаристві великої ісландської поетеси.

Соула не відповіла батькові. Нахилившись, щоб не вдаритись об одвірок, вона сумно увійшла в дім. Б'яртур і дружина старости залишилися в дворі. Вони розмовляли

про поетичну і практичну сторони ісландської весни, яку вони обоє кожен по-своєму спостерігали в долині.

— Чи скоро закінчиться окіт у старого Йоуна?— запитав Б'яртур.

— Здається, що скоро.

— А вівці, звичайно, в хорошому стані, як і треба?

— Авжеж, звичайно.

— Він втратив немало, але, на щастя, у нього ще досить залишилося.

— А трава? Така собі? Еге ж, тут на пустирі вона теж росте непогано. А лисиць та інших хижаків цієї весни не так уже багато? Це добре. Те ж саме можу сказати і про себе. Нічим їм тут поживитися, падла нема. Я не бачив у себе не то що лисиці, навіть і чайки. А втім, згадую, що якось чув я над ущелиною каркання ворони. А глисти там у вас не мучать? Тут про них і згадки нема. Окіт минув дуже добре і закінчиться сьогодні, коли стара Капа буде, як завжди, акуратна. Цією вівцею я дуже дорожу. Йї сьогодні час котитися, і я саме збирався на південний бік болота, щоб подивитись, як вона справляється.

— Тобі треба сказати мені два слова? Е! А що ж ми й робимо, якщо не говоримо? Посидіти за домом? Ближче до гори? Це вже щось нове. Не вперше шановна фру пропонує мені звернути з нею в чагарник, та я вже тепер не дуже спритний для цього.

Але фру не мала бажання жартувати. Підібравши плаття, щоб не наступити на поділ, вона повернула за ріг і пішла вздовж струмка до гори. Зупинившись нарешті, вона запропонувала сісти на одному горбку біля струмка.

— Власне кажучи, не вам, високородна фру, а мені належить просити вас сісти, адже ви зараз на моїй землі,— сказав Б'яртур тим самим жартівливим тоном; але цей жарт був вислуханий так само холодно, як і інші.

Вони сіли. Фру почала гладити траву, проводячи по ній з акторським жестом своєю пещеною рукою, маленькою й пухкою, з ямочками по кісточках. К бісу, що це вона задумує? Чи нема тут уже якоїсь каверзи? Це віднімуть у нього його клаптик землі? Справа, мабуть, дійде до того, що й дім його буде зруйнований? Хто знає, що вони можуть затіяти! І він узяв пучку тютюну і втягнув у ніс.

— Чи смію я запропонувати вашій милості? — запитав він.— Це допоможе вам зібратися з силами.

Але фру була неохоча до тютюну; та й до жартів теж.



— Не знаю,— нарешті заговорила вона,— чи помітив ти, Б'яртур, що твоя дочка, коли повернулася додому, далеко не сяяла від радості?

— Можливо, їй здалося дивним, що в тебе не знайшлося для неї якої-небудь старої шкапи, щоб довести її додому? А втім, можливо, що всі вони, крім верхових, були на торф'яному болоті. Ну, та це неважно. І я і моя сім'я звикли пересуватись на власних ногах.

— Кажучи правду, їй пропонували коня, але вона відмовилась. Свавільне дівчисько! Вся в тебе.

— А може, вона, негідниця, ще не пройнялася християнським смиренням? Схоже на те, що цей дурень пастор чимось її образив. Вона не звикла, щоб її лаяли; у нас на хуторі завжди тиша й спокій. А щодо релігії, то з такими речами я до неї ніколи не чіплявся і, правду кажучи, вважаю, що ця релігія досить-таки нудна і некорисна річ для суспільства; правда, покійний пастор Гудмундур розбирався у вівцях. Але я ручуся, що моя маленька Соула не дурніша від інших дівчат, які будуть завтра конфірмуватись, хоч вона не так-то вже й розбирається в усіх тонкощах релігії. А вже щодо древніх саг... хотів би я бачити дівчину чи хлопця її віку, які б змогли з нею в цьому позмагатися. Але в одному всі вони однакові: плачуть, коли їх полають. Що ж тут особливого?

— Ні, релігія тут ні при чому,— відповіла фру.— На жаль, я повинна сказати тобі ось що.— Вона гладила рукою траву на горбку все з тим самим акторським жестом, ніби поринувши в глибокий роздум.

Б'яртур перебив її:

— Не пам'ятаю, чи сказав я тобі, що в мене є стара вівця, з якою ми немало разом пережили; вона тієї самої породи, яку вивів покійний пастор Гудмундур. Я її назвав Капа: у неї неначе накинутий на спину плащ. Вона якось дивно роздалася в боках, хоч на ребрах у неї нема жодної краплі жиру. І я побоююсь, чи не окотиться вона двійнею. Важко їй буде годувати їх. От я і збирався піти ввечері на південний край болота,— адже вівця може окотитися в першу-ліпшу хвилину.

— Так, Б'яртур, любий мій,— сказала жінка.— Я тебе довго не затримаю.

І вона зразу приступила до справи:

— Перше, що я тобі скажу: Гудні, економка, завжди особливо співчувала маленькій Аусті,— на це є свої

причини,— і вона вирішила, що Ауста буде ночувати у неї в ті ночі, які дівчинка проведе в Редсмірі. І от вона помітила вже в перший вечір, що Ауста чимось стурбована, що на душі у неї якийсь тягар, вона задумлива і неуважна. Коли до неї звертаються з запитанням, від неї важко добитись розумної відповіді. Увечері, коли вони полягали, Гудні помітила, що дівчина плаче, уткнувшись у подушку; і плакала вона до пізньої ночі.

Жінка замовкла і все гладила пальцями траву. Вона ще не все сказала, але їй хотілося перевести дух,— вона була огрядна і задихалась.

— Ну й що ж?— запитав нарешті Б'яртур, що не вмів цінити штучні паузи.— Хіба це новина, що у молоді очі на мокрому місці, особливо у жінок? Як я завжди говорив своїй собаці і своїм жінкам: жінки ще жалюгідніші, ніж чоловіки.

— У перші ночі дівчина рішуче відмовлялася говорити про те, що її гнітило.

— Так,— сказав Б'яртур,— навіщо людям, що звикли до самостійності, вибвкувати те, що в них на душі? До того ж, як говорить прислів'я, сьогодні негода, завтра гарна погода.

— Вона була така неуважна, що ми спочатку думали, чи не соромиться вона нас або, може, ніяк не звикне до людей. Вона навіть не хотіла брати участь у спільних іграх молоді.

— Нащо ж псувати взуття і скакати без тями? — докинув Б'яртур.

— Гудні помітила, що ранками дівчині буває недобре, вона якась млява, похмура; іноді вона навіть блювала, коли одягалась.

— Мабуть, їй була гидка ваша конина.

— Ми ніколи не частуємо гостей кониною, дорогий Б'яртур. Принаймні я ніколи не чула навіть розмов про це. Дітям дали напередодні чудового рагу, і економка подумала: чи не об'їлося дівчисько? Їй здавалося, що вона була іноді жадібна до їжі. Але коли це почало повторюватись щоранку, то у Гудні мимоволі з'явилася підозра, і вона стала уважно приглядатись до постаті Аусты, коли та роздягалася на ніч. Її вразило, що дівчина не по роках розвинута фізично, майже як доросла жінка, і до того ж,— це ми зразу всі помітили,— вона на диво товста в талії. А взагалі ж вона тоненька. Нарешті, вчора увечері Гудні

сказала, що у неї, видно, не гаразд із шлунком, і почала обмацувати їй живіт. Звичайно, вона зразу зміркувала, в чому річ, і причепилася до дівчини.

Спочатку Ауста ні в чому не хотіла признатись, і Гудні покликала мене. Я, зрозуміло, все збагнула. Я сказала, що нема ніякої рації приховуватися від нас. І тоді Ауста призналася, що вона вже близько чотирьох місяців вагітна.

Б'яртур подивився на фру, немов кінь, що почув позад себе якийсь незрозумілий шум: ось він нашорошив вуха, витягнув шию і мало не поніс. Швидко піднявши голову, він робить перший крок, не зразу усвідомивши, що саме відбувається.

Б'яртур по-дурному розсміявся і запитав:

— Вагітна? Моя Соула? На цей раз ви мене вже не обдурите, шановна фру.

Фру відповіла:

— Виходить, що я роз'їжджаю по хуторах з різними вигадками? Найменше я чекала такої недовіри до своїх слів. Я завжди бажала тобі добра. Та й вам усім. Мое серце і мій дім завжди були відкриті для вас, селян. Я завжди захищала все найблагородніше в нашій країні. Працю селянина я вважала святою справою, турботи селянина—своїми турботами, його поразку—власною поразкою. Для мене зрозуміло, що наполеглива праця ісландського селянина—це той важіль, який може підняти добробут народу.

— Авжеж, Йоуна з Редсмірі та інших таких самих,—сказав Б'яртур злісно.— Але це ще не народ, скажу я, хоч я працював на них понад тридцять років, а тепер мені навіть довелось вступити в їхнє споживче товариство.

— Так, дорогий Б'яртур, ти можеш залишитися при своїй думці, але одно я скажу тобі: кожного разу, коли парафіяльна рада хотіла зруйнувати твоє вогнище, я завжди заступалася за тебе і говорила: «Завдяки ісландському селянинові народ протримався тисячі років. Облиште ви мого Б'яртура». Але тепер справа так повернулася, що треба визнати: парафіяльна рада мала рацію. П'ятнадцять років я стояла за тебе горою, незважаючи на побоювання всієї парафії. Та й було над чим замислитись: спочатку так дивно помирає твоя перша дружина, потім з року в рік помирають діти—або при народженні, або немовлятами, і ти щороку з'являєшся до нас з маленькою домовиною на спині, щоб поховати дитину на нашому невеличкому

цвинтарі. Потім минулого року померла твоя друга дружина—всі знають, з якої причини; потім, цієї зими, загинули твої вівці і старший син. І все ж я ніколи не переставала заступатися за тебе. Але більше я не можу. Самому поїхати після тих подій, які сталися взимку, замість себе прислати якусь невідому особу, п'яницю, за яким плаче шибениця, який до того ж разом із своїми дітьми перебуває на утриманні парафії, та ще на додачу заразний, сухотний,—і саме його ти присилаєш доглядати твоїх дітей і маленьку Аусту Соуллілью, вже дорослу дівчину.

— Ну, слухай, пані хазяйко, тепер досить! Забирайся геть, чуєш! Ти тут не на своїй землі, а на моїй... І якщо ти сьогодні прийшла сюди ради Аусти, то я тобі скажу, що ти спізнилася на п'ятнадцять років. Не хто інший, як ти нав'язала мені її, коли вона ще була в утробі матері. І якщо вона моя дитина, то це тому, що ти майже прирекла її на смерть і продала мені землю, щоб вона померла на чийсь-небудь чужій землі, аби тільки не на твоїй. Невже ти думаєш, що я не знав з самого початку, чия дитина народилася в моєму домі? Я ж у цей час скакав верхи на дияволі і чудом урятувався. І якщо ти запевняєш, наче ніколи не брехала, то я скажу тобі, що ти брехала на моєму весіллі, коли в курені в Нідуркоті виголосила промову, де говорила про все на світі—про всякі новомодні нісенітниці, про іноземні релігії,—після того як ти мені нав'язала виродка свого сина, щоб зберегти від поганої слави редсмірвіців. І коли ти тепер звинувачуєш мене в тому, що Ауста вагітна, то ця справа зовсім мене не обходить. По-перше, не від мене вона завагітніла, і по-друге—не я їй рідня і не я несу відповідальність за неї. Це ти їй рідня,—ти й несеш відповідальність. Вона була зачата у вас в Редсмірі, а потім ви позбулись її. Але до мене це не має ніякого відношення. І скажу я тобі раз назавжди: забирайтеся до пекла з вашими виродками! І нехай вони носять ваше ім'я. Вагітні вони чи ні, мені все одно—це тепер уже не моя гурбота.

— Послухай, — сказала жінка лагідно; вона почала скубти траву з горбка, де сидів Б'яртур.— Давай поговоримо спокійно, як розумні люди, про все, що сталося. І, знаєш, на час вагітності ми охоче дамо дівчині притулок.

— До біса! Мене це більше не цікавить—чи даєте ви притулок вашим дітям, чи виганяєте їх. Знаю лише одно,

що я свій обов'язок виконав, тоді як ви відмовилися виконати свій — коли ваша дитина лежала і вмирала під животом у моєї собаки. Це ви покинули її — нехай помирає! І я взяв вашу дитину, дав їй притулок, і вона була квіткою мого життя п'ятнадцять років. Але тепер мені це набридло. Досить з мене. Ви хочете зруйнувати моє вогнище і зігнати мене з моєї землі? Що ж, зробіть це, коли наслідіть, коли ви маєте на це право. Але я наказую вам забиратися до чорта з вашими дітьми і дати мені спокій з дітьми моїми. І більше нам ні про що говорити. Я йду на південний край вигону — подивитись, чи не окотилася моя вівця.

З цими словами селянин з долини пішов через річку на південний бік болота, не попрощавшись з гостею. Собака пішла за Б'яртуром. Він не оглянувся. Поетеса залишилася сидіти, безтямно, розгублено дивлячись услід Б'яртуру. Він був як непереможна армія. Поразки зазнала вона.

#### *Розділ п'ятдесят дев'ятий*

### Ц Е Я

Коли Б'яртур повернувся додому, вже зовсім повечоріло. Він довго був у дорозі — гнав овець, з яких одна вже окотилася, а друга ще ні. У тієї, що окотилася, було одно ягня і набухле вим'я. Друга, Капа, здавалася підозріло важка для старої худі вівці: вим'я у неї було майже порожнє, навряд чи вона зможе вигодувати двох. Було дуже важко гнати овець, вони весь час намагалися втекти. Собака рвалася у бій. Б'яртур раз у раз цікавив на неї, він не дозволяв їй підганяти овець, — навесні не можна підганяти вівцематку. Та, що окотилася, втекла з ягнятком, і коли Б'яртур, нарешті, впіймав її, Капа теж побігла, йому довелося ловити її. Вівця з ягнятком була не від того, щоб скористатися з нагоди знову втекти, задерши голову; це повторювалось без кінця. Ледве вдалося з ними справитись. Ось чому Б'яртур так затримався. Але він усе-таки добився свого, — адже він був упертіший, ніж обидві вівці, разом взяті. Він надто багато чого навчився від овець за своє життя, щоб поступатися їм. Нарешті, вівці були вже на вигоні, йому залишалось загнати під покрівлю ту, яка окотилась, щоб подоїти її.

Дома неначе всі вимерли, видно, полягали спати. Йому не хотілось нікого будити, і він усе ще порався з вівцею. Вона весь час крутилася, і Б'яртур крутився слідом за нею. Впертість обох сторін здавалася зовсім непоборною. Але кінець кінцем здалася вівця—вона потюпала у кошару. Ягнятко, швидко і легко перебираючи ніжками, стрибало по двору; перебігши через город, воно вилізло на покрівлю кошари і замекало, потім скочило з покрівлі на город і, не перестаючи мекати, побігло берегом струмка, до гори. Б'яртур, затиснувши голову вівці між ногами, почав доїти її в миску. Вона з усіх сил брикалася і борсалась, але він все-таки надовів два-три кухлі молока. Потім Б'яртур відпустив її, і вона, мекаючи, побігла до свого ягнятка. Стара Капа спокійно скубла траву на самому краю вигону.

Ніч була ясна, але не тепла. Над східним пустирем зібралися дощові хмари, а гори були оповиті імлою. Птахи на час притихли, тільки з півдня іноді доносився жалібний крик гагари, що плакала над рікою.

Коли Б'яртур увійшов у дім, він побачив, що хтось сидить, зіщулившись, на ящику біля входу. Це була Ауста. Вона сиділа в старому платті, з якого виглядали лікті, склавши руки на колінах,— ці недавно змушнілі жіночі руки, з довгими кистями і своєрідно відігнутих назад великим пальцем, як у кравчихи. У неї були занадто повні литки і занадто округлі для її віку стегна. Зрозуміло, що це вже доросла молода дівчина. Це внучка пані хазяйки з Редсмірі. Ауста не підвела очей, коли він увійшов, не поворухнулась. Чи спала вона, згорнувшись клубком, похиливши голову на груди? Чи боялася глянути на нього і зустрітись з ним поглядом? Б'яртур ударив її по щоці. Вона захиталась і мимоволі схопилась однією рукою за стінку, щоб не впасти. Потім закрила очі і затулила обличчя ліктем однієї руки, чекаючи нового удару. Але він більше не бив її.

— Це тобі за те,— сказав він,— що ти вкрила ганьбою землю, яку я купив. На щастя, в тобі немає жодної краплі моєї крові, і я попрошу тебе родити твого виродка у більш близьких тобі родичів.

— Гаразд, батьку,— сказала Ауста, з силою перевела подих і, все ще закриваючи обличчя рукою, пройшла повз нього до дверей.— Я йду звідси.

Він пройшов через сіни, піднявся східцями на горище і замкнув двері на засув.

Добре, що він ударив і вигнав її. Його удар був крашій,

ніж страх чекання. Вона знала, що заслужила, і знала, що вже дістала належне. Цей удар зняв з неї нестерпний тягар. Це свого роду конфірмація. Тепер вона вільна. Ауста стояла надворі і дивилася на весняну ніч—весняну ніч її життя,— як людина, що сподівається перескочити через небезпечну прірву, щоб врятувати своє життя. Серце дуже билосся, але вона не плакала. Було холодно й вогко, над пустирем звисли дощові хмари, мов чорні стіни; вони виростили то тут, то там і мінялися місцями.

Ауста дивилася на схід, але не на захід. Так, батько вибив з неї страх невідомості, звільнив і тіло й душу. Для обох усе зрозуміло. Вона раптом, наче інтуїтивно, все зрозуміла. Навіть коли б він їй не сказав цього, вона сама б зрозуміла, що в ній нема жодної краплі його крові. Ляпас, який він дав їй на прощання, був миттю правди в їхньому житті. До цієї миті їхнє спільне життя, їхні взаємини були побудовані на брехні. Вона жила у нього, немов у троля, і сама була тролем. І ось вона стоїть тут, за дверима, і виявляється, що вона зовсім не з роду тролів. За одну мить вона звільнилася від чар, вона стала просто людиною, можливо навіть принцесою, як снігурочка чи інші дівчатка з казок; вона нічим більше не завдячує йому. Геть звідси!

Дійшовши до східної частини болота, Ауста помітила, що на ній подерті черевики, які вона вже встигла промочити, старе плаття з продраними ліктями, голова розкрита. Невже така замазура, обірвана дівчинка з долини може перетворитися на принцесу, як у сагах? То пусте, що вона промокла. Вона навіть не оглянулася назад на свій дім. Тепер вона вільна, як принцеса, і вирушає в путь-дорогу назустріч йому, коханому. Збувається казка про дівчинку з долини, яка так багату мріяла. Адже вона належить йому, вона залишиться в нього на все життя, вона ніколи-ніколи не покине його. Його світлий дім стоїть на широкому лузі біля моря. І вона побачить, як відходять і приходять кораблі. І вона з ним поїде за море, в далекі країни,— там є алеї пальм, позолочені сонцем. Так, так, так. Їй доведеться йти всю ніч до світанку, і пусте, якщо черевики у неї зовсім стопчуться,—він подарує їй нові. Недовго вона буде шукати його білий дім на морському березі. Вона постукає до нього в двері, раніше ніж він підведеться. Він почує її стукіт. «Хто там?» запитає він. І вона відповість: «Це я».

Поки вона йшла болотом на південь, все в її грудях

співало і раділо. Вона не думала, що хода її ще така легка, вона не йшла, а летіла, і серце її теж неначе линуло. Вона поспішала назустріч щастю, волі і коханню. Це була бідна дівчинка, що перетворилася на принцесу. Ні, вона не належить нікому, крім нього! І її все причувався його голос, коли він тихо питає: «Хто там?» І щоразу вона відповідає: «Це я». Легким кроком ступає вона по звивистих стежках на краю пустиря. Це вже не мрійна дівчинка, що викупалася в чарівній росі в казкову ніч напередодні дня Івана Купала,—ні, вона знала, хто вона і куди їй іти. Вона була жінка, що кохає, вона спалила за собою всі мости, щоб добратися до коханого. Це дійсність. Це кохання і пустир. Все, що далі станеться з нею,—це буде вже справжнє життя.

Кохання і пустир. У глибоких долинах ще лежить сніг, з-під нього проглядає грязька земля. Назустріч Аусті дме вологий вітер. Черевики скоро зовсім уже порвуться, і ноги в неї дуже болять. Хочеться пити. І вона напилася з калюжі, що блищала біля снігового замету; несмачне це питво. Ауста відчула голод і втому. Раптом пішов мокрий сніг, знялася заметіль, і дівчину проковтнула темрява. В одну мить вона промокла до нитки. Її охопив страх: адже й пустир страшний, а можливо, страшне й саме життя? Вона згадала про Хельгі — про брата, який зник тут, на пустирі, взимку, і якого так і не вдалося знайти. Багато хто загинув на пустирі. Її батько не зміг би загинути тут... І раптом вона згадала, що це зовсім не її батько, що він — троль. Тому він нічого не боїться. Це вона боїться, це вона може загинути. Страх пересилив голод і сонливість. Ауста почала роздумувати: може, вона даремно не кинулася йому на шию, коли він бив її, і не просила його пожаліти її? Ні, ні, ні! Вона намагалася перебороти свій страх, думаючи про білий будиночок біля моря — про який будиночок? Можливо, це був той чорний сарай на морському березі, про який він якось згадав, — той, де живуть голодні діти? Ні, це, мабуть, блискучий білий дім біля моря. Мабуть, його світлий дім на небі і на землі. І незабаром її коханий буде стояти біля дверей під промінням ранкового сонця, а на морі будуть кораблі, і він запитає: «Хто там?»

Але в цю мить вона бачить, що десь вдалині на пустирі блиснуло маленьке озеро. Заметіль вщухла. Мабуть, це те озеро, що снилося їй у жахливих снах. О, чому, коли людина самотня і нещаслива, їй сниться якесь жалюгідне озеро, а не безмежний простір океану? Значить, вона пройшла



лише маленький відрізок дороги — одинока, з пораненими ногами, але з надією в душі. Попереду ще довгий шлях. Вона знову напилася води з калюжі і насилу підвелась. І знову вона чує голос коханого, який питає за дверима свого світлого дому: «Хто там?» І вона відповідає в тисячний раз: «Це я!»

Цієї ночі Б'яртур з Літньої оселі не роздягався. Щодо години він виходив глянути на двох овець, яких залишив на вигоні ввечері. Після півночі стара Капа лягла і почала ремігати, а друга вівця пішла до гори і якраз у цю хвилину була під скелею, там вона лягла разом з ягнятком.

Світ дихав спокоем і тишею. Заспівали перші ранкові птахи; інші ще мовчали.

Так, він мав рацію. Капа от-от повинна окотитися.

Раннім ранком вона привела трьох ягнят. Бідолашні пробували стати на ноги і припасти до неї, а вона стояла на краю вигону і облизувала їх. Молодець стара, народила цілу трійню. Багато пережила вона разом з Б'яртуром, ця стара вівця, все тут було: і глисти, і голод, і привиди. І ось вона, ніби нічого й не сталося, привела йому аж трьох ягнят. Він цінив її як жожака і тому не зарізав минулої осені. Тепер вона віддячила йому за це! Трійня — це велика удача для людини, в якій залишилося так мало овець. Але вим'я у неї, бідолашної, майже порожнє; дуже вона стара. Б'яртур підігрів молоко, залишене звечора, і, взявши ягняток попід пахви, пішов додому. Вівця йшла за ним і тривожно мекала: адже тварини ставляться до людини недовірливо, навіть коли вона бажає їм добра. Б'яртур сів на порозі дому і, затиснувши ягнят між колінами, почав напувати молоком через пірце. Боже мій, які у них маленькі роти! Які ж бо вони жалюгідні! Гордяться тут нічим, особливо, якщо бачити речі такими, як вони є. Вівця стояла на подвір'ї віддалік і стежила за ним підозрілим поглядом. Вона завжди була лякливим створінням і не покладалася на людей: видно, вдалася в пастора Гудмундура, який вивів цю породу овець. Але, побачивши, чим зайнятий Б'яртур, вона почала підходити все ближче й ближче і з материнською тривогою втупилася в нього своїми великими розумними чорно-жовтими очима. Співчуття не належить до мандрівних чеснот, та коли-небудь воно запанує в усьому

світі. Можливо, це був не такий чудовий пустир і не таке вже чудове подвір'я на пустирі,— але іноді тут творилися незвичайні речі: людина і тварини розуміли одно одного. Це було вранці на трійцю. Вівця підійшла зовсім близько до Б'яртура. Ось він сидить і тримає в своїх обіймах її трьох ягнят. Вона довірливо ткнулася носом у його некрасиве обличчя, немов дякуючи йому, дихнула в його бороду теплим струменем повітря і тихесенько замекала.

*Рим — Ніцца.*

*Взимку 1934/35 року.*

Роки  
БЛАГОДЕНСТВА





## ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

### *Розділ шістдесятий*

#### КОЛИ ВБИЛИ ФЕРДІНАНДА

Так звана світова війна — це найбільша, після наполеонівських війн, благодать, послана господом богом на нашу країну. Ця благословенна світова війна звільнила народ від нужди, зберегла нашу культуру від знищення, вона підвищила попит на рибу і риб'ячий жир. Чудова світова війна! Дай боже, щоб скоріше вибухнула ще одна така! Почалася вона з того, що вбили якогось бідолаху-іноземця на ім'я Фердінанд. І злі люди так убивалися за цим Фердінандом, що протягом трьох років рубали одно одного, як рубають м'ясо в кориті.

Так розмовляли селяни в маленькій кімнаті Літньої оселі, перед тим як вирушити в гори розшукувати овець. Самі вони все життя своє воювали, і їхня війна була куди серйознішою від світової, та й причина її важливіша, ніж убивство Фердінанда.

— Народ, я думаю, зітхнув, розрахувавшись із цим проклятим хлопцем,— каже Б'яртур.

— Я нічого не можу про це сказати,— відповідає Ейнар з Ундірхліда,— адже ніхто не звертає уваги на те, що я і подібні до мене говорять про світову історію. Він був, кажуть, королем у дуже маленькій державі,— я ніколи не можу запам'ятати, як вона називалася. Не знаю, чи був він тямущий хлопець,— ми, ісландці, не надаємо значення королям, ми цінимо лише королів гір; ми всі рівні перед богом, і поки селянин називається самостійною людиною, а не чийсь слугою — він сам собі король. Але Фердінанд, чи як там його звали, все-таки був людиною. І не годиться

християнам говорити про нього погано. Людина завжди людина.

— Та й чи не все одно, що сталося з цим хлопцем і як його звали? — каже Крусі з Гілі.— Але одного я ніяк не збагну: ради чого їм потрібно було починати бійку через цього проклятого Фердінанда.

— Та нехай собі б'ються, дияволи! — сказав Б'яртур.— І що довше, то краще. Тепер у них трохи зменшиться пихи, коли вони зазнали горя. Тепер їдять вони все; купують, що їм запропонуєш. Усе зростає в ціні. Незабаром вони почнуть купувати у нас сміття. Ну, й нехай собі кришать одно одного, доки це дає користь іншим народам. За кордоном людей вистачає, ніхто за ними плакати не буде.

— Ну, але ж іноді і за ідеал воюють,—сказав на виправдання іноземців Ейнар з Ундірхліда, якому завжди здавалося, що Б'яртур висловлюється занадто сильно і у віршах і в прозі.— Б'яртур,— додав він,—ти старий поет і повинен знати, що де війна—там ідеал, хоч він, можливо, мало чого вартий в очах людей, яким доводиться думати про важливіші справи.

— Ідеал? — здивувався Б'яртур незрозумілому слову.

— Я хочу сказати: смисл,— пояснив Ейнар.

— Ну, я ніколи не чув, щоб в наші дні у війні був який-небудь смисл,— сказав Б'яртур.— Б'ються тільки божевільні. В давні часи — інша річ. Тоді вікінги вирушали в далекі країни, щоб битися за красуню, яку вони вважали квіткою свого життя. Але тепер цього немає. Тепер вони б'ються не за що-небудь, а просто з дурості або з упертості. Але, скажу, і дурість добра, поки вона кому-небудь на користь.

— По-моєму, любий Б'яртур,—сказав Король гір,— треба подивитись на справу і з іншого боку. Така світова війна — це не тільки благодать, не тільки, скажімо, підвищення цін на продукти, які поставляють селяни. Від війни — розруха, від неї біди великі в тих країнах, де воюють. Наприклад, цими днями зруйнували собор у Франції, велику чудову церкву, вона там стояла, можливо, більше сотні років.

— А як на мене, нехай собі руйнують собор у Франції,— сказав Б'яртур і презирливо пирхнув.— Та навіть якби зламали вони, ці вояки, церкву в Редсмірі, я б і тоді не образився.

— Еге ж, та, на жаль, не тільки собор. Буває, що вони і цілі міста зрівнюють з землею. В Парижі, в Лондоні ба-

гато загинуло добра, і золота, і дорогоцінного каміння, не кажучи вже про чудові палаци чи бібліотеки.

— Не моє це золото і не мсе дорогоцінне каміння,— сказав Б'яртур.— І палаци не мої. А щодо бібліотек, то у нашій же парафіяльній бібліотеці за останні десять років завелися і черви і мох,— тут ніякої війни не потрібно.

— А що ти скажеш про цінні статуї, які розлітаються вщент при обстрілі міста?

— Статуї? Та який біс! Начебто ти коли-небудь бачив ті статуї!

Тут Король гір волею-неволею замовк, він таки ніколи не бачив справжньої статуї, та й ніхто з них не мав про них поняття. Правда, фру з Редсмірі якось про них розповідала, та старша дочка Тоуріра з Гілтейги багато років тому купила маленьку фарфорову собачку.

— От відносно фарфору...

— Я так вважаю, що великої біди немає, коли вони трощать цей мотлох. Навіщо він? Тільки дурманити й дратувати народ,— сказав Б'яртур, якому не потрібний був фарфор.— І мені зовсім не жаль людей, які тепер п'ють з простих мисок або емальованих кухлів. Я все своє життя користувався таким посудом, і шкоди мені від цього не було.

— А по-моєму,— сказав Тоурір з Гілтейги,— воюють все більше через те, щоб усіляким розпусникам забиратися в чужі країни і гвалтувати іноземних жінок. Чув я від однієї людини, яка була за кордоном, що з усіх плазуючих по землі гадів ніхто так не ганяється за жінками, як солдати і генерали. Я наслухався таких історій про цю сволоту — іноземних солдатів і генералів, що повторювати їх язик не повертається, та й не повірить цьому жодна людина в Ісландії. У мене в самого три дочки. Я більше нічого не скажу, але останнім часом я не раз дякував долі за те, що сюди не прийшли які-небудь французи або німці — солдати і всякі генерали, щоб збиткуватися над нашими невинними дочками.

— Ну, жінки, вони і без війни своє візьмуть,— сказав Б'яртур.— Бачив я їх немало; і думається мені, що більшість жінок не від того, щоб попустувати. Нікому не подобається правда, але від неї нікуди не дінешся.

Тоурір з Гілтейги заперечив, що це занадто вже гру- тально сказано. Бідні дівчата! Він не без хвилювання

думав про своїх дочок. Але що правда, то правда: якби дівчата могли встояти перед хитрістю і насильством, було б куди краще для них.

— Я не бачу великої різниці між хитрістю і насильством, якщо кінець один і той самий,— сказав Б'яртур.

Ейнар не брав участі в цій розмові: його дружина і єдина дочка померли від сухот, тож в його домі не могло бути й мови ні про хитрощі, ні про насильство.

— Але,— сказав він, знову сідаючи на свого конька,— я згоден з Королем гір. Якщо одним оком подивитися на ідеал, за який воюють, а другим — на мерців і калік, що тут можна сказати? Тільки одно: вже краще б більше думати про людське життя, ніж про ідеал. Адже коли ідеал не в тому, щоб поліпшувати людське життя на землі, а в тому, щоб убивати людей мільйонами, то чи не краще обходитися зовсім без нього? Коли ж ідеал—це не життя, а життя — не ідеал, то що таке ідеал? І що таке життя?

— Ну, якщо вони гоняться за ідеалом, нехай нарікають на себе,— сказав Б'яртур.— Той, хто хоче війни, повинен іти на те, що його вб'ють. І коли цим дияволам так подобається вибивати одному з одного життя, і все це через дурницю — через якийсь ідеал, то мені це все одно. Я в усякому разі за цим жалкувати не буду. До біса їх усіх. І ще раз скажу: нехай б'ються якомога довше, аби лише ціни на м'ясо і вовну зростали.

— Ну, а якщо кінець кінцем нікого не залишиться? — втрутився Крусі.

— Тоді ми, хлопці, спорядимо шхуну,— відповів Б'яртур,— і попливемо в південні країни. Подивимося, як там з пасовиськами. І вже тоді зміркуємо, чи не почати розводити овець на півдні. Я б посміявся, побачивши, як онуки Тоуріра з Гілтейги збирають кульбабу на руїнах Лондона, після того як там порозбивали весь їхній проклятий фарфор і статуї на додачу. Хто знає, можливо, я тоді розведу сад на березі, де Париж зрівняли з землею, ха-ха-ха!

— Я мушу погодитися з Ейнаром,— сказав Король гір,— що ти трохи переборщив, любий Б'яртур, не завжди війна починається через самі дурощі. В усякому разі ми, ти і я, не повинні говорити про неї так легковажно. Від війни у нас достаток, благоденство, ми день від дня багатіємо. Але, з другого боку, і Ейнар теж загнув. Де, каже, війна—там ідеал. Знайте, що я говорю зараз не як член парафіяльної ради,—адже війна не зачіпає парафії. Але особисто



від себе скажу про цю так звану війну — а що таке війна? Війна є розлад, незгода,— так от скажу, що почалася ця незгода через чисте непорозуміння. Наскільки я розумію, боротьба йде головним чином між Францією і Німеччиною, як їх називають, хоч і Англія теж відіграє велику роль, особливо на морі — у неї сила-силенна чудових військових кораблів, будь-який народ міг би пишатися ними, коли б їх вживали для чого-небудь корисного. Яюсь улітку, незабаром після того, як війна розпочалася, я був у повітового лікаря у Фіорді. Сидів я у нього і попивав кофе: у мене ж була до нього справа — хотів дістати ліків для судоби. Розговорилися ми про війну, він вииняв якусь старовинну іноземну книгу і почав показувати мені картинки. І я побачив мов на долоні Францію і Німеччину. Мушу сказати, що я розглянув ці картинки вздовж і впоперек, і старанно порівняв їх. І що ж? Ніякої різниці між Францією та Німеччиною немає. Це по суті одна країна, між ними навіть протоки немає, не те що Фіорда. І тут і там ліси, гори, поля, і міста, однакова природа — ну ні найменшої різниці! А люди, насмілюся заявити, на вигляд не дурніші і не зліші від інших людей, і в Німеччині анітрохи не дурніші, ніж у Франції. Звичайнісінькі люди, коли судити з картинок, тільки німці коротше підстрижені, а багато хто з французів дотримується старої моди і носить бороду — зовсім так само, як у нашому селищі: дехто з голим підборіддям, а інші з бородою. І, здається мені, правда в тому, що і французи і німці чесні, хороші люди, зовсім такі самі, як у нашому селищі. От чому я й думаю — і, коли буде погрєба, можу висловити свою думку хоч на тингу,— що вказані незгоди між цими двома народами почалися через непорозуміння. Кожен думає, що він кращий від іншого, хоч насправді між ними нема ніякої різниці, хіба лише в зачісці. Кожен твердить, що його країна чомусь краща за країну іншого, хоч Німеччина і Франція—ну, країни як країни, і коли хто при розумі, то ніякої різниці між ними не побачить. Але все одно дуже важко ставати на бік одного, коли двоє б'ються; і найрозумніше тримати сторону обох і мати хорошу думку і про того і про другого. Скажу про себе, що я терпляче жду, хто з них переможе,— мені байдуже, хто саме, але я жду і сподіваюсь, що один візьме верх, і тоді буде більше надій на те, що ці країни об'єднаються і перетворяться на одну. Адже з природи це й є одна країна,— і в майбутньому незгод і ніяких непорозумінь не буде.

## ПИТАННЯ ВІРИ

Світова війна все тривала, збагачуючи країну і народ; і багато хто — особливо добрячі душі — називали її вже не інакше, як благословенням божим. Війна тривала вже більше чотирьох років—і що далі, то більше викликала задоволення. Всі добрі люди бажали, щоб вона тривала до кінця світу: ціни на ісландські товари за кордоном дедалі зростали, і на континенті цілі держави боролися за честь возити їх до себе. Ці здібні, але незрозумілі для ісландців вояки, які раніше так спокійно ставились до того, що ісландці потерпають від голоду і рабства, від купців і всяких інших напастей, тепер рвали з рук ісландські товари і сприяли зростанню багатства і благоденства країни. Багато ісландців почали купувати землю, яку вони раніше орендували,—бо земля єдина справжня цінність; а той, хто ще до війни вибивався з останніх сил, щоб придбати землю, тепер обднував свій дім. Боржникам було дано можливість залісти ще в більші борги, а тим, хто нікому нічого не був винен, кредитні установи ласкаво розкривали свої обійми. Люди сіяли значно більше, ніж раніше, збільшували поголів'я худоби, навіть посилали своїх дітей до школи. По деяких селянських садибах з'явилися фарфорові собачки всіх розмірів, а де-не-де і музичні інструменти. Жінки почали носити металеві персні. Багато хто накупив собі верхнього одягу і чобіт, що раніше було недоступно трудовому людові. Уряд намітив широку програму громадських робіт, а в тих селищах, що обрали до алтингу якого-небудь енергійного людинолюбця, на зразок Інгоульфа Арнарсона Йоунсона, з'явилися шляхи і мости. Була прокладена шосейна дорога від Фіорда через долину повз Літню оселю і далі, аж до Утіредсмірі; перші самокатні вози мчали нею з неймовірною швидкістю, лякаючи коней. Погоня за наживою, надлишок грошей, які градом посипалися на садиби і селища, розкидані по країні, позбавляли декого здатності розумно міркувати; і не можна заперечувати, що ціни на землю були дуже підвищені, що будівельна гарячка перейшла всі межі здорового глузду, що дітей у школі вчили наспіх і занадто багато чого. Лише мало хто ставився до всього, що відбувалося, спокійно, не міняв способу життя, не купував фарфорових собачок, не платив грошей за навчання дітей, а

поступово збільшував поголів'я худоби, в міру поліпшував господарство і потихеньку йшов до вищої мети. До їх числа належав Б'яртур з Літньої оселі. Розкіш і тепер не приваблювала його, але він потроху призбирував гроші для купівлі худоби і для найму робітників. Раніше він лічив час від того літа, коли на хуторі з'явилася проклята Фріда — втілення лиха-злощастя. Але це вже було далеке минуле. Тепер в його отарі налічувалося двісті п'ятдесят овець, дві корови і трое коней; влітку у нього працювали косарі, взимку він тримав економку і наймита; він навіть обладнав стару овечу обору під житло людям, — і там, де раніше в стіні був отвір, через який викидали гній, тепер з'явилося віконце з чотирма маленькими шибками. Із струмків утворюється велика ріка; мовиться в прислів'ї. Це б дійсний рух уперед, без потрясінь і переворотів, він здійснювався сам по собі. Б'яртур зовсім не змінився: він не визнавав ніяких розкошів, хіба що дозволяв собі хвилини на чотири лягти на копицю сіна відпочити, сподіваючись, що скотиться звідти уві сні і найкраще в калюжу; від наймитів він вимагав сумлінної роботи влітку і взимку і, за старою звичкою, залишившись на самоті, бурмотів майстерно складені вірші. Стара все ще жила, мов свічка, яку господь забув погасити; вона шепотіла свої псалми і плела, не бачачи паростків нового: вона заперечувала, що через долину проходить шосейна дорога, що самокатні вози пробігали за три чверті години весь шлях до Фіорда, а за чверть години до болота Утіред. Вона взагалі не вірила, що є якісь шляхи, крім, можливо, шляхів господніх. Люди з радістю повідомляли її, що йде світова війна, і у відповідь чули, що ніякої світової війни немає, а якщо є війна, то звичайнісінька — з тих, які, пам'ятається їй, завжди ведуться за кордоном. Світова війна — ото ще вигадали! Вона навіть не вірила тому, що десь існує якийсь світ. Зате вона твердила, що над хутором, де вони жили, завжди висіло прокляття і рано чи пізно всі в цьому переконуються. Колумкіллі рідко випускає із своїх пазурів тих, хто чіплявся за цей хутір.

— А от в Урдарселі, де я жила сорок років, так чудово заходило сонце, і нічого не траплялося.

Вона весь час тужила за рідним домом.

Тепер нам треба було б розповісти про кооперативні об'єднання, про селянські споживчі товариства. Там, де вони виникають, посередники стають непотрібними, і селяни одержують прийнятні ціни за свої товари. Створюється

корисна взаємодопомога в торгівлі, будівництві, виробництві і господарстві. Ці спілки покликані врятувати селянський стан і зробити бідних селян заможними. Споживче товариство у Фіорді, як і всі споживчі товариства, процвітало. Паразити-торгівці один за одним ішли на дно або ледве трималися на поверхні. Селяни потроху взяли в свої руки торгівлю, сільське господарство, будівництво, навіть електрику. Столичні селянські газети писали, що тепер в Ісландії закладається основа для великого сільського господарства, що це сільське господарство буде відповідати вимогам часу, стане основним джерелом прибутку для ісландців, наріжним каменем свободи народу, запорукою збереження його національних особливостей, зростання його духовної і фізичної сили. Той, хто бореться проти інтересів селян,— найлютіший ворог народу. Геть посередників! Споживчі товариства зберігають своїм членом четверту частину всіх витрат, вони створені для боротьби проти засилля капіталізму, для захисту дрібних виробників і прав народу. Але це ще не найважливіше. Споживчі товариства ставлять собі вищу мету, ніж тільки економічні вигоди: вони прагнуть виховувати людей, розширювати їхній кругозір, вони вчать їх співчувати слабим.

Столичні газети раптом піднесли на щит селянську культуру. Все для селян! Селяни — життєвий нерв, спасіння народу! Високогірна долина — колиска всього, що є прекрасного в нації. Лише життя ісландських селян і є здоровим життям. Хлібороб на родючому полі дихає чистим повітрям, і це повітря розтікається таємничою життєвою силою по всьому організму, зміцнюючи тіло й душу. Міські жителі і уяви не мають про цей світ, який дарує мати-природа; не знаходячи цього світу, душа їх шукає задоволення у хвилинних примхах, і це, зрозуміло, створює примхливих людей, що живуть хвилиною. А вівцевод сповнений героїзму, його загартовують снігові бурі. Життя в селі чудове, — це найкраща основа виховання народу. Селяни несуть на своїх плечах сільську культуру; передбачливість і серйозність вони ставлять вище за все, на благо країні й народу. Що було б з історією країни, якби вона не писалася при мерехтливій лампаді, наповненій риб'ячим жиром у довгі зимові вечори? Що було б з народною освітою, яка стоїть вище освіти всіх цивілізованих народів, якби селянська дитина не вчилася читати ще в ту пору, коли вона тримається за ліжку, якби вона не вчилася писати на закуреному склі, не

слухала евангелія в кутку овечої обори, якби вона не слухала героїчних віршів, героїчних саг з уст батька чи пісень з уст своєї бабусі, коли б вона не засинала вечорами, твердячи вірші Халдгріма П'етурсона? А природа? Так, чудова ісландська природа з її видолинками, водопадами, горами і пагорками! Тим-то люди, що живуть у горах,—справжні люди, діти природи, справжній народ. Їхнє життя полягає в тому, щоб допомагати богіві.

Досі з публічною проповіддю про перевагу селянської культури і цінність селянського стану зрідка виступала фру з Редсмірі,— можливо, з жалю за тим, що їй довелось розлучитися з містом. Вона виступала з такими проповідями головним чином на весіллях, але в селищах на це звертали не більше уваги, ніж на проповіді пастора. А тепер цю думку раптом підхопили солідні газети, які друкуються в столиці і розходяться по всій країні, її жували і розжовували без кінця. Здавалося, що з кожної газетної шпальти на тебе дивиться фру із Редсмірі з її милостивим лицем і холодною усмішкою на ньому, яка нагадує римського папу. Здавалося, що вона перемогла цілком, по всій лінії. На селянську культуру раптом з'явився великий попит, люди повірили в евангеліє. Ніякого убозтва більше не існує, ніяких привидів минулого. Колумкілі? Хто тепер слухає ці балачки? Ні, ісландський селянин прокинувся від віковичного сну, та ще питання — чи спав він узагалі; в усякому разі, він несподівано для всіх створив свою власну партію, яка бореться проти консерваторів, егоїстів, капіталістів, посередників і злодіїв,—партію кооператорів, дрібних виробничників, селян і енергійних, прогресивних людей, партію справедливості й ідеала. Інгоульф Арнарсон Йоунсон був одним з перших, хто пішов до алтингу боротися з несправедливістю, за новий ідеал майбутнього золотого віку. Б'яртур з Літньої оселі був одним з тих, хто голосував за нього, і його кредит у споживчому товаристві зростав з кожним роком. Чи повірив Б'яртур з Літньої оселі в Інгоульфа Арнарсона та в інших редсмірівців? Важко сказати, але одно вірогідне: навесні, коли починалося будівництво мосту через ущелину в Редсмірі — саме Інгоульф Арнарсон добився в алтингу кредиту на будівництво шосе і мостів,—Б'яртур якось увечері, незадовго до закінчення робочого дня, вирушив на захід до перевалу і завів розмову з дорожніми робітниками. Ця розмова дає деяке уявлення про те, в що вірив Б'яртур.

Робітники вбивали клинки в скелі і дробили їх на дрібні грудки, які потім обтесували долотом. Міст проводили в тому місці, де ріка впадала в вузьку ущелину, і потрібні були високі палі та багато каміння, щоб закріпити їх.

— Б'єте камінь, хлопці,— сказав Б'яртур, пишачучись з того, що скелі, які стояли на його ділянці, приносять користь державі.

— Атож, хай йому чорт, та ми з більшим задоволенням цілували б дівчат.

— Ну, я прийшов сюди не для того, щоб говорити з вами, дияволи, про непристойні речі.

— А навіщо говорити з тобою про непристойні речі? Адже у тебе навіть неvistачило сили народити пару дочок. А народив би — було б і нам веселіше.

— Ну, якщо хочете помірятися зі мною силами, то робіть вправи на чому-небудь міцнішому, ніж цей поганенький щєбінь. Він м'який, як сир.

— Що тобі тут треба? — запитав один з робітників.

— Не ваше діло запитувати мене принаймні тут, на моїй землі,— відповів Б'яртур.— Я буду питати, а ви відповідайте.

— Ну, король та й годі.

— У кого немає боргів, той і король,— сказав Б'яртур.— Якщо я візьму хлопця на роботу, то заплачу йому не менше, ніж держава. Але я ось про що хотів просити: чи не може хто з вас, хлопці, витесати могильний камінь?

— Могильний камінь?— робітники перестали зубоскалити, вони поважали горе.— Але ж ми цього не вчилися, ми не вміємо робити тонку роботу.

— А нащо мені тонка робота? Треба, щоб камінь був хоч трошки схожий на могильний — вужчий угорі, ширший унизу.

— Це ми зуміємо,— підтвердили каменярі,— але за таку роботу ми візьмемося у вільний час і за окрему плату.

Б'яртур відповів, що він скупитися не звик, особливо в такій справі. Робітники це добре розуміли: могили рідних — це святиня, тут не економлять на ере.

Почався торг, домовлялися довго; обидві сторони були обережні, навіть чемні, особливо робітники,— обидві сторони вперше провадили подібний торг. Але, нарешті, домовились. Б'яртур кілька разів повторив, що тонка робота тут не потрібна. А напис? Авжеж, напис доведеться зробити. Справа ускладнилася, робітники не великі були мастаки в письмі.

— Нічого хитрого мені не треба,—сказав Б'яртур,— досить написати, де жила покійниця, її ім'я та ім'я того, хто поставив їй нагробок.

— Це твоя покійна дружина?

— Ні,— відповів Б'яртур.— Не зовсім. Але це, в усякому разі, жінка. Жінка, до якої я й інші були дуже несправедливі. Ми часто неправі в своїх твердженнях, та, мабуть, і у вчинках, особливо у важкі роки. Ми боїмося, як би нам не довелося їсти чужий хліб.

— Вона похована в Редсмірі?

— В Редсмірі? Вона? — ображено перепитав Б'яртур, і додав з гордістю:— Ні, о ні! Вона ніколи не шанувала жителів Редсмірі і їхні кладовища. Вона лежить на моїй землі, он на тому горбі, край скелі.

Робітники зчудовано дивилися на нього, не знаючи, що сказати. Один з них, нарешті, вимовив:

— Чи не кажеш ти про привид?

А другий додав:

— Смієшся ти з нас, дияволе?

Але Б'яртур не сміявся, він ніколи не розумів, як це можна сміятися з інших, він говорив абсолютно серйозно: він давно вирішив поставити камінь старій Гунвер. Цілі віки вона пролежала в землі у його володіннях, на неї звели наклеп, ніби вона знається з дияволом,—він вважав, що настав час зняти з неї несправедливе звинувачення. Це була, думав він, просто нещасна жінка,— не більш нещасна, ніж увесь народ. Він сам знав тяжкі часи, але що це порівняно з тими нещастями, які звалювалися на країну за старих часів,— наприклад, голод або торгова монополія, коли, кажуть, злий Колумкіллі панував над людьми. Дуже можливо, що жінка була грішна перед людьми,— але хто ж без гріхів? Розповідали, що вона вбиває людей,— але хто ж не вбиває людей, якщо вдуматись? Що таке люди? Люди у важкі роки — це менш, ніж прах під вашими ногами. Б'яртур сказав, що вважає жінку своєю сусідкою на пустирі. Досі він не подавав їй ніякої допомоги,— але ось настали добрі часи на суші й на морі, і пора загладити свою провину перед жінкою, яку не зрозуміли, покласти камінь на її могилу і не згадувати старого. Він ладен навіть дати їй своє ім'я, замість забобонного прізвиська, яке до неї пристало, і доручив каменярам витесати напис: «Гунвер від Б'яртура».

## КВИТОК

Гвендур виріс.

Це був високий юнак, схожий на батька зовні, але лагідніший характером. Як це не дивно, він мало цікавився поезією і віршуванням. А втім, це вже не вважалося вадюю,— віршів було досить написано про все на світі, і немало дуже майстерних. До того ж у ті часи, коли він ріс, люди думали не про поезію,— вони думали про світову війну, про благословення боже, послане на море і сушу. Гвендур був хлопець широкоплечий, кремезний, трошки незграбний, із світлим волоссям, яке рідко підстригалось або зачісувалось. У нього було обвітрене обличчя; в його добрих, не дуже гострих очах проглядав вираз рішучості і волі. Але що таке воля? Він був дуже сильний.

Його називали єдиним сином селянина з Літньої оселі. І це було великою честю у ті часи, коли маленька овечка коштувала тридцять, сорок і більше крон, коли в садібі з'являлася корова, а потім і друга, і це не викликало ні суперечок, ні заперечень — як звичайнісінька справа; ще недавній бідняк починав наймати робочу силу — наймитів, які приходили навесні і восени в усяку погоду; і хоч вони вимагали високої платні, працюючи тільки чотирнадцять годин на добу, вони все-таки стояли нижче від селянського сина в суспільстві. Одного прекрасного дня Гвендур стане спадкоємцем цього маленького царства. З дитинства він працював у садібі, увісні й наяву мріяв про господарство, любив землю, навіть не усвідомлюючи цього, був готовий перемагати труднощі, не хизуючись ідеалами. Він радів з того, що вівці окотилися благополучно і вчасно, що вони добре переносять зиму і на весну вийдуть на пасовисько,— інших радощів у нього не було. А можливо, це і є справжня радість? Він ніколи не горював з того, що дім трохи перекосився.

Б'яртур вважав, що його син таким і повинен бути; він тільки шкодував, що у нього немає з півдюжини таких дітей. Але що ж робити? Хлопчиківі минуло тільки сімнадцять років, а в нього вже було шість молочних овець, шкіряні черевики, синій недільний костюм і годинник з ланцюжком. Не так багато знайдеться ісландців, що мають таке багатство в сімнадцять років. Але багатство здобуваєть-



ся наполегливою працею, а сидіти на порозі і верзти всякі дурниці, мріяти й водитися з привидами, як робили його брати,— це до добра не приводить. От вони обидва й померли, кожен по-своєму, а він живий і є власником шести молочних овець.

У той час в селищі йшло заворушення, дехто називав його розпадом,— і не багато хто вистояв перед цим заворушенням і розпадом. Ні, не багато. Найбільше це відбулося на грошах: адже більшість людей вважають, що гроші— єдина сила, яка керує життям. Чи багато їх, чи мало, чи не багато й не мало—від цього залежить усе життя людське. Люди раптом зробили відкриття, що грошей існує взагалі значно більше, ніж вони гадали; той, хто рідко мав справу навіть з якими-небудь двома кронами, раптом почав орудувати десятками їх, а власники десяти-двадцяти крон говорили про тисячі так само байдуже, як про те, щоб зайти на хвилину за причілок будинку. Навіть сльозливі старики, які вже багато років не заробляли жодної копійки, почали вести справи на такі суми, що мимоволі згадувалися цифри з астрономічної саги про Ньяла. Тоурірі з Гілтейги купив собі садибу і, ходили чутки, заплатив за неї готівкою. Та про що тут говорити, коли навіть туберкульозний філософ Оулафур з Істадала підписав купчу на свою маленьку садибку, кажуть, на сорок тисяч! Інші вкладали гроші у фіордський банк, який звичайно пов'язували з ім'ям утіредсмірського старости, бо у того в банку, казали, лежало сто тисяч; та навряд чи це правда: ніхто ж не нарікає так гірко на нестерпний тягар боргів, як староста. У цьому банку платили великі проценти; казали, що гроші, як тільки їх вписували в банківські книги, починали давати приплід, мов ті шури. Серед вкладників був і Б'яртур з Літньої оселі: у банку зустрічали його з пошаною і видавали йому проценти. І виходить, що ці проценти він одержував від власників Редсмірі. Ні, все йде зовсім навпаки.

Староста з'являється в дворі садиби з трьома верховими кіньми, він у чоботях, одержаних, очевидно, в рахунок боргу,— світова війна однаково осипає подарунками і великих і малих. Він скаржиться, що один його кінь загубив підкову.

— До речі,— каже він,— як прикро, що пасовисько на болоті пішло прахом через цю прокляту дорогу!

— Це моє болото,—відповідає Б'яртур.

— А теща твоя ще жива?

— Атож, але вона живе на мій рахунок, не на твій. Вона ще не їла чужого хліба, хоч був час, коли ти хотів забрати її звідси і перевести на утримання парафії.

— А що з її садибою?

— З якою садибою?

— З її садибою, її власною.

— Та стоїть собі, як і раніше, в пустирі Сандгіл.

— Ну, ти завжди був упертий,— говорять староста.— Впертий, як осел, чорт би тебе взяв! Від тебе і навесні в погожий день не почувеш доброго слова.

— З ким поведешся, від того й наберешся,— сказав Б'яртур.

— Кажуть, що ти збираєшся цю садибу продати і перебратися туди?

— Куди — туди? Це брехня.

— Може, коли так, ти збудуєш собі пристойний дім тут?

— Збудую, якщо захочу.

— Я тільки хотів запитати тебе, чи правда це. Ти міг би продати мені моє старе «Зимовище».

— За останні вісімнадцять років ця садиба називається Літня оселя, дорогий Йоун, можливо, ти це забув, ми ж рідко зустрічаємось. Але я гадаю, що скоріш Редсмірі відійде до Літньої оселі, ніж Літня оселя до Редсмірі.

— Редсмірі продається. Сімдесят тисяч крон на стіл — і садиба твоя.

— Я куплю її, коли захочу.

— Що ж, подумай, час є. А поки будеш думати, продай мені «Зимовище». Десять тисяч готівкою.

— Так, і мабуть, фальшивими грішми.

— П'ятнадцять тисяч,— випалив староста.

Але Б'яртур у відповідь сказав йому кілька крутих слів, в яких віддав йому належне, як він це робив сотні разів раніше.

На цей час коня старости підкували, і він скочив на нього верхи.

— Я сказав — п'ятнадцять тисяч,— повторив староста, вмошуючись у сідлі.— І не ручусь, що звернуся до тебе з цією пропозицією ще раз. Та коли ти волієш будуватися — твоя справа. І якщо тобі потрібна для цього позика з банку, я тобі заважати не буду.

П'ятнадцять тисяч крон! Цей шкуродер у полатаних

штанях, цей скнара, який ніколи не міг розлучитися з монеткою в два ере, не повернувши її чотири рази в руці, каже п'ятнадцять тисяч крон. Може, він не сповна розуму? Звичайно, пачка в п'ятнадцять тисяч крон — це все одно, що фальшиві гроші, якщо він їх сам не заробив. А такі гроші хіба заробиш? Було б правильно догнати його і вбити, як це зробив Ейгіл Скалагрімсон<sup>1</sup>, коли Скалагламм<sup>2</sup> залишив у Борзі щит, списаний стародавніми сагами і оздоблений золотом та дорогоцінним камінням. Він пропонує гроші за садибу чи хоч би під садибу. Чому хазяї в Редсмірі не можуть дати спокій селянинові з долини? Чому вони весь час спокушають його вигідними на перший погляд пропозиціями? Ні, Б'яртур вирішив до кінця залишатися господарем своєї землі, на якій він жив разом із своїми вівцями і для своїх овець. Одного чудового дня, коли він помре, так само як умирають вівці, його єдиний син піднесе прапор селянина долини і понесе селянську культуру вперед, у майбутнє, де вона житиме ще тисячі років. А якщо він, Б'яртур, будуватиметься,—він таки вирішив, коли прийде час, будуватись,— то вже ніяк не за вказівками хазяїв Редсмірі, а з причини, що не стосується нікого, крім нього самого. «Нехай вони ніколи не спокусять тебе грішми, любий Гвендур. І якщо ти будеш тут жити,— а я знаю, що ти тут житимеш,— то як власник цієї землі». На землі живуть вівці, міцні, здорові вівці, які добре переносять зиму і вкриваються густою вовною. Вирощувати овець — це і є подвиг селянина. Так, не всякому дано вистояти, подібно до скелі, у ці часи, коли все тече — гроші й погляди, коли найміцніші стіни між людьми і речами в часі й просторі падають, коли неможливе стає можливим, коли здійснюються мрії навіть тих, хто ніколи не насмілювався побажати собі що-небудь. Вівці, наче якісь чиновники, стали їсти хліб; смачні оселедці відрами ставлять перед звичайнісінькими коровами,— і вони поїдають це ласе блюдо, піднявши вуха і заплющивши очі від великої насолоди. Ісландці водять свої кораблі в Америку, чого вони не робили більше дев'ятисот років — з тих самих часів, як щасливий Лейф<sup>3</sup> відкрив цю країну і знову її загубив. Так, у всьому

<sup>1</sup> Ейгіл Скалагрімсон—ісландський скальд X століття. Його сповнене пригод і боротьби життя описує сага про Ейгіла.

<sup>2</sup> Скалагламм—герой тієї ж самої саги.

<sup>3</sup> Лейф Ейріксон— норвезький мореплавець, у 999 році досягав берегів Північної Америки.

відчувався широкий, могутній розмах. І в цьому хаосі щастя, серед багатств, що рікою ллються по всіх каналах країни, коли люди відвикли дивуватися з великих подій і засмучуватися з раптових катастроф, містер Гудмундур Гудб'яртурсон—тобто Гвендур—дістав листа, по якого йому довелося піти особисто в Редсмірі, щоб розписатись, одержавши його. На листі була марка з Америки. Гвендур не наважувався відкрити його, поки не повернувся до себе на горб, бо він нізащо в світі не хотів, щоб хазяї Редсмірі пронюхали про його таємницю. Він сів у видолинку, де свіжа трава ще не встигла пробитися крізь суху торішню,— був початок травня,— він розпечатує листа. З конверта випадають два блакитні папірці, на них якісь незнайомі літери і дивні підписи з закарлючками. На третьому папірці, підписаному Нонні, написано розбірливим почерком: «Дядько посилає тобі двісті доларів, щоб ти негайно приїхав у Америку. Війна кінчилася, часи зараз не важкі, ти можеш стати ким хочеш». Як би ти не любив свою землю, ти не настільки прив'язаний до неї, щоб відмовитися поїхати до Америки. Люди їдуть в Америку на величезних пароплавах через широке море. Єдине, що заважає, здавалося б, міцно прив'язаним до землі людям покинути свою землю,— це не сама земля і не любов до неї, а відсутність грошей на проїзд до Америки. Так жителі гірських долин Ісландії—двіть народу, його кістяк, його життєвий нерв, його порятунок, втілення селянської культури—протягом сорока років виїжджали в Америку. У них був такий самий дурний вигляд, як у дітей Ізраїля в пустелі: вони їхали з дерев'яними коритами під пахвою, з перинами, що пахли пухом морських птахів,— ніби в Америці немає ні корит, ні постільних речей. Так люди, що були життєвим нервом Польщі, кажуть, емігрували в Америку на протязі п'ятдесяти чи ста років і емігрують досі, коли тільки їм випадає нагода,— захопивши з собою подушки й колеса від своїх улюблених возів, побоюючись, що в Америці немає коліс і подушок. Візьмемо, наприклад, юнака-ісландця, що сидить на зів'ялій траві, Гудмундур Гудб'яртурсон, сімнадцяти років, власника шести овець, блискучих шкіряних черевиків і багато чого іншого. Важко уявити собі людину, яка була б міцніше прив'язана до смужки землі на пустирі, до гори, що височить над садибою, до моря, до батьківського дому, що має в собі необмежені можливості, які тільки може змалювати у весняних мріях про майбутнє його ще дитячий розум. Ніхто

не був такий щасливий на грудях гірської королеви, як говорить в сагах. І ось із конверта вилетіли два блакитні папірці з незрозумілими словами — всьому кінець. Він уже глибоко переконаний у тому, що востаннє чує щебетання ісландських птахів, в думках він уже починає прощатися з долиною, що породила його,—тією долиною, з якою він злився в одно ціле, і твердо вирішив стати «ким він хоче» в країні, де в череді лічать тільки рогату худобу, де ніхто не говорить про таку дрібницю, як молочна вівця. Можливо, він навіть стане столяром, як тисячі ісландців, що перебралися за море на Захід, як його дядько. Вони стали столярами в Америці, винагороджуючи себе за те, що протягом тисячі років не могли забити жодного справжнього цвяха; вони будували людське житло в країні, куди приїхали шукати щастя. Це було схоже на криваву помсту шматкові землі і торфянику, над якими вони билися із століття в століття, ще під час наполеонівських воєн.

Коли Гвендур повернувся в долину, в Літню оселю, йому здалося—бог тому свідок — що батьківський домок якось дивно покосився і зіщулився. Він хотів сказати батькові, що їде в Америку. Два блакитні папірці, багато грошей... Війна закінчилася, він може стати ким захоче,—розводити рогату худобу, можливо, стати столяром.

Батько стояв, замислившись, біля порога і дивився на долину. Можливо, йому ввижалось в його весняних мріях майбутнє, як росте і розквітає його рід. А може, у нього й не було подібних видінь і не було ідеала, про який можна було б написати; можливо, він не знаходив нічого поетичного у своїй важкій праці,— в усякому разі, не більше, ніж французи і німці, що перебили мільйон людей без усякої причини і, на думку декого, ради власного задоволення. Але одно було безсумнівне: коли-небудь він помре, піде до чорта. Хто ж тоді потурбується про овець? Невже досить двох блакитних фальшивих папірців, щоб збити з пантелику здорового селянського хлопця, продовжувача тисячолітнього минулого своєї країни, який становить єдине ціле з своєю батьківщиною і народом? І от по дорозі від горба до хутора він зраджує країну, народ, самого себе, своє минуле, сучасне і майбутнє.

Б'яртур тільки сказав:

— Не вір листам з Америки. Все, що в них пишеться про годівлю худоби,—брехня.

— Тоді, можливо, я стану столяром,—сказав юнак.

Батько сплюнув і відповів:

— Я знав багатьох столярів; вони ніколи нічого путнього не робили — тинялися з селища в селище і забижали цвяхи для чужих людей. На камені, що котиться, мох не росте.

Юнак уперто мовчав.

Почекавши трохи, батько вів далі:

— Я втратив майже всіх своїх синів і ніколи нічого не говорив. Що минуло—минуло. Але ти ж умієш доглядати овець. Я б оперішив тебе по спині нагаєм, якби ти був на рік молодший.

— Коли людина одержала так багато грошей,— сказав юнак,—чому ж не вхопитися за це, не поїхати у велику країну?

— Велика країна? Дурне базікання! Літня оселя — не менша від будь-якої країни. А той, хто не може бути мужчиною в Літній оселі, не стане ним ні в якій країні. З тебе ніде не вийде мужчини. Інша річ твій брат Йоун, у нього охота мандрувати була в крові з раннього дитинства, і думав він не про овець, а про щось інше. А ти? Ти ж умієш розводити овець. Я тебе нікуди не пушу. Тобі я хотів залишити землю. Ти, як добра земля, міг би приносити по два врожаї на рік,—ось як я думав про твое майбутнє. Ти був мені найвідданішим з усіх моїх дітей; і хоч ти ще безвусий, але — хто знає — можливо, згодом ти міг би вдало одружитися і стати багатим селянином.

Юнак повільно відповів:

— Мені минуло сімнадцять років, і я сам можу вирішувати свою долю. Правда, я завжди любив овець, але коли я нічого не говорив уголос,— хіба ти знаєш, про що я думав? Я часто думав, що коли мені трапиться нагода, я ухоплюсь за неї. Я певний, що так думають усі — і молоді, й старі. Люди не насмілюються мріяти, сподіватися чогось, і все працюють, дехто до самої смерті. Тому я і сам не вірив у цю нагоду, поки не розпечатав листа. Але я чомусь чекав, сам не знаю чого. Можливо, один-однісінький раз життя посміхнулося мені. Я не божевільний, але я був би божевільним, коли б не скористався з цієї єдиної нагоди, щоб поїхати в широкий світ і стати чимсь у цьому світі, як ті люди, що насмілюються думати вголос.

— Знати я не хочу ніяких дурниць,— сказав батько,— чути не хочу про цей диявольський світ! Що ти знаєш про нього? Що таке світ? Світ тут, Літня оселя, мій хутір,—

ось він, світ. І коли ти здурів, захворів на гарячку і хочеш схопити сонце в руки тільки тому, що побачив блакитні американські гроші,— а вони ж фальшиві, як усі незароблені гроші,— то ти дізнаєшся рано чи пізно, що Літня оселя—це і є світ, і тоді ти згадаєш мої слова.

Настала холодна мовчанка.

*Розділ шістдесят третій*

## СТОІТЬ СКАЛА І ГОЛА Й ТЕМНА...

Б'яртур не намагався умовити сина: умовляти кого-небудь — ознака слабкості; самостійна людина думає лише про свої справи і не втручається в чужі. Він, Б'яртур, сам ніколи не дозволяв умовляти себе. Але з цього дня син перестав для нього існувати: він не звертався до Гвендура, не давав йому розпоряджень; він копав глибоку канаву на лузі разом з наймитом і працював, як каторжний, цілими днями. Юнак теж нічого не говорив, але скоро розлука гнітила його важким каменем, сповнювала його душу страхом і смутком. Любов до землі була у нього в крові, вона не вимагала ні слів, ні пояснень, і тепер йому здавалося, що він одривається від землі і летить кудись у повітря, в порожній простір, у невідомість. Але він не міг нічого змінити. Чоловік живе у світі дійсності, зникає до неї з дитинства, мужньо дивиться їй у вічі,— та ось далина поманила його до себе своїми небаченими можливостями, у нього в руках вхідний квиток — два блакитні папірці,— і він уже не живе в світі дійсності, він уже не мириться з нею, у нього немає мужності дивитися їй у вічі, він у полоні гостинної далини, манливих надій,— може, на все життя. Можливо, він уже пропадає людина.

— Я їду завтра,— сказав Гвендур.

Відповіді не було.

— Чи не купиш ти моїх овець?

— Ні, але ради тебе я можу втопити їх у торф'яному болоті.

— Гаразд, тоді я подарю їх Аусті Соуллілі, коли буду проїжджати через місто.

— Що? — сказав батько.— Ти збожеволів! Ти ідеш?.. Тебе уб'ють.

— Але вже не воюють, війна закінчилася.

Більше вони не промовили ні слова.

— Бабусю,— сказав юнак.— Я їду завтра.

— Ну, не дуже, мабуть, далеко, мій хлопчику,— зауважила вона.

— В Америку.

Халбера впустила плетиво на коліна, подивилася на нього скося і почухала спицею під чепчиком.

— Ой, всі воші у мене розбіглися в різні боки,— сказала вона і знову взялася плести.

Гвендур устав ранком зовсім розбитий, попрощався з бабусею; в цьому прощанні не було нічого поетичного, вона навіть не попросила його передати привіт родичам. Батько не дав йому коня, і юнак вирушив пішки на схід. Він одягнув свій синій костюм; годинник з ланцюжком і блискучі черевики він ніс у носовій хусточці під пахвою, а багаж відправив заздалегідь; носки одягнув поверх штанів, щоб не зіпсувати їх.

Щебетали пташки. Білий туман лежав на горах. Трава була в росі. На коричньовому болоті зеленіли сухі смужки землі. Батько вже працював у канаві. Гвендур попрямував до нього, щоб попрощатись. Б'яртур навіть не схотів вилізти з канави, він тільки коротко буркнув: «Прощай».

— Батьку,— зняковіло сказав юнак, стоячи на краю канави,— не згадуй мене лихом.

— Я боюсь, що тобі буде погано, синку.— відповів Б'яртур.— Чесним людям там погано буває. А тут ти міг би стати самостійною людиною, як і я. Ти віддаєш своє царство ради того, щоб стати слугою інших. Та що про це говорити. Я залишаюся тут сам і працюватиму, поки живий. Скажи це й маленькому Нонні. Прощай.

Так він втратив свою останню дитину,— втратив тоді, коли вже став наближатися до мети після довгої боротьби за самостійність; а ця ж боротьба коштувала йому всіх інших дітей. Тепер він уже ясно бачив перед собою добробут і самостійність. Нехай, хто хоче, їде,—можливо, так воно й краще. Сила в самотності. Людина народжується і помирає самотньою, чого ж йому не жити самотнім? Виходить, що самотність — це і є мета життя. Б'яртур знову взявся за лопату. Раптом йому щось спало на думку. Він перестав копати і висунув голову з канави. Юнак встиг відійти ще недалеко на схід від болота.

— Послухай,— крикнув батько; він побіг за сином і



наздогнав його.— Ти щось сказав увечері про Аусту Соул-  
лілью?

— Я говорив про те, що коли ти не купиш моїх овець,  
то я подарую їх їй.

— Ах, он що,— сказав батько.— Ну, тоді прощай. Як-  
що навіть війна і скінчилася, все-таки не можна бути впев-  
неним, що вони не вб'ють тебе з дурацтв. Ці навіжені про-  
воювали чотири роки,—то невже ти думаєш, що вони рап-  
том порозумніли і подобрили тільки тому, що уклали мир?  
Ні, божевільний — це божевільний.

Син не зміг знайти належної відповіді на це глибоко-  
думне зауваження.

— Ось що я ще хотів сказати,— промовив батько і  
знову зупинився.— Коли ти побачиш Аусту Соуллілью, то  
скажи їй, що ранньої весни я блукав південною стороною  
пустиря і, коли підійшов до скелі, мені в голову прийшли  
дві строфи. Послухай:

В країні гір, там, де недремно  
По небозводу ходить сум,  
Стоїть скала, і гола й темна,  
Неначе повна злісних дум.

Там ні травинка не зросла,  
Навік закрили сонце тучі.  
Єдина квітка відцвіла,  
А сили мороку — могуті.

Запам'ятаєш?

— Я можу запам'ятати все, що розумію,— відповів  
син,— але що означають слова про сили мороку?

— Це тебе не обходить, це тільки вірші про скелю. Я  
не вірю ні в які злі сили мороку і ніколи не вірив. І на до-  
каз ти можеш сказати Аусті, що я поставив камінь на мо-  
гилі старої Гунвер і написав на ньому своє ім'я. Але у вір-  
шах я можу говорити про що хочу.

Юнак вивчив вірші напам'ять і більше ні про що не пи-  
тав.

— А взагалі передай їй привіт і скажи, що все в мене  
по-старому,— сказав на закінчення батько,— от тільки дім  
трошки похилився в тому році, коли зима була холодна.  
Та коли я збудую новий дім, то вже такий, щоб стояв він  
міцно. І цього чекати недовго.

З цими словами він знову повернувся до своєї роботи.

## РОЗМОВА ПРО КАЗКОВУ КРАЇНУ

Поїхати в Америку вже не вважалося за щось негоже. А ще ж недавно думали, що на це здатні лише пропаші люди, голота — ті, що рано чи пізно потраплять на утримання парафії, а то і в тюрму.

Тепер на поїздку в Америку дивилися простіше: звичайна закордонна мандрівка. Від'їжджаючих уже не називали ледарями, волоцюгами, не пускали на їхню адресу дотепів: це, мовляв, підгнилий товар, який експортують парафії. Ні, це були люди з грішми в кишені, вони їхали на захід, за море, до своїх багатих родичів і друзів, дуже шанованих людей. Ісландці, що поселилися за морем, раптом стали досить шанованими людьми: всім було достовірно відомо, що в них є гроші. Гвендур з Літньої оселі, яким раніше ніхто у Фіорді не цікавився, тепер з'явився в місто з грішми в кишені, з сотнями, можливо, з тисячами крон, і раптом став тут шанованою особою. Чекаючи пароплава, він пив кофе в судді, поки оформляли його паспорт. Навіть дружина судді вийшла подивитись на нього,—адже він їхав до Америки!

Один освічений чоловік, якого Гвендур зовсім не знав, гукнув його на вулиці, запросив до себе на чашку кофе і навчив його говорити «йесс», «монні» і «олрайт», щоб він не розгубився в Америці. А в пароплавній конторі йому цілу годину пояснювали, як поводитися в Рейк'явіку, кого розшукати, що сказати, кому платити за квиток на пароплав. Хтось почастував його сигарою, і його вирвало тут же на березі. Багато хто зупиняв його на вулиці і запитував:

— Це ти?

— Так, це він.

Жінки визирали з вікон і, піднявши занавіску, оглядали його з ніг до голови з романтичною цікавістю: вони знали, що це — він. Діти ховалися за домами і кричали йому: «Америка! Америка, гей!» Так, у чаду слави, пролетіло два дні. Гвендур купив собі ніж і мотузок,—це найголовніше, коли їдеш в Америку. Пароплав повинен був прийти завтра вранці. Всі готування були закінчені, у нього залишалося ще півдня. «Тепер треба піти до Аусті Соуллілі», вирішив Гвендур. Він розшукав її: вона працю-

вала служницею в сім'ї рибалки; її дочці було п'ять років.

— Її звуть Бьорт,—сказала Ауста Соуллілья.—Я сама була великою дитиною, коли вона народилася, і не могла придумати нічого іншого. Велика дівчинка для свого віку, їжі у неї тепер досхочу. Вона у нас трошки коса, як її мама.

Ауста поцілувала дочку. Сама вона стала тепер високою молодою жінкою: у неї були довгі ноги, можливо, занадто широкі стегна і дуже вузькі плечі. Вона сутулилась, і груди в неї були не такі високі, як у той рік, коли їй було п'ятнадцять. Очі — сріблястосірі, темні брови, бліда шкіра. Лінія рота, колись така красива і м'яка, тепер надавала обличчю Аусті жорсткого виразу; один передній зуб почорнів, очі більше косили, ніж раніше,—можливо, від утоми; кисті рук були кощаві й довгі, але красивої форми, плечі занадто худі; шия ще біла й молода; голос холодний і різкий, не дзвінкий. Ауста підстригла волосся, і один локон весь час спадав їй на очі. В усій її зовнішності було щось сильне і водночас слабке, привабливе—і відразливе. На неї не можна було не звернути уваги: в її обличчі не було жодної тьмяної риси, очі її жили й говорили, кожний рух виявляв щось глибоко особисте, і все в ній суперечило одно одному — радість і сум, приниження і гордість одночасно. Її життя склалося з безперервних і пристраєних страждань. Хотілося бути добрим до неї, і водночас відштовхнути її від себе, і знову повернутися до неї—тому, що ти її не зрозумів, а можливо, не зрозумів і самого себе. Гвендур зразу відчув, що вона незрівнянно вища за нього, хоч вона зніяковіло стояла над купою брудної білизни, одягнена в лахміття, ніби несучи на собі ганьбу тисячолітнього приниження цілого народу. Ось вона стоїть, у неї з'явився зіпсований зуб, вона тримає за руку незаконну дитину... І Гвендур дивується з неї, як у той час, коли всі вони жили вдома, в Літній оселі, коли вона була їхньою старшою сестрою. Ні, вони не були родичами.

— Я їду в Америку,—сказав він.

— Бідний хлопчик,—відповіла вона, але байдуже, без усякого співчуття.

— Тут тепер хороші часи, але я певний, що там можна добитися кращого.

— Хто послав тебе до мене?

— Ніхто. Я хотів лише попрощатися з тобою.

Вона холодно посміхнулася.

— Я думала, що ти єдиний з нас усіх ні за чим не будеш сумувати. Я думала, що ти станеш вільною людиною, точнісінько як Б'яртур з Літньої оселі.

Вона вимовила слова «Б'яртур з Літньої оселі» з холодною посмішкою, без вагань. Вона стала сильнішою, але відкинула всяку чутливість.

Гвендур глибоко задумався, він боявся глянути на Аусту, щоб не втратити нитку думки.

— Бачиш... є якась сила... Вона керує нами, тримає нас у руках. Я не знаю, що це. У батька твердий характер, але він все-таки не вільний. Хтось ще твердіший, ніж він, тримає його в руках.

Ауста уважно дивилася на нього, ніби намагаючись проникнути в його душу: чи багато він може зрозуміти?

— Ти говориш про Колумкіллі? — запитала вона холодним тоном.

Здавалося, вони обое дивувалися одно з одного.

— Ні,— відповів Гвендур,— це сила, яка ніколи не дає спокою і завжди гонить людину, вимагає, щоб вона працювала.

— Я не впізнаю тебе. Ти наче не такий, як був, Гвендур.

— Це тому, що я одержав гроші, а тоді починаєш на все дивитися іншими очима.

— Ти ніколи від нього не звільнився.

— Від кого?

— Від Б'яртура з Літньої оселі. Якщо навіть ненавидиш його, він живе в тобі. І ти ненавидиш тільки самого себе. Той, хто лає його,— лає себе.

Цього Гвендур не зрозумів.

— Якщо поїхати в далеку країну,— сказав він,— і почати там нове життя, то, можливо, станеш вільним.

Вона голосно засміялася холодним сміхом.

— Я теж так думала; це було тієї ночі, коли я пішла від нього. Він вигнав мене. Я дякувала богові за те, що він вигнав мене. Я йшла пустирем, боса, до ранку. Я вирушила в іншу країну.

— Ти?

— Так, я вирушила в мою Америку. Їдь ти в свою. Щасливої тобі дороги.

— Ти думаєш, як батько, що там з мене нічого не вийде?

— Я нічого про це не кажу, любий Гвендур. Я тільки

знаю, що в тобі живе Б'яртур з Літньої оселі, та й у мені, хоч я йому не рідня.

— Знаєш, це ж добре,— сказав юнак.— Батько з тих людей, які ніколи не здаються. Цими днями йому запропонували п'ятнадцять тисяч крон, я сам чув,— і він відмовився. З такою твердістю він може стати великою людиною, якщо поїде за море, наприклад, в Америку, де в стаді лічать тільки рогату худобу.

— Ти ж сам тільки-но сказав, що є хтось ще твердіший і керує ним, тримає його в руках.

— Я сказав це просто так, я ж не вірю в Колумкіллі.

— Та це й не Колумкіллі,— сказала Ауста.— Це та сила, яка править світом; називай її як завгодно, любий Гвендур.

— Це бог?

— Так. Якщо бог хоче, щоб людина до самої смерті працювала, як раб, і була позбавлена всього, що може дати життя,— то це бог. Але у мене більше нема часу розмовляти з тобою, любий Гвендур, мені треба працювати.

— Послухай,— сказав він, не зрозумівши цієї занадто глибокої для нього мудрості,— мені треба дещо сказати тобі на прощання... Я хотів би подарувати тобі своїх овець.

Ауста вже ступила, щоб піти, але різко зупинилася і подивилася на нього; в погляді її блиснув вираз щирого жалю: так іноді жаліють надзвичайно дурну людину, що викрила себе в розмові. Потім вона засміялася:

— Спасибі, любий Гвендур, але я не беру подарунків, навіть від сина Б'яртура з Літньої оселі. Не сердься, я не вперше відмовляюся від подарунків. Минулої зими, коли я голодувала разом з моєю дочкою в неопаленому підвалі біля Фіорда, до мене потай прийшов якось увечері наймогутніший у цих краях чоловік і сказав, що я його дочка. Він хотів дати мені багато грошей. Він навіть запропонував мені піклуватися про мене і про мою маленьку Бьорт. А я сказала: «Краще вже їй померти».— Вона знову холодно засміялась і додала: — Адже і я й Бьорт, бач, теж самостійні люди, ми також вільна держава. Волю ми любимо не менше, ніж Б'яртур, тезко моїй дочці. Вільно померти — це все-таки краще, ніж жити з подачок.

От вона яка була, ця жінка, що прийшла сюди пішки з пустиря весняного ранку. Вона йшла всю ніч, ця юна дівчина, йшла і мріяла — про найсвятіше. На ранок вона залишилася босою. Вона теж поклала надії на Америку.

Залишити позаду дитинство і стати дорослою людиною — це і є відкрити Америку. Вона пишалася цим перед своїм братом, який ще не відкрив цієї знаменитої країни, предмета своїх безпорадних мрій. Так, це було вранці на трійцю. Їй здавалося, що з моря встають нові країни, вони миють перлові скойки і яскраві коралі в першому світлі літнього ранку. І старі країни — з пахучими яблуневими садами і листям, що мирно шелестить. А на лузі біля моря стоїть його «світлий дім». Цей дім, як виявилось, був чорним сараєм, вкритим просмоленим папером, шматки якого звисали то тут, то там. У маленькому віконці, що виходило на море, стояло два заіржавілі бляшані горшки з землею. Димар над дахом похилився. До дверей вели два розвалені східці. А ліс? Навколо дому лежали зів'ялі водорості, викинуті прибоем на берег. Недалеко по піску протікав струмочок, завширшки з один крок; біля нього гралися двоє хлопчиків: вони витягали дерев'яними паличками мул із струмочка. Ауста підійшла до струмка. Дівчина її віку, тільки ще худіша, панькалася біля дверей з двома дітьми; вони плакали, — обоє були хворі на золотуху, обоє були синоватобліді. А на порозі стояла хазяйка дому, вагітна; як і дівчина, вона тримала на руках немовля і лаялася. Віршомази, людиноненависники і брехуни саме для Аустин Соуллільї і її коханого пишуть книги, сповнені сонячного світла і мрій про чудесні позолочені сонцем пальмові алеї, пишуть для того, щоб обдурювати таких людей, як вони, глузувати з них, ганьбити їх! У її коханого не було нічого, крім цих мрій і здатності напиватися п'яним.

Гвендур згадав, що він ще не виконав доручення, і попросив Аусту затриматися ще на хвилину.

— Батько просив переказати тобі, що в Літній оселі все по-старому, тільки він збирається будувати новий дім.

Вона швидко повернулася і з подивом крикнула:

— Батько доручив тобі сказати мені про це?

Юнак зрозумів, що обмовився, і поспішив поправитись:

— Ні, він не просив переказати тобі це, але він це сказав. І доручив мені прочитати тобі вірші.

І Гвендур прочитав вірші.

Вона засміялася.

— Передай йому привіт, — сказала вона, забувши, що Гвендур їде в Америку, — і скажи, що я наперед знаю, який він збудує овечий хлів, і що я знаю його пусті вірші, які він складає з такою натугою. А я заручена з одним

хлопцем, який любить мене; він учився в школі, він справжній поет; і в нього чудовий маленький будиночок в Сандейрі, де він живе разом з матір'ю. Два роки тому він вперше запропонував мені вийти за нього заміж. Він ніколи мене не прожене, бо любить мене. Скажи це Б'яртуру з Літньої оселі.

Це були її останні слова. От якою вона стала тепер. Перемогла ліва щока. А можливо, вона врятувала безпорадну праву щоку, яку Ауста однієї липневої ночі повернула до Б'яртура з Літньої оселі?

*Розділ шістдесят п'ятий*

## АМЕРИКА

— Це ти?—запитала вона.

— Атож, це я,—відповів він.

Так почалося їхнє знайомство.

Високий красивий дім з чотирикутною баштою купається в сонці. Навколо нього пишно розрісся зелений сад. Наближається вечір. Зелень у саду червонувато виблискує під промінням призахідного сонця.

— Ти радий? — запитує вона.

На ній високі чоботи, вузькі до коліна і з розтрубами вгорі; вона веде двох гарячих породистих лякливих коней, вгодованих, з блискучою, як шовк, шкірою. Сонячне світло і вітер бавляться її золотим волоссям і локонами, юні груди піднімаються й опускаються; у неї тонка талія, руки голі до пліч, дуги брів безтурботно розбігаються, гострі очі нагадують водночас про небо і про яструбів, що шугають у ньому; шкіра сяє свіжим кольором юності, найкращим у світі, схожим на колір густого парного молока, коли воно міниться ледве помітним червоним відтінком, а може, ледь-ледь зеленим. Вона зовсім вільна. Це — сама краса. Він ніколи не бачив нічого красивішого. Вона говорить трохи в ніс і закінчує кожну фразу низькою співучою нотою; вона сміється і коли жартує і коли говорить серйозно. Гвєндур зовсім розгубився.

— Ти можеш увійти сюди, в сад,—каже дівчина.

Він відчиняє хвіртку.

— Можеш потримати моїх коней, поки я загляну в дім.— І вона зникає.

Гвендур стоїть, тримаючи за поводи коней; вони гризуть вудила і з нетерпінням труться об нього. Він чекає довго-довго; вона не показується. Він уже починає думати, що дівчина не прийде,— і раптом вона з'являється.

— Хочеш шоколаду? — запитує вона і дає йому шоколад.

— Ще?—І вона дає йому ще.—Хотіла б я поїхати з тобою. Мені страшенно хочеться в Америку. Послухай, чи не поїхати мені з тобою?

Він червоніє. Повезти з собою таку дівчину? Це щось не зовсім правильне. Але все-таки він погоджується взяти її з собою в Америку,— пароплав прийде сьогодні вночі і відійде завтра рано-вранці. Вона регоче, їй смішно, що він має намір поїхати з нею в Америку.

— Ти такий добрий,—каже вона, сміючись.—Давай краще покатаємося верхи. Візьми цього рижого, на ньому, правда, лише недоуздок. Я хочу поїхати в Мірі, побачитися з бабусею і дідусем. Нічого, що нема сідла, до Мірі тут рукою подати, яка-небудь миля.

Так, так, йому все одно, він може проїхати без сідла і п'ятдесят миль, і він зразу ж скочив на коня. Не встигли вони сісти, як гарячі коні швидко понеслися; білий мчав дівчину галопом, рижий кинувся за нею, його не можна було стримати, він тільки трусив головою і туго натягував повід. Дівчина звернула на шосе, що йде вгору від торгової площі, рижий поскакав, пирхаючи, смикаючись і рвучко піднімаючи голову, ніби він ніколи не знав, що таке вуздечка. Дівчина іноді поверталася до юнака і сміялась; її локони розвівалися на вітрі, вилискуючи золотом на сонці. У Гудмундура Гудб'яртурсона ніколи не було такого веселого, казкового, впертого коня! На крутий горб вони піднялися так, ніби йшли по рівній місцевості; коні мчали звивистою дорогою із швидкістю вітру, і юнак вхопився за гриву, щоб не впасти.

Незабаром вершники підїхали до верескового пустиря, до яру, за яким розкинулася зелена рівна долина. Коли вони проїжджали повз неї, білий кінь раптом зробив крутий поворот, одним махом перескочив через рів у долину і—бебех... Дівчина лежить на спині, ноги її мотаються в повітрі. Рижий кінь, наслідуючи приклад білого, з такою силою підкидає задні ноги, що Гвендур сторчака летить через його голову і теж падає на землю. Коні мчать без вершників по долині, трясучи гривами, пирхаючи, нарешті зу-



пиняються і починають скубти траву. Дівчина лежить у траві і регоче.

— Ти не забилася? — спитав Гвендур, підвівшись.

Але вона все ще реготала: ніколи в житті з нею не траплялося нічого подібного. Гвендур пішов до коней, щоб спутати їх; вони пирхають і жадібно скубують траву, подзвякуючи вуздечками.

Коли він повернувся, дівчина вже сиділа на траві, зачісуючи волосся. Десять унизу, як з пташиного польоту, видно було торгову площу з кофейнокоричневими клумбами садів і свіжопофарбованими покрівлями — доказ благоденства, що настало тут у роки війни. Звідси виднілось і море: дзеркально-спокійне, воно простягалося аж до горизонту, як сама вічність. Здавалося неймовірним, що світ не кінчається за цим морем, що там починається новий, навіть кращий світ. Невже це правда?

— Який ти щасливий, що поїдеш морем.

— Я злякався, чи не забилася ти, — сказав він по-лицарськи. — Які гарячі коні.

— Та ну-бо! Звичайнісінькі коні. От пливти на кораблі в Америку...

— Як тебе звати? — запитав він.

Але дівчина тільки дивилася на нього і сміялась мелодійним сміхом, показуючи рівні білосніжні зуби.

— Нащо тобі знати, коли ти їдеш в Америку?

— Так, хотів я знати.

— Ні, цього я не скажу. Не скажу, доки ти не повернешся з Америки. Послухай, ким ти станеш, коли поїдеш в Америку?

— Та я ще не знаю, — сказав він, теж надаючи своїм словам таємничості.

— Ти просто не хочеш сказати.

— В Америці можна стати ким завгодно. Наприклад, ніхто не знає, ким став мій брат в Америці, — відомо лише, що в нього сила-силенна грошей, все блакитні папірці. Він прислав мені цілу пачку. В Америці є країни, поспіль вкриті величезними лісами, де водяться дикі звірі.

— Дикі звірі, — з хвилюванням повторила вона. — Ти збираєшся полювати на диких звірів?

— Так, звичайно. — Як це доречно, що він сказав про диких звірів: він же справді збирався на них полювати.

— Послухай, — сказала вона, — чи немає в тебе

фотокартки твого брата з Америки? — Фотокартки у нього не було. — Який він на вигляд? Він, напевно, такий... ну, особливий, як справжній іноземець?

— Він високий, — сказав Гвендур, — дуже високий. І значно сильніший від мене. Він і співати вміє. Та ще як! І завжди гарно одягнений. Я певний, що в нього два, а то й три святкові костюми. І дуже розумний. Це ясно видно з його очей. А вже до чого освічений! Чого тільки він не вивчав! Він завжди мріяв про мандри.

— Він теж полює на диких звірів?

— Так, у лісі, на оленя і пантеру. Цьому лісові кінця-краю немає, там він і живе. Я доберуся до нього через місяць.

— Подумати тільки. Мені так хочеться в Америку.

Юнак дивувався сам собі і тому, що він поведився, як мужчина, і легко, сміливо відповідав на запитання цієї красивої дівчини. З нею було так приємно розмовляти, ні з ким він не почував себе так добре, ніколи ще слова не йшли у нього так легко з язика. Здавалося, що кожне слово, яке говориш їй, навіть найнезначніше, перетворюється на квітку. Але його раптом вразила одна думка.

— Я не розумію, — сказав він, — чому тобі хочеться поїхати в Америку, коли ти живеш в домі за баштою і можеш купити все, що тобі хочеться, в споживчій крамниці? У тебе є пара чудових коней...

Подумавши трохи, вона з ним погодилася:

— Так, звичайно, ти маєш рацію. Авжеж, усе це страшенна дурниця, — сказала вона. — Не хочу я в Америку, Нізашо б я туди не поїхала; хіба лише з татом. Та коли інші їдуть в Америку, я сама не своя. Тому що вона десь далеко-далеко, тому що я люблю море — воно таке велике, все це так схоже на казку... А ті, хто повертається, — вони стають великими людьми, мужчинами. Коли я була маленька, я думала, що за кордон їдуть лише великі люди, як татко, наприклад. Можливо, це дурниця, а можливо, це й так, чи не правда? Послухай, не забувай мене, коли будеш в Америці.

— Не забуду, — прошепотів Гвендур, червоніючи і не наважуючись глянути на неї: він почував, що вона дивиться на нього.

— Знаєш, — сказала дівчина, — я закохана в твого брата. Розкажи мені про нього більше. Він ніколи сюди не повернеться?

— Ні, ніколи. А я, можливо, повернусь.—Він зібрався з духом і додав:—Якщо ти захочеш, я повернуся.

Дівчина оглянула його з ніг до голови і в думці оцінювала його, зважуючи його сучасне й майбутнє, змішуючи дійсність і фантазію, дивлячись одним оком на нього, а другим на широке море, яким він попливе. Вона була закохана в нього тому, що він попливе через це широке море; і тому, що він стане великою людиною по той бік моря; і тому, що там водяться дикі звірі; і тому, що він повернеться справжнім людиною...

— Я буду чекати, поки ти повернешся.

Вона була юна, дуже юна; можливо, їй було п'ятнадцять, а можливо, не більше чотирнадцяти. Мабуть, було б смішно і дріб'язково намагатися точно визначити її вік: вона була сама юність,—та юність, якої не знали діти з Літньої оселі. Ні, Гвендур ніколи ще не зустрічав такої дівчини. Та й вона не бачила такого юнака.

— Коли ти повернешся, ти будеш вищий, ніж тепер, але ось тут — такий самий широкий,—і вона проводить рукою по його грудях і плечах.—Можливо, трохи ширший. І на тобі буде світлосірий костюм та коричньові черевики. І капелюх. І смугаста сорочка. Ага, і в тебе буде багато грошей. А ще—великий непромокальний макінтош. І ти розкажеш, як полював на диких звірів.—Дівчина відкинула голову назад і, замріявшись, дивилася на небо. Вона засміялася і нахилилась до нього,—він побачив білий проділ у світлому волоссі, в золотому волоссі, пещеному сонцем. Вона сміялася, майже лежачи в його обіймах. Він був вкрай збентежений і не вірив, що все це відбувається насправді. Чому це трапилось з ним саме тоді, коли він зібрався їхати? І він твердо вирішив, що повернеться.

Дівчина почала опоряджатись,—адже пора було повертатись додому. Вона сиділа на траві і причісувала волосся, схиливши голову набік. Юнак дивився на неї і мимоволі теж нахилив голову.

— Треба спіймати коней,—сказала вона.

І вони спіймали коней, які пирхали і намагалися скинути з себе вуздечки. Кожен з них взяв по вуздечці. Вона ще раз кинула захоплений погляд на море, через яке він попливе, а він не міг відвести очей від неї.

— Нам пора прощатись,—з великим сумом сказала дівчина і через голову коня простягнула йому руку, таку теплу, таку юну і білу. Гвендур мовчки взяв її. Дівчина

зрозуміла, що він хоче ще побути з нею; їй було і весело і сумно.

— Коли ти повернешся, я зустріню тебе,— промовила вона, щоб утішити і себе і його.

Гвендур не відповів. Вона зупинилася, поклала руки на шию білій кобилі й дивилася на юнака через її голову.

— Чудові коні,— сказав Гвендур, пестячи білу кобилу.

Дівчина засміялася: всі чоловіки однакові, завжди шукають приводу виграти час.

— Продай їх мені,— сказав Гвендур.

— Продати? Ти ж їдеш. Нащо тобі коні?

— Це будуть мої коні. У мене багато грошей.

— Ні, я подарю їх тобі, коли ти повернешся.

— Як тебе звати?

— Це я тобі скажу, коли ти приїдеш.

— Як же я буду жити там, не знаючи твого імені?

— Ти хочеш написати мені?

— Так.

— Проїдьмося ще трохи,— сказала вона,— і поговоримо про це.

Вони рушили, і коні знову несамовито помчали — білий попереду, рижий — позаду, на захід через пустир. Земля була суха, курява здіймалася навколо них хмарою, вітер дув їм в лице; вони сміялися і летіли назустріч заходів сонця. Це нагадувало скачку фантастичних істот, що неслися по хмарах просто в полум'я.

Це була найчудесніша мандрівка в світі. Вони мчали з усіх сил, не уповільнюючи ходу і не розмовляючи. Десь далеко попереду, на пустирі, заблищало озеречко, а навколо — чорні скелі; сірий мох, біла зів'яла трава і червона глина. Далеко на півдні ліловоблакитна імла оповила гори, а ще далі виднілися снігові глетчери; море вже давно зникло. Настав вечір. Злякані степові птахи з голосним криком знімалися з землі, вівці схоплювалися на ноги і починали тікати.

Коли вони під'їхали до озера, дівчина дозволила своїй білій кобилі йти, куди вона захоче; рижка пішла за білою — спочатку по зарослому мохом камінню, потім через болото, нарешті до озера, до якого спускався крутий берег, порослий зеленою травою. На озері плавали двоє лебедів. Дівчина сплигнула з коня, Гвендур теж. Вони стояли на найвищому місці пустиря.

Тіні стали значно довшими, сонце було десь на межі пус-

тиря, ставало холоднуvато. На сідлі, позад дівчини, був прив'язаний широкий теплий плащ; вона розгорнула його і накинула собі на плечі; з кишень вона дістала ласощі і поділилася з Гвендуrom. Потім вони розташувалися на березі.

— Сядь,— сказала вона. І він сів.— Подивись на лебедів,— сказала далі. І він почав дивитися на лебедів.— Тобі не холодно?

— Ні.

— Я бачу, що тобі холодно, підсувайся ближче, я тобі дам клаптик плаща. Від твого одягу пахне димом і пір'ям,— сказала вона і засміялась, коли він присунувся до неї.

— Що? Димом і пір'ям?

— Так,— сказала вона.— Але у тебе красиве волосся.— Вона погладила його волосся своїми білими руками.— І ти такий широкий тут і ось тут. А очі у тебе, як у справжнього чоловіка.

Лебеді підпливли ближче до берега, поглядаючи на них, іноді тихенько курликаючи.

— Подивись, як красиво вони плывуть, які чудові всі їхні рухи.

— Еге ж,— відповів Гвендур; він дивився на лебедів і бачив усе, що бачила вона. Спочатку йому здавалося, що це звичайні птахи, а тепер він зрозумів, що ці лебедь і лебідка—не просто птахи, а пара; і в цьому був якийсь глибокий смисл.

— Вони кохають одно одного,— сказала дівчина, все ще дивлячись на них.

У відповідь Гвендур мовчки схопив її руку,— мимоволі, чим же ще відповісти їй? Він відчув тепло її руки. Це було саме життя. Він тримав її руку в своїй; вона не забирала її. Він дивився на лебедів, а лебеді тихо плывли мимо, недалеко від берега, і все поглядали на них.

— Хіба вони не прекрасні? — запитала дівчина і, здригнувшись, пригорнулася до юнака ще тісніше; її волосся лоскотало йому лице. І він припав гарячими губами до її щоки.

— А як ти повернешся тепер у Фіорд? — запитала вона, лукаво й грайливо дивлячись на нього.

— Мені нікуди поспішати,— відповів він,— ніч довга. І додав пошепки:— Я так тебе кохаю! Обіцяєш, що будеш чекати мене?

— Тс... не говори,— сказала вона і поцілувала його в губи, спочатку один раз — і засміялася, потім два рази—і

грошки схлипнула, нарешті довгим палким поцілунком, не наче він був її власністю, — і заплющила очі.

Коли він пізніше, далеко пізніше підвівся з її великого теплого плаща, сонце вже давно зайшло за гору, стало холодно: лебеді раптом зникли. Може, ніколи й не було лебедів. Може, це був обман зору, і ніч була звичайна ніч, весняна ніч над пустирем?

Дівчина звеліла йому, знайти коней, відвернулася від нього і сховалась під своїм плащем: напівлежачи під ним, вона опорядила плаття, поправила волосся. Жодної думки не було в голові Гвендура, він абсолютно втратив уявлення про час і простір. Коні опинилися на другому березі озера, далеко від них. Ришому удалося звільнитися від вуздечки, він не давався в руки, і юнакові довелося чимало поморочитись, поки він спіймав коня; він попадав у глинясті калюжі, загрузав мало не по коліна в багнюці, його блискучі черевики вже не блищали. Нарешті, йому вдалося приманити кобилу ближче до білої, схопити за морду і всунути їй між губи мотузок, який він купив. І ось він привів коней до дівчини. Вона зразу накинула повід на білу кобилу, скочила, вдарила її попід боки і помчала стрілою по грудках і камінню.

З ришою було справитися ще важче, ніж раніше. Після того, як юнак протягнув їй мотузок між губами, вона довго скакала крутячись і виробляла всякі фокуси; і лише тепер Гвендур зрозумів, що він сидить на необ'їждженій лошичці, ще не придатній для верхової їзди. Коли він, нарешті, виїхав на дорогу, силует дівчини мигтів десь далеко попереду, вона мчала галопом з горба на горб. Рижа кобила заіржала і понеслася з усіх сил за нею. Але виявилось, що вона зовсім не витривала: промчавши деякий час галопом, вона вся вкрилася милом, а на одному із схилів посковзнулася і впала; Гвендур подряпав собі щоки і руки. Він виїняв годинник, щоб подивитися, чи не розбився він. Годинник був цілий, але показував другу годину. Дівчина все віддалялася. Вже друга година, а він заїхав так далеко, він ледве-ледве встигне добратися звідси до Фіорда на той час, коли люди прокинуться. А що робити з конем? Він повинен повернути його дівчині, перш ніж вирушити звідси у Фіорд пішки.

— Е-ей! — закричав він.

Але відстань між ними була надто велика, і незабаром дівчина зникла за горбом.

«Треба обов'язково наздогнати її і віддати коня», вирішив Гвендур. Він зав'язав мотузок подвійним вузлом, щоб загнуздати рижого, скочив на нього ще раз і намагався наздогнати дівчину.

— Гей,— кричав він,— гей! Твій кінь, кінь!

Та коли він добрався до західного кінця пустиря, звідки видно було всю долину, аж до Літньої оселі, виявилось, що вже близько трьох годин, позад нього займався день. Хмари куряви, збитої білим конем, рухалися далеко, далеко вниз, на західному краю долини, вона мчала все так само швидко. Здавалося неймовірним, що він зможе наздогнати дівчину, тим більше що рижий кінь уже стомився. Він спішився. Прокинулися кроншнепи і кричали йому щось із кожної скелі, з кожного горба. Треба було вирішувати, що робити. Якщо він залишить тут коня і піде у Фіорд пішки, то навряд чи встигне до відплиття, хіба що пароплав запізниться. Було три години. Він уже стомився від шаленої скачки, від падінь, до того ж страшенно зголоднів; і раптом згадав: з учорашнього ранку, коли він поснідав у готелі, він ще нічого не їв, крім ласощів.

Якщо він самовільно скористається рижою кобилою і поскаче на ній зараз у Фіорд,— що можна було б пробачити в хвилину крайності,— чи встигне він на пароплав? Він сушив собі голову і, нарешті, вирішив, що повинен спробувати,— адже зробити це змушує крайність, і ніхто не докорить йому за нечесність. Він скочив на рижу кобилу, але вона не схотіла йти. Як Гвендур не бив її ногами і кулаками, вона не рушила з місця,— хіба що піднімала передню ногу і ставала дибки: вона знала, що її товаришка по стайні помчала на захід, і ніякими силами не можна було змусити її йти на схід. Нарешті, вершник втратив надію загнуздати коня і дав йому волю. Тоді рижий помчав у долину; він раз у раз відкривав рота, щоб звільнитись від мотузка, тряс головою, пирхав, іржав. Коли він спустився до болота, прямо біля Літньої оселі, то побачив на заході, на одному з горбів, силует дівчини, що скакала на білому коні. Значить, вона була в межах видимості. Йому вдалося змусити рижого йти стежкою до хутора. Там він зняв з нього мотузок і пустив на луг; щелепи у нього були поранені. Кінь почав качатись по лужку, скочив на ноги, струснувся і пирхнув ще раз; він був весь у милі і тремтів. Сонце сходило. Тінь від хутора нагадувала величезний палац. Тільки ранками, до схід сонця, і буває така урочиста хвилина, коли

все сповнене тиші, краси, спокою; і ось тепер над усім панувала тиша, краса, спокій. Лагідно й ніжно лунав пташиний спів. Чудово блищало гладеньке, як дзеркало, озеро і спокійна річка на болоті. Блакитні гори дивилися в небо, наче вони нічого спільного не мали з цим світом. Уся долина здавалася такою далекою від дійсності в своїй красі, в своєму спокої, наче і вона не мала нічого спільного з цим світом. Бувають такі хвилини, коли здається, що ти не маєш нічого спільного із світом, і людина не може зрозуміти себе,— та й не зрозуміла б навіть, коли б жила вічно.

Ніхто ще не прокинувся в садибі, до цього ще було далеко. Ніколи юнак не переживав такого дня. Він сів на траву, біля городу, під самісіньким тинном, і почав думати. Він думав про Америку, цю дивну країну, що лежить по той бік моря, про Америку, де кожен може стати ким хоче. Невже він втратив її назавжди? Ах, не така це вже велика втрата! Кохання краще. Кохання важливіше від Америки. Кохання — це єдина справжня Америка. Чи правда, що вона кохає його? Це істинна правда! Нема нічого, що було б так не схоже само на себе, як світ,—світ неправдоподібний. Можливо, вона поскакала від нього тому, що сиділа на одному із знаменитих верхових коней Редсмірі, який помчав додому? Цього незрівнянного ранку Гвендур був певний, що через кілька років, коли він стане багатим селянином, власником Літньої оселі, вона стане його дружиною. Якщо все так почалося, то чи може воно кінчитися інакше? Він знайшов своє щастя, хоч воно і втекло від нього. Гвендур знову й знову виправдував дівчину, яка так раптово помчала, тим, що вона не могла справитися з конем. Він вирішив купити собі на свої американські гроші доброго коня—першокласного верхового коня, щоб у майбутньому мати можливість скакати поряд із своєю коханою; потім він розкинувся на лужку біля свого хутора, дивлячись угору, в блакитне небо, і порівнюючи кохання, якого він зазнав, з Америкою, яку втратив. Щасливий Лейф теж утратив Америку. Так, кохання краще. Він все ще бачив її перед собою — як вона мчала по горбах пустиря, неначе марево у місячну ніч, чудова, схожа на яструба жінка. Її золоте волосся розвівається на вітрі, її плащ ляскає коня по стегнах, і він, Гвендур, мчить за нею з горба на горб, поки вона не зникає в блакитному просторі. І сам він зникає в блакитному просторі.— Він спить.



## ПОЛІТИКА

У чому була таємниця успіху Інгоулфа Арнарсона? Яким талантом, яким подвигом він завдячував швидкості свого піднесення на вершину могутності: від невідомості— до слави, від нікчемності — до влади? Вже в молодому віці він став в один ряд з першими людьми країни і був одною з найвпливовіших постатей у політичному житті; в алтингу він стояв на чолі своєї партії. Його портрет щоденно прикрашав газети, його ім'я мигтіло в заголовках, набраних жирним шрифтом. Може, він піднявся завдяки тому, що невтомно працював, як великі люди колишніх часів? Або ж він дізнався, де і що можна купити за безцінь, щоб потім нажитися на чужій біді, перепродати куплене з великим баришем? А може, він прикупував землю тут і там у тяжкі часи і продавав її, коли піднімалися ціни? Чи давав людям на борг сіно навесні і брав у заклад овець? Чи в голодний час позичав продукти і гроші під лихварські проценти? Чи відмовляв собі в їжі і питві, як утеклий злочинець, який пробирається безлюдними місцями і змушений голодувати, чи як бідняк-селянин, який гне спину по вісімнадцять годин на добу і все-таки, заборгувавши купцеві, позбувається кредиту? Чи, може, у нього в кімнаті лише один стілець, та й той поламаний, може, він ходить у порваному і брудному лахмітті, як жебрак чи наймит? Чи не відкладав він на дно скрині тисячні кредитки, одну за одною, поки не відкрив позичкову касу і не почав давати гроші на борг за відповідний процент,— а бідним людям жалівся, що він, мовляв, бідує і, чого доброго, доведеться йому продати свою душу, щоб заплатити борги? Ні, не такою людиною був Інгоулф Арнарсон; він завжди відзначався великим розмахом, успадкованим від матері. Але в такому разі він, можливо, володів кораблями і примушував бідних рибалок з небезпекою для життя ловити рибу в морі, а сам пожинав увесь прибуток і купував собі меблі з червоного дерева, картини, проводив електричне освітлення, а рибалки одержували копійки і не могли навіть принести своїм родинам який-небудь жалюгідний гостинець? Може, він одержував величезні бариші в Данії і в дальших країнах за те, що продавав хліб насущний людям, які не жили і не помирали? Може, у нього була своя крам-

ниця, і він плазував на животі перед багатими селянами, які самі назначали ціни за своїх овець, погрожуючи, що інакше будуть торгувати з іншим купцем, а бідняків, які заборгували, щовесни морив голодом і не давав їм можливості вибитися в люди? Ні, Інгоулф Арнарсон ішов до пошани й поваги не кривавою стежкою сільського лихваря чи купця, не тими шляхами-дорогами, які донині самі лише і вели до щастя та пошани,— якщо тільки говорити про дороги, визнані правосуддям і всім ісландським суспільством.

Великою людиною Інгоулфа Арнарсона зробили насамперед його ідеали, його непохитна любов до людства, його переконання в тому, що народові потрібні кращі умови життя і освіти, його прагнення полегшити боротьбу за життя своїм землякам, поліпшивши систему керування країною, коли уряд повинен бути не безпорадним привіском до жорстокої влади купців, а наймогутнішим спільником дрібних виробничників, і в першу чергу селян, в їхній боротьбі за життя. Не можна дозволяти посередникам та іншим паразитам жиріти за рахунок селянства. Інгоулф прагнув підняти життя селянина на вищий щабель, зробити його працю поважною і почесною не тільки на словах, а й на ділі. В ім'я цього ідеала селяни уповноважили його бути їхнім представником в алтингу й інших органах, де вирішувалося питання про їхній добробут.

Цей виборчий округ доти був зовсім забутий. Не можна сказати, щоб старий лікар Фінсен, за яким стояв Бруні, не подавав голосу в алтингу, він цілі десятиліття боровся за те, що в його час народ називав «вічним питанням». Це «вічне питання» полягало в тому, щоб примусити державу побудувати пристані і моли для торгівлі у Фіорді. Їх будували, і щовесни їх змивало в море. Тоді питання ставилося знову, і так рік у рік.

Відколи Інгоулф став депутатом алтингу, питання про будівництво цих споруд ні разу ще публічно не порушувалося. Зате Інгоулф почав будувати дороги і мости в найбільш населених частинах виборчого округу. І це було тільки початком. Тепер він збирався організувати у великому масштабі оранку нових земель і побудувати пристойні житла для населення. Він мав намір ліквідувати народний банк у Рейк'явіку — це невичерпне джерело благ для спекулянтів рибою, і зробити його державним сільськогосподарським банком,— тим більш, що держава вже була гарантом більшої частини його боргів. Цей сільськогосподар-

ський банк, за задумом Інгоулфа, буде під невеликі проценти позичати селянам гроші на ведення сільського господарства і на будівництво. Крім того, Інгоулф задумав створити спеціальний фонд із державних коштів, щоб видавати селянам позики для придбання сільськогосподарського знаряддя: плугів, борін, тракторів, сінокосарок і збиральних машин, навіть в'язальних машин і сепараторів. І ще один фонд з громадських коштів — на будівництво цистерн для гною і навісів для компосту в селянських дворах: Інгоулф був заклятим ворогом гнойових куп і відкритих гнойових ям. Так само близька була його серцю електрифікація села, — але цей план поки що відсувався в туманне майбутнє. І уві сні і наяву він віддавав всю свою увагу злободенним сільськогосподарським питанням. Хоч він ще залишався головою споживчого товариства і вважав своїм місцем проживання Фіорд, все ж він був там лише гостем, а більшу частину року працював у столиці: редагував газету своєї партії, очолював міжсесійні комітети і займав інші доручені йому селянами посади. У кооперативній спілці у нього був заступник. Арнарсон ніколи не думав про свою власну вигоду. Коротше кажучи, це був справжній Інгоулф Арнарсон нового часу, з тією тільки різницею, що його звали Йоунсон<sup>1</sup>.

Весною мали бути нові вибори — і чи не природно було б висунути кандидатуру Інгоулфа в алтинг? Здавалося б, ні про кого іншого і мови бути не може. Та справа виявилася складнішою. Не так просто було покласти край засиллю торговців і капіталістів, хоч вони й зазнали де-неде поразки.

За останні роки, в епоху благоденства, егоїстичні прагнення в торгових містечках навіть посилилися, і в даний виборчий округ входило двоє таких торгових містечок, як Фіорд і Вік. Тут задавали тон судновласники, ремісники і дрібні торговці, а також новоспечений могутній комерсант, що об'єднав навколо себе самостійних людей з села і торгового містечка; він навіть оженився на дочці селянина, Короля гір. Говорили, що цей комерсант свого часу був звичайним шахраєм, за що зазнав кари.

У Віку все посилювався вплив одного вчення, що проникло сюди з-за кордону, — так званого соціалізму.

---

<sup>1</sup> Інгоулф Арнарсон був одним з перших колоністів Ісландії; син старости був названий так на його честь.

Спеціально послані із Рейкдала підбурювачі навперейбї намагалися збити з путі істинного мешканців рибальських халуп або нещасних бурлак, які не мали ні кола, ні двора, нацькувати їх водночас на бога і людей,— начебто бог і люди наперед уже не ставилися до цього вчення з ненавистю.

Інгоулф Арнарсон говорить:

— Соціалізм — суцільна брехня: соціалісти спокушають бідняків нескінченними обіцянками, які немає можливості виконати, аж поки рід людський не досягне божественної досконалості. А справжня їхня мета — грабунок і вбивство.

Та соціалісти не були страшні Інгоулфу Арнарсону. Небезпека загрожувала йому з іншого боку. Виявилось, що капіталізм висунув проти Інгоулфа такого кандидата, за яким стояв цілий банк,— той самий народний банк, який Інгоулф мав намір зруйнувати вщент, щоб побудувати на його місці державний банк для селян, керований його прихильниками, якщо тільки у нього будуть на це повноваження. Шахраї з Рейкдала послали свою людину, директора банку, який уже на ладан дихав, щоб проповідувати в селі їхнє евангеліє. І що ж виявилось? Цей безпринципний посланець капіталізму мав нахабство пообіцяти селянам не тільки все те, за що боровся Інгоулф Арнарсон, а навіть ще більше: він пообіцяв їм провести в їхньому виборчому окрузі електричне освітлення в кожній селянській двір уже в найближчі роки, і не тільки в цьому виборчому окрузі, а й по всій країні. Інгоулф Арнарсон на це сказав:

— Різниця між обіцянками цього нахаби і обіцянками соціалістів полягає лише в мірі безумства. Правда, директор банку не пропонує грабувати і вбивати, як прихвостень тієї жменьки багатців, які й так грабували і вбивали з самого початку заселення країни і аж до наших днів,— для цього їй не треба було проповідувати соціалізм.

Після того як директор банку пообіцяв селянам всю програму, вже обіцяну їм Інгоулфом Арнарсоном, та ще дещо на додачу, якщо він буде обраний, причому клявся здійснити все це в найкоротший строк, він звернувся до торгових містечок. У Віку він пообіцяв городянам банк і велику судноплавну контору, а у Фіорді — завод кісткового борошна та вугільну шахту. Природно, що виборцям приморського району припали до душі обіцянки представника банку, і він міг тут сподіватися на підтримку. Тепер доро-

га була кожна хвилина. Становище Інгоулфа Арнарсона було поганеньке. Яких же заходів він вживе? Ні, високошановні виборці, Інгоулф Арнарсон не який-небудь про-стак, він не дозволить іншим скористатися його власними політичними приманками.

Що ж він сказав? Він просто-напросто воскресив з мертвих знамените «вічне питання»,— коньок його попередника, лікаря Фінсена: старе питання про мол. Мало того. Він обіцяв, якщо його оберуть, не тільки побудувати мол і пристань, а й цілий порт у Фіорді, вартістю не менш як на півмільйона крон; при такій великій програмі будівництва знайдеться робота не тільки для жителів Фіорда, але й для робітників сусіднього містечка Віка. Та, крім того, ще споруди, які будуть збудовані державою після побудови порту; перелік їх забрав би надто багато часу. Ніколи ще ці морські споруди не були такою пекучою злобою дня, як тепер. Арнарсон перемістив обіцяний директором банку завод кісткового борошна у Вік, а замість створення великої судноплавної контори, одного з козирів директора банку, пообіцяв компанії дрібних судновласників у Віку величезну державну субсидію та інші переваги, запевняючи, що ця компанія розквітне пишним цвітом, та й усе населення, до останнього бідняка, підніметься на вищий щабель добробуту. А вугільну шахту він поділив по-братськи між обома містечками, але при умові, якщо в ній виявиться справжнє вугілля, а не буре і не простий пісок чи земля. Коли справа зайшла так далеко, вже не можна було розібратись, хто дає найкращі обіцянки, і результат виборів залежав уже не від переваги пропозицій, а від ораторського мистецтва, від того, хто зуміє сильніше зачепити серця виборців. Розповідали, що багато робітників, сподіваючись одержати постійну роботу, вже відмовилися від соціалізму: вони ще, чого доброго, виб'ються в люди і зможуть купити собі пай у риболовецькому боті.

— Ну, хто знає, як ще все повернеться,— сказав Король гір.— Ні, не слід дуже хилитися на один бік — в усякому разі в політиці. Інгоулф Арнарсон, звичайно, здібний хлопець, як і вся його сім'я, і чудовий промовець, але я вже торік відчув, що він втратив тут багато голосів: адже на узбережжі тепер усі в один голос говорять про приватну ініціативу, і тому я вже в минулому році оголосив про свій вихід із споживчого товариства. Мої приватні справи тут ні при чому: політика — це не приватна справа,

і я говорю тепер не як приватна людина. А з другого боку, чого ж тут дивуватися, коли я передав усі мої справи своєму зятеві у Віку? Цим я не хочу кинути тінь на жителів Редсмірі: обіцянки Інгоулфа Арнарсона, що й казати, спокусливі,— але як буде, коли його не оберуть, дозволяйте запитати? Якщо його партія зазнає поразки? А багато хто це віщує. Довго тоді доведеться чекати цистерн для гною і в'язальних машин! Та й вигідного житла. А що буде тим, хто голосував за Інгоулфа? Адже тоді все залежатиме від директора банку. Цих столичних верховод не так-то легко повалити, і ніколи не завадить, щоб велика людина ставилася до тебе добре.

Одно було зрозуміле: поки Король гір був членом споживчого товариства, він не наважувався робити те, за що він брався тепер, покладаючись на свого зятя. Він почав будувати дім, до нього завозили цілими вантажними машинами дерево і цемент; дім мав бути готовий у червні.

Б'яртур спідлоба подивився на нього і відповів:

— Гм, не кожному вдається видати дочку за торговця.

— Ну, любий Б'яртур, адже ніхто з вас не породичався із сім'єю Редсмірі,— сказав Король гір.— І невідомо, чого ви так тримаєтеся за них?

— Що мені рідня? Я голосую за того, з ким маю справу,— відповів трохи ображений Б'яртур.— І голосую доти, поки він веде справи чесно. У тебе, можливо, є причини носитися з столичними верховодами, якими ти так вихваляєшся, але у мене — немає.

— Кажуть, що ти збираєшся будуватись?

— Якщо навіть і так, при чому тут політика?

— Як при чому? — відповів Король гір.— По-моєму, коли хочеш будуватися, не шкодить спиратись на банк.

— Ну, не думаю, що мені буде важко одержати будівельні матеріали від споживчого товариства, коли мені буде потрібно.

— На самому будівельному матеріалі далеко не заїдеш, дорогий Б'яртур,— відказав Король гір.— А витрати на платню робітникам? У кредит столяри і муляри працювати не будуть. Не завадить мати кілька тисяч на руках, коли збираєшся будувати дім.

— Ну, гроші я добуду легко,— заявив Б'яртур.— Не так давно тут була людина, не маленька,— і вона сказала, що я в першу-ліпшу хвилину можу одержати позику в ощадному банку.

— Еге ж, в ощадному банку,— підхопив Король гір.— Я не кажу нічого поганого про ощадний банк. Адже Йоун з Редсмірі разом зі мною сидів у парафіяльній раді ще задовго до війни. І що тут казати — людина він чудова! І не його провина, якщо всякі ненадійні люди спочатку не дають йому проходу — клянуть грошей, а потім загрожують судитися з ним. І за що? За те, що він дав їм позику на таких умовах, з якими вони самі були згодні. І я вже зовсім не дивуюся з того, що він заснував банк, де його гроші можуть бути постійно в обороті, хоч він і одержує за це всього лише законних шість процентів. Це буде вірніше, ніж позичати гроші приватним порядком, за спиною у влади. Правда, раніше він одержував від дванадцяти до двадцяти п'яти процентів, але отак і в тюрмі можна опинитись. А ощадний банк — справа вірна, солідна. І непогано мати в своїй парафії ощадний банк, коли потрібна невелика сума на який-небудь випадок. Але тільки невелика сума і лише на випадок. Великої ж суми ніхто не візьме в борг на умовах, яких вимагає ощадний банк. Той, хто будеється, вважатиме за краще взяти позику в великому банку, де розстрочка дається до сорока років.

— Ну навіщо мені така розстрочка? Розплачуся за рік-два. От усі говорили, що ціни падатимуть, як тільки настане мир,— а от ніколи ще не платили таких цін за вовну, як цієї весни. І я чув від певних людей, що на осінь вівці ще подорожчають.

Король гір замислився, неуважно глядячи бороду. Перш ніж висловити свою думку, він завжди крутив нею і так і отак. Він вважав, що думка має ціну лише тоді, коли її можна викласти на письмі, коли вона вкладалася в офіціальний документ. Він надто довго був чиновником, на утриманні якого перебували тварини, люди і священики; і він не дозволяв собі робити дуже покvapливі висновки.

— Так-так,— нарешті вимовив він,— мені лише хотілося дати тобі як другові пораду, любий Б'яртур, хоч це мене не стосується. Ти тільки не думай, що я прийшов до тебе як офіціальна особа. З другого боку, я не буду запевняти, що говорив з тобою тільки як приватна особа. Ні, я ні те ні се. Як ти знаєш, я ніколи не міг повністю погодитися з кооперативним рухом, хоч я бачу в цьому русі багато корисного, благородного і завжди першим визнавав усе, що було хорошого у редсмірівців, і зокрема у Фру. Правда, я завжди тримався середини і тому вважав, що

обидві сторони мають рацію,— в усякому разі доти, поки не буде доведено, що одна з них не має рації. А тепер я хочу тобі сказати, що я уповноважений високопоставленими особами,— хоч у мене, правда, немає письмового доручення,— запропонувати тобі позику на вигідних умовах. Це буде іпотечна позика терміном на сорок років, у столичному банку, якщо ти хочеш будуватися. Але, звичайно, тільки в тому випадку, коли ти, як людина самостійна,— а я знаю, що любов до самостійності у тебе в крові,— зрозумієш, чого вимагає від нас час. Словом, якщо у тебе вистачить розуму повернути, куди треба.

*Розділ шістдесят сьомий*

## ВЕРХОВИЙ КІНЬ

Цієї весни ім'я Гвендура з Літньої оселі було у всіх на устах: по-перше, тому, що він збирався поїхати в Америку, і по-друге, тому, що він відмовився від поїздки в Америку; по-третє, він купив собі коня — скакуна! Він купив його у чоловіка з якоїсь далекої парафії за великі гроші. З Гвендура сміялися. Цей дурень всю ніч гасав по пустирю за єдиною дочкою Інгоулфа Арнарсона і спізнився на пароплав. Диво та й годі! Одні говорили, що хлопець здурів; інші — що кінь поганий і вже старий. Ну й дурень! Раніше ніхто не помічав Гвендура з Літньої оселі, тепер він раптом став відомим скрізь і всюди — як дурень і божевільний. Дізнавшись, що де-небудь поблизу відбудуться збори, він з'являвся туди на своєму коні.

Селяни зустрічали його ворожою посмішкою. Міські жителі сміялися й глузували з цього сільського тюхтія, який їздив по всіх базарах на дорогому коні і цілу ніч гасав за єдиною дочкою депутата алтингу. Баришники зустрічали його на дорозі, оглядали зуби коня і, одверто знущаючись з Гвендура, вирішили виманити у нього цього коня і нав'язати йому ще гіршого.

Якось у неділю, в середині літа, жителів парафії запросили на передвиборні збори в Утіредсмірі. Пастор скористався з нагоди, щоб перед зборами відправити обідню. Дехто прибав занадто рано і потрапив на богослуження; а взагалі зростаючий інтерес до політики показував, що проста людина відійшла від старих вірувань і почала розуміти, що нею керують з землі, а не з неба.



Гвендур примчав галопом на своєму коні до початку богослуження. Біля кінського загону стояла купка сільських хлопців; вони зустріли Гвендура все тією ж самою звичайною посмішкою, виявляючи нею несхвалення того, що він не поїхав в Америку; дехто оглядав коня холодно і недоброзичливо. Гвендур зупинився і крадькома кинув швидкий погляд на великий двоповерховий дім, зокрема на мезонін, надбудований над другим поверхом, — чи не помітив хтось, що він прискакав на своєму коні? Але в цьому знаменитому домі ніхто й не збирався задивлятися з вікна на всякий набрид, лише квітучі рослини в горшках, що належали поетесі, тягнулися своїми листочками, назустріч сонячним променям. Юнак подумав, що сім'я старости вже пішла до церкви, і сам пішов туди. Він сів біля дверей і оглянувся навколо. Вона сиділа на передній лавці, біля амвона; на ній був червоний капелюшок. Гвендура і дівчину розділяли ряди людей, і він лише по капелюшку знайшов її голову серед багатьох інших голів. Йому здалося, що крізь нього пройшов електричний струм, від якого легені стали занадто великими, серце дуже маленьким, а вуха надто чутливими до музики; псалом глушив його, очі застигло туманом. Час ішов, а ревіння, що означало спів псалмів, не припинялося. Як добратися до неї? Як непомітно домовитись про зустріч? Мабуть, він легенько штовхне її ліктем, коли вона проходитиме повз нього після закінчення служби, і шепне: «Почекай мене на вулиці за рогом». Ні, непристойно, недозволено зупиняти дівчину в церкві. Та ще таку дівчину. Та ще для того, щоб зустрітися з нею за рогом. Інша річ попросити її піти з ним у загін для коней і поглянути на його коня. Але тут Гвендура спало на думку, що в церкві навряд чи можна говорити про коней, бо в усьому священному писанні ніде не згадується про них, хіба що про ослів. Він бачив крізь туман, що пастор вийшов з олтаря і заспівав довгий псалом. Всі повставали, і вона теж підвелася. Гвендур помітив, що на ній сине пальто. Ні в кого в світі не було таких красивих пліч; так, ці плечі не створені для важкої ноші. Золоті локони виглядали з-під капелюшка: це був дорогий капелюшок, він відповідав урочистій хвилині їхньої зустрічі. Дівчина здавалася такою суворою і гордою. Тільки б вона глянула в цей бік хоч би на хвилинку, щоб його кохання передалося їй — хвиля кохання, яка йшла від нього. Але що робити, коли вона не захоче дивитися на чужих коней? А чи не подару-

вати їй цього коня? Це був дорогий кінь, він коштував майже тисячу крон,— і все-таки, коли б вона прийняла його подарунок, він з радістю пішов би додому пішки, навіть поповз би, коли б вона звеліла. Йому палко хотілося висловити все це. Він став її відданим рабом, як тільки побачив її вперше; вона могла наказати йому все, що завгодно— їхати верхи, йти, лізти рачки. Він уже приніс їй у жертву величезну країну в світі, де людина може стати ким захоче і не повинна працювати вічно, безглуздо... Так, і вони лежали на березі, і на озері плавали два лебеді — лебідь і лебідка. Що з ними сталося? Вони зникли? Чи це все лише привиділося йому? Ні, ні, вона кохала його, а потім помчала від нього білим конем у блакитну далину...

— Дорогі брати і сестри во Христі, бо я беру на себе сміливість назвати вас братами й сестрами! Чи знаєте ви чотири літери, чотири маленькі літери, які підносять у височінь?

Пастор, нарешті, зійшов на амвон. Нехай би він почав виголошувати довгу проповідь, щоб юнак міг на що-небудь зважитися, щоб на нього зійшло натхнення.

— Подумайте, дорогі брати і сестри, про чотири літери, тільки про чотири маленькі літери, які підносяться над нами.

Так, він готовий подарувати їй коня. Невідомо ще, чи прийме вона його; але якщо прийме, він буде їй вдячний, він буде в боргу у неї. Може статись, що вона скаже: «У мене досить коней, ціла конюшня». Але він сподівається, що вона додасть: «Цей кінь найкрасивіший з усіх, яких я коли-небудь бачила. Я приймаю його від тебе, бо це твій подарунок, бо ти такий красивий, сильний, такий широкий ось тут і отут. Але ж ти залишишся без коня і тобі доведеться йти додому пішки». А він відповість: «Це нічого. Я з радістю не лише піду, але й полізу рачки. Я навіть буду гавкати, як собака, коли ти тільки захочеш. Адже я незабаром буду хазяїном Літньої оселі. Тепер ми починаємо будуватися, ми думаємо збудувати такий самий великий дім, як у Редсмірі, двоповерховий і з мезоніном. Але ми будуватимемо з каменю, а ви будували лише з дерева й заліза... Допоможи мені, боже, в церкві ж не можна говорити про коней, а тільки про ослів».

— Кого вивели? — урочисто запитав пастор, нахилившись над амвоном. І юнак з Літньої оселі бажав і сподівав-

ся всім своїм серцем, щоб мова мовилася про коня, якого вивели.

— Вивели його,— сказав пастор, наголошуючи на слові «його».

На жаль, юнак не чув, про кого ж це йшлося.

— А хто його вивів? — запитав пастор, зробив довгу паузу і окинув поглядом усіх, що молилися в церкві.

Юнака охопив страх від думки про те, що йому, можливо, доведеться відповідати на це питання. Але пастор відповів сам:

— Його вивели воїни Пілата. Коли вони його вивели? Вони вивели його о п'ятій годині. Куди? Під відкрите небо. Чому вони його вивели? Тому, що їм не дозволялося залишатися там.

Юнак відчув велике полегшення.

Якщо він зараз тихенько вийде з церкви, не чекаючи кінця проповіді, навряд чи хто це помітить: він сидить аж на задній лавці; він міг би стати на коліна, а потім про-братись до виходу. І тоді він виведе з загону свого коня, стане з ним, тримаючи його за повід, біля дверей церкви і чекатиме закінчення обідні. А коли вона вийде з церкви, він дасть повід їй у руки і скаже: «Це кінь твій». Але зараз же він подумав про людей. Що скаже селище? Чи годиться, щоб він — бідний селянський юнак — дарував коня внучці Йоуна з Утіредсмірі? Чи не будуть з нього зну-щатись? І чи не образиться вона сама на таке зухвальство? У нього виступив холодний піт при думці про те, що він стане посміховиськом усіх і кожного. Чим більше він думав, тим більше заплутовався.

— Дорогі брати і сестри во Христі,— сказав пастор.— Час іде.— Після цих глибокодумних слів він зробив тривалу паузу, нахилився вперед і ще раз окинув поглядом пара-фіян, ніби проникаючи в душу кожному, але найбільше він дивився на Гвендура з Літньої оселі.— Час іде,— повторив він нарешті.— Вчора була субота, сьогодні неділя. Завтра буде понеділок. Потім настане вівторок. Недавно була перша година. Зараз уже друга година. Незабаром буде третя. Потім четверта.

Юнакові здавалося, що ці глибокі, сповнені смислу слова звернені головним чином до нього; при думці, що час іде, а він не може знайти рішення, серце його стиснулося, і великі краплі поту виступили на його лобі й скронях.

Проповідь наближалася до кінця. Червоний капелюшок усе ще не рухався, лише ледь-ледь відкинувся назад, бо дівчина, не відриваючись, дивилася на пастора, її душа вбирала в себе кожне слово, що злітало з його уст, немовби вона мала намір у майбутньому строго керуватися ними. А сердешний Гвендур чув лише окремі фрази, і в голові у нього був цілковитий сумбур.

— І гора розкололася, дорогі брати і сестри во Христі, і завіса в храмі роздерлася надвое зверху донизу. І настає півтьма на всій землі, еге ж — на всій землі.

Так, воістину настала півтьма. Проповідь незабаром закінчиться, ось вона вже й закінчилась, заспівали останній псалом. Юнак уже давно нічого не чув і не бачив. Всі повставали, він теж встав. Чи ждати йому тут, поки вона пройде повз нього, чи вийти? Він ждав. Чи спробувати йому глянути на неї, коли вона пройде мимо, щоб тим поглядом передати їй усе своє кохання, чи ж опустити очі покійрно й у відчай? Він дивився на неї, він намагався вилити на неї потік кохання... І тут тільки він побачив, що це зовсім не вона, — це літня жінка з селища, та, що прижила з кимось дитину. Це середня дочка Тоуріра з Гілтейги, в препоганому червоному капелюшку. Юнак, нарешті, перевів подих. Але йому здалося, що в серці у нього стало так порожньо, і так порожньо стало навколо. Дарма він сидів у церкві і марно переживав душевні муки, коли співали псалми і пастор казав проповідь.

Після відправи народ висипав з церкви. Всі пішли на збори. У дворі, під вікном старости, стояв блискучий автомобіль. Гості з подивом ходили навколо нього, розглядаючи блискучу машину з усіх боків; вони стукали пальцями по шибках вікон, натискали на гуму коліс, щоб перевірити, наскільки вона тверда. Гвендур теж постукав у вікна і помацав покришку. Депутат алтингу приїхав під час обідні і сидів уже у вітальні своїх батьків. До будинку підїхав директор банку із своїми прихильниками, машина зупинилася на східному краю лужка. Староста пішов їм назустріч. На ньому була подерта куртка, — можна було подумати, що вже з рік спав на ній собака, а тепер її витягли спеціально ради такого торжества. Комір був зашпилений англійською шпилькою. Довгі плетені панчохи він натягнув поверх штанів. Не дивно, що шановні пани в пальтах і комірях ледве стримали мимовільний рух: ткнути йому в руку п'ять ере, поки він вітав їх. Відвідувачів запросили

увійти в зал і сісти; кандидати прийдуть, як тільки вип'ють кофе. Гвендур сів на лавку в кутку, поклавши кепку на коліна. Якийсь хлопець запропонував йому понюхати тютюну, і він чхнув. Увійшли кандидати. Інгоульф Арнарсон Йоунсон. Іншої такої людини на світі не знайдеш. Який же він вродливий! Високий на зріст, широкий у плечах, світловолосий. Це він провів чудові дороги для бідних селян у забутій богом долині. Його лице, його владний погляд з-під окулярів сяють, як сонце, над убогими, змученими селянами. Він почав говорити звучним, вільним голосом, і його маленькі руки, прикрашені білосніжними манжетами, рухалися так плавно і красиво, що не було навіть потреби вдумуватись у його слова, досить було тільки дивитися на його руки. Юнак з Літньої оселі дивувався, що не всі з ним погоджуються, і з тремтінням у серці думав про те, що кохає його дочку,— цей могутній чоловік, власник автомобіля, який стояв під вікном, був по суті його тестем.

Збори йшли повним ходом. Порушувалися всі найважливіші для населення питання: про споживчі товариства і селян, засилля купців і посередників, про крах банків і збитки судноплавних компаній; далі — кредит селянам, аграрний законопроект, фонд на закупку інвентаря, цистерни для гною, експорт, шляхи, мости, телефонні лінії, оранка нових земель, освіта, будівництво жител, електрифікація села. Інгоульф Арнарсон знов і знов підводився, випинав груди, артистично змахував руками і, киваючи на свого ворога, незаперечно доводив, що він і є прямий винуватець величезних збитків, які несуть банки; розтрат народних заощаджень спекулянтами; фінансових скандалів, якими вславилися судновласницькі компанії; туберкульозу, цього лиха бідноти, що животіє по халупах; падіння курсу крони, тобто безсоромного грабування трудящих, і такої політики в галузі освіти, яка зведе народ на рівень негрів. І тепер, коли селянство об'єднується для захисту своїх прав і завоювання кращих умов життя, оцей чоловік — його противник, знову пішов проти селян, щоб принизити той стан, який протягом цілого тисячоліття несе на своїх плечах важкий тягар і охороняє культуру країни від багатьох небезпек.

Гвендур в усьому погоджувався з Інгоульфом Арнарсоном, вважаючи себе його зятем. Він був сповнений безмежного захоплення цією геніальною людиною, яка не задо-

вольнялася тим, щоб будувати дороги і мости, але хотіла, щоб кожен жив у доброму будинку. Він ніяк не міг зрозуміти, чому дехто уважно прислухається до того, що говорить противник Інгоулфа — гладкий чоловік, не дуже красномовний і до непристойності спокійний, незважаючи на всі заподіяні ним злочини. Він навіть посміхався при кожному новому звинуваченні, яке кидав йому в лице Інгоулф. Чи не дивно, що він ще не сидить у тюрмі? Нарешті, коли обидва кандидати розписали в найяскравіших фарбах, як вони будуть рятувати країну і народ, і говорити вже не було про що, збори закрили, і противники пішли поряд по саду; вони голосно сміялися, немов ніколи ще не були такими друзями. Збори розважили багатьох, але нікому не було так весело, як цим двом. А люди дивилися на них і, здавалось, чекали, що вони в нестямі вчепляться один одному в чуприну. Біля воріт вони попрощалися, сердечно потисли один одному руки, довго і значуще дивилися в очі один одному, ніби коханці після таємної зустрічі. Директор банку поїхав. Люди чухали голови. Незабаром учасники зборів теж почали розходитись. Вони вивели своїх коней із загону і поскакали групами. Гвендур під різними приводами затримувався, ходив навколо дому старости і крадькома заглядав у вікна; він навіть роздумував, чи не постукати йому в задні двері, чи не позичити молотка і колоду, щоб підкувати коня? Або попросити склянку води? Та що з того? До дверей підійде який-небудь слуга, і це зіпсує всю справу. Нарешті, його осіяла думка: він сховає в загоні свій батіг і вдасть, ніби загубив його, а потім він повернеться з горба, постукає в двері і попросить людей, якщо вони знайдуть батіг, сховати його. В домі старости, можливо, будуть говорити про те, що він був тут, його ім'я буде назване; а може, хто-небудь потай вийде шукати батіг; може, вона знайде його. Гвендур засунув батіг глибоко між камінням у стіні загону і поїхав своєю дорогою. Добравшись до горба, він повернув і спустився вниз, у Редсмірі. Коли Гвендур знов опинився у дворі, загін уже давно був порожній, всі розїхалися. Він скочив з коня і пішов прямо до будинку. У ту ж хвилину відчинилися парадні двері. Інгоулф Арнарсон в широкому пальті вийшов на ганок, його супроводила мати. Він поцілував її, відчинив дверці автомобіля і сів у нього. Потім вийшла дівчина в блакитному платті, із світлим волоссям, несучи пальто на руці. Вона кинулася на шию дідові і поцілувала його на

прощання; в одну мить вона збігла вниз по східцях і сіла поряд з батьком. Вона помахала своєю білою ручкою бабусі й дідусеві, і Гвендур побачив крізь шибку її сяючу посмішку. Це було чарівне видовище. Загув мотор, почувся цокаючий звук, глухий і м'який. І коли автомобіль рушив, дівчина посміхнулася батькові. Сонце сяяло на шибках вікон, на лаку, коли вони промчали повз юнака. На нього повіяло приємним запахом бензину. Ніхто з тих, що сиділи в автомобілі, не помітив його. Він дивився, як зникала блискуча машина, і самотньо стояв на безлюдній площі перед церквою. Ніколи ще Гвендур не відчував такої порожнечі. Він знайшов свій батіг у загоні, скочив на коня і помчав. Автомобіль зник за горбом, через хвилину він з'явився на перевалі... Яка божевільна думка — подарувати їй коня! Він ударив коня так, що той заіржав. Та це справді стара шкапа. Атож, нікчемна! Він твердо вирішив продати її, як тільки знайдеться такий дурень, що купить її.

— Почекай хвилинку, друже,— сказав дочці депутат алтингу,— я лише загляну он у ту халупу, поговорю із старим.— Він під'їхав до краю дороги, загальмував і зупинив мотор.— Ти не підеш зі мною?

— Ні,— сказала вона.— Боюся забруднити туфлі.

Вона подивилася вслід батькові. Він пішов до хутора, поважний, широкоплечий.

Б'яртур ішов назустріч йому вигоном, він назвав його «любий Інге» і запросив увійти в дім. Але Інгоульф Арнарсон поспішав, він усього лише на хвилинку заглянув до свого старого приятеля і молочного брата, поплескав його по плечу. На запитання, чому він не прийшов на збори, Б'яртур відповів, що йому ніколи їздити по зборах і слухати всіляку брехню.

— Ну, не знаю,— відказав член алтингу.— Я гадаю, послухати суперечку про пекучі питання корисно кожному. Це очищає мозок.

— Ну, це я не вважаю суперечкою про пекучі питання, коли люди в погожий недільний день посилають один одного під три чорти. Колись це не вважали за суперечку. Тоді ще здійснювалися подвиги, в народі були справжні великі люди, вони викликали один одного на поєдинок або збирали дружину і розбивали цілі полчища ворогів.

У депутата алтингу не було часу слухати про політику, що оспівується в стародавніх поемах. Він чув, що власник Літньої оселі хоче будуватися. Якщо це правда, то коли він думає почати?

— Почну, коли захочу,— сказав Б'яртур.

— Якщо ти думаєш будуватися влітку, то краще домовитись про це зараз, бо в середині тижня я поїду і повернусь, очевидно, тільки після виборів.

— А ти певний, любий Інге, що мені не запропонували десь вигідніших умов? — запитав Б'яртур.

— Я не пропоную ніяких умов, це непорозуміння,— відповів депутат алтингу.— Споживче товариство — це не якась крамничка, ми не закликаємо покупців, як ті купчики. Споживче товариство — це твоя кровна справа, ти сам визначаєш свої умови, ти сам, а не сторонні люди, визначаєш ціну на цемент і будівельні матеріали, ти сам, і ніхто інший, вимагаєш платні з самого себе. Я тільки питаю, який наказ ти даси мені. Я твій слуга. Коли ти хочеш одержати будівельні матеріали? Вирахувати мені за тебе, яку тобі взяти позику в банку, чи ти сам це зробиш?

— Невигідно брати позику в ощадному банку. Краще йти в звичайний банк.

— Так, любий Б'яртур, ці звичайні банки такі добрі, що я не здивуюсь, якщо наш Король гір до різдва втратить свій хутір і все майно і стане наймитом свого зятя, якого я можу посадити в тюрму, коли тільки схочу. Повір мені, не встигне скінчитися літо, як я вже буду розпоряджатись долею народного банку. І вся ця банда шахраїв збанкрутує, або я не Інгоулф Арнарсон! Тоді, згадаєш мое слово, не легко буде тим, хто вірив шахраям і дав їм у руки свою долю. А наш ощадний банк, любий Б'яртур, справа вірна, хоч він і не дає довготермінових позик. А яка з них користь? Адже коли хутір переобтяжений довготерміною іпотекою, він належить власникові лише на папері.

Це було питання про високі фінансові справи, і Б'яртур завагався. Він був простим селянином-горянином, він боровся з природою і чудиськами голими руками і всю свою освіту дістав із стародавніх віршів та саг, в яких розповідалося про те, як люди боролися одно з одним, без пустих балачок знищували одно одного і складали трупи штабелями.

— Будівельні матеріали у нас коштують на одну третину дешевше, ніж у Віку,— вів далі голова.— Влітку ми



одержали цемент для нашого товариства прямо з-за кордону. Такий випадок, можливо, ніколи не повториться. А крім того, схоже, що ціни на овець піднімуться на осінь до п'ятдесяти крон.

— Ніяк не можна розібратися, коли ви брешете, а коли говорите правду,— сказав Б'ятур.— Але мені здається, що ви завжди брешете.

Депутат алтингу поплескав його по плечу і засміявся. Потім він зібрався йти.

— То я можу спокійно прислати тобі перший віз цементу завтра,— сказав він.— Усе інше піде само собою. Ти можеш подивитись креслення у мого заступника. Столярів і мулярів у нашому товаристві скільки завгодно. Щодо позики, то ми приблизно знаємо, скільки тобі потрібно. Заглянь до нас, і ми поговоримо про це докладно завтра або післязавтра.

Автомобіль стояв на дорозі перед Літньою оселею; скаковий кінь дуже злякався і прищулив вуха до спини, вершник щосили стискав його ногами. Нарешті, йому довелося спішитись і повести коня на вуздечці. Машина виблискувала в променях призахідного сонця, вона здавалася такою фантастичною, вона була чужа навколишній природі. Гвендур повів коня прямо до неї. З відчиненого вікна струмував блакитний димок. Дівчина сиділа сама на передньому сидінні і курила. Він побачив її плечі, білу шию, золоті локони, щоку; вона не дивилася на нього, хоч він підійшов уже близько. Димок, як і раніше, вилітав з вікна і звивався кільцями. Гвендур підійшов впритул до машини і сказав:

— Добрий вечір.

Дівчина здригнулась і швидко сховала цигарку, але потім знову піднесла її до уст.

— Навіщо ти злякав мене? — запитала вона своїм мелодійним голосом, трохи в ніс.

— Я хотів показати тобі свого коня,— сказав він і широко посміхнувся.

— Коня? — запитала вона байдуже, неначе ніколи й не чула про таку тварину.

— Атож,— і він показав на коня і назвав ціну; це був один з найдорожчих коней в окрузі.

— Он як,— сказала вона, не дивлячись на коня.— А яке мені до цього діло?

— Хіба ти не впізнаєш мене? — запитав він.

— Не пригадую,— беззвучно відповіла дівчина, дивлячись прямо на дорогу у вікно машини свого батька і тримаючи цигарку в руці. Гвендур дивився на неї виряченими очима.

Нарешті, вона повернула голову і зміряла його гордовитим поглядом. Вона запитала його таким тоном, немов він завдав їй особистої образи:

— Чому ти не в Америці?

— Я спізнився на пароплав тієї ночі.

— Чом ти не поїхав іншим пароплавом?

— Я вирішив краще купити коня.

— Коня?

Він набрався мужності і сказав:

— Я думав, що зможу стати людиною тут, якщо я познайомився з тобою.

— Волоцюга! — сказала вона.

У ньому піднялося щось схоже на гнів, він почервонів, його посмішка перейшла в тремтіння верхньої губи.

— Я не волоцюга,— крикнув він.— Я доведу тобі. Коли-небудь ти знатимеш.

— Якщо ти кинув задумане на півдорозі, значить ти волоцюга. Волоцюга, ледар і боягуз. Атож — боягуз. Мені соромно, соромно, що я глянула на тебе, і ще більше, що говорила з тобою.

Гвендур відійшов на крок, і очі в нього заблищали; він сказав, відповідаючи викликом на виклик:

— Може статися, що ми побудуємо такий самий дім, як у Редсмірі, а можливо, ще й більший.

Вона лише зневажливо засміялася в ніс.

— Ви в Редсмірі,— крикнув він,— завжди вважали, що можете топтати нас! Авжеж, ви завжди так думали!— Він підійшов ближче і замахав кулаком перед самісіньким її носом.— Але я ще покажу вам!

— Я з тобою не розмовляю,— сказала вона.— Дай мені спокій.

— Через кілька років я стану хазяїном Літньої оселі, таким самим багатим селянином, як твій дід, а можливо, ще багатшим. Ти побачиш.

Вона видихнула струмисько диму, оглядаючи його примруженими очима.

— Мій тато незабаром пануватиме над усією країною.— Вона відкрила очі і, нахилившись, подивилася на нього

гострим поглядом, ніби погрожуючи.— Над усією Ісландією, над усією.

Гвендур зіщулює і опускає очі.

— Чому ти тепер така жорстока зі мною? Ти ж знаєш, що я відмовився від поїздки в Америку лише через тебе. Я думав, що ти мене кохаєш.

— Осел,— сказала вона.— Можливо, коли б ти поїхав, я й покохала б тебе трошечки.— У неї з'явилася дотепна думка, і вона її випалила:— Особливо, якби ти більше не повернувся. Ой, тато йде! — Вона кинула цигарку в канаву.

— Ти з кимось розмовляла, любя? — запитав Інгоульф Арнарсон.— Це чудово.

Він сів у машину і запалив сигару.

— Це хлопець з хутора,— сказала вона.— Він збирався поїхати в Америку.

— А, це він,— сказав депутат алтингу, натискаючи на стартер і звільняючи гальма.— Правильно зробив, хлопець, що не поїхав до Америки. Нам треба боротися з труднощами тут, на батьківщині, боротись і перемагати. Вір у рідну землю, вона винагородить тебе. Все для Ісландії. Скільки тобі років?

Юнакові було тільки сімнадцять років, він не мав ще права голосу.

Депутат алтингу натиснув на важіль, зразу втративши інтерес до хлопця з хутора. Він розгублено приклав один палець до капелюха, ніби вітаючись,— машина вже мчала, і, можливо, він просто поправив капелюх.

Вони поїхали. Курява на дорозі знялася вихором, потім осіла.

*Розділ шістдесят восьмий*

## СУЧАСНА ПОЕЗІЯ

Найбільш заплутані справи так чи інакше улагоджуються, хоч багато хто до якогось часу не вірить цьому. І мрії наші здійснюються, особливо, коли ми для цього нічого не робимо. Не встиг Б'яртур опам'ятатись, як перший вантаж цементу був у дворі. Кажуть, що коли людина стає гідною жити в кращому домі, цей кращий дім раптом неначе з-під землі виростає. Життя дає нам усе, чого ми

гідні. І не лише окремим особам, а й усьому народу. Війна, наприклад, високо піднесла деяких людей і деякі народи без усяких їхніх зусиль; сумнівно, щоб наймудріші політичні діячі могли зробити для ісландського народу більше, ніж одна-єдина кровопролитна війна, що вибухнула десь у чужих країнах. Ставши шанованою людиною, Б'яртур схильний був визнати, що в Літній оселі були важкі часи. Ну, що ж, не потерпівши, не спасеш душі; зате він ніколи не їв чужого хліба. Чужий хліб — це найстрашніша отрута для вільної і самостійної людини; чужий хліб — це єдине, що може позбавити її самостійності і справжньої свободи. Був час, коли Б'яртуру хотіли подарувати корову, але він не з тих, хто приймає подарунки від своїх ворогів. І коли він через рік зарізав корову, то лише тому, що побачив перед собою віддалену мету; він уже тоді сказав, що не хоче дарма витратити гроші, вони потрібні йому в майбутньому: можливо, він побудує на них палац. Те ж саме він говорив тепер у споживчій крамниці: як будувати, то будувати, йому потрібен великий дім, на два поверхи, з мезоніном. Проте вдалося умовити його побудувати звичайний одноповерховий дім з горищем і підвалом — все одно вийде три поверхи: під землею, на землі та ще й горище. Він узяв позику в ощадному банку. Земля без будови не вважалася достатньою гарантією для одержання довготермінового кредиту, позику давав банк лише на один рік. Звичайно під першу закладну на землю видавали лише тридцять процентів, та й то якщо споживче товариство поручиться; а товариство зажадало в обмін за це другу закладну на землю. Однак ощадний банк погодився видати Б'яртуру другу позику восени, коли дім буде побудований, під нову закладну, вже на землю разом з будинком. З цієї позики буде виплачений борг споживчому товариству за будівельні матеріали. Такий складний механізм вищих фінансів.

За всі ці послуги хуторянин голосував за Інгоулфа Арнарсона Йоунсона, щоб той міг засідати як його представник в алтингу і вирішувати пекучі для народу питання. Голова споживчого товариства знову попав до алтингу, а купецтво зазнало серйозної поразки.

Тепер усі, хто голосував за голову споживчого товариства, раділи, а хто голосував за директора банку, гірко калялись, бо, по-перше, становище банку похитнулося і він міг збанкрутувати в усякий час, а по-друге, прихильники директора виявили одверту ворожість до хазяїв Редсмі-

рі,— то до кого ж вони звернуться у хвилину небезпеки, яку самі на себе накликали? На додаток до всього виявилося, що іноземці неспроможні більше воювати, і тому ціни на сільськогосподарські продукти можуть упасти в першуліпшу хвилину.

Котлован для фундаменту був виритий на горбі, на південь від старої землянки. З'явилися муляри, столяри і почали будувати підвал. Підвал вийшов чудовий. На тиждень роботи припинили, а потім негайно взялися за другий поверх, де мали збудувати чотири кімнати і кухню. Тепер тут бракувало лише дітей, маленьких і допитливих, які гралися б у дворі, як давно, коли будувалася кошара для овець; тепер тут було б так багато цікавого — запах дерева і бетону, удари молотків, шум бетономішалки, багато робітників, машин і коней, піску і гравію. В той час не робили ще подвійних стін і не застосовували залізобетону; стіни були прості, але товсті. На час сінокосу не вистачало лише горища і даху. Гроші якраз закінчилися, і Б'яртур поїхав у місто, щоб взяти ще позику в ощадному банку. Але Інгоулф Арнарсон був на той час у столиці, і банк відмовив Б'яртуру в кредиті, хоч і обіцяв видати позику під осінь. У споживчому товаристві весною не знайшлося шиферу на дах і віконного скла — дуже вже багато людей будувалися,— і крамниця чекала одержання чергової партії цього скла влітку, а шиферу тільки восени. «Почекаємо, як буде з цінами на овець», говорили там. І от дім Б'яртура простояв усе літо недобудованим. Дуже неприваблива картина. Подорожні, проїжджаючи повз нього, шукали поглядом затишну, зарослу зеленню халупу, закриту тепер цією безформною потворою; здавалося, тут пронісся ураган, що залишив після себе самі руїни. Та коли хто-небудь уявляв собі, що дім Б'яртура так залишиться недобудованим, то він помилявся.

Восени виявилось, що війна, яка кінчилась майже рік тому, все ще піднімає ціни; про такі високі ціни в Ісландії ніхто й не чув. І восени фру з Редсмірі сказала на зборах Спілки жінок столиці крилате слово: «Ісландія — небесна країна».

Ціна на вівцю піднялася до п'ятдесяти крон, і столичні газети захилилися від захоплення, вихваляючи перевагу селянської культури в минулому і тепер; особливо вихваляли заслуги селян. Б'яртур одержав гроші в ощадному банку, а потім ліс, скло, шифер, робітників,— і восени

новий дім стояв уже під дахом. Тільки, коли будували горіше, виявилось, що підвал дає тріщини; і десятник заявив, що тріщини, треба гадати, з'явилися від землетрусу. Б'яртур заперечив, що цього літа ніхто не помічав ніяких землетрусів.

— Був землетрус у Кореї,— сказав десятник,— а взагалі тріщини незначні, їх легко ліквідувати.

Незважаючи на ці тріщини, дім навівав на свого власника казкові видіння майбутнього життя: Б'яртур часто поглядав на нього і щось шепотів про себе.

Після осіннього походу в гори по овець батько й син вирушили у Фіорд, на двох возах: треба було закупити для господарства багато різних дрібниць. Б'яртур усю дорогу мовчав, а коли вони добралися до східного краю пустиря, запитав Гвендура:

— Ти говорив весною, що мої вірші Ауста назвала поганою писаниною, віршомазництвом?

— Так, вона сказала щось подібне,— відповів Гвендур.

— І що її друзі віддають перевагу сучасній поезії?

— Еге ж,— відказав Гвендур,— вона заручена з одним сучасним поетом.

— Ну, писати так, як пишуть ці сучасні поети, неважко,— сказав Б'яртур.— Це схоже на понос. Немає навіть внутрішньої рими, самі кінцеві.

Але Гвендур не вмів складати віршів і нічого на це не сказав.

Трохи помовчавши, батько промовив:

— На той випадок, коли ти знову зустрінеш у місті Аусту Соуллілю, я прочитаю тобі сучасні вірші — три строфи: нехай не кажуть, що я не справляюся з такою дурничкою.

— Якщо тільки я їх завчу,— відповів Гвендур.

— Нікому не кажи, хлопче, що ти нездатний зразу ж вивчити три строфи.— Б'яртур промурмотів щось про себе і додав: — Це три строфи про війну:

Мільйони голову свою  
Зложили в лютому бою.  
Та що ж! Не жаль мені зовсім,—  
Туди й дорога, видно, їм.

Ще побоїща велась  
В скалі оцій давно колись.  
Причина сварки — квітка гір.  
Зламав стебло їй бузувір.

Мій вірш із нею теж помер,  
Не знаю щастя я тепер.  
Навіщо всі скарби мені,  
Як не цвісти їй повесні?

— А чи не краще тобі самому піти до неї? — запитав Гвендур.

— Мені? — здивувався батько.— Ні, я не хочу знати-ся з такими людьми.

— Якими людьми?

— Які обманули мою довіру. Не мені ж після цього просити вибачення. Той, хто обманув мою довіру, може прийти до мене і повинитись. Мені нема за що просити пробачення. До того ж,— додав він,— я їй не рідня.

— Все одно треба було б тобі піти до неї,— сказав юнак.— Я певний, що їй живеться скрутно. Ти ж вигнав її з дому, коли вона була вагітна.

— Тебе не обходить, кого я вигнав. Дякуй долі, що я не вигнав тебе, але я зроблю це, якщо ти будеш мені перечити.

— Я певний, що Соула дуже зрадіє, коли ти навіда-ешся до неї.

Б'яртур різко рвонув поводи і відповів:

— Ні, живий я ніколи не піду до неї.— Помовчавши, він додав, дивлячись поверх плеча сина: — Але якщо помру, передай їй привіт і скажи, що вона може поховати мене як належить.

Ауста Соулліля недавно перебралася в дім свого нареченого в Сандейрі. Це був маленький будиночок. Скоріше навіть не будиночок, а землянка, вкрита шматком гофрованого заліза,— щось на зразок тих халуп, в яких живуть негри Центральної Африки. На віконці стояли два заіржавілі бляшані горшки з землею; з одного тягнулася якась стеблина квітки, вона боролася за життя. В кімнаті стояло двоє ліжок; одно для Аусту та її нареченого, а навпроти — для матері нареченого, її і належала халупа. Наречений був безробітний. Ауста Соулліля зустріла брата без неприязні, однак її ліве око значно переважало над правим. Вона була бліда, якесь відчуження почувалося в ній; зіпсований зуб був вирваний і замість нього чорніла дірка. Вона взагалі небагато говорила з братом, не згадувала і про його невдалу поїздку в Америку,— видно, не бачила нічого дивного в тому, що він відмовився від поїздки, вона не вірила в Америку. Гвендур зразу ж помітив, що

вона вагітна. Він дивився на довгі кисті рук, в яких відчувалася велика життєва сила, на її дуже худі плечі; вона кашляла сухим кашлем.

— Ти застудилася? — спитав Гвендур.

Ауста відповіла, що це не застуда, що вона завжди кашляє, а ранками з кров'ю. Тоді він запитав її, коли збирається вона вийти заміж, та Ауста говорила про майбутнє весілля зовсім уже не так гордо, як весною, коли повідомила сина Б'яртура, що заручена з сучасним поетом.

— А хіба кому-небудь з вас цікаво, як я живу? — запитала вона.

— Батько наказав мені сьогодні вранці вивчити три строфи, — сказав Гвендур, — в них мовиться про війну, це сучасні вірші. Прочитати тобі?

— Ні, — сказала вона, — я не хочу їх чути.

— Я думаю, що все-таки варт їх прочитати, — сказав він і прочитав їй усі три строфи. Вона слухала, і очі її потепліли, риси обличчя стали м'якші, — здавалося, що вона от-от залетиться сльозами, а можливо, скипить. Але вона нічого не сказала, затаїла в собі те, що було на серці, і одвернулася.

— Новий будинок уже стоїть під дахом, — зауважив Гвендур. — Восени переберемося.

— Он як, — сказала вона. — А мені яке діло?

— Дуже можливо, що у батька свої плани відносно будинку. Я певний, що він дасть тобі велику кімнату.

— Мені? — відповіла вона і гордо підняла голову. — Я заручена з молодим талановитим юнаком, який кохає мене.

— І все-таки тобі слід було б прийти, — сказав Гвендур.

— Невже ти гадаєш, що я коли-небудь покину людину, яка мене кохає?

Тут уже стара, що стояла біля печі, не змогла не втрутитися в розмову:

— У такому разі ти могла б бути добрішою з ним, сердешним, а то, коли він удома, йому від тебе життя нема.

— Неправда, — сказала, спалахнувши, Ауста Соулліля і повернулася до старої. — Я кохаю його. Так, кохаю більш за все на світі. І ти не маєш права говорити чужим людям, що я не добра до нього. Я до нього добріша, ніж він того заслуговує; хіба я не ношу його дитину? І коли



цей Б'яртур з Літньої оселі прилізе сюди рачки і проситиме пробачення за все лихо, якого він завдав мені з тієї хвилини, як я народилася, то я все одно не схочу слухати про його дім, мені й на думку не спаде хоч би один крок ступити до нього. Перекажи йому: жива я ніколи не прийду до Б'яртура з Літньої оселі, але труп мій він може поховати.

*Розділ шістдесят дев'ятий*

## КОЛИ ЧОЛОВІК НЕ ОДРУЖЕНИЙ

Від нового будинку стомлюєшся ще до того, як його споруджено. Дивно, що людині треба жити в будинку, замість того, щоб задовольнятися оселею своєї мрії. Що нового можна сказати про майбутнє житло Б'яртура з Літньої оселі,— про нього вже й так багато сказано. В Кореї, як ми говорили, стався землетрус, але дім усе-таки добували. З'явилися вікна і шибки в них, дах і димар на даху, плита з трьома комфорками в кухні, куплена поцінно. На довершення було зроблено високий ганок з п'ятьма східцями. Взалися будувати сіни, бо в домі, звичайно, повинні бути сіни. В новий будинок вирішили перебраться восени. Найбільша кімната в ньому була викладена фільонкою. Одні пропонували пофарбувати її, інші наклеїти де-не-де картинки з іноземних газет, як це робиться в містах, але Б'яртур не хотів ніяких окрас,— не буде він розводити сміття в домі. Ранняї осені почалися бурі, задув штормовий вітер із сходу, пішов сніг, і тоді виявилось, що в домі вітер дме майже з такою силою, як і зовні. Чому б це? Тому що забули навісити двері, не замовили їх завчасу. А тепер уже пізно. Столяри у Ф'юрді завалені роботою, яку треба закінчити, поки надійде зима.

— Ну, ковалеві не довго виготувати петлі,— сказав Б'яртур столярові.

На це столяр заявив, що в кам'яному домі від дверей із щілинами діла не буде, все одно вітер дутиме в кімнати. Зате пообіцяв до від'їзду зробити чудові пороги.

— Тільки скажу тобі,— заявив він,— що для таких порогів потрібні першокласні двері, з особливого сорту дерева, на добрих шарнірах.

— Ну, ковалеві не довго виготовити петлі,— сказав Б'яртур.

— Ні,— відповів столяр,— петлі сюди не підйдуть! Це не скриня! Тут потрібні першокласні шарніри. В хороші часи все повинно бути на шарнірах.

— Та ну його к бісу, цей будинок. Нехай він котиться в пекло! — сердито крикнув Б'яртур; він був лютий на те, що це кам'яне чудисько поглинуло так багато грошей.

Двері — це ще півлиха. Правда, будинок уже підведений під дах, але де ж усе те начиння, без якого і дім не дім? У селянина не було навіть ліжка.

У старій халупі були нари, прибиті до стіни, їх не можна було перенести звідти. Навіть стіл і той був збитий з кількох погано обтесаних дощок і прибитий до підвіконня. Час давно їх обтесав, але він зробив ще більше: дошки зносилися, потрухли; та і який це стіл, просто дошки. Не було й шафи; стара кухонна полицка була наглухо прикріплена до стіни і прогнила разом з нею. А стільці? В Літній оселі ніколи не було жодного стільця або хоч би лавки,— не кажучи вже про таку розкіш, як завіски або зображення спасителя, Халдгріма П'етурсона, російського царя; не було фарфорових собачок. Коротше кажучи, нічого необхідного для щоденного вжитку або для окраси в справжньому домі в Літній оселі не було. Таким чином, коли людина досягає висот цивілізації і ставить собі будинок, перед нею виникає багато труднощів. Бракує не тільки дверей.

І Б'яртур вирішив провести ще одну зиму в старій землянці, тим більше, що чекали раннього холоду. Він забив дошками дверні прорізи. І дім височів на горбі, як нагадування про хороші часи, пережиті хутором, показуючи світові свій дивний фасад.

Тепер нам доведеться сказати кілька слів про економок. Дуже важко знайти економку. Економки відрізняються від дружин тим, що вони сваволять там, де заміжні жінки мусять підкорятися. Економки весь час чогось вимагають, а дружини дякують навіть тоді, коли нічого не одержують. Економки нарікають, що їм завжди і всього невивстає, а дружини задовольняються тим, що є. Економки буркотливо відмовляються від деяких видів роботи, несумісних з їхньою гідністю, а хто ж звертає увагу на дружину, коли вона починає бурчати? Тим гірше для неї самої. Про приступи поганого настрою вже й говорити не доводиться.

Економка може загризти хазяїна, коли що-небудь їй не подобається; хоч одружуйся з нею, щоб мати право заткнути їй пельку. «Вже краще мати зразу трьох дружин, ніж одну економку», говорив Б'яртур, але в цьому питанні не був послідовним і все-таки надавав перевагу економці, якій-небудь сварливій відьмі, з якою безперестану лаявся.

За перші три роки у нього було три економки — по одній на рік: молода, літня і стара. З молодого було важко, з літньою ще гірше, а з старою зовсім погано. Нарешті, він узяв економку непевного віку, — і виявилось, що з нею можна вжитись. Її ім'я було Брунгільда, але звали її Брунью.

Вона працювала в домі вже два роки. Перед іншими її перевага полягала в доброзичливому ставленні до хазяїв. У неї не було, як у молодій, звички приховувати кращі шматочки для наймита, а ночами милуватися з ним, так що вдень він був ні до чого вже непридатний; з нею не траплялися істеричні випадки люті на бога і людей, як з економкою середнього віку; вона не намагалась принизити Б'яртура, як це робила стара; не порівнювала покрівлю, що протікала в Літній оселі, з чудовим дахом у домі пастора, де їй не загрожував ревматизм і де вона жила, мов у Христа за пазухою. Ні, нова економка була люб'язна з Б'яртуром і ніколи не обмовляла свого хазяїна; але й вона не була позбавлена властивої жінкам дріб'язковості. Як усі жінки, Брунью вважала, що їй дано далеко не все, чого вона має право вимагати від господи бога; вона вважала, що її не зрозуміли, їй завжди здавалося, що її запідозрюють у злочинстві, що до неї несправедливі, і тому вона завжди була насторожі і готова до нападу.

— Кофейна гуща пішла теляті, — заявляла Брунью, коли Б'яртур попросив підігріти йому ранкове кофе.

— Звісно, це я вкрала, — говорила вона, коли Б'яртур чемно запитував про риб'ячий хвіст, залишений ним зранку.

— Тут, здається мені, думають, що я лежу в постелі і ніжусь, мов та пані, — говорила вона, коли Б'яртур зауважував, що ранком треба дойти корів раніше.

Брунью ніколи не була одружена. Подейкували, що в неї був замолоду роман з одним чоловіком, як виявилось, одруженим; і вона не могла його забути. Дівчина працювала

все своє життя, збирала гроші і клала їх в банк. Казали, що вона багата. Їй належала стара рижка кобила, яка так і залишилася необ'їждженою і яку вона дуже любила. І ще в неї був скарб, що ставив її вище від усієї маси трудового люду в тій окрузі: пересувне ліжко, яке можна було складати, розкладати і переносити з місця на місце, словом, меблі. Брун'я була власницею матраца, який щорічно провітрювала в перший літній день, та ще на матрацника і перини з тонкого пуху, двох пар простирал і чудової подушки з вишитими на ній словами: «Добраніч». Взагалі це була жінка надійна; гігантського зросту і чоловічої сили. І хоч вона була охайна, як кішка, і завжди наполягала на своїй правоті, вона не гребувала ніякою роботою, не вередувала і могла носити гній вдень і вночі. Руки в неї були синьочервоні, кольору овечої тушки, видно обморожені; кофта щільно облягала її; корсета вона не носила і через це здавалася дуже товстою і схожею на сильного коня. На її обвітрених щоках грав прийємний молодий рум'янець, що переходив у легку синяву, коли їй було холодно; очі її дивилися ясно, тверезо; навколо рота лежали суворі лінії, що свідчили про її працьовитість. У думках і почуттях своїх Брун'я була абсолютно вільна від сучасної схильності до критики; говорила вона завжди напруженим голосом і холодним тоном як людина, притягнута до суду через якийсь наклеп; в глибині душі вона завжди відчувала себе скривдженою і ображеною.

На зміну морозам раптом прийшли дощі і відлиги. Влітку землянка не була приведена до ладу, бо збиралися переїжджати, і в кімнаті страшенно текло. Б'яртур терпів, поки міг, але, нарешті, перебрався вниз. Проте стара Халбера не хотіла перебиратися — вона не любила змін; укритись мішком, вона лежала не рухаючись, поки погода не встановилася. Якось надвечір Б'яртур сидів у нижньому приміщенні. Економка принесла йому кашу. Поки хазяїн вечеряв, вона стояла і поглядала на нього. Б'яртур їв, поставивши миску на коліна, і, коли він уже закінчував свою трапезу, Брун'я заговорила, повернувшись до нього спиною, як вона завжди робила, розмовляючи з ним, — здавалося, вона шепоче щось до стіни.

— Яка користь з того, що збудовано великий красивий дім, коли самому доводиться сидіти навпочіпки в старій конурі, що тече, мов решето? Який би галас знявся, коли б це було з моєї вини.

— А я гадаю, коли із стелі тече, особливої шкоди тут немає — це корисна вода. А взагалі, що тут зробиш, коли двері не готові.

— Я б охоче заплатила за двері для своєї комірчини, якби мене вчасно попросили.

— Авжеж, але я так розумію, що всі двері в моєму домі мають бути зроблені за мій рахунок, — сказав Б'яртур. — До того ж не тільки дверей бракує; я не встиг поїхати і купити меблі для великого будинку, а тут вже й зима настала.

— Досі дуже добре обходились і без меблів, — відповіла Брун'я. — Та коли потрібно, я могла б купити два стільці за свої власні гроші, і ліжко я могла б позичити або в усякому разі ділити з іншими, коли б можна було домовитися хоч би з одною живою душею в цьому домі.

— Гм, — сказав Б'яртур і подивився на економку.

Хто став би заперечувати, що це була статечна, спритна в роботі жінка, розумна і не гонориста, без усяких химер. Він міг би женитися на ній або просто розділити з нею постіль, що вона й пропонувала йому так незграбно. У нього немає причин сердитися на цю міцну, як скеля, жінку, яку не могли зламати роки, або накричати на неї, чого вона не заслуговувала. Він сам собі признавався, що було і не вигідно їй безглуздо платити їй гроші, замість того щоб забратись до неї в її чудове ліжко, одно з кращих в окрузі, — він ніколи їй не спав на такому ліжку. До того ж у неї були гроші в банку.

— Бачиш-но, дорога Брун'я, якщо я не переїхав у новий дім восени, то гроші тут ні при чому. Я міг би купити доволі дверей, ліжок, стільців, коли б захотів, а можливо, навіть і картинки з зображенням бога та російського царя, щоб повісити на стіни.

— Я не питаю чому, — сказала жінка і додала пошепки в стіну: — Чоловік ходить і складає вірші для тих, хто не може і не бажає їх зрозуміти, але ніколи не скаже доброго слова іншим. На інших тільки з покрівлі капає — тільки це їй припадає їм.

— Вода з покрівлі нікому не шкодить, — повторив Б'яртур. — Гірше, коли капає всередині.

Якщо чоловік неодружений, йому доводиться іноді вдаватись до алегорій, щоб змусити замовкнути економку.

## ПРОБЛЕМА ПРОЦЕНТІВ

Чи треба дивуватися з загальної думки, ніби Б'яртур з Літньої оселі побудувався даремно?

Та дозвольте запитати, а як же з Королем гір? Може, йому пощастило більше? Ні, правду кажучи, Б'яртур порівняно з Королем гір ще був щасливчиком.

Будинок Б'яртура, незаселений, без меблів, без дверей, все ще тримався позикою, одержаною в банку, і вівцями, які йшли як плата за проценти, а під будинком Короля гір упали всі підпори. Він був так старанно зроблений, так добре обставлений, не гірше від будинку в Редсмірі, що в ньому не сором було жити цивілізованим людям. Але Королю гір довелось його покинути. Виявляється, навіть у заможного селянина і навіть у добрі часи невістачає коштів, щоб жити по-людськи. Так воно було, так воно й буде. Простій людині доступно жити лише в маленькій халупі і не краще за негрів Центральної Африки,— при умові, що купці будуть підтримувати в ній ледве тліючий вогник життя. Так ісландський народ і існував ціле тисячоліття. Вище голови не підскочиш. Колись було звичайною справою мати борг у купця, а коли борг уже дуже виростав — втратити кредит. І ніхто не знімав галасу через те, що люди вмирали від недоїдання — це вважалось навіть удачею. Принаймні це було краще, ніж попастися в тенети банку, як це трапляється тепер. Селяни тоді жили як самостійні люди, вони хоч і помирали з голоду, та зате були вільні. Помилка їхня в тому, що вони вважали милостиві обійми банку безпечними і спокійними, а насправді банк безпечний тільки для людей з великою заборгованістю — на суму від одного до п'яти мільйонів. У той час, коли Б'яртур продав свою кращу корову, щоб заплатити наймитам, і видав тисячу крон грішми в рахунок позики і шістсот крон вівцями в рахунок процентів, Король гір продав свій хутір за ту саму суму, під яку він був закладений, і перебрався в місто. Він був навіть радий, що все так легко обійшлося. Народний банк потрапив до рук Інгоулфа Арнарсона і став державним банком завдяки величезній позиції, одержаній урядом в Англії. Не могло бути й мови про яку-небудь відстрочку або списання боргів, якщо тільки справа не йшла про мільйони.

А сільськогосподарські продукти швидко падали в ціні.

Так, тієї осені, коли будинкові Б'яртура з Літньої оселі минув рік, ціни раптом почали падати. Світова війна вже не обіймала своєю благодаттю торгівлю і промисловість; тепер іноземці самі заводили овець, замість того, щоб убивати одні одних. На жаль, ісландське м'ясо було вже непотрібним на світовому ринку; ніхто більше не цікавився ісландською вовною; закордонні вівці самі почали обростати вовною. Б'яртур спостерігав, як сотні нещасних ісландських овець зникали, йдучи на виплату заборгованості по процентах і на покриття одержаних позик. Але він терпів це кровопускання з тією ж стійкістю, яку виявляв раніш, у голодні роки, перед лицем привидів і купців. Він нікому не скаржився. Стіни його боргової тюрми ставали дедалі товстішими, а ціни на його продукти падали все нижче, але Б'яртур був сповнений рішучості битися головою об стіну, аж поки в його черепі залишиться хоч крапля мозку. В його вічній боротьбі за свободу настала нова ера — боротьба в тих умовах «нормальної» економіки, які не могли не повернутися, коли скінчилось надприродне щастя війни; від надмірного оптимізму, що довів бідного селянина до такої дурниці, як бажання жити в гарному будинку, не залишилося й сліду.

Коли «бум» закінчився, Б'яртур опинився в трясовині, якої йому вдалося уникнути у важкі часи. В голодні роки він відстояв свою волю, — в добрі роки став рабом процентів. Кінець кінцем у важкі часи у нього не було боргів; незважаючи на смерть дітей, жалюгідне існування в покритій торфом землянці і вічний голод, жити було легше, ніж у добрі часи з їхніми легковажними позичковими установами, з їхньою будівельною лихоманкою.

У той самий час, коли Інгоульф Арнарсон відновив народний банк з допомогою кількох мільйонів крон акціонерного капіталу, одержаного від ісландської держави, тобто від одного лондонського банку, — у Фіорд прибув новий голова споживчого товариства. «Цілковитий хаос і неможлива плутанина, — з люттю говорив він; і чим більше розбирався в справах, тим лютішим ставав: борги досягали нечуваних розмірів. — Що це за безладдя! Треба негайно вжити рішучих заходів». Ті, в кого борги були більші за вартість майна, були прямо оголошені банкрутами, і їм слід було б дякувати богам за те, що все обійшлося так легко, А тих, з кого можна було вибити хоч що-небудь,

тримали напівзадушеними в петлі заборгованості, сподіваючись видавити з них проценти разом з кров'ю,— і це, можливо, було гірше, ніж збанкрутувати і піти з порожніми руками. Верховоди споживчого товариства посадили таких боржників на пайок, щоб якось підтримувати в них життя і одержувати з них проценти; їм видавали по крихті найнеобхідніші для життя продукти, щоб вони могли животіти ради виплати процентів, а іноді відмовляли навіть у найбільш необхідному, вимагаючи поруки багатих селян. Кофе й цукор зовсім зникли, вони існували лише для багатих. Пайок пшениці міг уміститися на носі у кішки, а дехто взагалі нічого не одержував. Роздрібних товарів майже не відпускали; одяг суворо заборонили продавати, особливо тим, хто найбільше його потребував. Щодо тютюну, то тут уряд виявив велику щедрість: був ухвалений закон про видачу селянам тютюну безплатно, за рахунок держави, щоб запобігти захворюванню овець на коросту і глисти. Ну, це чудові ліки — придатні і для внутрішнього і для зовнішнього вжитку! Видачу тютюну задоволено схвалили. Його називали «казна» або «глистовий». Його навіть староста курив з економії: важкі, мовляв, часи!

— Я гадаю, це вже занадто! — сказав Б'яртур, дізнавшись про той пайок, який йому було виділено для підтримки життя на другу зиму після спорудження будинку.— Невже я не міг вирішити сам, як вільна людина, що мені треба купити в крамниці? Коли я не одержу того, що мені треба, то куплю в іншому місці.

— Справа твоя,— відповіли йому.— Але тоді ми накладемо арешт на твоє майно.

— Що я, собака чи раб? — запитав він.

— Не знаємо,— відповіли йому,— ми діємо за законом.

Він одержав півмішка житнього борошна, стільки ж вівсяного, велику кількість рибних відходів, якими були завалені склади споживчого товариства, і цілу купу тютюну «казна». Вперше з того часу, як він став самостійною людиною, йому відмовили в жмені білого борошна для оладок, потрібного йому на той випадок, коли до нього загляне гість. Про кофе та цукор годі було й говорити — їх можна було купити тільки за гроші. Раніше Б'яртур не завагався б сказати круте слівце про тих, хто затис у кулак бідного селянина, але кого він міг вилаяти тепер? Закони?



І все-таки восени, наперекір усьому і всім, він оселився в домі. Правда, багато чого в цьому домі бракувало, але найбільшу кімнату на другому поверсі якось обладнали, кухню теж, нависили троє дверей — надвірні і двоє внутрішніх, всі на шарнірах і з ручками. Б'яртур купив у Фіорді старе ліжко, для себе і Гвендура, змайстрував з дошок ліжко для тещі, а також зробив щось на зразок стола і маленької лавки; досі ніхто й не догадувався, що він уміє столярувати. І от перебралися в новий дім, всі в одну кімнату. І тут-таки виявилось, що піч погана і безперервно курить, наповнюючи весь дім чадом і смородом. Кликали різних знавців, радилися, висловлювали багато дуже цікавих теорій. В усьому звинувачували димар: одні вважали його недосить високим, інші пропонували вкоротити його; одні гадали, що він надто широкий, інші — що він дуже вузький, через те, мовляв, і не пропускає диму. Дехто посилався на наукову теорію, про яку писали в газетах: коли димарі зроблені під час припливу, з ними не збудешся клопоту. Судячи з усього, цей димар було зроблено під час припливу. А дим валив у приміщення, незважаючи на всі філософські суперечки. Ясно, потрібен був дорогий ремонт, щоб налагодити піч, а витратитися на неї не було рації — вона забирала нечувану кількість палива.

Нарешті, Б'яртур купив старий примус для готування їжі, а плита з трьома комфорками стояла в кухні, як своєрідна окраса.

*Розділ сімдесят перший*

## ВЕЛЕТНІ ВОСЕНИ

В економки Бруньї була звичка щоосені їздити на своїй кобилі в місто за покупками; вона зникала на цілий тиждень. Це було її відпусткою; адже у неї, як і у всіх людей, були свої знайомі. Червонощока і статечна поверталася вона додому, тюпаючи на своїй рижій кобилі; навколо сідла висіло багато пакунків: роздрібні товари, відрізки ситцю, нитки, печиво, яке можна було погризти в урочистих випадках, частуючи ним порядних людей, жменька кофе, трошки цукру. Але цієї осені Брунья приїхала не верхи, а вела свою кобилу за повід; на сідлі височіла гора покупок. Економка була в кращому настрої, ніж завжди, покликала Б'яртура

і попросила його допомогти їй зняти поклажу і внести її в дім.

— Чого це ти накупила? — запитав він.

— Е, таке-сяке, дрібниці! І говорити про них не варто, — відповіла Брунья.

Вона не хотіла зразу сказати все і трошки хизувалася, була трошечки щаслива, трошечки горда, — можливо, раділа в глибині душі, коли йшла пустирем, що Б'яртур буде з зацікавленням розпитувати її про покупки. Але він не виявив ані найменших ознак цікавості: не в його натурі було надокучати людям запитаннями; що б вона не купила — це вже її справа. Мовчки склав він її покупки в сінях, кобилу пустив на болото і підштовхнув кулаком. Був темний осінній вечір.

Б'яртур знайшов собі якийсь заняття у дворі і з'явився в хату аж тоді, коли вже пора було лягати спати: він побоювався, що, коли прийде раніше, економка частуватиме його печивом: вона завжди це робила, повертаючись із відпустки. Цього разу йому менш ніж будь-коли хотілося печива, — він боявся того, що може за цим настати, ще почнеться яка-небудь сварка. Але, увійшовши в дім, він не міг стриматися і запалив свічку в сінях, щоб розглянути покупки Бруньї. Тут було півмішка пшениці, пакет з крупами, ціла голова цукру і ящик, від якого пахло бакалійними товарами — кофе, ізюмом і ще чимсь, — усі товари, які самостійним людям, що залізли в борги, було заборонено купувати у вільній країні. Б'яртур зірвав одну дошку з кришки, заглянув у ящик і побачив... Що це таке? Пахуча пачка жувального тютюну! Чоловік, який цілий місяць не бачив нічого, крім «казенного» тютюну, розізлився. Він не хотів знати, що є ще в ящику! Швидко погасивши свічку, Б'яртур увійшов до кімнати.

Стара заснула, Гвендур теж ліг і повернувся до стіни. Брунья сиділа сама на своєму ліжку, в святковому платті і розпаковувала різні речі; вона розглядала їх і розчаровано відкладала набік. На Б'яртура вона й не глянула. Хвилину тому вона сяяла гордістю, хизувалася, а тепер зразу зіщулилась, — радість чекання згасла в ній.

— Палять масло без потреби! — сказав Б'яртур і прикрутив гніт більш ніж удвоє.

Брунья, всупереч звичаєві, нічого не відповіла і лише трохи згодом ледве чутно схлипнула. Б'яртур почав розшнуровувати черевики; він сподівався, що встигне роздяг-

нутись і натягнути перину на голову, перш ніж Брунья запропонує йому печиво. Він уникав дивитися на неї, але роздумував про її поведінку. Що це вона, чи не з глузду з'їхала? Адже вона завжди була розумна жінка! Здається, не молода, не личить їй марнотратство і легковажність. Усе життя збирала і скупилася, не дозволяла собі нічого зайвого, крім фунта печива один раз за рік, а ось сидить і набурмосилася через те, що він не знетямився від захоплення, коли вона притягла цілий тюк товарів у його дім, в його великий новий дім. Звичайно, вона жінка віддана, чесна, не торохтіяка; нічого поганого про неї не скажеш, крім того, що якимсь минулого року, вона втрутилася не в свою справу. Та й ставна вона жінка, сильна, рум'яна, в тілі. Надінь на неї окуляри, і вона буде такою ж помітною, якою була фру з Редсмірі у розквіті сил, кілька років тому. Брунья до того ж охайна, на ній ніколи не побачиш якогось дрантя, вона не замітає сміття в кутки, смачно варить; роботи не боїться, ладна носити гній вдень і вночі; не в її звичаї лежати і ніжитись, удавати з себе пані. Та ще й з достатком: у банку в неї лежить капіталець. І якщо кобила в неї не дуже жвава, то кобила ж завжди кобила. А чого вартє її розкішне ліжко, найчудовіша річ у новому домі Б'яртура. Навряд чи хазяйка Редсмірі коли-небудь спала на м'якшій постелі...

Ні, мабуть, у Бруньї не було охоти частувати Б'яртура печивом; але вона ще довго сиділа на своєму ліжку, поклавши руки на коліна. Які дивно немічні були ці руки, коли їм нічого було робити. Б'яртур поглядав на неї в півтемряві.

По обличчю Бруньї пробігла тінь. Нарешті, вона збрала в одну купу всі покупки і кинула їх жужмом в скриню, як непотрібні ганчірки, потім злегка зітхнула, зняла покривало з постелі, за звичкою акуратно склала його, відкинула перину в червоному картатому чохла і білосніжне простирало, сіла на край ліжка і почала роздягатись; розстебнула ліфчик, кофточку, зняла спідницю, все ретельно склала і поклала в скриню. На ній була груба вовняна спідня білизна, яку вона сама плела; здавалося, що її тіло росте, розпускається, звільняється від одягу, який її облягав. Міцні, сильні стегна ще гнучкі, вона ще, видно, здатна народжувати дітей; коліна й литки міцні, шия молода й дужа, груди — як у юної дівчини, упругі, високі, чашами. Вона скинула сорочку. Так, ця жінка — велетень. Але ж і він

велетень, і в нього богатырські плечі і могутні груди, які можуть витримати все. Брунья одягнула на себе нічну сорочку і аж тоді погасила світло. Коли вона лягла, ліжко під нею заскрипіло.

Б'ярту не міг заснути і повертався з боку на бік, задрячи своєму синові, який давно вже хропів. Він кілька разів вилаявся стиха, лютуючи, що непотрібні думки не дають йому заснути. Йому так хотілося справжнього тютюну! «Проклята казна,— думав він,— прокляте споживче товариство, проклятий ощадний банк, проклятий дім!» У цього новому домі завівся якийсь мерзенний запах, і Б'ярту здавалося, що він тут задихнеться. Коли б хоч тришечки тютюну замість цієї чортової «казни»! Що його робити? Старі люди радять від безсоння читати вірші, і він почав бурмотіти пісеньку:

Над пісню ліків не знайти,  
Як сонце спізниться зійти.  
Мов велетнів солодкий мед,  
Жадібно слух мій пісню п'є.

Після цього йому почали спадати на думку лише непристойні пісні, вони облягали його цілим сонмом, заступаючи собою найдосконаліші вірші, написані дуже складними римами.

Всі вже давно поснули, а він ніяк не може звести очей, перевертається в постелі, лається, стримуючи любовну млість; і, як і раніше, йому непереборно хочеться тютюну. «А хай тобі чорт! Вийду-но я в сніи, відламаю шматочок тютюну, щоб заспокоїтись, і пожую його, бо нема ж чогонебудь кращого».

Він одягає штани, вилазить з постелі і взуває черевики, намагаючись зробити все це якомога тихіше. Але осіння ніч темна-темнісінька, а йому треба пробратися до дверей; по дорозі він натрапляє на щось кругле, схоже на гулю. Що це таке? Він простягає руку і натикається на лице Брунї: видно, він опинився біля узголів'я її ліжка.

— Хто це? — чує він шепіт у темряві.

— Я розбудив тебе? — запитує він, думаючи, що вона вже заснула.

— Це ти? — шепоче Брунья.

Ліжко заскрипіло: видно, жінка повернулася до нього й почала підводитись.

— Гм,— каже Б'ярту,— ні.

Б'ярту рушив навпомацки вздовж ліжка і, нарешті, знайшов двері. В ніс йому вдарив запах дорогих і ласих бакалійних товарів, але він уже забув навіть, що йому хотілося тютюну,— він пам'ятав тільки, що ця чужа жінка накупила товарів і принесла їх у його дім. Що він, собака, раб? Вперше в його дім було принесено чужий хліб!

Б'ярту вийшов під відкрите небо. Крутив поземок. Було дуже холодно, але він не помічав цього. Справивши свою нужду в кутку двору, він стояв у черевиках на босу ногу, в самих штанях і радісно вдихав свіже повітря після запаху вогкості й цегли, якими пропах будинок. Справді, нездорово було жити в цьому домі. На якого чорта він його побудував?

Ну от, він подихав свіжим повітрям, тепер треба спати. Він повернувся в дім, піднявся навпомацки по п'яти східцях, ввійшов у сні. І знову в ніс йому вдарив запах бакалійних товарів, пахучих, різноманітних, куплених за гроші. Ні, це востаннє чужі люди приносять хліб у його дім!

Б'ярту встав рано-вранці, попрацював трохи і пішов додому, щоб випити окропу. Брунья почала наливати йому кофе у велику чашку. Пахуча пара смачного напою вдарила йому в ніс,— жодна з його дружин не вміла варити кофе так, як Брунья; на його думку, вона варила кофе краще від усіх у селищі; всі страви, які вона готувала, були якісь особливо апетитні й смачні. Вона стояла до нього спиною і, лише, подаючи кофе, на мить повернулася лицем до нього. Чи відповіла Брунья, коли він сказав «добрий день»? А можливо, він і не сказав «добрий день»? Деякий час він дивився на чашку... так, він завжди дуже любив кофе. Нарешті він відставив чашку, не доторкнувшись до кофе, і сказав прямо:

— Брунгільда, я хочу, щоб ти виїхала від нас.

Вона поглянула на нього. Виїхала? У неї було далеко не старе обличчя і не потворне, у неї було обличчя молодії жінки,— і вона з жахом дивилася на нього.

— Ти, мабуть, думаєш...— пролепетала вона і замовкла.

Жінка-велетен зіщулилась, як від удару, риси її обличчя змінилися; вона поклала голову на руку і заплакала глибоким, довгим плачем, як маленька дівчинка. Б'ярту зачинив за собою двері і пішов працювати.

Весь день вона ходила заплакана, з розпухлими від сліз очима, але нічого не говорила. Другого дня вона виїхала.

## КОЛИ ІДЕАЛИ ПЕРЕТВОРЮЮТЬСЯ В ЖИТТЯ

Невже ідеали Інгоулфа Арнарсона ніде не здійснювалися? Аякже! Вони здійснювалися завжди і в усіх галузях. Закон про сільське господарство вступив у силу, люди одержували високі премії за обробіток великих посівних площ і навіть кілька крон за обробіток маленького шматка землі; видавалися премії за будівництво чудових тваринницьких дворів і сінників з бетону, допомога на купівлю дорогих сільськогосподарських машин, тракторів, плугів, борін, жаток, сінозбиральних машин і навіть в'язальних; питання про цистерни для гною було благополучно розв'язане, селяни одержували допомогу на будівництво справжніх цистерн для гною і ям для компосту. В народному банку було відкрито спеціальний відділ видачі позик на будівництво житлових приміщень в селах; багато депутатів алтингу були обрані саме тому, що обіцяли добитися кредиту на будівництво. І справді, їм почали видавати довготермінові позики за невеликі проценти, при умові, що вони на своїх ділянках ставитимуть хороші сучасні будинки: в них передбачалося зводити подвійні стіни з армірованого бетону, оббиті фанерою, підлогу вистеляти лінолеумом, проводити водопровод, каналізацію, центральне опалення і навіть електричне освітлення. Рекомендувалося споруджувати тільки першокласні будинки, бо досвід показав, що будувати дешеве, погано устатковане житло не вигідно. Нарешті, був ухвалений закон про систематичне списання великих боргів з селян, і всі власники великих маєтків були щасливі, що вони можуть зробити величезні борги. Споживчі товариства процвітали — як торгові установи, засновані на братніх засадах, куди посередники й інші особи, що потай паразитували на виробничниках, не мали ніякого доступу. Селянам виплачували премію в розмірі від кількох крон до тисячі, залежно від того, скільки хто поставив продуктів. Староста з Утіредсмірі одержував премію в кілька тисяч крон; йому виплачували високі премії і за ведення сільського господарства: він розорав великі площі і побудував чудову обору. Крім того, він одержав допомогу із сільськогосподарського фонду на купівлю трактора, нових плу-

гів, нових борін, нової жатки, нової сінозбиральної машини та інших дорогих знарядь, навіть в'язальної машини; він одержав також допомогу з фонду будівництва цистерн для гною і збудував кращі в усій парафії цистерни. Потім виявилось, що дім його почав гнити і він узяв позику з «фонду будівництва» і спорудив великий, міцний, першокласний будинок, з погребом, двома поверхами і мезоніном,— усе з армірованого бетону, з подвійними стінами, обшитими фанерою, підлога була вистелена лінолеумом; у домі була ванна, кімната для фру, центральне опалення, гаряча і холодна вода, електрика. Такі люди, як староста або той шахрай, що врятував Короля гір,— гордість нації. Шахрай? Та ні, він просто сучасний фінансист, якому спало на думку зайнятися сільським господарством. Адже цей Король гір був недотепою і ні в чому не знав міри, хоч постійно говорив про золоту середину; він ніколи не був фінансистом. І ось тепер, на старості літ, він став поденщиком у місті і жив з милості у свого зятя. Ні, новий власник будинку Короля гір був зовсім не шахрай: він зразу ж прийшов у парафіяльну раду, зразу ж одержав допомогу на купівлю сучасних сільськогосподарських машин, побудував чудову обору і одержав премію; одержав допомогу на будівництво цистерни для гною, премію за свої продукти, провів електрику в дім Короля гір. Як подумаєш про таких людей, приходиш до висновку, що світова війна велася даремно.

А як же Б'яртур і його друзі?

Почнемо з Тоуріра з Гілтейги, батька веселих дочок, які в свій час захоплювалися довгими тонкими чулками. У нього все обійшлося не так погано, як можна було чекати. Молодша дочка навіть вийшла заміж за багатого чоловіка і жила в місті. А сам Тоурір заборгував не так багато, щоб великі борги зробили його великою людиною, але й не так мало, щоб йому загрожував розпродаж з молотка. Після війни він став середнім селянином. Жителі селища обрали його Королем гір. Він ловив у горах овець і лікував собак — відповідальність не маленька, але й оплата пристойна. Його обрали паламарем. Він добре справлявся з цією і з тією посадами, перестав нарікати на легковажність жінок і одверто націлявся в члени парафіяльної ради. Як це не дивно, але в ці важкі часи врятували його легковажні дочки, що з особливих причин залишилися під батьківською стріхою, працювали на нього в роки війни і навіть дітей

своїх примусили працювати. Тоурір не рискнув споруджувати будинок для своїх домочадців, він побудував лише приміщення для овець,— і правильно: адже гіркий досвід підказує, що найправильніше — якомога менше робити для людей.

А інші? Вони тягли лямку, як і раніше, змагаючи від податків і витрат на купівлю корму, від боргів за продукти харчування, боргів за оранку землі, від чуми, що вражала їхні стада, від хвороб і смерті,— від того, що ідеї Інгоулфа Арнарсона перетворювалися в життя, і від того, що різні блага і пільги так і сипалися на багатих селян.

Оулафур з Істадала підписав купчу на свій хутір, але жив усе-таки ще в тій самій торф'яній халупі, що коштувала йому життя його дружини і дітей. Людське життя не таке вже довге, щоб бідний селянин встиг стати заможним,— кажуть, ніби це навіть написано в книзі одного вченого за кордоном.

Хродлогур з Кельда довго жив на хуторі, який він орендував у старости, а наприкінці благословенної війни йому вдалося навіть купити його; і тепер у нього повний рот клопоту з виплатою процентів. Але не встиг він побудуватись, як треба чекати нової війни,— хоч, можливо, на той час староста встигне відібрати у нього хутір в рахунок несплачених процентів. Нехай іде все своїм порядком. Хродлогур так і не навчився відрізняти природне від надприродного, брав усе, що випадало на його долю, візьме і розорення, коли до цього дійде.

Ейнар з Ундірхліда трохи зменшив свою заборгованість за один-два роки, але так і не став власником хутора і не збудував хати. Борги вже давно почали знову зростати. Коли виручки за овець вистачить, щоб сплатити податки і купити корму, то це буде щастя. Борги за ліки почекають. Можна почекати і з купівлею рибних відходів. Людське життя — це людське життя. Щоразу, коли хто-небудь помирав, Ейнар, як і раніше, складав красиві поминальні вірші і був глибоко переконаний, що господь бог у майбутньому житті буде милостивішим до селян, ніж у цьому житті, і тоді вони натішаться всіма благами, які належать тим, хто має безсмертну душу.

Невже простим людям нічого не перепадало від усіх новин і привілеїв, коли ідеали Інгоулфа перетворювалися в життя? Що тут сказати? Адже вся справа в тому, що немає ніякого смислу пропонувати кому-небудь із селян-бід-



няків допомогу з державної каси на купівлю тракторів і сучасних жаток, або довготерміновий кредит на спорудження кам'яного будинку з подвійними стінами і фанерою, лінолеумом і електрикою, або премію за продукти, або премію за оранку великих просторів землі, або чудову цистерну для гною від єдиної в господарстві корови. Немає ніякої рації пропонувати пільги і переваги кому-небудь, крім багатих людей. Тільки багаті люди і можуть одержувати пільги та переваги. Бідність тим і відзначається, що бідняк не може прийняти щедрот, які сиплються на багатих. Бути бідним селянином — це й значить ніколи не мати можливості скористатися тими привілеями, що їх обіцяють політичні діячі. Це й значить бути відданим у полон «ідеалів», які роблять багатих ще багатішими, а бідних—ще біднішими.

Б'яртур живе взимку і влітку в побудованому ним домі. Це найгірший дім у світі і надзвичайно холодний. Перед різдвом Халбера вже перестала підводитись і Б'яртур переніс її ліжко в порожній овечий хлів, щоб вона не вмерла від холоду. Холод мучив і самого Б'яртура так жорстко, що він став побоюватись, чи не старіє він уже, але потішав себе тим, що його син, який зараз у розквіті сил, переносить холод так само важко. Кімната ніколи не просихала, в мороз вона вкривалася льодом, вікна ніколи не замерзались, вітер гуляв у будинку, сніг проникав у кімнату. Батько і син цієї зими самі варили їжу, а це було не дуже весело; зате ніхто вже не бурчав на хуторі, ніхто не доводив свою правоту.

Влітку Б'яртур ще раз найняв людей косити сіно для своїх ісландських овець, незважаючи на те, що жоден споживач у світі, коли не вважати лисиць і глистів, не хотів знати ісландських овець. Ціни на продукти восени все падали, нікому не потрібні були ісландські вівці, та й ніколи вони не були потрібні. Уряд відмовився від переважного права на основне джерело народного прибутку—рибальство, а натомість іноземці закупили деяку кількість бочок тухлої солонини, що потім гнила в чужих портах і яку, нарешті, викидали в море. Все, що Б'яртур виручив восени за овець, пішло на оплату наймитів і муніципальні податки; а на виплату процентів та на погашення заборгованості нічого не залишилось. І коли б він навіть продав усіх овець — це було б краплею в морі. Він намагався добитися відстрочки в ощадному банку, але там ні з ким було говорити, крім сухотного, стомленого, схожого на мошці чоловіка, який

мляво перегортав гросбух і повідомив, що він не має права дати відстрочку: вирішено, бачите, відкрити восени філіал народного банку у Віку. Фіордський ощадний банк зіллється з ним. Тепер тільки сам директор банку Інгоульф Арнарсон має право надавати відстрочки. І банківський службовець байдуже порадив Б'яртуру поїхати в Рейк'явік, знайти директора і зробити спробу домовитися з ним. Б'яртур пішов додому, щоб «подумати». Може, і думати не варт, адже все одно — думай не думай, всі вони шахраї. Та поки він роздумував, по країні рознеслася новина: Інгоульф Арнарсон залишив пост директора народного банку і призначений прем'єр-міністром.

### *Розділ сімдесят третій*

## СОБАКИ, ДУШІ І Т. ІН.

«Аукціон. Цим повідомляється, що, за вимогою філіалу народного банку у Віку, хутір Літня оселя в парафії Редсмірі продається з аукціону для покриття боргів, а також процентів і витрат по продажу. Аукціон призначається на 29 травня, початок о третій годині після полудня.

*Йоун Скуласон, суддя».*

Це повідомлення на початку весни було розклеєно і у Віку і у Фіорді і надруковано в «Юридичному вісникові», а трохи згодом про наступний продаж Літньої оселі було повідомлено й Б'яртура. Він нічого не сказав. Не в його звичаї було шкодувати за тим, що він втрачає; він ніколи не носився із своїм горем: «Коли ти втратив те, чим володів, то задовольняйся тим, що тобі залишилося». Він був досить розумний, щоб якомога довше триматися за овець, у нього їх було ще сто штук, та корова, та трое робочих коней, а також жовта сука — четверте покоління по жіночій лінії від його першої суки.

Цього вечора, увійшовши в стару кошару, Б'яртур зупинився біля ліжка, в якому лежала стара, і заговорив з нею:

— Може, ти пам'ятаєш, що в тебе був хутір на півночі, на пустирі Сандгіл, люба Бера?

— Хутір? — вона не могла дати зрозумілої відповіді на це запитання, вона вже давно нічого не пам'ятала.

— В усякому разі він же стоїть на тому самому місці,— сказав Б'яртур.

— Це був славний хутірець,— відгукнулася Халбера,— я жила в ньому сорок років. Там ніколи нічого не траплялося. А тут весь час щось та й скоїться.

— Тепер нам доведеться попроситися з Літньою оселею,— вів далі Б'яртур.

— Так я й думала,— сказала Халбера.— Цей проклятий чорт завжди був тут і залишиться тут назавжди. Колумкіллі рідко випускав із своїх пазурів того, хто тримався за цей хутір. Я ніколи не вважала Літню оселею своїм домом.

Але Б'яртур не підтримав розмову про привид,— він ніколи не вірив у привиди і взагалі в надприродні істоти, крім тих, про які йдеться в поезії. І він приступив зразу до справи:

— Як ти гадаєш, чи не змогла б ти здати мені весною Урдарсел, любя Бера?

— В Урдарселі чудово заходить сонце,— сказала стара.— Коли блаженної пам'яті Тоурар одягав на себе святкову сорочку і скакав по пустирю, він ловив овець і стриг з них шерсть на місці — там, де йому вдавалося їх спіймати. Правда, у нього були добрі собаки.

— Так, це вірно, любя Бера,— у нього були добрі собаки, у покійного Тоурара,— сказав Б'яртур.— Я пам'ятаю його коричньового пса. Ну й пес! Він бачив у темряві так само добре, як інші при світлі. Рідкісна тварина. У мене теж водилися добрі собаки, любя Бера, віддані, вони ніколи не зраджували мене. Колись у мене була жовта сука,— прабабка теперішньої,— таку вдень з вогнем не знайдеш. Мені іноді здавалося, що вона владна над життям і смертю.

Що б там не було, у людини залишаються принаймні спогади про собак, їх ніхто відібрати не може, хоч світова війна і слідом за нею «ідеали» великої людини виявились курним вихором, що закрив горизонт бідного селянина.

— Так, любий Б'яртур, ось як воно повернулося,— сказав з відтінком співчуття в голосі Тоурірі з Гілтейги.

Була рання весна, і кілька селян сіли поряд на огорожі овечої обори; вони тільки що позначили своїх овець, і руки в них були в крові. Вівці одчайдушно мекали біля їхніх ніг.

— Далі черга твоя,— сказав Б'яртур.— Адже всі ми

бачили, що бути собачим лікарем — це ще нікого ні від чого не рятує.

— Не знаю, любий Б'яртур,— сказав Тоурір з деяким роздратуванням,— я не можу відповідати за собак. Але здається мені, що головне — це вірити в своїх дітей, що б там не сталося. І я завжди вірив у них. Що б не сталося з моїми дітьми, я ніколи їх не виганяв, і вони працювали на мене і в той же час на себе. Вірити в дітей — це те ж саме, що вірити в батьківщину.

Так, він став селянином-середняком. Це легко можна було зрозуміти з його тону. Він вибився в люди через те, що дочки зробили його дідусем і залишилися під батьківською стріхою із своїми незаконними дітьми. В роки війни у нього була безплатна робоча сила, він добився пошани й поваги і тому почав вірити в батьківщину—все для Ісландії!

— Мої діти ніколи не ганьбили батька,— сказав Б'яртур.— Вони були самостійні, мої діти.

Але селяни зразу ж збагнули, до чого справа хилиться: один крок — і піде така суперечка, що вже добра не жди. Настала важка мовчанка. І тут Оулафур з Істадала поспішив скористатися випадком і докинути слівце; він знав з досвіду, що коли втрапиш нагоду, то вже потім її не матимеш.

— Взагалі я вважаю,— сказав він,— що в теперішні часи — та й завжди так було — поставити собі будинок—це ще не значить стати самостійною людиною. В Ісландії від самого її заселення і до цього часу ще не траплялося, щоб трудова людина поставила собі будинок, який можна було б назвати будинком. Так і тепер—від цього пуття не буде! Вистачить з нас і землянки. Та й взагалі що тут особливого — прожити все життя в землянці? Адже це життя, коли його можна назвати життям, таке коротке. Інша річ, якби ми були безсмертні,—тоді була б якась рація будувати собі дім.

Ейнар з Ундірхліда сказав:

— Я не Оулафур: якщо я іноді й висловлююся, то не можу говорити по-науковому; я тільки скажу, що думаю про самого себе. Я знаю — душа існує, і вона безсмертна; і саме тому мені байдуже, що я проживу в землянці той короткий час, коли душа повинна мучитися на землі. Якщо життя бідне, дім малий, борги важкі, коштів не вистачає, щоб їсти вволю, а від хвороб нікуди не дінешся,—то

все-таки душа — це душа. Душа була і залишається безсмертною душею; і її місце в кращому світі.

— А, йди ти к бісу із своєю нісенітницею про душу! — зневажливо сказав Б'яртур і зіскочив з огорожі.

Хродлогур з Кельда перевів розмову на глисти.

## *Розділ сімдесят четвертий*

### *КІНЕЦЬ САГИ*

### **ЧУЖИЙ ХЛІБ**

Цієї весни, коли Б'яртур відбудував землянку в Урдарселі на зразок тієї, яку він уже колись збудував — такі землянки будуються, як заманеться, — голова парафії в Утіредсмірі купив своє старе «Зимовище» за ту суму, за яку був заставлений хутір. Всі вважали, що це добра покупка. Він збирався влаштувати тут великий лисячий розплідник, адже виявилось, що найлютішим ворогом людини є не лисиця, а вівці. Б'яртур перегнав своїх овець і перевіз своє майно на північ, на пустир Сандгіл, а на старому його попелищі залишилася тільки Халбера: її він збирався взяти з собою на північ, коли повернеться з міста. Під іменем Б'яртура з Урдарсела він вирушив у місто вперше; з ним був і його син. Б'яртур так заборгував споживчому товариству, що не міг одержати навіть жмені житнього борошна на своє ім'я. Йому дозволили взяти продукти на ім'я вдови Халбери, дочки Йоуна, за її дорученням. Безглуздо було погрожувати, лаятися, щоб відвести душу: ніхто цього все одно не слухав і ніхто не мав часу на це відповідати; в кращому разі хлопчак на складі сказав би: «Заткни пельку». І безглуздо було б дати кому-небудь кулаком у пику, — адже влучиш завжди не в ту пику, в яку треба. Він віддав двох своїх кращих коней, щоб заплатити за матеріал для нової кімнати в Урдарселі, і в нього залишилася тільки двадцятишестилітня шкапа Блесі. Ми знаємо її з минулих днів, коли ми були присутні на похоронах у Літній оселі. Як давно це було! Зимовий день. Блесі, прив'язана до одвірка, заглядає у кошару. А Тоурдур з Нідуркота співає псалом. Багато чого може пережити кінь. Ця конячина пережила все, що пережив її хазяїн — селянин з Літньої оселі. Вона була у нього єдиною у важкі часи,

однією з багатьох у хороші, а тепер знову стала єдиною. Це була худа шкапа, виснажена, коростява, сліпа на одно око, закрите більмом. Бідна стара кобила! У неї були такі ж самі витривалі груди, як і в Б'яртура.

У Фіорд прийшли пізно. Б'яртур не зважився зразу ж повертатися назад, боячись перевтомити коняку, і пустив її пастися. У неї були погані зуби і їй потрібно було багато часу, щоб наїстися: доводилося чекати ранку, поки вона вволю попоїсть. Був пізній вечір. Споживчу крамницю вже закрили. Батько і син владнали свої справи, і їм нічого не залишалося, як чекати ранку. Вони вийшли на вулицю. Обоє були голодні, обоє нічого не їли весь день, у обох не було грошей, піти вони нікуди не могли. Обом дуже хотілося кофе, але вони про це не говорили. Стояв туман, з моря дув холодний вітер, але дощу не було.

— Ну, вночі дощу не буде,—сказав Б'яртур, розглядаючи небо.—Ми ляжемо на годинку-другу біля якої-небудь садової огорожі.

У місті були якісь заворушення, але Б'яртуру з Урдарсела доводилося думати про серйозніші речі. Справа в тому, що «ідеали» Інгоулфа Арнарсона здійснювалися і у Фіорді. Два тижні тому тут розпочали будівництво великого порту. В свій час програма будівництва була висунута теперішнім прем'єр-міністром під час виборчої кампанії, а потім з властивою йому енергією проведена в алтингу. О, це була не така людина, щоб одступатися від своїх обіцянок. Крім місцевого населення, багато жителів Віка теж дістали роботу на цій великій будові. Вони залишили свої сім'ї і перебралися сюди, в старі сараї, де раніше чистили рибу; тепер ці сараї були пристосовані під бараки для робітників; платити обіцяли так, як звичайно платять у віддалених місцевостях. Знову відбудовується знаменитий мол, а для цього потрібно було багато каменю і бетону. Робітники попрацювали тиждень, висаджуючи в повітря і перевозячи каміння. Настав перший день виплати. Виявилося, що в них було перебільшене уявлення про платню у віддалених місцевостях: виявилося, що вони не зможуть навіть прогодувати себе і своєї сім'ї на цей зарібок. І прощай мрія вибитися «в люди»! Вони називали таку платню голодною, а таку політику наступом на робітників і оголошили себе ворогами такого суспільного ладу, при якому трудовому людові нічого їсти. Ніби цей суспільний лад був чимсь новим! Вони поставили вимогу, щоб платню підви-

щили. Але ні в кого не було повноважень підвищити платню в такі важкі часи: кому яке діло, що їх сім'ям нічого їсти? Суспільний лад ісландців священний. Тоді робітники припинили роботу і оголосили страйк. Раніше у цьому місті ніколи не було страйків, але на чолі руху стали жителі Віка,—вони якось уже страйкували в себе у Віку, і вдало; їхні сім'ї деякий час після страйку одержували і житній хліб і рибні відходи. Серед жителів Фіорда думки розділилися: багато хто вирішив страйкувати, а інші вийшли з гри, вони — хай уже й так! — принесуть жертву ісландській незалежності! Десятники все набирали робітників за ту саму платню, яка викликала такий протест. Дрібні судновласники й інші дрібні буржуа запропонували свої послуги, притому безплатно,—адже вони рятували незалежність народу і суспільний лад ісландців. Але страйкарі відмовилися йти з місця роботи; мало того, вони виставили пікети і не пускали добровольців. Відбувалися бійки між тими, хто був досить багатий, щоб захищати самостійність Ісландії, і тими, хто хотів врятувати свою сім'ю від голода. Люди дубасили одне одного, як дубасять в'ялену тріску, де в кого були навіть переломи кісток. З'явилися слова і думки, невідомі раніше в цій місцевості,—сюди прийшли безсоромні чужаки, покидьки суспільства, щоб порушити мир і спокій; вони говорили прямо, що хочуть створити новий суспільний лад, при якому трудящих не будуть морити голодом. У місті не було поліції, яка могла б вибити з їхньої голови ці дурощі, і суспільний лад, а з ним і незалежність народу виявилися беззахисними. Нарешті, голова повітового суду подзвонив властям і попросив прислати поліцейських для охорони тих, хто бажав працювати, і для розправи з чужаками, з крамольниками, які незаконно їм перешкоджали. Уряд охоче відгукнувся на це прохання: загін поліцейських був посланий у Фіорд на катері. Говорили, що страйкарі підготувалися до оборони і що треба чекати сутички. Містечко було злякане, збентежене.

То чи ж треба дивуватися, що нікому не було діла до Б'яртура з Літньої оселі? Всі думали тільки про те, що їх чекає завтра.

Був уже пізній вечір, неспокійні голоси робітників стихли і змінилися різкими криками морських ластівок. Ніч оповила місто прозорим серпанком. Селянин з долини і його син сіли біля дороги перед темним, заснулим будинком; вони жували травинки і довго мовчали.

Першим заговорив син.

— Чи не піти нам до Аусту Соуллілі?—запитав він.— Я чув, що вона хвора.

Відповіді не було.

— Чи не підемо ми до Аусту Соуллілі?—повторив син.— Кажуть, що її покинув жених.

Знову мовчанка.

— Тату, я певний, що Ауста Соуллілія дуже зрадіє нам. Я певний, що вона почаствує нас кофе.

Нарешті батькові увірвався терпець, гнівно подивився він на сина і відповів:

— Замовч! Чи ти хочеш, щоб я побив тебе, клятий волоцюго, що ніколи не стане мужчиною?

І на цьому розмова закінчилась.

Довго сиділи вони і, нарешті, помітили, що по дорозі чвалає якийсь чоловік — високий, худий, у нанкових штаних і сорочці, в насунутій на потилицю шапці; час від часу він зупинявся і дивився на дім. Раптом він побачив Б'яртура і його сина — тоді він перестав розглядати дім, повільно попрямував у їхній бік і зупинився за кілька кроків. Він дістав недокурок з кишені і дивився попеременно то на недокурок, то на Б'яртура і сина його, потім засміявся, запалив недокурок і підійшов до них.

— Добрий вечір, брати,— сказав він.

Вони ліниво відповіли на це привітання і так само нерухомо сиділи, тримаючи травинки в зубах і дивлячись на канаву. Чоловік усе ходив коло них; він глянув угору:

— Надвечір небо затягло хмарами.

Вони не відповіли.

— Проклята нора,— сказав чоловік.— Як хочеться додому. Хоч, правду кажучи, і вдома зараз не краще.

— Звідки ти? — запитав Б'ятур.

— З Віка. Думав, що тут буде легше, але, як виявилось, анітрохи не краще. Зняли галас, а на перевірку виходить — саме шахрайство. Послухай,— сказав він раптом і глянув на Б'яртура, ніби щось згадавши.— Чи не продаси ти мені хліба?

— Продати тобі хліба? Ти при своєму розумі? Ні. В мене нема хліба на продаж.

— Он як,— сказав чоловік і посміхнувся невиразною посмішкою.— А втім, що ж... Мені все одно платити нічим.



Настала коротка мовчанка. Потім прохожий сказав:

— Усе це цілковитий обман, прокляття. К бісу все!.. В якій книзі це сказано?

— Здається, в священному писанні,—відповів Б'яртур.

— Атож, що ж це я,— сказав чоловік,— звичайно, в священному писанні.

— Ти страйкар? — запитав Б'яртур.— Як вам не соромно! Краще б ви працювали.

— А яка користь з роботи, коли нас обдурили? Сподіваюсь, ти не з тих, хто хоче й далі працювати?

— З тих,— сказав Б'яртур.— Я завжди працював, але я ні в кого не був у наймах. Я самостійна людина поки що.

— Завтра, кажуть, буде поліція,— сказав чоловік.— Сподіваюся, ти не голосував за Інгоулфа Йоунсона, цього кривавого пса?

Але Б'яртур не хотів відповідати на це запитання.

— Як важко, хай йому чорт, купити шматок хліба,— сказав чоловік.— Хлопці послали мене купити хліба, ми збиралися зварити кофе.

— Ти ж сказав, що в тебе немає грошей, — зауважив Б'яртур.

Чоловік знову глянув на нього, прицмокнув язиком і посміхнувся невиразною посмішкою.

— Я й не думав купувати,—я хотів пошукати в булочній.

— Булочна давно зачинена,— сказав Б'яртур.

— Це нічого, аби тільки хліб не сховали.

— Сховали?

— Так, так, сховали. Я бачив такі чудові караваї гонині о сьомій — справжній житній хліб!

Він допалив свій недокурок.

— Як ти гадаєш, дощ буде? — запитав він і знову глянув на небо.

— Не думаю,— відповів Б'яртур.

— Та мені все одно, нехай собі йде,—сказав прохожий.— Ну й життя! Знаєш, я дуже давно не був з жінкою.

— Он як,— промовив Б'яртур.

— А втім, це й краще,—говорив далі чоловік.— Треба зберігати сили. Коли ці негідники привезуть завтра поліцію... Слухай, може й ви підете з нами?

— Проти кого?

— Звичайно, проти цього чорта Інгоулфа Йоунсона.

Б'яртур подумав і відповів:

— Я вже не здатний для бійки.

— У нас ручки від мотиг, палиці...

— Он воно що,— відповів Б'яртур.

— Та коли ці чорти приїдуть з рушницями, ми, звичайно, здамося,— сказав чоловік.— Так ми вирішили. У багатьох з нас є діти. Коли б у мене не було дітей, мені б море було по коліна. Нехай собі стріляють. Слухайте, чого ви тут чекаєте? Чого-небудь особливого?

— Ні,— відповів Б'яртур.— Чекаю, поки моя кобила напхає собі пузо, їй уже понад двадцять п'ять років. Нам треба їхати додому пустирем; ми вирушимо рано-вранці.

— Не поїдете ж ви раніше, ніж закінчиться бійка, брати? Слухайте, якого чорта ви тут сидите? Чому вам не піти зі мною і не випити гарячого кофе з хлібом?

— А є в тебе хліб?

— Хліб?— здивовано перепитав чоловік.— Авжеж, авжеж, хліба буде досхочу. Ходім.

Він був такий балакучий, говорив так простодушно, потовариськи, що селяни встали і пішли за ним. Але він ішов якимось дивно, зигзагами,— зупиняючись, кудись заглядаючи. Вони йшли прямою дорогою. Два рази він попросив їх зачекати його, а сам забігав кудись за будинок.

— Чорт, як смішно! — сказав він.— Усі такі налякані, жінки навіть замикають двері своїх кухонь.

Видно, він справді бачив у цьому щось забавне, бо голосно розсміявся. Але Б'яртура і його сина це зовсім не розвеселило. Незнайомий говорив про поліцію, про жінок, про погоду і про все, що спадало йому на думку.

— Я гадаю,— зауважив він,— треба бути дурнем, щоб у наш час женитись.

— Хіба? — запитав Б'яртур.

— Авжеж, безглуздим,— підтвердив незнайомий і, за звичкою, цмокнув язиком.

— То не женився б, — сказав Б'яртур.

— Послухай, я тут розмовляв якимось з одним бойовим хлопцем, і він сказав: «Краще б уже власті вбивали людей, ніж залишати їх жити в такій бідності».

— Дурниці ти верзеш,— відказав Б'яртур.

— Ні, ні,— швидко відповів прохожий,— це суцця правда. Я теж так думаю. Прості люди не такі злочинці, щоб пристосовуватися до сучасних порядків. Тільки шахраям життя.

Б'яртуру важко було зрозуміти ці слова, він нічого не відповів.

— І зброї у нас немає,— вів далі чоловік.— Якби мали ми зброю, зовсім інша розмова була б. Доводиться красти у них держакі від лопат, щоб їх же бити. Та коли у нас буде зброя, тоді, звичайно... Почекайте, тут живе одна жінка.

Він миттю зник за невисоким будинком. На вікнах стояли квіти. Поряд був курник. Через деякий час прохожий виринав звідкись з великою буханкою чорного хліба.

— Я подряпався,— сказав він і полизав ранку на руці,— та це дрібниці. Ходімо.

— Сподіваюся, ти не вкрав цей хліб?

— Ет, є про що говорити! — сказав чоловік, цмокнувши язиком, і засунув хліб під штани, натягнувши сорочку зверху.— Нічого, у неї кілька хуторів, це вдова пастора.

Б'яртур зупинився і сказав:

— Далі я не піду.

— Підеш,— відповів чоловік.— Підеш і будеш пити кофе. Це чудовий хліб. І жінці він зовсім не потрібен.

— Я ніколи не крав,— сказав Б'яртур,— і ніколи не приховував злодіїв.

— І я теж,— сказав чоловік.— Але що робити, коли тебе кругом обкрадають та на додачу ще можуть і застрелити. Адже капіталізм убив на війні ради власного задоволення десять мільйонів чоловік, то, може-таки, не помітить, що зникла одна хлібина. Капіталізм карає куди суворіше тих, хто не краде,— то чого ж не красти? Хто сидів у тюрмі, ті кажуть, що найкраще їм жилося там. А ця жінка тільки й знає, що збирати орендну платню з своїх хуторів. Я певен, що далеко краще сидіти в тюрмі, ніж бути власником хутора, як ти. Я певен, що в тюрмі людина почуває себе куди самостійнішою. Ходімо, брати. Кофе вже, мабуть, готове, і ніяких злодіїв, крім капіталізму, немає.

У бараку було десять-дванадцять робітників, вони варили кофе на чадній керосинці, вода вже закипіла, і нові пришельці мимоволі вдихали в себе запах ароматного напою.

— Що це за хлопці?

— Вони сиділи біля дороги і жували тютюн,— сказав

супутник, що було не зовсім точно, бо вони жували лише траву,—і я запросив їх випити кофе.

— Ти приніс хліба?

— Авжеж, авжеж, — просто відповів супутник,— хліба вистачить. Заходьте, брати!.. Ви можете спокійно прийняти їх, вони проти капіталізму.

Господарі запросили гостей сісти на нари, їх почали розглядати. Дехто чув про Б'яртура з Літньої оселі і знав, що він будувався, що його хутір кілька днів тому продали з молотка на покриття боргів; їм хотілося докладніше дізнатись про це, але Б'яртур відмовчувався.

Йому запропонували кухоль кофе, і він взяв його з подякою, та коли справа дійшла до хліба, в ньому знову піднявся глухий гнів: це був чужий хліб. А він дорого дав би за шматок хліба.

Гвендур узяв велику скибку і глянув на батька.

— За це ти відповідаєш, не я,—буркнув Б'яртур.

— Скажи, Б'яртур,— запитав якийсь юнак з дивно відкритим поглядом і живими рисами обличчя.— Чи знаєш ти, що зробили російські селяни?

Він не відповів.

— Вони споконвіку жили самостійно, як дикі коти, або, точніше сказати, як ісландські хуторяни, подібні до тебе. Капіталізм грабував і вбивав їх. Вісім років тому капіталізм розв'язав війну і почав убивати їх, як собак, ради власного задоволення; і так він кремсав їх три роки, а були дні, коли вбивали до двохсот тисяч чоловік зразу. Нарешті російським селянам це обридло, і вони об'єдналися з своїми товаришами-робітниками в містах, повалили капіталізм і вбили царя. Вони взяли все те, що капіталізм украв у них, і створили нове суспільство, де ніхто не може наживатись на праці іншого. Це називається колективне суспільство.

— Он воно що,—раптом засміявся Б'яртур.— Знаєш, російському цареві капут!

І він почав розповідати присутнім про своє життя і навіть про те, як у нього все вкрали.

— Дайте й мені, будь ласка, шматок хліба, хлопці,—нарешті сказав він, побачивши, що всі жують, у всіх добрий апетит і від буханки залишилася тільки половина. Йому відрізали товсту скибку. Хліб був чудовий.

— Так, можливо, вони помстяться за мене,—сказав Б'яртур, набивши повний рот,—подібно до того, як за

Гретіра Сильного помстилися десь далеко на сході, в Міклагарді; але зате його і вважають найвидатнішою людиною в Ісландії.

— Ти ще не вмер,— сказав один з робітників,— і завтра будеш битися разом з нами.

— Ні,— відповів Б'яртур.— Я перебираюся на іншу ділянку, і в мене немає часу битися тут, на фіордах.

— Одного чудового дня трудящі скинуть з себе злодіїв і вбивць,— сказав хтось.— Тоді ти каятимешся, що не подав нам руку допомоги.

— Я завжди був самостійною людиною,— сказав Б'яртур.— Я хочу мати свою землю. Завтра рано-вранці, як тільки кобила вволю наїсться, я поїду в Урдарсел. Це вирішено. Мій Гвендур може залишитись у вас. І коли ви переможете проклятих редсмівців, я плакати не буду. Слухай, ти можеш залишитися з цими хлопцями, Гвендур,— хто знає, можливо, саме вони дадуть тобі твою Америку, за якою ти так побивався весь цей рік.

Коли випили кофе, хтось заспівав, інші почали лягати спати. Вони кидались на ліжка, не роздягаючись, по двоє-трое на одно. На ліжках валялося лахміття, яким можна було прикритись. Гвендуру теж запропонували лягти.

— Якщо ми переможемо, у нього буде робота,— сказали робітники,— ми запишемо його до нашої спілки.

Незабаром усе стихло, всі полягали. І Б'яртур теж. Його нудило, він побоювався, що блюватиме,— звичайно, це від хліба. Але поступово нудота минула. Він не міг зімкнути очей, у голові в нього вихором кружляли думки: чи не попав він у товариство огидних злодіїв? Адже це насильники, розбійники, вони хочуть повалити владу і пограбувати країну. Чи не дуже він поспішив, коли вирішив залишити сина у цих розбійників? Що спільного у нього, вільної людини, або у його дітей з цією бандою? Чого, хай йому чорт, він потрапив до них — він, самостійна людина, яка тільки що одержала новий хутір? Але, з другого боку, може, це справедливі люди? А коли так, то це єдині справедливі люди, яких він коли-небудь бачив. Адже одно з двох: або влада справедлива — і тоді ці люди злочинці, або ці люди справедливі — і тоді злочинна влада. Нелегко було розв'язати це питання за одну коротку ніч, і Б'яртур дуже шкодував, що потрапив сюди. У нього болів живіт від украденого хліба; йому здавалося, що він зазнав найбільшої поразки в своєму житті; йому було так соромно,

що кров прилила йому до лиця. Ось він встане, і за двома блюватиме цим хлібом приниження. Але він все-таки не встав, а лежав. Навколо нього вже давно хропли.

*Розділ сімдесят п'ятий*

## РОСИЙСЬКОГО ЦАРЯ СКИНУТО

Нарешті Б'яртур заснув. Коли він розплющив очі, в бараку було зовсім видно. Ранкове сонце заглядало у відчинені двері. Він підвівся і глянув на сонце. Мабуть, зараз близько шостої; він проспав три години. Робітники ще хропли. Хліб, з'їдений ним напередодні, і розмова за чашкою кофе залишилися в його пам'яті як щось примарне, ніби йому приснилося щось, негідне його. Як дивно, що це сталося саме з ним. У нього боліла спина, всі члени затерпли. Розмова — це ще нічого, хіба мало чого чуеш... коли б тільки він не їв цього проклятого хліба. І раптом він згадав, що віддав їм свого сина. Де в нього була голова? Чи йому підсипали у кофе якогось зілля? Він стояв на порозі барака, то виглядав надвір, то дивився на сплячих і міркував як би забрати свого сина. Потім він тихенько пройшов через кімнату, твердо вирішивши штовхнути сина і непомітно розбудити його. Юнак спав спокійно між двома робітниками, — це були здорові, сильні хлопці, широкоплечі, з енергійними підборіддями, з мозолистими, грубими руками. Біля стіни стояло кілька держаків від сап. І Б'яртур подумав, що його синові так добре спиться серед цих двох сильних людей, що не варт його будити і, мабуть, не варт забирати від них. Коли він проснеться, йому теж буде добре серед них. Хіба вони не варті того, щоб стати володарями своєї країни і керувати нею? Та коли молодці, викликані Інгоулфом Арнарсоном, прибудуть з рушницями і уб'ють їх і його сина теж — що тоді? Чи не краще розбудити хлопця і забрати в гори, ніж дозволити застрелити його, як собаку, серед вулиці? Він завжди любив свого хлопчика, хоч ніколи цього не показував. Правда, Гвендур мало не поїхав в Америку, але верх взяла в ньому любов до самостійності, і він вирішив разом з батьком переборювати труднощі у себе на батьківщині. «Ну що ж, — подумав Б'яртур, — адже я втрачав синів і раніш», і він згадав немовлят, яких він відносив у ящику на спині в селище, щоб поховати на цвин-

тарі в Редсмїрі, та тих дітей, яких він втратив у своїй боротьбі за самостійність. Чи не краще, коли і з останнім трапиться те ж саме! Якщо у кого неvistачає мужності бути самотнім, то це не самостійна людина. Гретір Аусмундарсон був бездомним розбійником з великої дороги, дев'ятнадцять років він поневірявся по містах Ісландії, поки його не зловили на Дрангейє. Але за нього помстилися в Міклагарді,— а це найбільше місто у світі. «Можливо, згодом помстяться і за мене,— думав Б'яртур.— І, можливо, навіть у якому-небудь великому місті». Він раптом згадав, що російському цареві — капут, і це його потішило. Що сказав би про це старий Йоун із Утіредсмїрі?

Б'яртур вирішив не будити сина і тихенько вийшов з барака.

Пора було б забрати кобилу з пасовиська і рушити в дорогу, а він блукає по безлюдному рибальському селищу і розгублено відповідає на привітання старих рибалок, які вже встали і порпаються в своїх малесеньких садочках— розвішують сіті на лужках, сушать їх на ранковому сонці або лагодять. Раптом Б'яртур рішуче повернув до передмістя Фіорда, де скупчилися найбідніші хатини. Ця частина міста називалася Сандейр, Б'яртур ніколи не був тут, але він знав декого з жителів цього району. Багато жінок уже повставали і вибивали об стіни домів мішки. На задвірках однієї з халуп він побачив купку робітників, але ніхто з них не звернув уваги на Б'яртура. Очевидно, це були збори.

Біля дороги сидить тоненька дівчинка і робить пиріжки з глини. Якраз у ту хвилину, коли він проходить повз неї, дівчинка підводиться і витирає руку об живіт; у неї довгі для її віку ноги, довгі руки, недитяче личко, вже позначене печаттю знання. Вона поглядає на Б'яртура, і він зразу ж впізнає ці очі — і пряме, і косе. Він різко зупиняється і дивиться на неї. Це ж Ауста Соулліля!

— Що? — запитує він; йому здалося, ніби дівчинка щось сказала йому.

— Я нічого не сказала,— відповідає дівчинка.

— Як рано ти встала, сердешна, зараз же тільки шоста година.

— Я не могла спати, у мене коклюш. Мама каже, що мені краще бути на вулиці.

— Он воно що, у тебе коклюш. Як же тобі й не кашляти, адже у тебе дуже тоненьке платтячко.

Дівчинка не відповіла і знову взялася до своїх пиріжків. Б'яртур почухав голову.

— Он як, люба моя Соула,— сказав він.— Ех ти, бідолашна!

— Мене звать не Соула,— відказала дівчинка.

— А як же тебе звать?

— Мене звать Бьорт,— з гордістю сказала вона.

— Ну, добре, люба Бьорт,— сказав він,— різниця не велика.

Б'яртур сів біля дороги і все дивився на дитину.

Бьорт насипала піску в старий емальований кухоль і поставила на камінь пектися.

— Це різдвяний пиріг,— сказала вона і посміхнулася, щоб підтримати розмову.

Він нічого не відповів і все дивився на дівчинку.

Нарешті вона підвелась і запитала:

— Чого ти тут сидиш? Чого ти на мене дивишся?

— А чи не пора нам піти до твоєї мами і попиту кофе?

— У нас немає кофе,— відповіла Бьорт,— тільки вода.

— Ну, тепер багато хто перебуваєтьс'я водою,— зауважив Б'яртур.

У дівчинки почався приступ кашлю, вона посиніла і лягла на землю, поки припадок не закінчився.

— А чого ти все ще тут? — запитала вона, опам'ятавшись після припадку.— Чому ти не йдеш?

— Я хочу випити з вами води,— сказав Б'яртур просто.

Дівчинка допитливо глянула на нього і сказала:

— Ну, тоді ходім.

Якщо він сьогодні вночі їв чужий хліб, та ще крадений, то чому ж йому не випити води у цієї дівчинки? Він переліз через огорожу і пішов разом з дівчинкою до халупи.

Ніколи Б'яртур не був такий кволий духом, як цієї ночі, що вже скінчилася, і цього сонячного ранку. І навіть сумнівно, чи міг він ще називатися самостійною людиною.

Вікно на чотири квадрати було відчинене навстіж, і лише в одному з цих квадратів була ціла шибка, два були закладені мішками, а четвертий забитий дошками. Бьорт ішла попереду. Кімната колись була обклеєна шпалерами, по-міському, але вони вже давно почорніли від цвілі і звисали клаптями.

На одному з ліжок лежала хазяйка дому, стара жінка, на другому спала Ауста Соулліля з меншою дитиною. Бі-



ля вікна стояв ящик, поламаний стілець і стіл. На столі — керосинка.

— Ти вже повернулася? — запитала Ауста Соулліля, побачивши на дверях дочку, і підвелася на ліжку; з-під коміра шерстяної сорочки виднілись її обвислі груди; волосся було розпатлане. Вона дуже змарніла і зблідла.

Коли вона побачила Б'яртура, її очі розширилися, вона хитнула головою, неначе для того, щоб прогнати мару. Та це не мара була. У кімнаті стояв Б'ятур, це був він.

— Батьку! — крикнула Ауста і жадібно ковтнула повітря; вона дивилася на нього, розкривши рота, очі її округлилися, зіниці розширились; риси обличчя стали м'якші, — здавалося, вона поправилась і помолодшала за одну-одніньку хвилину.

Вона закричала, не тямлячи себе:

— Батьку!

Ауста схопила спідницю, похапцем натягнула її на себе, обсмикнула на стегнах і, скочивши з постелі, кинулась до нього босоніж і впала в його обійми; вона обхопила його шию і сховала лице у нього на грудях, під бородою.

Так, це був він. Ауста знову припала щокою до цієї місцинки. Він прийшов! Нарешті, вона підняла голову, подивилася йому в лице і зітхнула.

— Я вже думала, що ти ніколи не прийдеш.

— Послухай, сердешна моя, — сказав він, — треба поспішати. Зігрій води і одягни дітей. Я беру тебе з собою сьогодні.

— Батьку, — повторила вона тільки, не відриваючи очей від його обличчя, і все стояла, наче приросла до підлоги. — Ні, я не вірю, що це ти!

Він підійшов до її ліжка, а вона обернулася і дивилася на нього, як зачарована. Б'ятур втупився поглядом у дитину, що спала на ліжку. Щоразу, коли він бачив немовля, серце його сповнювалося жалем.

— Яке ж воно маленьке, тоненьке, — сказав він. — Так, рід людський кволий. От коли бачиш його, який він є, тільки тоді й розумієш, який він кволий.

— Я ще не вірю, — сказала Ауста Соулліля і знову підійшла до нього.

— Надінь на себе плаття, дитино, — сказав Б'ятур. — Дорога наша буде довга.

Вона почала одягатися. Вона кашляла.

— Дарма ти не повернулася раніше, ніж почала хворіти

на груди,— сказав він.— Я побудував тобі дім, як обіцяв, але в цьому немає вже ніякої радості — все пішло прахом. Тепер стара Халбера здала мені в оренду Урдарсел.

— Батьку,— говорила вона. Більше вона нічого не могла сказати.

— Я завжди вважав, що поки людина жива, вона не повинна здаватись, хоч би у неї вкрали все,— адже повітря у неї не відберуть. Так, дівчинко моя! А вночі я їв крадений хліб і залишив свого сина у людей, які хочуть повалити владу. То я й вирішив, що вже можу сьогодні вранці прийти і до тебе.

### *Розділ сімдесят шостий*

## КРОВ НА ТРАВІ

— Як давно тебе не було, дівчинко,— сказала бабуся ввечері, коли Ауста Соулліля залишилася сама з нею. Це була остання ніч у Літній оселі. Б'яртур повіз продукти в Урдарсел.— Я думала, що ти померла.

— Так, я померла, бабуся,— відповіла Ауста.

— Дивно! Всі помирають, крім мене.

— Так, але я встала з мертвих, бабуся.

— Що? — запитала Халбера.

— Я встала з мертвих.

— О ні, дівчинко, з мертвих ніхто не встає.

Халбера відвернулаь і оглянула петлі на спицях, потім почала читати про себе псалом про воскресіння з мертвих.

Увечері Ауста пішла із своїми дітьми до струмка. Вона з подивом оглядала потворний дім з гострими рогами, із слідами цементу на вікнах; у деяких з них були вибиті шибки, земля навколо дому зрита. Ця нова будівля схожа на руїни будівлі, розбитої війною. То це і є той палац, який він збудував, сподіваючись, що вона, Ауста, прийде. Вона теж колись мріяла про світлий дім на далекому лузі, біля моря. А тепер їй бракуватиме лише маленької хатини в Літній оселі, з її округлими лініями і гармонійними пропорціями. З цією хатиною була пов'язана пам'ять про найсвятіші страждання, про найдорожчі надії. І все-таки, як приємно знову побачити старі гори! Вони все ще стоять на своєму місці, а здавалося, століття минули, відколи вона розійшлася з ними.

І озеро на тому самому місці. І болото. І тиха річка, що перерізує болото. Яюсь літньої ночі проти Івана Купала Ауста вийшла на пустир, щоб побачить широкий світ. Якийсь чужий чоловік подивився на неї, і їй здалося, що душа її вічно буде тішитися цим поглядом. Життя її було розбите раніше, ніж почалося,— розбите, як дім Гудб'яртура Йоунсона і його мрія про самостійність. Вона мати двох дітей, може бути трьох, але — до цього нікому нема діла.

Ауста привела сюди дітей і сказала: «Подивіться на мій старий струмок», і поцілувала їх. Вона була подібна до незахищеної гірської породи, яку руйнують вітри, бо ніхто і ніщо не захищало її — ні бог, ні люди. Люди — ці навіть одно одного не захищають. А бог? Це знатимеш, коли помреш від сухот. Може, всемогутній запам'ятав усе, що вона вистраждала? Як би там не було, цього вечора їй здавалося, що вона ще не стара і може мріяти про майбутнє, про нове майбутнє. Сподіватися — значить жити.

На другий день Б'яртур повіз в Урдарсел своїх домашців. На спину старої Блесі він поклав дві корзини: одну для старої, якій було вже за дев'яносто, другу для дітей, і повів коня. Ауста Соулліля йшла поряд з ним. Вони прямували на захід, через горби. Собака бігла позаду, безтурботно приношуючись до всього, що траплялося їй на дорозі, як це завжди роблять собаки в запашний весняний день. Супутники мовчали. Вони були схожі на мандрівників, що встали після випадкової ночівлі на пустирі. Це був пустир життя. Шлях веде до ще дальшого пустиря. Ніяких нарікань! Не носися із своїм горем, не оплакуй того, що ти втратив! Піднявшись на горб, Б'яртур навіть не оглянувся на свою долину. Та коли вони проходили повз курган Гунвер, він зупинився і зійшов з дороги. Він охопив руками пам'ятник, який поставив їй кілька років тому, і перекинув його в ущелину.

Тепер він знав напевне, що нема чого відокремлювати її від Колумкіллі; вона була з ним і в важкі і в добрі часи, вона і зараз з ним. Це раз вони зруйнували дім бідного селянина. Вони все такі самі, вік у вік. І з простої причини: тому що бідний селянин все той же самий вік у вік. Війна, що точилася за кордоном, може на кілька років полегшити його долю; але це тільки уявне полегшення, марево. Бідний селянин ніколи, довіку не виб'ється з нужди. Він буде жити в злиднях, поки людина людині не захисник, а найлютіший ворог. Життя бідного селянина,

життя самостійної людини — це з природи своєї вічна втеча від інших людей, які хочуть убити його. З однієї нічліжки — в іншу, гіршу. От переселяється сім'я бідного селянина, цілих чотири покоління з тих тридцяти, які тисячу років підтримували життя в цій країні. Для кого? В усякому разі не для себе і своїх рідних. Бідні селяни схожі на біженців, що тиняються по зруйнованій ворогом країні, де довго лютувала війна; на людей, яких оголосили поза законом і яких цькують. В якій країні? В усякому разі, не в своїй. В іноземних книгах розповідається легенда про людину, яка стала бездоганною тому, що вночі засівала поле свого ворога. Сага про Б'яртура з Літньої оселі — це сага про людину, яка протягом усього свого життя, вдень і вночі, засівала поле свого ворога. Це сага про самостійну людину.

Пустир. Болота. Чути моторошний звук. Це гуркоче пам'ятник, падаючи в ущелину.

Трохи далі на перевалі, звідки можна бачити Утіред-смїрі, супутники зійшли з великої дороги і повернули на північ, прямуючи неїждженими стежками, до пустиря Сандгіл. Скрипіли тюки. Дитина заснула. Стара трималася синіми висохлими руками за сідло; вона їхала додому після випадкової ночівлі на пустирі.

Коли вони пройшли далі на північ, їти стало ще важче — зсуви, ущелини, болото, каміння. Сили в Аусті Соуллілі вичерпалися, вона впала на траву, здригаючись від страшного приступу кашлю; коли кашель припинився, вона застогнала — у неї не було сил підвестися. Б'яртур зняв тюки і пустив коня пастися. Він вийняв дитину з корзини і допоміг старій зійти на землю. Маленька Бьорт стояла, засунувши палець у рот, і дивилася на свою матір, а стара сіла біля неї, колисаючи немовля на колінах.

Де Гунвер йде — кривава путь.  
Тобі, маленький, час заснуть.

Усіх вразило, що трава почервоніла, — як у пісні. Всі чекали, поки Ауста Соулліля збереться з силами. Розгублений Б'яртур відійшов, а дівчинка питала матір, чи не боляче їй. Ні, їй не боляче, вона просто стомилася, вона не може більше йти. Ауста лежала на траві, з рота у неї текла кров, вона тихенько стогнала, закривши очі. Стара нахилилася і скося глянула на неї.

— Так,— пробурмотіла вона,— так я й думала. Мені доведеться поцілувати ще одного покійника.

Б'яртур зрозумів, що молода жінка більше не в силах іти. Він посадовив дітей і стару в корзини і підняв їх на спину коня, а потім узяв Аусту Соуллілю на руки, сказав їй, щоб вона міцніше вхопилася за його шию, і повів конячину далі. Коли вони піднялися на крутний горб, вона прошепотіла:

— Знову з тобою.

І він відповів:

— Тримайся міцніше за шию, квіточко моя.

— Так,— прошепотіла вона.— Завжди, поки я жива. Єдина квітка твоя. Квітка твого життя. І я ще не скоро помру, ні, не дуже скоро.

Вони знову рушили в дорогу.

*Весна 1935 року.*

*Рейк'яхлід — Лаугарватн.*

## ХАЛЛДОР ЛАКСНЕСС

### *Біографічна довідка*

Видатний ісландський письменник Халлдор Кільян Лакснесс народився 1902 року в Рейк'явіку, в сім'ї робітника, який згодом став фермером. Дитинство майбутнього письменника минуло на батьковій фермі, що була розташована в місцевості Лакснесс.

Сімнадцяти років Халлдор Лакснесс виступив із першими літературними творами, які він підписував: «Лакснесс».

В 20-х рр. письменник виїздить за кордон і тривалий час проживає в країнах Західної Європи та в Америці. 1923 року вийшла його збірка «Кілька оповідань», а в 1927 році, перебуваючи в Сіцилії, Лакснесс закінчує роман «Великий ткач із Кашміру».

Ранні твори письменника позначені впливом сюрреалізму, експресіонізму та інших модних у той час течій. Однак уже збірник нарисів «Книга народу» (1929) свідчить про перемогу марксистського світогляду в свідомості письменника і реалістичного методу в його творчості.

Широку відомість Лакснессу приніс роман «Салка Валка» (1931—1932), в якому розповідається про зародження робітничого руху в Ісландії.

В 30-х рр. Лакснесс двічі приїздить до Радянського Союзу. Про свої враження від цих поїздок письменник розповів у книгах «На сході» (1933) і «Російська сага» (1938), де виклав народні основи Радянської держави і відобразив боротьбу Комуністичної партії за побудову нового суспільства.

1933—1935 рр. був опублікований його роман «Самостійні люди». В цьому творі письменник на матеріалі життя однієї селянської родини зображує віковічні прагнення селян до соціальної незалежності і показує нездійсненність цих прагнень в умовах капіталізму. Пізніше виходять чотири частини саги про скальда Оулафура Каурасана Льюсвікінга (1937—1940): «Світло світу», «Замок в Сомерланді», «Дім скальда», «Краса неба».

В роки другої світової війни Лакснесс пише історичний роман-трилогію — «Ісландський дзвін», «Білява дівчина», «Пожежа в Копенгагені». В цій трилогії зображена боротьба ісландського народу за незалежність в XVII—XVIII ст. ст. (Ісландія була тоді під владою Данії).

В романі «Атомна станція» (1946) в гротескній формі зображено, як ісландські капіталісти продають країну американським імперіалістам. В творі також показано боротьбу народу проти перетворення Ісландії на американську базу.

В останні роки вийшли романи Лакснесса «Герпла» (1952) і «Літопис хутора Бреккукот» (1957).

З успіхом виступає Лакснесс і в інших жанрах літератури. Його перу належать: «Збірка віршів» (1930); п'єса «Коротке замикання» (1934); збірки оповідань — «Кроки людей» (1933) і «Сім чарівників» (1942); збірки нарисів — «Стежка в горах» (1937); «Місце дії дня» (1942), «Самі собою зрозумілі речі» (1946), а також ряд літературних статей.

Лакснесс активний учасник боротьби за мир, член Всесвітньої Ради Миру, лауреат Міжнародної премії миру, а також Нобелівської премії, голова товариства «Мир» (так називається товариство ісландсько-радянської дружби) з часу його утворення (1950).





# ЗМІСТ

## Ісландський піонер

### ЧАСТИНА ПЕРША

	Стор.
<i>Розділ перший. Колумкілі . . . . .</i>	5
<i>Розділ другий. Земля . . . . .</i>	9
<i>Розділ третій. Весілля . . . . .</i>	15
<i>Розділ четвертий. Летючі хмарини . . . . .</i>	27
<i>Розділ п'ятий. Таємниця . . . . .</i>	33
<i>Розділ шостий. Сни . . . . .</i>	35
<i>Розділ сьомий. Серцева хвороба . . . . .</i>	41
<i>Розділ восьмий. Суховій . . . . .</i>	46
<i>Розділ дев'ятий. Поїздка в «ліс» . . . . .</i>	47
<i>Розділ десятий. Перед походом у гори . . . . .</i>	54
<i>Розділ одинадцятий. Вереснева ніч . . . . .</i>	66
<i>Розділ дванадцятий. Порада лікаря . . . . .</i>	74
<i>Розділ тринадцятий. Поетеса . . . . .</i>	76
<i>Розділ чотирнадцятий. Прощання . . . . .</i>	80
<i>Розділ п'ятнадцятий. Розшуки . . . . .</i>	84
<i>Розділ шістнадцятий. Рими . . . . .</i>	90
<i>Розділ сімнадцятий. Повернення додому . . . . .</i>	97
<i>Розділ вісімнадцятий. Утіредсмірі . . . . .</i>	99
<i>Розділ дев'ятнадцятий. Життя . . . . .</i>	106
<i>Розділ двадцятий. Турботи . . . . .</i>	109
<i>Розділ двадцять перший. Носильники . . . . .</i>	120

<i>Розділ двадцять другий. Хуртовина . . . . .</i>	128
<i>Розділ двадцять третій. Надгробне слово . . . . .</i>	130
<i>Розділ двадцять четвертий. Вогонь морозу . . . . .</i>	131

### Вільні від боргів

#### ЧАСТИНА ДРУГА

<i>Розділ двадцять п'ятий Зимовий ранок . . . . .</i>	137
<i>Розділ двадцять шостий. День . . . . .</i>	150
<i>Розділ двадцять сьомий. Вечір . . . . .</i>	164
<i>Розділ двадцять восьмий. Література . . . . .</i>	168
<i>Розділ двадцять дев'ятий. Корова . . . . .</i>	171
<i>Розділ тридцятий. Сильні світу цього . . . . .</i>	176
<i>Розділ тридцять перший. Про пісню . . . . .</i>	183
<i>Розділ тридцять другий. Про світ . . . . .</i>	189
<i>Розділ тридцять третій. Тиранство . . . . .</i>	207
<i>Розділ тридцять четвертий. Важливі події . . . . .</i>	216
<i>Розділ тридцять п'ятий. Гість . . . . .</i>	223
<i>Розділ тридцять шостий. Б'яртур будується . . . . .</i>	233
<i>Розділ тридцять сьомий. Маленька квітка . . . . .</i>	238
<i>Розділ тридцять восьмий. Бій . . . . .</i>	244
<i>Розділ тридцять дев'ятий. Смерть навесні . . . . .</i>	248

### Тяжкі часи

#### ЧАСТИНА ТРЕТЯ

<i>Розділ сороковий. Біля порога дому . . . . .</i>	257
<i>Розділ сорок перший. Щури . . . . .</i>	264
<i>Розділ сорок другий. Ліва щока . . . . .</i>	268
<i>Розділ сорок третій. Розмова з надприродними силами . . . . .</i>	270
<i>Розділ сорок четвертий. Молебство . . . . .</i>	275
<i>Розділ сорок п'ятий. Про душу . . . . .</i>	279
<i>Розділ сорок шостий. Справедливість . . . . .</i>	285
<i>Розділ сорок сьомий. Права щока . . . . .</i>	292
<i>Розділ сорок восьмий. О найчистіше полум'я . . . . .</i>	297
<i>Розділ сорок дев'ятий. Кращі часи . . . . .</i>	302
<i>Розділ п'ятдесятій. Поезія . . . . .</i>	312
<i>Розділ п'ятдесят перший. Бог . . . . .</i>	316
<i>Розділ п'ятдесят другий. Час бажань . . . . .</i>	322
<i>Розділ п'ятдесят третій. Неминуче . . . . .</i>	328
<i>Розділ п'ятдесят четвертий. Коли у тебе є квітка життя . . . . .</i>	334
<i>Розділ п'ятдесят п'ятий. Весняні дні . . . . .</i>	339

<i>Розділ п'ятдесят шостий</i> Старша сестра . . . . .	342
<i>Розділ п'ятдесят сьомий</i> . Хлопчик і країни . . . . .	344
<i>Розділ п'ятдесят восьмий</i> . Хазяйка Редсмірі зазнає поразки	351
<i>Розділ п'ятдесят дев'ятий</i> . Це я . . . . .	357

### Роки благоденства

#### ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

<i>Розділ шістдесятий</i> . Коли вбили Фердінанда . . . . .	365
<i>Розділ шістдесят перший</i> . Питання віри . . . . .	370
<i>Розділ шістдесят другий</i> . Квиток . . . . .	376
<i>Розділ шістдесят третій</i> . Стоїть скала і гола й темна . . .	383
<i>Розділ шістдесят четвертий</i> . Розмова про казкову країну . .	386
<i>Розділ шістдесят п'ятий</i> . Америка . . . . .	391
<i>Розділ шістдесят шостий</i> . Політика . . . . .	401
<i>Розділ шістдесят сьомий</i> . Верховий кінь . . . . .	408
<i>Розділ шістдесят восьмий</i> . Сучасна поезія . . . . .	419
<i>Розділ шістдесят дев'ятий</i> . Коли чоловік не одружений . .	425
<i>Розділ сімдесятий</i> . Проблема процентів . . . . .	430
<i>Розділ сімдесят перший</i> . Велетні восени . . . . .	433
<i>Розділ сімдесят другий</i> . Коли ідеали перетворюються в життя	438
<i>Розділ сімдесят третій</i> . Собаки, душі і т. ін. . . . .	442
<i>Розділ сімдесят четвертий</i> . Кінець саги. Чужий хліб . . .	445
<i>Розділ сімдесят п'ятий</i> . Російського царя скинуто . . . .	454
<i>Розділ сімдесят шостий</i> . Кров на траві . . . . .	458
<i>Халлдор Лакснесс</i> . (Біографічна довідка) . . . . .	462

Халлдор Лакснесс.  
САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ ЛЮДИ  
(На українском языке)

\*

Редактор В. Г. Петік  
Художник К. В. Бобровников  
Художній редактор К. К. Калугін  
Технічний редактор К. Г. Личаковський  
Коректор І. П. Чепіга

\*

Підписано до друку 9. II. 1959 р.  
Формат паперу 84×108<sup>1</sup>/<sub>32</sub>. Папер. арк. 7,313.  
Друк. арк. 23,985. Обліково-видавн. арк. 27,368.  
Зам. 835. Тираж 13.500.  
Ціна 9 крб. 70 коп.

\*

Державне видавництво художньої літератури  
Київ, Володимирська, 42.  
4-а поліграффабрика  
Головвидав Міністерства культури УРСР,  
Київ. пл. Калініна, 2.





Халлдор Лакснесс  
САМОСТІЙНІ  
Люди

9 крб. 70 коп.

ДЕРЖЛІТВИДАВ  
УКРАЇНИ